پرۆفیسۆر مستەفا زەلمی

ڕوونکردنەوەی ڕێساکان بە شێوازێکی نوێ

وەرگێڕانی: کۆسار بەرزنجی

ڕوونکردنەوەی ڕێساکان

بە شێوازێکی نوێ

ڕوونکردنەوەی ڕێساکان
بە شێوازێکی نوێ

نووسینی

دکتۆر مصطفی زەلمی

وەرگێڕانی

کۆسار بەرزنجی

سەرپەرشتیاری پرۆژە
ڕێدار ڕەئوف ئەحمەد

ایضاح الفوائد في شرح القواعد على نمط جديد

ڕوونکردنەوەی ڕێساکان بە شێوازێکی نوێ

نووسینی : دکتۆر مصطفى زەڵمی
وەرگێڕانی : کۆسار بەرزنجی
پێداچوونەوەی : توفیق کەریم
نەخشەسازی : جمعە صدیق کاکە
نۆرەی چاپ : چاپی یەکەم ٢٠١٧

نرخی هەر بیست و شەش بەرگ
٢٥٠,٠٠٠ دینار

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٧٤٤) ساڵی ٢٠١٦ی پێدراوە

﴿ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَـٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾

سورة البقرة/١٢٧

ناوەرۆك

بەناوی خودای بەخشندە و میهرەبان

پێشەکییەکان

سوپاس بۆ ئەو خودایەی جوووڵە و گۆڕانکارییەکانی گەردوونی بە چەند بنەمایەکی بابەتی و نەگۆڕ ڕێکخستووە و بە پێی گۆڕانی کات و شوێن و هەڵسوکەوتی مرۆڤ ناگۆڕێت [1].

درووود و سڵاو بۆ سەر گیانی سەرداری گەورەمان پێغەمبەر (ﷺ) کە فەیلەسووف ڕۆژئاوایی (ئۆگست کۆنت) دەربارەی دەڵێت:" ئەی موحەممەد! گەواهی دەدەم کە تۆ خودا نیت ، بەڵام بە هەموو مانایەك لە مرۆڤ باڵاتریت".

هەروەها درووود و سڵاو لە سەر قوتابیانی قوتابخانەکەی ، کەوا ڕێساکانی قورئانیان بە شێوەیەك جێبەجێکردووە کە ڕێگای کاروانی شوێنکەوتووانیان خۆشکردووە.

هۆکارەگرنگەکانی نووسینی ئەم پەرتووکە :

گەرچی تەمەنم لە نەوەدساڵ تێپەڕیوە و بەهۆی شکانی قاچیشمەوە لەپێ کەوتووم، بەڵام گەلێك هۆکار پاڵیان پێوەنام ئەم هەوڵە سادەیەی خۆم پێشکەش بکەم، هەندێك لەو هۆکارانەش بریتین لە :

١ ـ ڕاستکردنەوەی ئەو هەڵانەی کەوتوونەتە نێو ژمارەیەکی زۆر لەو ڕێسا فیقهییانەی بە شێوەیەکی هەڵە لە فیقهی ئیسلامی و یاسادا لە بیری نەوەکاندا بڵاوبۆتەوە بە بێ ئەوەی بەو هەڵانە بزانن.

---

١ ـ هەندێك لە فەلەسووفانی یاسا وەك فەیلەسوفی ڕۆمانی(شیشرۆن) زارلوەی (یاسای سروشتی) بۆ ئەم یاسایانە دلناوە.

٢ ـ گرنگی ڕێسا گشتییەکان لە پراکتیزەکان و وەبەرهێنانـدا بـە شـێوەیەك ئـەو کەسەی بیەوێت شتێکی نوێ پێشکەشـی هاوچـەرخانی و نـەوەکانی داهـاتوو بکات.

٣ ـ پشتبەستن بە ڕێسا گشتییەکان حوکمی ئەو پێشهاتەزانستی و ئەنجامگیرییە پزیشکیانەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە لە سەرچاوە فیقهیـە کۆنەکانـدا نـاتوانین حوکمی بۆ بدۆزینەوە.

٤ ـ ئەستەمە دەقە کۆتاکان بتوانن هەموونەو پێشهاتە ناکۆتایانـە لـەخۆبگرن کـە ڕووبەڕووی کۆمەڵگەی مرۆڤایـەتی دەبێتـەوە، مەگـەر تـەنها سـوود لـە ڕێسـا هەمەکیەکان وەربگرین.

٥ ـ هەوڵێکە بۆ توێژینەوە لەم بوارەگرنگەدا بە شێوازێکی نوێ و دوور لە میتۆدی شوێنکەوتەیی و بەکارنەهێنانی کورتبڕیی شێوێنەر و درێژدادڕی.

بنچینە گشتییەکان

هەر زانستێك دە بنچینەی گشتی هەیە و پێویستە لەسەر ئەو کەسەی توێژینەوەی لە سەر ئەو زانستە لا گرنگە، ئاگای لەو بنچینانە هەبێت، کە بریتین لە:
ناو ، پێناسە ، بابەت ، بەرهەم(ئامانج) ، پلەوپایە ، نیسبەت(جۆرەکەی) ، دانەرەکەی ، سەرچاوەکەی ، حوکمەکەی ، ئەو ڕێساگشتییانەی باس لە پراکتیزەکردن و وەبەرهێنانی لقەکانی ئەم زانستە دەکەن[1].

وا لێرەدا بە کورتی لەسەر ئەم بنچینانە دەدوێین:

أ. ناوی بابەتەکە: ڕێسا گشتییەکان:

جگە لە (زانستی ڕێسا گشتییەکان) پێشی دەوترێت : زانستی لێکچوو و هاووێنەکان(علم الاشباه و النظائر).

ب. پێناسەکردنی:

لە زمانی عەرەبیدا وشەی (القاعدة)کە بۆ واتای ڕێسا دانراوە و لە زمانی عەرەبیشدا ئەو وشەیە بە واتای (بناغەی شت) دێت، بۆ نموونە خوای گەورە

---

٢ ـ زانای ناودار (الصبان) لەم سێ دێرەشیعریەدا باسی ئەم بنچینانەی کردووە:

ان مبادئ كل فن عشرَة — الحد و الموضوع ثم الثمرة

بنەماکانی هەر زانستێك دە دانەیە پێناسەکەی و بابەت و بەرهەمەکەی

و فضله و نسبته و الواضع — والاسم ، الاستمداد، حكم الشارع

ڕێزی و پەیوەندارێتی و دانەرەکەی — ناوی و سەرچاوەکەی و حوکمەکەی لە شەرعدا

مسائل البعض بالبعض اكتفى — ومن درى الجميع حاز الشرفا

ئەو مەسەلانەی قسەی لەسەر دەکات کە هەندێکی جێگای هەندێکی دەگرێتەوە

وە ئەو کەسەی هەموو ئەم شتانە بزانێت پلەی بەرز بەدەست دەهێنێت

دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ البقرة - ١٢٧. یان وەك دەفەرموێت: ﴿قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَشْعُرُونَ﴾ النحل ٢٦.

لە ڕووی زاراوە وە : ڕێزێكی هەمەكیە حوكمی نیسبەتی هەڵگیراوەكەی (بە ئەرێنی یان نەرێنی) تێدایە بۆ ئەو هەندەكییانەی لە ژێرچەتری بابەتەكەیدایە[1].

ڕێز : قسەیەكە ئەگەری ڕاستی و ناراستی هەیە[2]

لەسەر بناغەی ئەم ڕاستییە ڕێز دەبێتە ڕستەیەكی گوفتاری كە پێكیێت لە:

١ - (مسند اليه) كە پێی دەوترێت بابەت لە زانستی لۆژیكدا، وە پێی دەوترێت فەرمانبەسەردادراو(محكوم عليه).

٢ - (مسند)، كە لە زانستی لۆژیكدا پێی دەوترێت هەڵگیراو(مەحمول) و لە (اصول الفقه)دا پێی دەوترێت فەرمانپێكراو(محكوم به).

پێی دەوترێت: ڕێزی ئەرێنی، ئەگەر نیسبەتەكە بە ئەرێنی بوو وەك (الضرر يزال)[3] . وە ئەگەر نیسبەتەكە نەرێنی بوو، پێی دەوترێت: ڕێزی نەرێنی، وەك (لا ضرر ولا ضرار)[4] واتە دروست نییە بە بێ پاساوێك زیان بە كەسێكی تر بگەیەنرێت و زیانیش بە زیان لانابرێت.

---

٣ - بابەت ئەو شتەیە كە دانرا وە بۆ ئەوەی شتێكی تری بۆ سەر هەڵبگیرێت (واتە بدرێتە پاڵ) كە پێی دەوترێت: هەڵگیراو(محمول).

٤ - سەیری پەراوێز(حاشية)ی زانای پایەبەرز حسن العطار بكە لە سەر (شرح تهذيب المنطق) نووسینی الشيخ عبدالله الخبيصي،لا ١٢.

٥ - گۆڤاری الاحكام العدلية، م ٢٠.

٦ - گۆڤاری الاحكام العدلية، م ١٩.

هەمەکییش لە گشتەوە هاتووە، چونکە زۆریـەی ڕێسـاکان بـە وشـەی (گشـت ـ هەموو)دەستپێدەکات، وەك : (كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ: هەموو سەرخۆشکەرێك حەرامـە)[1] و (كُلُّ رَاعٍ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ: هەموو چاودێرێك بەرپرسە لە ژێردەستەكانی)[2]

بێگومان لەسەر ئەم ڕاستییە دەتوانین بڵێین کـە پێناسـەکردنی ڕێسـای گشـتی بەوەی کە (فەرمانێکی هەمەکیـە و هـەموو بەشـەکانی یـان پتریـش دەگرێتـەوە بـە مەبەستی زانینی فەرمانەکانی) پێناسەیەکی ناڕاستە.[3]

توخمەکانی ڕێسای هەمەکی:

توخمەکانی هەر شتێك لە پێناسەکەیەوە وەردەگیرێت. ئەگەر توخمەکەی بەشێك بوو لە چیەتیەکەی(ماهییەتەکەی) ئەوا بە پایە(رکن) دادەنرێت، وەگـەرنا بـە مـەرج دادەنرێت.

وەلەو پێناسەوە کە باسمانکرد ڕێسای هەمەکی دوو پایەی هەیە[4]:

بابەت و هەڵگیراو . بابەت ئەو شتەیە کە دانراوە بۆ ئەوەی شتێکی تری بهێنرێتـە سەر(بدرێتە پـاڵ). هـەڵگیراویش ئـەو شـتەیە کـە دەدرێتـە پـاڵ بابـەت و دەبـارەی دەدوێت.

هەموو زانایانی لۆجیك یەکدەنگن لەسـەر ئـەوەی کـە پایـەکانی دۆز سـێ دانـەن: بابەت و هەڵگیراو پەیوەندی، واتـە کەرەسـتەی وەپاڵدانی نێوانیـان. کەواتـە (دۆزی هـەڵگیراو) (موسـنەد و موسـنەد الیه)یـە بـە پێـی زاراوەی زانایـانی (نـەحو). یـان (فەرمانبەسەردادراو و بەکارهێنراو بۆ فەرمان) بە پێی زاراوەی زانایـانی ڕەوانبێـژی، بەڵام لای زانایانی لۆجیك موسنەد الیه بابەتە، چ نیهاد بێت یـان بکـەر یـان جێگـری

---

٧ ـ ئیمامی موسلیم لە (صەحیحەکەیدا) ریوایەتی کردووە، ژمارە ٥٠٢١٣.

٨ ـ ئیمامی بوخاری لە (صەحیحەکەیدا) ریوایەتی کردووە، ژمارە ٥٢٠٠.

٩ ـ هەروەك (دوکتۆر عبدالکریم زیدان)ی مامۆستامان لە پەرتووکەکەیدا(الوجيز في شرح القواعدالفقهية)دا ـ لا ٩ پێناسەی کردووە.

١٠ ـ وە لای زانایانی لۆجیك سێ پایەی هەیە: بابەت و هەڵگیراو و پەیوەندیی نێوانیـان. پەیوەنـدیش یـان فرمانە یان ناوە یان پیت.

هەریەك لەمانە. موسنەدیش هەڵگیراوە ، چ گوزارە بێت یان فرمان بێت یان هەر شتێك کە لە جێگەی یەکێك لەم دوانەدا بێت.

ئێمە لەگەڵ ئەو ئاراستەیەین کە پایەکانی ڕێسا بە دوودانە دادەنێت:

پایەی یەکەم: بابەت یان فەرمانبەسەردادراو، ئەو شتەیە دانراوە بۆ ئەوەی فەرمانێکی بۆ سەر هەڵبگیرێت یان فەرمانێکی بەسەردا بدرێت. وەك نارەحەتی لە ڕێسای (نارەحەتی دەبێتە هۆی ئاسانکاری) و زیان لە ڕێسای (زیان لادەبرێت) و دڵنیایی لە ڕێسای (دڵنیایی تەنها بە دڵنیاییەکی تر لادەبرێت).

پایەی دووەم: هەڵگیراو یان بەکارهێنرلو بۆ فەرمان، ئەو شتەیە هەڵگیراوە بۆ سەر بابەت یان بەکارهێنراوە بۆ بوونی بە هەواڵێك بۆ بابەت یان دراوەتە پاڵ بابەت، وەك ئیسپاتکردنی ئاسانکاری بۆ نارەحەتی(قورسی) و لابردن بۆ زیان، وە هەندێجاریش ناو دەبێتە هەڵگیراو، وەك لە ڕێسای (العرف محكم - باو حوکمی پێدەکرێت)، یان ڕێسای (الامور بمقاصدها - دروستی و نادروستی هەرکارێك بە ئامانجەکەیەوە بەندە).

مەرجی پایەکانی ڕێسا :

أ - مەرجەکانی بابەت:

١ - پەتیبوون: بریتییە لەوەی ڕێساکە فەرمانێکی پەتیی وەهای تێدابێت کە نەبەسترابێتەوە بە تەنها بەشێکی دیاریکراوی نێو بەشەکانەوە. واتە دەبێت ئەو حوکمەی ڕێساکەی لەسەر وەستاوە بابەتێکی کۆکەرەوە و لەخۆگرێکی وەها بێت کە بگونجێت لەگەڵ هەموو یان زۆربەی ئەو بەشانەی بۆتە بایسیان. بۆ نموونە ڕێسای (زیان لادەبرێت) مەبەستی زیانێکی دیاریکراو ی نێو ڕووداوێکی تایبەتی نییە، بەڵکو مەبەستی هەموو ئەو زیانانەیە کە خاوەنی شەریعەت بە زیانی داناوە و فەرمانیکردووە بە لادانی، هەروەها ئەم ڕێسایە مەبەستی کەسی دیاریکراو نییە.

٢ - گشتیبوون (تێداجێبوونەوە): مەبەست لە گشتیبوون ئەوەیە کە پێویستە بابەت هەموو ئەو تاکانە بگرێتەوە کە واتاکەی دەیانگرێتەوە. گشتیبوونی بابەت ئەنجامی پەتیبوونیەتی.

ب ـ مەرجەکانی هەڵگێڕاو:

یەکەم: پێویستە فەرمانێکی ڕەوا بێت، ئەم مەرجەش لە سروشتی ڕێساکەوە هەڵدەقوڵێت، لەسەر ئەو بنەمایەی کە دۆزێکی هەمەکیی ڕەوای شەرعیی کردارییە و دەبێت فەرمانەکەی ڕەوا بێت.

دووەم: پێویستە حوکمێکی یەکلاکەرەوە و بێ دوودڵی بێت، چونکە دوودڵی لە سروشتی حوکم و هێزداری دادەماڵێت و گوێڕایەڵکردنی لاواز دەکات.

٣ ـ بەردەوامی: کە لە عەرەبیدا(اضطراد)یان بۆ داناوە و واتا زمانەوانییەکەشی بەشوێنیەکدا هاتن و بەردەوامییە. لە زارلوەشدا : ئەو شتەیە کە حوکمەکە بە واجب دادەنێت بە هۆی بوونی بایس(علـة)ەوە، کە بریتییە لە پێکەوەنووسان(تلازم) لە چەسپیندا، چونکە ئەسڵ لە ڕێسادا ئەوەیە حوکمەکە پڕاوپڕ بوونی بەسەر پارچەکانیدا بەردەوام و یەك لەدواییەك بێت، هەرکات ڕووداوێکی وەك هەر پارچەیەك لە پارچەکانی بێتەئارا. ڕەنگە جارجار هەندێك بەشی وەها دەرنەچێت، بۆیە ئەوکاتە حوکمەکە دەگوێزرێتەوە بۆ زۆرینەیی(اغلبية) نەك بۆ هەمیشەیی.

وە ئەوەی شایانی باسە ئەوەی باسمانکرد مەرجگەلێکی گشتیی هاوبەشن لە نێوان هەموو ڕێساکاندا، لە هەمانکاتیشدا هەر ڕێسایەك مەرجی تایبەتی خۆی هەیە بۆ جێبەجێکردنی، وەك تاوان، کە پایەگەلێکی گشتیی وەهای هەیە کە لەگەڵ هەموو تاوانەکاندا هاوبەشە، بەڵام هەر تاوانێکیش پایەی تایبەت بە خۆی هەیە[1].

هەروەها ڕێسای (نارەحەتی ئاسانکاری دەهێنێت) پاش مەرجگەلێك نەبێت پراکتیزە ناکرێت، کەوا گرنگش ترینیان:

١ ـ نارەحەتییەکە ڕاستەقینە بێت.

٢ ـ لە ئاستی ئاسایی تێپەڕبێت.

---

١١ ـ بۆ ئەم بابەتە سەیری (التعريفات للجرجاني) لا ١٤١.

هەروەها (الاستثناء في القواعد الفقهية) الاستاذ سعاد اوهاب بنت محمد الطيب. لا ٥٨ و پاشتر.

٣ ـ بیناکردنی حوکم لەسەر ی، نەبێتە هۆی لەدەستدانی شتێکی گرنگتر.

٤ ـ شەرعدانەر هیچ ئامانجێکی لە فەرمانکردنی بە نارەحەتییەکە نەبێت.

ج ـ بابەتی ڕێسا گشتییەکان:

لەبەر ئەوەی ڕێسا گشتییەکان دەمانگەیەننە ناسینی ئەو فەرمانە فیقهییانەی هاوچەشنی مەسەلە هەندەکییە هاوشێوەکانن: هەمان ئەو هەندەکییە هاوچەشنانەن.

د ـ گرنگییەکەی (ئامانجەکەی):[1]

ڕەچاوکردنی پیادەکردنی ڕێساگشتییەکان بەسەر دەقەکاندا و لە ئیجتیهاددا، گرنگییەکی گەورەی هەیە لە گەلێك بواردا، وەك ئەمانەی خوارەوە:

١ ـ شارەزایی تەواو و گرنگیدان بە ڕێسا گشتییەکان لە گرنگترین توانستە بەدەسهێنراوەکانن بۆ شایستەیی ئیجتیهاد، چونکە لە جێگەی تیۆرییەکاندایە لە یاسا دانراوەکاندایە، ئەو کەسەی شارەزای ئەم ڕێسایانە بێت دەتوانێت گەلێك لە حوکمی وەردەکاریەکان لە پێشهاتەکانی ئێستا و داهاتوو بدۆزێتەوە.

٢ ـ گرنگیدان بە ڕێسا گشتییەکان یەکێکە لە کاریگەرترین چارەسەرەکانی نەخۆشی مێشك وشکی لای ئەو کەسانەی عەقلیان بەکارناهێنن و دەمارگیرییان بۆ تاکە مەزهەبێك هەیە و بۆ هەموو ژیانیان لە هەموو حوکمە شەرعییەکاندا پابەند دەبن پێوەی، بە شێوەیەك لە نەوەیەك بۆ نەوەی داهاتوو دەگوێزرێتەوە، هەروەك لەم سەردەمەدا پەیڕەو دەکرێت.

٣ ـ ڕێسای گشتی یەکێك لە گرنگترین هۆکارەکانی ڕزگاربوونە لە دەمارگیری مەزهەبی و دوورکەوتنەوەیە لە تێکەڵکردنی شەریعەتی ئیسلامی و فیقهی ئیسلامی.

---

١٤ ـ مەبەست لە گشتیبوونی ڕێسا ئەوەیە کە ئەو حوکمەی تێیدا هاتووە هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە لە ژێر چەتری بابەتەکەیدایە.

٤ ـ ڕێسای گشتی لە شەریعەت و فیقهی ئیسلامیدا لە جێگای تیۆری گشتیدایە لە یاساکاندا و باس لە حوکمی ئەو جوزئیاتانە دەکات کە لە ژێر چەتریدایە و تێگەشتنی حوکمی جوزئییاتەکانیش لە خۆ دەگرێت بە بێ ئەوەی پێویستمان بێت بە لەدووچوون و پشکنین بۆ پەیبردن بە حوکمەکانی هەر جوزئییەتێك بە تەنهایی.

٥ ـ ڕێسای گشتی لە هەموو زانستێکدا چوارچێوەیەکی توندووتۆڵە بۆ ڕێکخستنی هەموو ئەو شتانەی دەیگرێتەوە و ئەو شتانەی نایگرێتەوە، وەك پێناسەیەکی کۆکەرەوە (جامع) و نامۆتەرێن(مانع)ە بۆ ئەو حوکمانەی یاساکە دەیگرێتەوە.

٦ ـ ڕێسا گشتییەکان بریتییە لە وەدەستهێنانی ئەنجامەکان لە پێشەکی و بەڵگە و سەرچاوەکانی.

٧ ـ ڕێسا گشتییەکان بەڵگەیەکی بەهێزە بۆ هەموو زانایەك دژ بەو کەسەی لە مەسەلە جێناکۆکەکاندا بەرانبەری دەوەستێت.

٨ ـ ڕێسای گشتی یەکێکە لە گرنگترین ئامرازەکانی بەردەوامبوون لەسەر ڕایەکی دیاریکراو و نەهێشتنی دوودڵییە لە نێوان ئەرێنیبوون و نەرێنی بووندا.

٩ ـ ئەو ئیفلیجییەی توشی فیقهی ئیسلامی بوو لە بەستن و نەڕۆشتنی لەگەڵ ڕەوتی پێشکەوتنی مرۆڤایەتیدا لە ژیاندا، یەکێك بوو لە ئەنجامە خراپەکانی بەکارنەهێنانی ڕێسا گشتییەکان و پشتبەستن بە شوێنکەوتەیی لە هەموو مەسەلەیەکی گەورە و بچووکدلو لە هەموو کات و شوێنێکدا.

١٠ ـ ڕێسا ئامرازێکە بۆ دوورکەوتنەوە لە دەمارگیریی کوێرانە بۆ هەر شتێکی کۆن و پشتگوێخستنی هەرشتێکی نوێ بە هۆی چەقبەستوویییەوە، هەروها هۆکارێکی یارمەتیدەرە بۆ بەکاربردنی ڕەسەنایەتی کۆن و چالاکبوونی نوێ.

١١ ـ ڕێسای گشتی ئامرازێکی چالاکە بۆ پەسەندکردنی ڕایەك بەسەر ڕایەکی تردا لە مەسەلە فیقهییە جێناکۆکەکاندا کە لە نێوان زانایان و مەزهەبەکاندایە.

١٢ ـ ڕێسای گشتی مێشك دەمەزەرد دەكاتەوە و ڕاهێنانی پێدەكات لەسەر بیركردنەوە و شیكردنەوە و ئەنجامگیری، ڕێگای عەقڵ ڕووناكدەكاتەوە دەیپارێزێت لە هەڵەكردن لە بیركردنەوە و ئەنجامگیریدا.

١٣ ـ ئاشكرایە كە دەقەكان لە ڕووی چەندییەتەوە كۆتایە و لە ڕووی جۆر و ناوەرۆك و پیادەكردنەوە ناكۆتایە، ئەو نەرمییەی لە شەریعەتی ئیسلامیی نەمردا هەیە وەهای لێكردووە بۆ هەموو كات و شوێنێك بەكار بێت، بە شێوەیەك كە چارەسەری هەموو ڕوودلوەكانی ڕابوردوو و ئێستا و داهاتووی تێدایە.

دیارە قورئانی پیرۆز ـ هەوەها سوونەتی پێغەمبەر (ﷺ) چەمكە هەمەكی و ڕێسا گشتییەكانی هێناوە، چونكە هەر دەقێك لە دەقەكانی ڕێسایەكی گشتییە و لە (٥٠) ئایەتیشدا عەقڵی مرۆڤی سەرپشك كردووە كە بجولێت بۆ دۆزینەوەی حوكمی هەندەكی(جزئیات)ەكان لەو داهێنراوە زانستی و دۆزینەوە پزیشكیانەی چاوەڕێی حوكمەكانی دەكات لە ژێر تیشكی ئەو ڕێسا گشتییانەدا.

بەڵام لە هەمان كاتیشدا قورئان بازنەیەكی ڕەوشتیی بۆ كەسی موجتەهید كێشاوە و فەرمانی پێكردووە كە جووڵەكانی بۆ زانینی حوكمی هەندەكیەكان(جزئیات)ی بابەتە نوێكان لە هەر كات و شوێنێكدا لە نێو ئەو بازنەیەدا بێت.

١٤ ـ گەر ڕێسا فیقهییە گشتییەكان نەبوایە، لقەكانی حوكمە فیقهییەكان بە پەرشوبڵاوی دەمانەوە و زۆر قورس دەبوو كە هەمووی بزانرێت و حوكمی هەر هەندەكیەكیش بەدەستبهێنرێت.

١٥ ـ ڕێسا فیقهییەكان كات و هەوڵ و تەمەنێكی زۆر دەگەڕێننەوە بۆ ئەو زانایەی بەكاریان دەهێنێت، چونكە توێژینەوە و لەبەركردنی ئەو ڕێسایانە ئاسانترین

ڕێگایە بۆ زانینی مەسسەلە هەندەكییەكان، بەڵام خودی لقەكان ئەوەندە زۆرن كە ئەستەمە حوكمی هەر لق و بەشێك لەبەر بكرێت.

١٦ ـ بێگومان كێشەكانی ژیان زۆربوون و ژیان ئاڵۆز بووە و لێبڕانەكان لاواز بوون، كەواتە بۆ ئەوەی هەموو لق و هەندەكیەكان بزانین پێویستیمان هەبوو بەوەی پشت بەو ڕێسا گشتییانە ببەستین كە هەموو ئەو لق و هەندەكیانەی لەخۆ گرتووە بە مەبەستی زانینی حوكمەكانی.

١٧ـ فیقهی ئیسلامی توانای ئەوەی هەیە لە ڕێگەی ڕێسا گشتییەكانیەوە سەركەوتووترین چارەسەر بۆ كێشە شارستانییەكانی مرۆڤ بدۆزێتەوە لە هەموو كات و شوێنێكدا.

لە كۆتاییدا پێم خۆشە ئاماژە بەوە بكەم كەوا پاش ئەو كارامەییەی لە ئەنجامی فێربوون و فێركردنی فیقهی ئیسلامیدا بۆ ماوەی (٧٠ساڵ)بەدەستم هێناوە، بە هەمانشێوە لەگەڵ یاسادا بۆ ماوەی (٥٠ ساڵ) ژیاووم و بەراوردكردنی نێوان فیقهی ئیسلامی بە هەموو مەزهەبەكانیەوە لەگەڵ یاسای دانراوی زۆر لە وڵاتان، گەشتوومەتە ئەو ئەنجامەی كە جیاكردنەوەی حەرام و حەڵاڵ لە یەكدی لە مامەڵەی دارایی و نادارایدا ، دەگەڕێتەوە بۆ ئەم دوو ڕێسایەی خوارەوە:

یەكەم: هەرشتێك سوودی تاك و كۆمەڵگە یان هەردووكیانی تێدابێت، لە قورئاندا بە ڕەوا دادەنرێت، بە مەرجێك زیان بە كەسی تر نەگەیەنێت.

دووەم: هەر شتێك زیان بە تاك و كۆمەڵگە یان هەردووكیان بگەیەنێت، لە قورئاندا بە حەرام دادەنرێت، بە مەرجێك سوودێكی گشتی لە زیانی تاكدا نەبێت. بۆ نموونە: سزادانی تاوانكار زیانی بۆ خۆی و خێزان و دەوروبەری هەیە، بەڵام شەریعەتی ئیسلام و یاسادانراوەكان ئەم سزایەیان بە ڕەوا زانیوە، لەبەر قازانجی گشتی، كە بریتییە لە پاراستنی گیان و ناموس و سامان و ئاسایش و دامەزرانی خەڵكی بێتاوانەكان.

ئـەم دوو ڕێسـایەم لـە فـەرموودەی پـەروەردگار لـە قورئانـدا وەرگرتـووە کـە دەفەرموێت﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَـةً لِّلْعَـالَمِينَ﴾ الانبيـاء - ١٠٧، چـونکە ئـەم ئایەتـە پـیرۆزە ئـەرکی پـەیامی پێغەمبـەر (ﷺ) تـەنها لـە خزمـەتی بەرژەوەنـدی مرۆڤـدا دەبینێتەوە، چونکە ڕەحمەت بـە واتـای بەرژەوەنـدە و بەرژەوەنـدیش دوو لایـەنی هەیە: لایەنی ئـەرێنی، کـە سـوودگەیاندنە (سـوودی هێنـراو) و لایـەنی نـەرێنی، کـە دوورخسـتنەوەی زیانـە(زیانی تـەرێنرلو)، ئـەو بەرژەوەندیـەش چ مـادی بێـت چ مەعنەوی، بۆ ئەم دونیا بێت یان بۆ ڕۆژی دوایی. بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزە هەر شتێك سوودی کۆمەڵگە و تاك یان سوودی هەردووکیانی تێدا بێت لـە قورئانـدا ڕەوایـە، بـە مەرجێك زیان بە کەسانی تر نەگەیەنێت. هەر شتێکیش زیانی تاك یان کۆمەڵگـە یـان هەردووکیانی تێدا بێت نارەوایە،بە مەرجێك ئەو زیانە بە قـازانجی کۆمەڵگـە نـەبێت، وەك لە سزادانی تاوانباردا باسمانکرد، چونکە ئەگەر سزا نەبێت(کە لە خودی خۆیـدا زیانە)ئەوا بەهێزەکان دەستدەگرن بەسەر مـافی مرۆڤـە لاوازە بێتاوانەکانـدا و مرۆڤـ دەکەوێتە ژێر باری یاسای دارستان و لە پێناوی سوودەکانی خۆیدا زیان بە کەسـانی دی دەگەیەنێت.

٥. وەرگێرانی ڕێساکان:

ڕێسا فیقهییەکان لە قورئان و سووننەتی پێغەمبەر (ﷺ) پاشماوەی یاران و وتەی زاناکـان و سەرچـاوەی تـر وەردەگیرێـن، بـەڵام ڕێسـاکانی تـر لـەو سەرچـاوانەوە وەردەگیرێت کە لەگەڵ سروشت و ئەرکەکەیدا دەگونجێت.

وا لێرەدا ڕوونکردنەوەیەکی کورت دەربارەی جۆرەکانی وەرگێرانی ڕێساکان بـە پێی سەرچاوەکانی دەخەمە ڕوو[1]:

١ - **قورئـانی پـیرۆز:** یـەکێك لـەو ڕێسـایانەی لـە قورئـان وەرگـیراوە بریتییـە لـە (نارەحـەتی دەبێتـە هـۆی ئاسـانکاری)، لـە قورئانـدا لـەم ئایەتانـەوە

---

[1] بۆ زانیاری پتر تەماشای (مصادر القاعدة الفقهية) الاستاذ الدكتور حمزة ابي فارس.

وەرگیراوە ﴿يُرِيدُ اللّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمْ..﴾النساء٢٨ وە ئایەتی ﴿يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ..﴾البقرة١٨٥ وە ئایەتی ﴿..وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ..﴾الحج ٧٨ وە ئایەتی ﴿لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا﴾البقره ٢٨٦.

٢ ـ **سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ):** یەكێك لەو ڕێسایانەی كە لێی وەرگیراوە (دروستی و نادروستی بە ئەنجامەكەیەوە بەندە) كە لەم فەرموودەیە وەرگیراوە (إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله، فهجرته إلى الله ورسوله، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ : هەر كردەوەیەك بە نییەتەكەیەوە بەندە و مرۆڤیش ئەوەی بۆ دەنوسرێت كە لە نییەتیدایە، گەر لە پێناوی خوداو پێغەمبەردا كۆچی كرد، ئەوەی بۆ دەنوسرێت، گەر بۆ بەدەستهێنانی دونیاش كۆچی كرد، هەر ئەوەی بۆ دەنوسرێت و گەر بۆ هاوسەرگیری ئافرەتێكیش كۆچی كرد نییەتی هەمان هاوسەرگیری بۆ دەنوسرێت) [١]

٣ ـ **كۆدەنگی زانایان:** یەكێك لەو ڕێسایانەی لە كۆدەنگەوە وەرگیراوە بریتییە لە (هیچ ئیجتیهادێك وەرناگیرێت گەر دژایەتی لەگەڵ دەقی قورئان و فەرموودەدا هەبێت)[٢]

٤ ـ **وتەی یاران پێغەمبەر :** یەكێك لەو ڕێسایانەی لێیان وەرگیراوە (هەركەسێك سێ ساڵ زەوییەك ڕابگرێت بە بێ سوودلێوەرگرتن، بەڵام كەسێكی تر هات و كاری تێداكرد، ئەوا كەسی دووەم دەبێتە خاوەنی)[٣].

٥ ـ **پێوانەكردن:** یەكێك لەو ڕێسایانەی بە ڕێگای پێوانە وەرگیراوە (ئەو شتەی بەكارهێنانی حەرام بێت، دروستیش نیە لای خۆت گلی بدەیتەوە)[١] وە ڕێسای (ئەو شتەی وەرگرتنی حەرام بێت، بەخشینیشی حەرامە)[٢]

---

[١] ئیمامی بوخاری و موسلیم و ئەبوداود و ترمذي و ئیبن ماجە و نەسائی گێڕاویانەتەوە.

[٢] اصول الكرخي، لا ٨٥.

[٣] الخراج، يحيى بن آدم . لا ٩١، برگەی ٢٨٨.

٦ ـ جوانپەسەندی(الاستحسان): بریتییە لە هەڵاوێردنی هەندێك مەسەلەی هەندەکی لە ڕێسایەکی هەمەکی، لە بەر زەرورەت یان بەرژەوەندییەکان یان باو یان شتی تری لەم بابەتە. وە یەکێك لەو ڕێسایانەی لێی وەرگیراوو بریتییە لە (زامنبوونی کرێگرتەی هاوبەش)[٢].

٧ ـ بەردەوامی(الاستصحاب): بریتییە لە هێشتنەوەی حوکمی چەسپیو یان نەچەسپیو لەسەر شتێك . بە مەرجێك بەڵگەیەکی پێچەوانەی لەسەر نەبێت. وە یەکێك لەو ڕێسایانەی لێی وەرگیراوە (ئەسڵ ئەوەیە کە مرۆڤ هیچ تاوانێکی لە ئەستۆدا نەبێت).

٨ ـ ڕەوابوونی بنەڕەتی: یەکێك لەو ڕێسایانەی لێی وەرگیراوە (ئەسڵ ئەوەیە کە شتە بەسوودەکان ڕێگاپێدراو بن).

٩ ـ پەسەندکردن(ترجیح): بریتییە لە زاڵکردنی یەکێك لە دوو بەڵگەی دژ بە یەك بۆ ئەوەی کاری پێ بکرێت. وە یەکێك لەو ڕێسایانەی لێی وەرگیراوە (ئەگەر بەربەست و پێوست دژ بە یەك وەستان، بەربەست پێش دەخرێت).[٤]

١٠ ـ لابردنی زەحمەت: بریتییە لە هەر شتێك زەحمەت و قورسایی زیادە لەسەر لەش و گیان و سامان درووست بکات، هەنووکە یان لە داهاتوودا. لە گرنگترین ئەو ڕێسایانەی لێی وەرگیراون (وازهێنان لە پێوانەسازی لە شوێنی زەحمەت و زەرورەتدا دروستە)[٥]

---

[١] الاشباه و النظائر . السيوطي. لا ١٥٠، ڕێسای ٢٦.

١٧ هەمان سەرچاوە، ڕێسای ٢٧.

١٨ بریتییە لەو کەسەی کار بۆ چەند کەسێك دەکات. وە حوکم کردن بەم یاسایە دەدرێتە پاڵ ئیمامی عەلی. بۆ نموونە (بەڵێندەر بەرپرسە لەو کەرەستانەی بیناسازی کەوا لەبەردەستیدایە و خاوەندارییەتەکەی بۆ خاوەن پرۆژەکە دەگەڕێتەوە.

[٤] للنشور . الزركشي ، ٣٤٨/١.

[٥] القواعد و الضوابط المستخلصة من التحرير، علي احمد الندوي، لا ٢٠٥.

١١ـ **پێشگیری(سد الذرائع)**: واتە بەربەستكرن لەو هۆكارە ڕەوایانەی دەبنە ڕێگای ئامانجە ناڕەواكان. وە یەكێك لەو ڕێسایانەی لێی وەرگیراوە (ئەو كەسەی پەلەی كرد بۆ بەدەستهێنانی شتێك پێش كاتی ئاسایی خۆی، بەوە سزا دەدرێت كە لە هەمان ئەو شتە بێبەش دەبێت)[1]

١٢ـ **قایمكاری(احتیاط)**: بریتییە لە بەكارهێنان و سوود وەرگرتن لە متمانەدارترین و تۆكمەترین لایەنەكانی مەسەلەیەك، یان وازهێنان لەو شتەی كە تووشی گومانی دەكات، بۆ ئەو شتەی لێی دڵنیایە. وە یەكێك لەو یاسایانەی لێی وەرگیراوە (ئەگەر لە شتێكدا حەرام و حەڵاڵ كۆببوونەوە، حەرامەكە زاڵ دەكرێت).

١٣ـ **هاودژی(تضاد)**: هاودژی بریتییە لە پێچەوانە بوون و لەگەڵ نەگونجان. ئەگەر یەكێك لەو دوو شتەی لەگەڵ یەك نەگونجان لە شتێكدا هەبوو، ئیتر ئەوی دی نابێت، بۆیە وتراوە: دوو دژ بریتین لەو دوو سیفەتەی دەكرێت ڕوو بكەنە شتێك بەڵام هەرگیز پێكەوە نابن، گەرچی هەریەكیان دەكرێت لەگەڵ سیفەتێكی تردا كۆ ببێتەوە، وەك: ڕەش و سپی ، سەركەشی و ترسنۆكی. وە یەكێك لە گرنگترین ئەو ڕێسایانەی لێی وەرگیراون (ئەو شتەی بەهۆی عوزرێكەوە ڕێگای پێدراوە، بە نەمانی عوزرەكە دەبێتەوە بە ڕێگاپێنەدراو)[2] وە (گەر بەربەست نەما، بەربەستكراو دەگەڕێتەوە)[3]

١٤ـ پێوانەكاری وەك ڕێسایەك لەڕێساكانی بنەماكانی فیقهی ئیسلامی لە ڕووی سوودلێوەرگرتنەوە، بە چوار قۆناغدا تێدەپەڕێت:

---

[1] القواعد ، ابن رجب، لا ١٤٧ ، ڕێسای ١٠٢.
[2] مجلة الاحكام العدلیة ، م ٢٣.
[3] مجلة الاحكام العدلیة، م ٢٤.

أ ـ دەرهێنانی بایسە چاوگ(تخریج المناط[1]): بریتییە لە زانین و دۆزینەوەی ئەو بایسی فەرمانەی كە شەرعدانەر فەرمانەكەی پێوە بەستۆتەوە. هەروەك باسیشمانكرد، یەكێكە لە ئامانجەكانی شەریعەت، چ زەرووری بن چ خواستە(حاجیات) بن چ تەواوكاری(كمالیات) بن. وە ئەم بایسەش یان ڕاستەو خۆ لە دەقەوە وەردەگیرێن یان لە دەقەوە هەڵدەهێنجرێن:

١ ـ بایسی دەقی(العلة المنصوص علیها): بریتییە لەو بایسەی ڕاستەو خۆ یان لە ناواخن(ضمن)ی دەقدا هاتووە، ئەوەتا پاراستنی ژیانی مرۆڤ یەكێكە لە ئامانجەكانی شەریعەت كراوە بە پێویستەبایسی كوشتنەوەی بكوژ و بە ڕاشكاوی لەم ئایەتەدا دەیبینین﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاْ أُولِـيْ الأَلْبَـابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ سورەتی البقرە ١٧٩. بۆیە هەركات موجتەهید دڵنیا بوو لە (واجب) بوونی تۆڵەی كوشتن بۆ تاكە بكوژێك كە لەم فەرموودەی پەروەردگاردا هەیە﴿ ... أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ..﴾ سورەتی المائدة ٤٥، دەقی ئایەتەكە بە هۆی بایسەوە فراوان دەكات تا ئەوەی چەند كەسێكیش بگرێتەوە كە هاوبوش دەبن لە كوشتنی كەسێكدا، چونكە هەمان بایس كە پاراستنی گیانی بێتاوانەكانە لێرەشدا هەیە. جێنشینانی ڕاشیدینیش هەمان كاریان كردووە.

---

[1]٢٤ وشەی (المناط) لە ڕێزمانی عەرەبیدا (چاوگی میمییە) بە واتای ناوی جێگا دێت و وشەی (النوط)یش بە واتای هەڵواسین و بەستنەوە دێت و عەرەب دەڵێت: (ناطە بە : واتە : پێوەی بەست و پێوەی هەڵواسی) . وە زانایانی بنەماكانی فیقهی ئیسلامی ئەم وشەیەیان بۆ (بایس) داناوە، چونكە خودای كاردروست حوكمەكەی بەم بایسەوە بەستۆتەوە و وەپاڵی داوە. غەزالی لە پەرتووكی المستصفى ٢/٢٣٠ دا دەفەرموێت (مەبەستمان لە بایس لە بابەتە شەرعییەكاندا ئەو شتەیە كە شەرعدانەر حوكمەكەی پێوە بەستووە و كردوویەتە نیشانەیەك بۆی) وە لەم وتەیەی غەزالیدا تێكەڵكردنێك لە نێوان (هۆ ـ سبب) و(بایس ـ علة)دا هەیە، چونكە ئەو شتەی شەرعدانەر كردوویەتە نیشانەی حوكم (هۆ)یە نەك (بایس)، وەك دزی كە كراوە بە نیشانەیەك بۆ دەستبڕین و بایسەكەشی پاراستنی سامانی خەڵكییە. هەروەها لە پەرتووكی (شفاء العلیل) یشدا تێكەڵی كردوون، كە دوكتۆر حمد الكبیسی تەحقیقی كردووە، لا ٤٥٦.

کارکردنیش بە پێوانە لەم جۆرە شوێنانەدا هەر کارکردنە بە دەق و لەگەڵ ڕێسای (تاوان و سزا تەنها بە دەق دیاری دەکرێت) پێچەوانە نابێت.

٢ ـ **بایسی هەڵهێنجراو(العلة المستنبطة):** ئەو بایسەیە کە بە راشکاوی لە دەقی حوکمەکەدا باس نەکراوە، بەڵام موجتەهید دەتوانێت لە سروشت و بابەتی حوکمەکەوە هەڵی بهێنجێت، وەك پاراستنی دارایی کە کراوە بە بایسی سزای دزی و موجتەهید بە بەراوردکردنی نێوان ئایەتی:﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾ سورەتی النساء ٢٩ و ئایەتی: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ سوورەتی المائدة ٣٨، هەروەها کراوە بە بایسێك بۆ واجببوونی قەرەبوو جگە لە سزای دوارۆژ و تەمبێکردنی دونیایی بۆ هەرکەسێك بە ستەم و بێ پاساو ماڵی هەتیوان دەخوات. موجتهید[1] ئەم بایسە لە ئاوەڵدەقی ئەم ئایەتەدا هەڵدەهێنجێت:﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْماً إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيراً﴾ سوورەتی النساء ١٠، پاشان هەر لە ڕێگەی پێوانەکارییەوە لەسەر خواردن دەقەکە فراوانتر دەبێت بۆ ئەوەی هەموو فەوتاندنێکی سامان حەرام بکرێت چ بە سووتاندن بێت یان هەر ڕێگایەکی تر، بە مەرجێگ بایسەکە هەر پاراستنی ماڵ و سامان بێت، بەتایبەتی سامانی هەتیوان کەوا ناتوانن بەرگری لە خۆیان بکەن.

ب ـ **ساغکردنەوەی بایسە چاوگ(تحقيق المناط):** پاش قۆناغی یەکەم کە دۆزینەوەی بایسە، ڕۆڵی وردەکاری و دڵنیابوونەوە دێت لە هەبوونی بایس لە لە پێوانەکراودا(المقيس)[2] . کاتێك موجتەهید بایسی حەرامبوونی سەرجێیی

---

[1] ئەمەش پێچەوانەی ئەوە نییە کە دەقی حوکمی پێوانەلەسەرکراوەکە بە گشتیەکی عەقڵی دابنێین.

[2] مەرج نییە بایسەکە گەرچی هەڵهێنجراییت لە ئەسڵێکەوە هاتبێت کە فەرمانەکەی گومانهەڵنەگر بێت ، چونکە دروستە شتێك پێوانە بکرێت لە سەر ئەو شتەی کە بە بەڵگەیەکی زەننی وەك (خبر الواحد ـ ←

ژن و مێرد دەردەهێنێت لە ئایەتی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُواْ النِّسَاء فِي الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىَ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّهُ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ سوورەتی البقرة ٢٢٢، وە دڵنیا دەبێت لەوەی کە بایسەکە پاراستنی تەندروستیی ژن و مێردە، پاشان قۆناغی دووەم (تحقيق المناط) دەست پێدەکات، کە دڵنیابوونە لە بوونی هەمان بایس لە خوێنی پاش منداڵبووندا(نفاس) و ئەنجا دەقەکە فراوان دەکات لە ڕێگەی پێوانەسازییەوە بۆ حەرامبوونی سەرجێیی کردن لەگەڵ هاوسەرەدا لە هەردوو حاڵەتی (سووڕی مانگانە و هاتنی خوێنی پاش منداڵبووندا) چونکە لە هەردوو کاتەکەدا یەك بایس هەیە کە بریتییە لە پاراستنی تەندروستی بە دوورکەوتنەوە لە ئازار و زیان[1].

ج - پاکژکردنی بایسە چاوگ(تنقيح المناط): پاش ئەوەی موجتەهید بایسی حوکمی ئەسڵی بۆ دەرکەوت و دڵنیاش بوو کە لە لقەکەشدا هەیە ، ئەوکات

فەرموودەیەك کە یەك کەس گێڕابێتیەوە) سابت بووە. هەوەها مەرج نییە بەقەتعی دڵنیابین لە هەبوونی بایسەکە لە لقەکەدا(پێوانەکرلو)، چونکە گەر پێوانەکاری خۆی بەلگەیەکی زەننیی بێت، ئیتر زیانی نییە گەر یەکێك لە پێشەکییەکانی یان بەشێکی تریشی زەننی بێت) تەماشای شرح الكوكب المنير ،لا ٢٩٨ بکە.

[1] شەوکانی لە (ارشاد الفحول)دا لا ٢٢ دەڵێت: (تحقيق المناط: بریتییە لە یەکدەنگی لە بایسبوونی وەسفێك بە دەقی قورئان یان فەرموودە یان کۆدەنگی زانایان، پاشان موجتەهید هەوڵدەدات کە ئەو بایسە لە بابەتی گفتوگۆلەسەرکرلودا (پێوانەکرلو)دا بدۆزێتەوە. وەك بە دزدانانی ئەو کەسەی گۆڕێك هەڵدەداتەوە بۆ دزینی هەر شتێك کە لەگەڵ مردووەکەدایە، یان زینا دانە پاڵ ئەوکەسەی نێربازی دەکات - هەروەك هەندێك کەس ڕایان لەسەر ئەم پێوانەسازییە هەیە)، بەڵام ئەم قسەی شەوکانی و کەسانی هاوڕاکانی تێکەڵکردنی (ئەسڵ و لق)ە ، یان تێکەڵکردنی (پێوانەلەسەرکرلو و پێوانەکرلوە) چونکە گۆڕهەڵکەنەکە هەر دزە و جۆرێك لە جۆرەکانی دزی کردووە و دزینی سامانی هەرکەسێك بە نهێنی و لە پاراسگەی هاووێنەکانیدا و بە مەبەستی تاوانکارانە هەر دزییە و هەردووکیان یەك بایس و حیکمەتی هەیە کە بریتییە لە پاراستنی سامانی خەڵکی. هەروەها نێربازیش هەر زینایە، چونکە بریتییە لە خستنە ناوی ئەندامی سێکسییە بۆ ناو ئەندامێکی تری سێکسی کە حەرامکرلوە و سروشتی سێکسی حەزی لێ دەکات و زینا و نێربازیش بە یەك بایس و حیکمەت حەرامکرلون کە پاراستنی ناموسی خەڵکییە .

ڕۆڵـی پاککردنــەوە و پـاڵاوتن دیـّت، واتــە دوورخســتنەوەی کاریگــەریی جیاوازییەکانی نێوان ئەسڵ و لق لەسەر پێوانکردنی لق لە سەر ئەسڵەکە لـە حوکمەکەیدا، ئەو جیاوازییانەی هەیە لە نێوان هەردوو کانزای بەنرخی(زێڕ و زیودا) لە ڕوویەکەوە و لە نێوان هەموو ئەو پارە کاغـەزی و کانزاییانـەی لـە جیهاندا کاریان پێ دەکرێت و لە جێی ئەواندا کـاری کـڕین و فرۆشـتنی پـێ دەکرێت لە ڕوویەکی ترەوە.

کاتێك موجتەهید ئەم پارانە پێوانە دەکات لەسەر زێڕ و زیو لە حەرامبوونی شـارینەوەیان لــە خــەڵکی و بەکارنــەهێنانی و نەخســتنە وەبــەرهێنان و سەرفنەکردنی، واجیبوونی زەکات و پابەندبوون بـە دانـەوەی قـەرزێك بـەم پارانە کرابێت و شتی تریش، ئەوا لە هەمانکاتدا ئەوە دەسەلمێنێت کە ئـەو جیاوازییانە لە نێوان ئەو دوانەدا نابێتە بەربەست لە پێوانەسازی لە نێوانیاندا و کاریگەرییەکی نییە. وە یەکێکی تر لە جیاوازییەکانیان ئەوەیـە کـە زێـڕ و زیو نرخەکانیان لە خودی خۆیاندایە بەڵام نرخی پارە لـە هێـزی باڵادەسـتی دەوڵەت و یاسا و وەقیعی کۆمەڵایەتی و سەقامگیری رامیاری و هەرشـتێکی تردایە کە پەیوەندی بە نرخ و توانای کڕینی ئەم پارانەوە هەیە.

د ـ **چەسپاندنی هاوڕێبوونی حوکم لەگەڵ بایسە چاوگ(المناط):** پاش ئەوەی موجتەهیـد ئـەو سـێ قۆناغـەی بـڕی، ڕۆڵـی چەسـپاندنی هـاوڕێبوونی ئـەو حوکمەی دەمانەوێت بیچەسپێنین بۆ لق(پێوانەکراو) لەگەڵ بایسی هاوبەشی نێوان پێوانەکراوو و پێوانەلەسەرکراو بە بـوون و نـەبوون. تـەواوکردنی ئـەم قۆناغــەی کۆتــایی تــەواوبوونی پێوانەســازییەکە دەگەیــەنێت و حــوکمی سەرەکیەکە(ئەسـڵەکە) بـۆ ئـەو لقـەی کـە حوکمەکـەی دیـار نـەبوو سـاغ دەبێتەوە، چونکە پێوانەسازی بریتییە لە کردنە بەڵگەی بایسی حوکمی ئەو ئەسڵەی بە دەق سابت بووە، بۆ سابتبوونی هەمان حوکم بۆ ئەو لقـەی کـە هەمان بایسی تێدایە.

لەم بنەمایانەوە کە باسمانکرد ئەم ڕێسایە بەدەست دەهێنین: (پێوانەسازی

ئەو بەڵگەیە کە حوکمی بابەتێکمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە دەقێکی تایبەتی لەسەر نییە)[1]

١٥ ـ **گشتژمێری(الاستقراء)**: بریتییە لە حوکمدان بەسەر هەمەکییێکدا بەهۆی هەبوونی ئەو حوکمە لە هەموو تاکەکانیدا یان لە زۆربەیدا، لە حاڵەتی یەکەمدا پێی دەوترێت (استقراء تام ـ گشتژمێری تەولو) و لە حاڵەتی دووەمدا پێی دەوترێت گشتژمێری ناتەولو(استقراء ناقص). ئەوەی لای ئێمە گرنگە گشتژمێری ناتەولوە، لەبەر دەگمەنبوونی گشتژمێری تەواو.

گشتژمێری ناتەواو بریتییە لە حوکمدان بەسەر هەمەکیدا بەو حوکمەی دراوە بەسەر هەندێك لە بەشەکانیدا.[2]

بۆ نموونە: بەگشتژمێری ناتەواو دەزانین کە هۆکاری سەرەکی ڕوودانی تاوانەکان و جیابوونەوەی ژن ومێرد لە باری کەسیدا، هۆکاری ئابوورییە.

لێرەوە دەتوانین ڕێسایەك بەدی بهێنین: هەژاریی هۆیەکی سەرەکی تاوانەکانی کوشتن و دزییە و هۆیەکی سەرەکی ناکۆکی ژن و مێردیشە کە بەدیهێنەری دیاردەی جیابوونەوە.

دیارە گەلێك سەرچاوەی تر هەیە بۆ بەدەستهێنانی ڕێسای گشتی، بەڵام تەنها ئەوەندەمان لا بەس بوو بۆ باسکردنی.

و- حوکمی تەکلیفیی ڕێسا گشتییەکان:

حوکمی تەکلیفیی زانینی ڕێسا گشتییەکان، فەرزی کیفایەیە لەسەر خەڵکی هەر هەرێمێك لەو هەرێمانەی لە ژێر دەسەڵاتی ئیسلامیدایە، بە مەبەستی زانینی پێشهاتەکانی ناو کۆمەڵگەی ئەو هەرێمانە. ئەگەر هەندێك لەوان بە باشی فێری بوون، بەرپرسیارییەتییەکە لەسەر هەموویان لا دەچێت، وەگەرنا هەموویان تاوانبار دەبن و بەرپرسن لەبەردەم پەروەردگار و کۆمەڵگەکەیاندا. بەتایبەتی لەم سەردەمەدا کە

---

[1] تەماشای نوسراوەمان (اصول الفقه في نسیجة الجدید) لا ١٦١ و پاشتر.

[2] التعریفات ، السید شریف علي محمد الجرجاني ، لا ١٨.

سەردەمی ئەو دۆزینەوە زانستی و پزیشکیانەیە کە لە سەردەمی زانایانی پێشوودا نەبووە تا زانایانی ئەو سەردمە حوکمەکانی ڕوون بکەنەوە.

هەڵەیەکی گەورەیە کە زانایانی ئەم سەردەمە بگەڕێنەوە بۆ سەرچاوە فیقهییە کۆنەکان بۆ زانینی حوکمی ئەو پێشهات و تازەداهێنراوانەی لە دۆزینەوە زانستی و پزیشکییەکاندا هەیە.

بەڵام کێشەیەك لەوەدا نییە کە یارمەتی وەربگرین لەو سەرچاوە فیقهییە کۆنانە بۆ بەدەستهێنانی ڕێسایەکی گشتی وەها کە حوکمی بابەتێکی نوێی پێ بدۆزینەوە.

بەڵام بۆ ئەو زانای فیقهەی ئیجتیهاد دەکات یان فەتوا دەدات یان قازییە و دەقەکان جێبەجێ دەکات، بە فەرزی عەین دادەنرێت، چونکە هیچکام لەمانە ناتوانێت ئەرکی خۆی بە شێوەیەکی ساغ و پوخت بەدی بهێنێت، مەگەر لە ڕێی بەکارهێنانی ئەو ڕێسا فیقهییە گونجاوە وە کە لە کاتی نەبوونی دەقدا سوودی لێ وەردەگرێت.

ز- پلەبەندییەکەی لە نێو زانستەکاندا:

بە دڵنیاییەوە زانستی ڕێساکان بەڕێزترین زانستە پاش زانستی یەکتاپەرستی، هەروەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: (مَنْ يُرِدْ اللّٰـهُ بِـهِ خَيْـرًا يُفَقِّهـهُ فِـي الـدِّينِ: ئەو کەسەی خودا بیەوێت تووشی چاکەی بکات، ئەوا زۆر شارەزای دەکات لە ئیسلامدا) ئیمامی بوخاری لە (صەحیحەکەیدا)گێڕاویەتەوە لە (باب العلم)دا. کەواتە بناغەی سەرەکی شارەزابوون لە لقەکانی ئیسلامدا ڕێسا گشتییەکانە، کە لەگەڵ تازەبوونەوەی کاتدا تازە دەبێتەوە و بە گۆڕینی شوێنیش دەگۆڕێت و زانینی هەموو وردەکارییەکانی ئەو پێشهاتانەش تەنها بە ڕێسا گشتییەکان دەبێت.

ح- ئەو مەسەلانەی قسەی لێ دەکات:

بریتییە لەو ڕێسایانەی باس لە حاڵەتەکانی لقەکان دەکات لە رووی پراکتیزەکردن و وەبەرهێنانیانەوە.

ط ـ وەپاڵدرانی:

ڕێسا فیقهییەکان جۆرێکە لە جۆرەکانی زانستی فیقه ، هەروەها ڕێساکانی هەر زانستێك جۆرێکە لە جۆرەکانی. درێژەی ئەم بابەتە باس دەکەین بە یارمەتی خوا.

ی ـ دانەری ئەم زانستە:

داڕشتن و پاشان تۆمارکردنی ڕێسا فیقهییەکان لە دوای تۆمارکردنی فیقهی ئیسلامییەوە دەستی پێکردووە و لە ئەڵقە زانستییەکاندا دەستکرا بە خوێندنی و زانایانی فیقهیش پێکەوە لە خاوێنکردنەوە و ڕێکخستنیدا کۆبوونەوە، بە تایبەتی ئەو کەسانەی خەریکی دەرهێنانی ڕاکانی پێشەواکانی فیقه و پەسەندکردنی هەندێکیان بوون بەسەر هەندێك ڕای تردا. وە ئیمام (ابو طاهر الدباس) کە لە زانایانی فیقهی حەنەفییەکانە و لە سەدەی سێهەمی کۆچیدا لە ناوچەی (ماوراء النهر) دا ژیاوە، بە یەکەم تۆمارکەری ئەم زانستە دادەنرێت. ئەم زانایە هەموو فیقهی مەزهەبی ئیمام ئەبوحەنیفەی لە ١٧ ڕێسای فیقهیدا کورت کردەوە، مرۆڤێکی نابینا(دڵڕوون) بوو، بەردەوام پاش نوێژی خەوتنان لە مزگەوتەکەی خۆیدا پاش چۆڵبوونی مزگەوتەکە دەوری دەکردەوە بە بەردەوامی[1]. بۆیە کاتێك ئەبوسەعیدی هەرەوی کە زانایەکی

[1] ئیمامي سیوطي دەگێڕێتەوە لە (ئەبوسەعیدی هەرەوی)ەوە کە یەکێك لە پێشەوایانی حەنەفی لە شاری هەرات ئیمام ئەبوتاهیری دەبباس کە پێشەوای حەنەفییەکانی ماوەرائەننەهر بوو، هەموو مەزهەبی ئەبوحەنیفەی لە ١٧ ڕێسادا کورت کردبووە وە و منیش ڕۆشتم بۆ مزگەوتەکەی کە لەوێدا هەموو شەوێك پاش نوێژی خەوتنان و چۆڵبوونی مزگەوتەکە دەوری دەکردەوە، شەوێکیان پاش ڕۆشتنی خەڵك خۆم بە حەسیرێك پێچایەوە و پاش ئەوەی ئەبو تاهیر دەرگای داخست و دەستیکرد بە دەور کردنەوەی ڕێساکان و گحەوت دلنەی تولو کرد، لەو کاتەدا من کۆکەیەکم کرد و ئەویش پێی زانیم و هات بۆم و لێیدام و دەریکردمە دەرەوە ئیتر لە مزگەوتدا دەوری نەدەکردەوە. پاشان هەرەوی گەڕایەوە بۆ ناو هاوڕێیانی و ئەو حەوت ڕێسایەی بۆ باسکردن. ئەبو سەعید دەڵێت: کاتێك قازی حوسەین ئەم چیرۆکەی بیست، هەستا بە کورتکردنەوەی مەزهەبی ئیمامی شافیعی لە چوار ڕێسادا:

١ ـ دڵنیایی(یقین) بە گومان لاناچێت. ٢ ـ نارەحەتی ئاسانکاری دەهێنێت.

٣ ـ زیان لادەدرێت. ٣ ـ باو ڕەچاوی حوکمی پێ دەکرێت.

تەماشای پەرتووکی الاشباه و النظائر بکە لا ٧/١.

شافیعی بوو بەمەی زانی، ڕۆشت بۆ هەرات و چوویە مزگەوتەکەیەوە و شەو حەسیرێکی لە خۆی پێچاو گوێی گرت لە حەوت ڕێسا و بەڵام (دەبباس) پێیزانی و دەریکرد. کاتێك ئەم چیرۆکە گەشتەوە بە قازی حوسەین، هەستا بە گێڕانەوەی مەزهەبی شافیعی بۆ چوار ڕێسا:

١ ـ دڵنیایی(یقین) بە گومان لاناچێت. ٢ ـ ناڕەحەتی ئاسانکاری دەهێنێت.

٣ ـ زیان لادەدرێت. ٣ ـ باو حوکمی دەکرێت .

ئەوەی تێبینی دەکرێت کە ڕێسای (دڵنیایی بە گومان لا ناچێت) هەڵەیەکی بڵاوە، ڕاستییەکەی ئەوەیە بگوترێت: (دڵنیایی تەنها بە دڵنیایی لا دەچێت) هەروەك لە جێگای خۆیدا باسی دەکەین. هەروەها ڕێسای (باو حوکمی پێ دەکرێت) هەڵەیە و باش وایە بوترێت: (عورف حوکمی پێ دەکرێت) وە لە کاتی ئەو ڕێسایەدا باسی دەکەین.

پاشان پێنجەمین ڕێسای بۆ زیاد کراوە کە بریتییە لە: هەر شتێك بە پێی ئامانجەکەی مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت، پشتئەستوور بە فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) (انما الاعمال بالنیات)[1].

العلائـي[2] دەڵێت: ئەم فەرموودەیە زۆر جوانە، چونکە ئیمامانی شافیعی و ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و ئەبوداوود و دارەقوتنی(خوایان لێ ڕازی) فەرموویانە ئەم فەرموودەیە سێیەکی زانستی تێدایە.[3]نهێنی ئەم وتەیە لەوەدایە کە کەرەستەکانی

---

[1] لە بابەتی (وەرگێرانی ڕێساکان)دا واتاو پلەی ئەم فەرموودەمان باسکردووە.

[2] قواعد العلائي في الفروع ـ الشیخ صلاح الدین الحافظ ابي سعید خلیل بن کیکلدي الدمشقي الشافعي (ت ٧٦١) تحقیق الدکتور الشیخ مصطفى البنجویني، خوا تەمەنی درێژ بکات.

[3] کرداری مرۆڤ بە دڵ و زمان و ئەندامەکان دەکرێت، بۆیە ئەم فەرموودەیە سێیەکی زانستە، چونکە نییەت کرداری دڵە. وە نییەت دوو بەشە: نییەتێك پەیوەندی بە خواپەرستییەوە هەیە و نییەتێکیش پەیوەندی بە خودلوە هەیە، بە نییەتی یەکەم خوداپەرستییەکان لە یەك جودا دەکەینەوە و بە نییەتی دووەم تەنها خواپەرستی بۆ خودا دەکەین.

فێربوون لە لەشی مرۆڤدا سێ دانەیە:دەست و زمان و دڵ، نیەتەکانیش هەمووی لە دڵدایە.

بەڵام ئەوەی کە هەموو مەزهەبی ئیمامی شافیعی بگەڕێنرێتەوە بۆ چوار یان پێنج ڕێسا، سەپاندن و زیادەڕەوییەکی بێ پاساوە.

هەندێك کەس[1] هەموو فیقهی گەڕندوەتەوە بۆ ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی و دوورخستنەوەی خراپە و تەنانەت بۆ بەرژەوەندی و بەس، چونکە لە رووی ئەرێنیەوە هێنان و ڕەچاوکردنی سوود و چاکەیە و لە رووە ئەرێنییەکەشیەوە دوورخستنەوە و لابردنی خراپە و زیانە.

بە بۆچوونی بەندە: بێگومان ئەم ئاراستەیە راست و ژیرمەندانە و هاوڕایە لەگەڵ ئەوە کورتهەڵهێنانەی کە لە قورئاندا باسکراوە و دەفەرموێت ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ سوورەتی الانبياء ١٠٧/١، چونکە ڕەحمەت لەم ئایەتەدا بەرژەوەندیە ئەرێنی و نەرێنییەکان و مادی و مەعنەویەکان و دونیایی و دوارۆژییەکانی مرۆڤە. هەر فەرمانێك بەسەر مرۆڤدا کرلوە سوودی بۆ مرۆڤ هەیە و زیانی لێ دوور دخاتەوە و ئەمانەش ئامانجەکانی شەریعەتی ئیسلامە و بۆ مرۆڤیش مەسڵەحەتە. وە ئەو راجیاییەی لە نێو زانایانی (بنەماکانی دین ـ اصول الدین)دا هەیە دەربارەی ئەوەی کە ئایا فەرمانەکانی خودا بایسی هەیە یان نا؟ ناکۆکییەکی بێ بەرهەم و سوودە و پاساودار نییە، چونکە ئەم بایسە ئامانجانە ناگەڕێنەوە بۆ ئەو خودایەی کە رهایە لە هەر جۆرە پێویستییەکی بە جیهانی دروستکراوی خۆی. ئەم شتانە تەنها بۆ بەرژەوەندی مرۆڤە و گەر لە رووی سەرچاوەی فەرمانەکانەوە سەیری بکەین ئەو فەرمانانە پێی دەوترێت ئامانجەکان، بەڵام بە نیسبەت مرۆڤەوە پێی دەوترێت: بەرژەوەندیەکان و ئارمانجەکان و خواست و ئەنجام و ئامانجەکان و شتی لەم بابەتە.

---

[1] وەك عز الدين بن عبد السلام لە پەرتووکەکەیدا (قواعد الاحکام و مصالح الانام) ١/ ١١.

نووسینەوەی ڕێسا فیقهییەکان
بە پێی ڕیزبەندی مێژوویی

بێگومان نوخبەیەك لە زانایانی موسوڵمان هەستاون بە نووسینەوەی ڕێسا فیقهییە ئیسلامییەکان، لەوانەش:

١ ـ أصول الكرخي ، نووسینی: ابي الحسين عبيدالله بن حسين بن دلاّل الكرخي الحنفي (٣٤٠ کۆچی مردووە) باس لەو بنەمایانە دەکات کە فیقهی لقەکانی مەزهەبی حەنەفی لەسەر دامەزراوە.

٢ ـ تأسيس النظر ، نووسینی: عبدالله بن عمر بن عيسى القاضي ابي زيد الدبوسي الحنفي. (٤٣٠ کۆچی مردووە).

٣ ـ أسس النظائر الفقهية، أبي الليث السمرقندي کە لە زانایانی حەنەفییە. (٥٥٢ کۆچی مردووە)

٤ ـ القواعد في فروع الشافعية، جابر محمد معين الدين ابي حامد بن ابراهيم الجاجرمي الشافعي. (٦١٣ کۆچی مردووە)

٥ ـ أصول الجامع الكبير ، الملك المعظم عيسى الايوبي. (٦٢٣ کۆچی مردووە).

٦ ـ القواعد والضوابط المستخلصة من التحرير، الامام جمال الدين الحصري. (٦٣٦ کۆچی مردووە)

٧ ـ تخريج الفروع على الاصول، الامام ابي المناقب شهاب الدين محمود بن أحمد الزنجاني الشافعي. (٦٥٦ کۆچی مردووە).

٨ ـ قواعد الاحكام في مصالح الانام.(القواعد الكبرى)، ابي محمد عزالدين بن عبدالعزيز بن عبدالسلام السلمي الشافعي.(٦٦٠ کۆچی مردووە).

٩ ـ قواعد الشرع و ضوابط الاصل و الفرع، الخلاطي، أبي الفضل محمد بن علي بن الحسين الشافعي (٦٧٥ كۆچى مردووە).

١٠ ـ انوار البروق في انواء الفروق، شهاب الدين ابي العباس احمد بن ابي العلا ادريس بن عبدالرحمن الصنهاجي القرافي (ك ـ ٦٨٤ كۆچى). وە ئەم پەرتووكە لاى زانايان و خوێندكاران بە ناوى (فروق القرافي من فقهاء المالكية)وة ناسراوة. وە لە لايەن سراج الدين قاسم بن عبدالله الانصارى المالكى المعروف بابن الشاط، راستكردنەوە و تێبينى بۆ زيادكراوە، كە لەسەر پەرتووكى (الوجين)ە . (ك ـ ٧٢٣ كۆچى).

١١ ـ المذهَب في ضبط قواعد المذهب ، الامام محمد بن عبدالله بن راشد البكرى المالكى. (ك ـ ٦٨٥ كۆچى).

١٢ ـ القواعد الكبرى في فروع الحنابلة، نجم الدين سليمان بن عبدالقوي الطوفي الحنبلي. (ك ـ٧١٦ كۆچى و لە گێڕانەوەيەكدا ٧١٠).

١٣ ـ الاشباه والنظائر، الامام صدرالدين محمد بن عمر الشافعي ناسراو بە ابن الوكيل. (ك ـ ٧١٦ كۆچى).

١٤ ـ القواعد النورانية الفقهية، ابن تيمية أحمد بن عبدالحليم. (ك ـ ٧٢٨ كۆچى).

١٥ ـ القواعد في الفقه الاسلامي، أبن رجب ، ابوالفرج عبدالرحمن بن رجب الحنبلي (ك ـ ٧٥٠ كۆ).

١٦ ت القواعد لابي عبدالله المقري (ك ـ ٧٥٨ كۆ).

١٧ ـ قواعد العلائي ، صلاح الدين ابي سعيد خليل بن كليكبري الدمشقي الشافعي. (ك ـ ٧٦٠ كۆ).

١٨ ـ الاشباه و النظائر، تاج الدين عبدالوهاب بن علي السبكي الشافعي، (ك ـ ٧٧١ كۆ).

١٩ ـ الفوائد في حل مشكلات القواعد. ابن المطهر الحلي. (ك ـ ٧٧١).

٢٠ ـ القواعد و الفوائد في الفقه و الاصول العربية . احمد بن مكي الشهير بالشهيد الاول. (ك ـ ٧٨٦).

٢١ ـ المنشـور في ترتيـب القواعـد الفقهيـة، بدرالـدين بـن محمـد بـن عبـدالله الشـافعي الزركشي، (ك ـ ٧٩٤).

٢٢ ـ تقرير القواعد تحرير الفوائد، كە بە نـاوی (القواعـد)ی زانـای گـەورە ابـن رجـب الحنبلی ناسراوە. (ك ـ ٧٩٥).

٢٣ ـ القواعد فى الفروع، علي بـن عثمـان الغـزي ، الملقـب بشـرف الـدين الحنفـي (ك ـ ٧٩٩).

٢٤ ـ القواعد والفوائد الاصولية، الامام ابن لحام، (ك ـ ٨٠٣).

٢٥ ـ نضد القواعد الفقهية على منهب الامامية، مقداد بن عبدالله السيوري (ك ـ ٧٢٨).

٢٦ ـ القواعد الكلية و الضوابط الفقهية، ابن عبدالهادي، (ك ـ ٩٠٩).

٢٧ ـ الاشباه والنظائر في قواعد و فروع فقه الشافعي، جلال الدين عبدالرحمن الشافعي السيوطي. (ك ـ ٩١١).

٢٨ ـ ايضاح المسالك الي قواعد الامام مالك، احمد بن يحيى الونشريسي، (ك ـ ٩١٤).

٢٩ ـ تمهيد القواعد الاصولية و العربية لتخريج فوائد الاحكام الشرعية، زين الـدين علـي بن احمد الجبعي، (٩٦٥).

٣٠ ـ الاشباه والنظائر على منهب ابي حنيفة، الشيخزين العابدين بن ابـراهيم بـن نجـيم الحنفي، ناسراو بة ابن نجيم، (٩٧٠)

٣١ ـ تعليقات على الاشباه والنظائر، للمولي محمد بن محمد ناسرلو بة (جـوي زادة)، (ك ٩٩٥).

٣٢ ـ غمز عيون البصائر شرح الاشباه ةالنظـائر، شـهابالدين احمـد الحمـوي الحنفـي، (١٠٩٨).

٣٣ ـ مجامع الحقائق، ابو سعيد بن مصطفى الخادمي، (ك ـ ١١٧٦).

٣٤ ـ عوائد الامـام في مهمـات أدلـة الاحكـام، أحمـد بـن محمـد أبـوّر الامـامي التراقـي (١٢٢٤).

٣٥ ـ مجموعة القواعد، ابراهيم بن محمد القيصري الحنفي ناسراو بة (كوزى يوك زادة)، (١٢٥٢).

٣٦ ـ مجلة أحكام العدلية العثمانية، كە لەسەر دەستی لیژنەیەك لە گەورە فەقیهەكان لە سەر دەمی (سوڵتان غازى عبدالعزيز خان العثماني) (١٢٨٦).

٣٧ ـ الفرائد البهية في القواعد و الفوائد الفقهية، محمود بن محمد بن نسيب بن حسين، ناسراو بە ابن حمزة الحسيني الدمشقي، (١٣٠٥).

٣٨ ـ القواعد الفقهية، ميرزا حسن الموسوي البنجوري، (١٣٩٥).

٣٩ ـ قواعد الفقه ، زانا و فەقیه و فەرموودەناس و موفتي محمد بن عميم الاحسان المجددي البنغلادشي، (ك ـ ١٤٠٧).

٤٠ ـ القواعد الكلية، الدكتور احمد الحجي الكردي،.

گەلێك پەرتووكی تر هەیە لە بارەی ڕێسا فیقهییەكانەوە كە مێژووی كۆچی دوایی نووسەرەكانیم دەست نەكەوت، بۆیە تەنها ئەم ئەندازەیەم نووسی[1].

---

[1] بۆ ئاگاداری ڕێسا فیقهییەكانی تر و لێكدانەوەكان و كۆمێنتەكانی، سەیری:
القواعد الفقهية الكلية الخمس الكبرى و بعض تطبيقاتها على مجتمعنا المعاصر، الاستاذ محمد بن مسعود بن سعود العميري الهذلي . لا ١٢٥ و پاشتر.
هەروەها : موسوعة القواعد الفقهية، الدكتور محمد صدقي احمد، ١٠٣/١ و پاشتر.

ناوی ڕێساکان لە ڕووی ئامانجەکانەوە

هەر زانستێك ڕێساگەلێکی تایبەتی خۆی هەیە کە ناوەکانی بە پێی مەبەست و ئامانجەکانی دەگۆڕێت، بەم شێوەیەی باسی دەکەین:

١ ـ ئەگەر سەرچاوەی حوکمێکی شەرعی بێت، پێی دەوترێت(ڕێسای شەرعیی دەقی) وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ﴾ سوورەتی النساء ١٢.

٢ ـ ئەگەر سەرچاوەی حوکمێکی یاسایی بێت، پێی دەوترێت (ڕێساییەکی یاسایی دەقی)، وەك ڕێسای (هەر مامەڵەیەك لەگەڵ خانووبەرەدا بکرێت بەتاڵە ئەگەر لە فەرکانگەی تۆماری خانووبەرەدا تۆمار نەکرابێت)[1].

٣ ـ ئەگەر مەبەستیش لە ڕێسا زانینی هاوێنەی لقەکان و هاوشێوەیان بێت، پێی دەوترێت: ڕێسایەکی فیقهی، بۆیە زاراوەی (هاوشێوە و هاوتاکان ـ الاشباه والنظائر)، وەك ڕێسای (ئیجتیهاد بە ئیجتیهادێکی تر ـ یان بە هاوشێوەیەکی هەڵناوەشێتەوە)[2] .

٤ ـ ئەگەر نەریتێکی پەسەندکراو بوو لای هۆشمەندان و لە دڵاندا جێگیر بوو بوو، بەهۆی دووبارەبوونەوەی لە نێو کۆمەڵگایەکدا ڕەچاوی دەکرا، ئەوا بە ڕێسای نەریتیی دادەنرێت. وەك ڕێسای (عادەت حوکمی پێ دەکرێت) کە ڕاستییەکەی (باو حوکمی پێ دەکرێت).

---

[1] قانون التسجيل العقاري النافذ (م ٣) و قانون المدني العراقي النافذ (م ٨٠٥). جگە لە وەسیەت کە مەرج نییە لەو فەرمانگەیەدا تۆمار بکرێت، چونکە کارێکە کەوا تەولوکردنی پێویست نییە و وەسیەتکار دەتوانێت لێی پەشیمان ببێتەوە لە ژیانیدا.

[2] واتە بە نیسبەت ڕابوردووەوە، چونکە ڕەنگە بە نیسبەت ڕابوردووە وە هەڵبوەشێتەوە، هەروەها گەر پێچەوانەی دەق یان سیستەمی گشتیی کۆمەڵگە و ڕەوشتی گشتی کۆمەڵگە بێت.

٥ ـ ئەگەر مەبەستیش یارمەتی وەرگرتن بوو لێی بۆ هەڵهێنجانی حوکمە شەرعییەکان لە بەڵگە وردەکاری ئامێزەکاندا بە هۆی ڕێسا تێکڕاییەکانەوە(القواعد الاجمالية) ، پێی دەوترێت: (ڕێسا بنەماییەکان). وەك (هەموو گشتییەك کار بە گشتییەتییەکەی دەکرێت، مادام بەڵگەیەك نەبێت لەسەر تایبەتکردنی).

٦ ـ ئەگەر مەبەست لێی پاراستنی زمان بوو لە هەڵەکردن لە قسەکردن لە قسە و دەربڕیندا، پێی دەوترێت: (ڕێسای ڕێزمانی– سینتاکسی). وەك لە ڕێزمانی عەرەبیدا(هەمو فاعیلێك مەرفوعە و هەموو مەفعوولێك مەنصوبە و هەموو ـ مضاف اليه ـ یەك مەجرووره).

٧ ـ ئەگەر مەبەستیش لێی شارەزابوونی گەردانکردنەکانی وشەی زمانێك بێت، پێی دەوترێت: (ڕێسای صەرفی ـ گەردانکردن). وەك لە زمانی عەرەبیدا (فرمانی رابوردوو و رانەبوردوو لە چاوگەکەیانەوە وەرگیراوە).

٨ ـ ئەگەر مەبەست لێی پاراستنی مێشك بێت لە هەڵەکردن لە بیرکردنەوەدا لە کاتی وەدەستهێنانی نادیارەکان لە زانیارییە دیارەکان، پێی دەوترێت (ڕێسای لۆژیکی). وەك لە زانستی لۆژیکدا (لە پێوانەکاریی هەڵاوێردەیی پێکەوەییدا سەلماندنی پێشەکیی یەکەم (مقدم)و لابردنی حوکمی پێشەکی دووەم (تالی)ئەنجام دەبەخشێت)[1].

٩ ـ ئەگەر مەبەست لە ڕێساکە ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵگەیەك بوو، پێی دەوترێت (ڕێسای یاسایی).

---

[1] ئەریێ بوونی پێشەکی یەکەم ئەرێبوونی پێشوکی دووەم بەرهەم دەهێنێت و نەرێبوونی پێشەکی دووەم نەرێبوونی پێشەکی یەکەم بەرهەم دەهێنێت. بۆ نموونە : ئەگەر گومانێکراو تاوانبار دەرچوو ئەوا شایانی سزایە، بەڵام وا تاوانبار دەرنەچوو، کەواتە شایانی سزا نیە. هەروەها وەك: ئەگەر قۆپی خوێندکار سەلمێنرا، ئەوا شایانی فەسڵ کردنە، بەڵام شایانی فەسڵ نەبوو، کەواتە قۆپی کردنەکەی نەسەلمێنراوە.

١٠ ـ ئەگەر مەبەستمان پێی پلان و نەخشەی دەسەڵاتی گشتی بوو پێی دەوترێت (یاسای دەستووری). وەك (خاوەندارییەتی خانووبەرە لەسەر کەسانێك عێراقی نین قەدەغەیە، مەگەر بە یاسا کەسێك جیابکرێتەوە).

١١ ـ ئەگەر مەبەستمان لەو ڕێسایە چێوەدارکردن(ضبط)ی کارەتاوانکارەکان و سزاکانی بێت، پێی دەوترێت (ڕێسای تاوانکاری). وەك (تاوان و سزا تەنها بە دەق دیاری دەکرێت).

١٢ ـ ئەگەر مەبەست زانینی حوکمێك لە حوکمەکانی پەیوەندییە داراییەکان بوو، ئەوا پێی دەوترێت (ڕێسای مەدەنی). وەك (هەر پابەند بوونێك هۆکارێکی شەرعیی نەبوو بەتاڵە.

١٣ ـ ئەگەر بۆ ڕێکخستنی ئەو پەیوەندییانە بوو کە لایەنێکی حوکمەتە بەو سیفەتەی کە خاوەن دەسەڵاتە، پێی دەوترێت (ڕێسای بەڕێوەبردن). وەك: (هەموو هاوڵاتییەك مافی شکاتی ستەملێکرانی خۆی هەیە لەبەردەم دادگای بەڕێوەبەرایەتی(المحكمة الادارية).

١٤ ـ گەر بە مەبەستی زانینی یەکێك لە حوکمەکانی پەیوەندییە خێزانییەکان بوو، پێی دەوترێت: (ڕێسای بارودۆخی کەسیی). وەك: (الثَّيِّبُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا وَالْبِكْرُ تُسْتَأْذَنُ: بۆ پرسی بە شوودان، ئەو ئافرەتەی شووی کردووە پێشتر، دەبێت بە ڕاشکاوی مۆڵەتی مارەکردنی بدات، بەڵام کچ پرسی پێ دەکرێت ـ و گەر بێدەنگیش بوو هەر نیشانەی ڕەزامەندییە)[1].

١٥ ـ گەر مەبەستیش ڕوونکردنەوەی حوکمی باوەڕ بەخودا بوون بوو، پێی دەوترێت: (ڕێسا باوەڕییەکان). وەك: (باوەڕبوون بە خودا ئەرکێکی عەقڵییە پێش ئەوەی ئەرکێکی شەرعی بێت).

---

[1] فەرموودەیەکی صەحیحە، ئیمامی موسلیم ریوایەتی کردووە ١٠٣٦/٢. واتە پێویستە ئەوئافرەتەی پێشتر شووی کردووە بە ڕاشکاوی بڵێت: من ڕازیم بەم بەشوودانە و کچیش بێدەنگبوونی نیشانەی ڕازیبوونە، چونکە شەرم دەکات لەوەی بە ڕاشکاوی بڵێت ڕازیم بەو شووکردنە.

١٦ ـ گەر مەبەست باسكردنی پلەبەندی چاكی(مفاضلة) بوو لە كارە جوان و كردارە چاكەخوازییەكان بوو، پێی دەوترێت: (ڕێسا ڕەوشتییەكان). وەك: فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) (أفضل الناس أنفعهم للناس: باشترین مرۆڤ ئەو كەسەیە سوودی زۆرتر بێت بۆ خەڵكی)، وە لە گێڕانەوەیەكی تردا (خیر الناس أنفعهم للناس: باشترین كەسی نێو خەڵكی، بەسوودترینیانە)[1].

١٧ ـ گەر مەبەستیش ڕوونكردنەوەی پێوەرێكی ئابووری بوو، پێی دەوترێت: (ڕێسای ئابووری)، هەروەك لە فەرموودەی خودای گەورەدا هاتووە ﴿وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾ سوورەتی الاسراء ٢٩[2].

١٨- ئەگەر مەبەست لێی ڕونكردنەوەی ئامانج یان مەبەستی كارێكی خۆیست بێت، پێی دەوترێت (ڕێسای فەلسەفی)، بۆنمونە (مەبەست لە جێبەجێكردنی سزا چاككردنی تاوانكارە).

١٩- ئەگەر مەبەست لێی ڕونكردنەوەی چیەتی شتێك یان جیاكردنەوەی لە هی دیكە بێت، پێی دەوترێت (ڕێسای پێناسەیی) وەك پێناسەی تاوان بەوەی قەدەغەكراوێكە سزای لەسەر بێت.

٢٠- ئەگەر مەبەست لێی ڕێكخستنی مامەڵەی بانكی بێت، پێی دەوترێت (ڕێسای بانكی)، بۆ نمونە (ڕێژەی سودی بانكەكان نابێ لە ٧٪ تێپەڕ بكات).

---

[1] بە فەرموودەی پێغەمبەر (ڕوودی خوای لەسەر) دانراوە و لەلایەن (قضاعي) وە ریوایەت كراوە، لە موستەدی (الشهاب) لە ئیبن عومەرەوە و بە پلەی(حەسەن) گەشتووە. تەماشای (صحيح الجامع) بكە، ژمارە ٣٢٨٩.

[2] ئەم ئایەتە ڕێنومایی مرۆڤ دەكات بۆ ئەوەی بە شێوەیەك سامانی خۆی بەكار بهێنێت كە دوور بێت لە پیسكەیی و دەستبڵاوی.

ڕێسای شەرعی و ڕێسای فیقهی

ڕێسای شەرعی دوو چەمکی هەیە: گشتی و تایبەتی.

ڕێسای گشتی لە چەمکە گشتییەکەیدا ڕێسای فیقهی دەگرێتەوە، چونکە گریمانە وەهایە کە هەموو ڕێسایەکی ڕاست، دەبێتە ڕێسایەکی شەرعی، لەو ڕووە وە کە حوکمە شەرعییەکانی ئەو هەندەکییانە ڕوون دەکاتەوە کە لە بازنەی بابەتەکەیدایە، کەواتە نیسبەتی نێوانیان گشتگیبوون و تایبەتمەندی ڕەهایە.

بەڵام ڕێسای شەرعی بە چەمکە تایبەتییەکەی بریتییە لە دەقی قورئان یان فەرموودە. نیسبەتی نێوانی لەگەڵ ڕێسای فیقهیدا گشتگیبوون و تایبەتبوونە لە ڕوویەکەوە و لە حوکمێکی شەرعیی تایبەتیدا کۆببنەوە و گەر موجتەهیدیش کەوتە هەڵەوە لە ئیجتیهادەکەیدا لە فەرمانێکی فیقهیدا، لێک جودا دەبنەوە. وە ڕێسای شەرعی بە بێ ڕێسای فیقهی دێتە دی لە فەرمانە باوەڕی و ڕەوشتی و گەردونی و پەندوەرگرتنەکاندا.

لەم ڕاستیانەشەوە ئەم ئەنجامانە بەدەست دێت:

أ ـ هەندێکجار ڕێسای فیقهی دەقێکە، وەك فەرموودەی (لاضرر ولا ضرار). هەندێکجاریش ئیجتیهادی دەبێت، وەك (دڵنیایی ـ یەقین ـ بە گومان لاناچێت) کە ڕاستییەکەی وەهایە بگوترێت: (اليقين لايزول الا باليقين).

ب ـ ڕێسای شەرعی سەرچاوەی فەرمانە و ڕێسای فیقهی هۆکارێکە بۆ زانینی فەرمانی ئەو هەندەکییانەی لە چوارچێوەی بابەتەکەیدایە.

ج ـ ڕێسای شەرعی گشتیەو پێویستە هەمووکەس پابەندبێت پێوەی، بەڵام ڕێسای فیقهی ڕەنگە تایبەت بێت بە مەزهەبێکی دیاریکراو و پابەندکەریش نییە بۆ خودی مەزهەبەکە و بۆ هەرمەزهەبێکی تر و شوێنکەوتەکەشی.

د - ڕێسـای شـەرعی لـە هەڵـە و ڕاسـتکردنەوە و گـۆڕین پـارێزراوە، چـونکە سەرچاوەکەی وەحیی خواییە، بە پێچەوانەی ڕێسای فیقهیەوە، کە ڕەنگەهەنـدێجار هەڵە بێت یان ڕاست بێت یان بۆ کاتێك گونجاو و بـۆ کـاتێکی تـر گونجـاو نـەبێت و پێویستبێت ڕاستبکرێتەوە یـان بگۆڕرێـت بـە پێـی پەرەسـەندنی مەسـەڵەحەتەکان، چـونکە سەرچـاوەکەی ئیجتیهـادی مرۆڤـە لـە بابـەتی بەرژەوەندیەکاندایـە بـە هەمانشێوەی ڕێسای یاسایی.

ڕێسای شەرعیی دەقاوێز و ڕێسای یاسایی

ئەم دوو جۆرە لە ڕێسا لە هەندێك شتدا یەكدەگرنەوە و لە هەندێك شتیشدا جیاوازن.

أ. لێكچوونەكانیان:

١ ـ هەردووكیان بەرژەوەندی مرۆڤیان دەوێت لە ڕێگەی ڕێكخستنی ژیانیەوە.
٢ ـ هەدووكیان پەتی(مجرد)و گشتییە.
٣ ـ هەردووكیان پابەندكەرن.
٤ ـ هەردووكیان سزای لەگەڵە بۆ ئەوكەسەی سەرپێچی لێ دەكات
٥ ـ لە زۆر وردەكاری و هەندەكییەكاندا لە كاتی پیادەكردندا یەكدەگرنەوە.
٦ ـ شەریعەت هەندێجار بە ڕێژەی جیاواز دەبێتە سەرچاوەی یاسا لە یاسای وڵاتە ئیسلامییەكان و نا ئیسلامییەكانیشدا.
٧ ـ گەلێك لە حوكمە یاساییەكانی وڵاتە نائیسلامییەكان پێچەوانەی شەریعەتی ئیسلام نییە.

ب. لێكجوداییان:

لە زۆر بابەتی جەوهەریدا لێك جودان كە گرنگترینیان لێرەدا باس دەكەین:

١ ـ ڕێسای شەرعیی دەقاوێز سەرچاوەكەی (وەحی)یە، بەڵام ڕێسای یاسایی سەرچاوەكەی عەقڵ و ئیجتیهادی مرۆڤە.
٢ ـ ڕێسای شەرعیی دەقاوێز دەستكاری و گۆڕین و هەڵوەشاندنەوە نایگرێتەوە، بەڵام ڕێسای یاسایی هەندێكجار دەستكاری دەكرێت یان هەڵیش دەوەشێتەوە، چ لە دەقێكی یاساییەوە وەرگیرابێت یان بە ئیجتیهاد

وەرگیرابێــت، ئەمـــەش لـــە ژێـــر تیشـــکی گۆڕانکـــاری و پێداویســـتی و پەرەسەندنەکانی ژیاندا و بە پێی بەرژەوەندی مرۆڤەکان.

٣ ـ گشتیبوونی ڕێسای شەرعی زۆر فرلوانترە لـە گشـتیبوونی ڕێسـای یاسـایی، چونکە یەکەمیان گوتارەکەی ڕوو لە هەموو خێزانی مرۆڤایەتییە، وەك ئەوەی خوای گەورە دەفەرموێت ﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ سوورەتی الفرقان/١. بەڵام دووەم لەگەڵ کۆمەڵێك خەڵکدا دەدوێت لـە ناو ناوچەیەکی دیاریکراوی دەوڵەتێکی دیاریکراودا کە خـاوەن سـیادە بێـت و کەسانێکی دەرەوەی ناگرێتەوە مەگـەر لـەو حاڵەتانـەدا کـە بـە هـەڵاوێردنی یاسایی سنووردار دەکرێت.

٤ ـ پاداشـتی ڕێسـای شـەرعی هـەروەك نـەرێنی (سـلبی) دەبێـت کـە سـزایە، ئەرێنی(ئیجابی)یش دەبێت کە پاداشتی چاکەیە. خـوای گـەورە دەفـەرموێت ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَه، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَـرَه﴾ سـوورەتی الزلزلة/٧ ـ ٨. لە کاتێکدا پاداشـتی ڕێسـای یاسـایی زۆربـەی کـات نەرێنییـە، چونکە کەسێك هیچ تاوانێکیشی نـەکردبێت لـە وڵاتێکـدا، پاداشـتی چـاکەی نادرێتەوە.

٥ ـ پاداشتی ڕێسـای شـەرعی هـەم لـەم جیهانـەدا و هـەم لـە دواڕۆژدایـە، بـەڵام پاداشتی ڕێسای یاسایی تەنها لەم جیهانەدایە و لەسەر سـەلماندنی لەبـەردەم دادگادا ڕاوەستاوە، وەگەرنا حوکم دەکرێت بە بێتاوانی، چونکە گومانلێکراو بە بێتاوان دادەنرێت هەتا تاوانەکەی نەسەلمێنرێت.

٦ ـ ڕێسای یاسایی تەنها کار لە سەر ڕووکەشی مرۆڤەکان دەکات، ناچێتە قووڵایی دڵەکانەوە و هەژموونی بەسەر ناخی مرۆڤەکاندا نییە مەگـەر ئەوکاتـەی ببنـە کردەوەیەکی دیار و ئاشکرا. لەکاتێکدا ڕێسای شەرعی حوکمی بەسـەر نـاخی مـرۆڤیش و هەڵسـوکەوتی خۆویسـتی دەرەکیشـیدا هەیـە. خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِنْ تُبْـدُوا مَـا فِـي أَنفُسِـكُمْ أَوْ تُخْفُـوهُ يُحَاسِـبْكُمْ بِـهِ اللَّـهُ﴾

سوورەتی البقرة ٢٨٤. فەلسەفەکەشی ئەوەیە کە ئیسلام دەیەوێت ناخ و دەرەوەی مرۆڤ وەك یەك بن و لەگەڵ کرداریان لەگەڵ خەڵکیشدا دڵیان پاك بێت. ئەو کەسەش لاف ئەوە لێدەدات کە ئەم ئایەتە نەسخکراوە بە ئایەتی ﴿لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا﴾ سوورەتی البقرة ٢٨٦، ئەوا هەڵەیەکی گەورەی کردووە، چونکە لێپێچینەوە دەکرێت لە هەموو ئەو شتانەی لە ناخی مرڤدا دەگوزەرێتگەر بە ویستی مرۆڤ خۆی بوو، وەك: حەسوودی و رق و شاردنەوەی گەواهیدان و شتی لەم بابەتە، بەڵام بەرپرس نییە لەو چالاکییانەی کە خۆنەویستن، وەك: هەناسەدان و پرۆسەی هەرس و شتی لەم بابەتە. کەواتە ئەو ئایەتەی دووەم مەبەستی ئەو چالاکییانەیە کە خۆنەویستن و ئەو لافە تێکەڵکردنێکە لە نێوان هەڵوەشاندنەوە(نەسخ) و تایبەتکردن(تخصيص)دا .

٧ ـ ڕێسای یاسایی ڕەهایی تێدا نییە و هەندێك هەڵاوێردنی تێدایە بە پێی سیفەت و پێگەی سیاسی وەك ئەو کەسانەی خاوەنی پارێزبەندی دیبلۆماسین، وەك سەرەك کۆمار و ئەندامانی پەرلەمان و دەستەی پیشەی دیبلۆماس و کەسانی لەم بابەتە.

بەڵام ڕێسای شەرعی هیچ هەڵاوێردنێکی تێدا نییە بۆ هیچ کەسێك هەرچەند پلەوپایەی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری بەرز بێت، هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَه، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَه﴾ سوورەتی الزلزله/٧ ـ ٨. وشەی (هەرکەس) لە ئایەتەکەدا لە خودی خۆیدا گشتییەو ژن و پیاو و بەرپرس و بەردەست و سیاسەتمەدار و دیبلۆماسی دەگرێتەوە بە بێ هەڵاوێردنی پلەوپایەیەك ، هەر سەرپێچی کردنێکی یاساو شەریعەت و سیستەمی گشتی و ڕەوشتی گشتی کۆمەڵگە دەگرێتەوە و وەك مرۆڤ لێی بەرپرسە.

ڕێسای فیقهیی ئیجتیهادی و ڕێسای یاسایی

هەندێك خاڵ لێکچوون و جیاوازییـان هەیـە، کـە لێرەدا بـە خاڵـە لێکجوداکانیـان دەست پێ دەکەین:

أ- خاڵە لێکجوداکان:

١- ڕێسای فیقهیی ئیسلامی ئیجتیهادی قەوارەیەکی سەربەخۆی هەیە و نەکەوتۆتە ژێر کاریگەریی هیچ یاسایەك و لە هیچ فیقهێکی نائیسلامییەوە وەرنەگیراوە. ئەو کەسەش لاف ئەوەی لێداوە کە لە ژێر کاریگەری ڕێسای یاسایی ڕۆمانیدایە ئەوە هەڵەی کردووە، هەروەك پاشتر باسی دەکەین، لەبەر نەبوونی هیچ پەیوەندییەك لە نێوان پێشەوایانی فیقهی ئیسلامی کـە ڕێسـای فیقهییـان دانـاوە و ڕێسـای یاسایی ڕۆمانی و هەر ڕێسایەکی تر لە ڕووی شـوێن و کـات و زمانـەوە. وە ئـەو لێکچـوونەی دەیبیـنین لـە نێـوان هەنـدێك ڕێسـا وئـەحکامی فیقهـی و تۆمـاری (جۆستنیان) کە ڕێسای ڕۆمانییە، تەنها لە ئەنجامی لێکچـوونی ئـەنجامگیری و ئیجتیهـادی عەقڵیەوەیـە، چـونکە عـەقڵی مرۆڤـەکان لـە زۆر بابەتـدا و لـە ڕوی پەیبردن و ئیجتیهاد و کارمەییەوە لێك نزیکن.

٢- سەرچاوەکانی ڕێسا فیقهیە ئیسلامیەکان سەربەخۆیە لە سەرچاوەکانی ڕێسای یاسایی، چـونکە سەرچـاوە سـەرەکییەکانی بریتییـە لـە قورئـان و سـوونەتی پێغەمبەر (ﷺ)، سەرچاوە پاشهاتە دەرخەرەکانیشی(المصادر التبعية الكاشفة) بریتییـــە لـــە بەرژەوەنـــدی و پێوانەســـازی و جیاپەسەندی(استحســـان) و بەروفەرمان(استصحاب) و پێشگیریکردن و هەندێکی تریش کە ئەمانە هەموویان حـوکمی شـەرعی پـێ دەدۆزرێتـەوە لـە قورئـان و سـوننەدا. لـە کاتێـدا سەرچاوەکانی ڕێسای یاسایی بریتییە لە یاسادانانی دانراوی مرۆڤ و بـاوی نـاو

کۆمەڵگە و خواست و پێداویستییەکانی ژیانی ئەو کۆمەڵگەیە یە کە ملکەچی ئەم یان ئەو یاسایە.

٣ ـ ڕێسای فیقهی ئیسلامی وا دەخوازێت کە دانەرەکەی مەرجەکانی ئیجتیهادی تێدا بێت، بە پێچەوانەی ڕێسای یاساییەوە، کە زۆربەی زانایانی یاسا کە ڕۆڵیان هەیە لە ئامادەکردنی پڕۆژەی یاسا و بەدیهێنانی ڕێسا یاساییەکان نەگەشتوونەتە پلەی ئیجتیهاد بە واتا ڕاستەقینەکەی.

٤ ـ فەرمانەکانی ڕێسای فیقهیی ئیسلامی هەروەك پەیوەندی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ ڕێکدەخات، پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خوداش ڕێکدەخات. بە پێچەوانەوە حوکمەکانی ڕێسای یاسایی زۆر بە دەگمەن نەبێت باسی لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خودای نەکردووە و نایکات.

٥ ـ فەرمانەکانی ڕێسای فیقهیی ئیسلامی پڕە لە ڕەوشت، چونکە سەرچاوە سەرەکییەکەی شەریعەتی ئیسلامییە کە گرنگی بە لایەنی عەقیدە و ڕەوشت دەدات، بەڵام فەرمانەکانی ڕێسای یاسایی زۆربەی جار گرنگی بە لایەنی ڕەوشتی نادات. ئەوەتا لە هەندێك یاسای وڵاتە عەرەبی و ئیسلامییەکاندا مرۆڤ لەسەر تاوانی زینا سزا نادرێت ئەگەر دوو زیناکەرەکە باڵغ و عاقڵ بن و ژیانی هاوسەرییان پێکنەهێنابوو.

ب ـ لێکچوونەکانیان:

سەرەڕای لێکجوداییان، لە هەندێك ڕووە وە لێکچوونیان هەیە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١ ـ هەریەك لە ڕێسای فیقهیی ئیسلامی و ڕێسای یاسایی ئەگەری ئەوەی تێدایە کە تووشی ناتەواوی ببنەوە، چونکە ئەوە عەقڵی مرۆڤە کە ئیجتیهادیان تیا دەکات و ناتوانێت بە تەواوی دەربارەی کاروباری داهاتوو قسە بکات گەرچی گەشتوو و خاوەن کارامەیی بێت، وە هەموو ڕووداوو وگۆڕانکارییەکانی داهاتوو و پێداوسیتییەکانی ژیان نازانێت.

٢ ـ هەردووكیان جاریەجار هەڵەیان تێ دەكەوێت، چونكە موجتەهید وەك چۆن لە ئیجتیهادەكەیدا راستی دەپێكێت هەندێكجار یش راستی ناپێكێت. وە پێغەمبەری مەزن (ﷺ) لەم بارەیەوە دەفەرموێت: (إذا حكم الحاكم فأجتهد فأصاب فله أجران، وإذا حكم فاجتهد وأخطأ فله أجرٌ: هەركات فەرمانڕەوا ویستی فەرمانێك بكات[١] و ئیجتیهادی كرد و راستی پێكا، ئەوا دوو پاداشتی چاكەی دەست دەكەوێت[٢]، بەڵام گەر لە ئیجتیهادەكەیدا نەیپێكا، تەنها یەك پاداشتی چاكەی دەست دەكەوێت)[٣]، واتە پاداشتێك بۆ خۆماندووكردنەكەی.

٣ ـ هەردووكیان ئامانجیان بەرژەوەندی مرۆڤە لە سوود پێگەیاندن یان زیان لێدوورخستنەوە.

٤ ـ رێسای فیقهیی ئیسلامی سەرچاوەی زۆرێك لەو رێسا یاساییانەیە كە كاریگەرن پێی بە رێژەی نێوان(٥٠٪ تا ٪ ١٠٠). چونكە هەندێك رێسای یاسایی لە وڵاتە ئیسلامییەكاندا لە رێسا فیقهییە ئیسلامییەكان وەرگیراوە بە رێژەی ١٠٠٪، هەروەك لە رێسا یاساییەكانی باری كەسیی لە هەموو وڵاتە عەرەبی و ئیسلامییەكاندا، وە رێسا یاساییە مەدەنییەكان لەم وڵاتانەدا بە رێژەی ٩٠٪ لە رێسا فیقهییە ئیسلامییەكانەوە وەرگیراوە، وەك یاسای مەدەنی عێراقی و یەمەنی و كوەیتی.

---

[١] گەر ویستی حوكم بكات، چونكە ئیجتیهاد پێش حوكمكردنە نەك پاشی.
[٢] پاداشتێك بۆ هەوڵی بەكارهێنانی مێشكی و پاداشتێكیش بۆ پێكانە دۆزینەوەی فەركانی پەروەردگار.
[٣] صحیح مسلم ، كتاب الاقضیة ، باب بیان اجر الحاكم ا ذا اجتهد فاصاب او اخطأ.

بەدرۆخستنەوەی ئەو لافەی پێی وایە کە فیقهی ئیسلامی و ڕێساکانی لە ژێر کاریگەریی فیقهی ڕۆژئاوا و ڕێساکانیدایە بەتایبەتی یاسای ڕۆمانی

ڕۆژهەڵاتناسان و هەندێك لە یاساناسان لە جیهانی عەرەبی و ئیسلامیدا لاف ئەوەیان لێداوە کە فیقهی ئیسلامی لە ژێر کاریگەری یاسای ڕۆمانیدایە و زۆر بۆچوونی لێ وەرگرتووە، بە تایبەتی ڕێسا فیقهییەکان، گوایە لە مودەووەنەی (جوستنیان)[1] وەرگیراوە. ئێمەش هەڵەی ئەم لافە بەم بەڵگانەی خوارەوە دەسەلمێنین:

١ ـ کاتێك زانایانی شەریعەتی ئیسلام مەزهەبەکانیان بەنیات ناوە، هیچکامیان زمانەکانی ئەڵمانی و ئینگلیزی و ڕۆمانی نەزانیوە تا بکەوێتە ژێر کاریگەری ڕاکانی زانایانی یاسای ڕۆژئاوا، بەڵکو زانایانی فیقهی ئیسلامی لە جیهانی دەرەوەی جیهانی ئیسلامی دابڕاو بوون و هەریەکیان خوێندنگەی تایبەتی خۆی هەبووە کە وانەی تێدا گوتووەتەوە و ئیجتیهادی تێدا کردووە و خاوەنی بیرکردنەوە و شیکردنەوە و بایسهێنانەوە و ئەنجامگیری فیقهی بووە و لە جیهانی دەرەکی و ناوەکیش دابڕاوە و فیقه و بۆچوونەکانی لە قورئان و سوننەت و بۆچوونی یاران و شوێنکەوتەکانیانەوە وەردەگرت.

٢ ـ بە پێچەوانەی ئەو گومانانەوە بوارێکی زۆر هەبووە بۆ کاریگەریوونی یاسا ڕۆژئاواییەکان بە فبقهی ئیسلامی، چونکە فیقهی ئیسلامی پاش نووسینەوە و

---

[1] ئیبراتۆر (جوستینیانی یەکەم (فلافیوس پترۆس ساباتیۆس پوستیاتۆس (٤٨٣ ـ ٥٦٥) ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی ڕۆژهەڵاتی بوو (بیزەنتی) و لە ساڵی مانگی ئاب ٥٢٧ تاکو مردنی لە تشرینی دووەم ٥٦٥ فەرمانڕەوایی کردووە. ناوبانگی بە چاکسازی یاسای جوستنیان کردووە لە ڕێگەی (لیژنەی تریبونیان)ەوە.

وە یاسای جوستنیان بریتییە لەو کۆمەڵە یاسا ڕۆمانییانەی کە جوستنیان لە کاتی دەسەڵاتیدا فەرمانی دابوو بە هەندێك لە پیاوانی ئاینی مەسیحی کە کۆمەڵێك یاسای ڕۆمانی گوڵبژێر بکەن بۆ بەکارهێنانی لە ناو ئەو نەتەوانەدا کە لە ژێر ڕکێفی ئیمپراتۆرییەکەدان. وە بە (کۆرپس جوریس سیڤیلس) ناسرابوو ، کە بە واتای کۆمەڵەی یاسا مەدەنییەکان، هەروەها یاسای جوستینیان.

سەرچاوە: (تۆمار ـ مدونە ـ ی جوستنیان) ویکیپیدیا ـ ئینسکلۆپیدیای ئازاد. ئەنتەرنێت.

سەقامگیربوونی گەشتۆتە جیهانی ڕۆژئاوا لە ڕێگەی دوو دەروازەوە:

ڕێگای یەكەم: فەتحی ئیسلامی بۆ ئەندەلوس(ئیسپانیا و پورتوگال):

كاتێك ئیسلام پاش باكووری ئەفریقیا چووە ناو ئەندلوس لە ٧١١ ز دا (٩٣ ك). پاشان گەشتە باشووری فەرەنسا لە ناوچەكانی (لیون) و (نور) و (پواتیە) و (فینیون) و تا كەوتنی غەرناتە(گرانادا)ساڵی ١٤٩٢ز (٩٧٧ك) دەسەڵاتی ئیسلامی لەو ناوچە ئەوروپییانە مایەوە، بۆیە بۆ ماوەی پتر لە ٧٠٠ ساڵ یاسائیسلامییەكان لەو ناوچە ئەوروپییانە كاری پێ كرا[1].

وە لە سەرەتادا فیقهی ئیمامی (ئەوزاعی) لەو ناوچانەدا كاری پێ دەكرا، پاشان فیقهی (مالیكی) لە ڕێگەی (زیاد بن عبدالرحمن)ەوە لە سەردەمی خەلیفەی موسوڵمانان (هشام بن عبدالرحمن)ەوە ساڵی ١٧١ك بڵاوبوویەوە و بە درێژایی دەسەڵاتی ئیسلامی بەكارهێنرا.

توێژەران لە بەراوردی نێوان یاسای مەدەنی فەرەنسی ناسراو بە (كۆدی ناپلیۆن) كە ساڵی ١٨٠٤ز دەرچووە و فیقهی ئیمامی مالیكدا، بە بەڵگەوە دەیسەلمێنن كە كۆدی ناپلیۆن كەوتۆتە ژێر كاریگەریی فیقهی مەزهەبی مالیكی بە ڕێژەی ٪٤٠.[2]

لێرەدا چەند نموونەیەك لە كاریگەربوونی فەرمانەكانی یاسای فەرەنسی باس دەكەین كەوا كەوتۆتە ژێر كاریگەریی فیقهی مالیكی:

أ ـ گرێبەستی ڕەزامەندانە و فەرمانەكانی: گرێبەستی ڕەزامەندانە بریتییە لەو گرێبەستەی تەنها بە پێدان(ایجاب) و قبوولكردنی دووكەسی شایستەداری گرێبەست ئەنجام دەدرێت، بە بێ ڕەچاوكردنی ئەو شێوازەی لە یاسای ڕۆمانیدا باوبوو و پێشتر یاسای فەرەنسی پێی كاریگەر بوو. بۆیە مادەكانی(١١٠٨ ـ

---

[1] تەماشای پەرتووكی (المقارنات التشريعية بين القوانين الوضعية المدنية و مذهب الامام مالك) دانراوي سيد عبدالله علي حسين ، ٢٩/١ و پاشتر.

[2] خاوەنی سەرچاوەی پێشوو لە ٣٨/١ دا دەڵێت: زۆربەی یاسای مەدەنی فەرەنسی لە مەزهەبی ئیمامی مالیكەوە وەرگیراوە.

١١٢٢) لە یاسای فەرەنسیدا لە دەروازەی چوارەمدا لە ژێر ناوی (مەرجەکانی دامەزرانی گرێبەست) باسی دەکات و بۆمان دەردەکەوێت کە فەرمانەکانی گرێبەستی ڕەزا مەندانە لە یاسای فەرەنسیدا هەمان فەرمانەکانی فیقهی مالیکیە.

ب ـ فەرمانەکانی خواستن: کە یاسای مەدەنی لە مادەکانی (١٨٧٥ ـ ١٨٩٤) باسی کردووە، لە ژێر کاریگەری فیقهی مەزهەبی مالیکیدایە.

ج ـ فەرمانەکانی سپاردن: لە مادەکانی (١٩١٥ ـ ١٩٥٤).

د ـ یاسای فەرەنسی لە زۆربەی حوکمەکانی (فرۆشتن ـ بەیع)[1] و توخمەکانیدا کەوتۆتە ژێر کاریگەری فیقهی مالیکی، کە لە مادەکانی (١٥٨٢ ـ ١٧٠٧).

ڕێگای دووەم: پەیوەندی نێوان دەوڵەتی ئیسلامیی عوسمانی و هەندێك وڵاتی ئەورووپی:

ئەم پەیوەندییەش لەسەر بناغەی دامەزراندنی دەوڵەتی عوسمانی دێت، پاش ئەوەی سوڵتان محمەدی فاتح شاری ئاستانە(ئیستانبول)ی گرت لە ١٤٥٣ ز. وە فتوحاتی دەوڵەتی عوسمانی زۆر فراوان بوو، تا گەشتە زۆر ناوچەی ئاسیا و باکوری ئەفریقیا و ئەوروپا. وە یاساداناني لاتینی و جێرمەنی کەوتە ژێر کاریگەری فیقهی ئەبوحەنیفە(ڕەزای خودا لێ بێت) کە مەزهەبی فەرمیی دەوڵەتی عوسمانی بوو[2].

چەند نموونەیەك لە کاریگەریی مەزهەبی فیقهی ئەبوحەنیفە لە سەر یاسای فەرەنسی لە مامەڵەی کڕین و فرۆشتندا:

أ ـ فرۆشتنی وەفادارانە(بیع الوفاء): بریتییە لەو فرۆشتنەی کە مەرجی ئەوەی تێدایە کە هەرکات فرۆشیار نرخەکەی گەڕاندەوە بۆ کڕیار، کڕیاریش فرۆشراوەکەی

---

[1] گەلێك نموونەی تر هەیە لە کاریگەر بوونی یاسای فەرەنسی بە فیقهی مەزهەبی مالیکی کە لێرەدا ناتوانین باسی بکەین. تەماشای (یاسای مەدەنی فەرەنسی ناسراو بە یاسای ناپلیۆن بۆ ساڵی ١٨٠٤ بکە.

[2] تەماشای پەرتووکی: (الاوضاع التشريعية في الدول العربية ماضيها و حاضرها و مستقبلها ، الاستاذ صبحي المحمصاني، لا ١٨٥ و پاشتر.

بۆ دەگێڕێتەوە.

ئەمەش هەمان حوکمی مامەڵەی ڕێپێدراوی بەرکاری ناپێویستی هەیە لەو ڕووە وە کە کڕیار دەتوانێت سوودی لێوەربگرێت و هەمان حوکمی بەیعی تێکچووی هەیە لەوەدا کە هەریەك لە گرێبەستکاران دەتوانێت هەڵی بووەشێنێتەوە و حوکمی بارمتە(ڕەهن)ی هەیە لەوەدا کە کڕیار ناتوانێت بیفرۆشێت بە کەسی تر. بە کورتی دەکرێت بە پێی یەکێك لەو گرێبەستانە بگونجێنرێت[1].

بەڵگەنەویستیشە کە پێش فەرەنسییەکان بە سەدان ساڵ، ئەم مامەڵەیە لە لایەن زاناکانی مەزهەبی حەنەفییەوە لە ناوچەی(ما وراء النهر) داهێنراوە و یاسای فەرەنسی لە بەندی یەکەمی دەروازەی سێهەم لە ژێر سەردێڕی (سڕینەوە و هەڵوەشاندنەوەی بەیع) قسەی لەسەر کردووە لە مادەکانی(١٦٥٩ - ١٦٧٣).

ب - **مافی کەڵکوەرگرتن(حقوق الارتفاق):** بریتییە لە (مافی تێپەڕبوون)[2] و (مافی ئاوخواردنەوە)[3] و (مافی ئاوەڕۆکە)[4]وە مافە هاوتەنیشتییەکانی تر. یاسای مەدەنی فەرەنسی ئەم مافانەی لە فیقهی ئیسلامییەوە وەرگرتووە و لە ژێر ناونیشانی (مافە تۆپزیەکانی زەوی)دا باسی لێوە کردووە لە پەرتووکی چوارەمدا لە مادەکانی (٦٢٧ - ٧١٠) و لە دەقی مادەی (٦٢٦) لە یاسای مەدەنی فەرەنسیدا دەڵێت: (مافە تۆپزییەکان بریتییە لە مافی زەوییەك لە سەر زەوییەکی تر بە بێ ئەوەی یەك خاوەنیان هەبێت، بە مەبەستی سوود وەرگرتن لەزەوییەکەی تر).

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، ١١٨/ ٣. وە مادەی ٥٦١ لە پەرتووکی (مرشد الحيران) دەڵێت: فرۆشتنی وەفادارانە بریتییە لەوەی شتێك بفرۆشێت بە ئەندازەیەك پارە یان بە قەرزێك کە لەسەریەتی، بەو مەرجەی هەرکات فرۆشیارەکە نرخەکەی هێنایەوە یان قەرزەکەی دایەوە، ئەمیش فرۆشراوەکە وەك وەفایەك بگێڕێتەوە.

[2] بریتییە لە مافی تێپەڕین بە موڵکی کەسێکی تردا . م ١٤٢ ، مجلة الاحكام العدلية.

[3] بریتییە لە بەشێکی دیاریکراو لە ئاوی ڕووبار. ١٤٣ ، هەمان سەرچاوە.

[4] بریتییە لە مافی تێپەڕینی ئاو و ئاوەڕۆکە لە ماڵێکەوە بۆ دەرەوە. م ١٤٤ ، هەمان سەرچاوە.

ڕێساى فيقهى ڕێساى بنەمايى

لە هەندێك رووە وە جياوازى و لێكچوونيان هەيە:

أ ـ لێكچوونەكانيان:

١ ـ دارشتنى هەريەك لە ڕێسا بنەماييەكان و ڕێسا فيقهييەكان هاوشێوەى دەقە شەرعى و ياساييەكانن لە رووى هونەرى كورتبڕى گونجاو و نەبوونى درێژدادڕى.

٢ ـ زۆربەى ڕێسا بنەماييەكان لە بناغەدا دەگەڕێنەوە بۆ ڕێسا فيقهييەكن.

٣ ـ زۆربەى ڕێسا بنەمايى و فيقهييەكان لە دەقە شەرعييەكانەوە هەلگۆزراون هێزە پابەندكەرەكەشى لەوە وە وەردەگرێت.

٤ ـ ئامانجى هەردووكيان هێنانى سوود و دوورخستنەوەى زيانە بۆ بەرژەوەندى مرۆڤ لە ڕێگەى ئەو فەرمانە شەرعييانەى لێوەى بۆتەوە.

٥ ـ ئامانجى هەردووكيان زانينى فەرمانە شەرعييەكانى كردارەكانى مرۆڤە.

٦ ـ هەردوو ڕێساكە ئامانجى بەدەستهێنانى ناديارەكانە(فەرمانە شەرعييەكان) لە ديارەكان،بەلام هەريەكيان شێوازى خۆى هەيە.

٧ ـ راجيايى لە ڕێسا فيقهييەكاندا وەك راجيايى لە ڕێسا بنەماييەكان هۆكارێكە لە هۆكارەكانى راجيايى زاناكان لە فەرمانە شەرعييەكاندا.

٨ ـ رەنگە هەندێك جار ڕێساى بنەمايى(اصولى) لە لقە فيقهييەكانەوە وەربگيرێت.

٩ ـ ڕێسا بنەماييەكان لە ڕێگەى ناوەندگيرێكەوە دەلالەت دەكەن لەسەر فەرمان، بۆ نموونە دەوترێت: نەهيكردن حەرامكردن دەگەيەنێت

١٠ ـ هەردووكيان خزمەتگوزارى فەرمانە شەرعييەكانن.

١١ ـ ناسين و كۆناسين(احاطة) بە هەردوو جۆرەكە پێويستن بۆ سوودوەرگرتن لە شەريعەتى ئيسلامى لە رووى پەيپێبردن و تێگەشتنيەوە و لە رووى ئەنجامگيرى

و گەشتن بە فەرمانە شەرعیەکان، دەربارەی ئەو پێشهاتانەی روو لە مرۆڤ دەکات لە ئەنجامی پەرەسەندنەکانی ژیان و پێداویستییەکانی هەموو بوارەکانی ژیانی مرۆڤ ، چونکە قورئان دەستوورێکی بۆ هەموو مرۆڤایەتی، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت ﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ سوورەتی فورقان/١.

وە ئەرکی دەستووریش بریتییە لە نەخشەکێشان و پلاندانان بۆ ژیان وکورتهەڵهێنان(اقتصار) لە سەر ڕێساهەمەکیەکان و سەرپشککردنی عەقڵی مرۆڤ لە گێڕانەوەی هەندەکییەکان بۆ هەمەکیەکان بۆ زانینی فەرمانەکانی لە ڕێگەی پشتبەستن بەم ڕێسایانەوە.

کەواتە ڕێسا بنەماییە کورتبڕی(اجمالی)ەکان پشتیان پێدەبەسترێت بۆ هەڵێنجانی فەرمانە شەرعییە کردەکییەکان لە بەڵگە وردەکاریەکانەوە، بە شێوەیەك کە ڕێسا بنەماییەکە دەکرێتە پێشەکی گەورەی پێوانەسازییەکی لۆجیکی کە بابەتەکەی هەندەکییەکە لە هەندەکییەکانی بابەتی ڕێساکە و بەڵگەیەکی شەرعی تایبەتیش لە دەقە شەرعییەکان بکرێتە پێشەکی بچووکی ئەو پێوانەسازییە لۆجیکییە. بۆ نموونە دەوترێت: (وەفادارین بۆ ئەو گرێبەستانەی کردووتانن) لە فەرموودەی پەروەردگاردا: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ.....﴾ سوورەتی المائدة/١ هەموو فەرمانێکیش بۆ واجب کردنە و ئەم پێوانەسازییەش ئەنجامێکی بەڵگەنەویستی هەیە کە بریتییە لەوەی کە (وەفادارین بۆ گرێبەستەکانتان) بۆ واجب بوونە.

١٢ ـ ڕێسا بنەماییەکان خزمەت بە شەریعەت دەکات لە ڕووی ئەنجامگیرییەوە، ڕێسا فیقهییەکانیش لە ڕووی پراکتیکییەوە خزمەتی دەکەن.

بەڵگەنەویستە کە دەقە شەرعییەکان لە قورئان و سوننەتدا سنووردارن(ناکۆتا نین)، ئەو ڕوودلوو پێشهاتانەش کە لە ژیاندا ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبنەوە بێ سنوورن، ئاشکراشە سنوردار ناکۆتا ناگرێتەوە، بەڵام لە ڕێگەی ئەو هەمەکیانەی ڕێسا شەرعی

و فیقهییەکانەوە شەریعەتی سنووردار لە رووی دەقەوە دەتوانێت هەموو هەندەکی و ڕووداوو و پێشهاتەکان بگرێتەوە کە ناکۆتان، بە گێڕانەوەی هەر پێشهاتێك بۆ ڕێسا بنەماییەکان و ڕێسا فیقهییەکان بۆ زانینی حوکمەکەی. وە هەڵەیەکی بڵاوە کە موفتی لە جیهانی ئیسلامدا کاتێك پێشهاتێکی نوێی تووش دەبێت کە زانست و نوژداری نۆزیویەتەوە، دەچێت لەو کتێبە کۆنانەدا بۆ حوکمەکەی دەگەڕێت کە خاوەنەکانی پێشتر ژیاون و ئەم پێشهاتانە ڕووی تێ نەکردوون، کەواتە ئەو کەسەی کە شارەزایی لە زانستە کەرەستییەکانی وەك(بنەماکانی فیقه و لۆجیك و فەلسەفە و ڕێساکانی زمان)دا هەیە پێویستە لە سەری بە نەترسی و بوێری و عەقڵی پێگەشتووەوە ڕوو لەو زانستانە بکات و بەکاریان بهێنێت بۆ دۆزینەوەی فەرمانی بڕیاردراوی خودا دەربارەی ئەو پێشهاتانە.

بەرپرسیارییەتی جێگرتنەوەی ڕێسا یاساییە بێگانەکان بۆ شەریعەتی ئیسلام لە وڵاتە ئیسلامییەکاندا لە مامەڵەی خەڵکی لە نێوان خۆیاندا لە بابەتە مەدەنی و تاوانییەکاندا، دەکەوێتە سەر شانی زانایانی ئیسلام پاش وەستانی ئیجتیهاد لە ناوەڕاستی سەدەی چوارەمی کۆچییەوە، چونکە پشتییان بەست بە کتێبە مەزهەبییە تۆمارکراوەکانی پێش نزیکەی هەزار ساڵ بۆ گەشتن بە فەرمانی شەرعی پێشهاتەکانی سەردەمە نوێکان.

زانای میسری ناسراو مامۆستا أحمد أمین لە گۆڤاری (المنار)دا (ژمارە و لاپەڕەکەیم لە یاد نەماوە) دەڵێت: "لە ساڵی ١٩٤٦ داواکرا لە شەش زانای ئەزهەر کە پرۆژەی یاسای مەدەنی میسری کە ئێستا کاری پێدەکرێت ئامادە بکەن، هەر دوو کەس لەوان پەیڕەوی مەزهەبێکی دیاریکراوی دەکردوو باوەڕیان وابوو تەنها ئەو مەزهەبە ڕاستەو بەس، بۆیە کاتێك ویستیان ئەو پرۆژەیە ئامادە بکەن بە بێ ئەوەی خۆیان بە تەنها مەزهەبێکەوە ببەستنەوە، هەریەك لەوان مەزهەبەکەی خۆی بە تەنها مەزهەبی ڕاست دەزانی، دیارە یەکیان شافعی و یەکیان حەنەفی و یەکیان مالیکی بوو، ماوەی شەش مانگ بواریان پێ درا کە بەبێ خۆبەستنەوە بە یەك مەزهەبەوە

كارەكەیان ئەنجام بدەن، بەڵام لەبەر دەستهەڵنەگرتنیان لە مەزهەبەكەی خۆیان و ڕاجیایی نەزۆك و دواكەوتوو كارەكەیان پێ نەكرا، ئیتر دەسەڵاتی پاسادانانی میسری بڕیاری دا كە خۆی پرۆژەكە ئامادە بكات كە لە یاساكانی فەرەنسی و ئیتالی و سویسری و ئەڵمانی و یاسای تر وەربگرت. بەمشێوەیە عەقڵییەتی شوێنكەوتەی دواكەوتووی ئەو زانا ئاینییانە بوویە هۆی ئەوەی یاسای بێگانە لە هەموو وڵاتانی ئیسلامیدا جێگای شەریعەتی ئیسلامی بگرێتەوە".

ئەوەی شایانی باسە كە هەڵسوكەوتی خەڵكی لە گوفتار و كرداریاندا یان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بەندایەتییانەی پەیوەندی بە كاروباری دوارڕۆژەوە هەیە، یان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو عادەتانەی پەیوەندی بە كاروباری دنیاوە هەیە. ئەوەی كە عیبادەتە، پێویستە لەو سنوورەدا بوەستین كە قورئان و سوننەت دیارییان كردووە، چونكە مافی خودایە بەتەنها، گەرچی سوودی مرۆڤیشی تێدایە، ئەوەی تایبەتە بە پەروەردگارەوە چەندییەتی و چۆنیەتی و كات و شوێنی تەنها لە لای پەروەردگارەوە دیاریدەكرێت. پێویستە لەسەر بەندەكان لە ژێر تیشكی دەقەكانی قورئان و سوننەتی پێغەمبەر بجولێنەوە (ﷺ)، تەنها لە ڕێگەی ئەو وەحییەوە كە پێغەمبەر (ﷺ) ئەو عیبادەتانە دەزانین كە پێویستە لەسەرمان بەجێی بهێنین.

بەڵام ئەو شتانەی پەیوەندی بە كاروباری دونیایی و كاروباری ژیار و ڕێكخستنی ژیانیان و پەیوەندییەكانی تاكەكان و گەلان و نەتەوەكان لەگەڵ یەكتردا هەیە، هەمووی لەسەر بناغەی مەسڵەحەتە شەرعییەكانی مرۆڤ وەستاوە لە هەموو كات و شوێنێكدا، ئەوەش لە ناوەرۆكی فەرموودەی خوداوە دەیزانین كە دەفەرموێت ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ سوورەتی الانبیاء/١٠٧. ئەركی پەیامی پێغەمبەر (ﷺ) تەنها لە بەدیهێنانی مەسڵەحەتی مرۆڤایەتیدایە، چونكە وشەی ڕەحمەت لە ئایەتەكەدا بە واتای مەسڵەحەتی مرۆڤ دێت، چ دونیایی بێت چ دینی، مادی بێت یان مەعنەوی، ئەرێنی (هێنانی سوود) بێت یان نەرێنی(زیانی لابراو).

لە کاتێکدا ئەم بەرژەوەندیانە بە بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوە دەقیان لەسەر نییە ، ئەوا بە پێی کات و شوێن و پێشهات و پێداویستی ژیان لە هەر سەردەمێکدا دەگۆڕێن و لە ئەنجامدا حوکمی شەرعیش بە پێی ئەو بەرژەوەندیەگۆڕاوە دەگۆڕێت کە دەقێکی تایبەتی لەسەر نییە و کۆدەنگی موجتەهیدەکانی لەسەر نییە. ئەمەش هەمان ئەو مەبەستەیە کە لەم ڕێسایەدا هەیە (نکوولی لە گۆڕانی حوکمەکان بە پێی گۆڕانی کاتەکان ناکرێت)[1]. ئەمەش ئەو میتۆدەیە کە خەلیفەکانی ڕاشیدین و پێشەوا موجتەهیدەکان پەیڕەویان کردووە لە چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی کە بۆ خەڵکی پێشدێن و دەقێکی تایبەتی لەسەر نییە، وە ئەم مەبەستەش هەمان ناوەڕۆکی قسەکەی زانای ناودار (الطوفي)یە کە وتوویەتی : "ئەگەر دەق و بەرژەوەندی ناتەبا بوون، ئەوا بەرژەوەندی پێش دەخرێت". مەبەستیشی ئەوەبووە کە ناتەبابوونی بەرژەوەندی و دەق یان دەگەڕێتەوە بۆ ناتەبایی دەق و دەق، هەروەك لە نێوان دەقی ئەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ سوورەتی المائدة/٣٨ وە لە بەرانبەریدا ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ سورەتی البقرة ١٧٣، یان دەگەڕێتەوە بۆ ناتەبایی دوو مەسڵەحەت، مەسڵەحەتی دزێکی وەها کە ناچاری دزییەکەی پێکردووە و نابێ دەستی ببڕین، لە بەرانبەر مەسڵەحەتی دزلێکراودا بە بڕینی دەستی دزەکە. هەر لێرەوە بوو کە خەلیفەی دووەم عومەری کوڕی خەتتاب (ﷺ) وتە بەناوبانگەکەی فەرموو: (بە نەبڕینی دەستی دزێکی ناچار گیانەکان دەپارێزین و، بە بڕینی دەستی سامانی خەڵکی دەپارێزین، بەڵام پاراستنی گیانەکان لەپێشترە لە پاراستنی سامانەکان).

وە زانای ناودار (الطوفي) لە لایەن هەندێك شوێنکەوتەی نەزان و دەمارگیرەوە بەوە تۆمەتبارکرا کە زندیق و بێباوەڕە و فتوای کوشتنیان دەرکرد، چەنکە پێیان

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٣٩.

وابوو كە لەسەر وتەكەی لە ئیسلام وەرگەڕاوە و ناچار بوو عێراق بەجێ بهێڵێت و لە فەلەستین كۆچی دوایی كرد. ڕەحمەتی خودا لەسەر گیانی پاكی بێت.

ب ـ لێكجوداییەكانی نێوان ڕێسا فیقهییەكان و ڕێسا بنەماییەكان:

١ ـ **لە ڕووی چییەتی و ئامانجەوە:** ڕێسای بنەمایی بریتییە لەو ڕێساگشتییەی پشتی پێدەبەسترێت بۆ حوكمە شەرعییە كردەكییەكان لە بەڵگە درێژەپێدراوەكانی(الادلة التفصيلية). هەروەك پێشتر باسمان كرد. بەڵگەیەكی درێژەپێدراوی دیاریكراو دەكرێتە پێشەكییەكی بچووك بۆ پێوانەسازییەكی اقترانی هەڵگیراوی لۆجیكی(قیاس اقترانی حملی منطقی)، وە ڕێسا بنەماییە كورتبڕەكە(اجمالی) دەكرێتە پێشەكی گەورە(كبری)ی هەمان پێوانەسازی، بۆ نموونە وتەی (لاتقتلوا ـ مەكوژن) لە ئایەتی ﴿وَلاَ تَقْتُلُواْ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ﴾ سوورەتی الانعام ، ١٥١، بە(نەهی ـ فەرمانی نەكردن) دادەنرێت و هەر فەرمانێكیش بە نەكردن بۆ حەرامكردنە، كەواتە وتەی (لاتقتلوا) بۆ حەرامكرنە.

لە كاتێكدا ڕێسای فیقهی، بریتییە لە ڕێسایەكی هەمەكی كە ئەو حوكمە فیقهییەهاوتایانە كۆ دەكاتەوە كە دەربارەی بابەتەهەندەكییە هاوشێوەكان هاتوون و ئاسانكاری بۆ موجتەهید و موفتی و دادوەر دەكات كە حوكمەكانی ئەو هەندەكییانە بزانن، كەواتە وەك ئەو تیۆرییە یاساییانە وەهایە كە بەكاردەهێنرێت بۆ زانینی ئەو توخم و حوكمانەی لە ژێر باڵیدایە.

٢ ـ لە ڕووی لێوەرگیرانەوە: ڕێسا بنەماییەكان لە وشە عەرەبییەكانەوە وەرگیراوە، لە ڕووی تایبەتمەندییەكانیەوە، هەروەها لە ڕێسا لۆژیكیەكانەوەش وەرگیراوە، بە بەڵگەی ئەوەی پاش وەرگێڕانی لۆژیك و فەلسەفە بۆ زمانی عەرەبی ئەمیش پەرەی سەند، هەروەك ئیمامی غەزالی(ڕەحمەتی خودای لەسەر) هەستاوە بە نیشاندان و بەكارهێنانی گەلێك ڕێسای لۆژیكی لە پەرتووكەكەیدا (المستصفی).

٣ ـ لە ڕووی پلەبەندییەوە: بێگومان ڕێسا بنەماییەكان پێش هەندەكییەكان و لقە فیقهییەكان هاتووە لە ڕووی هەبوونی زیهنی و دەرەكییەوە، چونكە موجتەهید

بۆ هەڵێنجانی فەرمانەکان لەو ڕێسا بنەماییانەوە دەست پێدەکات. بەڵام ڕێسا فیقهییەکان لە پاش هەندەکییەکان و لقە فیقهییەکانەوە دێن، چونکە زۆربەی جار بریتییە لەو کۆمەڵە ڕێسا و ڕێکخەرانەی کەوا فەرمانە هاوشێوەکان کۆدەکاتەوە، هەرشتێکیش وەها بوو دەبێتە هۆی ئەوەی لە بوونی زیهنیدا بکەوێتە پاش لقە فیقهییەکانەوە[1].

٤ ـ لە ڕووی سوودلێوەرگرەکانیانەوە: موجتەهید بە شێوەیەکی تایبەت سوود لە ڕێسا بنەماییەکان وەردەگرێت و لە کاتی هەڵێنجاندنی فەرمانە شەرعییەکان لە بەڵگە درێژەپێدەرەکان بەکاریدەهێنێت، بەڵام ڕێسا فیقهییەکان هەروەك چۆن موجتەهید سوودی لێوەردەگرێت، دادوەر و موفتی و مامۆستا و خوێندکاریش سوودی لێوەردەگرێت، چونکە چەند فەرمانێکی سەرتاپاگیرە کە بۆ لقە پەرشوبڵاوەکان و پشتی پێدەبەسترێت لە بری ئەوەی بگەڕێینەوە بۆ هەر لقێك بە تەنها و لە ڕێگەی ئیسپاتکردنی هەڵگیراو بۆ هەندەکییەکانی ژێر چەتری بابەتی ڕێساکە، چ نەرێنی بێت چ ئەرێنی.

٥ ـ لە ڕووی بابەتەوە[2]: بابەتی (زانستی بنەماکانی فیقه) بریتییە لە بەڵگە پوختەییە هەمەکییەکان لەو ڕووە وەکە پشتی پێدەبەسترێت بۆ هەڵێنجانی فەرمانی هەمەکی لە بەڵگەی پوختە، لە کاتێکدا بابەتی زانستی ڕێسا فیقهییەکان بابەتە هاوشێوە و فەرمانە فیقهییەکانە و ئەو شتەش کە کۆمەڵێکی هاوشێوە پێکەوە دەبەستێتەوە لە پێوانەسازی و ڕێکخەری فیقهی ، ئەوە پێی دەوترێت ڕێسا.

ئەوەی شایانی باسە بابەتی هەر زانستێك قسەکردنە لەسەر وارسە خودییەکانی ئەو زانستە(الاعراض الذاتية). بۆ نموونە بابەتی زانستی پزیشکی، لەشی مرۆڤە لە ڕووی ساغی و نەخۆشییەوە. بابەتی زانستی فیقهیش ، قسەکردنە لەسەر وارسە خودییەکانی وەك واجب بوون و سووننەت بوون و حەرام و مەکروه بوون

[1] تەماشای (القواعد الفقهية الكلية الخمس الكبرى)، الاستاذ محمد مسعود الهذلي ، لا ٦٧.
[2] القواعد الكبرى في الفقة الاسلامي ، لا ٧ ـ ٨.

و ڕێپێدران و دامەزران و بەتاڵی و تێکچوون و بڕیاردراو(عزیمە)و ڕوخسەت و شتی لەم بابەتە.

٦ ـ لە ڕووی جێگیری و ڕێکوپێکیەوە: ڕێسای بنەمای فیقهی جێگیرتر و ڕەوانترە، چونکە زۆربەی جار لە دەقە شەرعییەجێگیرە ڕوونەکان یان لە ڕێسا عەقڵییە لۆژیکییەکان یان لە پسپۆڕی و ئەزموون و ژیانی کردەیی زانایانی موسوڵمانەوەوەرگرتووە.

بەڵام لە پێکهێنانی ڕێسای فیقهیدا ئیجتیهاد ڕۆڵێکی گەورەی هەیە و ئیجتیهاد بە گۆڕانی باروبۆخ و کات و شوێن و کەسەکان دەگۆڕێت، چونکە بیرکردنەوەی مرۆڤ لە ژێر تیشکی پەرەسەندنی فیکری و پێگەشتنی عەقڵی و دیتنی گۆڕانکاری و پێشهاتەکانی دەرەوەی مێشکی مرۆڤدا دەگۆڕێت و سامانی زانیارییەکانی بیری پتر دەبێت لەگەڵ هەر پسپۆڕی و ئەزموونێکدا. بۆ نموونە ئیجتیهادەکانی ئیمامی شافیعی لە میسر جیاواز بوو لەو ئیجتیهادانەی لە عێراق کردبووی، بە هۆی ئەو فاکتەرانەی باسمانکرد و بەهۆی جیاوازی داب و نەریتی جیاوازی نێوان عێراق و میسر.

ئەوەی شایانی باسە یەکێك لە زانایانی ئاینی هەولێر(اربیل) لەکاتی یەکترناسینماندا پێی وتم: تۆ چۆن دەڵێیت کە ئەگەر ئیمامی شافیعی بگەڕێتەوە بۆ ژیان، ٧٥٪ ڕاکانی دەگۆڕێت؟ منیش وتم: ئەم قسەی من مەدحی ئیمامی شافیعییە، چونکە کەسێکی مێشك وشك نەبووە، پاشان ئەوەش بزانە کە ئیمامی شافیعی لەسەدا سەدی ڕاکانی خۆی گۆڕی پاش تێپەڕیوونی دە ساڵ بەسەریاندا کاتێك لە عێراقەوە ڕۆشت بۆ میسر، ئیتر چۆن پاش تێپەڕیوونی پتر لە ١٢٠٠ ساڵ لەسەدا ٧٥ ی ڕاکانی ناگۆڕێت، لە کاتێکدا ئەو لە نێوان ١٥٠ ك ـ ٢٠٤ ك دا ژیاوە.

٧ ـ زۆربەی ڕێساکانی زانستی بنەماکانی لە نێو زاناکانی فیقهدا هاوبەشە و زۆربەیان کاری پێدەکەن بە بێ هیچ جیاوازییەك، بەڵام هەر مەزهەبێکی فیقهی ڕێسای تایبەتی خۆی هەیە و زۆربەی کات لە مامەڵەکردنیدا لەگەڵ دەقەکان پابەندی

دەبێت.

٨ ـ لە ڕووی سەرهەڵدانیەوە: ڕێساکانی زانستی بنەماکان لەگەڵ سەرهەڵدانی دەقە شەرعییەکاندا سەری هەڵداوە، بەو بەڵگەیەی کە لەلایەن خەلیفە ڕاشیدینەکانەوە و یارانی زاناوە بە شێوەیەکی گشتی بەکارهێنراوە بۆ هەڵێنجانی ئەحکامەکان لە دەقەکانی قورئان و سوونەت، سەرەڕای تۆمارنەکرانی لەو سەردەمەدا. بەڵام ڕێسا فیقهییەکان پاش پێکهاتن و تۆمارکردنی مەزهەبە فیقهییەکان لە لایەن پێشەوا موجتەهیدەکانەوە سەری هەڵداوە.

٩ ـ ڕێساکانی زانستی بنەماکان لەلایەن هەندێك مەزهەبی فیقهییەوە تۆمارکراوە و هەندێك زانای وەك ئیمامی شافیعی زۆربەی ڕێسا بنەماییەکانی لە پەرتووکی (الرسالة)دا باس کردووە لە سەدەی دووهەمی کۆچیدا، هەروەها لەم تۆمارکردنەدا زانایانی مەزهەبەکانی تریش پێش ئیمامی شافیعی و پاش ئەویش بەشداربوون. ڕێسا فیقهییەکان لە لایەن پەیڕەوانی ئەو مەزهەبانەوە تۆمارکراوە و یەکەمین کەسیش کە ڕێسا فیقهییەکانی تۆمارکرد، ابوطاهر الدبوسي حەنەفی بوو لە سەدەی سێهەمی کۆچیدا .

١٠ ـ فەرمانی ڕێسای فیقهی زۆربەی بەشەکانی خۆی دەگرێتەوە و هەمەکی نییە، بە پێچەوانەی ڕێساکانی زانستی بنەماکانی فیقە، هەڵاوێردن تێیدا کەمترە لە ڕێسا فیقهییەکان.

١١ ـ لە ڕووی سەرچاوەکانەوە: هەریەك لەوان سەرچاوە و نوسراوی تایبەتی خۆی هەیە، چونکە هەریەك لەم دووگرووپە زانستێکی سەربەخۆیە و هەریەکیان بابەت و ئامانج و لێوەرگرتنی خۆی هەیە.

١٢ ـ زانا پاشینەکان(متاخرين)ی وەك ئیمامی غەزالی ڕێسا بنەماییەکانیان پاش وەرگێڕان بۆ عەرەبی لە ڕێسا لۆجیکییەکانەوە هەڵێنجاوە.

١٣ ـ بە پێی جیاوازی گۆشەنیگاکانیش دەگۆڕێن. بۆ نموونە هەر ڕێسایەك لە ڕووی بابەتەکەیەوە گەر بابەتەکەی وەك بەڵگەیەکی شەرعی سەیری بکەین، دەبێتە ڕێسایەکی بنەمایی، وەك: هەر فەرمانێك بۆ فەرمانی واجب بوونە گەر بەڵگەیەکی

پێچەوانە لە ئارادا نەبێت و هەر فەرمانی نەکردنێکیش بۆ حەرامکردنە گەر نیشانەیەك لەسەر پێچەوانەکەی نەبێت.

گەر ڕێساکەش لەو ڕووەوە سەرنجی بدەین کە پەیوەندی بە کرداری موکەللەفەوە هەیە(واتەئەو کەسەی بەرپرسی ڕەفتارەکانی خۆیەتی)، پێی دەوترێت: ڕێسای فیقهی، وەك ئەو مەسەلانەی (واجب بوون و سوونەت بوون و حەرامی و کەراهەت و ڕەوابوون)ی بۆ دەچەسپێت.

١٤ ـ پێشگیری(سد الذرائع): گەر لە بابەتەکەیەوە سەرنجی بدەین، دەبێتە ڕێسایەکی بنەمایی(بنەماکانی فیقه) و گەر وەك کرداری موکەللەفیش سەیری بکەین ، دەبێتە ڕێسایەکی فیقهی، بۆیە دەوترێت: هەر کردارێکی ڕێپێدراو ببێتە هۆی کارێکی حەرام، ئەمیش حەرام دەبێت.

١٥ ـ نەریت (العرف):ئەگەر لەو گۆشەوە سەیری بکەین کە کۆدەنگییەکی کردەکی یان بەرژەوەندییێکە، ئەوا بە ڕێسایەکی بنەمایی دادەنرێت، گەر بە پێی وابەستەبوونی بە کرداری موکەللەفەوە(کە ئەو قسەیە کە واتایەکی دیاریکراوی لی چ وەرگیراوە یان کردارێك زۆربەی کات بە مەبەستێکی دیاریکرلو ئەنجام دەدرێت) سەیری بکەین دەبێتە ڕێسایەکی فیقهی.

١٦ ـ هەڵاوێردن (الاستثناء) لە ڕێسا فیقهییەکاندا لەو سیستەمە فیقهییە گشتییەدا کە لەسەر پرۆسەی بەڵگەهێنانەوە(الاستدلال) و هەڵێنجاندن(الاستنباط) (کە دەگەڕێتەوە بۆ بنەماگشتیەکانی فیقه) نامۆ نییە. لە ئەنجامدا دەتوانین بڵێین کە هەڵاوێردن لە ڕێسا فیقهییەکاندا زۆرترە وەك لە ڕێسا بنەماییەکاندا.

١٧ ـ لە ڕووی هەبوونەوە ڕێسا بنەماییەکان لە زیهندا (مێشکدا) لە پێش هەندەکییەکان و لقە فیقهییەکانەوە دێت، بە پێچەوانەی ڕێسا فیقهییەکانەوە.

١٨ ـ لە ڕووی ئامانجەکانەوە: ڕێسا بنەماییەکان زۆربەی جار ئاماژە ناکەن بۆ ئامانجەکانی شەریعەت، چونکە تەرکیز لەسەر لایەنی هەڵێنجاندن دەکەن نەك باسی ئامانجەکان، بە پێچەوانەی ڕێسا فیقهیەکانەوە.

پەیوەندی نێوان ڕێسا و دەق

پەیوەندی نێوان ڕێسا و دەق گشتیبوون و تایبەتبوونە لە ڕوویەكەوە(عموم و خصوص من وجه)، هەریەك لەوان لە ڕوویەكەوە گشتییە و لە ڕوویەكی ترەوە تایبەتە، هەردووكیان لە هەموو ئەو دەقە شەرعیانەدا بەیەك دەگەن كە حوكمێكی شەرعی تێدایە. زانایانی زانستی بنەماكانی فیقە باوەڕیان وایە كە ئەو ئایەتانەی ئەحكامی شەرعی تێدایە لە (٥٠٠) ئایەت پتر نییە و هەمووشی ڕێسایە، چونكە هەر دەقێك ڕێسایەكە. بۆ نموونە: لە قورئاندا ئەو ئایەتەی كە دەفەرموێت ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ﴾ دەقێكی شەرعییە لە قورئانەوە و ڕێسایەكی هەمەكییە و لە هەموو كات و شوێنێكی جیهانی ئیسلامیدا جێبەجێ دەكرێت. واتاكەشی ئەوەیە كە پیاو لە سامانی هاوسەری خۆی نیوەی سامانەكەی بە میرات دەبات، ئەگەر پاش مارەكرانی بمرێت و لەم مێردەی یان لە مێردی تری(لە هاوسەرگیری تریدا) منداڵی نەبوو.

یان جیابوونەوەی ڕێسا لە دەق وەك ڕێسای (هەموو فەرمانێك بۆ ڕاگەیاندنی فەرمانی واجب بوونە، گەر بەڵگەیەكی پێچەوانەمان لەدەستدا نەبێت).

یان جیابوونەوەی دەق لە ڕێسا لەو دەقانەدایە كە باس لە نادیاروپەنهانەكان(المغيبات) دەكات، وەك ئەو ئایەتانەی پەیوەندی بە بەهەشت و جەهەننەم و دوارۆژەوە هەیە.

ڕێسای دەقامێز و ڕێسای ئیجتیهادی

ڕێسا گشتییەكان هەندێكیان (دەقی)یە و هەندێكیان ئیجتیهادییە، نموونەی ڕێسای دەقی: فەرموودەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لا ضرر و لا ضرار ، یان ڕێسای (الغنم بالغرم) و ڕێسای (البينة على المدعي واليمين على من انكر). ئەم ڕێسایانە لە ژێر ناونیشانی ڕێسا فیقهی و یاساییەكاندا بەكارهێنانی بڵاوبۆتەوە و لەكاتێكدا لە فەرموودەكانەوە وەرگیراوە، هەروەك لە سەرچاوەكانی فەرموودەدا ڕوونە.

ئەوەی شایانی باسە كە ئەو دەقانەی دەلالەت لەسەر فەرمانە شەرعییەكان دەكەن لە قورئاندا، دەكرێن بە پێنج بەشەوە:

بەشی یەكەم: دەقەكانی حوكمە ئیعتیقادییەكان: وەك ئەو ئایەتانەی فەرمان بە باوەڕبوون بە خودا و باوەڕ بە غەیبیاتەكان دەكەن .

بەشی دووەم: دەقەكانی فەرمانە ڕەوشتییەكان: وەك ئەو ئایەتانەی فەرمان دەكات بە ڕاستگۆیی و هاوكاریكردن لە سەر چاكە و پارێزكاری و شتی لەم بابەتە.

بەشی سێهەم: دەقەكانی فەرمانە كردارییەكان: ئەو دەقانەیە ژیانی مرۆڤ ڕێكدەخات لە مامەڵەكردن لەگەڵ پەروەردگاردا، یان مامەڵەكردن لەگەڵ خەڵكیدا، وەك فەرمانەكانی باری كەسیەتی و مامەڵە داراییەكان و تاوانەكان و شتی تری لەم بابەتە.

بەشی چوارەم: دەقەكانی فەرمانە گەردوونییەكان: ئەو دەقانەیە فەرمان دەكات بە بیركردنەوە لە دروستبوونی ئاسمانەكان و زەمین و جیاوازی شەو و ڕۆژ و .... ، لەو ئایەتانەی پەیوەندی بە گەردوونەوە هەیە، لە ڕوویەكەوە بۆ سوودلێوەرگرتنی بۆ

دۆزینەوەی پتر لە گەردووندا و لە ڕوویەکی ترەوەش بۆ بەهێزکردنی عەقیدەی ئاینی لە ڕوویەکی ترەوە.

بەشی پێنجەم: دەقەکانی فەرمانە پەندئامێزەکان: ئەو دەقانەیە کە باس لە چیرۆکی پێغەمبەران و گەلانی پێش پەیامی ئیسلام دەکەن و ئامانجی پەند وەرگرتنە لە چیرۆکی ئەو گەلانە.

بەڵام ئەم فەرمانە بە شێوەیەکی خواستراو(مجازی) نەبێت پێی ناوترێت ڕێسا، چونکە یان فەرمانن بە کردنی کارێك یان فەرمانن بە دوورکەوتنەوە لە کارێك و هەریەك لەمانەش حوکمی بونیاتنانن، بەڵام ڕێسا(هەروەك باسمان کرد) دۆزێکی هەمەکیە و هەڵگیراوەکەی(محمول) بە ئەرێنی بێت یان نەرێنی دەدرێتە پاڵ هەندەکییەکانی ناو بازنەی بابەتەکەی. دۆزیش رستەیەکی هەواڵدانە(خبری) باس لە ڕووداوێکی پێش قسەکردنەکە دەکات، گەر قسەکە لەگەڵ واقیع جووت بوو پێی دەوترێت ڕاست، وە گەرنا پێی دەوترێت درۆ.

بۆیە فەرمانە پێشووەکانی پەروەردگار، دەقەکانی بە ڕێسای هەمەکی دانانرێت بە واتا زاراوەییەکەی، سەرەڕای ئەوەی ڕێساگەلێکی گشتین لەو هەمەکیانەی کە پێویستە هەندەکییەکان و ڕووداوو و پێشهاتەکانی داهاتوو و بگەڕێنینەوە بۆیان بۆ زانینی فەرمانەکانیان. بەڵام لە ڕووی سوودلێوەرگرتن و ئەنجامەکانەوە بە ڕێسای هەمەکی دادەنرێت.

گرنگی جیاوازی نێوان ڕێسای دەقامێز و ڕێسای ئیجتیهادی لە واجب بوونی کارکردن بە ڕێسای دەقامێزدا دەردەکەوێت، چونکە بەڵگەیەکی ڕەدنەکراوەیە(واتە حوججەتە) بەو پێیەی لە پەروەردگار و پێغەمبەرەوە (صلی الله علیە وسلم) وەرگیراوە، بەڵام ڕێسای ئیجتیهادی بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوە نییە، گەر پشتی نەبەستبێت بە دەقێکی قورئان یان فەرموودە یان کۆدەنگێکی فیقهیی نەگۆڕ.

ڕێساک فیقهی و تیۆرک یاسایی

تیـۆری فیقهـی لـە یاسـادا بەرانبـەر ڕێسـای فیقهییـە لـە فیقهـی ئیسـلامیدا، جیاوازییەکەشیان زۆر وردە و هەندێك لە زانایان بە یەکسانیان داناون.

گرنگترین جیاوازییەکانیان ئەمانەن:

١ ـ تیۆری فیقهی لە یاسادا ئامانجی کۆکردنـەوەی تـوخم و حوکمـەکانی بابـەتێکی سەرەکییە لە لقێك لە لقەکانی یاسادا. بەڵام ئامانجی ڕێسـای فیقهـی گشـتی لـە فیقهی ئیسـلامیدا زانینی حـوکمی ئـەو هەندەکییانەیـە کـە لـە ژێـر مـەفهوومی بابەتەکەیدایە، وەك پێشتر لێی دواین.

٢ ـ ڕێسای فیقهی وردتر و تایبەتترە لە تیۆری فیقهی یاسایی.

٣ ـ سەرچـاوەکانی تیـۆری فیقهیـی یاسـایی عـەقڵ و گشـتژمێرییە، بـەڵام سەرچاوەکانی ڕێسای فیقهی زۆربەی جار دەقەکانی قورئـان و فەرموودەیـە و هەندێکجاریش ئیجتیهاد و ڕای زانایانی فیقهە.

٤ ـ تیۆری گشتی لە یاسادا لە بابەتێکی گشتی لە بابەتەکانی زانستێك دەدوێت، لە ڕووی لێکۆڵینەوە لە توخم و حوکمەکانیەوە، وەك بابەتی (ماف) و (پابەندی) و (گرێبەست) ، بۆ نموونە دەوترێت: تیۆری گرێبەستی ڕاگیراو یـان گرێبەسـتی قابیلی هەڵوەشـاندنەوە)، وە تیـۆری پارێزگـاریی شـەرعی و تیـۆری پابەنـدی. بەڵام ڕێسای فیقهی باس لە کۆکردنەوەی هەندەکیە هاوشێوە و هاوچەشنەکانی ژێر چەتری بابەتەکەی خۆی دەکات.

ڕێسای فیقهی و ڕێكخەری فیقهی

ئەم دوو چەمكە لێك نزیكن بەڵام هەندێك جیاوازی بناغەییشیان هەیە، كە گرینگترینیان ئەمانەن:

١ ـ ڕێسای فیقهی گەلێك لقی دەروازە جیاوازەكان كۆدەكاتەوە، بەڵام ڕێكخەر تەنها لقەكانی دەروازەیەك كۆدەكاتەوە.

٢ ـ ڕێكخەرەكان گرنگی بە پێوەرەكان دەدات وەك (هەموو سەرخۆشكەرێك (عەرەق)ە هەموو (عەرەق)ێكیش حەرامە، بەڵام ڕێسای فیقهی گرنگی بە هەندەكییەكان دەدات.

بەڵگەبوونی ڕێسا فیقهییەکان

ئایا دەتوانین ڕێسای فیقهی وەك بەڵگەیەکی سەربەخۆی فەرمانە شەرعییەکان دابنێین؟

زانایانی فیقهی ئیسلامی یەکدەنگن لەسەر ئەوەی ئەو ڕێسا فیقهییانەی کە سەرچاوەکەی قورئان یان فەرموودەی صەحیح یان کۆدەنگی زانایانە، بە بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوە دادەنرێت، چونکە لە ڕاستیدا گەڕانەوەیە بۆ سەرچاوەکان.

بەڵام ڕاجیایی لەسەر ئەو ڕێسا فیقهییە هەیە کە زاناکان لە ئەنجامی بەسەرکردنەوە و سەرنجدانی لقە فیقهییەکان و ئیجتیهادەکانیانەوە پێی گەشتوون و دوو ڕایان لێ دەبینرێت:

ڕای یەکەم: ئەو ڕێسایانە نابنە بەڵگە و تەنها نیشانەیەکن و دڵخۆش دەبین پێی و دەکرێت پشتی پێ ببەستین. (ابن فرحون المالکی) و (ابن دقیق العید) لە زانایانی لایەنگری ئەم ڕایەن.

ڕای دووەم: دروست نییە فتوادان گەر ئەو فەتوایە تەنها پشتی بە ڕێسای فیقهی بەستبوو، چونکە هەمەکی نییە و تەنها زۆرینە(اغلبیة)یە[1].

لە پەرتووکی (درر الحکام)دا دەڵێت:[2] "حاکمە شەرعیەکان گەر دەقێکی ڕاشکاویان دەست نەکەوێت نابێت تەنها بە پشتبەستن بە ڕێسایەکی فیقهی حوکم بکەن، بەڵام سوودێکی هەمەکیی هەیە لە ڕێکوپێك کردنی بابەتەکاندا".

---

[1] غمز عیون البصائر ـ الحموي، ٣٧/١.

[2] درر الحکام شرح مجلة الاحکام ـ الاستاذ روستم باز ١٠/١.

لە پەرتووكی (القواعد)ی ئیمام (امام ابی عبدالله المقریئ)دا هاتووە: "هەندێك لە زانایان ئاگاداریان كردووینەوە لەوەی كە وەرگرتنی حوكم لە ڕێسای فیقهییەوە میتۆدێكی ناتەواوە".

ابن فرحون لە باسكردنی ژیانی (ابن بشیر)دا دەڵێت: "فەرمانی لقەكانی فیقهی لە ڕێساكانی زانستی بنەماكانەوە وەردەگرت، ئەو ڕێگەیەش بە بۆچوونی (تقی الدین ابن دقیق العید) ڕێگەیەكی پاڵفتە و بێخەوش نییەو ناتوانرێت هەموو لقەكان بە پێی ڕێسا بنەماییەكان بەدەست بهێنرێت".[1]

ڕای بەندە:

ناتوانرێت هیچ ڕێسایەك یان بۆچوونێك بكەینە بەڵگەی حاشاهەڵنەگر بۆ حوكمێكی شەرعی، ئەگەر پشتئەستوور نەبوو بە دەقێكی قورئانی یان فەرمودە یان كۆدەنگی سەلمێنراوی زانایان. ئەم قسەیەشمان پشت دەبەستێت بە ڕای زانای گەورەو فیلەسوفی موجتەهید ئیمامی غەزالی كە لە پەرتووكی (المستصفی)دا (لا ٢٤٣)دەفەرموێت: وتەی یارانی پێغەمبەر (ﷺ) بە بەڵگەی حاشاهەڵنەگر(حوججەت) دانانرێت، واتە بە سەرچاوەیەك لە سەرچاوەكانی فیقهی ئیسلامی دانانرێت)، تەنها بەڵگەی عەقڵی و لۆجیكیشی هێناوەتەوە و دەڵێت: "هەندێك ڕایان وایە كە بۆچوونی یاران بەڵگەیەكی بەهێزە بە شێوەیەكی ڕەها، هەندێكیش دەڵێن: دەبێتە بەڵگە ئەگەر پێچەوانەی پێوانەكاری بوو، هەندێكیش ڕایان وایە كە تەنها وتەی ئیمامی(ابوبكر و عومەر) بەڵگەیە و هەندێكیش دەڵێن: ڕای چوار خەلیفەكە دەبێتە بەڵگە ئەگەر هاوڕابوون لەگەڵ یەك. بەلای ئێمەوە هەموو ئەم ڕایانە نادروستن ، چونكە ئەو كەسەی ئەگەری هەڵە و لێتێكچوونی لەسەر بێت و هاوكات مەعصوومیش نەبێت، بۆچوونەكەی نابێتە بەڵگەی یەكلاكەرەوە، ئیتر چۆن لەگەڵ ئەگەری هەڵەدا بۆچوونەكەی دەبێتە بەڵگە؟ چۆن عیصمەت (بێهەڵەیی) بۆ كۆمەڵێك هەیە كە

[1] القواعد الكبری في الفقه الاسلامي ، لا ٢٤.

ڕاجیاییان هەبێت؟، چۆن دوو مرۆڤی مەعصووم ڕایان جیاواز دەبێت؟ لەکاتێکدا یاران یەکدەنگن لەسەر ئـەوەی کـە دروسـتە ڕاجیـایی لـە نێـوان یاراندا هـەبێت. پێشـەوا ئەبوبەکر ڕاجیایی ئیجتیهادی یارانی لەگەڵ خۆی بە کـارێکی نـاڕەوا نـەزانیوە. بۆیـە نەبوونی مەعصومی و هەبوونی ڕاجیـایی نێوانیـان و ڕاگەیانـدنیان بـە ڕاشـکاوی کـە دروستە ڕای جیاوازت لـە ڕای ئـەوان هـەبێت، سـێ بەڵگـەی یەکلاکـەرەوەن لەسـەر ئەوەی ڕای یاران بەڵگەی یەکلاکەرەوە نییە.

لەم بەڵگەی ئیمامی غەزالییەوە بۆمان دەردەکەوێت کە دروست نییە وتـەی هـیچ مەزهەبێك لە مەزهەبە ئیسلامییە تۆمارکراوەکان یان هیچ ڕێسایەکی تری مەزهەبەکان بکرێتە فەتوا یان بکرێتە بەڵگەی حاشاهەڵنەگر ئەگەر پشتی بە قورئـان یـان سـوننە یـان کـۆدەنگی سـەلمێنراو نەبەسـتبوو، لـە کاتێکیشـدا ئـەو بەڵگانـە هـەبوو، ئـیتر حوججەت بەڵگەکەیە نەك خودی مەزهەبەکە یان ڕێسا مەزهەبییەکە.

لەکاتێکدا ڕای خەلیفـەکانی ڕاشـیدین کـە قوتـابی و یـارانی پێغەمبـەر بـوون(ﷺ) بەتـەنها نابێتـە بەڵگـەی حاشـاهەڵنەگر، ئـیتر چـۆن ڕای پێشـەوایانی مەزهەبـە تۆمارکراوەکان یان زانایانی تـر یـان ڕێسـای فیقهـی یـەکێك لـە مەزهەبـەکان دەبێتـە بەڵگەی وەها. کەواتە گەر بە بێ بەڵگە نەتوانرێت کار بە فەتوای خەلیفەکانی ڕاشیدین بکەین کە قوتابی پێغەمبەر بوون (ﷺ) و موجتەهید بوون، ئیتر چۆن بە بێ بەڵگە کار بە مەزهەبی کەسێك دەکەین کە نە لە یارانە و نە خەلیفەی ڕاشیدینیش بووە؟

بۆیە پێویستە لەسەر موفتی یان دادوەر بە ڕای ئەو زانایانەی فیقه فتوا نەدات کە لە سەرچاوە فیقهییەکاندا هاتووە گەر ئەو ڕایانە پشتی نەبەسـتبوو بـە قورئـان یـان سوووننەت یان کۆدەنگی زانایانی موجتەهیـدی پـاش پێغەمبـەر (ﷺ)، وە کـۆدەنگی زانایانی یەك مەزهەبیش بەس نییە بۆ ئەوەی بکرێتە بەڵگەی حاشاهەڵنەگر، چـەنکە ئەم جۆرە بیدەش دەبێتە هۆی پشتکردن لەو هەشت مەزهەبەی تر کە لە جیهـانی ئیسلامیدا بە تۆمارکراوی هەیە و مەزهەبی ئیمامی ئەبوحەنیفە و ئیمـامی شـافیعی و

ئیمامی مالیك و ئیمامی ئەحمەد و ئیمام جەعفەری صادق و ئیمام زەید و ئیمامی ئیبن حەزمی زاهیری و مەزهەبی ئەبازییە، ڕەحمەتی خوایان لەسەر.

بەڵام بەداخەوە زانایانی ئاینی لە جیهانی ئیسلامیدا بە پێچەوانەی ئەم ڕاستییەوە دەجووڵێنەوە و تەنانەت هەندێکیان چاونەترسانە فتوا دەدەن لەسەر شوێنکەوتنی سەرمەزهەبەکەی خۆیان و یان زانایەکی مەزهەبەکەی سەرەڕای ئەوەی کە ئەو بۆچوونەیان پێچەوانەی دەقێکی قورئان یان فەرموودەیەکی ئاشکراو و صەحیح یان حەسەن بێت.

بۆ نموونە هەندێکیان فەتوا دەدەن بەوەی کە سێ تەڵاق دەکەوێت بە بەکارهێنانی یەك یەکجاری دەربڕینی (سێ تەڵاق) لە کاتی تەڵاقخواردندا، بە پشتبەستن بە هەندێك لەو مەزهەبە تۆمارکراوانە، سەرەڕای ئەوەی قورئان بە ڕاشکاوی و بە دەلالەتێکی گومانهەڵنەگر دەڵێت: ئەو تەڵاقەی کە لەگەڵ ژمارەدا هاتبێت تەنها یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت، چونکە قورئان وشەی (المرة) ی بەکارهێناوەکە واتای (جار)ە نەك ژمارە، وە نەیگوتووە کە تەڵاق دوو ژمارەیە یان دوودانەیە بۆ نموونە، وە نیسبەتی نێوان دووژمارە (یان دوودانە) و دوو جار نیسبەتی نەگونجان (تباين)ی لۆجیکییە، چونکە کات توخمێکی سەرەکییە لە چییەتی (جار)دا، بەڵام توخمێك نییە لە (دوو) یان (دووژمارەکە) یان شتی لەم نموونەیە، ئیتر چۆن نەگونجاوێك دەتوانێت بەرانبەرەکەی تەفسیر بکات؟ ئەوەی کەمترین شارەزایی لە شەریعەتی ئیسلامی و زمانی عەرەبیدا هەبێت، جگە لەمەش ئەو ڕێسا بنەماییە هەیە کە هاوڕاین لە سەری و دەڵێت: (لە بەرانبەر دەقی قورئان و فەرموودەدا ئیجتیهاد قبووڵ ناکرێت) و دەقی قورئانیش سێ تەڵاقەی بەسەر سێ جاردا دابەش کردووە، ئیتر ڕاو ئیجتیهاد لێرەدا چ نرخێکی هەیە؟ بەڵام دەمارگیری مەزهەبی چاوی وردبینی هەندێك کەسی کوێر کردووە و فتوای ئەوە دەدات کە تەڵاقی (سێبەسێ) بە یەکجار دەکەوێت.

پاش ئەم پێشەکییانە هەوڵ ئـەدەین هەنـدێك لـەو ڕێسـایانە شـی بکەینـەوە کـە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە ژیانی کردارییەوە هەیە لێکۆڵینەوەکـەشمان بـە پێـی پیتەکان کردووە.

ئەوەی شایانی باسە کە میتۆدی نووسەران لە بواری ڕێساکاندا دەکرێت بە چوار بەشەوە:

یەکەم: ئەو شێوازەی لە سەر بناغەی پیتەکانی ئەلفوبێ دەڕوات و بە پێی پـیتی یەکەمە. بۆ نموونە (الامور بمقاصدها) لە پیتی (هەمزە)دا دانراوە بە بێ ڕەچاوکردنی بابەتەکەی و ئـەو مەسـەلانەی لێـی بەرهـەم دێـت. ئیمـامی (بدرالـدین الزرکشـی) لـە پەرتووکەکەیدا (المنشور في القواعد) دا دەڵێـت: "بـە پێـی پیتـەکانی ئـەلفوبێ ڕێکـم خستووە، تا بە ئاسانی سوودی لێ وەربگیرێت" .[1]

دووەم: ئەو میتۆدەی ڕەچاوی ئەو ڕێسا و مەسەلە و لقانە دەکات کە لە ڕێسـاکە دەکەوێتەوە و هەروەها ڕادەی ڕاجیایی و یەکدەنگی تێیدا. ئیمامی (تاج الدین سبکی) و (جلال الدین السیوطي) هەندێکی تریش ئەم شێوازەیان گرتۆتە بەر.

سـێهەم: میتـۆدی ڕەچـاوکردنی ڕێکخسـتن بـە پێـی دەروازە فیقهییـەکان لـە (عیبادات) و (المعاملات المالیة) و (الاحوال الشخصیة) و (الجنایات). وە (شیخ عظم) لە پەرتووکی(المسند في المذهب في ضبط قواعد المذهب) دا ڕەچاوی ئەم مەسەلەیەی کردووە.

چوارەم: شێوازێکی تری نووسەران ئەوەیە کە هیچ ڕێکخستنێکی تێدا نییە بەڵکو بە شێوەیەکی زنجیرەیی ڕێکخراوە. (ابن رجب) لە پەرتووکەکەیدا دەربارەی ڕێساکان ئەم شێوازەی گرتۆتە بەر.

منیش لەبەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە شێوازی ڕەچـاوکردنی پیتـەکانی ئـەلفوبێم بەکار هێناوە:

---

[1] المنشور في القاعد ١/٦٧ تحقيق الدكتور تيسير فائق احمد محمود، مراجعة الدكتور عبدالستار ابو غدة. چ ١ ، ساڵی ١٤٠٢ ك.

١ ـ هەندێك لە ڕێسا فیقهییەکان لە نێوان دەروازە جیاوازەکانی فیقهدا هاوبەشە و زانایانیش هاودەنگن لە سەری، بەڵام هەندێکیان تایبەتە بە دەروازە جیاوازەکانی فیقهی، دیارە ڕەچاونەکردنی ئەم ڕێکخستنەش دەبێتە هۆی دووبارە بەەنەوە و شتی بێ سوود.

٢ ـ ڕەچاونەکردنی ئەم ڕێکخستنە دەبێتە هۆی بەناویەکداچوون و ئەمەش میتۆدێکی ناتەواوو خەوشدارە.

٣ ـ ئەم شێوازە ئازادی کۆمێنت و قسەلەسەرکردن لەسەر هەموو ڕێساکان دەبەخشێت بە نووسەر.

٤ ـ هەندێك لەو ڕێسایانەی توێژینەوەم لەسەر کردووە هەندێك هەڵەی بەناوبانگی تێدایە و پێویستی بە دەستکاریکردن و گۆڕین و ڕاستکردنەوە هەیە. ئەمەش لەگەڵ ڕەچاوکردنی شێوازی ئەلفوبێییدا گونجاوە.

پیتی هەمزە

ڕێسای
(انظر الى ما قيل ولا تنظر الى من قال)
واتە: سەیری بێژراو(وتراو) بکە و سەیری بێژەرەکەی مەکە.

ئەم ڕێسایە حیکمەتێکی گەورەیە و لە ئیمامی (عەلی)ەوە (رضي الله عنه) دەگێڕدرێتەوە.[1] ئەم ڕێسایەش بۆ بنبڕکردنی دیاردەی دەمارگیری کوێرانەی شوێنکەوتووان گرنگە، پێویستە لەسەر هەموو زانایەکی هۆشمەند بە پێی ئەم ڕێسایە کاربکات، چونکە موفتی یان دادوەر ئەگەر تەنها تەماشای بێژەر بکات ئەوا تەسلیمی قسەکانی دەبێت بەهۆی گرنگی پایەی کەسەکەوە وەك ئیمامی ئەبوحەنیفە و ئیمامی شافیعی (رضي الله عنه).

دیارە ئەوەی لەم ڕێسایە جیادەکرێتەوە ئایەتەکانی قورئان و فەرموودە دروستەکانی پێغەمبەرە (ﷺ)، کە دەبێت تەماشای بێژەرەکانی بکەیت، چونکە عەقڵی ئێمە ناتوانێت لە حەقیقەتی تەواوی ئەم دوو سەرچاوە تێ بگات، بەڵام پێویستە وردەکاری بکەین لە تێگەشتنمان لەو دوو سەرچاوە و بە هیوای کارکردنمان بە واتای ڕاستەقینەی فەرموودەکانی پەروەردگار و پێغەمبەر (ﷺ).

---

[1] مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح/ علي بن سلطان محمد القاري، دار الفكر ٢٠٠٢، كتاب العلم، لا ٣٠٠.
دیارە ئیمامی عەلیش ئەم حیکمەتەی لەو فەرموودەی پێغەمبەرەوە (ﷺ) وەرگرتووە کە دەفەرموێت: ئەو وتەیەی حیکمەتی تێدا بێت، ونبووی مرۆڤی کاروبیردروستە و لە هەر شوێنێك بەدی بکات خۆی بە شایانتر دەزانێت بۆی.

ڕێسای
(الابراء، يكيف بالاسقاط و التمليك)[1]
واتە: ئۆباڵپاکی حوکمەکەی بە لەسەرخستن و خاوەندارێتیکردن دەگۆڕێت

ئەم حوکم گۆڕانەش ئەم ئەنجامانەی لێ دەکەوێتەوە:

١ ـ ئەگەر بە واتای (خاوەندارێتیکردن) لێک بدرێتەوە، دروست نییە گەردنی کەسێك ئازاد بکات لە شتێکدا کە نازانێت و دیاری نییە کە کامەیە، بە پێچەوانەی (لەسەرخستن)ەوە کە دروستە.

٢ ـ گەردنئازادکردنی نادیار، وەك ئەوەی بڵێت بە دووکەسی قەرزاری خۆی: گەردنی یەکێکتانم ئازاد کرد، بە واتای (خاوەندارێتیکردن) دروست نییە و بە واتای (لەسەرخستن) دروستە.

٣ ـ هەڵواسین(تعليق)ی گەردنازادی لە (خاوەندارێتیکردن)دا دروست نییە و لە (لەسەرخستن)دا دروستە.

٤ ـ ئەگەر بە واتای (لەسەرخستن) بێت قبووڵکردن بە مەرج ناگیرێت، بەڵام لە واتای (خاوەندارێتیکردن)دا مەرجە.

٥ ـ دوودڵبوونی لە گەڕانەوەدا لە (لەسەرخستن)دا دروست نیە، بە پێچەوانەی (کردنە خاوەن)ەوە.

---

[1] المنثور للقواعد ، الزركشي، لا ٩٠.

ڕێسای
(الاجتهاد لا ينقض بمثله)[1]
واتە: ئیجتیهاد بە ئیجتیهادێکی تر هەڵناوەشێتەوە.

ڕاستیەکەی دەبێت بوترێت: (الاجتهاد لا ينقض بمثله بالنسبة للماضي، مالم يخالف نصا صريحا).

واتە: (ئیجتیهاد بە ئیجتیهادێکی تر لە ڕابوردوو هەڵناوەشێتەوە، ئەگەر پێچەوانەی دەقێکی ڕاشکاو نەبوو)

هۆکاری هەڵنەوەشاندنەوەی ئیجتیهاد بە ئیجتیهادێکی تر ئەوەیە کە لە تەوزیم(الزام) و پابەنبووندا لە یەك پلەدان.

بۆیە ئەم ڕاستکردنەوەیەمان بۆ کردووە، چونکە لەم دوو حاڵەتەدا هەڵدەوەشێتەوە:

ا ـ ئەگەر ئیجتیهاد لەگەڵ دەقێکی ڕاشکاودا پێچەوانە وەستایەوە، کار بە دەقەکە دەکەین یان بە ئیجتیهادێکی تر .

ب ـ بەڵام بە نیسبەت داهاتووە وە دەکرێت بە ئیجتیهادێکی تر هەڵبوەشێنرێتەوە.

هەر ئیجیهادێك پێچەوانەی دەقی ڕاشکاوی قورئان و فەرموودە بێت، بە هەڵە دادەنرێت و وەرناگیرێت. وەك ئیجتیهادکردن لەبەرانبەر ئەو ڕێسایەی دەڵێت (ئەو ئافرەتەی بە تەڵاقی ڕەجعی تەڵاق دراوە، ئیتر تەڵاق نادرێت و تەڵاقی تری ناچێتە

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ١٦.

سەر). چونکە لەگەڵ دەقی قورئان و عەقڵی ساغدا ناگونجێت.[1] هەروەها دەکرێت لە داهاتوودا ئیجتیهادێك بە ئیجتیهادێکی تر هەڵبووەشێتەوە. بۆ نموونە: پرسیاری بابەتێکی دابەشکردنی میرات کرا لە پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب (ﷺ) بۆ دەربڕینی حوکم لە سەری، کە دەڵێت ، ژنێك مرد، میراتگرەکانی بریتی بوون لە: مێرد، دایك، برای دایکی، خوشك وبرای دایکوباوکی. حەزرەتی عومەریش لە دابەشکردنەکەدا خوشك وبرادایکوباوکیەکانی لە میراتەکە بێبەشکرد، لەسەر ئەو بناغەیەی کە ئەوانی تر بەشی دیاریکراوی خۆیان هەیە(ذوي الفرض)ن و هەرچیش مایەوە بۆ ئەو کەسانەیە کە پێیان دەوترێت پشت(العصبة) و لە قورئان و فەرموودەدا بەشێکی دیاریکراویان نییە پاشماوەیان پێ دەدرێت و لەم مەسەلەیەشدا بەشە دیاریکراوەکان دران و هیچیش نەمایەوە.

مەسەلەی دابەشکردنەکە لە سەر بناغەی شەش بەش دەبێت، مێردەکەی ٦/٣ دەبات (چونکە مردووەکە منداڵی نییە) و دایکیش ٦/١ دەبات(لەبەر هەبوونی خوشك و برای مردوو) و برای دایکییش ٦/٢ دەبەن (چونکە لە دانەیەك پترن[2]) ئیتر بەم شێوەیە هیچ نامێنێتەوە بۆ ئەوانەی عەصەبەن و پاشماوەی میراتەکە دەبەن. ئەم مەسەلەیە لە سەردەمی دەسەڵاتدارییەتی پێشەوا عومەردا دووبارە بوویەوە و بڕیار بوو بەو شێوەیە دابەش بکرێت، بەڵام یەکێك لە برا دایکی و باوکییەکان وتی: ئەی پێشەوای موسوڵمانان، وەهای دابنێ کە باوکمان بەردێك بووە یان فڕێی بدە نێو

---

[1] چونکە خوای گەورە لە قورئاندا دەفەرموێت ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ...﴾ الطلاق ، ١. واتە: ئەی پێغەمبەر هەرکات ژنتان تەلاق دا ، ئەوا ڕاستەوخۆ لەگەڵ دەستپێکردنی عیددەدا تەلاقیان بدەن(پیتی لام کە لەگەڵ وشەی(لعدتهن)دا هاتووە بۆ کات دیاریکردنە.وە ئەو ژنەی پێشتر تەلاق درابێت هەم لە سووڕی عیددەدایە و هەم تەلاقیش دراوە، کەواتە نە تەلاقدراو تەلاق دەدرێت و نە عیددەش بە سەر عیددەیەکی تردا دێت. چونکە هەوڵی بەدەستهێنانی شتێکە کە پێشتر لە دەستدایە(تحصيل الحاصل) و ئەوەش کارێکە هەرگیز لای زانایانی هۆشمەند وەرناگیرێت.

[2] ﴿وَإِن كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلاَلَةً أَو امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِن كَانُوَاْ أَكْثَرَ مِن ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاء فِي الثُّلُثِ﴾ النساء:١٢.

دەریا، ئایا دایکمان یەکێك نییە لەگەڵ برا دایکییەکان؟ برایەکی تریش گوتی: ئەو باوکەمان هەر فڕێ بدە نێو دەریا، یەکێکی تریان گوتی: وای دابنێ باوکمان گوێدرێژێك بوو، ئایا دایکمان یەك نییە لەگەڵ برادایکییەکان؟ لێرەدا پێشەوا عومەر ئیجتیهادێکی نوێی کرد و بەشی میراتی بەخشییە برادایکوباوکییەکان و لە ٣/١ دا بوونە هاوبەش. ئەم مەسەلەیەش بە (يمية) و (حجرية) و (حمارية) و (مشركة) ناسراوە.

کاتێك پرسیاریشیان لە پێشەوا عومەر کرد لە بارەی هەڵوەشاندنەوەی ئیجتیهادەکەی پێشووی، لە وەڵامدا فەرمووی: (ئەو ئیجتیهادەی پێشوو لەسەر داوەری پێشووم بوو و ئەم ئیجتیهادەش لەسەر داوەریی ئێستام).

رێسای

الاجتهاد هو القياس

واته: ئیجتیهاد پێوانەسازیە(قیاس)

راست وایە بگوترێت:

(ئیجتیهاد بریتییە لەوەی کە فەقیە هەموو وزەی فیکر و جەستەیی خۆی بەکار بهێنێت بۆ بەدەستهێنانی حوکمێکی شەرعیی کە بەلای خۆیەوە راست بێت بۆ ئەو دۆزەی حوکمەکەی لە سەر دەرهێناوە)

ئـەم رێسـایە ئیمـامی شـافیعی گـەورەمان (رەحمـەتی خودای لەسـەر)دایهێنـاوە ولـە پەرتووکی (الرسالة في اصـول الفقـه)[1]دا باسـی کـردووە. لـە روویەکـەوە راسـتە و لـە وویەکەوە هەڵەیە،چونکە ئیجتیهاد تەنها لە دوو حاڵەتدا دەکرێت:

١ـ لە کاتی نەبوونی دەقدا.

٢ ـ لـە کاتێکـدا دەق هـەبێت، بـەڵام واتایـەکی یـەقینی نـەبێت و ئەگـەری چـەند حوکمێك لە خۆ بگرێت.

---

[1] لە پەرتووکی (الرسالة) دا ـ تحقيق احمد امين، لا ٤٧٧ ، چ ١٣٥٨ هـ _ ١٩٤٠ز دەڵێت:

وتی: پێوانەسازی چییە؟ ئیجتیهادە یان جیاوازە لە ئیجتیهاد؟

دەڵێم: دوو ناون بۆ یەك واتا.

وتی: چی کۆیان دەکاتەوە؟

وتم: هەر حاڵەتێك بۆ موسوڵمان پێش بێت، فەرمانێکی پێویست دەربـارەی هەیـە، گـەر نەشـبوو ئـەوا هـەر لەسەر دیلالەتێك هەیە لەسەر رێگی راستی، بۆیە ئەگەر فەرمانێکی لەسەر هـەبوو شوێنکەوتنی واجبـە و گەر فەرمانێکیشی لەسـەر نـەبوو ، ئـەوا بـۆ گەشـتنە حـوکمی راسـت ئیجتیهـاد دەکـەین و ئیجتیهـادیش پێوانەسازییە.

لە کاتی نەبوونی دەقدا وتەکەی ئیمامی شافیعی دروستە و ڕێگای تێ دەچێت، ئەگەر پێوانەسازی بە گەڕاندنەوەی هەندەکییەکان بۆ ئەو هەمەکیانە دابنرێت کە واتا عەقڵپەسەندەکانی تێدایە، واتە هەمەکییەکانی ئەو دەقانەی عەقڵ پەی دەبات بە بایس و ئامانجەکانی، پێشمانوایە کە پێوانەسازیی راستەقینە ئەوەیە کە باسمانکرد، نەك ئەو واتایەی کە زانایانی (زانستی بنەماکانی فیقه) باسیان کردووە، کە بریتییە لە: گەڕاندنەوەی ڕووداوێك کە دەقێکی تایبەتی لە سەر نییە، بۆ سەر ڕووداوێکی تر کە دەقێکی لەسەرە کە حوکمی بەسەردا دراوە و هۆکاری گەڕاندنەوەکەش ئەوەیە کە هەردوو ڕووداوەکە یەك (بایس)یان هەیە، وەك پێوانەکردنی کوشتنی (وەسیەت بۆکراو) کاتێك (وەسیەتکار) دەکوژێت، لەسەر ڕووداوی کوشتنی میراتگر بۆ ئەوکەسەی میراتی لێ دەبرێت، لە بێبەشکردن لە وەسیەتدا بە هەمان شێوەی کە بکوژەکەی دی لە میراتگرتن بێبەش دەبێت. بایسی هاوبەشی نێوانیان پاراستنی گیانی بێتاوانەکانە.

بەڵام لە حاڵەتی هەبوونی دەقێکی واتای گومانهەڵگردا(ظني الدلالة)دا ئەوا پێوانەسازی هیچ ڕۆڵێکی نییە لە بابەتەکەدا.

ئاشکرایە کە زۆربەی دەقەکانی ئەحکام لە قورئاندا دیلالەتی گومانیان هەیە، پتر لە یەك واتا و یەك حوکم هەڵدەگرێت و ئەوەی شیاوی ئیجتیهادی تێدایە پێویستە لە سەری بگەڕێت بۆ دیاریکردنی ئەو حوکمەی کە مەبەستی دەقەکانە.

بۆ نموونە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلْ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ﴾ البقرة ٢٢٦ ـ ٢٢٧

وشەی (ولد) لە قورئاندا بە واتا زمانەوانییەکەی بەکارهاتووە کە کچ و کور دەگرێتەوە، وەك لە قورئاندا دەفەرموێت ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ﴾ النساء ١١.

دەفەرموێت ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ﴾ النساء ١٢، بە واتای کوڕ دێت لە عورفدا و لای زۆرینەی زانایان.

لەم ئایەتەدا (ئایەتی کەلالە)ڕاجیایی هەیە لە سەر واتای (ولد)، وە ئیمامییەکان ڕایان وەهایە کە وشەی (ولد) بە واتای مندالْ دێت و ئیتر ئەو مردووەی کچێکیشی هەبوو برا و خوشکەکانی میراتی لیْ نابەن، بەلاّم لای ئەهلی سوننەت (کە ئیمامی شافیعیش لەوانە) وشەی (ولد)یان بە واتای کوڕ لێکداوەتەوە (کە واتایەکی باوە) ، بۆیە مندالّی کوڕ خوشك و برای مردوو لە میرات بێبەش دەکات. کەواتە پێوانەسازی هیچ پەیوەندییەکی بە ئیجتیهادەوە نییە لەم ئایەتەدا.

هەروەها وشەی (القرء) لەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ البقرة ٢٢٨، هاوبەشە لە نێوان واتای (پاکی لە سووڕی مانگانە ـ الطهر) و (سووڕی مانگانە ـ الحیض). زاناکانی مەزهەبی حەنەفی و هاوڕاکانیان ڕایان وایە کە بە واتای (سووڕی مانگانەیە) و هەندێك لە زانایان کە ئیمامی شافیعیش هاوڕایانە، پێیان وەهایە کە بە واتای (پاکییە)، ئایا پێوانەسازی لێرەدا چ ڕۆڵێکی هەیە؟

هەروەها ئایەتی ﴿لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ، وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ البقرة ٢٢٨.

أ ـ هەندێکیان وەك مالیکییەکان دەلّێن: سوێندخواردن لەسەر سەرجێیی نەکردن مەرج نییە بۆ جێبەجێکردنی حوکمەکانی (ئیلاء)، چونکە سەرجێیی نەکردن ستەمە و پێویستە نەمێنێت، چ مێردەکە سوێنی خواردبێت یان نا. بەلاّم جومهوری زانایان (کە ئیمامی شافیعیش لەناویاندایە) پێیان وایە سوێندخواردن مەرجی بناغەیی جێبەجێکردنی حوکمەکانی (ئیلاء)ە.

ب ـ هەروەها ڕاجیاییان هەیە لە ئەنجامی ئیلائدا، ئایا پاش تەواوبوونی چوارمانگەکە تەلاقەکە خۆبەخۆ دەکەوێت، وەك زانایانی حەنەفی دەلّێن، یان ژنەکە

گەر ویستی دەتوانێت پاش چوارمانگەکە بچێتە دادگا و داوای جیابوونەوە بکات ئەگەر مێردەکەی سەرجێیی لەگەڵ نەکرد و تەڵاقیشی نەدا.

ئایا ڕۆڵی پێوانەسازی لێرەدا چییە؟

ڕاستییەکەی ئەوەیە بگوترێت: (ئیجتیهاد بریتییە لەوەی کە فەقیە هەموو وزەی فیکر و جەستەیی خۆی بەکار بهێنێت بۆ بەدەستهێنانی حوکمێکی شەرعیی کە بەلای خۆیەوە ڕاست بێت بۆ ئەو دۆزەی حوکمەکەی لە سەر دەرهێناوە).[1]

[1] تەماشای نووسراومان (اصول الفقه في نسيجه الجديد) لا ٥٨٨.

ڕێسای
(الاجتهاد يتطلب الالمام بمقاصد الشريعة و مستلزمات الحياة و الصلة بينهما)
واتە: ئیجتیهاد دەخوازێت کە زۆر گرنگی بدەیت بە ئامانجەکانی شەریعەت و پێداویستییەکانی ژیان و پەیوەندی نێوانیان)

ئیجتیهاد له زمانی عەرەبیدا لـه (الجهد - دەتوانیـت زەممـە و فەتحـە لـە سـەر جیمەکە دابنێیت[1]) ەوە ها تووە و بە واتای بەکارهێنانی وزەی جەستەیی و فیکری[2].

وە لـە زارلوەدا: (ئیجتیهـاد بریتییـە لـەوەی کـە فەقیـه هـەموو وزەی فیکـر و جەستەیی خۆی بـەکار بهێنێـت بـۆ بەدەسـتهێنانی حـوکمێکی شـەرعیی کـە بـەلای خۆیەوە راست بێت بۆ ئەو ڕوداوەی حوکمەکەی لە سەر دەرهێناوە).

مەرجەکانی ئیجتیهاد:

زانایانی سەلەف سالّح کاتی خۆی چەند مەرجێکیان بۆ ئیجتیهاد داناوە کە ئێستا بۆتە بەشێك لە مێژوو و لەگەلّ ئەو پەرەسەندنەی عەقلّی مرۆڤدا ناگونجێت کە هەموو بوارەکانی ژیانی گرتۆتەوە.

---

[1] الصحاح في اللغة و العلوم ٢١٦/١.

[2] وەك بەسەرکردنەوەی بەردەوامی بنەما سەرەتاییەکانی ڕوداوەکە و ئاگاداربوون لـە حوکمی ڕوداوە هاووێنەکانی و هەولّدان بۆ زانینی رای کەسانی تر و شتی لەو بابەتانە.

لە نموونەی ئەو مەرجە تەقلیدییە بەسەرچووانەش:

١ ـ پێویستە موجتەهید پیاو بێت، ئەمەش هەڵەیە، چونکە عەقڵ و زانستی پیاو و ئافرەت لە رووی حەقیقەت و چییەتی و نێری و مێیەوە ناگۆڕێت، بەڵکو بە پێی پسپۆڕی و ئەزموونەکان دەگۆڕێت.

٢ ـ پێویستە ئازاد بێت (واتەکۆیلە نەبێت). ئەم مەرجە تەقلیدییەش بە هۆی هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی کۆیلایەتی و کەنیزەکیەوە لە لایەن قورئانەوە و بەسەرچوونی بە بێ گەڕانەوە. لە شێر تیشکی قورئاندا ئەم دابەشکردنە دواکەوتووەی مرۆڤ بۆ ئازاد و کۆیلە و کەنیزەك بوونی نییە.[1]

٣ ـ پێویستە موسوڵمان بێت، ئەم مەرجەش بۆ ئەو ئیجتیهادانە پێویستە کە لە ئەحکامی شەرعیدا دەکرێت، بەڵام لە کاروباری دونیاییدا بە تایبەت لەم سەردەمەدا رەنگە عەقڵییەتی ناموسوڵمان سەرکەوتووتر بێت لە عەقڵییەتی موسوڵمان بە شێوەیەکی گشتی، هەروەك لە بەرانبەرکردنی پێشکەوتنی تەکنەلۆجی جیهانی رۆژئاوایی و جیهانی ئیسلامیدا روونە و لە دواکەوتنی جیهانی ئیسلامی لەو کاروانە شارستانییەدا دیارە.

بۆیە پێمان وایە کە شێوازێکی تر بگرینە بەر بۆ خستنەرووی مەرجەکانی موجتەهید و مەرجەکانیش لەم چوارچێوەیە دەرنەچن:

١ ـ شارەزایی و گرنگیدان بە رێساکانی (نەحو) و (صەرف) و (بەلاغە)ی هەبێت، چونکە حوکمەکان لە قورئان و سوننە بە زمانی خۆیان وەردەگیرێت کە عەرەبییە، نەك لە وەرگێڕاوەکانیان، بە هەر زمانێك بێت.

٢ ـ شارەزایی و گرنگیدان بە رێساکانی (بنەماکانی فیقه) و (لۆژیك) و (فەلسەفە) و (رەوانبێژی) کە ئەمڕۆ بە زانستە کەرەستەییەکان ناودەبرێت ، بۆ زانینی تایبەتمەندییەکانی وشەکان و دیلالەتە جیاوازەکانی لەسەر فەرمانەکان و

[1] تەماشای پەرتووکمان (تجفیف مستنقع العبید و الجواری فی القران) بکە.

ڕێگاکانی هەڵێنجاندنی فەرمانەکان.

٣ ـ گرنگیدان بە زانستی فەرمووده، بۆ ناسینی جۆرەکانی و پلەی هێزی تەوزیمی.

٤ ـ ئاگاداریی تەواو لە ئامانجەکانی شەریعەت و مەسڵەحەتی دونیایی و دواڕۆژی و جیاکردنەوەیان لە خراپەکان و تێگەشتن لە پەیوەندی نێوان شەریعەت و ژیان، چونکە ئەوکەسەی ئاگای لە واقیعی ژیان و پێداویستییەکانی نییە ئەو پەیوەندییە نازانێت و لەوێشەوە بە هەڵە چارەسەری پێشهاتەکان دەکات.

٥ ـ پابەندبوون بە شەریعەتەوە و خۆڕازاندنەوە بە ڕەوشتەجوانەکان و دوورکەوتنەوە لە ڕەوشتە ناشیرینەکان.

٦ ـ گرنگیدان و شارەزایی بە ڕێسا فیقهییەکانی مەزهەبە فیقهییە تۆمارکراوەکان بۆ زانینی سەرچاوەی حوکمەکان و گێڕانەوەی هەندەکییەکان بۆ هەمەکییەکان، چونکە ئەم ڕێسایانە هەمان کاری تیۆرییەکان دەکەن لە یاسا دەستکردەکانی مرۆڤ.

٧ ـ ئاگادارییەکی فراوان لەو بابەتانەی ڕاجیایی فیقهی لەسەرە و لە هەمانکاتدا شیکردنەوە و بایسهێنانەوە و ئەنجامگیری و پەسەندکردن.

٨ ـ زانینی ڕێگاکانی هەڵێنجانی فەرمانەکان لە لایەن زانایانی یارانی پێغەمبەر (ﷺ) و شوێنکەوتوانەوە و زانینی بنەماکانی مەزهەبە فیقهییەکان.

دیارە ئەم مەرجانە و هاوشێوەکانی هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ سێ مەرجی سەرەکی:

١ ـ زانین و گرنگیدان بە ئامانجەکانی شەریعەت. چونکە قورئان ئەرکی شەریعەتی ئیسلامی لە خزمەتی بەرژەوەندی مرۆڤایەتیدا کورتکردۆتەوە و دەفەرموێت ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ الانبياء ١٠٧. وشەی ڕەحمەت لەم ئایەتەدا بە واتای بەرژەوەندییە، مەسڵەحەتیش یان ئەرێنییە (کە سوود هێنراوە) یان نەرێنییە (کە زیان دوورخراوەیە). لە هەردوو حاڵەتەکەشدا یان مادییە یان مەعنەوی، دونیایی و دواڕۆژییە. وە بەرژەوەندی مرۆڤایەتی بە نیسبەت

شەریعەتی ئیسلامییەوە پێی دەوترێت (ئامانجەکانی شەریعەت) و لای مرۆڤیش بە (مەبەست و نیاز و بەرژەوەندی) ناو دەبرێت.

٢ ـ گرنگیدان بە پێداویستییەکانی ژیان، هەروەك لەو ئایەت·شەوە بۆمان دەردەکەوێت کە شەریعەتی ئیسلامی بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندی هەرلوو جیهانی مرۆڤ هاتووە، وە مەسڵەحەتی مرۆڤ لە ژیاندا پێداوێستی و خواستەکانی مرۆڤە لە هەموو بوارەکاندا. هەر لەسەر ئەم بناغەیەش پێویستە لەسەر موجتەهید گرنگییەکی زۆر بدات بە پێداویستییەکانی ژیان لە سەردەمی ئیجتیهادەکەیدا.

٣ ـ گرنگیدان بە پەیوەندی نێوان ئامانجەکانی شەریعەت و پێویستییەکانی ژیان، چونکە ئیجتیهاد بۆ زانینی فەرمانی دۆزێکە لە دۆزەکانی ئەم دونیایەی مرۆڤ، کەسێکیش پەیوەندی نێوان شەریعەت و ژیان نەزانێت ئیجتیهادەکەی لەسەر بناغەیەکی ڕاست و دروست بونیات نەنراوە.[1]

[1] تەماشای نووسراومان (اصول الفقه في نسيجه الجديد)، ٥٨٨/١ و پاشتر بکە.

ڕێسای
(الاجر والضمان لا يجتمعان)[1]
واتە: کرێ و دەستەبەر لە یەك شتدا کۆنابنەوە.

وشەی (الاجر) بە واتای (لەبری) سوودێکە کە وەردەگیرێت کە پێشی دەوترێت (العوض: لەبری) . هەر لێرەوەیە کە پاداشتی کردارەکانیش بە (اجر) ناوبراوە، چونکە پەروەردگار لە بریتی گوێڕایەڵی و خۆگرتنی بەندەکانی لە سەر موسیبەت پاداشتیان دەدانەوە.

وە مەبەستیش لەوەدا کە دەڵێین (کۆنابنەوە) ئەوەیە کە لە یەك شوێن و یەك هۆکار و یەك ڕووە وە کۆنابنەوە، چونکە زامن بوون خاوەندارییەتی دەخوازێت و خاوەنیش کرێی ناکەوێتە سەر، وە کرێدان دژی خاوەندارییەتییە و لە نێوانیاندا نەگونجان هەیە، زەمانتیش لە هۆکاری دەستدرێژییەوە دەبێت و دەستدرێژیش بۆ سەر سامانی کەسانی تر داگیرکردنییەتی یان وەك داگیرکردنی وەهایە. کرێش بە مۆڵەتی خاوەن شتەکە وەردەگیرێت و شتەکەش لە دەستیدا ئەمانەتە، لەم حاڵەتەشدا ناکرێت هەم بە کرێگیرێکی ئەمینی دابنێین و هەم بە دیوێکی تریدا بە داگیرکاری دابنێین، چونکە دوو حاڵەتی نەگونجاون لەگەڵ یەك.

بۆ نموونە: ئەگەر کەسێك ئۆتۆمبیلی کەسێکی داگیرکرد و بە هۆی بەکارهێنانەوە نرخەکەی کەم بوویەوە، ئەوا زامنی ئەو ئەندازەنرخە دەبێت کە شکاوە و کرێی ناکەوێتە سەر، چونکە زامنی و کرێدان کۆنابنەوە.

---

[1] شرح لمجلة ، م ٢٤٤.

وە ئەگەر ئۆتۆمبیلێکی بە کرێ گرت تا شوێنێکی دیاریکراو، پاشان لەو شوێنە تێپەڕی و مەسرەفی ئەو ئەندازە زیادەیە و هەر ناتەواوییەك کە رووی کردبێتە ئۆتۆمبێلەکە دەکەوێتە سەرشانی و کرێکەشی دەبێت بدات، چونکە ئەو سوودەی لێ وەرگرتووە بە پێی ڕێکەوتنەکەیان و وەك کەسێکی متمانەداری لە دەستیدایە و بە تێپەڕینیشی لە سنووری دیاریکراو بە داگیرکار دادەنرێت و زامن دەبێت.

ڕێسای
(اذا اجتمع الحلال و الحرام، غلب الحرام)
واتە: ئەگەر حەرام و حەلاڵ تێکەڵ بوون، حەرامەکە زاڵ دەکرێت.

نهێنی ئەم ڕێسایەش لەوەدایە کە بناغەی حەلاڵ خودی ئەو چاکەیە کە لەسەر سوود و قازانج بونیات نراوە و بناغەی حەرام لە سەر خودی ئەو خراپە و ناباریيە کە لەسەر زیان و خراپە بونیات نراوە و لە کاتی کۆبوونەوەی زیان و سوود دا سوود پێش دەخرێت.

نموونە پراکتیکییەکانی وەم ڕێسایە:

١ ـ ئەگەر دوو بەڵگەی حەرامکەر و حەڵاڵکەر ڕووبەڕوو بوونەوە، یەکەمیان پێش دەخرێت لە کرداردا.

٢ ـ ئەگەر کەسێك سرکە و (مەی)ی لە یەك مامەڵەدا فرۆشت، مامەڵەکە تەنها لە سرکەکەدا دادەمەزرێت و مامەڵەی مەیەکە بەتاڵە.

٣ ـ ئەگەر حەرامکراو و واجب و سوننەت و ڕێپێدراو و مەکروە بەرانبەر بوونەوە، حەرامکراو پێش دەخرێت، چونکە حەرامکراو لەبەر ڕوونەدانی خراپەیەکە و شەریعەت و مرۆڤە هۆشمەندەکانیش نەهێشتنی خراپەیان لا گرنگترە لە وەدەستهێنانی سوود و قازانجەکان[1].

---

[1] الذخيرة للقرافي ١/ ٢١٢.

ڕێسای

(اذا اجتمع المباشر والمتسبب اضيف الحكم الى المباشر)[1]

واتە: ئەگەر کەسێك ڕاستەوخۆ کارێکی کرد و کەسێکی تریش هۆکاری هەمان کار بوو، ئەوا حوکمەکە دەدرێتە پاڵ ئەو کەسەی ڕاستەوخۆ کارەکە.

بەڵام ڕاست وایە کە بەم شێوەیە بوترێت:

اذا لجتمع المباشر و المتسبب، يضاف الحكم الى اقواهما، و اذا تساويا، تساوت المسؤلية)

واتە: ئەگەر کەسێك ڕاستەوخۆ کارێکی کرد و کەسێکی تریش هۆکاری هەمان کار بوو، ئەوا حوکمەکە دەدرێتە پاڵ ئەوەیان کە بەهێزتر بووە و ئەگەر لە هێزی کاریگەریشدا یەکسان بوون بەرپرسیارییەتیش یەکسان دەبێت.

ئەم ڕێسایەش بە هەڵە لە فیقهدا لە نێو فەقیهەکان و لە یاسادا لە نێو لێکدەرەوەکانید ابلاوبۆتەوە و فەقیە و زانا هاوچەرخەکان بە بێ ئاگاداری لەم هەڵەیە وەریان گرتووە. ئەم بەرپرسیارێتیە تاوانکاری بێت یان مەدەنی ڕوودەکاتە بەهێزترینیان و گەر یەکسانیش بوون هەردوو لێی بەرپرسیارن.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٩٠.

بۆ نموونە:

أ ـ ئەگەر کەسێك کەسێکی تری ناچارکرد بە کردنی کارێك، وەك ئـەوەی بـە زۆر دەستی کەسێك بگرێت و دۆکیومێنتێکی پێ ئیمزا بکات و دانی پێدا بنێت بەوەی کە ئەندازەیـەك پـارەی کەسـی زۆرلێکـەری لەسـەرە و هـیچ پاساوێکیشـی بـۆ ئـەم زۆرلێکردنەی نەبوو، ئەوا بەرپرسیارییەتی مەدەنی و سزایی لەم حاڵەتەدا روو دەکاتە ئەوکەسەی هۆکارە (واتە زۆرلێکەر) و کەسی زۆرلێکراو تاوانی لەسـەر نییـە، چـونکە یەکەمیان کاریگەرییەکەی بەهێزترە.

ب ـ ئەگەر کەسێك دەمانچەیەك بداتە دەستی کەسێك کە نەزانێت چـاکە وخراپـە جودابکاتەوە و کەسێك بکوژێت یان دارایيەك بفەوتێنێت، ئەوا لـەم حاڵەتـەدا کەسـی هۆکار (زۆرلێکەر) بەرپرسە و زاناکـانی یاسـا بـە (بکـەری مەعنـەوی) نـاو دەبرێـت و بکەری راستەوخۆش تەنها وەك کەرەستەیەکی جێبەجێکار دادەنرێت.

ج ـ ئەگـەر دادوەر فـەرمانی کـرد بـە سـێدارەدانی کەسـێك لەسـەر بنـەمای شایەتییەکی (درۆ)، ئەوا ئەو شایەتە درۆزنە بە هۆکـاری کوشـتنەکە دادەنرێـت نـەك دادوەر، گەرچی دادوەر راستەخۆ فەرمانی دەرکردووە.

بەڵام ئەگەر کەسێك زۆری کرد لە کەسێکی تر بەوەی کە ئەگەر فڵان تاوان نەکات بۆ ماوەیەکی کەم بەندی دەکات، ئەوکاتە کەسی تاوانکەر بەرپرس دەبێت، چـونکە زۆرلێکردنەکە بەهێز نییە.

بەڵام ئەگەر کەسێك دەستی کەسێکی گـرت و کەسـێکی سـێهەمیش پـارەی لـە گیرفانی دەرهێنا یـان کوشـتی، ئـەوا پـارەدز و بکـوژ و دەسـتگرەکە هاوبەشـن لـە تاوانەکەدا، چونکە یەك پلـەیان هەیـە لـە کردنـی کـارە ناڕەواکـەدا، چ هۆکـار بـن چ راستەوخۆ کارەکەیان کردبێت.

بۆیە شەرع و یاسا هەمان پلەی سزایان پێ دەدات.

ڕێسای

(اذا اجتمع امران من جنس واحد ولم يختلف مقصودهما دخل احدهما في الاخر)

واتە: ئەگەر دوو کار کۆبوونەوە و لە یەك ڕەگەز بوون و ئامانجەکانیان جیانەبوون، دەچنەناو یەکدی.

لە نموونە پراکیتیکییەکانی ئەم ڕێسایە:

١ ـ ئەگەر بێدەستنوێژی و لەشگرانی کۆبوونەوە، بێدەسنوێژی دەچێتە ناو لەشگرانییەوە و تەنها خۆشۆرینەکە جێگای هەردووکیان دەگرێتەوە، هەروەها لەشگرانی و خۆشتنی سووڕی مانگانە، تەنها نییەتی لابردنی لەشگرانی بەسە یان خۆشتن بۆ پاکبوونەوە لە سووڕی مانگانە.

٢ ـ ئەگەر خۆشتنی هەینی و جەژن کۆبوونەوە، ئەوا نییەتی خۆشتنی جەژن بەسە بۆ هەردووکیان.

٣ ـ ئەگەر بێدەستنوێژی و پیسییەکی فەرمانی کۆبوونەوە، ئەوا یەك شتن هەردووکیان پاك دەکاتەوە.

٤ ـ ئەگەر چوویە ناو مزگەوت و نوێژێکی فەرزی کرد، ئەوا سوننەتی چوونەمزگەوتیشی لە ناودایە.

٥ ـ ئەگەر چەندجارێك زینای کرد یان چەندجارێك مەیی خواردەوە یان چەندجارێك شتی دزی یان چەندجارێك تۆمەتی زینای دایە پاڵ خەڵکی، ئەوا یەکجار بەسە سزا بدرێت لەسەر جۆرێك تاوان. بەڵام ئەگەر پێکەوە زینای کرد

وەیی خواردەوە تۆمەتی زینای دایە پاڵ کەسێك، ئەوکاتە چوونە ناویەك دروست نابێت و هەرتاوانە و سزای خۆی دەکەوێت.

٦ ـ ئەگەر دووجار لە ڕۆژی ڕەمەزاندا و لە کاتی بەڕۆژوو بوونیدا سەرجێیی لەگەڵ خێزانی کرد تەنها یەکەمجاریان کەفارەتی لەسەرە، چونکە دووەمجاریان لە حاڵەتی ڕۆژوودا نەبووە.

ڕێسای
(اذا تعارض المانع والمقتضي يقدم المانع)
واتە: ئەگەر ڕێگر و پێویستکار ڕووبەڕوو وەستانەوە، ڕێگر پێشدەخرێت.

پاشان هەر بەربەستێك فەلسەفەی خۆی هەیە و گەر پێش نەكەوێت بەسەر کردنخوازدا(مقتضي)دا هیچ نرخێکی نامێنێت.

بۆ نموونە کوشتنی میراتدار لەلایەن میراتگیرەوە دەبێتە بەربەستێك بۆ میراتگرتن، بۆ ئەوەی گیانی بێتاوانەکان بپارێزرێت و گەر پێش نەخرابا مەسڵەحەت و فەلسەفەی پاراستنی گیانی بێتاوانەکان بە فیڕۆ دەچوو.

ئەو حوکمانەی لەم ڕێسایەوە دەکەونەوە:

أ ـ ئەگەر قەرزاری بارمتەدەر شتە بارمتەکراوەکەی لای قەرزدەرەکەی فرۆشت، گرێبەستەکە لەسەر مۆڵەتی قەرزدەرە بارمتەکارەکە دەوەستێنرێت، چونکە مافی ئەوی تێدایە و گەر گرێبەستەکە دروست بێت، گرنگیی بەندکردنی ئەو شتە نامێنێت کە خراوەتە بارمتەوە. خاوەندارییەتی قەرزار بۆ شتە بارمتەکراوەکە هۆکاری کردنخوازە بۆ دروستبوون و جێبەجێکرانی تەسەرروفکردن تێیدا، بەڵام مافی قەرزدەرەکە بەربەستە لە بەردەم جێبەجێکردنی تەسەرروفەکەی لە فیقهی ئیسلامیدا و بەربەست پێشدەخرێت بەسەر کردنخوازدا.

ئەوەی شایانی ئاماژە پێکردنە کە بارمتە بە بەربەست دادەنرێت لە فیقهی ئیسلامیدا، بەڵام لە فیقهی ڕۆژئاوادا بە بەربەست دانانرێت لە بەردەم جێبەجێکردنی

مامەڵەپێکردندا و قەرزدەری بارمتەدەر مافی شوێنکەوتنی هەیە، ئاراستەی فیقهی ئیسلامی راستترە، چونکە زەمانەتی زۆرتری تێدایە، بەتایبەت لەو حاڵەتەدا کە قەرزدەری بارمتەکار شیاوی(ئەهلییەت) ناتەواو بێت.

ب ـ لای زۆربەی زانایان میراتی مردوو لە حاڵەتی قەرزاریدا دەگوێزرێتەوە بۆ میراتگرەکانی، بەڵام قەرزەکە بەریەستە لەوەی بتوانن تەسەرروف بکەن لە میراتەکەدا و تا قەرزەکە نەدرێتەوە یان خاوەن قەرزەکان مۆڵەت نەدەن هیچ دەستکارییەك لەو میراتەدا دروست نییە. خاوەندارییەتی میراتگرەکان هۆیەکە بۆ دروستیی هەڵسوکەوتیان و قەرزەکەش بەریەستە لەبەردەمیدا و بەریەستەکە پێش دەخرێت. ئەم کارەش بۆ پاراستنی مافی خاوەن قەرزەکانە.

ڕێسای

(اذا توافرت في تصرف باطل عناصر تصرف أخر تحول اليه صحيحا)

واتە: ئەگەر توخمەکانی تەسەرروفێکی تر لە تەسەرروفێکی بەتاڵدا هەبوو، دەگۆڕێت بۆ تەسەرروفەکەی تر کە دروستە.

لە نموونەکانی کاریگەری یاسای ئەڵمانی بە فیقهی ئیسلامی لە ڕێگەی خەلافەتی عوسمانییەوە (گۆڕانی گرێبەستە) کە یاسای مەدەنی ئەڵمانی لە مادەی (١٤٠)دا باسی کردووە و بریتییە لە : "ئەگەر گرێبەستێك بەتاڵ بوو، بەڵام پایەکان و مەرجەکانی گرێبەستێك یان تەسەرروفێکی تری تێدا بوو، ئیتر دەگۆڕێت بۆ ئەوەی دووهەم و حساب بۆ دووهەمەکە دەکرێت".

وە مادەی ١٤٤ لە یاسای مەدەنی میسری ئێستا دەڵێت: " ئەگەر گرێبەستەکە بەتاڵ بوو یان زەمینەی بەتاڵبوونەوەی تێدا بوو، وە پایەکانی گرێبەستێکی تری تێدا بوو، ئەوا بە گرێبەستی دووهەم دادەنرێت کەپایەکانی هاتۆتە جێ، ئەگەر بۆمان دەرکەوت کە نییەتی دوولایەنەکە هەر ئەم گرێبەستەی دووهەم بووە".

ئەم دەقە بە دەربڕینێکی گشتی بڕیار لە سەر (تیۆری گۆڕانی گرێبەست) دەدات. یاسادانانی میسری جێبەجێکراو بە هەمان میتۆدی یاسادانانی ئەڵمانی کاری کردووە و کورتەکەی ئەوەیە کە ڕەنگە هەڵسوکەوتێکی بەتاڵ توخمی تەسەرروفێکی تری تێدا بێت، ئیتر دەگۆڕێت بۆ ئەوەیان کە نییەتیان بووە، بەم شێوەیە تەسەرروفێکی

بەتاڵ ئەنجامێکی یاسایی دەبێت نەك وەك ڕووداوێکی ماددی، بەڵکو شوێنەوارێکی وارسی(عرضي) هەیە.

مەرجەکانی گۆڕان:

بۆ ئەوەی کارێکی بەتاڵ بگۆڕرێت بۆ کارێکی دروست، سێ مەرج پێویستە:

١ ـ بەتاڵی کارە بەتاڵەکە: پێویستە کارە سەرەکییەکە بەتاڵ بێت یان قابلییەتی بەتاڵبوونەوەی تێدا بێت و بەتاڵکرابێتەوە، نابێت کارەکە دروست بێت یان بەشێکی ڕاست بێت و بەشێکی ناڕاست.

٢ ـ پێویستە کارە ئەسڵییەکە توخمەکانی ئەوکارەی تری تێدا بێت کە بۆی دەگۆڕێت، واتە دەبێت کارێکی تر هەبێت کە کارەسەرەکییەکەی بۆ دەگۆڕێت.

٣ ـ ڕەوابوونی گۆڕانی ویستی ئەگەرداری(ئیحتیمالی)ی هەردوو گرێبەستکارەکە بۆ کاری دووهەم، واتە بە شێوەیەك کە دوو گرێبەستکارەکە کاتێك زانییان کاری یەکەمیان بەتاڵە ویستەکەیان دەگۆڕێت بۆ کاری دووهەم.

بۆ نموونە: ئەگەر قەرزار قەرزنامە(کومپیالە)یەکی خستەڕوو، (کە نامەیەکی یاساییە و پەیمانی دانەوەی قەرزێکی لە کاتێکی دیاریکراو تێدایە) بەڵام مەرجی یاسایی تێدا نەبوو، ئیتر بەتاڵە و دەگۆڕێت بۆ دۆکیومێنتێکی ڕاستی ئاسایی قەرز. هەروەك مادەی ١٠٨ لە یاسای بازرگانی میسر دەڵێت. بەڵام ئەگەر قەرزارەکە پێش ئەم کومپیالە دۆکیومێنتێکی تری ئاسایی دابووبە خاوەن قەرزەکە، هیچ گۆڕانێکی بەسەردا نایەت.

لێرەدا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە زانای گەورە (خوالێخۆش بوو عبدالرزاق السنهوری) بە هەڵەدا چووە کە بڕوای وەها بوو کە ئەم تیۆرییە (کە لە یاسای مەدەنی ئەڵمانی، م/١٤٠ دا هاتووە)لە داهێنراوی یاسای ئەڵمانییە، چونکە ئەم بیرۆکەیە داهێنانی فەقیهەکانی ئیسلامە و گەلێك نموونەی پراکتیکیشی هەیە و سەدان ساڵ پێش یاسا و فەقیهەکانی ئەڵمانی باسکراون. بۆ نموونە:

١ ـ کەسێك وەسیەتی کرد بۆ کەسێکی وەها کە هیچ خزمایەتییەك یان پەیوەندی هاوسەری لەگەڵیدا نییە(کە هۆی میرات گرتنن) واتە میراتگر ی شەرعی نەبێت، ئەوا ئەو وەسیەتە بەتاڵ دەبێتەوە و دەگۆڕێت بۆ وەسیەتی ئاسایی و کەمترین بەش لە میراتەکەدا چەند بێت هەر ئەوەندەش دەدرێت بە وەسیەت بۆکراو.

بۆ نموونە: کەسێك بمرێت و دایك و کوڕێکی لێ بەجێ بمێنێت و وەسیەتێکی داراییشی بۆ کەسێکی تریش کردبێت، ئەوا دایکی ٦/١ دەبات و وەسیەتبۆکراویش ٦/١ دەبات و باقی داراییەکەش بۆ کوڕەکەی.

٢ ـ لە کەفالەتدا: گەر لە گرێبەستی کەفالەتدا بە مەرجی گرت کەوا کەفیلەکە زامنی قەرزەکە بێت سەرەڕای توانای قەرزارەکە و ئامادەیی دانەوەی قەرزەکە لە کاتی خۆیدا، واتە ئەگەر گەرەنتی سەرەکی لە کەفالەتدا بە مەرج گیرا، ئەم مەرجە بەتاڵی دەکاتەوە و دەیگۆڕێت بۆ گرێبەستی حەواڵە.

٣ ـ حەواڵە: ئەگەر لە حەواڵەدا مەرجی ئەوە هەبوو کە حەواڵەکەر قەرزەکەی لەسەر بمێنێت بە شێوەیەك کەسی حەواڵەبۆکراو بتوانێت بگەڕێتەوە بۆ سەر ئەو قەرزارەی کەسی داواکاری قەرزەکەی ناردووە بۆ سەر کەسی حەواڵە بۆسەرکراو لە یەك کاتدا، ئەگەر ئەوکەسەی حەواڵەی بۆ سەرکراوە ئامادەنەبوو یان نەیتوانی قەرزەکەی بداتەوە، واتە بە مەرجی گرت کە ئەستۆی کەسی حەواڵەکەر ئازاد نەبێت لە قەرزەکە، لەم حاڵەتەدا حەواڵەکردنەکە بەتاڵ دەبێتەوە و دەبێت بە کەفالەت.

گەلێك نمونەی پراکتیکی هەیە لە فیقهی ئیسلامیدا دەربارەی گۆڕانی کارێکی بەتاڵ بۆ کارێکی دروست کە مەرجی ئەو گۆڕانەی تێدایە، بەلام لێرەدا بواری باسکردنی هەموو ئەو نموونانەمان نییە.

١٢

ڕێسای
(اساس الضمان هو الضرر دون الخطأ)
واتە: بنەمای دەستەبەریی زیانە، نەوەک هەڵە.

ئەگەر بە هۆی کردنی کارێکەوە یان گوفتارێکەوە یان بە هۆی دوورکەوتنەوە لە کارێك زیانێك ڕوویدا، پێویستە قەرەبوو بکرێتەوە، چ بە هەڵە بوو بێت یان بە ئەنقەست.

لە نموونە پراکتیکییەکانی:

أ ـ پاش شۆڕشی پیشەسازی لە ئەورووپا و پەیدابوونی کەرەستە میکانیکییەکان لە کارگەکاندا، ئەگەر کرێکارێك تووشی کێشەیەکی جەستەیی ببوایەت لە ئەنجامی بەکارهێنانی ئەو کەرەستانەوە، دادگای فەرەنسی دوودڵ بوو لەوەی قەرەبووی کرێکارەکە بکاتەوە بە هۆی نەبوونی هەڵەیەك لە لایەن خاوەن کارگەکەوە و ناڕەوایی تاوانبارکردنی ئامێرەکانیش کە زەمینەی بەرپرسیارییەتییان تێدا نییە، بۆیە دادگا پەنای برد بۆ بیرۆکەی (هەڵەی گریمانکراو) و بڕیاریدا کە خاوەن کارگە هەڵەیەکی گریمانەکراوی کردووە، ئەمەش بۆ پاراستنی مافەکانی ئەو کرێکارەیە کە زیانی پێ گەشتووە.

بەڵام لە ڕاستی و واقیعدا بنەمای حوکم کردن بە قەرەبوو لەسەر هەڵە بونیات نەنراوە، چ ڕاستەقینە بێ یان گریمانکراوەیی، بەڵکو لە شەریعەتی ئیسلامیدا لە سەر ڕێسای (الغنم بالغرم ـ واتە: ئەو کەسەی سوود لە کارێك وەردەگرێت ، دەبێت زەمانەتی زیانەکانیشی بکات)، کە فەرموودەیەکی پێغەمبەرە (ﷺ). مادام ئەو

خاوەن کارگەیە سوود و قازانجی دەست دەکەوێت، دەبێت ئەو زیانانەش بگرێتە ئەستۆ کە بە هۆی کارگەکەیەوە تووشی کرێکارەکان دەبێت.

ئەم کارەش وەك ئەرکی چاککردنەوەی ئامێرێك لە ئامێرەکانی کارگەکەیەتی، چونکە ئەو خاوەن کارگەکەیە کە سوود لەو ئامێرانە وەردەگرێت. کەواتە بە هەمانشێوە کە هەموو سوود و قازانجەکانی کارگەکە بۆ خۆیەتی، دەبێت هەموو ئەو زیانانەی بە ئامێرەکانیش دەگەن بیگرێتە ئەستۆ و بەرپرسە لە چاککردن و گۆڕین و راستکردنەوەیان.

ب ـ بەرپرسیارییەتی فەرمانگە گشتییەکان لەو زیانانەی تووشی کارمەندەکانیان دەبێت لە کاتی دەوامدا، بۆ نموونە سەربازی سەر بە وەزارەتی بەرگری، گەر لە کاتی ئەرکەکانیدا تووشی زیانێك بوو، وەزارەت بەرپرسە لە قەرەبوو کردنەوەی، گەر چی زیانەکە بە هۆی هەڵەی وەزارەتەکەوە نەبووبێت، لە سەر هەمان ڕێسای کە گوتمان، چونکە وەزارەتی بەرگرییە کە سوود لەو سەربازە وەردەگرێت.

ڕێسای
(الاستطاعة اساس التكليف)
واتە: توانا بنەمای تەکلیفە.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایە فەرموودەی خوای گەورەیە کە دەفەرموێت ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ التغابن: ١٦. وە فەرموودەی صەحیح کە دەفەرموێت: (اذا امرتكم بامر فاتوا به ما استطعتم. گەر فەرمانی کارێکم پێ ڕاگەیاندن، ئەوەندەی دەتوانن جێ بەجێی بکەن)[1]

ئەم ڕێسایە دوو بنەمای سەرەکی شەریعەتی ئیسلامی تێدایە:

یەکەمیان: نەمانی هەر واجبێکە نەتوانێت ئەنجامیدەیت، هەروەها هەرکەس نەیتوانی یەکێك لە مەرجەکانی واجب ئەنجام بدات، ئەو واجبەی لە سەر نامێنێت. بۆ نموونە: کەسێك بەهۆی پیریەوە یان نەخۆشییەکی بەردەوامەوە نەیتوانی ڕۆژوو بگرێت، دروستە بۆی ڕۆژووەکە نەگرێت و لە بریتی هەر ڕۆژێك ژەمێك خواردن بە هەژارێك دەدات، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾[2] البقرة: ١٨٤. وە ئەوکەسەی بە هۆی نەخۆشییەکی کاتی یان بە هۆی سەفەرەوە نەیتوانی بیگرێت، ئەوا بەڕۆژوو نەبێت و لە پاش نەمانی عوزرەکەی

---

[1] اخرجة البخاري في الاعتصام، باب الاقتداء بسنن رسول الله، رقم الحديث (٧٢٨٨)، و مسلم في الحج، باب فرض الحج، رقم الحديث (١٣٣٧).

[2] هەمزە لە بابی (الگاق) دا بۆ (نەفی) بەکاردێت، واتە (ئەوانەی ناتوانن ڕۆژووەکە بگرن). یان مەبەست لە ئایەتەکە ئەوەیە کە (ئەوانەی زۆر بە زەحمەت بۆیان دەگیرێت بە شێوەیەك لە سەرووی توتنایانەوە بێت).

دەیگرێتەوە، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ البقرة ١٨٤. وە ئەو کەسەی ناتوانێت خۆی حەج بکات، ئەگەر ئومێدی چاکبوونەوەی هەبوو چاوەڕێ دەکات و گەر ئومێدی چاکبوونەوەشی نەبوو کەسێك لە بریتی خۆی دەنێرێت کە حەجی بۆ بکات.

وە لە بابەتی توانای کردنی کاردا خوای گەورە دەفەرموێت ﴿لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ﴾ النور ٦١. ئەمەش بۆ هەموو ئەو خواپەرستیانەیە کە لەسەر ساغی و سەلامەتی ئەندامەکان وەستاوە. کەواتە لە هەموو واجباتەکاندا هەبوونی توانا مەرجەو گەر توانا نەبوو تەکلیفی بەجێهێنانی ئەو واجبەش لە لایەن پەروەردگارەوە ناکرێت.

هەوەها پێغەمبەر (ﷺ)دەفەرموێت: (من رأى منكم منكراً فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه، وذلك أضعف الإيمان: هەرکەس لە ئێوە خراپەیەکی بینی، با بە دەست بیگۆڕێت، گەر نەیتوانی با بە قسەکردن هەوڵی گۆڕینی بدات، گەر نەیتوانی با بەدڵ ئەو کارەی پێ ناخۆش بێت، ئەوەش لاوازترین پلەی باوەڕە)[1]

ئەو کەففاراتانەش کە شەرع دایناوە هەر لەم بابەتەیە و گەر موکەللەف نەیتوانی بیدات پلەیەك بۆی سووك دەکرێت و لە سەرەروە بەرەو خوار دێت. وەك لە قورئاندا دەفەرموێت: ﴿وَمَن قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَئاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ ... فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ﴾ النساء٩٢. هەروەها قورئان دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ، فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا فَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً﴾ المجادله ٤.

[1] اخرجه مسلم في الايمان، باب بيان كون النهي عن المنكر من الايمان، رقم (٤٩).

دووەم: ڕەوابوونی حەرامکراوەکان لە کاتی زەرووڕەتدا، هەروەك خوای گەورە پاش حەرامکردنی مردارەوە بوو و خوێن و حەرامکراوەکانی تری ناو ئایەتەکە دەفەرموێت: ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ مائیدە ،٣. وە دەفەرموێت: ﴿وَمَا لَكُمْ أَلاَّ تَأْكُلُواْ مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلاَّ مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ﴾الانعام ١١٩.[1]

ئەم دوو ئایەتە بە ڕوونی دەڵێن کە لە کاتی ناچاریدا ئەو شتەی بە حەرام دانراوە بەکارهێنانی ڕەوا دەبێت بۆ مرۆڤ و ئەو ناچارییەش بە پێی پێویستی ناچارییەکە ڕێگای پێ دەدرێت.

---

[1] تەماشای پەرتووکی (القواعد والاصول الجامعە) ی مامۆستا عبدالرحمن ناصر السعدی بکە، لا ٢٢ و پاشتر.

ڕێسای
(الاستثناء من التحريم إباحة)
واتە : هەڵاوێردن لە حەرامکردندا دەبێتە ڕێپێدان .

هەڵاوێردن (الاستثناء) بریتییە لە دەرهێنان و جیاکردنەوە لە کۆمەڵێك بە دەستەواژەی (الا) و کەرەستەکانی تری هەڵاوێردن.

لە چەندین شوێنی قورئاندا نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایەمان هەیە[1]، وەك لە فەرموودەی خوای گەورەدا هاتووە: ﴿وَمَا لَكُمْ أَلاَّ تَأْكُلُواْ مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلاَّ مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ....﴾ الانعام ١١٩. وە دەفەرموێت : ﴿... فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ..﴾ سوورەتی ئەلبەقەرە ١٧٣. ئەم دوو ئایەتەش بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە لە کاتی ناچاریدا دروستە حەرام بەکار بهێنرێت.

ئەوەی شایانی باسە ئەم عوزرەش تەنها لە مافەکانی خودادایە، بەڵام لە مافی خەڵکیدا زەرورەت نابێتە هۆی ڕەوابوونی حەرامەکان و ناشبێتە هۆی بەربەست لە بەردەم بەرپرسیارییەتی جینایی و مەدەنیدا، بەڵکو هۆیەکە بۆ دروستی و ڕوخسەت و بەرپرسیارییەتی جینایی نامێنێت و بەرپرسیارییەتی مەدەنی دەمێنێت، بۆیە ئەگەر کەسێك سامانی کەسێکی خوارد یان فەوتاندی بە بێ پاساوێکی شەرعی، بەرپرس دەبێت لە بژاردنی، گەر خاوەنەکەی ویستی.

---

[1] وەك لە سوورەتی مائیدە /١١٥. وە سوورەتی نەحل / ١٧٣ و نموونەی تر .

ڕێسای
(الاستحسان استثناء الجزئيات من الكليات لمصلحة او ضرورة او عرف)
واتە: جیاپەسەندی(استحسان) هەڵاوێردنی هەندەکییەکانە لە هەمەکییەکان لەبەر بەرژەوەندیەك یان زەرورەتێك یان باو(عورف)ێك.

واتـە جیاپەسـەندی بـە پێچـەوانەی پێوانەسـازییەوەیە، چـونکە پێوانەسـازی گێڕانەوەی هەندەکییەکانە بۆ هەمەکییەکان، لـە کاتێکدا جیاپەسـەندی هـەڵاوێردنی هەندەکییەکانە لە هەمەکیەکان، بە مەبەسـتی ڕەچـاوکردنی بەرژەوەنـدی گشـتی و زەرورەت و باو و شتی لەو بابەتانە.

پێناسـەکردنی لەلایـەن هەنـدێك مامۆسـتاوە[1] بـەوەی کـە : (لادانـە لـە پێوانەسازییەکی ڕوون(قیاس جلی) بۆ پێوانەسازییەکی پەنهان) هەڵەیەکی ئاشکرایە.

قورئانی پیرۆز یەکێکە لە سەرچاوەکانی جیاپەسەندی ، هەروەك لەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت ﴿...فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ...﴾ الزمر : ١٨. وە قورئان بە باشی باسی هەڵبـژاردنی باشـترین دەکـات لـە نێـو بابەتـە ناتەباکانـدا، هەروەها فەرمانی کردووە بە (ئیحسان) کە سوودگەیاندن یان دوورخستنەوەی زیانە لەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ﴾ النحل : ٩٠.

[1] وەك مامۆستا عبدالكريم زيدان لە پەرتووکی (الوجيز في اصول الفقه) دا.

نموونەی پراکتیکی جیاپەسەندی لە یاسادا: بڕینەوەی مووچەی خانەنشینییە بۆ شەهیدانی پێشمەرگە و قوربانییانی ئەنفال و چەکی کیمیاوی، کە هەڵوێرینێکە لە ڕێسای گشتی لە یاسادا کە دەڵێت: (هیچ عیراقییەك مووچەی خانەنشینی پێ نادرێت، گەر خزمەتی کردەیی مەدەنی یان سەربازی نەکردبێت بۆ ماوەیەك کە کەمتر نەبێت لە ١٥ ساڵ)

هەروەها نموونەی: تایبەتکردنی مووچەی خانەنشینی بۆ خێزانی شەهیدانی سوپای میللی(الجیش الشعبی) لە شەڕی عێراق و ئێراندا(١٩٨٠ ـ ١٩٨٨).

بەڵام لادان لە پێوانەسازی ڕوون و ئاشکرا(قیاس جلي) بۆ پێوانەسازییەکی پەنهان(قیاس خفي) لەبەر بەرژەوەندیك، نموونەی پراکتیکی نەوەك حەقیقەت و چیەتی جیاپەسەندی.

بۆ نموونە: ئەگەر بینایەکی فرۆشت و لە فرۆشتنەکەدا باسی لە خزمەتگوزارییەکانی نەکردبوو، ئەوا فرۆشتنەکە ئەو مافانە ناگرێتەخۆی، بەڵام ئەگەر ئەو بینایە بە کرێ بدات، ئەو مافە لە گرێبەستی کرێگرتنەکەدا هەیە، چونکە ئامانج لە کرێگرتنەکە سوودوەرگرتنە لەو بینایە و ئەمەش تەنها بە بوونی خزمەتگوزارییەکانیەوە دەبێت. وە ئەگەر وەقفی کرد، ئەو کات خزمەتگوزارییەکانیشی دەچێتە سەر ، گەر لەسەر کرێنشینی پێوانە بکرێت. ئەگەر لە سەر فرۆشتنیش پێوانە بکرێت ئەوا خزمەتگوزارییەکان ناگرێتەوە. ئەوەی ئاشکرایە کە وەقف لە گرێبەستی فرۆشتنەوە نزیکە، لە ڕووی گوێزرانەوەی ئەستۆ و سوودەوە بۆ ئەو لایەنەی وەقفی لەسەر کراوە، بۆیە پێوانکردنی لەسەر فرۆشتن پێوانەسازییەکی ڕوونە(جەلی) و گەر پێوانەش بکرێت لەسەر گرێبەستی بەکرێگرتن، ئەوا پێی دەوترێت پێوانەسازی پەنهان، چونکە تەنها خاوەنداریی سوودلێوەرگرتن دەگوێزێتەوە، بۆیە زانایان لایانداوە لە پێوانەسازی ڕوون (کە پێوانەکردنە لەسەر فرۆشتن) بۆ پێوانەسازی پەنهان (کە پێوانەکردنە لەسەر گرێبەستی بەکرێگرتن) و دەڵێن کە ئەم پێوانەیان بەرژەوەندی تێدایە. ئەم پیادەکردنەش لە نموونەی پیادەکردنی جیاپەسەندی.

بێگومان هەندێك لە زانایان هێرشی توندیان کردۆتە سەر جیاپەسەندی ، وەك ئیمامی شافیعی (رەحمەتی خودای لەسەر) کە دەفەرموێت:" جیاپەسەندی چێژپەروەری و ئیجتیهادکردنە لە سەر بناغەی ئارەزووبازی"[1].

(ابن حزم الظاهري)[2] دەڵێت: " راستی هەر راستە، گەرچی خەڵکی بە خراپیشی بزانن، وە بەتاڵیش هەر بەتاڵە، گەرچی خەڵکی بەجوانی بزانێت، کەواتە جیاپەسەندی شەهوەتە و شوێنکەوتنی ئارەزووە و لادانە لە ڕێگەی خودای گەورە، پەنا بەخودا لە ریسوایی".

شەوکانی دەڵێت: "ئەگەر جیاپەسەندی لە باسێکی سەربەخۆدا باس بکرێت، هیچ سوودێکی نییە، چونکە ئەگەر بگەڕێتەوە بۆ بەڵگەکانی پێشوو، ئەوە دووبارەیە و ئەگەر لەو بەڵگانەش بەدەر بوو، ئیتر هیچ پەیوەندی بە شەرعەوە نییە و قسە هەڵبەستنە بەدەم شەرعەوە و ئەو قسانەش یان لە شەرعدا هەر نییە، یان دژی شەرعە".

ئاشکرایە کە ئەم تۆمەتە ناڕاستانە لەسەر بناغەی تێنەگەشتنە لە واتای راستەقینەی جیاپەسەندی ، وەگەرنا عەقڵ ئەوە قبووڵ ناکات کە ئەو کەڵەزانایانە تۆمەتی ئاوا بەکاربهێنن کەوا دووربێت لە شەریعەتی ئیسلامییەوە.[3]

---

[1] پەرتووکی (الام) بەرگی ٧ ، باب ابطال الاستحسان، لا ٢٧.

[2] الاحكام في اصول الاحكام، ٧٥٨/٥.

[3] بۆ وردەکاری پتر تەماشای پەرتووکمان (اصول الفقه في نسيجه الجديد) چ ٢٢، ٢١١/١ و پاشتر.

١٦

ڕێساى

(الاستصحاب. ما ثبت في الماضي يعد قائما في الحاضر والمستقبل. ما لم يثبت زواله)[1]

واتە: بەرفەرمان(ئەو حوكمەى لە رابوردوودا هەبووە)، لە ئێستا و داهاتووشدا دەمێنێتەوە، بە مەرجێك نەمانى نەسەلمێنرێت .

ڕاست وەهایە کە بوترێت:

(الاستصحاب جنس و حجة في الدفع والاثبات)

واتە: بەرفەرمان رەگەزێکە و لە نەفى و ئیسباتیشدا بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەیە.

بەرفەرمان: بریتییە لە سابت بوونی شتێك لە کاتی دووەمدا، بە هۆی سابت بوونی لە کاتی یەکەمدا بە مەرجێك گۆڕانی بەسەردا نەیەت.[2]

بەرفەرمان یەکێکە لە ڕێساکانی زانسـتی بنـەماکانی فیقـه، لـە خۆیـدا ڕێسـایەکی ڕاستە و ڕەخنەى لەسەر نییە، بەڵکو هەڵە لەوەدایە کە هەندێك یاسای تر دەخرێتـە ژێر چەتریەوە و دەکرێنـە جۆرێـك لـە بەرفـەرمان وهاوشـانی بەرفـەرمان، وە بەڵگـە نەویستیشـە کـە قەسیم(بەشـی هاوشـان)ی هـەر شـتێك جیـاوازە لێـی، هـەروەك

---

[1] بەرفەرمان دوو جۆرە: ر است و وەرگەڕاو.

جۆری ڕاست: بریتییە لە حوکم کردن بەسابت بوونی شتێك لە ئێستادا ، بەهۆی هەبوون و سـابتبوونی لـە ڕابوردوودا، گەر بەڵگەیەك نەبێت بە پێچەوانەوە.

جۆری وەرگەڕاو: بریتییە لە حوکم کردن بە سابت بوونی شـتێك لـە ڕابـوردوودا، بـە هـۆی دڵنیـابوون لـە سابت بوونی لە ئێستادا، گەر بەڵگەیەك نەبوو لەسەر نەبوونی لە ڕابوردوودا.

[2] الاسنوي على المنهاج ، ١٣١/٢.

دابەشکراو (بە ڕەهایی هەمەکیترە) لە هەر بەشێك لە بەشەکانی، هەر بەشێکیش (بە ڕەهایی تایبەت ترە)لە بەشە هاوشانەکەی.

بۆ نموونە (کەلیمە ـ لە زمانی عەرەبیدا) لە زانستی (نەحو)دا بەشبەشە و دابەش دەکرێت بۆ (فیعل و حەرف و ئیسم) و هەر یەك لەمانەش جیاوازە لەگەڵ بەشەهاوشانەکەی خۆی لە چییەتی و لە رووی پیادەکردنەوە، هەروەها دابەشکراوەکە(کلمة ـ وشە) بە ڕەهایی هەمەکیترە لە فیعل(فرمان) و حەرف (پیت) و ئیسم (ناو)، چونکە دەکرێت کۆببێتەوە لەگەڵ ناو بە بێ پیت و فرمان، یان دەکرێت کۆببێتەوە لەگەڵ پیت بە بێ ئەوانی دی یان لەگەڵ فرمان بە بێ ئەوانی دی، بەلام هیچ بەشێك وێنا ناکرێت بە بێ (کەلیمە).

وە بەرفەرمان رەگەزێکە و هەندێك رێسای لە ژێر باڵدایە و زانایان و فەقیهەکان کردوویانەتە بەشی هاوشانی، بۆ نموونە، لەو رێسایانە:

١ـ رێسای (الاصل براءة الذمة)[1] ئەسڵ ئەستۆپاکییە:

واتە مرۆڤ کاتێك لەدایك دەبێت هیچ پابەندبوونێکی مەدەنی و تاوانکاریی لەسەر نییە، بۆیە دادوەر لە کاتی تۆمەتبارکردنی کەسێکدا بە تۆمەتێکی تاوانکاریانە، یان لە کاتی تۆمارکردنی دلوایەك لەسەر کەسێك کە گوایە بڕێك پارەی لەسەرە کە بیدات، لەم کاتەدا پێویستە لەسەر دادوەر پێش هاتنەکایەی بەلگەکان ئەو تۆمەتبارە بە بێتاوان بزانێت، بە پێی رێسای بەرفەرمان.

٢ـ رێسای (الاصل في الاشياء النافعة هو الاباحة) ئەسڵ لە شتە بەکەلکەکاندا رێپێدانە:

بە پێی فەرموودەی خوای گەورە: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا. ئەو خودایە کە هەموو شتەکانی سەرزەوی بۆ ئێوە دروستکردووە ﴾ البقرة ٢٨٦، پیتی (لام) لە وشەی (لکم)دا بۆ سوودە، هەروەك (على) بۆ زیانە لەو ئایەتەدا کە

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٨.

دەفەرموێت ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ البقرة ٢٩. سوود و زیانی مرۆڤ لە کردەوەکانیدایە.

ئەم ئایەتە پیرۆزەش سەرچاوەی ئەو ڕێسایە یە، چونکە ناگونجێت خودای گەورە شتە بەسوودەکان دروست بکات بۆ مرۆڤ و پاشان حەرامیشی بکات. بەڵام جێبەجێکردنی ئەم ڕێسایە لە ژیانی کردەییدا لەسەر ڕێسای بەرفەرمانە، واتە هەر شتێك مافێکی گشتی یان مافی کەسێکی سروشتی یان مەعنەوی لەسەر نەبێت، بە ڕێپێدراو(موباح) دادەنرێت، وەك درەختی دارستانەکان و بەردی چیاکان و خۆڵی بیابانەکان و شتی لەم بابەتانە. هەروەها زەوی کشتوکاڵی و لەوەڕگەکان، وەك لە فەرموودەی پێغەمبەردا (ﷺ) دەفەرموێت: (مَنْ أَحْيَى أَرْضًا مَيِّتَةً فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا: هەرکەس زەوییەکی بەکارنەهاتوو زیندوو بکاتەوە ، خۆی شایانترە بۆ بەکارهێنانی).
هەروەها لەو ڕێسایەدا کە دەڵێت: درەختێك بە ستەم نێژرابێت، مافی مانەوەی نییە لەو زەوییەدا، کە لەو فەرموودە صەحیحەوە وەرگیراوە کە دەفەرموێت: (مَنْ أَحْيَى أَرْضًا مَواتاً مِن غَيرِ أَن يَكُونَ فِيهَا حَق مُسلِمٍ، فَهِيَ لَه، وَلَيْسَ لِعِرْقِ ظَالِمٍ حَقٌّ)[1] واتە کەسێك زەوی کەسێکی تر زیندوو بکاتەوە ستەمی کردووە و مەبەست لە (عرق ظالم) هەر کێڵان و چاندن و بڕینێك بێت کە پەیوەندی بە کشتوکاڵ و درەختەوە هەیە کە بە ناهەق کرابێت.

[1] اخرجة البخاري في صحيحه في الحرث، باب من احيا ارضا مواتا، تحت رقم (٢٣٣٤). و ابوداود في سننه باب احياء الموات من كتاب الخراج والامارة و الفيء، رقم (٣٠٧٣) و الترمذي في سننه، باب احياء الموات في ابواب الاحكام، رقم (١٣٧٨).

٣ـ ڕێسای (ما ثبت بزمان يحكم ببقائه ما لم يوجد دليل على خلافه)[1] واته: هەر شتێک لە کاتێکدا بوونی هەبوو، حوکم بە مانەوەی دەکرێت هەتا ئەو کاتەی بەڵگەیەک دەبێت لەسەر نەمانی و هەڵوەشانەوەی.

بە پێی ئەم ڕێسایە ئەگەر ئافرەتێك لە یەکێك لە دادگاکانی باری کەسیی شووی کرد و پاش ماوەیەك داوای لە هەمان دادگا کرد کە بیدات بە شوو بە کەسێکی تر، ئەوا ئەو دادگایە داواکەی وەرناگرێت تا ئەو کاتەی بیسەلمێنێت کە بە تەڵاق لە مێردەکەی پێشووی جیابۆتەوە یان مردووە و ماوەی چاوەڕوانیەکەشی تەواو بووە.

ئەم ڕێسایەش لقێکی بەرفەرمانە و ئەو حوکمانەی لێرەوە باسی لێ دەکرێت دەبێت لە ژێر ناوی بەرفەرفەرماندا بێت.

٤ـ ڕێسای (الاصل في الصفات العارضة العدم)[2] واته: ئەسڵ لە ئاکارە ناکاوەکان نەبوونە).

ئەم ڕێسایە لقی بەرفەرمان(استصحاب)ە (یان جۆری بەرفەرمانە). هەر شتێك لە ئەسڵی دروستبوونیدا وەهابوو کە خەوشێکی وەهای تێدا نەبێت کە هەڵیبوەشێنێتەوە، ئیتر پێویستە ئەم شتە حسابی بێ خەوشیەکەی بۆ بکەین تا بەڵگەیەکی پێچەوانەمان دەست دەکەوێت. بۆیە ئەگەر کەسێك ئۆتۆمبیلێکی کڕی و پاش ماوەیەك داوایەکی لە سەر فرۆشیار تۆمار کرد بۆ هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستەکە و گوتی خەوشێك لە ئۆتۆمبیلەکەدا هەبووە پێش وەرگرتنی ئۆتۆمبێلەکە، پێویستە لەسەر دادوەر ئەم داوایە وەرنەگرێت بە بێ بەڵگەی گومانهەڵنەگر، چونکە بە پێی ڕێسای بەرفەرمان ئەسڵ وایە ئۆتۆمبێلەکە بێ خەوش بووبێت پێش وەرگیرانی و خەوشداری ئاکارێکی نائەسڵیە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ١٠.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م ٩.

٥- ڕێسای (الاصل اضافة الحادث الى اقرب اوقاته)[1]. واتە: ئەسڵ وەهایە کە ڕوودانی خەوشداربوونی هەرشتێک بدرێتە پاڵ نزیکترینی ئەو کاتانەی بۆ ڕوودانی خەوشەکە باسکراوە).

ئـەم ڕێسـایەش لقێکـی تـری بەرفەرمانـە. ئەگـەر ڕاجیاییـەك لـە نێـوان کڕیـار و فرۆشیاردا لە کاتی سەرهەڵدانی خەوشێکدا هەبوو، فرۆشیار وتی پاش رادەستکردن سەری هەڵداوە و کڕیاریش وتی پێش رادەستکردن، کەسیشیان بەڵگەی نەبوو، ئـەوا بڕوا بە فرۆشیار دەکرێت، چونکە باس لە سەرهەڵدانی خەوشەکە دەکات لە نزیکترین کاتدا لە کاتی رادەستکردنەکەوە. بەڵام هەڵاوێردنێك هەیە لەم ڕێسایە، کـە بریتییـە لەوەی گەر کڕیار ویستی فرۆشراوەکە بگەڕێنێتەوە بە هۆی خەوشێکەوە کە پاساوی گەڕاندنەوەی تێدایە , پاش ئەوەی ئەوەندە بەکاری هێناوە کە نیشـانەی ڕازیبـوونی بێت بە خەوشدارییەکە، فرۆشیاریش بڵێت: مـادام پـاش ئاگاداریـت لـەو عەیبـە هـەر بـەکارت هێنـاوە، کەواتـە مـافی گەڕاندنـەوەت نـەماوە، ئـەو کاتـە قسـەی کڕیـار وەردەگیرێت گەر سوێند بخوات، ئەگەر چی ڕێساکە حەق بە فرۆشیار دەدات لە بـەر وەپاڵدانی ڕووداو بۆ نزیکترینی کاتی ڕوودانی.

٦- ڕێسای (الاصل بقاء ما كان على ما كان)[2] واتە: ئەسڵ ئەوەیە کە هەر شتێک وەک خۆی بمێنێتەوە).

مەبەست ئەوەیە کە ئەگەر دڵنیابووین لە حاڵەتی شتێك لە کاتێکدا، ئـیتر پـاش ئەو کاتە بە هەمان حاڵەتەوە حسابی بۆ دەکەین تا بەڵگەیەك گۆڕانی ئەو حاڵەتەمان بۆ نەسەلمێنێت، چونکە ئەسڵ مانەوەیە و نەمانیش گـۆڕانێکی کوتـوپڕە و ئەمـەش هەمان بەرفەرمانە کە لە زانستی بنەماکانی فیقهدا هەیە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ١١.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م/٥.

نموونەی کردەیی ئەم ڕێسا: بە زیندووداناني کەسی ونبووە تا ئەوکاتەی بەڵگەی مردنی پەیدا دەبێت، چونکە پێشتر دڵنیابووین لە ژیانی و تا بەڵگەی مردنیشی نەبێت بە زیندوو دادەنرێت و سامانەکەی دابەش ناکرێت و ژنەکەشی ناتوانێت شوو بکاتەوە تا دڵنی نەبین لە مردنی.

٧. ڕێسای (القديم يترك على قدمه)[1] واتە: ئەو حاڵەتەی لە کۆنەوە هەبووە، بە هەمان شێوە دەهێڵرێتەوە.

کۆن ئەو حاڵەتەیە کە هیچکەس بە دیتن سەرەتاکەی نازانێت و نوێش بە پێچەوانەوەیە. کەواتە ئەگەر کۆن پێچەوانەی شەرع نەبوو وەك خۆی دەهێڵرێتەوە، چونکە گومانی باش بە خەڵکی ئەوەیە کە ئەم حاڵەتە پێشتر لە سەر بنەمای هۆکارێکی راست بوو بێت و ئەگەر بەڵگەیەکی بەهێزیش بە پێچەوانەوە هەبوو، ئەو کات کۆنەکە دەستکاری دەکرێت و گەر زیانی گەورەی هەبوو، دەستکاریکردنەکە واجب دەبێت. وەك ئەوەی چۆڕاوگەی ماڵێك لە کۆنەوە لەسەر ڕێگای گشتی بێت، پێویستە لابرێت، چونکە ناڕەوایە و ڕێگاس گشتیش کەس نابێتە خاوەنی.

هەروەها وەك ئەوەی چۆڕاوگەی ماڵێك لە کۆنەوە لە ناو مولکی کەسێکدا بێت، ئەو خاوەن مولکە ناتوانێت لای ببات، چونکە لە کۆنەوە خاوەن مولکی یەکەم ئەو چۆڕاوگەیەی هەبووە و یان بە کڕین بووە یان میراتی بووە یان لە دابەشکردندا بەری کەوتووە و کەسیش بۆی نییە دەسبەسەتی بکات لە مولکی خۆیدا.[2] بنەمای ئەم ڕێسایە لەم سەردەمەدا پێی دەوترێت دەستبەسەرداگرتنی یاسایی(الحيازة).

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م/٦.

[2] الاستاذ منير القاضي، سەرچاوەی پێشوو ٦٢/١.

٨ ـ ڕێسای (الضرر لا يكون قديما)[1]واتە: ڕێگا نادرێت شتێکی زیانبەخش بەردەوام بێت، گەرچی کۆنیش بێت.

مەبەست ئەوەیە کە زیانی گشتی گەر لە شتێکی کۆنەوە دەهات، پێویستە ئەو شتە لابرێت و گوێ نەدرێت بە هەبوونی ئەو شتە لە کۆنەوە، چونکە زیانی گشتی بە گەورە دەزانرێت پێویستە لابرێت.ئەم یاسایەش یاسا پێشووەکە سنووردار دەکات.[2]دیارە زیانی تایبەتی بەم شێوەیە نییەو دەهێڵرێتەوە لەسەر حاڵەتی کۆنی خۆی.

بۆ نموونە ئەگەر کەسێك لە دێرزەمانەوە بەلۆعەی ئاوی پیس یان زێرابەکەی دەچووە سەر ئەو ڕووبارەی خەڵکی لێی دەخواتەوە، ئەوا پێویستە لابرێت، چونکە زیانی گشتیی هەیە.

هەروەها گەلێك یاسای تر هەیە کە فەقیهەکان و زانایانی بنەماکانی فیقه بە هاوشانی(قەسیم) بەرفەرمانیان داناوە، لە کاتێکدا جۆرێکن لە بەرفەرمان. کەواتە ڕاست ئەوەیە کە سەردێڕی: (لقەکانی ژێر چەتری ڕێسای سەرەکی بەرفەرمان) بەکار بهێنن، یان: (ئەو جۆرانەی لە ژێر ڕەگەزی بەرفەرماندان) و پێناسەی بەرفەرمان بکەن و جۆرەکانی دیاری بکرێت و هەر جۆرێك لە ژێر ڕەگەزەکەیدا باس بکرێت.

هێزی بوونەبەڵگەی بەروفەرمان(استصحاب):

زانایانی فیقه و بنەماکانی فیقه ڕاجیاییان لەسەر ئەوە هەیە کە بنەفەرمان بەڵگەیەکی شەرعی بێت یان نا، وە ڕاجیاییان هەیە لەسەر خاڵی ڕاجیایی، ئەمەش هەڵەیە، چونکە هەندێك لە لقەکانی(یان جۆرەکانی)بنەفەرمان جێگای ڕاجیایی نییە، وەك:

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م/٧.

[2] هەمان سەرچاوە، م /٦.

أ - مانەوەی ڕەوایی ئەسڵی لەو شتانەدا کە سوودبەخشن، پێویستە ئەم جۆرەیان لە بواری ڕاجیاییەکاندا جیا بکەینەوە، چونکە لە قورئاندا دانی پێدا نراوە، وەك ئایەتی: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً...﴾[1] وە ئایەتی: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِّنْهُ...﴾ الجاثية : ١٣. وە پیتی(لام) لەم دوو ئایەتەدا بۆ سوود و بەرژەوەندی مرۆڤایەتییە و شتێکیش بۆ سوود و بەرژەوەندی مرۆڤ بێت لێی حەرام ناکرێت.

ب - مانەوەی فەرمانی بێگوناهیی ئەسڵیی مرۆڤ لە قورئان و فەرموودە و بە پێی لێکدانەوەی عەقڵیش. لە قورئاندا دەفەرموێت: ﴿ ... وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً﴾ الاسراء : ١٥.

وە لە ڕووی عەقڵیشەوە هەر ڕووداوێك نەبوونێك لە پێشیەوە هەیە و بەڵگە نەویستیشە ئەو تۆمەتانەی دەدرێتە پاڵ مرۆڤ و دلوای پابەندبوونی مەدەنی و تاوانکارییانەی لێ دەکرێت، هەمووی پاش نەبوون دێتە بوونەوە و بە بێ بەڵگەش ئەم شتە تازەیە وەرناگیرێت.

ج - ئەو فەرمانەی بە بەڵگەیەکی شەرعی سەلمێنراوە هەر دەمێنێتەوە تا ئەو کاتەی بەڵگەیەکی هەڵوەشێنەرەوە هەبێت. ئەگەر ژنێك شوی کرد بە پیاوێك، پاشان دلوای کرد لە دادوەر بیدا بە شوو بە پیاوێکی تر، دلواکەی وەرناگیرێت تا ئەوکاتەی دەیسەلمێنێت کە تەڵاق دراوە یان مێردەکەی مردووە و عیددەشی بەسەر چووە.

بۆیە پێویستە بابەتە ڕاجیاییەکان بە شێوەیەکی تایبەت دیاری بکرێت، وەك حاڵەتی ونبوو(مفقود)، لەم حاڵەتەدا پێویستە بەرفەرمان بەدوور بگیرێت، چونکە لەوێدا بنەفەرمان بەڵگەیە بۆ نەفی کردن لە دلوای ئەو ماف و پابەندییانەی پێش نەمانی هەبووە. کەواتە هاوسەرییەتی دەمێنێت و ناتوانێت هاوسەرگیری بکات لەگەڵ کەسێکی تر تا مردنی مێردەکەی نەسەلمێنێت بە بەڵگە یان فەرمانی دادوەر،

[1] البقرة : ٢٩.

هـەروەها سـامانی کەسـی ونبـووش دابـەش ناکرێـت تـا مردنـی نەسـەلمێنرێت و پابەندییەکانیشی بە هەمان شێوە. بۆ ئـەو مافانـەش کـە بـۆی پەیدا دەبێـت پـاش ونبوونی، وەك مردنی کەسێك کە کەسی ونبوو میراتی لێ دەبات، ئەوکات پێویسـتە لەسەر دادوەر و موفتی و میراتگرەکانی مافی ونبووەکە بپـارێزن ومـەبادلی(احتیـاط) بکەن لە دابەشکردنیدا و بە زیندووی بـزانن تـا چارەنووسـی بـە مـان و نـەمان ڕوون دەبێتەوە.بۆ وەسیەت و دیاری و هەر هۆکارێکی تـری خاوەندارییـەتی هـەمان ڕێگـا دەگیرێتە بەر.

بە رای ئێمە ئەم ئاراستەیە راستە، بە پێچەوانەی ئەوانەوە کە بە هیچ شـێوەیەك نایکەنە بەلگە. هەندێکیش پێیان وەهایە کە تـەنها لـە (نـەفی)دا دەبێتـە بەلگـە و لـە سەلماندندا نابێتە بەلگە.[1]

---

[1] بۆ وردەکاری زۆرتر تەماشای نووسەرلومان (اصول الفقه في نسیجه الجدید، لا ٢٣٨ و ئاشتر.

١٧

ڕێسای

(استعمال الناس حجة يجب العمل بها)[1]

واتە: بەکارهێنانی خەڵك بەڵگەیە و پێویستە کاری پێ بکرێت.

ڕاست وایە بگوترێت:

(الاستعمال المشروع للناس حجة يجوز العمل بها)

واتە: بەکارهێنانی شەرعییانەی خەڵك بۆ هەر شتێك دەبێتە بەڵگە و دروستە کاری پێ بکرێت.

مەبەست ئەوەیە کە مامەڵەی نێوان خەڵکی ئەگەر پێچەوانەی دەقی شەرعی نەبوو، پێویستە کاری پێ بکرێت و بگەڕێنەوە سەری لە کاتی پێویستدا. ئەمەش ئاماژەیە بۆ باوی کردەیی، چ گشتی بێت یان تایبەتی. بەڵگەی ئەم ڕێسایەش ئەوەیە کە وەك کۆدەنگی (اجماع) وەهایە و ئەمیش بەڵگەیەکە.

ئەوەی تێبینی دەکرێت لەسەر ئەم ڕێسایە(بەو شێوەیەی لە (مجلة الاحكام العدلية)دا هاتووە) :

أ ـ ڕەنگە هەندێك بەکارهێنان خراپ و پێچەوانەی شەرع بێت، وەك (سەرقوفڵانە) کە لەناو خەڵکیدا باوە، بەڵام لەبەر ناڕەوایەتییەکەی نابێت کاری پێ بکرێت.

ب ـ بەکارهێنانی دەربڕینی (واجب بوون) شتێکی ڕاست نییە، چونکە نەریتی کردەیی یان گوفتاری گەر ڕەواش بێت، ئەوا لە یاسا یان شەرعدا هەر واجب نابێت، ئەو باوەی کە ڕاستە و توخمەکانی بوونی هەیە و بەربەستیشی لەبەردەمدا نییە، هەر

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٣٧.

دەتوانرێت یەکدەنگی بکرێت لە سەرپێچیکردنیدا، هەر شتێکیش بتوانین یەکدەنگ بین لە سەرپێچیکردنی، واجب نییە لەسەر کەس پابەندی بێت.

ج ـ پێوانەکردنی ئەم بەکارهێنانە لەسەر (کۆدەنگی) پێوانەکردنە لەسەر شتێکی جیاواز، چونکە کۆدەنگی بریتییە لە یەکدەنگبوونی موجتەهیدەکانی ئوممەتی پێغەمبەر (ﷺ) پاش وەفاتی و لە سەردەمێکدا، لەسەر حەکمێکی شەرعیی ئیجتیهادی و بە پشتبەستن بە بەڵگەیەك. واتە دەبێ ئەم مەرجانە لە کۆدەنگیدا هەبێت، وە بێ گومان لە بەکارهێنانی خەڵکیدا نییە و خودی کۆدەنگیش جێگای مشتومڕە کە ئەگەری پێکهاتنی هەیە یان نا.

د ـ یەکدەنگی زانایانی مەزهەبێك لەسەر بەکارهێنانێکی دیاریکراو وەك فرۆشتنی (الوفاء) لای حەنەفییەکان، پێی ناوترێت کۆدەنگی.

پوختەی قسە ئەوەیە کە بەکارهێنانی خەڵکی ئەگەر ڕەوا بوو و مەرجەکانی باوی کرداری(العرف العملي) تێدا بوو، ئەوا حوکمی (باوی کردەیی ڕاست)ی هەیە لە ڕەوابوونی کارپێکردنیدا یان یەکدەنگی لە سەرپێچیکردنیدا. باسکردنی ئەم بابەتە بە سەربەخۆیی و دابڕاو لە باسی (باوی کردەیی) بە فیڕۆدانی کات و تەمەنە.

١٨

ڕێسای

(إعمال الكلام أولى من إهماله)[1]

واتە: ئەو قسەیەی کە کراوە پشتگوێ ناخرێت، مادام بتوانین واتایەکی پێ ببەخشین، چونکە لە لایەن کەسێکی باڵغی عاقڵی سەربەست و هۆشیارەوە وتراوە و کەسێکی ئاواش قسەی بێ سوود و پوچ ناکات.

نموونە کردەییەکانی:

١ ـ ئەو کەسەی سامانەکەی وەقف کرد لە سەر منداڵەکانی و پاشان لەسەر هەژاران، ئەگەر منداڵی ئەسڵی هەبوو پێی دەدرێت، وەگەرنا دەدرێت بە نەوەکەی، ئەگەر منداڵ و نەوەی نەبوو سوودی وەقفەکە دەدرێت بە هەژاران.

٢ ـ قسەکە بە گەیاندنی واتایەکی نوێ لێك دەدرێتەوە، گەر واتایەکی نوێمان لێ وەرنەگرت، بۆ داکۆکی واتایەکی پێشوو بەکاری دەهێنین، وەگەر نا بە هەڵوەشاوە دادەنرێت.

٣ ـ ئەگەر فرۆشیار بە کڕیاری گوت[2]: دە دینارم لە نرخی فرۆشراوەکە بۆ داشکاندی، پاشان ئەم قسەیەی دووبارە کردەوە، ئەوکات بیست دینار لە نرخەکە دادەشکێت، لەسەر ئەو بنەمایەی دووبارەکردنەوەی قسەکە بۆ گەیاندنی واتایەکی نوێیە نەوەك بۆ داکۆکی.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٦٠.

[2] منير القاضي، المرجع السابق، ١٢٢/١.

ئەوەی شایانی باسە کە ئەم ڕێسایە وەك ڕەگەزێك وەهایە کە چەندین جۆر دەگرێتە خۆی، وە توێژەران ئەو جۆرانەیان کردۆتە هاوشان(قسیم) و هاوشانەکانیش لەگەڵ یەکدی نەگونجاون و هەرجۆرێك بەشێکە و بەشیش تایبەت ترە لە سەرچاوەی بەشەکان، بۆیە ئەو ڕێسا لقیانەم لە ژێر تایتڵی ڕێسا سەرەکییەکەدا ڕوون کردۆتەوە. لەم جۆرانەش:

١ـ ڕێسای (إذا تعذرت الحقيقة يصار الى المجاز)[1] واتە: ئەگەر نەمانتوانی واتای حەقیقی لە قسەیەك وەربگرین، دەبێت واتای مەجازی لێ وەربگرین.

حەقیقەت ئەو واتایە کە دەربڕینێکی بۆ بەکارهێنراوە:

أ ـ ئەگەر لە بواری زماندا بوو، پێی دەوترێت حەقیقەتی زمانەوانی، وەك وشەی شێر (بۆ ئاژەڵی دڕندە).

ب ـ ئەگەر وشەکەش لە بواری شەرعیدا بوو، پێی دەوترێت حەقیقەتی شەرعی، وەك وشەی (الصلاة) کە لە زمانی عەرەبیدا بۆ (نزاکردن) بەکارهاتووە. بەڵام لە شەرعدا بۆ خواپەرستییەکی تایبەت دانراوە کە بە (الله اکبر) دەست پێ دەکات و بە سەلامدانەوە کۆتایی پێ دێت.

جـ ـ ئەگەر دانەرەکەش لایەنی باوی ڕەچاو کردبوو، پێی دەوترێت (حەقیقەتی باوی)، وەك وشەی (الولد)کە لە زمانی عەرەبیدا بۆ کچ و کوڕ دانراوە، بەڵام لە باوی عەرەبدا تەنها بۆ کوڕ بەکار دێت.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٦١.

٢- ڕێسای (المطلق يجري على اطلاقه إذا لم يقم دليل التقييد نصا او دلالة).[1]

واتە: ئەو وشەیەی ڕەهایە(مطلق)، لەسەر هەمان ڕەهایی دەمێنێتەوە، ئەگەر بەڵگەی سنووردارکردنی بە دەق یان واتانیشان (دلالة) نەبوو.

ئەو وشەیەی کە ڕەهایە هەموو تاکەکانی چەمکەکەی دەگرێتەوە و بە شێوازی بریتی یان جێگری دەدرێتە پاڵ هەریەك لە تاکەکانی خۆی.

نموونە پراکتیکییەکانی:

أ ـ ئەگەر کەسێك شتێکی بە خواستە(ئیعارە) دایە کەسێکی تر و دیاری نەکرد چ جۆرە سوودێکی لێ وەربگرێت، خواستنەکە ڕەهایە و خوازەر دەتوانێت بە شێوەیەکی ڕەها سوودی ئاسایی لێ وەربگرێت و دەشتوانێت بدرێتە کەسی تریش. بەڵام ئەگەر کەسی خواستەدەر سنوورێکی بۆ دانا، ئەوکاتە پێویستە لە سەر خوازەر لێی لانەدات.

ب ـ ئەگەر کەسێك کەسێکی کردە وەکیل بۆ فرۆشتنی داراییەکی بە بێ دیاریکردنی نرخێك، وەکالەتەکە ڕەهایە و وەکیل دەتوانێت ئەو شتە بە هەر نرخێك و بە هەرکەسێك بێت بفرۆشێت، هەمووی یان هەندێکی بفرۆشێت. بەڵام ناتوانێت کارێکی زیانبەخش ئەنجام بدات یان بە پێچەوانەی نەریتی باوە وە بجوڵێتەوە.

٣- ڕێسای (الوصف في الحاضر لغو وفي الغائب معتبر)[2]

واتە هەچ حسابێك بۆ ئەو وەسفانە ناکرێت کە دەربارەی شتێکی ئامادەی بەرچاومان دەکرێت، چونکە بە بینین و ئاماژە ئاگامان لێیەتی، کە بە هێزترن لە وەسفکردن، بەڵام بۆ ئەو شتەی لەبەرچاو نییە وەسفکردن حسابی بۆ دەکرێت، چونکە چۆنیەتی نەبینراومان بۆ دیاری دەکات.

---

[1] هەمان سەرچاوە، م٦٤.

[2] هەمان سەرچاوە، م٦٥.

نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەگەر کەسێك ویستی ئۆتۆمبێلە سوورەکەی بفرۆشێت بە کڕیارێك و گوتی پێی: ئەوا ئەو ئۆتۆمبێلە سپیەم پیٚ فرۆشتی و ئامازەی بۆ سوورەکە کرد و کڕیاریش قبوولی کرد، فرۆشتنەکە بۆ سوورەکە دادەمەزرێت و وەسفی سپی هیچ ئیعتیبارێکی پیٚ ناکرێت. بەلام گەر ئۆتۆمبێلەکەی فرۆشت و باسی وەسفی سووری کرد و لە ڕاستیشدا سپی بوو، گرێبەستەکە نابێتە گرێبەستێکی لازمی جێبەجێکراو، بەلکو کڕیار دەتوانێت بە هۆی ئەوەی کە لە سەر بناغەی کە وەسفێکی دیاریکراو مامەلەکەی کردووە و ئێستاش ئەو وەسفە نییە، بژاردەی هەلوەشاندنەوەی هەیە.

ب ـ ئەگەر داواکار بە ئامادەبوونی دادوەر وتی ئەم ئۆتۆمبیلە سوورە مولکی منە و چەند شایەتێکیش ئامازەیان بۆ کرد و لە واقیعیشدا سپی بوو، ئەوا داواکە و شایەتییەکە وەردەگیرێت و سپیەتییەکە حسابی بۆ ناکرێت.

٤ـ ڕێسای (السؤال معاد في الجواب)[1]:

کاتێك لە وەلامی پرسیارێکدا بوترێت: (بەلیٚ) یان (کردم) یان هەر وشەیەکی تری لەم واتایە، ئەوە دەگەیەنێت کە سەرەڕای وەلام پرسیارەکەشی لە خۆگرتووە.

نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەگەر کەسێك لە نەخۆشی سەرەمەرگدابوو(واتە ئەو نەخۆشییەی تێیدا مردووە) کەسێکیش پێی گوت: ئایا سێیەکی سامانەکەت کردۆتە وەسیەت و منیشت کردۆتە سەرپەرشتیاری جێبەجێکردنی؟ ئەمیش وتی: بەلیٚ، ئیتر سێیەکی سامانەکەی دەبێتە وەسیەت و ئەو کەسەش دەبێتە جێبەجێکاری وەسیەتەکەی.

ب ـ گەر کەسێك بە کەسێکی تری گوت: ئەم ئۆتۆمبێلەی تۆم کڕی بە پێنج ملیۆن، کەسی دووهەمیش گوتی: بەلیٚ، ئیتر دەبێتە گرێبەستێکی دا ەزراو.

---

[1] هەمان سەرچاوە، م٦٦.

٥- ڕێسای (لَا يُنْسَبُ إِلَى سَاكِتٍ قَوْلٌ لَكِنَّ السُّكُوتَ فِي مَعْرِضِ الْحَاجَةِ بَيَانٌ)[١]

واتە: بێدەنگی ئەوە ناگەیەنێت کە قسەیەك بدەیتە پاڵ کەسی بێدەنگ، بەڵام بێدەنگی لەو شتەدا کە پێویستە قسەی تێدا بکات، دانپێدانان و دەرخستنە.

٦- ڕێسای (دَلِيلُ الشَّيْءِ فِي الْأُمُورِ الْبَاطِنَةِ يَقُومُ مَقَامَهُ)[٢]

واتە: بەڵگەی هەر شتێك لە بابەتە نادیارەکاندا، جێگای ئەو شتە دەگرێتەوە).

مەبەست ئەوەیە کە ئەگەر شتێك نادیار بوو و بە سەختی زانیاریمان لە سەری دەست دەکەوت، ناچارین هۆکاری ڕوون و دیاری شتەکە لە جێگای دابنێین، چونکە مرۆڤ پەی نابات بە بابەتە ناوەکییە نادیارەکان، بەڵکو لە ڕێگای بەڵگە دیارەکانیەوەپەی بە پێویستبوونی دەبات.

نموونەی کردەیی ئەم ڕێسایەش:

أ - گەر ژنێك لەگەڵ تەواوکردنی شەش مانگ و پتر لە کاتی مارەکرانیەوە منداڵی بوو، ئەوا نەسەبی منداڵەکە دەگەڕێتەوە بۆ مێردی ئەو ژنە و، چونکە سەرجێیکردن لەگەڵ هاوسەر لە بابەتە نادیار ناوەکیەکانە و مارەبڕینەکە لە جێگایدا دادەنێین.

ب - ئەگەر کڕیارێك پاش ئاگاداربوونی لە خەوشی ئەو شتەی کڕیویەتی دەستی بە چاککردنەوەی کرد، حسابی ئەوەی بۆ دەکرێت کە بەو خەوشە ڕازی بووە، چونکە ڕەزامەندی پەنهان و ناوەکیە، بەڵام دەسکردن بە چاککردنەوەی خەوشەکە بەڵگەیە لەسەر ڕەزامەندیە نادیارەکە.

---

[١] هەمان سەرچاوە، م٦٧

[٢] هەمان سەرچاوە م ٦٨.

٧- ڕێسای (الکتاب کالخطاب)[1]

نووسین وەك قسەکردن وەهایە(حوکمی قسەکردنی هەیە).

واتە: نامەی ئەوکەسەی ئامادە نیە، وەك قسەکردنی وایە. وەك چۆن ئامادەبووان گرێبەستەکانی وەك مارەبڕین، بەکرێدان، یان کەفالەت و شتی لەو بابەتانە، بە قسەکردن لەگەڵ یەکدی ئەنجام دەدەن، گرێبەستکارانیش دەتوانن لە ڕێگەی نووسینەوە ئەنجامی بدەن، گەر نووسینەکە مەبەستەکەی بە ڕوون و ئاشکرایی دەگەیاند.

نموونەی پراکتیکیش بۆ ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە ئەگەر وەکیلگر نامەیەکی نارد بۆ جێگرەکەی و لە نامەکەدا جێگریەکەی لێسەندەوە، وەك ئەوە وەهایە کە بە قسەکردن لێی سەندبێتەوە.

٨- ڕێسای (الْإِشَارَاتُ الْمَعْهُودَةُ لِلْأَخْرَسِ كَالْبَيَانِ بِاللِّسَانِ)[2]

ئەو ئاماژانەی مرۆڤی لاڵ بەکاریان دەهێنێت و مەبەستیان دیارە بۆمان، وەك قسەکردنی ئاسایی وهایە.

واتە: ئەو ئاماژانەی مرۆڤی لاڵ بەکاریان دەهێنێت و مەبەستەکەیان لای ئێمەش ڕوونە، وەك قسەکردن حسابی بۆ دەکەین،جا نووسین بزانێت یان نا.

نموونەی کردەیی بۆ ئەم ڕێسایەش:

أ - تەڵاقی لاڵ دەکەوێت بە ئاماژەیەکی وەها کە واتای تەڵاقدانی لێ وەربگیرێت.

ب - هەموو پێدان و قبووڵکردنێك لە گرێبەستەکاندا بە ئاماژەی زانرا و حوکمی قسەکردنی هەیە.

ئەو نۆ ڕێسایەی باس کران وەك چەندجۆرێك وان بۆ ڕێسای(کارپێکردنی قسە لە پشتگوێخستنی باشترە) کە دەبێتە ڕەگەزێك بۆ ئەو جۆرانە. لە تەرازووی

---

[1] هەمان سەرچاوە، م٦٩

[2] مجلة الاحكام العدلية، م٦٨.

لۆجیکیشدا پێویستە ئەو ڕێسایانە لە سەر بنەمای ڕەگەزو جۆر بخرێتە ڕوو، وەگەرنا بەشەکان (الاقسام)دەکرێنە هاوتـای سەریەشەکان(مقسـم) و هاوتـای هەرشـتێکیش ناتەبایە لەگەڵ سەریەشەکەیدا. هەروەك چۆن بەشی هەرشـتێك بـە ڕەهـایی تایبـەت ترە لە سەریەشەکەی، ئەمەش دەبێتە هۆی تێکەڵکردنی ناتەبا و گشتی و تایبەتی و ڕەها، یان تێکەڵکردنی بەش و سەریەش.

ڕێسای
(الافراط و التفريط مرفوضان في القرآن)
تێپەڕاندن و بەزایەدان لە قورئاندا رەتکراوەن.

تێپەڕاندن بریتیە لە تێپەڕین لە سنوورە ڕەوا و عەقڵیەکان لە زیادکردندا.

بەزایەدانیش بریتیە لە تێپەڕین لە سنوورە پاساودار و بڕیاردراوەکان لە ناتەواویدا.

قورئـانی پـیرۆز بـە دەقـی یەکلاکـەرەوە هـەردووکیان ڕەتدەکاتـەوە، چـونکە شەریعەتی ئیسلام میانەڕەوە و تێپەڕاندن و بەزایەدانی تێدا نییە، وەك خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطاً لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً﴾سورة البقرة ١٤٣.

نموونەی جێبەجێکردنی تێپەڕانـدن و بەزایـەدانی لـە خواپەرسـتیدا، لـە بابـەتی شکانی دەستنوێژدایە لە کاتی بەریەککەوتنی پێستی ژن و پیاوی نامەحرەمدا.

پەیڕەوانی مەزهەبی شافیعی دەڵێن: بەریەککـەوتنی پێسـتی ئـەو ژن و پیـاوەی بەهۆی نەسەب، شیرخواردن یان ژنخواستنەوە لە یەك حەرام نەبوون دەستنوێژیان دەشکێت، ئەمەنیان هەرچـەندبێت و هەرچـەند ئارەزووشـیان نـەجووڵێت. ئەمـەش تەنها بە پشتبەستن بە واتا زمانەوانیەکانی زاراوەی (لمس ـ بەرکـەوتن)ەو ڕەچاوی فەلسەفە و حیکمەتی ئەو دەستنوێژشکانەی نەکردووە کە جوڵانی چێژی ئارەزووە. ئەمەش پێی دەوترێت بەزایەدانی، واتە تێپەڕین لە سنوور بەرەو کەمتر.

لە پەرتووکی (المجموع في شرح المهذب للشيرازي)[1] : دەڵێت "مەسەلەی سێهەم : ئەگەر پێستی پیاوێك بەر ئافرەتێکی بێگانە بکەوێت کە گەشتبێتە تەمەنی ئارەزولێکرانەوە، دەستنوێژی ئەو کەسەیان دەشکێت کە دەستی لەوی دی دلوە، پیاوەکە بێت یان ئافرەتەکە، بە ئارەزووە وە دەستی لێدابێت یان بێئارەزوو، چێژی بە شوێندا بێت یان نا، بە مەبەستەوە بێت یان نا، بەهەڵە رووبدابێت یان بە ڕێکەوت، بەردەوام بێت یان نا، بە ئەندامی دەستنوێژ بێت یان نا، بەرکەوتوو و دەستلێدەر ئەندامێکی ساغ بن یان ئیفلیج، ئەندامێکی زیادە بن یان سەرەکی، هەموو ئەم حاڵەتانە لای ئێمە دەستنوێژ دەشکێنێت... مەسەلەی چوارەم: ئایا دەستنوێژی دەستلێدرلوەکە دەشکێت؟ دوو رای بەناوبانگی لە سەرە کە نووسەر بەڵگەکانیانی باسکردووە، ماوەردی و قازی حوسەین و موتەوەللی و کەسانێکی تریش دەڵێن: ئەو دوو بۆچوونە لە سەر ئەو دوو خوێندنەوە(قراءة) بونیات نرلوە کە یەکیان دەڵێت: (لمستم النساء- واتە: پێستی خۆتان بەر پێستی ئافرەت خست) کەواتە دەستنوێژی دەستلێدرلو ناکەوێت، چونکە کارەکەی نەکردوە. بەڵام ئەو کەسەی بە (لامستم النساء- واتە: پێستان بەر یەکدی خست) دەیخوێنێتەوە، دەڵێت: دەستنوێژی هەردووکیان دەشکێت، چونکە هەردوولا پێکەوە ئەو کارەیان کردوە....شێخ ابوحامد دەڵێت: حەرمەلە گێڕاویوتەوە کە دەسنوێژەکە ناشکێت، ئیمامی شافیعیش لە (موختەصەری موزەنی)دا و لە (الام)دا و لە (الاملاء) و لە رای (قەدیم) دا و پەرتووکەکانی تریدا دەڵێت: دەشکێت، هەروەها مەحامیلی و کەسانی تریش وتوویانە کە ئیمامی شافیعی لە گێڕانەوەی حەرمەلەدا دەڵێت: ناشکێت و لە پەرتووکەکانی تریدا دەڵێت: دەشکێت. هەندێکیش دەڵێن: هەموو پەرتووکەکانی ئیمامی شافیعی دەفەرمن: دەشکێت"

[1] الامام ابي زكريا محي الدين بن شرف النووي، ٢/٣٦.

بە پێچەوانەی شافیعیەکانەوە، حەنەفیەکان وشەی (لمس) بە سەرجێی(پرۆسەی سێکسی) لێکدەدەنەوە و بڕوایان وەهایە بە یەکگەشتنی پێستی نێر و مێ دەستنوێژ ناشکێنێت،گەر سەرجێیی بە شوێندا نەیەت.

ئەمانیش بە ڕادەی ١٠٠٪ تەنها ڕۆڵیان بە حیکمەتی دەسنوێژ شکان داوە(چێژی سێکسی) و لە سنووری ئەو بەریەککەوتنە تێپەڕیون کە دەسنوێژ دەشکێنێت، بەو شێوەیەی قورئان لە دەفەرموێت:﴿.... أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء...﴾

لە پەرتووکی (بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع)[1]: " ئەگەر دەستی بەر ژنەکەی کەوت بە ئارەزووەو وە یان بە بێ ئارەزوو، ئەندامی زاوزێی یان ئەندامی تری و بە بێ پەردە و ئەندامی سێکسیشی پێ نەجولا، لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا دەستنوێژی ناشکێت لای زۆربەی زانایان. وە ئیمامی مالیك دەڵێت: ئەگەر بە ئارەزووەوە دەستی لێدا، دەستنوێژی دەشکێت، ئەگەر ئارەزوو لە ئارادا نەبوو وەك ئەوەی کچەکە منداڵ بێت یان خزمێکی مەحرەم بێت، دەسنوێژی ناشکێت، ئەمەش یەکێکە لە ڕاکانی شافیعی. وە لە فەرموودەیەکیدا دەڵت: دەسنوێژی دەشکێت بە هەر شێوەیەك بێت، لەگەڵ ئارەزوودابێت یان بێ ئارەزوو. ئایا دەستلێدراو دەستنوێژی دەشکێت؟ بێگومان لای ئێمە ناشکێت،لای شافیعیش دوو ڕا هەیە بە بەڵگەی فەرموودەی پەروەردگار ﴿أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء﴾[2] وە (مولامەسە) لە سەر وەزنی (موفاعەلەیە) لە فرمانی دەستلێداندا، وە لە زمانی عەرەبیدا (لەمس) و (مەس) یەك واتایان هەیە، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاء﴾[3] حەقیقەتی (لەمس) دەستلێدانە، مانای سەرجێیش بە (مەجاز) وەردەگیرێت، یان بە حەقیقەت بۆ هەردوو واتاکە بەکاردێت بە هۆی هەبوونی دەستلێدانەوە لە هەردووکیاندا، تەنها کەرەستەی

---

[1] العلامة الفقيه علاء الدين ابي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي، المتوفي ٥٨٧ه ، نشر زكريا علي يوسف، ١٤٨/١.

[2] النساء ٤٣.

[3] الجن / ٨ .

بەرکەوتنەکە جیاوازە و ناوەکە بۆ هەردووکیان بەکاردێت بەهۆی ئامادەیی مانای ناوەکە لە هەردووکیاندا، خوای گەورە (مس)ی کردۆتە دەستنوێژ شکێن و یەکێك لە پاککەرەوەکانی پێ واجب کردووە کە تەیموومە. وە بەڵگەشمان ئەوەیە کە پرسیار کرا لە عائیشە (رەزای خوای لەسەر) لەم بارەیەوە و فەرمووی:(پێغەمبەر (ﷺ) هەندێك لە خێزانەکانی ماچ دەکرد و بە بێ دەستنوێژگرتن دەچوو بۆ نوێژ)[1] لەبەر ئەوەش بەرکەوتنی پێست لەخۆیدا دەستنوێژ ناشکێنێت و زۆربەی کاتیش هۆیەکیش نیە بۆ دەستنوێژ شکان، وەك بەرکەوتنی پێستی پیاو لەگەڵ پیاو و ژن لەگەڵ ژن، لەبەر ئەوەش کە ئەم حاڵەتە زۆرجار روو دەدات ، ئەگەر دەستنوێژ بشکێنێت خەڵکی تووشی زەحمەت دەبن، دەربارەی ئایەتەکەش (ابن عباس) کە بە تەرجومانی قورئان ناسراوە دەفەرموێت (لامستم) بە واتای سەرجێییە.

بە پێی ئەو بەڵگانەی باسمانکرد نابێت لە دەستنوێژشکاندا پەیڕەوی مەزهەبی ئیمامی شافیعی و مەزهەبی حەنەفی بکەین، چونکە هەردووکیان لەم مەسەلەیەدا پێچەوانەی ئەو دەقەی قورئانن کە داکۆکی لەسەر میانەڕەوی شەریعەتی ئیسلام دەکات و دوورە لە تێپەڕاندن و بەزایەدان.

رای پەسەنکراو(راجح)یش کە پێویستە کاری پێ بکرێت رای مەزهەبی ئیمامی مالیکە، کە پێی وایە بەرکەوتنی پێستی ژن و پیاو کاتێك دەستنوێژ دەشکێنێت کە ئارەزووی سێکسی لەگەڵدا بێت. بۆیە ئەگەر کەسێك پێستی بەر ئافرەتێکی نامەحرەم کەوت دەستنوێژی ناشکێت ئەگەر بەهۆی ئەو بەرکەوتنەوە ئارەزووی سێکسی نەجوڵا.

ئەمەش لە نێوان ئەو دوانەدایە و تەنها خودا ئاگای لێیەتی و خۆیان، چونکە شتێکی شاراوەیە.

---

[1] سنن الترمذي، كتاب الطهارة عن رسول الله طلى الله عليه وسلم ، باب ما جاء في ترك الوضوء من القبلة

لە پـەرتووکی (الخرشـي علـى مختصـر سـيدي خليـل و بهامشـه حاشـية الشـيخ العدوي)[1] دەڵێت: "بەرکەوتنی پێست کاتێك دەسنوێژ دەشکێنێت کە بە مەبەستی چێژوەرگرتن بێت و هەردووکیان چێژی لێوەربگرن، یان ئەگەر ژنەکە هەستی بە چێژ نەکرد(وەك لە دەقی مەزهەبدا هاتووە) یان ژنەکە هەستی بە چێژ کرد بە بێ ئەوەی مەبەستی ئەوەی هـەبووبێت، بـەڵام ئەگـەر چـێژلە ئـارادا نـەبوو و بـەڵام مەبەستی چێژوەرگرتن هەبوو، هەموو زانایانی مـالیکی رایـان وەهایـە کـە دەسـنوێژ ناشـکێت. کاتێك دەڵێت(ئەگەر مەبەسـتی هـەبوو) واتـە دەسـتلێدەر و دەسـلێدراو، کـاتێکیش دەڵێت(ئەگەر هەستی پێکرد) واتە هەستی بە چێژکرد بـە بـێ نیـازکردنی چـێژەکە. بۆیە چێژوەرگرتنیش دەسنوێژ دەشکێنێت(نەوەك نیاز و مەبەست)چونکە ئامانجەکە چێژوەرگرتنەکەیە، بۆیە ئەو شایانترە کە حوکمی دەسنوێژشکێنی بەسەردا بـدرێت، ماچکردن نەبێت، گەرچی بە زۆرییێت یان بەبێ ئاگایی بکرێت، نەك بۆ خواحافیزی یان سۆزی پاك(رحمة)، ئەمەش هەڵاوێردنێکە لـەو قسـەیەی کـە دەڵێـت(لا انتفیـا) واتـە لەکاتێکدا نیاز و چێژ نەبوو، جگە لە ماچی ناودەم، کە ئەگەر لە مەحرەمیشەوە بـوو دەسنوێژیان دەشکێت، چونکە چێژی لێ دانابڕێت، وە ماچکردن بە ئارەزوومەندانـە بێت یان زۆرکاری هەر دەسنوێژ دەشـکێنێت، ئەگـەر ژنێـك ماچـی مێردەکـەی کـرد دەسنوێژی هەردووکیان دەشکێت، گەرچی بەزۆریش بێت. لە پەرتووکی (المجموعة) دەڵێت: ئەگەر ماچی دەمـی ژنەکـەی کرد(بـە زۆر یـان ئارەزوومەندانـە) دەسـنوێژی هەردووکیان دەشکێت و دەبێ دەسنوێژ بگرنەوە. کـاتێکیش ماچـی دەم دەسـنوێژ دەشکێنێت کە بۆ خواحافیزی و سۆزی پاك نەبێت، گەر لەبەر ئـەم دووهۆکـارە بـوو دەسنوێژ ناشکێنێت گەر چێژی لێ وەرنەگرت".

[1] دار صادر بیروت ١٥٥/١.

ڕێسای
(الاقالة تكيف بالفسخ و البيع)
(مامەڵەپەشیمانی، بە هەڵوەشاندنەوە یان فرۆشتن دادەنرێت)[1]

ئیقاله له زمانی عەرەبیدا: به مانای بەرزکردنەوە و لابردن دێت، وەك دەڵێن: اقال الله عثرته، گەر له کاتی کەوتندا بەرزی بکاتەوە و لە کەوتنەکە رزگاریکات. هەر لەسەر ئەم مانای وشەی ئیقالە لە فرۆشتندا بەکاردەهێنرێت، چونکه لابردن و نەهێشتنی گرێبەستەکەیە.

له زاراوەی زاناکانی فیقهیشدا بریتیە لە: گەڕاندنەوەی فرۆشراو بۆ فرۆشیاری یەکەم و به نرخی یەکەم به رەزامەندی هەردوولا.[2]

راجیایش لەسەر ئەم گونجاندنه جیاوازە چەند حوکمێك دێنێته ئاراوە:

١ ـ ئەگەر کرایە هەڵوەشاندنەوە، ئەوا پێش وەرگرتنی شتە فرۆشراوەکە دروسته ئەنجام بدرێت، بەڵام گەر به فرۆشتن دانرا دروست نیە.

---

[1] تبيين الحقائق للزيلعي ٩١/٤.

[2] ئەوەش بە هەڵوەشاندنەوە دادەنرێت بۆ دوولایەنی گرێبەستەکە و بە فرۆشتن دادەنرێت بۆ کەسی سێهەم لای ئەبوحەنیفە، خۆ ئەگەر نەشمانتوانی بە هەڵوەشاندنەوەی دابنێین، وەك ئەوەی زیادەیەك لە فرۆشراوەکەدا دروست بوويێت پاش وەرگرتن یان فرۆشراوەکە فەوتا، ئەوا هەڵوەشاندنەوەکە بەتاڵدەبێت و فرۆشتنەکە دەمێنێتەوە، بە هۆی ئەوەی ئیمکانی هەڵوەشاندنەوەکە نامێنێت، چونکە ئەو زیادە یەی جیابۆتەوە له فرۆشراوەکە هەڵوەشاندنەوەکە دەوەستێنێت، هەروەك چۆن وێنای هەڵوەشاندنەوە ناکرێت پاش فەوتانی فرۆشراوەکە.

تبيين الحقائق في شرح كنز الدقائق، للامام فخر الدين عثمان بن علي الزيلعي الحنفي، الطبعة الاولى ١٣١٤ هـ، ٧٠/٤.

٢ ـ گەر پاش فەوتانی فرۆشراوەکە هەردوولا بـە مامەڵەپەشـیمانی رازیبـوون، لـە حاڵەتی دانانی بە هەڵوەشاندنەوەدا کارەکەیان دروستە، بەڵام گەر بە فرۆشـتن دانـرا ئەو کارە دروست نیە.

٣ ـ مافی دراوسێیەش(شوفعە) کە(ئەو مافەیە کە دراوسێ موڵك هەیـەتی بەسـەر دراوسێوە لەکاتی ئەنجامدانی هەندێك مامەڵە لە لایەن یەکێکیانەوە)نوێ نابێتەوە لـە سەر بناغەی هەڵوەشاندنەوە، بەڵام لەسەر بناغەی فرۆشتن تازە دەبێتەوە.

٤ ـ ئەگەر کەسـێك دوو شـتی بـە یـەك مامەڵـە کـڕی و پاشـان یـەکێکیان فـەوتا، دەتوانێت لە نەفەوتاوەکەیانـدا گەڕاندنەوە(مامەڵەپەشـیمانی: اقالـة) بکـات و لەسـەر بناغەی هەڵوەشاندنەوە نەك فرۆشتن.

٥ ـ بژاردە(خیار) لەسەر بناغەی هەڵوەشاندنەوە نامێنێت، بەڵام گـەر بـە واتـای فرۆشتن بوو بژاردە دەمێنێت.

٦ ـ گەر هەردوولا گەڕاندنەوەیان کرد و شتەکەش لە دەستی کڕیارەکەدا بەردەوام بوو، هەڵسوکەوتی فرۆشیارەکە سەبارەت بە شتەکە جێبەجێ دەکرێت گەر حسـابی هەڵوەشاندنەوەمان بۆ کرد و جێبەجێش ناکرێت گەر حسابی فرۆشتنمان بۆ کرد.

٧ ـ گەر ئەو شـتە پـاش گەڕاندنـەوەی هـەردوولا بـە دەسـتی کڕیـارەوە فـەوتا، هەڵدەوەشێتەوە گەر بە واتای فرۆشتن بێت، بەڵام کڕیار زامنی دەبێت گەر بە مانای هەڵوەشاندنەوە بێت.

٨ ـ گەر لای فرۆشیار خەوشی تێکەوت، بە پێی کەمبوونـەوەی نرخەکـەی پـارە حساب دەکرێت لە هەڵوەشاندنەوەدا، بە پێچەوانەی فرۆشتنەوە.

٩ ـ گەر کڕیار پاش گەڕاندنەوەکە بەکاریهێنا، کرێی دەکەوێتە سەر گەر بە مانـای فرۆشتن حسابمان بۆ کر د بە پێچەوانەی هەڵوەشاندنەوە وە.[١]

---

[١] الاشباه والنظائر في القواعد و فروع الشافعية، للامام جلال الدين عبدالرحمن السيوطي، ص ١٩٠.

ڕێسای
(الاضطرار لا يبطل حق الغير)[1]
ناچاربوون مافی کەسانی تر بەتاڵناکاتەوە

ناچاربوون ئەوەیە کە مرۆڤ ناچاربکرێت بە کردنی کارێکی قەدەغەکراو بە شێوەیەك دروست بێت بۆی کارە قەدەغەکراوەکە بکات.

ناچاربوونیش دوو جۆرە: خودی و دەرەکی.

ناچابوونی خودی وەك برسێتی کە برسی ناچاردەکات بە بێ مۆڵەتی خاوەنەکەی ماڵی کەسێکی تر بخوات، ناچاریی دەرەکیش وەك ناچارکردنی کەسێك بە کردنی کارێك بە بێ ڕەزامەندی خۆی.

بەڵام زانایانی مەزهەبی حەنەفی ناچارکردنیان بۆ دوو جۆر دابەشکردوە:

پەنابڕ(ملجئ): کە بریتیە لە هەڕەشە کردن بە کوشتن یان بڕینی ئەندامێکی یان لێدانێکی وەها کە ترسی مردن یان فەوتانی ئەندامێکی تێدابێت.

پەنادار (غیر ملجئ): هەڕەشە بە زیندانیکردنێکی سادە یان کۆتکردن یان لێدانێکی وەها کە هیچ ئەندامێك نەفەوتێنێت، ئەمەش ناچارکردنی ناتەواوە، ڕەزامەندی ناهێڵێت بەڵام بژاردە نافەوتێنێت، چونکە ناچارکراو دەتوانێت بەرگەی هەڕەشەکە بگرێت.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية م ٣٣.

هەندێك زاناش جۆری سێهەمیان زیادکردوە کە ڕەزامەندی و بژاردە لەناونابات، وەك ئەوەی هەڕەشەی زیندانیکردنی باوك، مندال یان هەرکەسێك کە خزمێکی مەحرەمی بێت.[1]

جا ئەگەر لە ئەنجامی ئەو کارەی بە ناچاری کردوویەتی مافی کەسێکی تری هاتە سەر، ناچاریەکە هەڵیناوەشێنێتەوە و خاوەنەکەی دەتوانێت دلوای بکات. بۆیە ئەگەر لە ئەنجامی کارێکی ناچارەوە(کە ناچارت دەکات مۆڵەتی دەسکاری ماڵی کەسێکت هەبێت) ماڵی کەسێکی فەوتاند، پاساوی ئەوەی نیە کە زامن نەبێت، بەڵکو فەوتاندنەکە هەرچۆن بێت زامنی دەبێت.

ئەو حوکمانەی لەم ڕێسایەوە دێنە کایە:

أ ـ گەر کەسێك بەهۆی برسیەتیەوە نزیك بوو بمرێت، دەتوانێت بەشی پێویستی خۆی لە ماڵی کەسێکی تر ببات بە بێ مۆڵەتی خاوەنەکەی، بەڵام پێویستە لەسەری هاوونەی شتە فەوتاوەکە زامن بکات بۆ خاوەنەکەی گەر هاوونەی هەبوو، یان نرخەکەی ئەگەر بە نرخ دەخەملێنرا. بە پاساوی ناچاریەکەشەوە ئەو زەمانەتەی لەسەر لاناچێت.

ب ـ ئەگەر کەسێك کەشتیەکی بە کرێگرت بۆ ماوەی سێ ڕۆژ بە مەبەستی گواستنەوەی کەلوپەل لە ڕێگای دەریاوە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر و ماوەی کرێگرتنەکە تەواو بوو و کەشتیەکەش هەر لە ناو دەریاکەدا بوو، ئەوا کرێگرتنەکە هەر بەردەوام دەبێت تا دەگاتە کەناری دەریا، بەڵام مافی خاوەنەکەی نافەوتێت لەوەدا کە کرێی هاوونەی ماوە زیادەکە وەربگرێت.

ج ـ ئەگەر کەسێك مرۆڤێکی ناچارکرد بەوەی دارایی کەسێکی تر بفەوتێنێت و زۆرلێکراویش کارەکەی ئەنجامدا، خاوەنماڵەکە مافی بە سەر زۆرلێکراوە وە دەمێنێت

[1] کشف الاسرار علی اصول البزدوي ١٥٠٣/٤. تکملة فتح القدير ٢٣٣/٩ و پاشتر.

و دەشتوانێت زۆرلێكەریش زامن بكات ئەگەر زۆرلێكردنەكە پەنابڕ بوو، وەگەرنا زەمانەتەكە دەكەوێتە سەر ئەوكەسەی ڕاستەوخۆ بۆتە هۆی فەوتانی دارایی.

د ـ ئەگەر شۆفێرێك لە كاتی لێخوڕیندا منداڵێك هاتە بەردەمی و ناچار بوو ئاراستەی ئۆتۆمبێلەكەی بگۆڕێت و ئەمەش دیواری ماڵێكی كەنار شەقامەكەی ڕووخاند و باخچەكەی فەوتاند، ئەم ناچاریە لە زەمانەت ڕزگاری ناكات و پێویستە لە سەری قەرەبووی زیانلێكەوتوو بكاتەوە[1]، چونكە ناچاركران هۆكاری ڕەوابوون (ئیباحە) نیە و هۆكاری ڕوخسەتە و ئەمیش دژایەتی لەگەڵ زەماندا نیە.

[1] تكملة فتح القدير /٩/ ٢٤٣ و پاشتر.

٢٢

رێساى

(الامور بمقاصدها)[1]

هەموو كارێك بە پێى ئامانجەكەى هەڵدەسەنگێنرێت

سەرچاوەى ئەم رێسايە ئەو فەرموودەى پێغەمبەرە(ﷺ) كە دەفەرموێت (إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى....)[2]

زاناكانى فيقهى ئيسلامى ئەم رێسايە بە سێيەكى زانست دادەنێن، چونكە ئەنجامدان(كسب)ى مرۆڤ بە دڵ و زمان و ئەندامەكانى تر دەبێت و نيەتيش بە يەكێك لەمانە ئەنجام دەدرێت كە لەوانى تر گرنگترە، چونكە هەندێكجار لە خۆيدا خواپەرستيەكە و كارەكانى ترى مرۆڤ پێويستى پێى دەبێت.[3]

هەندێك لە نموونە پراكتيكيەكانى ئەم رێسايەش بريتيە لە:

١ ـ نيەتهێنان بە مەرج دانەنراوە لەو خواپەرستيانەدا كە عادەت نين و لەگەڵ شتى تر تێكەڵ نابن، وەك: باوەڕبوون بە خودا و ترس و ئومێد بەرانبەر خودا و قورئان خوێندن و يادى خودا، چونكە هەر بە شێوەى خۆى لە كارەكانى تر جيادەكرێتەوە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٢.

[2] رواه البخاري و مسلم و الترمذي و ابن ماجة و النسائي عن ابن عمر قال: سمعت رسول الله يقول : انما الاعمال بالنيات و انما لكل امرئ ما نوى، فمن كانت هجرته الى دنيا يصيبها او الى امراة ينكحها فهجرته الى ما هاجر اليه).

[3] القواعد الفقهية للشيخ عبدالله بن سعيد. لا ١٠ و پاشتر.

٢ ـ نیەت مەرج نیە لە وازهێنان و دوورکەوتنەوە لە کارە ناڕەواکان، وەك تاوانەکانی: زینا و دزی و کوشتن و ئەو تاوانانەی سزای دیاریکراوی لەسەرە و تاوانەکانی تۆڵە لێکردنەوە و خوێنبایی و تاوانەکانی تەمبێکردن، بەڵام نیەت پێویستە بۆ بەدەستهێنانی ئەو پاداشتەی لە نەکردنی ئەو کارە خراپانەدایە.

٣ ـ نیەت تەنها لەو کارانەدا مەرجە کە لەگەڵ کاری تردا تێکەڵ دەبن، وەك نوێژ کە نیەت پێویستە بۆ دیاریکردنی فەرزەکانی، چونکە نوێژی نیوەڕۆ و عەسر بە کردار و شێوە لەیەك دەچن و نیەتی دیاریکردن لە یەکیان جیادەکاتەوە، بە هەمانشێوە نوێژی سوننەتی پێش و پاشی نوێژی نیوەڕۆ، نوێژی جەژنی ڕەمەزان و قوربان.

٤ ـ بۆیە ئەگەر کەسێك چووە مزگەوت و نیەتی نوێژی بەیانی و سوننەتی چوونە مزگەوت(تحية المسجد)ی هێنا کێشەیەك نیە و دروستە، بە هەمانشێوەش ئەگەر لە خۆشتندا نیەتی دەسنوێژ و لابردنی لەشگرانی هێنا، یان بە یەکجار نیەتی حەج و عەمرەی هێنا.

چۆنیەتی نیەتی شتێك:

نیەتی هەر شتێك دەبێ هاوکاتبێت لەگەڵ ئەنجامدانی کارەکەدا.

شوێنی نیەت:

نیەتهێنان تەنها بە زمان بەس نیە گەر دڵی لەگەڵ نەبێت، لەگەڵ نیەتی دڵیشدا مەرج نیە بە زمان نیەتی خواپەرستی بهێنرێت، بەڵام نیەتهێنان بە زمان و دڵ پێویستە لە هاوسەرگیری و تەڵاق و مامەڵەی پارەیی وەك فرۆشتن و کرێگرتن و هاوشێوەکانیان.

کاتی نیەت:

کاتی نیەتهێنان لەگەڵ سەرەتای خواپەرستیەکەدایە، وەك دەسنوێژ و نوێژ، یان هاوکاتبوونی عورفی دوور لە وەسوەسەی خراپ. وە هەندێك خواپەرستی نیەتی

هاوکاتی سەرەتای بە مەرج نەگیراوە وەك رۆژوو، دروستە نیەت پێش بەیانی، وە زەکاتیش پێش جێبەجێکردنی.

ئایا نیەت روکنە یان مەرج؟

راجیایی لەم بارەیەوە هەیە، بە هەر کامیشیان دابنرێت هیچ حوکمێك سەرهەڵنادات، مادام مەرجی گرێبەست مەرجی دامەزرانی گرێبەستە.

ڕێسای

(الامر بالتصرف في ملك الغير باطل)[1]

فەرمان کردن بە دەسکاریکردنی موڵکی کەسێکی تر بەتاڵە

ئەم یاسایەش بە هەڵە بڵاو بۆتەوە و پێویستە بەمشێوەیە سنووردار و دەسکاری بکرێت: فەرمانکردن بە دەسکاری ماڵی کەسێکی تر بەتاڵە مەگەر پاساوێکی هەبێت). واتە کەس ناتوانێت بە کردار لە ماڵی کەسێکی تردا هەڵسوکەوت بکات، وە ناتوانێت بەکاری بهێنێت یان وەبەری بهێنێت، بە تایبەتی یان بە هاوبەشی، مەگەر بە نوێنەرایەتی یاسایی یان ڕێکەوتن یان دادوەری، وەگەرنا بە داگیرکار دادەنرێت و پێویستە بگەڕێنرێتەوە بۆ خاوەنی ئەگەر نەفەوتابوو، ئەگەر فەوتابووش هاو وێنەکەی بداتەوە لە وێنەدار دلو نرخەکەی بدات لە نرخداردا، گەر بەکاریشی هێنابوو یان خستبوویە وەبەرهێنانەوە دەبێ کرێی هاووێنەکانی لەو ماوەیەدا چەندە ئەوەندە بدات بە خاوەنەکەی.

ئەمانەش هەندێك لەو پاساوانەن:

أ ـ حکومەت دەتوانێت دارایی کەسانێك لەناوببات، ئەگەر زیانی بۆ بەرژەوەندی گشتی هەبوو، وەك ئەوەی بۆ بەکارهێنان نەشێت، وەك دەرمانی ماوە بەسەرچوو کە بێ مۆڵەتی خاوەنەکەی لەناو دەبرێت، هەروەها ئەو کەلوپەلانەی لە دەرەوەی وڵات

---

[1] مجلة الاحكام العدلية م٩٥.

دەهێنرێت و بۆ بەکارهێنان ناشێت دروستە لەبەر بەرژەوەندی گشتی لەسەر سنوور یان پاش هاتنە ناوە وە لەناوببرێت.

ب ـ دادگا دەتوانێت لەبەر بەرژەوەندی قەرزدەر تەصەرروف لە دارایی ئەو قەرزارەدا بکات کە توانای دانەوەی قەرزەکەی هەیە بەڵام پشتگوێی دەخات، بۆیە دادگا داراییەکەی دەخاتە مەزاتی ئاشکراوە بە مەبەستی فرۆشتنی و دانەوەی قەرزی خاوەن قەرز.

ج ـ ڕووخاندنی ئەو ماڵانەی بەر جادە دەکەون بۆ فرلوانکردنی ڕێگا، هەروەها حکومەت موڵکی کەسانێك بکاتە هی خۆی بۆ ئەوەی دامەزراوەیەك بۆ قازانجی گشتی وەك خەستەخانە و قوتابخانە و شتی تری لەسەر دروست بکات. بەڵام پێویستە لەسەر حکومەت قەرەبوویەکی دادوەرانەیان بۆ بکاتەوە.

د ـ هەروەها دروستە بۆ سەرپەرشتیار(ولي امر) و کاریەڕێکەر(وصي) پارەی ئەو منداڵە(یان شێتە) بەکار بهێنێت کە لە ژێر دەستیاندایە ئەگەر سوودی تێدابوو. بەڵام ئەگەر تەصەرروفێکی بە سوودی لە دارایی کەسێکی تردا کرد، کارەکەی ڕاستە بەڵام لەسەر مۆڵەتی خاوەنەکەی وەستاوە، هەروەك ئەو کەسەی بە بێ ئاگاداری کەسێك و لەبەر بەرژەوەندی ئەو کەسە شتێکی بۆ بکڕێت یان بۆی بفرۆشێت.

پێموایە ئەم ڕێسایە بەم شێوەیە بگۆڕێت باشە: ((فەرمانکردن بەدەسکاریکردنی موڵکی کەسێکی تر بەتاڵە ئەگەر پاساوێکی نەبێت)).

پیتی باء

ڕێسای
(البدعة في الشؤون الدنيوية واجبة
وفي الامور الدينية محرمة)
داهێنان(بیدعە) لە کاروباری دونیاییدا پێویستە و
لە مەسەلە ئاینیەکانیشدا ڕێگاپێدراو نیە)

ئەم ڕێسایە دوو بنەمای گرنگی لەخۆ گرتووە، یەکەمیان ئەوەیە کە ئەو خواپەرستیانەی لەسەر مرۆڤ پێویستکراوە ئیجتیهادی تێدا ناکرێت و کەس بۆی نیە خواپەرستیەکی نوێ دابهێنێت کە لە قورئان و فەرموودەی پێغەمبەردا (ﷺ) فەرمانی پێ نەکرابێت، هەروەها بۆی نیە خواپەرستیەك لا ببات یان کەمی بکاتەوە کە خودا فەرمانی پێکردووە.

داهێنانی حەرام تەنها خواپەرستیەکان دەگرێتەوە، چونکە کەس هاوبەشی پەروەردگار نیە لە دانانی حوکمە شەرعیەکاندا و تەنانەت پێغەمبەریش(ﷺ) دوو ئەرکی بۆ دیاریکراوە:

یەکەمیان: ڕوونکردنەوە.

دووەم: گەیاندنی پەیام.

خوای گەورە دەربارەی ڕوونکردنەوە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾[1]، ڕوونکردنەوەش یان تایبەتکردنی دەقێکی گشتیە کە

[1] النحل/ ٤٤.

گشتیبوونەکەی مەبەستی خودا نەبووە، وەك تایبەتکردنی ئەو فەرموودەیەی پەروەردگار کە گشتیە و دەفەرموێت: ﴿لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا﴾[1] تایبەت کراوە بەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) کە دەفەرموێت: ((لا يَرِثُ الْقَاتِلُ: ئەومیراتگرەی میراتلێگیراوی خۆی بکوژێت میراتی لێ نابات))[2] وە بە فەرموودەی: ((لَا يَتَوَارَثُ أَهْلُ مِلَّتَيْنِ: ئەگەر دووکەس لەسەر دوو ئاینی جیاواز بن میرات لە یەکدی ناگرن))[3].

یان سنووردارکردنی دەقێکی ڕەها، کە ڕەهاییەکەی مەبەست نەبووە، وەك خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾. [4] وشەی وەسیەت لەم ئایەتەدا بە ڕەهایی هاتووە و وەسیەت بە هەموو سامانەکەی یان دووسێیەك و نیوە و سێیەك و شتی لەم بابەتە دەگرێتەوە، بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) تەنها مۆڵەتی بە (سێیەك)ی سامانەکەی داوە کە بکرێتە وەسیەت.

یان وەك ڕوونکردنەوەی وردەکاریی شتێك کە وردەکاریەکەی دیارنیە(بيان المجمل) وەك ڕوونکردنەوەی ئەو ئایەتەی فەرمان بە کردنی نوێژ دەکات، بە نوێژکردن لەبەرچاو یارانیدا و فەرمووی پێیان: ((صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي - بەو شێوەیە نوێژ بکەن کە منتان بینیوە لە نوێژکردندا))[5]. هەروەها حەجی ئەنجامداوە لەبەر چاوی یاراندا بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت:﴿ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ

---

[1] النساء / ٤٤.

[2] رواه ابوداود،٢٥٨١، و رواه مالك في الموطأ و احمد و ابن ماجة ٢٥٨٢.

[3] رواه احمد و ابوداود و ابن ماجة من حديث عبدالله بن عمر، قال في النيل: سند ابي داود فيه الى عمرو بن شعيب صحيح.

[4] البقرة /١٨٠.

[5] متفق عليه، اخرجه اصحاب السنن بسند صحيح.

مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً﴾[1] و فەرموشیەتی: ((خُذُوا عَنِي مَنَاسِكَكُمْ: شێوازی ئەنجامدانی حەج لە منەوە وەربگرن و فێرین))[2].

یان داکۆکی لە فەرمانێك دەكات كە لە قورئاندا هاتووە، بۆ نموونە خوای گەورە دەسدرێژیكردنە سەر هەر مافێکی كەسانی تر و خواردنی سامانیانی بە بێ پاساو حەرامكردووە لەو ئایەتەدا كە دەفەرموێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾[3]، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) داكۆكی لەسەر ئەم قەدەغەكردنە دەكاتەوە و دەفەرموێت:((لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ إِلَّا بِطِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ: دروست نیە سامانی هیچكەسێك بەدەست بهێنێت، مەگەر خۆی ڕەزامەندی لەسەری هەبێت))[4] .

یان بۆ باسكردنی حوكمێك كە هاوشێوەكەی لە قورئاندا هاتبێت و ئەمەش وەك پێوانەكردن(القياس) وەهایە، بۆ نموونە لە قورئاندا كۆكردنەوەی دووخوشكی لە یەك هاوسەرگیریدا قەدەغەكردووە و پێغەمبەریش (ﷺ) قەدەغەكردنێكی هاوشێوەی باسكردوە و دەفەرموێت: ((لا يُجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِهَا وَلا بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخَالَتِهَا: نابێت ئافرەتێك و خوشكی باوكی یان ئافرەتێك و خوشكی دایكی لە یەك هاوسەرگیریدا كۆبكرێتەوە))[5].

بەڵام ئەو قسەی كە دەڵێت: فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) قورئان نەسخ دەكات، هەڵەیەكی گەورەیە و لێبوردن نایگرێتەوە، چونكە نەسخ تەنها لە نێوان دوو بابەتی دژ بە یەكدا دەبێت و مەبەستیش نەهێشتنی ئەو ناكۆكیەیە، وە هاودژی (دژەناكۆ -

---

[1] آل عمران /٩٧.

[2] رواه مسلم من حديث جابر.

[3] الشورى /٢١.

[4] اخرجه البيهقي في شعب الايمان(٤/٣٨٧ ، رقم ٥٤٩٢). و أخرجه ايضا: في السنن الكبرى(٦/١٠٠ ، رقم ١١٣٢٥) و صححه الالباني(الارواء ، ١٤٥٩).

[5] متفق عليه و رواه احمد و النسائي و الترمذي وابي داود عن اب هريرة و ابن ماجة عن ابي سعيد الخدري.

تناقض)یش تەنها لە نێوان ئەو بەڵگانەدا دەبێت کە هاوشانی یەکن و دیارە قورئانیش پلەی لە فەرمووده بەرزترە گەرچی فەرموودەکەش موتەواتەر بێت.

لە سەرچاوەکانی ئەم ڕێسایەش ئەو فەرموودەی خوای گەورەیە کە دەفەرموێت: ﴿أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ﴾[1] وە هەروەك فـەرمانکردن بە عیبادەتی پەروەردگاری تاك و تەنها لە زۆر جێگـای قورئانـدا ، وەك فـەرموودەی خودا: ﴿وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلاَ تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾[2]وە خواپەرسـتیش بریتیـە لـە ئەنجامدانی ئەو شتەی کـە خـودا واجـبی کـردوە یـان بـە سـوونـنەتی دانـاوە و لـەو ڕێگایەوە دەتوانین خودای تاك و تەنها بپەرسـتین، ئەمـەش مەبەسـتی فـەرموودەی پێغەمبەرە(ﷺ) کە دەفەرموێت: ((مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ: هەرکـەس کردەوەیـەکی پێچـەوانەی ڕێگـا و بەرنامـەی ئێمـە بکـات، وەرناگیرێـت))[3] . وە خواپەرستی(عیبادەت)داهێنان بریتیە لە دانانی خواپەرستییەك کە خودا و پێغەمبەر لەو ڕەگەزە خواپەرستیەیان دا نەناوە، وە سوننەتەکانی ڕۆژوو و نوێژ لە فەرمانەکانی پێغەمبەردا (ﷺ) ڕەگەزەکەی لە قورئاندا هەیە، وەك نوێـژ و ڕۆژووە واجبـەکان ، وە سوننەتی ڕۆژووی مانگی شەعبانیش دەخرێتە سەر ئەمانە.

بنەمای دووەم ئەوەیە کە هەموو ئەو شـتانەی پەیوەنـدی بـە کاروبـاری ژیانـەوە هەیـە لـە دابونەریتـە دارایـی و نادارایـیـەکان، ئیجتیهـاد و نوێکـاری و زیـادکردن و لێکەمکردن تێیدا دروستە، چونکە خوای گەورە دابونەریتەکانی بە چـەند یاسـایەکی هەمـەکی ڕوونکردۆتـەوە و عـەقڵی مرۆڤـی سەرپشـك کـردووە کـە هەندەکیـەکان (جزئیات) بگەڕێنینەوە بۆ ئەو هەمەکیانەی کە واتایەکی عەقڵانی هەیە. پێم وایە ئەم گەڕاندنـەوە پێوانـەکردن(قیاس)ە، چـونکە پێـوانکردن بریتیـە لـە گەڕاندنـەوەی هەندەکیەکانـە بـۆ ئـەو هەمەکیانـەی ژیری(عـەقل) پـەی بـە بایسـەکانی

---

[1] الشورى /٢٩.

[2] الجن/١٨.

[3] رواه مسلم ١٧١٨/ ١٨.

(عیللەتـەکانی)دەبات، وەك: گەڕاندنـەوەی حـوکمی هــەموو ئـەو پـارە کاغــەزی و کانزاییانەی جیهان بـۆ سـەر حـوکمی زێـڕ و زیـو لـە ڕووی واجـب و حەرامبوونـەوە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[1] کەواتە هەموو ئەو شتانەی واجب بووە لەم دوو کانزا بەنرخەدا (وەك زەکات) لە هەموو ئەو پارە کاغەز و کانزاییانەشدا (کە لە جیهاندا لـە هەموو کات و شوێنێکدا لەبریتی ئەوان لە مامەڵەدابەکاردێت)واجب دەبێت. وە هـەر شتێکیش لە زێڕ و زیودا قەدەغە بێت لەمانیشدا قەدەغە دەبێت، وەك سوود(ربا).

بەڵگـە نەویستیشـە کـە شارسـتانیەتی مرۆڤایـەتی و پێشـکەوتنی پزیشـکی و پەرەسەندنی تەکنـەلۆجی و شارسـتانیەتیەکانی تـر، هـەمووی بەرهـەمی داهێنـان و دۆزینـەوەی نـوێ و بیرکردنـەوە و شـیکردنەوە و ئەنجامگیریـە لـە ڕێگـەی لـۆژیکی پراکتیکیەوە، واتە بەدەسـتهێنانی نادیارەکانـە لـەو زانیاریـە پاشـەکەوتکراوانەی لـە مێشکی نەوەی ئێستادا هەیە و لە نەوەی رابوردوو وەریگرتـوە و وەبـەرهێنانی ئـەو زانیاریانەی ماوەتەوە لە لایەن ئەو نەوەیەی پاش ئـەو نەوەیـە دێت، بـەم شـێوەیە بۆمـان دەردەکـەوێت کـە شارسـتانیەتی بـەری ڕەنجـی چـەند نەوەیەکـە و هـەر نەوەیەکیش شتێکی نوێی دەخاتە سەر.

ئەمەش دیارە بە پێچەوانەی جیهانی ئیسلامەوە کە لـە نـاو نـاکۆکی مەزهـەبی و تایەفەگەریدا بە نوقم بوە و ئەو شتانە دەجوێتەوە کـە پێشـینانی خـۆی وتوویـەتی، ڕاست بێت یان هەڵە. کاری سـەرەکی هـەر گرووپێـك کـافرکردنی ئـەوی دیـە و هـەر مەزهــەبێك مەزهەبەکــەی دی بــە گوناهکــار دادەنێــت، لــە ئــەنجامی ئــەم هاودژیانە(تناقضات) ئوممەتی ئیسلامی زۆر بە خراپی پارچە پارچە بوو و یاساکانی ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات جێگای قورئانی پیرۆز و ڕێبازی پێغەمبەری گرتەوە لە ڕێکخستنی

---

[1] التوبة /٣٤.

هەموو بوارەکانی ژیاندا، هەروەها بەرهەمە هاوردەکانی جیهانی نائیسلامی هەموو بازاڕەکانی جیهانی ئیسلامی داگیرکردووە.

بۆ نموونە ئەو سەرزەمینەی کە ئێستا پێی دەوترێت عێراق، لانکەی کۆنترین شارستانیەکانی مرۆڤایەتیە لە جیهاندا، بەڵام پاش شەڕی مەزهەبی و تایفەگەری بۆتە وڵاتێك بچووکترین کەلوپەل نابینیت کە لە کارگەناوخۆکانیدا بەرهەم هاتبێت.

یەکێك لەو بیدعانەی هەندێك لە پیاوانی ئاینی دایانهێناوە و بە کرۆکی ئاینی ئیسلامیان داناوە، ئاهەنگ گێڕانە بە بۆنەی شەوی بەراتەوە(شەوی ناوەڕاستی مانگی شەعبان)، بە نوێژ و شتی تری لەو بابەتە. وا لێرەدا قسەی هەندێك لە زانایانی گەورە دەکەم لەم بارەیەوە:

یەکەم: زانای ناودار شێخ عبدالعزیز بن عبدالله بن باز(رەحمەتی خودای لەسەر)لە ژێر ناونیشانی (حوکمی ئاهەنگ گێڕان بە بۆنەی شەوی نیوەی مانگی شەعبانەوە): " بێگومان ئاهەنگ گێڕان بە بۆنەی شەوی نیوەی شەعبانەوە بە نوێژ یان ڕۆژووی ڕۆژەکەی، بیدعەیەکی خراپە وهیچ ئەسڵێکی لە شەریعەتی پاکی ئیسلامدا نیە و هیچ فەرموودەیەکی (صەحیحی) لەسەر نیە و هەر فەرموودەیەك لەو بارەیەوە هاتبێت هەڵبەسراو و لاوازە و بنەمایەکی نیە و ئەو شەوەش تایبەتمەندیەکی تێدا نیە کە شتێکی تێدا بخوێندرێت یان نوێژێکی تێدا بکرێت یان نوێژی کۆمەڵی تێدا بکرێت و ئەوەش کە هەندێك لە زانایان وتویانە دەربارەی تایبەتمەندی ئەم شەوە لاوازە و نابێ هیچ شتێکی تایبەتی بۆ ئەنجام بدرێت... قسەس ڕاست لەم بارەیەوە ئەمەیە."[1]

دووەم: زانای گەورە شێخ (فتحی امین عثمان)لە ژێر ناونیشانی (شەوی ناوەڕاستی مانگی شەعبان و حوکمی ئاهەنگێڕان بەو بۆنەیەوە و لە رای زانایاندا) دەڵێت: "ئێمە حەزدەکەین کە خواپەرستی بەو شێوەیە بکەین کە لە قورئان و

[1] كتاب التحذير من البدع، لسماحة الشيخ عبدالعزيز بن عبدالله بن باز، کە لە چوار نامیلکە بە دەربارەی ئاهەنگی یادی لەدایکبوونی پیغەمبەر(ﷺ) و شەوی ئیسراوالمیعراج و شەوی ناوەڕاستی مانگی شەعبان

سوننەتی پێغەمبەردا هاتوە، نەك بەو شێوەیەی ئارەزووی خەڵکی دڵیڕشتوە.
ڕەنگە هەندێکجار ئیسلام لە ڕێگەی ئەو بیدعە و شتەداهێنراوانەوە نیشان بدرێت کە لە عەقیدەکان و خواپەرستیەکان و شتی تردا کراون و بە نەخشەی فێڵاوی ئاینە گومڕاکان تەندرلون و پاش ئەوانیش شوێنکەوتە بێئاگاکانیش پەرەی پێ دەدەن، یەکێك لەو شتانەش کە خەڵکی بیدعە و خورافاتیان لێئاڵاندووە، شەوی ناوەراستی مانگی شەعبانە، جێگای داخیشە کە زۆر بە گەرمی دەستیان پێوەگرتووە و وازی لێناهێنن و گەڕانەوەیان بۆ قورئان و سوننەتی پێغەمبەر بە شتێکی نامۆ دەزانن".

سێهەم: شێخی ئەزهەر شێخ مەحمود شەلتوت دەڵێت: " فاتیمیەکان لە کاتی فەرمانڕەواییاندا لە میسر ئەوەیان داهێنا کە خەڵکی پاش نوێژی مەغریب لە مزگەوتەکاندا کۆببنەوە و سێجار سورەتی یاسین بخوێنن و یەکەمجاریان بە نیەتی تەمەندرێژی و دووەمیان بە نیەتی رۆزی و سێهەمیش بە نیەتی بێنیازی لە خەڵك، پاش هەرجارێك ئیمامەکەیان دۆعایەکی فێر دەکردن کە دەدرێتە پاڵ عبدالله بن مسعود، لەم تێگەشتنە هەڵەیەوە خەڵکی وا تێگەشتوون کە شەوی ناوەراستی مانگی شەعبان ئەو شەوەیە کە بڕیاری یەکجارەکی هەموو شتێکی تێدا دەدرێت و یەکلا دەبێتەوە.

ئاشکرایە کە پێغەمبەری ئەمین(ﷺ) دەفەرموێت: ((کل أمر لیس علیه أمرنا فهو رد: هەر شتێك بە فەرمانی شەریعەتەکەمان نەبێت وەرناگیرێت))، وە دەفەرموێت: ((وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَ كُلُّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ: وە خۆتان بە دوور بگرن لە شتە داهێنراوەکان، چونکە گومانی تێدا نیە کە هەرشتێکی داهێنراو بیدعەیە و هەموو بیدعەیەکیش گومڕاییە))[1].

[1] السنة لابن ابي عاصم، باب ذكر مازجر النبي.....حديث مرفوع.

چوارەم: ئیمامی ابوبکر الطرطوشي(رەحمەتی خودای لەسەر) لە پەرتووکی (الحوادث والبدع)دا دەڵێت: (ابن وضاح) لە (زيد بن اسلم)ەوە دەگێڕێتەوە کە وتوویەتی: هیچکام لە مامۆستاکانمان و زانایانمان نەبینیوە کە گرنگی بە شەوی ناوەراستی مانگی شەعبان بدەن و ئەو فەرموودەشیان وەرنەدەگرت کە لە (مەکحول)ەوە گێڕراوەتەوە و باوەڕیان بەوە نەبوو کە ئەو شەوە لە شەوانی تر باشترە".

پێنجەم: شەوکانی(رەحمەتی خودای لەسەر) لە پەرتووکی(الفوائد)دا دەڵێت: "گێڕاویانەتەوە لە ئیمامی عەلیەوە کە: ئەو کەسەی لە شەوی بەراتدا سەد رکات نوێژ بکات و لە هەر رکاتێکدا فاتیحە و قل هو الله احد یازدەجار بخوێنێت، بێگومان خودا پێویستیەکەی بۆ جێبەجێ دەکات...." پاشان شەوکانی دەڵێت: " ئەم قسەیە هەڵبەسراوە و ئەو پاداشتە زۆرەش کە باسی کردوە مرۆڤی خاوەن هۆش دەگەیەنێتە ئەو بڕوایەی کە هەڵبەسراوە و ئەو کەسانەش لە سەنەدەکەیدا هاتووە کەسانی نەناسراون".

شەشەم: وە لە پەرتووکی (المختصر)دا دەڵێت: " فەرموودەی شەوی بەرات کە ابن حبان لە ئیمامی عەلیەوە گێڕراوەتەوە و دەڵێت((لە شەوی بەراتدا نوێژی سوونەت بکەن و ڕۆژەکەشی بەڕۆژوو بن)) لاوازە. کۆمەڵێك لە فەقیهەکان پێی خەڵەتاون وەك خاوەنی پەرتووکی (احياء علوم الدين) و کەسانی تریش و هەندێك لە موفەسسیرەکان، ئەم فەرموودەیەی باسی نوێژی شەوی بەرات دەکات بە چەند شێوەیەك گێڕراوەتەوە کە هەمووی ناراست و هەڵبەستراون".

حەوتەم: الحافظ العراقي دەڵێت: " فەرموودەی نوێژی شەوی بەرات درۆ یە و بە دەم پێغەمبەرەوە (ﷺ) هەڵبەستراوە".

هەشتەم: ئیمامی نەوەوی لە پەرتووکی (المجموع)دا دەفەرموێت: " ئەو نوێژەی بە نوێژی (الرغائب) ناسراوە و دوانزە رکاتە و لە نێوان نوێژی شێوان و خەوتناندا دەکرێت لە شەوی یەکەم جومعەی مانگی رەجەب و نوێژی شەوی بەرات کە

سەد ركاتە، هەردووكیان دوو بیدعەی خراپن و بەوە مەخەڵەتێ كە لە پەرتووكی (قوت القلوب) و (احیاء علوم الدین)یشدا فەرموودەیەك لەو بارەیەوە هاتووە و هەمووی بەتاڵە و بەوەش مەخڵەتێ كە هەندێك لە ئیمامەكان لێیان تێكچووە و بە ڕەوایان داناوە".

نۆهەم: ئیمام شێخ ابو محمد عبدالرحمن بن اسماعیل المقدسی، پەرتووكێكی بەنرخی نووسیوە لە بەتاڵكردنەوەی نوێژی (الرغائب)دا كە لە شەوی یەكەم جومعەی مانگی ڕەجەبدا دەكرێت و نوێژی شەوی بەراتیش.[1]

[1] تەماشای گۆڤاری (التوحید) ژمارە ٨ ساڵی ١٤٠٩ك.

٢٥

ڕێسای
(البقاء اسهل من الابتداء)[1]
مانەوەی شتێك لەسەر حاڵی خۆی، ئاسانترە لەوەی سەرلە نوێ دەستپێبکرێتەوە.

واتە مانەوەی شتێك لە سەر حاڵی خۆی و بەردەوامبوونی ئاسانترە لەوەی سەرلە نوێ دەست بکەینەوە بە بەدیهێنانی ئەو حاڵە و دروستکرنەوەی، چونکە شەریعەت ڕێگا دەدات بە مانەوەی شتێك لەسەر حاڵی خۆی، واتە لە کاتی هەبوونی ئەو حاڵەتەدا، لەکاتێکدا ڕێگا نادات بەوەی سەرلە نوێ داهێنان و بەدیهێنانی.

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

١ ـ دروست نیە موڵکێك بە کرێ بدرێت بە کەسێکی نامۆ لە کاتێکدا کەسی شەریك(هاوبەش) بیەوێت بە کرێی بگرێت، بەڵام ئەگەر کەسێكماڵەکەی بە کرێ دا و پاشان کەسێك پەیدا بوو کە خاوەنی نیوەی ئەو ماڵەیە، ئەوا نیوەی دووەمی کرێکەش دادەمەزرێت سەرەڕای ئەوەی ماڵەکە بۆتە ماڵی هاوبەش، چونکە ئەوەی لە سەرەتادا ڕەوانیە لە مانەوەدا ڕێگای پێ دەدرێت.

٢ ـ ئەو کەسەی کراوە بە بریکار(وەکیل) بۆ فرۆشتنی شتێك بۆی نیە کەسێك بکات بە بریکار بۆ فرۆشتنی هەمان شت، بەڵام ئەگەر کەسێکی لاپرەسەن(فزولی) هەستا بە فرۆشتنی و بریکارەکەش مۆڵەتی پێدا، ئەوا

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٥٦.

فرۆشتنەكە دادەمەزرێت، گەرچی ئەم مۆڵەتدانە لەسەر بناغەی بریكارەكەی پێشووە.

٣ ـ ئەگەر شتێكی (هاوبەشدار ـ مشاع)ی كرێ رەوا نیە بە كرێی بدات، چ پێش دابەشكردن یان پاشی، یان هاوبەشیەكە پاش گرێبەستەكە دەركەوت و پاشان بەشێكی بە هۆی ئیستیحقاقەوە بووە هاوبەشدار، ئەو كاتە ئیتر گرێبەستەكە دانامەزرێت.

٤ ـ ئەگەر دوو گرێبەستكارەكە لە هەندێك سوود دا كرێگرتنەكەیان هەڵوەشاندەوە، كرێگرتنەكە هەر دەمێنێتەوە سەرەڕای ئەوەی ماوەتەوە هاوبەشدارە.

٥ ـ ئەگەر ئافرەتێك دانی بەوەدا نا كە لە سووڕی مانگانەدایە، دروست نیە بدرێت بە شوو، بەڵام ئەگەر پاش شووكردن پاكبوویەوە، وەك ئەوەی كەسێك بە هەڵە سەرجێیی لەگەڵ كرد، پێویستە لەسەری ئەو ماوەیە چاوەڕوان بێت و سەرجێیی نەكات كە پێی دەوترێت:(عیددە)، سەرەڕای ئەمەش ژیانی هاوسەری پارێزراو دەبێت.

پیتی تاء

ڕێسای
(التابع تابع) [1]
واتە: شوێنکەوتەی هەر شتێك لە بووندا، لە حوکمەکانیشدا شوێنی دەکەوێت و ئەو حوکمەی بۆ سەرەکی هەیە بۆ شوێنکەوتەکەش هەیە.

بۆ نموونە: ئەگەر کەسێك مانگایەکی فرۆشت کە دووگیان بوو، بەچکەکەش بەشێکە لە فرۆشتنەکە، چونکە شوێنکەوتەی دایکەکەیەتی. ئەو کەسەش کە باخێك بفرۆشێت بەرهەمەکەی لە گەڵ گرێبەستەکەدایە، چ ئەو بەروبوومە پێش یان پاش گرێبەستەکە بێت، چ پێش رادەستکردنی فرۆشراوەکە بێت یان پاشی، چونکە شوێنکەوتەی فرۆشراوەکەیە لە بوونی کردەیی و زەمینەی بوونیدا.

هەروەها ئەگەر کەسێك دارایی کەسێکی داگیرکرد، ئەو شتانەی لەم داگیرکراوە گەشەی کرد بۆ خاوەنەکەیەتی، چونکە داگیرکراو موڵکی ئەوە و شتە زیادەکانیش هەر سەریەون، هەروەك چۆن داگیرکار پێویستە داگیرکراو بگەڕێنێتەوە، پێویستە هەموو ئەو زیادانەش بگەڕێنێتەوە کە پێش و پاش داگیرکردن پەیدا بووە.

ئەم ڕێسایەش سەرەکیە و چەند بنەمای تری لقی لێدەبێتەوە، یان وەك رەگەزێك ئەو لقانەی لێی دەبێتەوە وەك جۆر وەهان، لێرەوە هەندێك لە زانایانی توێژەر کەوتوونەتە ئەو تێکەڵکردنەی کەپێشتر باسمانکرد، واتە تێکەڵکردنی بەشەکان و سەریەش و بەشەکانیش تایبەترن لە سەریەش و هەر بەشێکیش زۆرجیاوازە لە

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٤٧.

هاوشانی خۆی وەك باسمانکرد، بۆیە پێم باش بوو ئەو ڕێسا لقیانە لە ژێر سەردێڕی ڕێسای سەرەکیدا باس بکەم.

هەندێك لەو ڕێسایانەش بریتیە لە:

١ـ ڕێسای (التابع لا يفرد بالحكم)[1]

واتە ئەو شتەی لە بوونیدا سەریە شتێکی تر بێت، دروست نیە فەرمانی سەربەخۆی هەبێت، چونکە لەگەڵ بوونیدا فەرمانی ئەو شتەی هەیە کە پێوەی بەسراوە.

لە نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایە:

أ ـ دروست نیە بە گۆڕینەوە یان بەخشین مامەڵە لەگەڵ کۆرپەلەی ئافرەت بکرێت.

ب ـ دروست نیە مافی بەشە خزمەتگوزاریەکانیماڵێك بفرۆشرێت بە بێ فرۆشتنی ماڵەکە، چونکە لە بوونیدا سەر بە ماڵەکەیە لە ڕووی سوودەوە و فەرمانەکەشی هەر سەر بەو دەبێت.

٢ـ ڕێسای (من ملك شيئا ملك ما هو من ضروراته)[2]

واتە ئەو کەسەی دەبێتە خاوەنی شتێك، لە هەمانکاتدا دەبێتە خاوەنی ئەو شتانەش کە بوونیان زەروریە بۆ سوودوەرگرتن لەو شتە، ناتوانرێت بە بێ ئەوانە سوود لەو شتە وەربگیرێت.

نموونە پراکتیکیەکانیشی وەك:

أ ـ ئەگەر کەسێك ماڵێکی کڕی ئەوا ئەو ڕێگە تایبەتەش کە دەیگەیەنێتە ئەو ماڵە دەبێتە موڵکی،چونکە زەروریە بۆ ماڵەکە و بە بێ ئەو ڕێگا سوود لەو ماڵە وەرناگیرێت.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٤٧.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م٤٩.

ب ـ ئەو كەسەی شوقەیەكی كڕی كە سەر بە بینایەك بوو، ئەوا لەگەڵ خاوەن شوققەكەی سەرەوە دەبێتە خاوەنی سەقفەكەی نێوان هەردوو شوققەكە.

٣ـ ڕێسای (اذا سقط الاصل سقط الفرع)[١]

ئەگەر سەرەكی نەما لقەكەشی نامێنێت.

واتە: شوێنكەوتە بە كەوتنی ئەسڵەكەی دەكەوێت.

لە نموونە پراكتیكیەكانیشی وەك:

أ ـ پابەندیی كەفیل سەر بە پابەندیی كەسی سەرەكیە، بۆیە ئەگەر پابەندیی كەسی سەرەكی لە بەجێهێنانی دانەوەی قەرز و ئازادكردن یان هەر هۆكارێكی تری نەمانی پابەندی نەما، ئەوكاتەش پابەندی كەفیل نامێنێت.

ب ـ ئەگەر پێش رادەستكردن فرۆشراوەكە لە دەستی فرۆشیاردا فەوتا، ئەوا نرخەكەی لەسەر كڕیارەكە نامێنێت، چونكە نرخ بریتی و لقی فرۆشراوەكەیە و گەر فرۆشراو پێش رادەستكردن فەوتا گرێبەستەكە راستەوخۆ هەڵدەوەشێتەوە و ئەو نرخەكەی بەرانبەریشی نامێنێت. ئەوەی شایانی باسە زانایانی یاسا و فیقهی ئیسلامی لەوەدا راجیاییان هەیە كە ئەنجامەكانی فەوتانی فرۆشراوەكە دەكەوێتە ئەستۆی كێ، كڕیار یان فرۆشیار؟ رای زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەیە كە دەكەوێتە سەر فرۆشیار، چونكە سەرەڕای ئەوەی فرۆشتن گواستنەوەی خاوەندارێتیە، بەڵام خاوەندارێتیەكە ناتەواوە بە هۆی ئەوەوە كە كڕیار پێش رادەستكردنەكە نەیتوانیوە تەسەرروفی تێدا بكات. ئەوانەش كە دەڵێن ئەنجامەكانی دەكەوێتە سەر كڕیار، بەڵگەیان ئەوەیە كە بۆتە خاوەنی فرۆشراوەكە و خاوەنداریش گەر فەوتا لە دەست خاوەنەكەی دەردەچێت. رای بەندەش ئەوەیە كە ئەنجامەكانی ئەو فەوتانە دەكەوێتە سەر هەردوولا بە نیوەیی، چونكە فرۆشیار بە تەواوی شتەكەی

---

[١] مجلة الاحكام العدلية، م٥٠.

نەگواستۆتەوە بۆ کڕیار و کڕیاریش هەم خاوەنی شتەکەیە و هەم سوودیشی لێوەرنەگرتووە.

٤ـ ڕێسای (اذا بطل شيئ بطل ما في ضمنه)[1]

واتە: ئەگەر شتێك بەتاڵبوویەوە، هەرشتێکیشی لەخۆ گرتبێت ئەویش بەتاڵدەبێتەوە.

لە نموونە پراکتیکیەکانیشی:

١ ـ ئەگەر داگیرکراو بە دەست داگیرکارەوە مابوو، پێویستە لە سەری خودی داگیرکراوەکە بگەڕێنێتەوە نەك هاوێنەی لە هاوێنەدارەکاندا و نرخەکەی لە نرخداریەکاندا، چونکە خودی شتەکە لە دەستیدا ماوە و ناگوێزرێت بۆ بریتیەکەی. بەڵام گەر لە دەستیدا نەمابوو وەك ئەوەی فەوتابێت یان بەکارهێنرابێت، ئەوا زامن دەبێت بە دانەوەی هاوێنەکەی یان نرخەکەی، چونکە خودی شتە داگیرکراوەکە نەماوە.

٢ ـ گەر ڕێکەوتن (صلح)کرا لە نێوان سکاڵاکار و سکاڵالێکراودا و لە گەڵ ڕێکەوتنەکەشدا یەکیان ئەویدی ئازادکرد،یان سکاڵالێکراو لای سکاڵاکار دانی بەوەدا نا کە ئەو خاوەنی ئەو شتەیە کە ڕێکەوتنەکەی لەسەر دەکرێت و هەردوولا چەکێکی ڕێکخراویان لای دادنووس ڕێکخست و پاشان دەرکەوت کە ئەو گرێبەستی ڕێکەوتنە بەتاڵبوە(وەك ئەوەی لە سەر ئەوە ڕێك بکەون کە لە سەر پارەیەکی نادیار لە بریتی قەرزێك) ئەو کاتە ئازادکرنەکە یان دانپیانانەکەش کە لەم ڕێکەوتنەدا دەکرێت بەتاڵە. وە ئەوکەسەی دانپێدانان و ئازادکردنی بەرانبەر کراوە ناتوانێت ئەم دانپێدانان و ئازادکرنە بکاتە بەلگە.[2]

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٥٢.

[2] الاستاذ منير القاضي، سەرچاوەی پێشوو ١١٣/١ و پاشتر.

٥. ڕێسای (اذا بطل الاصل يصار الى البدل)[1]

واتــە ئــەو شــتەی کــە پێویســتە ســوودی لێــوەربگرن، ئەگــەر خــودی خۆیمــان دەستنەکەوت بە هەر هۆیەك، ئەوا پێویستە بریتیەکـەی بـدرێت، چـونکە بـریتی لـە جێگای گۆڕاوەکەدایە لە رووی ماناوە، بەڵام ئەگەر تەنها لە شتە سەرەکیەکە سوودی مەبەست وەردەگیرا، ناتوانین بریتیەکە بدەین چونکە سەرەکیەکە واجبە.

لە نموونە پراکتیکیەکانیشی:

أ ـ ئەگەر دارایی کەسێکی دزی یان داگیریکرد، پێویستە لـە سـەری ئـەو داراییـە بگەڕێنێتەوە گەر نەفـەوتابوو، وەگـەر نـا پێویسـتە هاووێنەکـەی بگەڕێنێتـەوە گـەر هاووێنەی هەبوو، یان نرخەکەی لە رۆژی داگیرکراندا یان لە رۆژی دزینەکەدا، گەر بە نرخ دەخەملێنرا.

ب ـ ئەگـەر کەسـێك دارایـی کەسـێکی فەوتانـد، پێویسـتە لەسـەری قـەرەبووی خاوەنەکەی بکاتەوە بـە هاووێنـەی ئـەو شـتە لـەو شـتانەدا هاووێنـەیان هەیـە و بـە نرخەکەی لەو شتانەدا کە بە نرخ دەخەملێنرێن.

٦. ڕێسای (ما حرم اخذه حرم اعطاؤه)[2]

واتە ئەو شتەی وەرگرتنی حەرامبێت لە خەڵکی، بەخشینیشی بە خەڵك حەرامە، لە نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایەش بەرتیلە، کە وەرگرتنی لە لایەن بەرتیلخۆرەوە و پێدانیشی لە لایەن بەرتیلدەرەوە قەدەغەیە.

٧. ڕێسای (ماحرم فعله حرم طلبه)[3]

واتە ئەگەر کارەکە لە خودی خۆیدا قەدەغە بوو، بـۆ کەسـیش دروسـت نیـە کـە داوای جێبەجێکردنی لە کەسێکی تر بکات. لە نموونـەی پراکتیکـی ئـەم ڕێسـایەش:

---

[1] مجلة الاحكام العدلة، م٥٣.

[2] مجلة الاحكام العدلة، م٣٤.

[3] مجلة الاحكام العدلية، ٣٥

ئەگەر کەسێك ئافرەتێکی هەڵنا بۆ زیناکردن، بەرپرسیاریەتێکی تاوانکارانەی لەسەرە و دەبێت سزا بدرێت. بە هەمانشێوە هەڵنانی خەڵکی بۆ هەرتاوانێکی قەدەغەکراو بەرپرسیاریەتی تاوانکارانەی تێدایە و پێویستە سزا بدرێت.

ئەم حەوت ڕێسایە و نموونەکانی وەك لق و بەشی ڕێساسەرەکیەکە وەهان، بۆیە پێویست وابوو لە ژێر ئەو سەرنێرەدا باس بکرێت، بەڵام نەریتی توێژەران وەهایە کە لق و سەرەکیەکان تێکەڵ دەکەن و ئەمەش لقەکان دەکاتە هاوشانی سەرەکیەکان، لە کاتێکدا زۆر لێکجیاوازن و لق بە رەهایی تایبەت ترە لە سەرلقەکان، دابەشکردنەکەیان پێچەوانەی تەرازووی لۆجیکە، وەك چەندینجار باسمانکرد.

ڕێسای

(التأويل، صرف اللفظ عن معناه الظاهر الى غير الظاهر لمبرر)

تەئویل: لادانە لە واتای ئاشکرای وشەکان بۆ واتایەکی تر، بە پاساوێک.

تەئویل هەڵاوێردنە لە هێڵی سەرەکی واتاکردن، بۆیە زانایانی (بنەماکانی فیقھ)بە مەبەستی پاراستنی رووکەشی دەقەکان لە کاریگەری ئارەزوبازی، چەند مەرجێکیان داناوە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١ ـ دەقەکە تەئویل هەڵبگرێت، بەو مانایەی دیلالەتکردنی لە سەر حوکمێك بە گومانی بەهێز بێت(واتە یەقینی نەبێت) کە ئەگەری چەند حوکمێکی تری هەبێت، گەرچی لە هێزی گەیاندنی دیلالەتاکانیشدا جیاوازبن.

٢ ـ پێویستە تەئویلەکە گونجاوبێت لەگەڵ:

١ ـ ئەو مانایەی لە لایەن زمانناسانەوە دانراوە.

٢ ـ نەریتی بەکارهێنانی.

٣ ـ زاراوەی شەرعیدا لە دەقە شەرعیەکاندا.

٤ ـ زاراوەی یاسا، لە دەقە یاساییەکاندا.

جا ئەگەر لەو چێوەیە دەرچوو، دەبێتە تەئویلێکی خراپ و وەرنەگیراو. بۆیە ئەگەر وشەیەکی(گشتی) بە بەلگەیەکی موعتەبەر لە واتا گشتیەکەی لادرا و مەبەست پێی هەندێك لە تاکەکانی بوو، ئەوا لای ئەوکەسانەی (تایبەتکردنی گشتی) بە تەئویل دەزانن،پێی دەوترێت تەئویل، چونکە واتانیشانی فەرمانی وشەی گشتی لای

(جومهوری زانایان) لە سەر هەموو تاکەکانی و ئەوانەی پێناسەی وشەی گشتی دەیانگرێتەوە، واتانیشانێکی (گومانی بەهێزە)، گەر بەڵگەیەك دژی نەبێت.

بە هەمانشێوەش دەقی رەها(النص المطلق)، ئەگەر لە بەربڵاویەکەی دەریکەین و بیبڕین بەسەر سنووردار(المقيد)دا یان سنورداریەکی متمانەپێکراو بێت، هەر بە تەئویل دادەنرێت لای ئەوکەسەی سنووردارکرن(التقييد) بە تەئویل دەزانێت. وە ئەگەر وشەیەکیشمان بە هۆی نەتوانینی واتای سەرەکیەوە گواستەوە بۆ واتا مەجازیەکەی، هەر بە تەئویل دادەنرێت.

٣ ـ پێویستە بەڵگەیەك[1] هەبێت پشتیوانی گواستنەوەی مانا رووکەشەکە بکات بۆ واتا پەسەندنەکراوە ئەگەردار(محتمل)ەکە، چونکە ئەسڵ وەهایە کە بە پێی واتای رووکەشی دەقەکە بکرێت تا ئەو کاتەی بەڵگەیەکی پێچەوانە دێتەکار[2].

٤ ـ پێویستە هۆکارێکی پاڵنەر هەبێت کە تەئویلەکە دەخوازێت، وەك بەرژەوەندی شەرعی یان پێویستی زەروری و ئەو هۆکارەپاڵنەرانەی تریش کە فەقیهێك یان دادوەرێك لە سروشتی ئەو رووداوەیە کە لە بەردەستیدایە، وە لەو بارودۆخ و مولابەسات و باگراوند و ئەنجامانەی لە ئارادایە.

[1] زانایانی مەزهەبی زاهیری تەنها سێ بەڵگەی ەئویل قبوول دەکەن: ١ـ دەقی قورئان. ٢ ـ سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ). ٣ ـ کۆدەنگی هاوڕێیان. وە هەر تەئویلێك لەم سیانە بەدەر بێت بەتاڵە. ئاشکراشە ئەم رایە تەسکبینیە و قورسی و زەحمەتی تێدایە، کە بە پێی ئەم فەرمودەیەی قورئان رەد دەکرێتەوە﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ سوورەتی الحج ـ ٧٨.

[2] قەرافی لە پەرتووکی(شرح تنقيح الفصول)دا ، لا ١١٢ دا دەڵێت: (مانای حەقیقی لە وشە وەردەگرین نەك مانای مەجازی، مانای گشتی وەردەگرین نەك تایبەتکردن، تاك وەردەگرین نەك هاویەشی نێوان تاکەکان، سەربەخۆیی وەردەگرین نەك پەنادانی، رەهایی وەردەگرین نەك سنووردانی، بناغەدار وەردەگرین نەك زیادە، تەرتیب وەردەگرین نەك پێش و پاشخستن، وە بناغەدانرشتن و دامەزراندن نەك دانکۆکی کردن، مانەوە نەك نەسخکردن، شەرعی نەك عەقڵی، باوونەریتی نەك زمانەوانی، تا ئەوکاتەی بەڵگەیەکمان هەبێت دژ بەم وەرگرتنانە، چونکە هەموو ئەو وپێشخستنانەی باسمانکرد پشتیوانی عەقڵی هەیە و لەم حاڵەتەشدا پێویستە کاری پێ بکەین، ولتە لەوکاتەدا کە بەڵگەی دژمان نەبێت.

٥ ـ شایستەیی ئیجتیهادی: پێویستە ئەوكەسەی بە پرۆسەی تەئویل هەڵدەستێت توانای ئیجتیهادی هەبێت، چونكە پرۆسەیەكی ئیجتیهادیە و كەسانێك پێیهەڵدەستن كە هێز و توانایەكی فیقهی قووڵیان هەبێت دەربارەی ئەو مەسەلە شەرعی و عەقڵیـە یاساییانەی لە مەسەلە یاساییەكاندا هەیە.

هەنـدێكی تـر لـە پێداویسـتیەكانی ئـەم شایستەییە:شـارەزایی ورد لـە تایبەتمەندیـەكانی زمـانی عـەرەبی و نهێنیـەكانی تەشـریعی ئیسـلامی و بایسـەكان فەرمانـەكان (علـل الاحكـام) و ئـەو هۆكارانـەی دەبنـە هـۆی پێویسـتبوونی ئـەو تەئویلكردنە. هەروەها زانینی حوكمەكانی (گشتی) و(تایبەت) و (ڕەها) و (سنووردار) و(تێكڕا ـ مجمل) و (ڕوونكراوە ـ مبین) و جیاكردنەوەی واتانیشـان(دلالـة)ی گومـانبڕ (قطعي) و گومانی(ظني) و حەقیقی و مەجازی.

هەروەها مەرجەكانی تری ئیجتیهاد پێویستە.

تەئویلی نزیك و تەئویلی دوور:

زاناكانی (بنەماكانی فیقه)تـەئویلیان بـۆ دوو جـۆری دوور و نزیـك دابەشـكردوە و وتوویانە: (تەئویلی نزیك: ئەو تەئویلەیە كە بە نزمترین بەڵگە لە مـەعنای ڕووكەشـی پەسەنكراو(الراجح)ەوە لا دەدەین بۆ پەسەنەكراو(مرجوح) و ناڕووكـەش. تـەئویلی دووریش: ئەو تەئویلەیە كە خۆبەخۆ عەقڵمان بۆی ناچێت، بـەڵكو هاوەڵواتا(قرینـە)و نیشانەگەلێك (بەڵگەی مەزەنەیەكان)دەمانگەیەنێتە ئەو تەئویلە. بەڵام لە ڕاستیدا هیچ پێوەرێكی زانستی بابەتی ورد نیە بـۆ جیاكردنـەوەی تـەئویلی دوور و نزیـك، بـەڵكو پێوەرەكە كەسییە، ڕەنگە ئەوكەسەی تەئویلێك بە دوور دەزانێت، لای كەسێكی تـر پێچەوانە بێتەوە، چونكە سەرچاوەی بەدوور و نزیـك دانـانی تـەئویل لـە ئیجتیهـاد و پەیبردن(ادراك)دایە و خەڵكیش لە پـەیبردن و توانـای زانسـتیانەی فیقهیـدا و پلـەی دیدەعەقڵیەكانیان بۆ نهێنیەكانی تەشریع و حیكمەتی فەرمانەكانیدا یەكسان نین.

تەئویل و بواری پراکتیزەکردنی دەق:

زۆرجار دەق دەبێتەهۆی فراوانکردنی چوارچێوەی بواری پراکتیزەکردنی دەق و لابردنی بارگرانی و ڕێگائاسانکردن بۆ جێبەجێکردنی پابەندیەکان بە بێ ئەوەی ئەو ئامانج و مەبەستەی لە دانانی ئەو پابەندیانەدا هەیە لە دەست بچێت، ڕەنگە بشبێتە هۆی بەرتەسککردنەوەی چوارچێوەی پراکتیزەکردنی دەق، ئەمەش چەند نموونەیەك بۆ هەردوو حاڵەتەکە:

أ ـ لە نموونەکانی ئەو تەئویلەی بواری پیادەکردنی دەق فراوان دەکات:

١ ـ خوای گەورە دەربارەی کەفارەتی (ظهار) دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ، فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا فَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً...﴾ سورەتی موجادەلە،٤.

بە مەبەستی پاراستنی ڕێزداری لە پەیوەندی هاوسەرێتیدا، خوای گەورە (ظهار)ی قەدەغە کردووە، کە بریتیە لەوەی پیاوێك ژنەکەی بچوێنێت بە یەکێك لەو ئافرەتانەی مەحرەمن پێی، وەك دایکی یان خوشکی، وەك ئەوەی بڵێت: تۆ وەك دایکم، یان خوشکم وەهای، یان قسەی تری لەم نموونەیە. ئەمەش لای پەروەردگار بە گوناهێك دادەنرێت کە سزای لەسەرە و سزاکەشی بەو شێوەیە یە کە لە ئایەتەکەدا باسکرا و بە هەمان پلەبەندی.

بەڵام هەندێك لە زانایان[1] لە مەسەلەی خواردن بەخشین بە هەژاراندا تەئویلێکی

---

[1] وەك زانایانی مەزهەبی حەنەفی و هاوبیرەکانیان. بۆ زانیاری پتر، بگەڕێرەوە بۆ (شرح فتح القدير على الهدايه شرح بدايه المبتدى) ٤/٢٥٧ ـ ٢٧٥. لەم سەرچاوەیەدا ئەم دەقە هاتوە: ئەگەر نەیتوانی بەڕۆژوو بێت، پێویستە خواردنی شەست هەژار بدات، وە نیو(صاع) لە گەنم یان جۆ یان خورما یان نرخەکەی بدات بە هەر هەژارێك، ئەگەر بە کەسێکی تریشی گوت کە لەبری ئەم خواردنەکە بدات، لێی وەردەگیرێت، چونکە لە ماناداا قەرزکردنە و هەژارەکە وەریدەگرێت، جا ئەگەر خواردنەکەی پێدان، چ کەم بخۆن چ زۆر، هەروەها دروستە ئەگەر بۆ ماوەی شەست ڕۆژ خواردن بدات بە هەژارێك ، بەڵام بە ڕۆژێك پێی بدات تەنها ڕۆژێکی بۆ دەنووسرێت، چونکە مەبەست لە کەفارەتەکە چارەی کێشەی پێویستی ڕۆژانەی بکات و ←

وەهایان کردوە کە شێوازەکانی ئەو خواردن بەخشینەیان فراوان کردوە کە بەم شێوانە بدرێت:

أ ـ ڕاستەوخۆ خواردنەکە بدرێت بە هەژارە، گەنم، جۆ، خورما، یان هەر خواردنێکی تر کە مرۆڤی پێ دەژی.

ب ـ میوانداریکردنی هەژار و خێزانەکەی بە خواردن.

ج ـ نرخی خواردنەکە بدرێت بە هەژار.

د ـ کەسێك سەرپشك بکرێت لە جێبەجێکردنی کەفارەتەکەدا، چ کەسی سەرەکی پارەکە بدات یان کەسی سەرپشککراو.

هـ ـ خواردن بەخشین بە هەژارێك بۆ ماوەی شەست ڕۆژ و بە یەکێك لەو ڕێگانەی سەرەوە[1].

بێگومان ئەم تەئویلە لەلایەن زانایانی ترەوە ڕەخنەی توندی لێگیراوە[2] لەسەر ئەو بناغەیەی کە دوورە لە چێوەی دەقەکەوە، بەڵام لە ڕاستی واقیعدا تەئویلێکی نزیکە

ئەمەش ڕۆژانە دووبارە دەبێتەوە و ئەگەر ڕۆژێکی تر پێی بدات وەك ئەوە وەهایە پێویستی هەژارێکی دیکەی جێبەجێکردبێت.

[1] کەواتە ماناکەی دوو مانا دەگرێتەوە، خواردن بەخشین بە شەست هەژار، یان ژەمێك خواردن بدات بە شەست هەژار.

[2] لە سەرچاوەی پێشوودا ٤/٢٧١ دەڵێت: (مالیکیەکان و شافیعیەکان و ڕای دروستی مەزهەبی ئەحمەد ئەوەیە کە دروست نیە و ڕای زۆربەی زانایانیش وەهایە، چونکە پەروەردگار لە دەقەکەدا باسی شەست هەژاری کردووە، چەندبارەبوونەوەی پێویستی هەژارێکیش نابێتە پێویستی شەست هەژار، وە ئەوەی کە بڵێیت هەر مەبەست ئەوەیە کە پێویستی هەژارێك چار بکرێت، لەگەڵ خواستی دەقەکەدا ناگونجێت، کەواتە دروست نیە، چونکە لە دەقەکەدا ئەوە دیارە کە ژمارەیەك هەیە و ژمێرراوەکانیشی کەسە هەژارەکانن، عەقڵیش ئەوە پەسەند دەکات کە مەبەست لە ژمارەکەدا ئەوەیە کە لە کۆمەڵدا بەرەکەت هەیە و قازانجیش بە ژمارەیەکی زۆرتر لە خەڵکی بگات، هەروەها کۆبوونەوەی دڵەکان لە سەر خۆشەویستی و دوزا) وە لە پەرتووکی: (الكوكب المنير)دا لا ٢٣٥، دەڵێت: (ئەوەی کە نیە(کە خوارنەکەیە) باسکراوە و کراوە بە (مفعول به)، وە ئەوەی باسکراوە(وتەی ـ شەست هەژار ـ کە دێن ، نەکراوە بە (مفعول به)، لەگەڵ نیەتکردنی ژمارەیەك کە ئاماژەیە بە فەزڵ و بەرەکەتی کۆمەڵ و دزای دەستەجەمعیان بۆ خێرخواز، کە ئەم سیفەتانە لە تەنها کەسێکدا کۆنابێتەوە).

لە ڕۆحی شەریعەتی ئیسلام و ئەو ئاسانکاریە دەگەنێت کە قورئان لە گەلێك شوێندا ئاماژەی پێدەکات، وەك ئایەتی: ﴿....وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾الحج ٧٨ وە ئایەتی: ﴿.... يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾البقرە ١٨٥.، چونکە لە ڕوویەکەوە مەبەستی جێبەجێکردنی پێویستی هەژارانە و لە ڕوویەکی تریشەوە سزایەکە بۆ تاوانبار، بەو مەرجەی نەبێتە هۆی شلگیری و زینگەیاندن بە بەرژەوەندی هەژاران.

٢ ـ پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی زەکاتی مەڕ دەفەرموێت: (لە ٤٠ مەڕەوە تا ١٢٠ مەڕ تەنها یەك مەڕ دەدرێت، پاشان تا ٢٠٠، دوو مەڕ دەدرێت، پاشان تا ٣٠٠ مەڕ و سەروتر هەر سەد مەڕ یەك دانەی دەدرێتە زەکات)[1] هەندێك لە زانایانی حەنەفی و هاوبیرانیان تەئویلی وشەی(مەڕ)یان کردووە و پێیان وایە کە دەتوانیت مەڕەکە بدەیتە زەکات و دەشتوانیت نرخەکەی بدەیتە هەژاران[2]چونکە مەبەست جێبجێکردنی پێویستی هەژارەکانە بە پێدانی مەڕ یان نرخەکەی، بە مەرجێك نرخەکەی ڕاستەقیەنە بێت و وێنەیی نەبێت و گۆڕینی مەڕەکەش بە نرخەکەی زیانی هەژاری تێدا نەبێت.

ئەم تەئویلەش ئەو ڕەخنەیەی لێگیراوە کە لە واتای دەقەکەوە دوورە و شتی وەهای تێدا نیە، هەندێك لە لایەنگرانی ئەم ڕەخنەیەش بۆچوونێکیان هەیە و دەڵێن:(ئەو کەسەی بڕوای بە تەئویل هەیە، پێی وایە کە نرخەکە واجبە نەوەك مەڕەکە). بەڵام وەك ڕوونمان کردەوە، هیچکەس وەهای نەوتوە، بەڵکو وتوویانە (لەگەڵ ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی هەژاراندا، دەتوانێت مەڕەکە یان نرخەکەی بدات لە زەکاتی مەڕدا). ئەمەش ئەو واجبەیە کە دەتوانیت بە چەند شێوەیەك بەجێی بهێنیت، هیچ

---

[1] ئیمامی بوخاری لە (كتاب الزكاه)دا، باب زكاه الغنم ـدا گێڕاویەتەوە، فتح الباري٣/٤٠٤.

[2] لە ڕیوایەتێکی ئیمامی بوخاریدا فەرموودەیەك هەیە کە پشتیوانی ئەم تەئویلە دەکات، کە دەفەرموێت: کاتێك پێغەمبەر مەعازی کوڕی جەبەلی نارد بۆ یەمەن، مەعاز بە یەمەنیەکانی فەرموو: کاڵای جلوبەرگم بۆ بهێنن: کراس یان پۆشاك لە بری زەکاتی گەنمەشامی و جۆ ئاسانترە بۆ ئێوە و باشترە بۆ یارانی پێغەمبەر(ﷺ) لە مەدینە.

ناتەبابیەکیشی لەگەڵ ئامانجی دانانی زەکاتدا نیە کە قەلاچۆکردنی هەژاری و بەجێهێنانی پێویستی هەژاران و کەمکردنەوەی چینایەتی لە کۆمەڵگەدا و ببەدیهێنانی خۆشەویستی و گونجانە لەنێوان چینی هەژار و دەوڵەمەندا.

ب ـ نموونەی ئەو تەئویلەی بازنەی دەق تەسك دەكاتەوە:

١ ـ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (أيما امرأة نكحت بغير إذن وليها فنكاحها باطل فإن دخل بها فلها المهر: هەرئافرەتێك بە بێ مۆڵەتی وەلیئەمرەکەی مارەبکرێت، مارەکردنەکە بەتاڵە، گەر گواسترابوویەوە، مارەییەکەی پێدەدرێت)[1]. هەندێك لە زانایان ئەم فەرموودەیان تەئویلکردوە و دەڵێن: مەبەست لەم فەرموودەیە ئەو ئافرەتەیە کە شایستەیی(اهلیه) تەواوی نەبێت، بەڵام ئافرتێکی باڵغی عاقڵ دەتوانێت بەبێ مۆڵەتی وەلیئەمرەکەی شووبکات، بە پێوانەکردن لەسەر دروستیی هەڵسوکەوتەکانی تری لە مافە تایبەتیەکانی خۆیدا. بەڵام جومهوری زانایان ئەم تەئویلەیان بە دوور و نەگونجاو لەگەڵ دەقەکەدا زانیوە و رەخنەکەش لەجێی خۆیدایە، چونکە:

یەکەم: لەگەڵ دەقی گشتیی راشکاوی نێو دەقەکەدا ناتەبایە، چونکە وشەی(هەر ـ ایما) کە لە فەرموودەکەدا هاتووە، گشتیە و دەقێکی وەهاش بە گشتی دەمێنێتەوە، تا ئەو کاتەی بەڵگەیەك تایبەتی بکات و لەم دەقەشدا بەڵگەیەکی وەها نیە.

دووەم: دەسکراوەیی ئافرەت لە هەڵسوکەوتی لەگەڵ خۆیدا جیاوازە لە هەڵسوکەوتی لە مافە داراییە تایبەتیکانیدا، چونکە بایسێکی کۆکەرەوە(العلة الجامعة) لە نێوان پێوانەکراو و پێوانە لەسەرکراودا نیە.

٢ ـ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بە پیاوێك کە ناوی (حبان بن منقذ) بوو و لە فرۆشتنەکانیدا فێڵی دەکرد: (إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْتَ لا خِلابَةَ ، ثُمَّ أَنْتَ بِالْخِيَارِ فِي كُلِّ

[1] سبل السلام ٤/١٥٤.

سِلْعَةٍ ابْتَعْتَهَا ثَلاثَ لَيَالٍ , فَإِنْ رَضِيتَ فَأَمْسِكْ ، وَإِنْ سَخِطْتَ فَارْدُدْ: کاتێك شتێك دەفرۆشیت بڵێ: بێ فرۆفێڵ، پاشان تا سێ ڕۆژ کاتی بژاردەی پەشیمانبوونەوەت دەمێنێت، ئەگەر ڕازی بوویت بە کارەکە، ئەو شتە لای خۆت گل بدەرەوە و گەر نارازیش بوویت بیگەڕێنەورەوە)[1] . ئەم فەرموودەیەش وەك پێشتر باسمانکرد، سەرچاوەی یەکەمی ئەو ڕێسایە یە کە یاسادانراوەکانی ژێرکاریگەری فیقهی ئیسلامی وەك یاسای مەدەنی ئێستای عێراقیە و دەڵێت: (ئەو زیانە زۆرەی لە ئەنجامی هەڵخەڵەتاندنەوە ڕوودەدات، دەبێتە هۆی پابەندی نەبەخشینی گرێبەستەکە یان وەستاندنی). بەڵام هەندێك لە زانایانی فیقهی چەند تەئویلێکی دووریان کردووە و بۆتە هۆی بەرتەسك کردنەوەی کایەی جێبەجێکردنەکەی:

أ ـ هەندێکیان دەڵێن: (تایبەتە بەو کەسەوە کە عەقڵی لاواز بێت ـ وەك ئەوکەسەی زیان و قازانجی خۆی نازانێت ـ. بە پێی ئەو فەرموودەیەی لەگەڵ ئەم فەرموودەیەدا گێڕراوەتەوە کە پیاوێك مامەڵەی دەکرد و عەقڵیشی زۆر تەواو نەبوو، ئەوەی پێ فەرموو کە لە فەرموودەی پێشوودا باسمانکرد، لەسەر ئەو بنەمایەی کە کەسێکی لەم شێوە شایستەیی ناتەواوە و مامەڵەکردنەکانی لەسەر مۆڵەتی وەلی ئەمرەکەی وەستاوە. بەڵام ئەم تەئویلە بە ڕاست نازانین، چونکە فەرموودەکە بژاردەی قبوولکردن و ڕەتکردنەوە دەداتە ئەو کەسەی کڕین و فرۆشتنەکە دەکات، بە بێ دەستێوەردانی وەلی ئەمرەکەی.

ب ـ هەندێکیشیان وەها تەئویلیانکردووە کە لە بابەتی بژاردەی مەرج (خیار الشرط)ە، بەو بە بەڵگەی ئەوەی لە فەرموودەکەدا دەفەرموێت: (إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لا خِلابَةَ: ئەگەر کڕین و فرۆشتنت کرد بڵێ: بێ فرۆفێڵ)، بەڵام ئەمەش

---

[1] السنن الكبرى للبيهقي، متاب البيوع، باب لباحة التجارة.

دووره لـه مانـای فەرموودەکـە، چـونکە بـڕاردە لەسـەر بناغـەی ئـەو زیانـە گەورەیە کە لە خلّەتاندنی گرێبەستکارەکەی ترەوە سـەرهەڵدەدات، چ ئـەم مەرجە هەبێت یان نا.

ج ـ هەندێکیش دەڵێن کە ئەم فەرموودەیە تەنها بۆ ئەو کەسەیە کە ناوی (حبان بن منقذ)ە، ئەم بۆچوونەش دووره لە راستیەوە، چونکە ئەو ڕێسا بنەماییـە گشتیەمان هەیە کە دەفەرموێت: (مەبەستی گشـتی دەق وەردەگیرێـت لـە دەقەکان، نەك تایبەتمەندیەتی وترانی دەقەکە).

لەم نموونە پرکتیکیانەوە بۆمان دەردەکەوێت کە تەئویلکردن هەندێکجار لە مانای دەقەکەوە نزیکە و هەندێجاریش دووره، لە هەردوو حاڵەتەکەشـدا یـان چوارچـێوەی دەقەکان بەرفراوان دەکەن یان بەرتەسکی دەکەنەوە.

٢٨

ڕێسای
(التبرع المضاف الى مابعد الموت وصية)
بەخشین بۆ پاش مردن بە وەسیەت دادەنرێت.

وەسیەت، ڕەوایەتی وەسیەت، فەرمانی تەکلیفبوونی وەسیەت، سەرچاوەکانی وەسیەت:

کردارێکی کۆمەڵایەتی و ئابووریە و لەسەر هاوکاریکردنی چاکە بونیات نراوە، بۆیە بە هەڵسوکەوتێکی ڕەوا دادەنرێت و ئەم حاڵەتانەی هەیە:

١ ـ واجب، ئەگەر وەسیەتەکە پەیوەندی بە مافێکی پەروەردگار یان خەڵکیەوە هەبوە، وەك ئەوەی وەسیەت بکات کە زەکاتی ئەو سامانەی بدرێت کە پێشتر زەکاتەکەی نەداوە، هەروەها دانەوەی ئەو قەرزانەی لە ئەستۆیدایە یان لە سامانەکەیدا، وەسیتکردنیش بۆ ئەو میراتگرانەی لە میراتەکە بێبەش بوون، هەروەك لە وەسیەتی واجبدا هاتووە.

٢ ـ سوونەت، ئەگەر تەنها مەبەستی نزیکبوونەوە بوو لە خودای گەورە، وەك وەسیەتکردن بۆ هەژار و نەداران و دامەزراوە خێرخوازیەکان.

٣ ـ مەکروهە، بۆ کەسێك سامانی کەمبێت و خێزانی زۆرە، کە دەبێتە هۆی ئەوەی میراتگرەکانی پاش خۆی تووشی نەبوونی و داماوی و سواڵکردن ببن، وەك پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بە (سعد بن ابی وقاص): ((الثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَبيرٌ أوْ كَثيرٌ إنَّكَ أنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أغْنياءَ خَيْرٌ مِنْ أنْ تَذَرَهُمْ عالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ: سێیەکی سامانەکەت بکەی بەخێر باشەو ئەم ئەندازەیەش گەورەیە یان زۆرە، چونکە

ئەگەر میراتگرەکانت بە دەوڵەمەندی بەجێبهێڵیت لەوە باشترە کە پاش تۆ ببنە بار بەسەر خەڵکەوە و لە خەڵکی بپاڕێنەوە))[1]

٤ ـ حەرامە، ئەگەر وەسیەتەکە بۆ شتێکی حەرام بێت، وەك خواردن بەخشین بەو کەسانەی شیوەن دەکەن یان دێنە تەعزیە پاش مردنی کەسێك، یان هەرجۆرە وەسیەتێك کە زیان لە میراتگرەکان بدات ، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿....مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ.....﴾ النساء:١٢

٥ ـ جگە لەم حاڵەتانە، بە ڕەوا(موباح) دەزانرێت.

سەرچاوەی حوکمەکانی وەسیەت

أ ـ قورئانی پیرۆز، کە چەندین ئایەتی لەوبارەیەوە هەیە، بۆ نموونە کە دەفەرموێت: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾البقرە ١٨٠. وە پێش هاتنەخوارەوەی ئایەتەکانی میرات، وەسیەتکردن واجب بووە بە پێی ئەو ئایەتە، بەڵام پاش هاتنەخوارەوەی ئایەتەکانی میرات و دیاریکردنی بەشی میراتگرەکان، ئەو وەسیەتە تەنها ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە خزمن و میراتگر نین، واتە ئەوانەی بەهۆی خزمێکی بەهێزترەوە بەشەکەی دەفەوتێت، یان ئاینیان جیاوازە، یان هۆکاری تر.

ب ـ سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ)، کە گەلێك فەرموودەی هەیە دەربارەی وەسیەت و حوکمەکانی، بۆ نموونە دەفەرموێت: ((إِنَّ اللَّهَ تَصَدَّقَ عَلَيْكُمْ عِنْدَ وَفَاتِكُمْ بِثُلُثِ أَمْوَالِكُمْ زِيَادَةً لَكُمْ فِي حَسَنَاتِكُمْ: بێگومان پەروەردگار ئەو چاکەیەی لەگەڵ کردوون کە ڕێگای پێداون سێیەکی سامانەکەتان بکەنە وەسیەت ، بۆ ئەوەی خێری زۆرترتان دەستکەوێت))[2]

---

[1] موطأ مالك، كتاب الوصية، باب الوصية في الثلث لا تتعدى.

[2] سبل السلام ١٣٨/٣.

ج ـ زانایانی فیقهی ئیسلامی تا ئێستاش یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کە وەسیەتکردن لە سنووری سێیەکدا سوونەتە، ئەگەر مەبەستی نزیکبوونەوەبێت لە پەروەردگار و پایە و مەرجەکانی تێدا بێت.

د ـ عەقڵ، ئەقڵی ئاسایی و دامەزراویش وا دەخوازێت کە مرۆڤ پێویستی بەوە هەیە کە تواکرداری ژیانی کارێکی وەها بێت، بخرێتە سەر کارەکانی تری و ئەو کەمتەرخەمیەی کە هەیبووە پڕی بکاتەوە، ئەم کارەش دەکرێت وەسیەتکردن بێت.

لێکچوون و جیاوازی نێوان وەسیەت و میرات:

لەو خاڵەدا لێکچوونیان هەیە کە وەسیەتپێکرا (الموصی بە) وەك میراتی نابێتە ماڵی وەسیەتبۆکراو(الموصی لە) تا کاتی مردنی وەسیەتکەر. بەڵام لە چەند حوکمێکدا جیاوازیان هەیە:

١ ـ گوێزرانەوەی خاوەنداریەتی لە میراتدا بە ویستی پەروەردگاریە و ویستی مرۆڤ ڕۆڵی تێدا نیە. کەواتە ئەگەر میراتیدار(المورث) بڕیاریدا میراتگرەکەی بێبەش بکات، ئەو بڕیارە هیچ نرخێکی نیە.

٢ ـ بنەمای میرات خزمایەتی یان هاوسەریە، بەڵام ئەم بنەمایە لە وەسیەتدا نیە و مرۆڤ دەتوانێت وەسیەت بۆ هەرکەس بکات کە خۆی دەیەوێت، بە مەرجێك پێچەوانەی لەگەڵ شەرعەتدا نەبێت.

٣ ـ خاوەنداریەتی میراتگرەکان بۆ میراتیەکە هاوبەشە و هیچکام لەوان بۆی نیە لە بەشی خۆی بەکاربهێنێت پێش دابەشکردنی، بە پێچەوانەی خاوەنداریەتی وەسیەتبۆکراو، ڕەنگە هاوبەش بێت، ئەگەر بە ڕێژەیەکی دیاریکراو بوو، وەك (سێیەك، چواریەك). ڕەنگە جیاکراوە و دیاریکراو بێت، ئەگەر وەسیەتپێکراوەکە شتێکی دیاریکراوی وەك خانوو و ئۆتۆمبیل بوو.

٤ ـ جیاوازی ئایین دەبێتە بەربەستێك لەبەردەم میراتگرتندا، وەك ئەو فەرموودەیەی دەفەرموێت: ((لَا يَتَوَارَثُ أَهْلُ مِلَّتَيْنِ: ئەو کەسانەی ئاینیان

لەیەك جیاواز بێت، میرات لە یەکدی نابەن))[1] بە کۆدەنگی زانایان، بە پێچەوانەوە وەسیەت دەکرێت لە موسوڵمانەوە بۆ ناموسوڵمان و لە ناموسوڵمانەوە بۆ موسوڵمان، چونکە بنەماکەی بریتیە لە هاوکاری کۆمەڵایەتی و ئابووری، لەم هاوکاریەشدا جیاوازی نیە لە نێوان موسوڵمان و ناموسوڵمان.

[1] اخرجه احمد و ابوداود و ابن ماجة من حديث عبدالله بن عمر، قال في النيل: سند ابي داود فيه الى عمرو بن شعيب صحيح. سنن الترمذي، كتاب الفرائض عن رسول الله (صلى الله عليه وسلم)، باب لا يتوارث اهل ملتين.

ڕێسای
(التبرع المضاف الى ماقبل الموت هبة)
بڕیاری بەخشین بۆ پێش مردن دیارییە

دیاری: بەخشینێکە لە بەخشەرەوە بۆ پێبەخشرلو، کە لە ژیانی بەخشەردا ئەنجام دەدرێت، کە یەکێکە لە گرێبەستە عەینیەکان، واتە دادەمەزرێت و پابەندبوون دەبێتە ئەرکی بەخشەر و پێویستە لەسەری دیاریەکە بداتە کەسی پێبەخشراو، بەڵام خودی بەخشینەکە هیچ مافێك ناداتە پێبەخشراو، بۆیە تا وەرینەگرێت ناتوانێت هیچ دەسکاریەکی بکات.

وە مەبەست لە مادەی(١/٦٠٣) لە یاسای مەدەنی عێراقی کارپێکرلو کە دەڵێت: (دیاری لە شتە گواستراوەکاندا ناگاتە ئەنجام، تا وەرنەگیرێت)ئەوەیە کە شوێنەواری تەواوی لێ بەدینایەت(واتە ماف و پابەندیەکان). لە دیاریدا پێش وەرگرتن هەموو شوێنەوارەکان بەدینایەت و تەنها پابەندیەکانی تێدایە و ماف تێدا بەدینایەت.

لە پابەندیەکانی بەخشەر:

١ ـ بەخشەر نابێتە زامنی شایانبوونی بەخشرلوەکە، مەگەر بە ئەنقەست هۆکاری شایانبوونەکە بشارێتەوە یان دیاریەکە لە بەرانبەر شتێکدا بێت، لە حاڵەتی دووەمیشدا بەخشەر زامنی شایانیەکە نابێت، مەگەر بە ئەندازەی ئەوبڕتیەی کەسی پێبەخشرلو پێی دەدات، مادام لەسەر شتێکی تر ڕێکنەکەوتبن.

٢ ـ ئەگەر شایەنی بەخشراوەکەبوو، پێبەخشرلو جێگەی بەخشەر دەگرێتەوە لە مافەکانی و داواکانی. مەبەستیش لە شایانبوون دەرکەوتنی ئەوەیە کە جێگای

هەڵسوکەوتەکە(دیاریەکە) مولکی کەسێکی تربێت، یان کەوتبێتە ژێر باری مافی کەسانی ترەوە.

٣ ـ ئەگەر دیاریەکە فەوتا و کەسی شایستەش شایەنی بوو، زامنی شایستە پێبەخشراوەکە بوو، بۆی نیە بگەڕێتەوە بۆ سەر بەخشەرەکە تائەو شتەی لێوەریگرێتەوە کە زامنی کردووە، مەگەر بەو ئەندازەیەی بەخشەرەکە زامنی شایانیەکە دەبێت بە پێی ئەو فەرمانەی پێشتر باسمانکرد.

٤ ـ بەخشەر(الواهب) بەرپرس نیە لە کرداری ئەنقەستی خۆی و هەڵەی گەورەی.[1]

پابەندیەکانی پێبەخشراو:

١ ـ مەسرەفی دیاریەکە لەسەر پێبەخشراوە، ئەمەش مەسرەفەکانی گرێبەست و باجەکان و مەسرەفی رادەستکردنی دیاریەکە و وەرگرتن و گواستنەوەی، ئەمانەش لەکاتێکدایە کە لە سەر شتێکی پێچەوانەی ئەمانە رێکنەکەوتبن.

٢ ـ پێویستە لەسەر پێبەخشراو ئەو بریتیە بدات کە بە مەرج گیراوە لە بەرانبەر دیاریەکەدا بیدات، چ بریتیەکە لە بەرژەوەندی بەخشەر بێت یان کەسی سێهەم یان بەرژەوەندی گشتی.

٣ ـ ئەگەر بەخشەر مەرجی ئەوەی دانابوو کە لە بریتی دیاریەکەی قەرزەکەی بدرێتەوە، ئەوا پێویست ناکرێت پێبەخشراو قەرزەکان بداتەوە، مەگەر ئەو قەرزانەی لە کاتی دیاریەکەدا هەیە، ئەمەش لەکاتێکدا لە سەر شتێکی جیاواز رێکنەکەوتبن.

٤ ـ ئەگەر دیاریەکە مافێکی عەینی گەورەوگرانی لەسەر بوو (وەك بارمتە، لە زەمانەتی قەرزێك لە ئەستۆی بەخشەردا یان ئەستۆی کەسێکی تر دا) ئەوا

---

[1] تەماشای یاسای مەدەنی ئێستای عێراقی بکە، مادەکانی (٦١٣ ـ ٦١٦).

پێبەخشراو پابەند دەبێت بە دانەوەی ئەم قەرزە، گەر لەسەر شتێکی پێچەوانە ڕێکنەکەوتبن.[1]

پەشیمانبوونەوە لە دیاری:

بە ڕەزامەندی پێبەخشراو، بەخشەر دەتوانێت لە دیاریەکەی پەشیمان بێتەوە، ئەگەر ڕەزامەندیشی نەبوو، بەخشەر دەتوانێت بە یەکێك لەم هۆکارانە پەشیمان ببێتەوە:[2]

أ - پێبەخشراو بە شێوەیەکی مەترسیدار سەرپێچی بکات لە ئەرکەکانی بەرانبەر بەخشەر، بەشێوەیەك ئەم کارەی بە نکوولیکردنێکی گەورە دابنرێت.

ب - بەخشەر وەهای لێبێت کە نەتوانێت بە شێوەیەکی گونجاو لەگەڵ پێگەی کۆمەڵایەتی خۆیدا بژێوی ژیانی بەدی بهێنێت، یان نەتوانێت نەفەقەی کەسی تر بکێشێت بەوشێوەیەی یاسا پێویستیدەکات لەسەری.

ج - پاش دیاریەکە بەخشەر منداڵێکی ببێت و تا کاتی پەشیمانبوونەوەکە زیندووبێت، یان بەخشەر منداڵێکی خۆی بە مردوو بزانێت لە کاتی بەخشینەکەدا، بەڵام دوایی بۆی دەرکەوت زیندوە.

د - پێبەخشراو بەرانبەر بەخشەر کەمتەرخەمی بکات لەو مەرجانەدا لە گرێبەستەکەدا لەگەڵی کراوە بە بێ بیانوویەکی پەسەندکراو.

هـ - گەر پێبەخشراو بە ناهەق بەخشەرەکە بکوژێت، میراتگرەکانی مافی بەتاڵکردنەوەی دیاریەکەیان هەیە.

بەربەستەکانی پەشیمانی لە دیاری:

أ - شتێکی جیانەکراوە لە دیاریەکەوە پەیدابووبێت کە نرخەکەی پێ بەرزبێتەوە، وەك ئەوەی پێبەخشراوەکە خانوویەك بێت و بەشی تری تێدا بونیات نرابێت،

[1] سەرچاوەی پێشوو، مادەکانی(٦١٧ - ٦١٩).

[2] بە مەرجێك هیچیەك لە بەربەستەکانی گەڕانەوەی لە ئارادا نەبێت.

یان زەوی بێت و درەختی تێدا چێنرابێت. هۆکاری نەگەڕاندنەوەش ئەوەیە کە ناتوانین خودی دیاریە ئەسڵیەکە بگەڕێنینەوە لەگەڵ زیادەکەدا، چونکە زیادەکە نەبەخشراوە و هەڵوەشاندنەوەی بەسەردا نایەت و تەنها خودی دیاریەکەشمان بۆ ناگەڕێنرێتەوە. بەڵام ئەو شتەی بەدەر لە خودی دیاریەکە پەیدا بووە و جیادەکرێتەوە لێی، وەك ئەوەی لە خودی دیاریەکە پەیدا بوە، وەك: منداڵ، شیر، بەروبووم، یان راستەخۆ لەو پەیدا نەبووە وەك: لێگرتنی نرخ(الارش)، چونکە ئەم زیادانە لە گرێبەستەکەدا نین، بۆیە هەڵوەشاندنەوەش نایانگرێتەوە....هەرکات بەریەستەکەش نەما، قەدەغەکراو رێگای پێ دەدرێت(مافی گەڕانەوە).

ب ـ یەکێك لە گرێبەستکارەکان بمرێت. چونکە ئەگەر پێبەخشراوەکە مرد، خاوەنداریەتی دیاریەکە دەچێت بۆ میراتگرەکانی و رێگایەکیش نیە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو میراتگریە. خۆ ئەگەر بەخشەریش بمرێت، ئەوا مافی پەشیمانیش نامێنێت، چونکە مافی گەڕانەوە بە دەق جێگیرە و بە پێچەوانەی پێوانەکاری(قیاس)ەوە، دەقیش مافی گەڕانەوەی تەنها بە بەخشەر داوە.

ج ـ پێبەخشراو کارێکی وەها لەگەڵ دیاریەکەدا بکات کە خاوەنداریەتەکەی نەهێڵێت. لە حاڵەتی گەڕانەوەی دیاریەکە بۆ دەستی پێبەخشراوەکە، ئەگەر بە هۆکارێکی نوێوە بوو، ئەوا هۆکارێك نیە بۆ بەریەستەکە، خۆ ئەگەر وەها نەبوو، ئەوا بەریەستەکە نامێنێت و مافی پەشیمانی دەگەڕێتەوە....ئەگەر کارەکە لەگەڵ هەندێك لە دیاریەکەدا بوو، بەخشەرەکە دەتوانێت لە بەشەکەی تردا پەشیمان ببێتەوە.

د ـ دیاریەکە لە نێوان ژن و مێردا بێت. گەرچی پاش دیاریەکەش لێك جیا بوونەوە. بەڵام ئەگەر ژنەکە بە مەبەستی بەردەوامبوونی ژیانی هاوسەریان مارەییەکەی بەخشیبووە مێردەکەی و پاشان مێردەکەی تەڵاقیدا، ئەوکاتە ژنەکە دەتوانێت لەو دیاریە پەشیمان ببێتەوە.

هـ ـ دیاریەکە بۆ یەکێك لەو خزمانە بێت کە مەحرمن(لە رووی هاوسەرگیریەوە) وەك خوشك و پوور و هاوڕێنەکانیان. مەحرەمبوون لە خزمایەتیدا ئەوەیە کە دووخزم هاوسەرگیری لە نێوانیاندا حەرامە، وەك باوك و باپیرە و بەرەوژوورتر، هۆی ئەوەش کە بەریەستە لە پەشیمانی ئەوەیە کە مەبەست لە دیاری پتەوکردنی پەیوەندی خزمایەتیە، هەر گرێبەستێکیش ئامانجەکەی خۆی پێکا، بەردەوامبوونی پێویستە، لە نێوان ژن و مێردا نابێت پەشیمانی هەبێت لە دیاری، چونکە پەیوەندی هاوسەری وەك خزمایەتیەکی کامڵ وەهایە(خزمایەتی مەحرەمی)، بەو بەڵگەیەی میراتگری لە نێوانیاندا هەیە و سڕینەوە(حجب)ی میراتیش کەسیان ناگرێتەوە، خزمایەتی کامڵیش بەریەستی پەشیمانییە، بۆیە هەر شتێکیش وەك ئەم وەها بێت هەمان حوکمی هەیە.

و ـ دیاریەکە بە دەستی پێبەخشراوەکەوە بفەوتێت، فەوتانەکەش بە هۆی ئەو کەسەوە بێت، یان کەسی سێهەم یان بە هۆی بەکارهێنانەوە بێت، ئیتر پەشیمانبوونەوە لە حاڵەتەکانی تردا دروستە. هەروەها ئەگەر پێبەخشەرەکە دیاریەکەی بەشێوەیەك گۆڕی کە ناوەکەی لەگەڵی گۆڕا، وەك ئەوەی گەنم بکرێت بە ئارد، یان زەویەك بینای لەسەر دروست بکرێت.

ح ـ خاوەن قەرز ، قەرزەکە ببەخشێتە قەرزارەکە.

ط ـ دیاریەکە بکاتە خێر.

ی ـ دیاریەکە بەرانبەر بریتیەك بێت، بەڵام سێ مەرج هەیە بۆ ئەوەی ئەم حاڵەتە ببێتە بەریەست:

١ ـ قسەیەکی وەها بکات کە بەرانبەری (مقابلە) بگەیەنێت، بۆ نموونە بڵێت: ئەمە لەبریتی دیاریەکەت یان لە جێگای دیاریەکەت، بە دەربڕینێکی تر، بریتیەکە بدرێتە پاڵ دیاریەکە.

٢ ـ پێبەخشراو هیچ بەرهەمێکی دیاریەکە ناگەڕێنێتەوە، مەگەر لەو کاتەوە کە لەسەر گەڕاندنەوەکە رێکدەکەون، یان لە کاتی سکاڵا تۆمارکردنەوە، وە

دەتوانێت ئەو مەسرەفانەی كە پێویست بوون لە شتە بەخشراوەكەدا بكرێت، لە بەخشەر وەربگرێتەوە، بەڵام تێچوونە سوودبەخشەكان، تائەوەندە وەردەگیرێتەوە كە نرخی دیاریەكەی بەرزتر كردۆتەوە.

٣ ـ ئەگەر بەخشەر دیاریەكەی برد پێش ڕەزامەندی یان دادوەری، بە داگیركەر دادەنرێت، بۆیە ئەگەر دیاریەكە فەوتا، یان لەلایەن بەخشەرەوە بەكارهێنراو تەواو بوو، ئەوا زامنی نرخەكەی دەبێت كە بیدات بە پێبەخشراو، بەڵام ئەگەر پاش دادوەری داوای كرد و پێبەخشراویش نەیدا پاش ئەوەی ئاگاداركرایەوە كە بیدات و دیاریەكە فەوتا بە دەستیەوە(لای ئەو) ئەوا زامنی دەبێت.[1]

٤ ـ بەخشەر دەتوانێت لە دیاریەكەی پەشیمان ببێتەوە، ئەگەر دیاریەكەی بۆ مەبەستێكی دیاریكراو بەخشیبوو، بەڵام مەبەستەكەی نەهاتە جێ.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، مادەكانی(٦٢٠ ـ ٦٢٥).
ئەوەی شایانی باسیشە ئەوەی لەو مادانەی یاسای مەدنی عێرقی ئێستادا هاتووە، لە فیقهی ئیسلامی وەرگیراوە بە بێ پابەندبوون بە مەزهەبێكەوە.

ڕێسای

(التبرع لايتم الا بقبض)[1]

بەخشین تا وەرنەگیرێت، پڕاوپڕ نابێت

ڕاست وایە بوترێت:

لا تتم اثار التبرع الا بالقبض

ئەنجامەکانی بەخشین پڕاوپڕ نابێت مەگەر بە وەرگرتن

واتە ئەو شتەی بە بەلاش کەسێك دەبێتە خاوەنی، پێبەخشراوەکە پڕاوپڕ نابێتە خاوەنی تا نەگاتە دەستی و وەری نەگرێت، هەموو هەڵسوکەوتەکانیشی پاش گرێبەستی پێبەخشین و پێش وەرگرتنی شتەبەخشراوەکە بەتاڵە، چونکە لەگەڵ شتێکدا ئەو کارانە کراون کە خاوەنی نیە. هۆکارەکەشی ئەوەیە کە گرێبەستی پێبەخشین گەرچی پابەندی دروست دەکات، بەڵام پێش وەرگرتن مافێك نابەخشێتە پێبەخشراو.

بەخشینی ئەو شتەی گواستراوەیە پابەندبوونی بەخشەر بەدیدەهێنێت بەرانبەر پێبەخشراو، بەڵام پێبەخشراو بۆی نیە هەڵسوکەوتی لەگەڵ بکات، بەکاریبهێنێت و سوودی لێوەربگرێت تا وەرینەگرێت، بۆیە مادەی(٦٠٣)ی یاسای مەدەنی عێراقی ئێستا دەڵێت: ئەو شتە گواستراوەیەی دەبەخشرێت، نابێتە بەخشراوێکی تەواو تا

---

[1] وفي مجلة الاحكام العدلية، م٥٧ (لايتم التبرع الا بالقبض) .

وەرنەگیرێت، واتە شوێنەوارەکانی لێ بەرهەم نایەت، هەندێکی دێتەدی وەك پابەندی و هەندێکی نایەتەدی وەك ماف.

نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایەش:

١ ـ ئەگەر کەسێك ئۆتۆمبیلێکی بەخشیە کەسێکی تر، پێبەخشراو بە تەواوی نابێتە خاوەنی تا وەرینەگرێت، بۆیە ئەگەر پێش وەرگرتنی ئۆتۆمبیلەکە بەخشەرەکە مرد، بەخشینەکە هەڵدەوەشێتەوە.

٢ ـ ئەگەر گرێبەستێکی قەرزدان لە نێوان قەرزدەر و قەرزگیردا کرا، قەرزگیر بۆی نیە هیچ هەڵسوکەوتێك بکات لەگەڵ قەرزەکەدا تا وەرینەگرێت.

ڕێسای

(التخصیص حصر العام في بعض افراده)[1]

تایبەتکردن قەتیسکردنی گشتیەکە بەسەر هەندێك لە تاکەکانیدا

ڕاست ئەوەیە بوترێت:

التخصیص حصر حکم العام في بعض افراده بدلیل متصل او منفصل

تایبەتکردن کورتهەڵهێنانی حوکمێکی گشتیە لە هەندێك تاکەکانیدا، بە بەڵگەیەك، چ هاوکات بەڵگەکەش وترابێت یان پاشان هاتبێت.

ئەم ڕێسایەش بە هەڵە لەنێو زانایانی موسوڵماندا بڵاوبۆتەوە و بۆتە هۆی ڕاجیاییان لە دیاریکردنی چۆنیەتی گشتیدا پاش تایبەتکردنی، بۆیە هەندێکیان دەڵێن: گشتیبوون لە تاکەکانی دیکەدا حەقیقەتە، هەندێکیشیان دەڵێن مەجازە و هەندێکی تریشیان بە درێژتر باسیان لێوە کردووە. هۆکاری ئەم ڕاجیاییەش ئەو هەڵەیە کە لە ڕێساکەدا هەبوە بۆ پێناسەکردنی تایبەتکردن:

تایبەتکردن کورتهەڵهێنانی حوکمێکی گشتیە لە هەندێك تاکەکانیدا، بە بەڵگەیەك، چ هاوکات بەڵگەکەش وترابێت یان پاشان هاتبێت.

---

[1] جمع الجوامع لابن السبکي وشرحه ٢/٢

تنقیح الفصول للقرافي ص ٥١

مبادیء الوصول الی علم الاصول - للحلی

بۆ نموونە: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لِلرِّجَالِ نَصيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا﴾ النساء ٧.

هەردوو وشەی (پیاوان ـ الرجال) و (ئافرەتان ـ النساء) لە زمانی عەرەبیدا(جمع التكسير)ن و (ال)یان لەگەڵدا بەکار هاتووە لە ئایەتەکەدا، بۆیە مەبەست هەموو تاکەکانی پیاوان و ئافرەتانە، بەڵام ئەم گشتبوونە لە مەبەستی ئایەتەکەدا نیە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) لە فەرموودەیەکدا تایبەتی کردووە و دەفەرموێت: (میراتگری بکوژ ـ قاتل ـ لە میراتی ئەو کەسە بێبەش دەبێت کە کوشتوویەتی) [1]، ئەم فەرموودەیەی کە بەڵگەی تایبەتکردنە کەسی بکوژی لەو گشتبوونە دەرنەهێناوە کە لە وشەی (پیاوەکان ـ یان ئافرەتەکان)دا هەیە، بەڵکو لەو حوکمە دەریهێناوە کە لە دەقە گشتیەکەدا هەیە کە میراتگرتنە، کەواتە تایبەتکردن هەندێك لە تاکەکانی گشتی لە حوکمەکەی دەردەهێنێت نەك لە داڕشتنی رستەکەی.

بۆیە راجیایی زانایانی بنەماکانی فیقه لەسەر ئەوەی کە ئایا گشتی پاش تایبەتکرانی دەبێتە حەقیقەت لەو تاکانەیدا کە تایبەت نەکراوە یان مەجازە، راجیاییەکی بێ پاساوە و تەنها کات و تەمەن بە فیڕۆدانە.[2]

ئەوەی جێگای سەرسوڕمانە کە راجیاییەکە لەم سنوورەدا نەوەستاوە، بەڵکو راجیاییان لەوەدا هەیە کە ئایا ئەو دەقەگشتیەی تایبەت کراوە لە تاکەکانی تردا دەبێتە بەڵگە یان نا؟ هەندێکیان دەڵێن: بە رەهایی دەبێتە بەڵگە، هەندێکی تر

---

[1] رواه ابوداود ٢٥٨١، رواه مالك في الموطأ و أحمد و ابن ماجة ٢٥٨٢.
كتاب الحاوي الكبير ـ كتاب القسامة ـ باب لا يرث القاتل.

[2] زۆربەیان دەڵێن: لە تاکەکانی تریدا مەجازە، هەندێکیشیان دەڵێن: لە تاکەکانی تریدا حەقیقەتە ئەگەر تاکەکانی تر نەدەژمێرا، وەگەرنا مەجازە، هەندێکیشیان دەڵێن: لە تاکەکانی تریدا حەقیقەتە ئەگەر بەڵگە تایبەتکەرەکە بە شوێنیدا هاتبێت، وەگەرنا مەجازە، هەندێکیشیان دەڵێن: حەقیقەتە لە تاکەکانی تردا ئەگەر تایبەتکەرەکە مەرج، هەڵاوێردن بێت یان مەجاز، هەندێکیش دەڵێن: لە تاکەکانی تردا حەقیقەتە ئەگەر تایبەتکەرەکە بە دەربڕین(لفظ) بێت، وە مەجازە ئەگەر تایبەتکەرەکە عەقڵ بێت.

دەڵێن: بەڵگەیە ئەگەر بەڵگە تایبەتكەر یەكسەر بە شوێنیدا هاتبوو، هەندێكیان دەڵێن: بەڵگەیە ئەگەر بە شتێكی دیار و بەرجەستە تایبەت كرابوو، هەروەها راجیایی تری نەزۆكی بونیاتنرلو لەسەر ئەو هەڵەیەی لە ڕێساكەدا كرلوە بە پێناسكردنی تایبەتكردن (تخصیص) بەوەی كە كورهەڵهێنانی گشتیە لە هەندێك لە تاكەكانیدا.[1]

[1] بۆ درێژەی پتر سەیری پەرتووكمان(اصول الفقه في نسیجه الجدید) ج٢/ ص٤٣١ و ئاشتر.

٣٢

ڕێسای

(ترك الاستفصال في حكاية الحال مع قيام الاحتمال ينزل منزلة العموم في المقال)

ئەگەر لە گێڕانەوەی حاڵەتێکدا جیاکاری باسنەکرابوو سەرەڕای ئەگەری هەبوونی، ئەو قسەیە بە گشتی دادەنرێت

ناوەرۆکی ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە ئەگەر دەقێکی گشتی دانرا بۆ دەرخستنی حوکمی هەڵسوکەوتێك یان ڕووداوێك و هیچ مەرج و کۆتێکی بۆ پراکتیزەکردنی تێدا نەبوو، ئەوا هیچ زانایەکی فیقه یان دادوەرێك یان موفتیەك ناتوانێت بە ئیجتیهادی خۆی مەرج و کۆتی بۆ دابنێت، چونکە بێدەنگی لە کاتی توانای باسکردنی هەر ڕوونکردنەوەیەکدا، ئەوە دەگەیەنێت کە هیچ مەرج و کۆتێك لەسەر ئەو دەقە نیە، ئەگەر هەبوایە دەوترا. بۆ نموونە: شەریعەتی ئیسلامی بە شێوەیەکی گشتی دان دەنێت بەو گرێبەستی هاوسەرگیریەدا کە ژن و مێردێکی ناموسوڵمان کردوویانە و پاشان موسوڵمان بوون، یان پیاوێك موسوڵمان بووە و ژنەکەی هێشتا مەسیحی یان جوولەکەیە[1]، بۆیە داوایان لێناکرێت هاوسەرگیریەکەیان نوێ بکەنەوە و دادوەریش بۆی نیە داوای بەدیهاتنی مەرجەکانی هاوسەرگیری موسوڵمانان لە هاوسەرگیریەکەی ئەمانیشدا بکات، وەك ئامادەبوونی دوو شایەت و ڕێپێدانی وەلیئەمر و هاوکوفی و مارەیی و ..هتد. بەڵکو تەنها ئەوەندە بەسە بۆ دانپێدانانی هاوسەرگیریەکەیان لە پێش موسوڵمانبوونیاندا کە هاوسەرگیری لەگەڵ ئەو ژنانەدا نەکرابێت کە مەحرەمن

[1] فتح القدير ٣/٤٢٢.

بە هۆی خزمایەتی یان شیرخواردن یان ژنوژنخوازی یان مافی کەسێکی تری لەسەر نەبێت یان کۆکردنەوەی دووخوشك نەبێت.

حیکمەتی ئەمەش ئەوەیە کە ئەگەر داوا لە ژنومێردی تازەموسولمان بکرێت هاوسەرگیریەکەیان تازە بکەنەوە یان ئەو مەرجانەی لە هاوسەرگیری موسولماناندا هەیە(جگە لە حەرمکراوەکانی هاوسەرگیری)، ڕەنگە ببێتە هۆی ساردبوونەوەیان لە موسولمانبوون.

لە (ضحاك بن فیروز)ەوە لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە، دەڵێت: وتم ئەی پێغەمبەر(ﷺ) من موسولمان بووم و دوو خوشك هاوسەری منن، پێغەمبەریش فەرمووی: ((جیابەرەوە لەهەرکامیان خۆت دەتەوێت))[1]

لە سالمی کوڕی عبدالله ی کوڕی عومەرەوە گێڕراوەتەوە کە غیلان بن سلمە موسولمان بوو و دە ژنی هەبوو، ئەوانیش لەگەڵی موسولمان بووبوون، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی پێکرد چواریان هەڵبژێرێت.[2]

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە هیچ گێڕانەوەیەك نییە لە پێغەمبەرەوە کە مەرجی تری داواکردبێت بۆ بەردەوامی هاوسەرگیری، داوا نەکردنی وردەکاری بەڵگەیە لەسەر ئەوەی جیاوازی نیە لەوەدا مارەکردنەکانیان پێکەوە بووە یان لە پاش یەکدی.[3]

---

[1] لە گێڕانەوەیەکدا هاتووە (کاتێك فەیروزی دەیلەمی موسولمانبوو و دووخوشك هاوسەری بوون، پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرموو: کامیانت ویست هەڵیبژێرە و ئەوی دی واز لێ بهێنە) اخرجە الامام احمد في مسندە ٤/٢٣٢، و ابوداود، کتاب الطلاق ٢/٢٨٠.

[2] سەرچاوەی پێشوو. پێی فەرموو (چواریان بهێڵەوە و ئەوانی دی واز لێبهێنە)، لە فیرۆز و غەیلانی نەپرسیوە کە ئایا مارەکردنەکان بە یەکجاربووە یان یەك لەدوای یەك بووە، دیارە گەر پێکەوە بوو هەمووی بەتاڵە و یەکەدوای یەکیش بوون دووەمیان بەتاڵە لە دوو خوشکەکەدا و پتر لە چوار دانەش بەتاڵە لە ئیسلامدا.

[3] سەیری پەرتووکمان (اصول الفقه في نسیجە الجدید) . ص ٤٢٩ و پاشتر.

٣٣

ڕێسای
(تسري احكام الوصية على التبرعات في مرض الموت)
ئەو بەخشینانەی لە نەخۆشی مردندا دەبەخشرێت، حوکمی وەسیەتی هەیە

هـەموو ئـەو هەڵسـوکەوتانەی نەخۆشــی (سـەرەمەرگ) دەیکـات، هەنـدێك لـە حوکمەکانی وەسیەتی بەسەردا دەدرێت، چ بۆ ئەو کاتە بیدات یان بـۆ پـاش مـردن بێت، لە بەرانبەر شتێکدا بێت یان بە شێوەیەکی ڕەمزی بریتیەکی هـەبێت. ئەمـەش جومهوری زانایانی شەریعەت لەسەری ڕێکن[1]. یاسا دانراوەکانیش(بۆ نموونـە یاسـای عێراقی ئێستا[2]) کاری پێ دەکەن.

---

[1] بەڵام زانایانی مەزهەبی (ظاهري) ڕایان پێچەوانەیە و جیاوازیـان لـە نێوان هەڵسوکەوتی کـاتی نەخۆشـی مردن و حاڵەتی لەشساغیدا نەخستووە. ابن حزم لە (المحلی)دا (٩/٣٤٨)دەڵێـت: هـەموو ئـەو شـتانەی دەیبەخشێت لە حاڵەتی نەخۆشیدا لە دیاری و صەدەقە و ڕووپامایی لە فرۆشتن یان دیاریدا، هەمووی لە کۆی سەرمایەکەی دەردەکرێت نەك تەنها لە سێیەکی سامانەکەی. بە بەڵگەی فەرموودەی خـودا : ﴿... وَافْعَلُوا الْخَيْرَ...﴾ الحج: ٧٧ ، وە فەرموودەی خودا ﴿...وَلاَ تَنسَوُاْ الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ...﴾البقرة : ٢٣٧. لەم ئایەتانەدا جیاوازی نەکراوە لە نێوان ساغی و نەخۆشیدا.

[2] مادەی ١١٠٩ کە دەڵێت:

١ ـ هەر هەڵسوکەوتێك خاوەنداری بگوێزێتەوە و لە کەسێکەوە کـە لـە نەخۆشـی مردندایـە و مەبەسـتی بەخشین بێت یان ڕووپامایی(موحابات)، هەمووی یان ئەوەندەی ڕووپامابیەکەی تێدا بێت، دەدرێتە پاڵ پاش مردن و حوکمەکانی وەسیەتی بەسەردا دەدرێت، با هەرناوێکیشی بۆ دابنرێت.

٢ ـ کەسێك لە نەخۆشی مردنـدا لـە قـەرزی خـۆی خـۆش ببێـت لـە قـەرزار، بـە وەسـیەت دادەنرێـت، چ قەرزارەکە میراتگری بێت یان نا.

←

وە دەرخستنی نەخۆشی مەرگیش لە ڕێگەی پزیشکیی نوێ و پزیشکی تایبەتەوە دەبێت، یان لە ڕێگەی مردنی نەخۆشەکەوە لەو نەخۆشیەدا. ڕەنگە ئەوەش بخرێتە بەردەم خەملاندنی دادوەرەوە.[1]

وە لە مادەی ١/١١١١ دەڵێت: ئەگەر کەسێك لە نەخۆشی مەرگدا دان بنێت بە قەرزێك بۆ میراتگری یان کەسی تر، ئەگەر دلنیێدلانانەکەی بە مولّك کردن بوو، ئەوا حوکمی وەسیەتی هەیە.

[1] دادگای جیاکردنەوە لە عێراق لە بڕیاری ژمارە(١٣٣٨/ مەدەنی دووەم/٩٧٥/لە ١٩٧٥/١١/٣) دا دەڵێت: بەساڵاچوونی زۆر بە نەخۆشی مەرگ دانانرێت، هەروەها ئیفلیجیش، گەرچی نەخۆشەکەش بۆ ماوەیەکی زۆر بکەوێتە جێگا، بە مەرجێك مەترسیەکی زۆر نزیکی لەسەر نەبێت، خۆ ئەگەر نەخۆشیەکە وای لێهات کە چاوەڕوانی مردنی نزیك بوویەوە و نەخۆشیەکە بەردەوام بوو تا گەشتە مردن پێش تێپەڕبوونی ساڵێك بەسەر قورسبوونی نەخۆشیەکەدا، ئەوکات نەخۆشیەکە بە نەخۆشی مەرگ دادەنرێت لەکاتی قورسبوونی نەخۆشیەکەوە نەك لە کاتی تووشبوونیەوە. واتە حوکمەکانی وەسیەت دەدرێت بەسەر هەڵسوکەوتەکانی نەخۆشدا لە ماوەی ساڵێکدا لە تووشبوونیەوە تا مردنی.

لە بڕیاری (٢٥٤/ دەستەی گشتی یەکەم/٩٧٣)دا نەخۆشی توشبووی بە شێرپەنجەی جگەر بە نەخۆشی مەرگ دناوە، ئەگەر پێش ساڵێك لە نەخۆشیەکەی مرد پاش ئەوەی نەخۆشیەکەی پەرەی سەند، چ کەوتبێتە جێگا یان نەکەوتبێتە جێگا. وە ئەگەر نەخۆشەکە سەنەدێکی ڕێکخستبوو لە ماوەی نەخۆشیەکەیدا و مێژوویەکی دیر و ڕەسمی لەسەر نەبوو، بە سەنەدی کاتی نەخۆشی مەرگ دادەنرێت، بەو پێیەی هەر ڕووداوێك دەدرێتە پاڵ نزیکترین کاتەکانی.

بۆ درێژەی پتر سەیری نووسراومان (أحکام المیراث والوصیة وحق الانتقال في الفقه الاسلامي المقارن و القانون) لا ١٢٣ و پاشتر بکە.

٣٤

رێساى
(تصحيح المسائل تعديلقا بحيث يأخذ كل وارث نصيبه بدون كسر)
راستكردنەوەى مەسئەلەكان لە زانستى ميراتدا، بريتيە لە راستكردنەوەيان بە شێوەيەك هەر ميراتگرێك بەشى خۆى دەبات بە بێ دروستبوونى كەرت

راستكردنەوەى مەسەلەكان: واتە رێككردنەوەيان بە گۆڕينى ژمارەى پشكەكانى بە ژمارەيەكى گەورەتر، بە شێوەيەك بەشى هەر پۆلێك بە بێ كەرت دابەش دەبێت بەسەر تاكەكانيدا و بە پێى رێسا فيقهيە دياريكراوەكان.

كەرتيش لە پۆلێك يان پترى ميراتگرەكاندا دێتە ئاراو هەر يەكێكيشيان چوارچێوە و حوكمى خۆى هەيە.

يەكەم: ئەگەر كەرتەكە لە پۆلێكدا بوو، ئەوا يەكێك لەم بنەمايانە رەچاو دەكەين:

أ ـ ئەگەر لە نێوان پشكەكان و پۆلەكاندا ناهەموارى(تباين) هەبوو: وەك ئەوەى تاكبن، يان يەكيان تاك و ئەوى تر جووت بوو: لەم كاتەدا ژمارەى تاكەكانى پۆلەكە لێكدانى بنەچەى مەسەلەكە يان بەرزكرانەوەكەى(عەولەكەى)دەكەين:

نموونە:

ميراتگرەكان	باوك	دايك	٥ كچ	بنەچەى مەسەلەكە (٦)ەو
بەشەكان	٦/١	٦/١	٣/٢	بەهۆى لێكدانى ژمارەى
پشكەكان: بەر لە	١	١	٤	كچەكان لە بنەچە(اصل)ى

راستکردنەوە				مەسەلەکە دروست دەبێت.
پاش راسکردنەوە	٥	٥	٢٠	(٦×٥) = ٣٠

نمونە:

میراتگرەکان	ژن	باوک	دایک	٣ کچ	بنەچەی مەسەلەکە ٢٤
بەشەکان	٨/١	٦/١	٦/١	٣/٢	بووە و بەرزکراوەتەوە بۆ
پشکەکان پێش راسکردنەوە	٣	٤	٤	١٦	٢٧[1] و لە لێکدانی لە ژمارەی کچەکان
پاش راسکردنەوە	٩	١٢	١٢	٤٨	مەسەلەکە راستدەکرێتەوە (٣×٢٧)= ٨١

ب ـ ئەگەر لە نێوانیاندا رێکەوتن هەبێت: ویفقی[2] ژمارەی پۆلەکە دەدرێت لە بنەچەی مەسەلەکە یان لە بەرزکراوەکە(عەول) ئەگەر بەرزکرابوویەوە:

نموونە:

میراتگرەکان	داپیرە	٤ برای دایکی	برای داکوبابی	بنەچەی مەسەلەکە ٦ ، بە لێکدانی ئەنجامی نیوەی
بەشەکان	٦/١	٣/١	پاشماوە	ژمارەی برا دایکیەکان لە
پێش راسکردنەوە	١	٢	٣	بنەچەکە ٦.
پاش راسکردنەوە	٢	٤	٦	(٢×٦)= ١٢

---

[1] پشکە شایەنەکان: (٨/١ + ٦/١ +٦/١ +٣/٢) =(٣+٤+٤+١٦)/٢٤ =٢٧/٢٤. فرلولنکردن دەبێتە بنەمای مەسەلەکە لە بریتی مانەوەی بنەمای یەکەم.

[2] مەبەست لە (ویفق) ئەنجامی دابەشکردنی ژمارەکەیە بەسەر کۆلکەی هاویەشدا، ژمارەی براکان٤ لەگەڵ بەشەکەیان پێش راسکردنەوە ٢ هاویەشن لە کۆلکەی هاویەشدا٢، بۆیە ویفقی براکان(٤÷٢) لەگەڵ بنەچەی مەسەلەکە لێکدەدرێت (٢×٦)= ١٢

نموونە:

میراتگرەکان	ژن	دایک	باوک	٦کچ	بنەچەی مەسەلەکە ٢٤ ، بەرز دەکرێتەوە بۆ ٢٧ و ڕاستکردنەوەی لە ئەنجامی لێکدانی ویفقی کچەکان لە ٢٧ (٢٧×٣) = ٨١[1]
بەشەکان	٨/١	٦/١	٦/١	٣/٢	
پێش ڕاسکردنەوە	٣	٤	٤	١٦	
پاش ڕاسکردنەوە	٩	١٢	١٢	٤٨	

دووهەم : ئەگەر کەرت لە پشکی دوو پۆلی میراتگرەکاندا هەبوو: پشکەکانی هەر پۆلێك لەگەڵ ژمارەکەیاندا بەرانبەر دەکرێت.

أ ـ ئەگەر ڕێکەوتبوون، هەر پۆلێك دەگەڕێتەوە بۆ ویفقەکەی[2]

ب ـ ئەگەر ڕێکنەکەوتبوون هەر پۆلێك وەك خۆی دەمێنێتەوە.

ئەنجا هەر پۆلێك لەگەڵ پۆلەکەی تردا بەرانبەر دەکرێتەوە:

أ ـ ئەگەر وەك یەك بوون، یەکیان لێکدەدرێت لەگەڵ بنەچەی مەسەلەکە یان بەرزکراوەکەی ئەگەر بەرزکرابووییەوە:

---

[1] پشکە شایانەکان: (٨/١+٦/١+٦/١+٣/٢)= (٣+٤+٤+١٦)/ ٢٤ =٢٧/٢٤
کەواتە سەرەی کەرتەکان(پشکە شایانەکان) بکرێتە بنەچەی مەسەلەکان لە بریتی ژێرەی کەرتەکان(چەنجارەی هاوبەش).

[2] ئەگەر بە (نیوە) تەبابوون، بەوشێوەیەی هەردووکیان بێ ماوە دابەش دەبوون بەسەر (٢)دا، ئەوا پۆلەکە دەگەڕێنرێتەوە بۆ نیوەی خۆی. ئەگەر تەبابوون لە سێیەکدا، واتە دابەش بن بەسەر ٣ دا ئەوا دەگەڕێتەوە بۆ ٣. ئەگەر تەبابوون لە چواریەکدا، واتە دابەش بن بەسەر ٤ دا، ئەوا دەگەڕێتەوە بۆ ٤.....هتد.

میراتگران	دایك	٦برای دایکی	١٢ خوشك	بنەچەی مەسەلەکە لە ٦ بوو، بەرزکرایەوە بۆ ٧[1] و لە ٢١[2]دا راستکرایەوە.
بەشەکان	٦/١	٣/١	٣/٢	
پێش راسکردنەوە	١	٢	٤	
پاش راسکردنەوە	٣	٦	١٢	

نموونە:

میراتگرەکان	دایك	٥برای دایکی	٥برای باوکی	بنەچە مەسەلەکە لە ٦[3] دەبێت و لە ئەنجامی لێکدانی یەکێك لە پۆلەکان لە بنەچەی مەسەلەکە (٦×٥) =٣٠
بەشەکان	٦/١	٣/١	پاشماوە	
پێش راسکردنەوە	١	٢	٣	
پاش راسکردنەوە	٥	١٠	١٥	

[1] (پشکە شایانەکان): (٦/١+٣/١+٣/٢)= (١+٢+٤)/٦ =٦/٧، پشکەکان دەبنە بناغە، براکان دەگەڕێننەوە بۆ نیوە(٣) چونکە لەگەڵ ژمارەی پشکەکاندا پێش راسکردنەوە تەبان لە نیوەدا. وە ژمارەی خوشکەکان دەگەڕێتەوە بۆ چواریەکیان کە ٣ دەکات، چونکە بە چواریەك تەباییان هەی لەگەڵ پشکەکانیان.

[2] کە بریتیە لە ئەنجامی لێکدانی یەکێك لە پۆلە هاوونەکان پاش بەرانبەرکردن و گێڕانەوە لە مەسەلە بەرزکراوەکە.

[3] لەبەر ناتەبایی نێوان هەر پۆلێك و ژمارەی پشکەکانی هەر پۆلێك وەك خۆی دەمێنێتەوە. لەبەر ئەوەش هەردوو پۆلەکە هاووێنەن یەکێکیان دەدرێت لە بناغەی مەسەلەکە.

ب ـ ئەگەر چوونەناویەکەوەش گەورەکەیان لە بناغەی مەسەلەکە دەدرێت یان لە بەرزبوونەوەکەی ئەگەر بەرزکرابێتەوە.

میراتگرەکان	دایك	٨برای دایکی	٨خوشکی باوکی	بنەچەی مەسەلەکە ٦[1] بوو، بەرزبوویەوە بۆ ٧ و بە لێکدانی ئەوپۆلەی زۆرترە لە بنەچەی مەسەلەکە ڕاستبۆتەوە (٧×٤)= ٢٨
بەشەکان	٦/١	٣/١	٣/٢	
پێش ڕاسکردنەوە	١	٢	٤	
پاش ڕاسکردنەوە	٤	٨	١٦	

نموونە:

میراتگرەکان	مێرد	٥برای دایکی	١٠ برای داکوبابی	بنەچەی مەسەلەکە ٦ دەبێت، بەڵام لە لێکدانی پۆلی زۆرتر لە بنەچەی مەسەلەکە (٦×١٠) = ٦٠[2]
بەشەکان	½	٣/١	پاشماوە	
پێش ڕاسکردنەوە	٣		١	
پاش ڕاسکردنەوە	٣٠	٢٠	١٠	

---

[1] پشکە شایانەکان (٦/١+٣/١+٣/٢) = (٦/٧) سەرە لە بری مانەوە دەکرێتە بنەچەی مەسەلەکە، لە نێوان ژمارەی برلکان و پشکەکانیاندا پێش ڕاسکردنەوە تەباییە بە چواریەك کە لێرەدا ٢ دەبێت. پاش ئەم پرۆسە زیهنیە، دوو پۆلەکە چوونەتەناویەك(٤،٢) گەورەکەیان لێکدەدرێت لەگەڵ مەسەلە بەرزکراوەکەدا(٧×٤) =٢٨ ، مەسەلەکەش لەوەندە ڕاسدەکرێتەوە.

[2] لەبەر ڕێکنەکەوتن لە نێوان هەر پۆلێك و ناوەکەیدا پێش ڕاسکردنەوە، پۆلەکە وەك خۆی هێڵراوەتەوە گەورەکەیان لەگەڵ بناغەب مەسەلەکەدا لێکراوە، ١٠×٦=٦٠

ج ـ ئەگەر رێککەوتبوون، ویفقی یەکێکیان دەدرێت لەوی تریان و ئەنجامەکەشی دەدرێت لە بنەچەی مەسەلەکە یان زیادکراوەکە ئەگەر زیادکرابوو.

میراتگرەکان	دایك	١٢ برای دایکی	١٦ خوشکی داکوبابی	بنەچەی مەسەلەکە لە ٦ بوو، بەرز بوویەوە بۆ ٧ و لە ٨٤[1] دا راست دەبێتەوە.
بەشەکان	٦/١	٣/١	٣/٢	
پێش راسکردنەوە	١	٢	٤	
پاش راسکردنەوە	١٢	٢٤	٤٨	

نموونە:

میراتگرەکان	٢ ژن	٨ خوشکی داکوبابی	بنەچەی مەسەلەکە لە ٤ دەبێت، بەڵام لە ٣٢ راست دەبێتەوە.[2]
بەشەکان	٣/١	پاشماوە	
پێش راسکردنەوە	١	٣	
پاش راسکردنەوە	٨	٢٤	

هەر ژنێك چوار پشك، هەر برایەکیش سێ پشك.

[1] پشکە شایانەکان (٦/١+٣/١+٣/٢) =(١+٢+٤)/٦ =٦/٧. سەرە دەکرێتە بنەمایەك لە بریتی مانەوە لە نێوان براکان و پشکەکانیان پێش راسکردنەوە،رێککەوتنە بە نیو، نیوەکەیان (٦)ە. وە لە نێوان خوشکەکان و پشکەکانیان پێش راسکردنەوە بە تەبایی چوارێەك دەبێت کە (٤)ە، وە ژمارەی ٦ و ٤ تەبان بە نیو، بۆیە نیوەی یەکیان لەوی تر دەدرێت و ئەنجامەکەش لە بنەمای مەسەلە بەرزبووەکە دەدرێت.(٢×٦) یان (٤×٣)= ١٢، (١٢×٧)=٨٤.

[2] بۆ رێنەکەوتنی نێوان پۆلێك و پشکەکانی پێش راسکردنەوە، هەر پۆلێك وەك خۆی دەمێڵینەوە. بۆ تەبایی نێوانیان بە نیو، نیوەی یەکێکیان لەگەڵ ئەوی تر لێك دەدرێت و ئەنجامەکەش لە بنەمای مەسەلەکە دەدرێت. (١×٨) یان (٢×٤) =(٨). (٨×٤) =٣٢، وە لە ٣٢ راست دەبێتەوە.

د ـ ئەگەر دوو پۆلەکەش ڕێکنەکەوتن لەگەڵ یەك، یەکیان لەوی تریان دەدەین و ئەنجامەکەش لە بناغەی مەسەلەکە دەدەین یان لە بەرزکراوەکەی.

میراتگرەکان	٣کچی کوڕ	٤ برای داکوبابی	بنەچەی مەسەلەکە ٣ دەبێت و لە ٣٦ ڕاست دەکرێتەوە[١].
بەشەکان	٣/٢	پاشماوە	
پێش ڕاسکردنەوە	٢	١	
پاش ڕاسکردنەوە	٢٤	١٢	

هەر کچی کوڕێك ٨ پشکی هەیە و هەر برایەکیش ٣ پشك.

سێهەم: هەمان ڕێسای شکانەوە بەسەر دوو پۆلدا بەسەر شکانەوە بەسەر سێ پۆل و چوار پۆلدا جێبەجێ دەکرێت.

چوارەم: بۆ زانینی بەشی هەر میراتگرێك لە مەسەلەیەکی ڕاستکراوەدا، بە لێکدانی بەشەکەی لە مەسەلەکە دا پێش ڕاستکردنەوەی لەو ژمارەیەی لەگەڵ مەسەلەکەدا لێکدراوە، ئەنجامەکەش یەکسان دەبێت بە پشکەکەی لە مەسەلەکەدا پاش ڕاستکردنەوە.

[١] هەردوو پۆلەکە وەك خۆیان دەمێنێتەوە بە هۆی ناتەباییان لەگەڵ پشکەکانیان و یەکیان لەوی تر دەدرێت و ئەنجامەکەش لە بنەچەی مەسەلەکە دەدرێت. (٣×٤) =١٢، (١٢×٣) = ٣٦.

ڕێسای
(التصرف على الرعية منوط بالمصلحة)[1]
هەرکارێك بەرپرس دەیکات لەگەڵ ژێردەستەکانیدا، پێویستە بۆ بەرژەوەندی ئەوان بێت

سەرچاوەی ئەم ڕێسایە فەرموودەی پێغەمبەرە(ﷺ)ە و گەلێك فەرموودە لەم بارەیەوە هەیە، بۆ نموونە: عبدالله کوڕی عەمەر (ﷺ) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی:

((ألَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِه، فَالأميرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِه، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أهْلِ بَيْتِه وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، وَالْمَرْأةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِه وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ، وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِه وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ، ألا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِه: هەمووتان شوانن وبەرپرسن لەوانەی لەبەردەستاندان، ئەو کەسەش فەرمانداری خەڵکە بەرپرسە بەرانبەر ئەو خەڵکە، پیاویش شوانە بەسەر خانەوادەکەیەوە و بەرپرسە بەرانبەریان، ژنیش شوانە بەسەر ماڵ و منداڵی مێردەکەیەوە و بەرپرسە بەرانبەریان، کۆیلەش شوانە لە سامانی گەورەکەیدا و بەرپرسە بەرانبەری، کەواتە ئێوە هەمووتان شوانن و بەرپرسن لەو شتانەی لەبەردەستاندایە))[2]

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٥٨ مصدر هذه القاعدة الاجماع.

[2] صحيح مسلم بشرح النووي١٢/٢١٢ و پاشتر.

مەبەست لە شوان ئەوکەسەیە پارێزگاری لە بەرژەوەندیەکان دەکات و متمانەدار و پابەندە بە گرتنەبەری هەر ڕێوشوێنێك بە سوودی ژێردەستەکانی بێت. ئەوکەسەی دەبێتە بەرپرسی شتێك، پێویستە لەسەری دادگەری تێدا بەکار بهێنێت و بەرژەوەندیەکانی دونیا و دوارۆژ و هەرشتێکی تری پەیوەندیداری تێدا رەچاو بکات.

کەواتە سەرۆکی وڵات کە دەسەڵاتی سەرپەرشتیکردنی بەسەر وڵاتەکەیدا هەیە، پێویستە هەموو ئەو هەڵسوکەوتانەی لەگەل گەلەکەیدا دەیکات لە هەموو روویەکەوە لەسەر بنەمای بەرژەوەندی گشتی ئەوان بێت. پێویستە لەسەر وەلی ئەمر، سەرۆك کۆمار، یان نوێنەریان لە بەڕێوەبردنی کاروبارە گشتیەکاندا بەویستی تەنها خۆی هیچ بڕیارێکی پەیوەندیدار لەگەڵ بەرژەوەندی گشتیدا نەدات، بەڵکو لە هەر بڕیارێکی گشتیدا پێویستە راوێژ بکات لەگەڵ کەسانی ئەزموونـدار و پسپۆر، ئەمەش جێبەجێکردنی فەرمانی پەروەردگارە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) و هەرکەسێکیش نوێنەری خەڵکیە بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری گشتی: ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ﴾ال عمران/١٥٩، وە لە گەلێك ئایەتی تری قورئاندا فەرمان بە راوێژ کراوە، بۆ نموونە دەفەرموێت: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ﴾الشوری/٣٨.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ دروست نیە وەلی ئەمر(سەرۆکی وڵات یان نوێنەری) خزمەتگوزاریەکی گشتی بخاتە ئەستۆی ئەو کەسەی شایستەیی پابەندبوونی بەم پۆستەوە نیە لە رووی توانا و ئامادەیی و دڵسۆزی و ئەمانەت و بێلایەن نەبوونی بۆ لایەنێك بەرانبەر لایەنێکی تر.

ب ـ نابێت هیچکەس کارێکی خزمەتگوزاری گشتی پێ بدرێت لەسەر بنەمای حیزبی و خزمایەتی و لایەنگری و پەیوەندی کەسی، ئەگەر کەسێکی گونجاو نەبوو بۆ ئەو پۆستە.چونکە مەسەلەکە پەیوەندی بە بەرژەوەندی گشتیەوە هەیە و ئەو بەرژەوەندیەش مولکی کەس نیە تا بە ئارەزووی خۆی بیبەخشێت.

ج ـ وەلی ئەمر بەرپرسە لە هەموو ئەو شتانەی لە وڵاتەکەی یان ئەو هەرێمەی سەرپەرشتی دەکات لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، لە رووی تەندروستی و ئابووری و ئاشتی و ئاسایش و سەقامگیری و دابینکردنی پێداویستیەکانی ژیانێکی ئارام و دەستەبەرکردنی دڵنیایی بۆ هەموو تاکەکانی کۆمەڵگەکەی.

د ـ پێویستە لەسەر دادوەرەکان دادگەریی جێبەجێ بکەن لە هەموو ئەو بڕیارانەی لە بوارەکانی ژیاندا دەیدەن، پێویستە لەسەریان لایەنگیری نەکەن لە هیچکام لە سکاڵاکار و سکاڵالێکراو. لە کاتی کاری دادوەریدا نابێت زۆر تێکەڵی خەڵکی ببن، تا نەکەونە ژێر کاریگەریی پەیوەندیە کەسیەکان لەگەڵ خەڵکی و لەوێشەوە ئەو پەیوەندیە بیکاتە لایەنگری بەرژەوەندی کەسێك دژ بە بەرژەوەندی کەسێکی تر.

٣٦

ڕێسای
(التضمين إلزام بالتعويض و ليس تمليكا)
زامنكردن سەپاندنی بریتیدانە و خاوەنداربوون نیە

هەركەس بە ڕێگەیەكی ناڕەوا سامانی كەسێكی تر داگیر بكات، پێویستە لەسەری هەمان ئەو شتە بگەڕێنێتەوە ئەگەر مابوو، وەگەر نا پێویستە شتێكی هاوێنەی پێ بداتەوە و ئەگەر هاوێنەشی نەبوو، نرخەكەی بە خاوەنەكەی دەدات لەو شتانەدا كە تەنها بە نرخەكەی دەبژێررێت.[1]

زانایانیش ڕاجیاییان هەیە دەربارەی ئەو زامنبوونەی لە ڕێساكەدا هاتووە، ئایا سەپاندنی بریتیدانە وەك جومهوری زانایان دەڵێن، یان خاوەنداركردنە وەك حەنەفیەكان دەڵێن. درێژەی بابەتەكەش بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

أ ـ حەنەفیەكان و هاوبیرەكانیان پێیان وایە كە (دز) بەرپرس نیە لە فەوتانی ئەو شتەی كە دزیویەتی ئەگەر سزاكەی بەسەردا درا، بە پێی فەرموودەی پەروەردگار كە دەفەرموێت ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللّهِ﴾المائدة ٣٨

---

[1] سامانی وێنەدار : ئەو شتەیە كە لە هەمان پۆلی خۆیدا هاوێنەی هەیە و جێگای یەكدی دەگرنەوە بۆ بژاردن، وەك ئەو شتانەی دەكێشرێن یان دەژمێررێن یان دەپێورێن.
سامانی نرخی: ئەو شتەیە كە هاوێنەی نیە، یان هاوێنەی هەیە بەڵام دەسكەوتنی لە بازاڕدا یان لە دەستی خەڵكدا ئەستەمە.

بوونی ئەم ئایەتە بە بەڵگە: وشەی (جزاء ـ پاداشتەسزا) ناوێکی تایبەتە و مانایەکی دیاریکراو و تایبەت و یەکلاکراوە دەگەیەنێت کە سزای دزین و فەوتاندنی شتێکە، جگە لەمەش هەر شتێك بگوترێت دژ بەم دەقە دەبێت و نەسخی دەکات.

کورتەی قسە ئەمەیە: دزی دوو حوکمی هەیە: یەکیان پەیوەندی بە دزەکەوە هەیە و ئەوی تریش پەیوەندی بە شتەدزراوەکەوە هەیە. ئەوەی پەیوەندی بە دزەکەوە هەیە گومانی تێدا نیە، بە بەڵگەی فەرموودەکەی خودا: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا﴾ئەمەش کۆدەنگی لەسەرە.

بەڵام ئەوەی پەیوەندی بە زامنبوونی شتەدزراوەکەوە هەیە، ڕاجیایی هەیە و حەنەفیەکان دەڵێن: زامنبوون و دەستبڕین لە یەك دزیدا کۆناکرێتەوە و فەوتانی دزراوەکە و سەرفبوونی بەدەست دزەکەوە (پێش یان پاش سزاکە)نابێتە هۆی زامنبوونی، وە ئەم بنەمایەی خۆیانیان کردۆتە بەڵگە کە دەڵێت: " هەر شتێك بخرێتە سەر دەق بە نەسخ دادەنرێت". هەروەها بەڵگەیان بە فەرموودە و عەقڵیش هێناوەتەوە:

یەکەم: ئەوئایەتەی باسمانکرد لە دوو ڕووەوە دەکەنە بەڵگە:

یەکەمیان: خوای گەورە دەستبڕینی بە (جزاء) ناوبردوە، کە لە مانا زمانەوانیەکەیدا لەسەر کیفایەت بونیات دەنرێت، چونکەناوێکی تایبەتە و بابەتی مانایەکی دیاریکراوە و بەشێوەیکی گومانهەڵنەگر و ڕوون ئەو واتایە دەگەیەنێت کە پێویستی بەوە نیە کە فەرموودە ڕوونی بکاتەوە، ئەگەر زەمانەتی شتەدزراوەکە بخرێتە سەر سزاکە، ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی دەسبڕینەکە بەس نیە و پاداشتی دزیەکە نیە و خوای گەورەش هەرگیز پێچەوانەی هەواڵی خۆی شتێك نافەرمێت.

دووهەمیان: خوای گەورە هەموو پاداشتی دزیەکەی بە دەسبڕینەکە داناوە، چونکە وەك ناوێکی تایبەتی وەها بەکاریهێناوە کە ماناکە بە شێوەیەکی یەکلاکەرەوە بگەیەنێت و شتێکی تری لەگەڵ باس نەکردوە، بۆیە ئەگەر زامنبوونمان واجب کرد، دەستبڕینەکە دەبێتە بەشێکی پادلشتەکە و زەمانەتەکەش دەبێتە

بەشەکەی تری، ئەمەش شتێك زیاد دەکرێت بۆ تایبەتەکە و نەسخیش دەهێنین بەسەر قورئانی پیرۆزدا.

دووهەم: سوننە: دەڵێن فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) داکۆکی لەسەر ئەو مانایە دەکات کە لە دەقی تایبەتی قورئاندا هاتووە دەربارەی ئەوەی کە دەسبڕین پاداشتێکی تەواوە بۆ دزین و فەوتانی شتە دزراوەکە، ئەوەش لەو گێڕانەوەیەدا هاتووە کە عبدالرحمن بن عوفەوە وەرگیراوە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((إذا قطع السارق فلا غرم عليه: هەرکات دەستی دزیان بڕی ئیتر بژاردنی لەسەر نامێنێت))[1]

سێهەم: بەڵگەی عەقڵی: عەقڵی ساغ پشتیوانی ئەو داکۆکیانەی ئێمە دەکات کە دەسبڕین پاداشتی دزی و فەوتانی شتەکەیە، چونکە ئەو شتانەی زەمانەت کراون تەملیك دەکرێن لە کاتی ئەنجامدانی زەمانەت یان هەڵبژاردنی لە کاتی وەرگرتنەوە(واتە بە کاریگەری گەڕاوە ـ الاثر الرجعي)، کەواتە پاش پێبژاردن دزەکە دەبێتە خاوەنی شتە دزراوەکە لە مێژووی جێبەجێکردنی دزیەکەوە و بەو شێوەیە سزای دزیەکە و دەسبڕینی لە موڵکی خۆیدا روو دەدات و ئەمەش دروست نیە بە کۆی رای زانایان.[2]

لەسەر بنەمای ئەم لێکۆڵینەوە وردانە، گەشتوونەتەئەو ئەنجامەی کە دەستبڕین و پێبژاردن کۆنابنەوە، جا ئەگەر پێش دەسبڕین شتەدزراوەکەیان پێ بژارد دەستبڕینەکەی لەسەر نامێنێت، گەر پێشتریش دەستیان بڕی ئیتر بژاردنی لەسەر نامێنێت. هەندێك لە زانایان بە رەهایی لەگەڵ ئەم رایەی حەنەفیەکاندان، وەك ئیمامی (الثوري)[3].

---

[1] كتاب: بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ابوبكر بن مسعود بن احمد الكاساني علاء الدين.

[2] تەماشای پەرتووکی: البدائع ٩/٤٢٦٩. أصول البزدوي مع كشف الاسرار ٩١/١ أصول السرخسي ١٢٩/١.

[3] البدائع ٩/٤٢٦٩. اصول البزدوي مع كشف الاسرار ٩١/١. اصول السرخسي ١٢٩/١

ئیمامی مالیك جیاوازی خستوە لە نێوان دزی نەدار و دارا دا و دەڵێت: گەر هەژار بوو بژاردنی لەسەر نیە. ئەم زانایانەش هەمان رایان هەیە: عطاء ، ابن سیرین، الشعبي، مکحول.[1]

ب ـ زۆربە(جمهور)ی زانایان لە مەزهەبەکانی شافعی[2] و حەنبەلی[3] و جەعفەری[4] و زاهیریەکان[5] دەڵێن: پێویستە دەسبڕین و بژاردنیش جێبەجێ بکرێت، چونکە بژاردن مافی مرۆڤە و دەسبڕینیش مافی خودایە و هەرکات هۆکارەکەیان هەبوو پێویستە حوکمەکەشی جێبەجێ بکرێت.

کورتی قسەکە ئەوەیە: ئەوکەسەی دزی دەکات، لە هەمان کاتدا دەستدرێژی دەکاتە سەر دوو ماف: مافی خودا(مافی گشتی)، کە سەقامگیری و ئارامی کۆمەڵگەیە لە سامان و ژیانیاندا. وە مافی بەندەکان(مافی تایبەتی)، کە مافی تایبەتی ئەو کەسەیە کە دزی لێکراوە. ئەوکەسەش تاوان بەرانبەر مافی خودا دەکات دەبێ دەستی ببڕێت کە لە قورئاندا ڕوونکراوەتەوە. هەروەها دەستدرێژیکردنە سەر مافی خەڵکیش زامنبوونی لەسەرەو لە ڕێسا گشتیە نەگۆڕەکانی شەریعەتی ئیسلامدا بڕیاری لەسەر دراوە، بۆ نموونە فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((لا ضرر ولا ضرار)) هاوێنەی ئەمەش زۆرە لەو مەسەلانەی دوو دەستدرێژی تێدایە: دەستدرێژی بۆ سەر

---

[1] المغني لابن قدامة ٨/٣٧١.

[2] المهذب (٢/٢٨٤). تێیدا دەڵێت: " ئەگەر شتەکە بە دەستی دزەکەوە فەوتا، دزەکە دەبێت بریتیەکەی بدات و دەستیشی دەبڕێت و هەچکام لەم دوو سزا بەریەستی ئەوی دی ناکات، چونکە زامنبوون مافێکی پێویستی مرۆڤەکەیە و دەسبڕینیش مافێکی پێویستی خودا و کەسیان بەریەستی ئەوی دی ناکات، وەك خوێنبایی و کەفارەت)"

[3] المغني لابن قدامة (٨/٢٧٠). تێیدا دەڵێت:" پاش ئەوەی دەستی دزیان بڕی، ئەگەر شتە دزراوەکە مابوو دەدرێتەوە بە خاوەنەکەی، ئەگەر نەشما بوو نرخەکەی پێ دەبژێررێت، هەژار بێت یان دەوڵەمەند"

[4] الخلاف للطوسي (٢/٤٧٣). کە دەڵێت: " ئەگەر شتێکی لە شوێنی پارلستنی خۆیدا دزی، دەسی دەبڕین، پاشان ئەگەر شتەکە مابوو دەیگێڕێتەوە بە بێ راجیاییەك و گەر فەوتابوو نرخەکەی پێ دەبژێررێت"

[5] لمحلی ١١/٣٣٩.

مافی خوداو خەڵکی، لێرەشەوە دوو سزای دەبێت، هەروەك کوشتنی هەڵە، کە کەفارەتی تێدایە وەك مافی خودا ، خوێنباییشی تێدایە(بریتی) وەك مافی بەندەکان(میراتگرانی تاوانلێکراو).

پەسەندکردنی رایەك:

بە لای منەوە ئەو رایە پەسەندە کە ئیمامی مالیك و هاوڕایانی بۆی چوون کە جیاوازی دەخەنە نێوان دزی هەژارو دزی پارەدارو هەردوو سزاکە تەنها لە سەر دزی پارەدار کۆدەبێتەوە. ئەم وردەکاریە گەرچی دەقێکی ئاشکرا و تایبەتی لە قورئان و سوننەتی لەسەر نیە، بەڵام باشترینی ئەو رایانەیە کە رۆحی لێبوردەیی شەریعەتی ئیسلامی رەچاو کردووە.

بەڵام سەبارەت بە کەسی پارەدار، سزا و بژاردن بەسەر یەك شوێندا نادرێن، بەڵکو دەستبڕین روو لە کەسەکە دەکات و بژاردنەکەش روو لە ماڵە دزراوەکە.

هەروەها هۆکارەکەشیان جیاوازە، هۆکاری دەستبڕین بەزاندنی سنووری مافی خودایە(مافی گشتی)یە کە تێکدانی ئاسایش و حەوانەوە و ئارامی ژیانی کۆمەڵگەیە و لەسەر ئەمەش سزا دەدرێت بە پێی ئایەتی: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا﴾. هۆکاری زامنبوونیش دەستدرێژیکردن سەر مافی تایبەتی بەندەکانە(دزیلێکراو) بە بێ پاساوێکی رەوا، بۆیە زامن دەبێت، بەپێی یاسا گشتیەکانی شەریعەتی ئیسلام، بۆ نموونەش فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): ((لا ضرر ولا ضرار: زیانی بێ پاساو مەگەیەنن و زیانیش بە زیان وەڵام مەدەنەوە)).

کەواتە سروشتیە دادوەر دوو فەرمانی سەربەخۆ دەربکات دەربارەی دز، یان یەك فەرمان لە نێوان دەستبڕین و زامنبووندا. یاساکانی جیهانی هاوچەرخیش لەسەر ئەم راستیە یەکدەنگن، هەرکەس تاوانێك بکات و زیانێکی ماددی بدات، پێویستە پێی ببژێررێت، هەروەها ئەو سزایەش دەدرێت کە بڕیار دراوە بۆ ئەو تاوانە لەسەر داوای کەسی زیانلێکەوتوو.

بەڵام لە حاڵەتی هەژاریدا لێبوردەیی ئیسلام و دادپەروەری پەروەردگاری وا دەخوازێت کە بژاردن نەخاتە ئەستۆی هەژار و تەنها دەستی ببڕێتەوە.

بەڵام ڕایەك دەخەمە سەر بۆچوونەکەی ئیمامی مالیك(ڕەحمەتی خوای لەسەر) بۆ کاملبوونی، بەوەی دادگەریی تەواو وەها دەخوازێت کە بژاردنەکە لە گەنجینەی دەوڵەت(سامانی گشتی) بدرێت.

ئەمەش لەکاتێکدایە هەژاری هۆکاری تاوانەکە نەبوو، خۆ گەر هەژاری پاڵنەری دزیەکە بوو، چاکەخوازیش ئەوە دەخوازێت لە دەسبڕینیش ببەخشرێت، بە پێی فەرمانی پەروەردگاری دادوەر و چاکەپەروەر:﴿ إِنَّ اللَّـهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ.... ﴾النحل ٩٠، هەروەك چۆن یارانی پێغەمبەر لەساڵی گرانی و برسیەتیدا بڕیاریاندا سزای دەسبڕین لابرێت.

ڕێسای
(تكييف الشيء تحديد وصفه الشرعي أو القانوني)
دیاریکردنی چۆنیەتی هەر شتێك دیاریکردنی پێناسی شەرعی یان یاسایی ئەو شتەیە

دیاریکردنی چۆنیەتی : دیاریکردنی پێناسی بابەتێك و گونجاندنی لەگەڵ ئەو دەقەدا کە باسی دەکات.

نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

دیاریکردنی چۆنیەتی گرێبەست: گرێبەست بریتیە لە پێکەوەبەسترانی ئیجابی گرێبەستکارێك و قبوولکردنی بەرانبەرەکەی بە شێوەیەك کاریگەری لەسەر گرێبەست لەسەرکراوەکە دادەنێت، وەك مافەکان، کاریگەریش لەسەر گرێبەستکار دادەنێت، وەك پابەندیەکان، لە چەند ڕوویەکی جیاوازیشەوە چۆنیەتیەکەی دەگۆڕێت:

یەکەم: لە ڕووی ڕێکخستنی یاساییەوە:

١ ـ گرێبەستی ناودار(خاوەن ناو): ئەو گرێبەستەیە شەریعەت یان یاسا ناوێکی دیاریکراوی پێدراوە و ڕێکخستنێکی یاسایی یان شەرعی بۆ دانراوە.

٢ ـ گرێبەستی بێناو: ئەو گرێبەستەی ناوێکی دیاریکراوی نەبێ و ملکەچی ڕێکخستنێکی دیاریکراو نەکرابێت.

دووەم: لە ڕووی دامەزرانەوە:

١ ـ لە ڕووی ڕەزامەندیەوە: ئەو بەشەیە کە هەبوونی دامەزرانی ڕەزامەندی هەردوولا زامن دەکات. زۆربەی گرێبەستەکانیش لەم چەشنەیە.

٢ ـ چۆنیەتی شێوە(شکل): ئەو لایەنەیە کە دانامزرێت ئەگەر ڕەزامەندیەکە لە قالبێکی دیاریکراودا خۆی نەبینێتەوە کە یاسا هەڵیدەبژێرێت، وەك ئەو هەڵسوکەوتانەی لەگەڵ خانوبەرەدا دەکرێت، وەك لە مادەی (٥٠٨) لە یاسای مەدەنی عێراقی ژمارە (٤٠)ی ساڵی ١٩٥١. هەروەها مادەی(٣) لە یاسای تۆماری خانوبەرەی عێراقی ژمارە(٤٣) ی ساڵی ١٩٧١. ئەم دوو یاسایە دەڵێن: فرۆشتنی هەر خانووبەرەیەك لەفەرمانگەی تۆماری خانووبەرەدا تۆمار نەکرێت بەتاڵە.

٣ ـ بەرجەستەیی: ئەو گرێبەستەیە کە تەنها بە ڕەزامەندی دوو لایەنەکە تەواو نابێت، بەڵکو پێویستە ئەو شتەی گرێبەستەکەی لەسەرکراوە وەربیگرێت، بۆ نموونە: ئەو کەسەی دیاریەکی پێ دەدرێت بۆی نیە هیچ دەسکاریەکی بکات تا وەرینەگرێت.

سێهەم: لە ڕووی پابەندکردن و پابەندبوونەوە:

١ ـ ئەو گرێبەستەی هەردولا پابەند دەکات، ئەو گرێبەستەیە کە پابەندی بەرانبەر لە نێوان هەردوو گرێبەستکارەدا بەرهەم دەهێنێت، وەك کڕیار و فرۆشیار.

٢ ـ ئەو گرێبەستەی تەنها لایەك پابەند دەکات، وەك گرێبەستی بەخشینەکان، وەك گرێبەستی دیاری، کە پابەندیەکەی پێش وەرگرتن روو لە بەخشەر دەکات و روو لە پێبەخشراو ناکات.

چوارەم: لە ڕووی ڕۆڵی کاتەوە:

١ ـ ئەو جۆرەی یەکسەر جێبەجێ دەبێت: ئەو گرێبەستەیە کات تۆخمێکی سەرەکی نیە لە دیاریکردنی جێگەکەیدا، وەك گرێبەستی فرۆشتن.

٢ ـ بەردەوامی جێبەجێبوون: ئەو گرێبەستەیە کات ڕۆڵی هەیە لە دیاریکردنی جێگەکەیدا، وەك گرێبەستی کرێ.

پێنجەم: لە رووی بریتیەوە:

١ ـ گرێبەستی گۆڕینەوەی بریتی: ئەوەیە كە هەردوو گرێبەستكار شتێك دەدات و لە بەرانبەریدا شتێك وەردەگرێت لە بەرانبەرەكەی، وەك گرێبەستی (گۆڕینەوە) و (كرێگرتن).

٢ ـ گرێبەستی بەخشین: ئەوەیە كە گرێبەستكاران بریتی لە بەرانبەرەكەی وەرناگرێت، وەك گرێبەستی دیاری و خواستن.[١]

[١] بۆ درێژەی بابەتەكە سەیری نووسراومان (نظرية الالتزام برد غير المستحق) بكە ، لا ١٢٢ و پاشتر.

پیتی ثاء

٣٨

ڕێسای
(الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان)[١]
ئەو داوایەی بە بەڵگەی بەهێز دەچەسپێت وەك بینینی چاو وەهایە

ئەم ڕێسایە بە شێوازی تریش دەربڕدراوە، وەك:

أ ـ (الثابت بشهادة ذوي العدول كالثابت بإقرار الخصم) (ئەو داوایەی بە گەواهیدانی كەسانی دادپەروەر دەسەلمێت، وەك سەلماندنی بابەتەكە وەهایە بە دانپێدانانی شكاتلێكراو)[٢]

ب ـ (الثابت بالبيّنة بمنزلة المعلوم عند القاضي) (ئەو داوایەی بە بەڵگە سەلمێندراوە وەك ئەوە وەهایە كە لای دادوەر ڕوون و ئاشكرا بێت).[٣]

ج ـ (الثابت بالبيّنة كالثابت عياناً) (ئەو داوایەی بە بەڵگە دەسەلمێت وەك ئەوە وەهایە كە بەچاو بینرابێت)[٤].

د ـ (الثابت بالبيّنة كالثابت بالإقرار) (ئەو داوایەی بە بەڵگە دەسەلمێت وەك ئەوە وەهایە بە دانپێدانان سەلمێنرابێت)[٥].

---

[١] مجلة الاحكام العدلية، م٧٥.
[٢] المبسوط ١٦٨/١٩.
[٣] للبسوط ٢٩/١٦
[٤] الفتاوى الخانية لا ٣٤.
[٥] المبسوط ١٤٤/٦.

هـ - (الثابت بالبيّنة كالثابت بإتفاق الخصم) (ئـەوەی بـە بەڵگـە دەسـەلمێت وەك ئەوە وەهایە بە یەکدەنگی ناکۆکەکان چەسپیبێت)[1].

ناوەڕۆکی هەموو ئەم ڕێسایانە ئەوەیە بەڵگەی ئاشکرای بەهێز(البرهان) بریتیە لەو بەڵگەیەی سکاڵای پێ دەسەلمێنن، وشـەکانی ئاشـکرا(العیان) و بەڵگـەی ئاشـکرای بـەهێز(البرهان) و بینـینی چـاو(المعاینـة و الرؤيـة بـالعین و المشـاهدة) هـەموو یـەك مەبەست دەگەیەنن. مانای هـەرکام لـەو ڕێسـایانەش ئەوەیـە کـە ئـەو شـتەی دلوای لەسەر دەکرێت بە گەواهی کەسانی دادپەروەر سەلمێنرا مـاف پـێ جـێگیر دەبێـت و هەمان هێزی ئەو سەلمێنراوەی هەیە کە بە بینینی چاو و بەڵگەی بەهێز لـە بـۆڕدانی بەرانبەردا، کەواتە پێویستە لەسەر دادوەر بە پێی ئەو بەڵگانە حوکم بدات.

ئەوەی شایانی باسە کە گەواهیدان ڕستەیەکی هەواڵیە و ئەگەری ڕاستی ناڕاستی هەیە، بەڵام خودای شەرعدانەری کاردروست بە هەمانشێوەی یاسا دەسکردەکانەوە بۆ ڕەچاوکردنی پاراستنی ماف خەڵکی قبوڵی دەکات و ڕێگا دەدات کاری پێ بکرێت.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَاسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ من رِّجَالِكُمْ....﴾البقرة ٢٨٢.

وەلە سوورەتی (الطلاق - ٢)دا دەفەرموێت. ﴿وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ....﴾.

وە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((البيّنة على المدعي واليمين على مـن أنكـر – وفي رواية – على المدعى عليه: ئەو کەسەی دلوایەك دەکات پێویستە بەڵگەی هەبێت، ئەو کەسەش نکولی لەو دلوایە دەکات پێویستە سوێند بخوات، وە لـە گێڕانەوەیەکدا لـە بری (ئەو کەسەی نکوولی لە داواکە دەکات) دەسـتەواژەی (دلوا لەسـەر تۆمـارکراو) هاتووە)).

وشەی (البرهان) لە زاراوەی فیقهیدا بە واتای بەڵگەی بەهێز دێـت(الحجـة)، چ لـە گومانهەڵنەگرەکان (اليقينيات) پێکهاتبێت یان نیشانەکان(الامارات) یان هـەردووکیان پێکەوە.

---

[1] قواعد الفقه لا ٧٣. ينظر موسوعة القواعد الفقهية، د. محمد صدقي. ٥٢٧/٢

بـەڵام لـە زاراوەی زانایـانی لۆژیکـدا بریتیـە لـە: بەڵگەیـەکی لـۆژیکی هـەموو پێشـەکیەکانی گومانهەڵنـەگر(یقینی) بـن، ئەگـەر یـەکێکیان بەڵگـەی گومـانی بێـت، ئەنجامی بەڵگەکەش گومانهەڵگر دەبێت، چونکە ئـەنجامی هـەر بەڵگەیـەك سـەر بـە لاوازترین پێشەکیەکانیەتی، ئەو کاتەش بەڵگەکە گومانهەڵنەگر (برهان)نابێـت بـەڵکو پێی دەوترێت نیشانە(امارة).

وادیارە لە بابەتی ڕێسا فیقهیەکاندا مەبەست لە وشەی (البرهان) بەڵگەی بەهێزە، واتە ئەو شتەی بە بەڵگەی گومانهەڵنەگر و گومانی بەهێز دەچەسپێت، چونکە ئەگە ر دلوا لە دادوەر بکرێت قەناعەتی خۆی تەنها لەسەر بەڵگـەی حاشـاهەڵنەگر بونیـات بنێت، ئەوا زۆرێك لە مافەکانی خەڵکی دەفەوتێت، چونکە زۆربـەی کـات دادوەر بـەو بەڵگانە کار دەکات کە لەسەر شایەتیەکان بونیات نراوە، شایەتیش گەرچی کەسـانی دادپەروەریش بیدەن هەر بە هەواڵ دادەنرێت و هەواڵیش ئەگەری ڕاستی و ناڕاسـتی تێدایە، ئەگەر وەك واقیع وەهـابوو پێـی دەوترێـت: ڕاسـت، ئەگـەر واقیـع وەك ئـەم وەهابوو پێی دەوترێت: ڕاستی، کەواتە ڕاستی و ڕاست لە خودی خۆیاندا یەك شتن و بە گوێرە(الاعتبار) جیاوازن، ئەگەر هەواڵیش وەك واقیع نەبوو پێی دەوترێت درۆ، گەر واقیعیش وەك هەواڵەکە نەبوو پێی دەوترێت بەتاڵ(الباطل). کەواتە درۆ و بەتاڵ وەك ڕاست و ڕاستی لە خۆیاندا یەکن و لە گوێرەدا جیاوازن.

گەلێك ڕێساش لە ژێر چـەتری ئـەم ڕێسـایەدا هەیـە، کەواتـە بـە ڕەگـەز(الجنس) دادەنرێت و ئەوەی لەژێر چەتریدا کۆدەبێتەوە پێیان دەوترێت جۆرەکان(الانواع)، یان بە سەرەکی دادەنرێت و ئەوەی لە ژێر چەتریدایە بـە لقـەکان دادەنرێـت. سـەرەڕای ئەمەش ئەو زانایانەی توێژینەوەیان دەربارەی ڕێساکان کردووە ئەو لق و جۆرانـەیان کردۆتە هاوشانی سەرەکی و ڕەگەزەکان، هەروەك باسیشمانکرد هاوشان جیاوازە لە هاوشـانەکەی و بەشـکراو گشـتی تـرە لـە بەشـەکانی و ئـەو زانایانـە ئـەم دوانـەیان تێکەڵکردوە و لە جێگای یەکدیدا باسیان کردوون و ئەمەش لە تەرازووی لۆجیکدا لەو

هەڵانەیە کە لێبوردنی تێدا نیە. بۆیە شێوازی سەرکەوتوو ئەوەیە لقەکان لە ژێر سەرەکیدا و جۆرەکان لەژێر رەگەزدا باس بکرێت، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١ـ ڕێسای (البينة على المدعي واليمين على من انكر)[1]

واتە: ئەو کەسەی داوایەك دەکات پێویستە بەڵگەی هەبێت، ئەو کەسەش داوای دژ کراوە پێویستە سوێند بخوات.

واتە ئەو شتانەی بە ئاشکرا دەیبینین پێویستی بە بەڵگە نیە و بۆ سەلماندنی پێچەوانەی ئەو ئاشکراییە پێویستمان بە بەڵگە هەیە و سوێندخواردن بۆ هێشتنەوەی دۆخی ئەسڵیە و ئەسڵیش ئەوەیە تاوانێك لە ئەستۆدا نەبێت و نکوولیکاریش خۆی بە بێتاوان دەزانێت، سوێندیش بۆ دەڵنیابوونەوەیە لەو مانەوەی بێتاوانیە کە لە ئەسڵدا هەیە.[2]

لە نموونە جێبەجێکراوەکانی:

أ ـ ئەگەر فرۆشیار وتی: ئەوکاتەی شتەکەم فرۆشتوە شیاویەتی تەواوم نەبوە(ناقص الاهلية)، ئەوا فرۆشتنەکەی جێبەجێ ناکرێت و دەتوانێت داوای فرۆشراوەکە دەکاتەوە ئەگەر لە لایەن خۆیەوە پاش باڵغبوونی یان لە لایەن سەرپەرشتیارەکەیەوە(وەلی ئەمرەکەیەوە) مۆڵەتی فرۆشتنەکە نەدرابوو، وە کڕیارەکە وتی ئەو شتەی لێ کڕیوە لە کاتی عاقڵی و باڵغیدا، ئەوا فرۆشتنەکە دادەمەزرێت و جێبەجێ دەکرێت و هەچکام لە گرێبەستکاران بە ویستی سەربەخۆیان ناتوانن هەڵیوەشێننەوە، لەبەر ئەوەی رووکەشی دۆخەکە لە قازانجی

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م (٧٦)
ئەم ڕێسایە سەرچاوەکەی ئەو فەرموودەیە کە دەفەرموێت: ((أَنَّ الْبَيِّنَةَ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينَ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ)) اخرجه الترمذي في سننه ٤٠٣/٣، متاب الاحكام، باب ما جاء في ان البينة على المدعي واليمين على المدعى عليه، رقم الحديث ١٣٤١.

[2] منير القاضي ، سەرچاوەی پێشوو، ١٤٠/١.

شکاتلێکراوە قسەی ئەو وەردەگیرێت و دلواکار پێویستە بەلگە هەبێت بۆ ئەوەی بیسەلمێنێت کە لەکاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا شیاویەتی تەواوی نەبوە.

ب ـ ئەگەر دوو گرێبەستکارەکە راجیابوون لەوەدا کە گرێبەستەکە بە زۆر یان بە خۆویستی کراوە، ئەوکاتە پێویستە لەسەر ئەوەیان کە دەڵێت بەزۆر کراوە بەلگە بهێنێت، چونکە ئەسڵ ئەوەیە کە بە خۆویستی کرابێت.

٣ ـ ڕێسای (البينة حجة متعدية والاقرار حجة قاصرة)[1]

(بەلگەی ڕوونکەرەوە ـ البينە ـ بەلگەیەکی تێپەڕە بۆ پتر لە کەسێك، بەلام دانپێدانان تەنها کەسی دانپێانەر دەگرێتەوە).

واتە: دانپێدانان تەنها دانپێدانەر دەگرێتەوە، بە دەربڕینێکی تر تەنها حوکم بەسەردادراو دەگرێتەوە و بەلگە تەنها ئەوکەسە ناگرێتەوە کە بەرانبەری بەکارهێنراوە بەلکو کەسی تریش دەگرێتەوە، واتە تەنها ڕوو لە حوکم بەسەردادراو ناکات و کەسی تریش دەگرێتەوە، بەلگەیەکە دژ بە حوکم بەسەردادراو و ئەوکەسەش شتەکەی لێوەرگرتوە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەگەر کەسێك دلوایەکی تۆمارکرد لەسەر یەکێك لە میراتگرانی مردوویەك بەوەی کە قەرزی لەسەر مردووەکە هەیە جگە لە میراتیەکەش، جا ئەگەر بەلگەی بۆ دلواکەی هێنایەوە ئەوا حوکمەکە هەموو میراتگرەکان دەگرێتەوە، بەلام ئەگەر بەلگە نەبوو، بەلکو ئەو میراتگرەیان کە شکاتەکەی لەسەر تۆمارکراوە دانی پێدا نا، ئەوا ئەو حوکمەی بەپێی ئەم دانپێدانانە دەردەچێت تەنها ئەو ئەندازەیە دەگرێتەوە لە قەرز و میراتەکە کەوا بەر دانپێدانەر دەکەوێت.[2]

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٧٨.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م١٦٤٢.

ب ـ ئەگەر شەریکێك فەرمانی بە یەکێك لە شەریکەکانی کرد بە فرۆشتنی خانوویەکی هاویەش، پاشان دانی بەوەدا نا کە فرۆشیار هەموو نرخەکەی وەرگرتووە، ئەوا کڕیارەکە لە بەشی فرۆشەرەکە ئازاد نابێت.

٤ـ ڕێسای (المرء مؤاخذ بأقراره)[1]

(مرۆڤ بە دانپێدانانی خۆی مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت)

واتە ئەگەر کەسێك دانی بە شتێکدا نا ئەوا دەبێت ئەنجامەکانیشی قبووڵ بکات، پاشان ئەوەی لێ وەرناگیرێت کە بڵێت: هەڵەم کردووە لە دانپێداناندا. بەڵام ئەگەر بە فەرمانی دادوەر بە درۆ بخرێتەوە ئەوا گرنگی پێ نادرێت.[2]

لە نموونە پراکتیکیەکانیشی:

أ ـ ئەگەر کەسێك دانی بەوەدا نا قەرزی کەسێکی دیاریکراوی لەسەرە، ئەوا پێویستە لەسەری ئەو قەرزە بداتەوە بەو کەسە و ئەگەر بڵێت قەرزەکەم پێداوەتەوە لێی وەرناگیرێت، چونکە ئەم دواییە پەشیمان بوونەوەیە لە دانپێدانان، مەگەر بڵێت پاش دانپێدانان قەرزەکە دراوەتەوە.

ب ـ ئەگەر کڕیار وتی فرۆشراوەکە ناتەواویەکی کۆنی تێدایە و فرۆشیاریش پشتڕاستی کردەوە، کڕیار دەتوانێت فرۆشراوەکە وەرنەگرێت بە هۆی ئەو دانپێدانانەوە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٧٩.

[2] سەیری مادەی (١٨٥٧) لە مجلة الاحكام العدلية.

٣٩

رێسای

(الثابت بالتصادق كالثابت بالمعاينة)[1]

ئەو مەسەلەیەی بە (بڕوابە یەكدیكردن ـ التصادق) دەچەسپێت، وەك ئەوە وەهایە كە بە چاوبینرابێت.

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم رێسایە:

أ ـ ئەگەر برایەك و خوشكێك دانیان بە بوونی برایەكیاندا نا، ئەوا پێویستە میراتەكە لە نێوان دانپێدانەر و ئەوكەسەی دانپێدانانی بۆ كراوە دابەشبكرێت، كەواتە ئەو برایەی دانیانپێداناوە تەنها لە بەشە میراتیەكەی ئەم دوانە دەبات و لە بەشی میراتگرەكانی تر نابات، چونكە بەلگەی دانپێدانان تەنها كەسی دانپێدانەر دەگرێتەوە، لێرەشدا ئەو برلو خوشكە دانپێدانانی یەكیان پشتراست كردۆتەوە لە بوونی ئەو برایەدا.

ب ـ ئەگەر ئەو ئافرەتەی تەلاق دراوە وتی ماوەی چاوەڕوانیم (عیددە) تەواو بووە، دیارە كە ئیتر تەلاقەكەی دەبێتە جیایی كۆتایی(بائینة) و مێردەكەی ناتوانێت بیگەڕێنێتەوە بۆ ناو بازنەی ژن و مێردی. ئەگەر مێردەكە وتی: دلیكم هەوالی پێدام كە تووشی سووڕی مانگانە نەبووە، جا ئەگەر ژنەكە ئەو قسەیەی پشتڕاست كردەوە مێردەكەی دەتوانێت بیگەڕێنێتەوە بۆ ناو بازنەی هاوسەری، چونكە باوەڕیان بە یەكدی كردووە لەوەدا كە هێشتا هاوسەری لە نێوانیاندا ماوە، بەڵام ئەگەر ژنەكە بە درۆی خستەوە باوەڕی پێ دەكرێت ئەگەر سوێند بخوات.

---

[1] المبسوط ١٨/١٤٠.

پیتی جیم

٤٠

ڕێسای
(جناية العجماء جبار)[1]
ئەوزیانەی ئاژەڵ دەیدات هیچ بژاردنێكی تێدا نیە

ئاژەڵ هەر زیانێك بە خەڵكی و سامانیان بگەیەنێت بە فیڕۆ دەچێت و بەتاڵە و هیچ فەرمانێكی تاوانی و مەدەنی تێدا نیە، گەر كەسێكی تر بە ویستی خۆی نەبووبێتە هۆی ئەم زیانە.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایەش ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرە(ﷺ) كە دەفەرموێت: ((العجماء جرحها جبار)).

لە نموونە پراكتیكیەكانیشی:

أ ـ ئەگەر كەسێك ئاژەڵەكەی كردە ناو موڵكی كەسێكی ترەوە بە مۆڵەتی خۆی، نابێتە زامنی ئەو زیانەی ئاژەڵەكە دەیدات.

ب ـ ئەگەر دوو كەس ئاژەڵەكەیان لەو شوێنەدا بەستەوە كە مافی ئەو بەستنەوەیان هەیە تێیدا، یەكێك لەو ئاژەڵانە ئەوی تری فەوتاند خاوەنەكەی بەرپرس نیە لێی.

ج ـ ئەگەر وڵاخێك سەركێش بوو و خاوەنەكەی نەیتوانی هەوساری بكات و زیانی بە كەسی تر گەیاند، بەرپرس نابێت.

هەڵبەت هەموو ئەم بەرپرس نەبوونانە لە كاتێكدایە كە خاوەن وڵاخەكە نەبووبێتە هۆكار و یان دەسدرێژی نەكردبێت یان كەمتەرخەم نەبووبێت، بۆیە

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٩٤.

ئەگەر خاوەنەکەی یەکێك لەم حاڵەتانەی تێدا بوو بەرپرس دەبێت. بۆ نموونە ئەگەر وڵاخەکەی کردە ناو کێڵگەی کەسێکی تر، بەرپرس دەبێت لە زیانی وڵاخەکە.

د ـ ئەگەر لە ناو موڵکی خۆیدا بە سواری وڵاخێك بە ڕێگادا دەڕۆشت و وڵاخەکە بە قاچی یان کلکی یان دەمی زیانێکی گەیاند، زەمانەتی لەسەر نیە.

هـ ـ ئەگەر کەسێك وڵاخەکەی کردە ناو موڵکی کەسێکەوە لە سەر مۆڵەتی خۆی، بەرپرسی ئەو زیانانە نابێت کە وڵاخەکە دەیدات.

ز ـ ئەگەر شۆفێرێك بە هۆی فشاری زریان و نەبینی بەردەمی خۆیەوە زیانی بە کەسێك گەیاند بەرپرس نیە بە مەرجێك کەمتەرخەمی یان زیادەڕەوی نەبووبێت.

ڕێسای

(الجواز الشرعي لا ينافي الضمان)

ڕێپێدانی شەرعی ناتەبایی لەگەڵ زامنبووندا نیە

ڕاستیەکەی ئەوەیە بوترێت:

(الجواز الشرعي الاستثنائي لا ينافي الضمان)

ڕێپێدانی شەرعیی هەڵاوێردراو ناتەبایی لەگەڵ زامنبووندا نیە

ئەم ڕێسایە بە ڕەهایی(وەك لە یەکەم دەربڕیندا هاتووە) هەڵەیە، بۆیە پێویستە کۆتی هەڵاوێردنی بۆ دابنرێت، چونکە ناتەبایی لەگەڵ زامنبووندا نیە. بۆ نموونە: ئەگەر کەسێك دارایی کەسێك لە ژێر فشاری زەروورەت یان زۆرلێکردنی بێدەرەتاندا بفەوتێنێت ڕەوایە و دروستە و ڕوخسەتێکی بە هۆی ئەو ناچاریەوە پێ دراوە، بەلام زامن دەبێت، چونکە کارەکەی لە بنەڕەتدا ناڕەوایە و بە هۆی ڕوخسەتەوە ڕەوایەتی وەرگرتوە، ڕوخسەتیش زامنبوون هەڵناوەشێنێتەوە.

٤٢

ڕێسای

(الجواز الشرعي ينافي الضمان)[1]

ڕێپێدانی شەرعی ناتەبایی لەگەڵ زامنبووندا هەیە

ڕاست وایە بگوترێت:

الجواز الشرعي الاصلي ينافي الضمان

ڕێپێدانی شەرعیی بنەڕەتی ناتەبایی لەگەڵ زامنبووندا هەیە

زانایـانی پێشـین و پاشـین ئـەم ڕێسـایەیان بـە شـێوەیەکی ڕەهـا گواسـتۆتەوە، ئەمەش هەڵەیە و پێویستە بەو شێوەیەی سەرەوە ڕاست بکرێتەوە، ئـەم ڕێسـایەش پێچەوانەی ڕێپێدانی شەرعیی هەڵاوێردنە کە ناتەبایی لەگەڵ زامنبووندا نیە.

بۆ نموونە: ئەگەر کەسێك لە موڵکی تایبەتی خۆیدا ـ وەك باخ یان باخچە ـ بیرێکی لێدا و شتێکی تێکەوت و فەوتا یان زیانی لێکەوت، خاوەن بیرەکە لە ڕووی مەدەنی و جەزاییەوە بەرپرس نیە، چونکە کارەکەی لە بناغەدا ڕەوایـە زامنبـوون نایگرێتـەوە، بۆیە پێویستە لەم ڕێسایەدا کۆتی (سەرەکی) دابنرێت.

ئەم دوو ڕێسایە بە یەك شێوە داڕێژراون و دوو فەرمانی جیاوازیش لە خۆ دەگرن، بۆیە پێویستە بۆ ڕوونکردنەوەی هۆکاری ئەم جیاوازیە ڕێسای یەکەم بە (هەڵاوێردن) و دووەمیش بە (سەرەکی) سنووردار دەکەین.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٩١.

پیتی حاء

ڕێسای

(الحاجة تنزل منزلة الضرورة عامة أو خاصة)[1]

ئەو خواستەیەی(گشتی بێت یان تایبەتی) لە ئاستی زەرورەتدا نیە هەندێجار حوکمی زەرووڕەتی پێدەبەخشرێت.

واتەخواستە فەرمانەکانی زەرووڕەتی بەسەردا جێبەجێ دەکرێت و ئەم کارەش دەبێتە هۆیەک لە هۆیەکانی روخسەت و بەریەستیش دەبێت لە تووشبوونی بەرپرسیاریەتی جەزایی.

پێویستی نازەروریش ئەو شتەیە کە خاوەن پێویستیەکە خوازیارە دەربارەی ئەو پێویستیە و لە رووی داواکردنەوە کەمترە لە پلەی زەرورەت، هۆکەشی ئاسانکاری و یارمەتی خەڵکی و نەهێشتنی سەختگیریە.

ئەم جۆرە پێویستیەش دوو جۆرە:

أ ـ **پێویستی گشتی:** بریتیە لەو پێویستیەی تایبەت نیە بە کۆمەڵێک مرۆڤ یان ناوچەیەک، بەڵکو لە ژیانی هەموو مرۆڤەکاندا و لە هەموو وڵاتاندا بوونی هەیە، وەک پێویستی خەڵکی بە کرێگرتن و خواستی شت دروستکردن و شتی لەم بابەتە.

ب ـ **پێویستی تایبەت:** بریتیە لەو پێویستیەی تایبەتە بە کەسانێک یان کۆمەڵگەیەک یان پۆلێك، وەك ئەو پێویستیەی زاناکانی مەزهەبی حەنەفیان ناچارکرد بەوەی فەتوا بدەن بۆ رەوابوونی (فرۆشتنی الوفاء)، هەروها وەك

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٣٢.

پێویستی بازرگانەکان بەوەی پاش بینینی (نموونە) حسابی ئەوەیان بۆ دەکرێت هەموو شتەکەیان بینیوە و بژاردەی پەشیمانییان نامێنێت، گەر نموونەکە وەك ئەوە بێت کە گرێبەستیان لە سەری کردووە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

١ ـ گرێبەستی کرێگرتن دروستە گەر کرێکە کاش (نقد)بێت، گەرچی ئەو سوودەی گرێبەستەکەی لەسەر دەکرێت لە کاتی گرێبەستەکەدا بوونی نیە. ئەمەش ڕای ئەو کەسەیە سوود لەو وارس(عرض)انەیە کە لەگەڵ نوێبوونەوەی کاتدا نوێ دەبێتەوە.[1] بەلام ئەم نموونەیە هەڵەیە وەك پێشتر وتمان، چونکە سوودوەرگرتن لە شتەکەیە تازە دەبێتەوە، بەلام خودی سوود ماتەوزەیەکە لە ئەستۆی داراییەکدا و هەرکات سوودی ئەستۆیەکە تەولو بوو فرێ دەدرێتە سەبەتەی فرێدراوەکانەوە.

٢ ـ دروستە بچیتە گەرماوی کرێ گەرچی کاتی مانەوە و ئەندازەی ئەو ئاوەی بەکاردەهێنرێت نادیارە، هەروەها لەبەرانبەر بلیتێکی نرخ دیاریکراودا دروستە بشچیتە شوێنە گشتیەکانی وەك مۆزەخانە، گەرچی ماوەی مانەوە و سوودوەرگرتنی لە شتەکانی ناوی نادیارە، بەڵام لەبەر ئەوەی پێویستیمان پێی هەیە ڕێگای پێ دراوە. هەر لەسەر ئەم بناغەیەش ئەو مامەڵانەی لە میوانخانەکاندا دەکرێت بە دروست دانراوە، لە بابەت جێگیربوون و خزمەتکردن و خواردن و خواردنەوەی میوانەکانەوە کە دیایکراو نیە، ئەو کەسەش کە ئەو کارانە ئەنجام دەدات ماوەکەی دیاریکرلو نیە، بەلام پێویستی خەڵکی بەم خزمەتگوزاریانە ئاشکرایە، بۆیە وەك هەلاوێردنێك لە ڕێسای گشتی ڕێگای پێ دراوە.

[1] وەك حەنەفیەکان، وە مامۆستا منیر القاض، في شرح المجلة ١ /٩١.

٣ ـ گرێبەستی سەلەم ڕێگای پێ دراوە سەرەڕای ئەوەی فرۆشراوەکە بوونی نیـە لە کاتی گرێبەستەکەدا، چونکە بازرگان پێویسـتیان بـەوە هەیـە پارەکانیـان بخەنە کار و جووتیاریش بە کشتوکاڵ زەویەکەی بەرهەم بهێنێت.

٤ ـ گرێبەستی بەکرێگرتنی دەلاڵ دروستە کاتێك لە هەر سەدیەکدا ڕێژەیەکی پێ دەدرێت، چونکە خەڵکی پێویستی بەو جۆرە مامەڵەیە هەیە.

٥ ـ دروستە دایەن بگریت بە کرێ، دیارە کە شیردان و خزمەتکردنی منداڵەکە لـە کاتی گرێبەستەکەدا نین، بەڵام لەبەر پێویستی خەڵکی ڕێگای پێ دراوە.

٦ ـ وەسیەتکردن دروستە، بەڵام لەبناغەدا بەخاوەنکردنێکی پاش مردنەو دروست نیە، چونکە میراتی موڵکی میراتگرەکانە و ئەستۆی دارایـی خاوەنەکـەی بـە مردنی کۆتایی پێ دێت.

گەلێك نموونەی تریش هەیە کە بواری باسکردنی لێرەدا نیە و هەمووشی دروستە وەك هــەڵاوێردنێك، کــە لــە زاراوەی زنایــانی بنــەماکانی فیقهــدا پێــی دەوترێــت (الاستحسان).

ڕێسای
(الحدود تدراء بالشبهات)
ئەو سزایانەی لە شەریعەتدا دانراون لە کاتی هەبوونی گوماندا جێبەجێکردنیان دەوەستێنرێت

تاوانەکان لە شەریعەتی ئیسلامیدا لە رووی سروشتیانەوە دەکرێن بە سێ بەشەوە:

بەشی یەکەم: تاوانەکانی (قصاص) و (دیە):

واتە تاوانی کەسەکان یان تاوانی دەسدرێژیکردنە سەر گیان و بەشەکانی جەستە، سزای ئەم بەشە بە تۆڵەی هاووێنە دەکرێتەوە(گەر تاوانەکە بە ئەنقەست بێت) کە پێی دەوترێت (قصاص)، گەر هەڵەش بوو بریتی (دیة) دەدرێت.

بەشی دووەم: تاوانەکانی دەسدرێژیکردنە سەر مافی خودا(مافە گشتیەکان):

هەروەها دەسدرێژیکردنە سەر مافە هاوبەشەکانی نێوان خودا و مرۆڤ، کە مافی خودای تێدا زاڵترە(وەك تاوانی دزی و زینا)، لە تایبەتمەندی و جیاکەرەوەی تاوانەکانی ئەم بەشە ئەوەیە کە تاواندن(تجریم) و سزادان بە دەق دیاری دەکرێت، وەك تاوانی زینا کە بەم فەرموودەی خودا قەدەغە کراوە: ﴿وَلاَ تَقْرَبُوا الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلاً﴾ الاسراء/٣٢. سزاکەشی هەر لە قورئاندای کە دەفەرموێت: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ﴾ النور/٢.

پوختەی قسە ئەوەیە كە تاوانەكانی سنووریەزاندن لە شەریعەتی ئیسلامداو هەموو تاوانەكانی تر لە یاسادا و سزاكانیان بە دەق دیاری دەكرێت، بە پێی ئەم ڕێسایەی كە دەڵێت: (دیاریكردنی هەر تاوان و سزایەك تەنها بە دەق دەبێت).

یەكێك لە تایبەتمەندیەكانی تاوانەكانی سزا سنووریەكان ئەوەیە دەچنەناویەكەوە، واتە ئەو كەسەی چەندجارێك یەكێك لەم تاوانانە بكات تەنها لەسەر دواهەمین دانەیان سزا دەدرێت، بەهۆی گوماناویبوونی پێشوەكان. یەكێكی تر لە تایبەتمەندیەكانی ئەوەیە لەگەڵ سەرهەڵدانی گوماندا سزاكە نامێنێت، مەبەستیش لە گومان ئەوەیە كە وادەزانیت ڕاست و چەسپیوە بەڵام وەها نیە، یان لە نێوان حەڵاڵ و حەرام و ڕاستی و ناڕاستیدا ساغ نەبۆتەوە.

یەكێكی تر لە تایبەتمەندیەكانی ئەوەیە كە دەگۆڕێت بۆ سزایەكی تەمبێكارانە(تەعزیری)، واتە ئەو سزا دیاریكراوەی لە دەقەكەدایە جێبەجێ ناكرێت و دەگۆڕێت بە سزایەك كە دەسەڵاتی یاسادانەری ئەو كاتە دیاری دەكات.

جۆرەكانی گومان:

بە پێی ئەو گشتێژمێریەی(استقراء) لە فیقهی ئیسلامیدا كراوە گومان دەكرێت بە سێ بەشەوە:

١ ـ گومان لە جێگای حوكمەكە: وەك سەرجێیی لەگەڵ هاوسەردا لەكاتی سووڕی مانگانەدا كە لە قورئاندا قەدەغە كردووە: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمْ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ البقرة ٢٢١. فەلسەفەی ئەم فەرمانەش ئەوەیە كە سەرجێییكردن لەو كاتەدا ژن و مێرد تووشی نەخۆشیە مەترسیدارەكان دەكات و تەنانەت ئەو منداڵەش كە لەم نزیكیەیان دروست دەبێت زیانی پێ دەگات.

٢ ـ گومان لە بكەردا: وەك ئەوەی ژنێك بە هاوسەری خۆی تێبگات و سەرجێیی لەگەڵ بكات، یان دەركەوێت كە مارەكردنەكەی دانەمەزراوە، وەك مارەكردنی بێ

شایەت، یان مارەکردنی ژنێك لەکاتی ماوەی چاوەڕوانیدا لە جیابوونەوەی لە پیاوێکی تر.

٣ ـ گومان لە حەرامبوونیدا: واتە ئەوەی زانایان ڕاجیاییان هەیە لە حەڵاڵی و حەرامیدا، وەك ئەو مارەبڕینەی بێ وەلی ئەمر کراوە یان بێ شایەت کراوە یان مارەبڕینی کاتی(موتعە).

هەڵوەشانەوەی ئەو سزایەی لە دەقدا بۆ تاوانەکانی سنوورەکان دیاریکراوە لەم فەرموودەیە سەرچاوە دەگرێت کە دەفەرموێت: ((ادرؤا الحدود عن المسلمين ما استطعتم، فإن كان له مخرجٌ فخلوا سبيله، فإن الإمام أن يُخطئ في العفو خير من أن يخطئ في العقوبة: ئەوەندەی دەتوانن سزای تاوانەکانی سنوور لەسەر موسوڵمانان لابدەن،[1] گەر ڕێگا دەستێکتان دۆزیەوە بۆی سزای مەدن، چونکە پێشەوا و کاربەدەست لە لێبوردندا هەڵە بکات باشترە لەوەی لە سزادان‌دا هەڵە بکات))[2] وە لە گێڕانەوەی ئیبنوماجەدا دەفەرموێت: ((ادفعوا الحدود ما استطعتم له مدفعاً: ئەوەندەی دەتوانن (بە ڕێگەی ڕەوا)سزای تاوانەکانی سنوور رابگرن))[3].

بەشی سێهەم: ئەو تاوانانەی سزای تەمبێکاریان لەسەرە یان تاوانەتەمبێکاریەکان:

تەمبێکردن بریتیە لەو سزایەی دەسەڵاتی یاسادانانی کاتی تاوانەکە بڕیاری لەسەر دەدات لەکاتی نەبوونی دەقێکدا بۆ دیاریکردنی ئەو سزایە، ئەمەش سێ جۆری هەیە:

جۆری یەکەم: هەر کات گومان دروست بوو لە تاوانێکی سنووری(حدی)دا، دەگۆڕێت بۆ تاوانی تەمبێکاری و سزا دیاریکراوەکەی کە لە دەقدایە جێبەجێ ناکرێت، بەڵکو بەو یاسایە دیاریدەکرێت کە لە لایەن دەسەڵاتی یاسادانانی ئەوکاتەوە

---

[1] ئەم وشەی (موسوڵمانان)ە وەدەرنانی پێچەوانەکەی ناگەیەنێت کە (ناموسوڵمانە).

[2] أخرجه الترمذي في سننه ٤٥٣/٣، كتاب الحدود، باب ما جاء في درء الحدود، رقم الحديث ١٤٢٤.

[3] أخرجه ابن ماجة٢/٧٥٠، كتاب الحدود، باب الستر على المؤمن و دفع الحدود بالشبهات، رقم الحديث ٢٥٤٥.

دیاریدەکرێت، وەك تاوانی زینا ئەگەر چوار شایەتی لەسەر نەبوو، یان چوارجار دانپێدانانی تاوانبار لەبەردەم دادوەردا رووی نەدا، بەڵکو بەڵگەی نزمترمان بۆ ئەو تاوانە هەبێت، لەم کاتەدا تەنها سزایەکی تەمبێکارانە دەدرێت و دەبێتە سزاکانی کەتن، واتە کەمتر لە سێ ساڵ زیندانی[1].

جۆری دووەم: ئەو تاوانەی لە شەرعدا بە تاوان دانراوە و سزای بۆ دیاری نەکراوە، وەك فێڵکردن لە تەرازوودا و بەرتیل و جاسوسی شتی لەم جۆرە، لە لایەن دەسەڵاتی یاسادانانی ئەو کاتەوە سزایەکی گونجاو لەگەڵ قەبارە و مەترسی تاوانەکەدا بڕیاری لەسەر دەدرێت.

جۆری سێهەم: هەر شتێك زیان بە بەرژەوەندی گشتی بگەیەنێت، مافی کاربەدەستی وڵاتە کە بە هاوکاری راوێژکاران سزایەکی بۆ دابنێت، وەك تاوانەکانی بە قاچاخبردنی کەلوپەلی وڵات بۆ دەرەوە و بە پێچەوانەوە، هەروەها سەرپێچیەکانی سیستەمی هاتوچوو.

ئەوەی شایانی باسە دادوەر ناتوانێت سەربەخۆ شتێك بکاتە تاوان یان سزایەك بەدیبهێنێت، چونکە ئەم رێسایەمان هەی کە دەڵێت (بە دەق نەبێت هیچ تاوان یان سزایەك دیای ناکرێت).

---

[1] وەك لە یاسای ئێستای سزادانی عێراقیدا، مادەکانی (٣٨٦ ـ ٣٨٨).

ڕێسای
(الحريم له حكم ما هو حريم له)
سنوور(حريم)ی هەر شتێك هەمان حوكمی ئەو شتەی هەیە

سەرچاوەی ئەم ڕێسایە ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە(ﷺ) كە دەفەرموێت ((إِنَّ الْحَلالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنْ النَّاسِ فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ: بەڕاستی حەرام و حەڵاڵ ڕوون و ئاشكران، لە نێوانیاندا چەند شتێكی گوماناوی و ناڕوون هەیە زۆركەس نایانزانێت، بۆیە ئەو كەسەی خۆی لەو شتە گوماناویانە بپارێزێت ئاین و ناموسی خۆی دەپارێزێت و ئەو كەسەش دەكەوێتە ناو ئەو شتە گوماناویانەوە تووشی حەرام بووە، هەروەك شوانێك مەڕەكانی لە نزیك سەوزاییەكی قەدەغەكراوەوە بلەوەڕێنێت زۆر نزیكە مەڕەكانی بچنە ناو ئەو قەدەغەوە)) ئیمامانی بوخاری و موسلیم گێڕاویانەتەوە.

سنوور لە حەرام و واجب و مەكروهدا هەیە، هەموو حەرامكراوێك سنووری خۆی هەیە كە بە دەوری حەرامەكەدایە، وەك ڕانی مرۆڤ كە سنووری عەورەتی گەورەیە(كە پاش و پێشی مرۆڤە)، حەریمی واجبیش ئەو شتەیە كە بە بێ ئەو واجبەكە بەدینایەت.

سنووری شوێنی ئاوەدانیش دەچێتە نێو ئەم ڕێسایەوە، چونكە ئەو كەسەی لە سنووری ئەو ئاوەدانیەدا زەویەك زیندوو بكاتەوە ناتوانێت سنووری ئەو ئاوەدانیە بخاتە سەری، چونكە بەشێكە لە ئاوەدانیەكە.[1]

---

[1] القواعد الفقهية للشيخ عبدالله بن سعيد، لا ٥٦.

٤٦

ڕێسای
(الحقيقة تترك بدلالة العادة)
واتای بنەڕەتی و سەرەکی هەر وشە و دەستەواژە و ڕستەیەك وازی لێ دەهێنرێت بۆ ئەو واتایەی کە نەریت پێی بەخشیوە

ئـەم ڕێسـایە بـە هـەردوو دەربـڕینی (تُـدرك - دەزانرێـت) و (تُـترك - وازی لـێ دەهێنرێت) هاتووە و هەردووکیشیان ڕاستن.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە بۆ هەردوو دەربڕینەکە:

١ ـ ئەگەر واتای ڕاستەقینە و بنـەڕەتی بـەکار نـەدەهێنرا بـەهۆی ئەستەمبوونی بەکارهێنانی یان لە شەرع و نەریتـدا ئـەو واتایـە پشـتگوێ خرابـوو، ئـەوا ڕای هەموان لەسەر ئەوەیە کە واتا مەجازیەکەی بەکاردەهێنرێت.

بۆ نموونە: کەسێك سوێن بخوات کە لەم درەختە ناخوات، واتـا مەجازیەکـەی لێ وەردەگیرێت، چونکە واتای ڕاستەقینە(کە خواردنە لە خودی درەختەکە) ئەستەمە، بۆیە ئەگەر لە بەروبوومی درەختەکەی خوارد سوێنەکەی دەکەوێت و ئەگەر بەشێکی لە خودی درەختەکـە خـوارد سـوێنەکەی ناکـەوێت. ئەگـەر درەختەکەش زڕ بوو واتای نرخی درەختەکەی لێ وەردەگیرێت و گەر سوودی لـە نرخەکـەی وەرگـرت سـوێنەکەی دەکـەوێت و گـەر بەشـێکی لـە خـودی درەختەکە خوارد سوێنی دەکەوێت، چونکە ئەستەمە واتـای ڕاسـتەقینە لـەم سوێنە وەریگرین.

٢ ـ ئەگەر کەسێك سوێندی خوارد قاچ نانێتە ماڵی فلان کەس، واتای مەجازی لە قسەکەی وەردەگرین و گەر چوویە ئەو ماڵـەوە سـوێنەکەی دەکـەوێت، گـەر

قاچی ڕاکێشا و گەشتە ماڵی ئەوکەسە سوێندەکەی ناکەوێت، چونکە ناتوانین لەم سوێنەدا واتا حەقیقی و سەرەکیەکەی زمانەوانی لێ وەربگرین و بە پێی واتا باوەکەی مامەڵەی لەگەڵ دەکەین.

٣ ـ گەر کەسێك بە پارێزەرێکی گوت لە وەکیلی منەوە (خصومة) لەگەڵ فلانکەسدا بکە، ئەوا ناکرێت واتا بنەڕەتی و زمانەوانیەکەی لێ وەربگرین، چونکە بە واتای (جەنگ و دژایەتی)دێت و لە ڕووی شەرعیەوە دروست نیە بە بێ پاساو دژایەتی کەس بکەیت، بەڵکو واتای ئەوەی لێ وەردەگیرێت کە پارێزەر ببێتە وەکیلی ئەو کەسە لە وەڵامدانەوەی دلوای دادگادا.

٤ ـ ئەو دانپێدانانەی بەسترابێتەوە بە مەرجێکەوە بەتاڵە، چونکە هەواڵەو هەواڵیش نابەسرێتەوە بە مەرجەوە، بەڵام ئەگەر بەسترایەوە بە کاتێکەوە کە لە باوی خەڵکیدا بێتە پێش، بە دانپێدانان دادەنرێت بە قەرزێکی دواخراو، بۆ نموونە ئەگەر کەسێك وتی بە کەسێکی تر: ئەگەر گەشتیتە فلان شوێن من ئەوەندە پارە قەرزاری تۆم، ئەم دانپێدانانە بەتاڵەو وەرناگیرێت، بەڵام ئەگەر وتی: هەرکات فلان مانگ هات من ئەوەندە پارە قەرزاری تۆم، وەردەگیرێت و بە قەرزێکی دواخراو دادنرێت.

٥ ـ ئەو دانپێدانانەی بەسرلوەتەوە بە مردنەوە مانای شایەتیدانە لەسەر ئەوەی قەرزێکی لەسەرە و مەبادا میراتگرەکان نکولی لێ بکەن، بۆ نموونە ئەگەر کەسێك وتی: ئەگەر مردم ئەوا ئەوەندە پارە قەرزاری فلانکەسم، بێگومان ئەو ئەندازەیە دەکەوێتە ئەستۆی، بمرێت یان نا، چونکە واتای باو بۆ ئەو دانپێدانانە ئەوەیە.[1]

---

[1] الاستاذ منير القاضي/ شرح المجلة ١٠٤/١.

٤٧

رێسای
(الخراج بالضمان)[1]
سوود وەرگرتن لە هەر شتێك بەستراوەتەوە بە زامنكردنیەوە

الخراج: ئـەو شـتەی لـە مـوڵكی مرۆڤـەوە بەرهـەم دێـت، واتـە ئـەو بەرهـەم و بەرووبوومـەی وەك شـیری ئـاژەڵ و بەچـكەكانی و پـارەی بەكرێـدانی خانووبـەرە و بەرهەمی زەوی و هەر سوودێكی تری موڵكی گواستراوە و خانووبەرە.

الضمان: بریتیە لە پابەندبوونی كەسـێك بـە شـتێكەوە و لـەكاتی فەوتانیـدا وەك بەشێك لە دارایی خۆی مامەڵەی لەگەڵ بكات، بۆیە زامنبوون بریتیە لە پابەندبوون بە ئەركێكەوە كە هەركات مەرجەكان هاتەدی زامنبوونەكەش دێتە دی. هەندێك جاریش بەو پارەیە دەوترێت كە دەبێت لە بریتی ئەو پارەیە بیدات كە ونی كردووە. كەواتـە هەركەس زامنی بژاردنی فەوتانی شتێك بكات دەشـتوانێت سـوودی لـێ وەربگرێـت، واتە زامنكردنی بژاردنی شتێك مافی سوودلێوەرگرتنیشی پێ دەدا.

ئەو فەرمانانەی لەم رێسایەوە بەدی دێت:

لەم رێسایەوە چەند لقەفەرمانی فیقهی بەدی دێت وەك:

أ ـ ئەگەر كڕیار بە هۆی مـافی بـژاردەی ناتـەواوی(خیار العیـب)ەوە فرۆشـراوێكی گەڕاندەوە، بەڵام ماوەیەك بەكاری هێنابوو كرێكەی ناكەوێتە سـەر ، چـونكە ئەگـەر

[1] ئەم رێسایە لەو فەرموودەیەوە وەرگیراوە كە دەفەرموێت ((ان الخراج بالضمان)) اخرجـه ابـوداوود في سننه ٣٦٠/٢ ، كتاب البيوع والايجارات ، رقم الحديث ٣٦٠٨. والترمذي ٣٧٦/٣، كتاب البيوع. رقم الحديث ١٢٨٥. والنسائي ٢٥٤/٧، كتاب البيوع . والامام احمد في المسند ٤٢/١٨، رقم الحديث ٢٥٦٢١.

پێش گەڕاندنەوەی لە لای ئەو بفەوتێت بە ماڵی خۆی دادەنرێت و زیانەکەی خۆی دەگرێتەوە و فرۆشیار بە هۆی ئەم فەوتانەوە زیانی لێ نادرێت.[1]

ب ـ ئەگەر شتێکی فرۆشت لە سەر ئەو بناغەیەی کە سیفەتێکی خوازراو و ویستراوی تیایە، بەڵام پاشان دەرکەوت ئەو سیفەتەی تیانیە، کڕیار سەرپشکە لەوەی گرێبەستەکە هەڵبوەشێنێتەوە، یان بەردەوام دەبێت بەو نرخەی کە بۆ هاوێنەکانی دادەنرێت، جا ئەگەر هەڵیوەشاندەوە و فرۆشراوەکەی گەڕاندەوە بۆ فرۆشراو و نرخەکەی وەردەگرێتەوە، فرۆشیاریش ماف داواکردنی گەڕاندنەوەی بەرهەمەکانی فرۆشراوەکەی نیە(واتە سوود و بەرهەمەکانی کاتی نێوان وەرگرتنی فرۆشراو و گەڕاندنەوەی) چونکە ئەگەر بفەوتایەت زیانی بە کڕیار دەگەیاند بەو سیفەتەی کە زامنی فرۆشراوەکەیە، بۆیە بەرهەم و سوودەکانیشی بۆ ئەوە.

---

[1] ابن نجيم، المرجع السابق ١/١٨٢. مجلة الاحكام العدلية، م٨٥.

ڕێسای

(الخلاف يرتفع اذا حدد محله)[1]

هەر کات خاڵی ڕاجیاییمان دیاری کرد ڕاجیایی نامێنێت

گومـانی تێـدا نیـە کـە ٪۹۹ ی ناکۆکیـە فەلسـەفی و مەزهـەبی و تایەفیـەکان و ناکۆکیەکانی تریش بناغەکەی ناکۆکیە لە سەرچاوە و شوێنی سـەرهەڵدان و شـوێنی دیتن و ناسین و ئامانجی بەڵگەکاندایە و شتی تـری لـەم بابەتانـە. بـەڵام ئەگـەر لـەم بوارانەدا ناکۆکی و ڕاجیاییەکان ڕوون بوویەوە ڕاجیاییەکانیش نامێننەوە و هەموو لە یەك بۆچوون و حوکمدا یەك دەگرنەوە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

یەکەم: ڕاجیایی زانایانی بنەماکانی ئـاینی ئیسـلام لـەوەدا کـە ئایـا فەرمانـەکانی خوای گەورە ئامانج و مەبەستی تێدایە یان نا؟

هەندێکیان دەڵێن ئامانج و مەبەستی تێـدا نیـە چـونکە ئەگـەر بـایس و ئامـانجی هەبێت ئەوە دەگەیەنێت کە خودا ناتەواوە و دەیەوێت بـەم ئامانجانـە پـڕ بکاتـەوە. هەندێکیشیان دەڵـێن: فەرمانـەکانی خـودا ئامـانج و بایسـدارە و ئـەوەش بریتیـە لـە بەرژەوەندیـەکانی خـەڵك و حـوکم و فرمـانی بـێ ئامـانج پووچـیەو پووچـیش لـە پەروەردگارەوە دوورە. پاشان خوای گەورە ئەرکی پەیامی ئیسلامی لە بـەدیهێنانی بەرژەوەندیـەکانی مرۆڤەکانـدا دانـاوە و دەفـەرموێت: ﴿وَمَـا أَرْسَـلْنَاكَ إِلَّـا رَحْمَـةً لِّلْعَالَمِينَ﴾الانبياء۱۰۷. ڕەحمەت لەم ئایەتەدا بە واتای بەرژەوەندیـە، بەرژەوەنـدیش

---

[1] ئەفلاتون.

یان ئەرێنیە وەك سوود بەدیهێنان(یان سوودی بەدیهێنرلو) یان نەرێنیە کە بریتیە لە دوورخستنەوەی زیان(یان زیانی دوورخراوە)، چ مادی بێت یان مەعنەوی، دونیایی بێت یان دوارۆژی. بۆیە فەرمانەکانی خوای گەورە مەبەستداری تێدایە بە مانای بەدیهێنانی بەرژەوەندیەکانی مرۆڤ. لە راستیدا ئەم راجیاییە تەنها لە رووی جیاوازی ئەو وشانەوەیە کە بەکار دەهێنرێت و بەس، ئیتر هیچ پاساوێك نیە بۆ ئەوەی کات و تەمەنمان بە فیڕۆ بدەین لەو گفتوگۆیەدا، چونکە ئەگەر مەبەست بەرژەوەندیەکانی خودا خۆی بێت ئەمە کوفرە و ناتەواویدانە پاڵ خودایە، ئەگەر مەبەستیش بەرژەوەندیەکانی کۆمەڵگەی مرۆڤ بێت کە بە ئامانجەکانی شەریعەت ناودەبرێت، نکولی کردنی ئەم بەرژەوەندیەش لە فەرمانەکانی خوادا هەر بە کوفر دادەنرێت و زانایانی بنەماکانی ئاینیش لە پەرتووکەکانیاندا پانتاییەکی زۆریان بۆ گفتوگۆی ئەم بابەتە تەرخان کردوە، ئەوەی کە پێویستە ئەوەیە کە هەر زانایەکی ورد و راستیخواز لەم جۆرە گفتوگۆیە خۆی بپارێزێت.

دووەم: راجیایی زانایانی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی لەسەر ئەوەی ئایا پێوانەکاری(القیاس) بەڵگەیەکی شەرعیە یان نا؟ زۆربەی زانایان پێیان وایە کە بەڵگەیە و هەندێکیش وەك ئیمامیەکان و ظاهیریەکان دەڵێن بەڵگەی شەرعی نیە. هەریەك لەم لایەنانەش پەرتووکێکی زۆری لە وڵامدانەوەی لایەنی بەرانبەردا نووسیوە، بۆ نموونە ئیمامی ئیبن قەییمی جەوزییە ٢٢٠ لاپەڕەی لە پەرتووکی (اعلام الموقعین) بۆ ئەم مەبەستە تەرخان کردووە و باسی لە رای هەردوولا دەکات و رایەکیان پەسەند دەکات[1]، ئەمەش زایەکردنی تەمەن و کاتە. بەڵام پێوانەسازی بۆ پێوانەکردنی پێویستیمان لە لاپەڕەیەك پتر نیە، چونکە بریتیە لە گەڕاندنەوەی هەندەکیەکان(الجزئیات) بۆ ئەو هەمەکیی(الکلیات)انەی مانایەکی عەقڵانیان هەیە، واتە ئەو هەمەکییە شەرعیانەی عەقڵی مرۆڤ بایس و فەلسەفەکەی دەزانێت. کەواتە

---

[1] اعلام الموقعین عن رب العالمین، للامام ابي عبداله محمد بن ابي بكر المعروف بأبن قيم الجوزية. ت ـ ٧٥١ه. ج١/١٣٠ ـ ٣٥٠.

ئەگەر مەبەست لە پێوانەکاری ئەوە بێت لە بنەڕەتەوە فەرمانی خودا بەرهەم بهێنێت، ئەوا پێویستە لەسەر هەر موسوڵمانێکی عاقڵ بە توندی دژی ئەو ئاراستەیە بێت، چونکە سەرچاوەی فەرمانەکانی خودا تەنها قورئانە(دیارە پێغەمبەریش هەر لە قورئانەوە ڕەوایەتی وەرگرتوە)، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنِ الْحُكْمُ إِلاَّ لِلّهِ﴾ الانعام ٥٧. بەڵام ئەگەر مەبەست لە بەڵگەبوونی پێوانەکاری ئەوە بێت کە بکرێتە هۆکارێك بۆ دۆزینەوەی فەرمانی خوای گەورە بە گەڕاندنەوەی هەندەکیەکان(الجزئيات) بۆ ئەو هەمەکیی(الكليات)انەی مانایەکی عەقڵانیان هەیە، ئەوا بەم مانایە یەکێکە لە پێویستیەکانی شەریعەتی ئیسلامی بۆ ڕێکخستنی پێداویستیەکانی ژیان، چونکە دەقەکان سنووردارن و ڕوودلو و پێشهاتەکانی ژیانی مرۆڤ بێ سنوورن و ئاشکراشە بێسنوور لە سنووورداردا جێگای نابێتەوە، بۆیە بابەتی هەبوونی پێوانەسازی لە ژیانی پراکتیکیدا وەك هۆکارێکی پەیبردن بە فەرمانی پەروەردگار ڕاستیەکی حاشاهەڵنەگری وەهایە کە نکولی لێکردنی گفتوگۆ و جەدەلێکی بەتاڵە و پێویستە لەسەر زانای هۆشمەند خۆی لێ بپارێزێت، چونکە لە بابەتی ڕایەکردنی تەمەن و کاتە، کە بەفیڕۆدانیان هەرگیز جێگای پڕ ناکرێتەوە.

پیتی دال

٤٩

ڕێسای
(الدفع اقوى من الرفع)[1]
نەهێشتنی ڕوودانی شتێك بەهێزترە
لە لابردنی پاش ڕوودانی

نەهێشتنی ڕوودانی هەر شتێك بەكارهێنانی هۆكاری پارێزكاری و ڕێوشوێنی مەبادایيە، لابردنیشی، لابردنیەتی پاش ڕوودانی بەو ڕێگایانەی لەبەردەستدایە.

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم ڕێسایەش: جیاوازی ئاین بەربەستە لە پێكهێنانی ژیانی هاوسەریدا و ناهێڵێت روو بدات، بەڵام ئەگەر لەكاتی هەبوونی هاوسەریدا ڕوویدا یەكسەر هەڵیناوەشێنێتەوە و دەوەستێنرێت تا تەواوبوونی ماوەی چاوەڕوانی(العدة).

بۆ نموونە: پێكهێنانی هاوسەری لە نێوان پیاوی موسوڵمان و ئافرەتی ناموسوڵماندا دروست نیە، چونكە جیاوازی ئاین ڕێگرە لەو هاوسەرگیریە، بەڵام ئەگەر یەكێك لە ژن و مێردە موسوڵمانەكان لەئیسلامبوون پەشیمان بوویەوە یەكسەر هاوسەریەكە هەڵناوەشێتەوە، بەڵكو تا بەسەرچوونی سووڕی مانگانە چاوەڕوان دەكرێت، ئەگەر بەردەوام بوو هاوسەریەكە هەڵدەوەشێتەوە پاش كۆتایی ماوەی چاوەڕوانی، بەڵام ئەگەر ژنەكە پەشیمان بوویەوە و گەڕایەوە سەر ئاینی پێشووی كە مەسیحیەت یان فەلەیی بوو هاوسەریەكە هەڵناوەشێتەوە.

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٦١.

لەم ڕێسایەشدا هەندێك هەڵاوێردن هەیە وەك: تەڵاق نیكاح لادەبات بەڵام نابێتە هۆی ئەوەی سەرلەنوێ دروست بکرێتەوە، چونکە گەڕانەوەی ژن(رجوع) بۆ بازنەی هاوسەری لە شەرعدا هەیە.

لە نموونەکانی نەهێشتنی ڕوودان و لابردنی ڕووداو: خواردنی شیری ئافرەتێکە لە لایەن منداڵێکەوە لە ماوەی دووساڵی یەکەمی ژیانیدا، کە دەبێتە هۆی ئەوەی ڕێگای هاوسەرگیری بگرێت و ئەگەر لەکاتی هاوسەریشدا ڕوویدا هاوسەریەکە هەڵدەوەشێتەوە، وەك ئەوەی کچێکی شیرخۆری مارەکرد، بەڵام ژنێکی گەورەی هەبوو و شیری پێدا، ئەوا هاوسەرگیریەکەی لەگەڵ منداڵەکەدا هەڵدەوەشێتەوە.

٥٠

ڕێسای
(الدين والشريعة امران مختلفان)
ئاین و شەریعەت دوو شتی لێك جیاوازن

بێگومـان قورئـان جیـاوازی لـە نێـوان ئـەم دوو چـەمکەدا کـردووە، ئـەوەتا دەربارەی(ئاین) دەفەرموێت: ﴿شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحاً وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾[1]، وقال في الشريعة ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاً﴾ الشورى ١٣. لەو جیاوازیـەی نێوانیـان ئەم ئەنجامانە دێتە پێش:

١ ـ شەریعەت ژیـانی دونیایی(جیهـانی بینـراو) ڕێـك دەخـات و (ئـاین)یش ژیـانی دوارۆژ(جیهانی نەبینراو)ڕێك دەخات.

٢ ـ ئـاین درێـژکراوەی ئاینـەکانی پێشـووە و هەڵوەشاندنەوە(نەسـخ) رووی تـێ ناکات، بەڵکو تەنها هەندێك گۆڕانی بەسەردا دێت، هەروەك لەو ئایەتەدا هاتووە کە لە سەرەتای باسەکەدا باسکرا، بە پێچەوانەی شـەریعەتەوە کـە هەڵوەشـاندنەوە رووی تێدەکات، چـونکە شـەریعەتی هـەر ئوممـەتێك جیـاواز بـووە لـە ئوممەتـەکانی تـر، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاً﴾المائـدة ٤٨. هەنـدێك ئـەو رەخنـەیان لـە مـن گرتـووە کـە گوتوومـە ئـاین هەڵناوەشـێتەوە و بەردەوامبوونی ئاینەکانی پێشووە، دیارە ئەوەی من دەیڵێم دووبارەکردنەوەی ئـەو

---

[1] الشورى:١٣

فەرموودەی خودایە کە لەو ئایەتەی ژمار ١٣ ی سوورەتی شورادایە و لە سەرەتای باسەکەماندا نووسیمان.

٣ ـ شەریعەت بە گۆڕانی گەلان دەگۆڕێت و هەر گەلێك شەریعەتی تایبەت بە خۆی هەیە، بەڵام ئاین لە هەموو پەیامە ئاسمانیەکاندا جیاوازە.

٤ ـ شەریعەت وەك یاسا و فیقه بواری ڕاجیایی تێدایە، بەڵام دەقەکانی جێگیرە و تەنها لە واتاکانی و پراکتیزەکردنیدا ڕاجیایی دروستە، لەگەڵ گۆڕانی کات و شوێندا دەگۆڕێت. بۆ نموونە وشەکانی (هێز ـ القوة) و (ئەسپی بەستراوە و ئامادەکراو ـ رباط الخیل) لەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ﴾ الانفال/٦٠. لە کاتی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەدا هێز بریتی بوو لە شمشێر و تیر و رم و قەڵغان، ئەسپیش ئاماژە بوو بۆ هۆکارەکانی گواستنەوەی کەلوپەل و خواردنی پێویستی بەرەی شەڕ کە تەنها بە وڵاخ دەکرا، بەڵام لەم سەردەمەدا هێز بریتیە لە جۆرەکانی چەکی پێشکەوتوو، لە پێش هەموویانەوە چەکی نەوەوی، هۆکارەکانی گواستنەوەی کەلوپەلی سەربازیش پەرەی سەندووە بۆ گواستنەوە بە فڕۆکە و کەشتی دەریایی و گواستنەوەی پێشکەوتووی وشکانی بە پێی پەرەسەندنی تەکنەلۆجی.

٥ ـ ئاین بواری ئیجتیهادی تێدا نیە لەبەر ئەم دوو هۆکارە:

یەکەم: سروشتێکی بابەتی نەگۆڕی هەیە و بە گۆڕانی کات و شوێن و کەسەکانەوە ناگۆڕێت، چونکە بریتیە لە باوەڕێکی نەگۆڕ و جێگیر و واقیعی بە خودا و ئەو لقانەی لەو باوەڕەوە دروست دەبن لە باوەڕ بە نەبینراوەکان(المغیبات)، ئەمەش بواری ئیجتیهادی تێدا نیە.

دووەم: عەقڵی مرۆڤ لە بارەی نەبینراوەکانەوە کولە و ناتوانێت هەموو رەهەندەکان و ماهیەتەکانی بزانێت تا ئیجتیهادی تێدا بکات.

٦ ـ ئاین لە بابەتە سەرەکی و بنەماییەکانە و شەریعەت لە بابەتە لقیەکان و ئەم جیاوازیەش ئەم خاڵانەی لەسەر بەنیات دەنرێت:

أ ـ ئاین شوێنکەوتنی کوێرانەی تێدا نیە، وەك شوێنکەوتنی منالآن بۆ باوان، بە پێچەوانەی شەریعەتەوە کە دروستە شوێنکەوتەی باوان و کەسانی تریش بیت ئەگەر تەنها یەکێك لە باوان موسوڵمان بوو، هەروەها شوێنکەوتنی زانایانی فەتوا.

ب ـ سەرچاوەی سەلماندنی پێویستبوونی باوەڕ لە عەقڵی ساغدا هەیە بە کردنە بەلگەی شوێنکار لەسەر هەبوونی بەدیهێنی شوێنکار کە پێی دەوترێت بەڵگەی شوێنەواری(البرهان اللمي)، بەڵام سەرچاوەی پابەندبوون بە شەریعەتەوە لە شەریعەت و سرووشی(وحي) خودابیدایە.

ج ـ وەرگەڕان و پەشیمانبوونەوە(الارتداد) لە ئاین دەبێت، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَـئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَـئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ البقرة٢١٧. دیارە نەیفەرمووە: ئەوەی لە شەریعەت و ئیسلامیەتی پەشیمان بێتەوە.[١]

[١] تەماشای پەرتووکمان (القرآن وقاعدة الولد يتبع خير الابوين دينا) لا٩ و پاشتر بکە.

پیتی ذال

٥١

رێسای

(ذكر بعض ما لا يتجزأ كذكر كله)

باسكردنی هەندێك لەو شتەی بەشبەش نابێت وەك باسكردنی هەموویەتی[١]

واتە: ئەو شتانەی ناتوانرێت وردی بكەینەوە بۆ بەشەكانی، هەركات بەشێكی باس كرا، وەك باسكردنی هەموو بەشەكانی وەهایە.

نموونە پراكتیكیەكانی ئەم رێسایەش:

أ ـ ئەگەر خاوەن خوێن(قصاص) وازی لە هەندێك لە تۆڵەكەی هێنا، هەموو تۆڵەكە هەڵدەوەشێتەوە و خوێنبایی(دیە) جێگای دەگرێتەوە.

ب ـ مافی دراوسێمولكی(الشفعە)ش بەشبەش نابێت، ئەگەر خاوەن ماف نیوەی ئەو مولكەی رادەست كرد ئەوا مافی لەسەر هەموو شتەكە كۆتایی پێ دێت، چونكە ئەو مافە بەشبەش نابێت، فەلسەفەكەشی ئەوەیە كە زیان لە كڕیاری چاوەڕوانكرلو نەكەوێت(هاوبەشی نوێ).

ج ـ ئەگەر كەسێك لە كاتی كەفالەتكردنی زەید ناوێكدا وتی: من دەبمە كەفیلی نیوەی زەید، ئەوا دەبێتە كەفیلی تەواوی زەید، چونكە زەید بەشبەش نابێت و باسكردنی بەشێكی وەك باسكردنی هەموویەتی.

---

[١] مجلة الاحكام العدلية، م٦٣.

د ـ ئەگەر کەسێك ژنێکی مارە کرد و وتی: پێنج درهەم دەکەمە مارەییت، ئەوا مارەییەکە دەبێتە دە درهەم، چونکە فەرموودەیەك گێڕراوەتەوە کە دەفەرموێت: ((کەمترینی مارەیی دە درهەمە))، چونکە کەمترینی مارەیی بەشبەش ناکرێت و باسکردنی بەشێکی وەك باسکردنی هەموویەتی.

ڕێسای

(الذمة مجموع ما للانسان من الحقوق وما عليه من الالتزامات)[1]

ئەستۆ بریتیە لە کۆی ئەو ماف و پابەندیانەی لەسەر مرۆڤە

ئەم ڕێسایە لە سەرچاوە یاساییەکاندا هاتووە و زانایانی یاساش پەسەندیان کردووە، بەڵام لە تەرازووی لۆجیکدا ڕاست دەرناچێت چونکە:

أ ـ ئەو منداڵەی لەدایك دەبێت هیچ ماف و پابەندییەك ڕووی لێ ناکات و بە پێی ئەم ڕێسایەش بێت ئەستۆی نیە، بەڵام زانایانی یاسا و شەریعەت یەکدەنگن لەسەر ئەوەی ئەستۆ لەگەڵ لەدایکبوونی مرۆڤدا پەیدا دەبێت و بە مردنی دەمرێت.

ب ـ ئەم پێناسەیەی ئەستۆ تەنها ئەستۆی دارایی دەگرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا گشتیە و پارە و جگە لە پارەش دەگرێتەوە، چونکە هەموو ئەو شتانەی پێویستە لەسەر مرۆڤ بەرانبەر کەسانی تر ئەنجامی بدات لە ئەستۆیدایە، چ پارە بێت یان جگە لە پارە.

ج ـ ئەگەر هەبوونی ئەستۆی دارایی لەسەر ئەو ماف و پابەندیانە وەستابێت کە ڕووی تێدەکات، ئەستەمبوونی لۆجیکی(استحالة منطقية) لێوە بەرهەم دێت، چونکە هەبوونی ماف و پابەندی لەسەر هەبوونی ئەستۆ وەستاوە و ئەگەر ئەستۆی دارایی نەبوو ماف و پابەندیش نایگرێتەوە، زانایانی یاساش پەییان بەم مەسەلەیە بردووە و گوتوویانە: مەبەست لە ماف و پابەندیەکانی داهاتووە، واتە: لە توانای کەسی خاوەن ئەستۆی داراییدا هەیە ئەو ماف و پابەندیانە لە داهاتوودا بەدەست بهێنێت، ئەمەش

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٦٣.

لە بابەتی ڕاستکردنەوەی هەڵەیە بە هەڵە، چونکە لەم پێناسەیەدا تێکەڵکردنێکی ئاشکرا هەیە لە نێوان (ئەستۆی دارایی) و (شایستەیی پێویستبوونی کامڵ) دا.

لەسەر بناغەی ئەو ڕەخنانەی باسکران، پێناسەکردنی ئەستۆ بەو شێوەی باسکرا لەیاسادا پێناسەیەکی هەڵەیە، بەڵکو ڕاست ئەوەیە کە (ئەستۆ بریتیە لە گەردنی مرۆڤـ)هەروەك لە قورئاندا دەفەرموێت: ﴿وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَآئِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَاباً يَلْقَاهُ مَنشُوراً﴾ الاسرا ١٣.

ئاشکراشە کە ناچارکردن و پابەندبوون یەکترخوازن (متلازمان) بە یەکترخوازیی ڕوونە(بین) بە مانای تایبەت تر(الاخص)[1] بوونی یەکێکیان لە مێشك و دەرەوەی مێشکدا بوون و یەکخوازی نێوانیان لە لامان بەدیدەهێنێت.

وە لە ئایەتەکەدا وشەی(طائر) هەیە و مەبەست ئەنجامی کردەوە چاك و خراپەکانی مرۆڤە، بەڵام زۆرتر بۆ کردەوە خراپەکان بەکار دێت. هۆی ناوبردنیشی بە (طائر ـ باڵندە) ئەوەیە کە عەرەبەکان لە سەردەمی پێش ئیسلامدا کاتێك بیانویستایەت سەفەرێك بە مەبەستێك بکات یان کارێکی بەرژەوەندیدار بکات، سەیری ئەو باڵندەیەی دەکرد کە بە خۆی یان بە جوڵاندنی کەسێکی تر دەفڕی و ئەگەر بەلای ڕاستدا بفڕیایە وەهایان دادەنا کارەکە یان سەفەرەکە چاکەی تێدایە و ئەگەر بەلای چەپدا بفڕیایەت سەفەرەکە یان کارەکە چاکەی لێ بەدی ناکرێت. هێنانی ئەم وشەیە لە قورئاندا بە مانای دانپێدانانی ئیسلام نیە بەم نەریتە، بەڵکو وەك بەکارهێنانی وشەیەکە بەو شێوەیەی لە نەریتی ئەوکاتەی بەکارهێنانی وشەکەدا هەبووە لە نەریتی عەرەبیدا.

---

[1] یەکخوازی ڕوون بە مانای تایبەت تر(لزوم بین بالمعنی الاخص): بریتیە لەوەی هەرکات وێنای یەکێکیانت کرد، یەکسەر ئەوەی دیش دێتە خەیاڵت. بەڵام یەکخوازی بە مانای گشتی تر(لزوم بین بالمعنی الاعم): بریتیە لەوەی ناتوانیت یەکدیخوازیەکە وێنا بکەیت تا هەردوو بەشی یەکخوازیەکە وێنا نەکەیت، وەك وێناکردنی (جووتی) بۆ ژمارە چوار.

وە مەبەست لە گەردن لەم ئایەتەدا ئەستۆی دارایی و نادارایییە کەوا مافی کەسێکی دەکەوێتە سەر چ دارایی بێت یان نادارایی.

وە نهێنی بەکارهێنانی ئەم بەشەی جەستەی مرۆڤـ ئەوەیە کە گەردن ئەڵقەی پەیوەندی نێوان دەزگای بیرکردنەوە (مێشك) و دەزگای کار (دەست و قاچەکان)ە.

مەبەستیش لەو پەرتووکە ڕوون و کرلوەیە کە لە ئایەتەکەدا باس کرلوە، ئەو بەڵگەیە کە دەیسەلمێنێت مرۆڤ ئەو کارەی کردوە و ناتوانێت نکولی لێ بکات. ئەم ئایەتەش ئاماژە بەوە دەکات کە ئەستۆی مرۆڤـ بە مانای گەردنی مرۆڤە، چونکە ئەو ئەڵقەی پێکەوە بەستنەیە کە باسمان کرد.[1]

[1] تەماشای پەرتووکی (الالتزامات في ضوء المنطق والفلسفة)، ل١٢٧.

پیتی راء

٥٣

ڕێسای
(الرجال والنساء صنفان من نوع الانسان)
پیاوان و ژنان دوو پۆلن لە جۆری مرۆڤ

لەو هەڵە گەورانەی لە فیقهی ئیسلامی و یاسا دانراوەکان و فۆرمە فەرمیەکان و نافەرمیەکاندا هەیە، دانانی نێر و مێی مرۆڤ بە دوو رەگەز، لەکاتێکدا ئەو دوو رەگەزە جیاوازە لە چیەتی(ماهیەت) و حەقیقەت و تایبەتمەندی و وارسەکاندا.

بەڵگەنەویستیشە کە پۆل لە ژێر جۆردایە و جۆریش لە ژێر رەگەزدایە. بۆ نموونە: برنجی عەنبەر پۆلێکە لە ژێر جۆری برنجدا و برنجیش لە ژێر رەگەزی دانەوێڵەدایە. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم هەڵەگەورانەی لە جیهانی ئیسلامدا بڵاوبۆتەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە ئەم هەمەکییانە پێناسە دەکەم:

هەمەکی و بەشەکانی:

هەمەکی: هەر وشە یان زاراوەیەکە عەقڵی مرۆڤ ڕێگا دەدات چەمکەکەی ببڕێت بەسەر پتر لە شتێکدا لە مێشکی مرۆڤدا ، چ لە دەرەوەدا تاکی هەبێت یان نا، چونکە رەنگە چەمکێکمان هەبێت لە مێشکدا هەمەکی بێت و لە شانیدا هەبێت چەند تاکێك بگرێتەوە لە کاتێکیشدا تەنها یەك دانەی هەبێت لە دەرەوەدا، وەك : ئەستێرەی گونجاو بۆ ژیان کە لە مێشکی مرۆڤدا ئەستەم نیە چەند ئەستێرەیەك هەبێت گونجاو بێت بۆ ژیان کە ئۆکسجین و ئاو و پێداویستیەکانی بوونەوەری زیندووی تێدا بێت، بەڵام لە ئێستادا تەنها ئەستێرەی زەوی ئەو پێداویستیانەی تێدایە.

دەكرێت ژمارەی تاكەكانی هەمەكی سنوردار بێت وەك چەمكی دەوڵەت، كە ژمارەیەكی دیاریكراو دەگرێتەوە كە ئەو وڵاتانەن ئەندامی دەستەی نەتەوە یەكگرتووەكانن، دەشكرێت ژمارەی تاكەكانی گشگیرێك نەژمێرێن بەڵكو بێ كۆتا بن وەك تاكەكانی چەمكی زانین.

بەشەكانی هەمەكی:

زانایانی لۆجیك پێیان وایە كە دەكرێت بە پێنج بەشەوە[1]: ڕەگەز(جنس) و جۆر(نوع) و جیاكەرەوە(فصل) و تایبەت(خاصة) و وارسی گشتی(العرض العام)، بەڵام ئەم چێوەداركردنە ناتەبا دێتەوە لەگەڵ ئەوەی پۆل و تاكەكان بە بەشێك لە گشتیەكان دابنرێت پێش بینین لەگەڵ ئەوەشدا كە ناچێتە ناو یەكێك لەم پێنج بەشەی ناومان بردن.

هەر لە كۆنەوە و لە سەردەمی نوێشدا زانایانی لۆجیك چەند پێناسێكی ئاڵۆز و شوێنكەوتەییان بۆ ئەم هەمەكیانە كردووە و پاشینان لە پێشینانەوە گواستویانەتەوە، بە بێ هیچ پێشخستنێك جگە لە گۆڕینی دەربڕینەكان، جگە لەوەی سولوە و لەگەڵ پێشهاتەكانی سەردەمی نوێدا ناگونجێت، بۆیە بۆ هەر یەكێكیان چەند پێناسێكی ڕوون و ئاشكرا و كۆگیر(جامع) و نامۆتەرێن(مانع) م بۆ داناون كە لەگەڵ لۆجیكی نوێدا دەگونجێت، لەگەڵ گۆڕینی زنجیرە كلاسیكیەكەیان و زیادكردنی جۆرێكی شەشەم بۆ ئەم پێنج هەمەكیە:

١ ـ ڕەگەز: ئاكارێكی خودیە و بەشی گشتی چیەتی هەر شتێكە و چەند چیەتی جیاواز لە حەقیقەتیدا بەشدارە.

٢ ـ جیاكەرەوە: ئاكارێكی خودیە بەشی تایبەتی چیەتی هەر شتێكە و لەو چیەتیە هاوبەشانە جیای دەكاتەوە كە لەگەڵی هاوبەشن لە بەشە گشتیەكەیدا.

---

[1] البرهان للكلنبوي: ٤٢، وشرح التهذيب للحسن بن احمد الجلال:٤٧، وتحرير القواعد المنطقية في شرح رسالة الشمسية:٣٩.

٣ ـ جۆر: ئەو چیەتیە یە لە ڕەگەز و جیاکەرەوە پێك هاتووە.

٤ ـ پۆل: ئەوەی کە لە ژێر جۆردایە و لە چیەتیدا وەك ئەو وەهایە و لە پۆلەکانی تریش کە لە ژێر ئەم جۆرەدایە بە هەندێك تایبەتی جیادەکرێتەوە

٥ ـ وارسی گشتی: ئاکارێکی وارسی لەسەر چیەتی شتێك وەستاوە و چیەتی تریش تێیدا بەشدارن.

٦ ـ تایبەت: ئاکارێکی وارسیە لەسەر چیەتی شتێك وەستاوە، لە چیەتیە هاوبەشەکان جیای دەکاتەوە.

ڕوونکردنەوەی ئەم زاراوانە:

بەڵگە نەویستە کە هەر بابەتێك چیەتیەکی لانیکەم پێکهاتوو لە دوو پایەی هەیە:

یەکەم: گشتیە و بابەتی تر هاوبەشە تێیدا.

دووەم: تایبەتیە و بابەتە خوازراوەکە لەو بابەتانەی تر جیادەکاتەوە کە لە پایە گشتیەکەیدا لەگەڵی هاوبەشە، زانایانی لۆجیکیش زاراوەی (ڕەگەز)یان بریوە بەسەر پایەی گشتی هاوبەشدا و زاراوەی (جیاکەرەوە)یان بۆ پایەی تایبەتی جیاکەرەوە بەکار هێناوە. زاراوەی (جۆر)یشیان بۆ ئەو چیەتیە بەکار هێناوە کە لە پایەی گشتی و تایبەت پێکهاتووە. بۆ نموونە تاوان ئەو کارە نادروستەیە سزای بۆ دانراوە و ماهیەتەکەی بریتیە لەو قەدەغەکراوەی سزای لە سەرە، وشەی (قەدەغەکراو) ڕەگەزێکە هەموو ئەو تاوانانە بەشدارن تێیدا سزایان لەسەرە و هەر کارێکی زیانبەخش کە بژاردنی لەسەرە، وە دەستەواژەی (سزای لەسەرە) جیاکەرەوەیە تاوان لەو کارانەی تر جیا دەکاتەوە کە سزایان لەسەر نیە و بژاردنی لەسەرە، وە تاوان جۆرێکی ئۆبالی(ڕێژەیی)ە بە نیسبەت کاری نادروستەوە، ڕەگەزێکیشە بۆ هەموو تاوانەکانی وەك دزی و کوشتن و شتی تر، بەڵام جۆرێکە و هەندێك پۆلی لە ژێردایە ، بۆ نموونە (کوشتن) جۆرێکە لە تاوان و ماهیەتە یاساییەکەی بریتیەلە (کوشتنی ئەو مرۆڤەیە کە لە ژیاندا بووە) و ئەم جۆرەش چەند جۆرێك کوشتن لە خۆ دەگرێت: وەك کوشتنی ئەنقەست، وە کوشتنی سادە کە دۆخی توندکەرەوە(ظرف

مشـدد) یـان سـووکیبەخش(مخفف)ی لەگـەڵ نـەبێت، وە ئـەو کوشـتنەی دۆخـی توندکەرەوەی لەگەڵ بێت، وە ئەو کوشتنەی دۆخی سووکیبەخشی لەگەڵ بێـت، وە کوشتنی شێوە ئەنقەست،(ئەو لێدانەی ئەنجامەکەی بە مەرگ بگات)، وە کوشـتنی هەڵە و کوشتنی لەسەر هەق، وە نموونەی تری لەم بابەتە.

هەموو ئەم پۆلانە لە چیەتی کوشتندا یەك دەگرنەوە(دەرکردنی گیانی مرۆڤ) بەڵام لە وارسە تایبەتەکانیانـدا جیـاوازن، بۆیـە لـە سزاکانیشـیاندا جیـاوازن. لـە ژێـر هـەر جۆرێکدا ئەو پۆلانە هەیـە کـە لـە ئاکـار و تایبەتمەندیەکانی(مشخصـات) جیـاوازن، سەرەڕای هاوبەسـی و ڕێکـەوتنیان لـە یـەك چـیەتی(ماهیـەت)دا، ئـەم دەرکەوتنـە و ئاکارانەش لە ڕووی چەمکەکەوە وارسە گشتیەکانن و لە ڕووی ئەوەشەوە کە دەبێتە واقیع(ماصدق)وارسی تایبەتیە، ئـەم دەرکەوتنـە و ئاکارانـەش لای زانایـانی لۆجیـك زاراوەی (وارس ـ العرض)یان بۆ دانراوە و دەکرێت بە دوو بەشەوە: وارسی گشـتی و وارسی تایبەت، بەم شێوەیە هەمەکیەکان کە بنەماکانی وێناکردنی لۆجیکین دەکرێن بـە شـەش بەشـەوە و هـەموو زاراوەکـانی زانسـتەکانی جیهـان بـۆ ئـەم هەمەکیانـە دەگەڕێتەوە بە زاراوە یاساییەکانیشەوە.

بەشی یەکەم: ڕەگەز

پایەی گشتی هەر چیەتیەکە کەواچـەندین چـیەتی جیـاواز لـە پایـەدا بەشـدارن لەگەڵیدا، لە ڕووی پلەبەندیشەوە دەکرێت بە چوار جۆر: ڕەگەزی بەرز، ناوەند، نزم، تەنها.

١ ـ ڕەگەزی بەرز (یان بەرزترین ڕەگەز): ئەوەیە کە ڕەگەزێك لە سەروویەوە نیە و ڕەگەزەکان یان جۆرەکان دەکەوێتە ژێریەوە، وەك (شت).

٢ ـ ڕەگـەزی ناوەنـدی: ئەوەیـە کـە دەکەوێتـە نێـوان دوو ڕەگـەزەوە، وەك بوونەوەری زیندوو.

٣ ـ ڕەگەزی نزم(یان نزمترین): ئەوەیە کە ڕەگەز لە سەروویەوە هەیە و تەنها جۆر لە ژێریدا هەیە، وەك زیندەوەر.

٤ ـ ڕەگەزی تەنها: ئەوەیە کە نە لەسەرووییەوە و نە لە خوارووییەوە ڕەگەز نیـە، وەك: خاڵ(النقطة).

ڕەگەز لە زاراوە یاساییەکاندا و پلەکانی:

کـردەی یاسـایی(تایبەتی یاسـا)ڕەگەزێکی بـەرزە و دوو ڕەگـەزی لـە ژێردایـە: هەڵسوکەوتی یاسایی و ڕوودلوی یاسایی. زانایانی یاساش لە پێناسەی هەڵسـوکەوتی یاساییدا دەڵێن: (ئاراستەی ویستە بۆ بەدیهێنانی ئەو شوێنەوارەی یاسا حسابی بـۆ دەکات)[1]، پاشان دابەشیان کردوە بۆ تـەنها دوو بـەش" گرێبەسـت(العقد) و ویسـتی تەنها(الارادە المنفردە) و جگە لەم دوانەش هەموو گوفتار و کردارەکانیان بـە ڕووداو داناوە، هەردوو لە پێناسە و دابەشکردنی یاسایی لە تەرازووی لۆجیك و زمانی عەربی و باوی لۆجیك و عەرەبیدا هەڵەیە، چونکە:

١ ـ هەڵسوکەوت ئاراستەی ویست نیە، بەڵکو بەرهەم و ئەنجامی ئەو ئاراستەیەیە.

٢ ـ هەڵسوکەوت شوێنەواری ڕاستەخۆی ئاراسـتەی ویسـت نیـە، چـونکە هـەموو ئەوەی بە ویستێکی ئازادی پەیبەر یەکەمینجار لە مرۆڤەوە بـەدی دێت و لـە پەیبردنەوە دەست پێدەکات و پاشان بۆ ویسـت و پاشـان بـۆ توانـا، کەواتـە هەڵسـوکەوتی مرۆڤـ بەرهـەمی هێـزی سـەر بـە ویسـتە و ئـەویش سـەر بـە پەیبردنیەتی.

٣ ـ ئەگەر مەبەست لە شوێنەوارەکان شوێنەوارەکانی هەڵسوکەوت لە مافـەکان و پابەندیەکان بێت، ئەوە لە لایەن شەرع و یاساوە بـەدیهێنراون، هەڵسـوکەوتی مرۆڤـ هۆیەکـە بـۆی، گـەر مەبەسـتیش خـودی هەڵسـوکەوتەکە بێـت، ئـەوا شوێنەواری توانایە نەك ویست.

٤ ـ کورتهەڵهێنانی هەڵسوکەوت لە گوفتارەکانـدا و کورتهـەڵهێنانی گوفتـاریش لـە گرێبەسـت و ویسـتی تـەنهادا، لەگـەڵ زمـانی عـەرەبی و بـاوی بـەکاربراودا

---

[1] مادەی (٣٠٥) لە پرۆژەی یاسای نوێی مەدەنی عیراقی.

ناگونجێت کە بەکارهێنانی وشەی هەڵسوکەوتی زۆرتر بۆ کردارەکان بەکار هێناوە، بۆیە ئەو کەسەی زاراوە دادەنێت پێویستە زمان و باوی زمانی عەرەبی رەچاو بکات.

پێناسەی راست بۆ هەڵسوکەوتی یاسایی بریتیە لە: هەموو ئەو شتانەی لە لایەن مرۆڤی باڵغ و عاقڵ و خاوەن بژاردە و هۆشدارەوە دەکرێت و یاساش شوێنەوارەکەی بە هەند وەردەگرێت.

کەواتە لەسەر بناغەی ئەم راستیە هەڵسوکەوتی یاسایی تەنها بە هەبوونی ئەم شەش توخمەی خوارەوە بەدی دێت و گەر یەك دانەیان بەدی نەهات کردەکە(حدث) دەبێتە رووداو(واقعة):

١ ـ کردەکە لە لایەن مرۆڤەوە بێت، چونکە هەر بەدیهاتنێك کە لە لایەن مرۆڤ و سروشتەوە بێت رووداوە.

٢ ـ دەبێت لە مرۆڤێکی باڵغ یان هەراشەوە بێت، کەواتە هەر بەدیهاتنێك لە نەوجەوانی ناهەراشەوە بێت رووداوە.

٣ ـ لە مرۆڤی عاقڵەوە بێت، کەواتە ئەوەی مرۆڤی شێت دەیکات رووداوە.

٤ ـ بە ویستێکی ئازاد بکرێت، کەواتە هەر شتێك لە لایەن کەسی زۆرلێکراو و ناچارەوە بکرێت رووداوە و بە مۆڵەت و پاش نەمانی شوێنەواری زۆرلێکران و ناچاری نەبێت نابێتە هەڵسوکەوت.

٥ ـ دەبێت بە ویستێکی هۆشمەندانە(ارادة واعية) کرابێت، کەواتە ئەوەی لە لایەن سەرخۆش و بووراوە و نووستوو و هەڵەکار و بیرچوو و سوعبەتچیەوە دەکرێت رووداوە.

٦ ـ ئەوەی کراوە بە شێوەیەك بێت کە یاسا دانی پێدا بنێت و شوێنەوارەکەی بە هەند وەربگرێت، کەواتە ئەو کردار و گوفتارانەی ئامانجێکی دوور یان نزیك بەدیهێنابێت یاساش بە هەند وەریناگرێت.

هەڵسوکەوتی یاساییش دەکرێت بە دوو بەشەوە: ڕەوا و نارەوا، چونکە یاسا وەك چۆن ماف و پابەندی لە گرێبەستەوە بەدیدەهێنێت، بە هەمانشێوەش لە ئەنجامی کاری زیانبەخشەوە مافی کەسی زیانلێکەوتوو دەدات و پابەندی بژاردنی زیانەکانیش دەخاتە سەر زیاندەرەکە.

هەریەك لە هەڵسوکەوتی ڕەولو نارەواش دەبن بە دوو بەشەوە: کرداری و گوفتاری، لە ژێر چەتری هەڵسوکەوتی یاساییشدا چەند ڕەگەزێکی ناوەندی و نزم هەیە و لە ژێر ڕەگەزە نزمەکانیشدا چەندین جۆر و لە ژێر جۆرەکاندا پۆلەکان و لە ژێر پۆلەکاندا تاکەکان هەیە.

ڕەگەزی تەنهایی (یان تەنها): بریتیە لەوەی ڕەگەزی لە سەرەوە و خوارەوەی خۆیدا نیە، وەك هەڵەی یاسایی کە بریتیە لە تێکدانی ئەرکێکی یاسایی لە کاتێکدا کە خاوەنەکەی بەم تێکدانە دەزانێت، ئەمەش ڕەگەزێکە دوو جۆر لە ژێریدا هەیە: هەڵەی تاوانکارانە و هەڵەی مەدەنی، وە هەریەك لەمانەش چەند پۆلێکیان لە ژێردایە: هەڵەی ئەنقەستی، هەڵەی پشتگوێخستن، هەڵەی ئەرێنی، هەڵەی نەرێنی.

بەشی دووەم: جیاکەرەوە

بریتیە لە بەشی تایبەتی لە چیەتی جۆردا کە جیایدەکاتەوە لەو جۆرانەی کەلەگەڵیدان لە ژێر یەك ڕەگەزدا(ڕەگەزی نزم). جا ئەگەر جۆرەکەی جیاکردەوە لەوەی هاوبەشە لەگەڵی لە ڕەگەزە نزیکەکەیدا پێی دەوترێت:جیاکەرەوەی نزیك(الفصل القریب). گەر لە ڕەگەزە دوورەکەشی(ناوەندی یان بەرز) جیایکردەوە پێی دەوترێت: جیاکەرەوەی دوور(الفصل البعید).

بۆ نموونە: ئەگەر پێناسەی گرێبەستمان کرد بەوەی کە: هەڵسەکەوتێکی گوفتاریی دروستە پێکهاتووە لە بەیەکگەشتنی دوو ویست کە یاسا شوێنەواری لەسەر بونیات دەنێت(بە هەند وەریدەگرێت)، وشەی (هەڵسوکەوت) ڕەگەزی دوورە، (گوفتاریی) ڕەگەزی ناوەندیە) و (دروست) ڕەگەزی نزیکە و رستەی(پێکهاتووە لە بەیەکگەشتنی دوو ویست) جیاکەرەوەیەکی دوورە و ئەو هەڵسوکەوتەی لە ڕەگەزی

هەڵسوکەوتدا لەگەڵی هاوبەشە جیادەکاتەوە کە هەڵسوکەوتی تەنهاکەسە، رستەی(یاسا شوێنەواری لەسەر بونیات دەنێت)جیاکەرەوەیەکی نزیکە و لەو گرێبەستەی جیا دەکاتەوە کە یاسا شوێنەواری لەسەر بونیات نانێت بە هۆی بەریەستێکەوە.

بەشی سێهەم: جۆر

لە رەگەز و جیاکەرەوە پێك دێت و دوو جۆرە: راستەقینە و زیادکرلو.

جۆری راستەقینە: پۆلەکان لە ژێریدایە و جۆری لە ژێردا نیە.

جۆری زیادکرلو: ئەو جۆرەیە کە رەگەزی ناوەندی و نزمە لە راستیدا بۆ ئەوەی لە ژێریدایە و جۆرە بۆ ئەو رەگەزەی لە سەریەوەیە، کەواتە هەڵسوکەوتی گوفتاری جۆرێکە لە هەڵسوکەوتی رەها.

بەشی چوارەم: پۆل

پۆلەکان ئەو هەمەکیانەن لە ژێر جۆرەکەدایە و لە چیەتیدا لەگەڵی یەکدەگرێتەوە، بەڵام لە نێوان خۆیاندا ئاکار و وارس و رەنگ و تام و چاکی و خراپی شتی لەم بابەتەدا جیاوازن، ئەم جیاوازیەش لە نرخدا گرنگی خۆی هەیە، بۆیە هیچ پۆلێك جێگای پۆلێکی تر ناگرێتەوە لە بەجێهێنانی پابەندیدا بە بیانووی یەکیەتی جۆر مەگەر بە رێکەوتنێکی رەزامەندانەی نێوان کەسی پابەند و پابەندی بۆکرلو.

جیاکردنەوەی رەگەز و جۆر و پۆل گرنگیەکی گەورەی هەیە لە مامەڵە پارەییەکاندا، بێگومان زانایانی شەریعەت و یاسا ئەم زارلوە لۆجیکیانەیان تێکەڵ کردووە، بۆ نموونە لە باسی سوود(ربا)دا زانایانی فیقهی ئیسلامی زێر و زیویان بە دوو رەگەز داناوە، هەروەها بۆ نموونە گەنم و جۆ، لەکاتێکدا ئەم هەمەکیانە و نموونەکانیان لە جۆرەکانن، هەروەها زانایانی یاسا لە بابەتی هاوێنەکاندا و دانانی شتێك لە جێگەی هاوێنەکەیدا بۆ بەجێهێنانی ئەو جۆرەی لەسەر کەسێکە کە بیدات، جۆر و پۆلیان تێکەڵ کردووە، بۆیە فەرمانیان داوە بەوەی دروستە هاوێنەکان لە بریتی یەکدیدا بدرێت گەر لە ناو یەك جۆردا بن، ئەمەش لە لایەن لۆجیکی یاساییەوە

ڕەت دەکرێتــەوە، کەواتــە نابێــت لــە دەرەوەی پۆلــدا بــدرێت، گــەر ڕێکــەوتنێکی ڕەزامەندیانە بە پێچەوانەوە لە ئارادا نەبێت.

یەکێکی تر لە هەڵە بڵاوەکان لە یاساکان و مامەڵەکان و ئیستیمارە فەرمیەکانـدا، دانانی نێر و مێی مرۆڤـ بە دوو ڕەگەزی جیاواز، چونکە دوو پۆلی مرۆڤن و لە چیەتی و حەقیقەتدا و لە هەندێك ئاکاریشدا جیاوازن.[1]

[1] سەیری پەرتووکمان (المنطق القانووني في التصورات) لا ٧٩ و پاشتر.

ڕێسای
(الرخص لا تناط بالمعاصي)
ڕوخسەتەکان لە گوناهەکاندا ڕێگای پێ نادرێت

أ ـ ئەو کەسەی بە مەبەستی تاوانی کوشتن یان دزی یان سیخوڕی سەفەرێك دەکات ناتوانێت نوێژ کورت و کۆ بکاتەوە و ڕۆژوو بشکێنێت، چونکە سەفەرەکەی حەرامە.

ب ـ ئەو کەسەی بۆ گەشت و گوزار بچێت بۆ وڵاتێك و لەوێ تاوانی ڕەوشتیی وەك زینا ئەنجام بدات، مافی سوودوەرگرتنی نیە لە ڕوخسەتی شەرعی.

ڕێسای

(الرضا بالشيء رضاء بما يتولد منه)[1]

ڕازیبوون بە شتێك ڕازیبوونە بەو شتەش کە لێوەی بەدیدێت

ڕێسایەکی نزیك لەم ڕێسایە هەیە کە دەڵێت: (ئەو شتەی لە ڕێگاپێدراوێکەوە بەرهەم دێت، هیچ شوێنەوارێکی نیە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

ڕازیبوونی کڕیار بەو ناتەواویەی لە فرۆشراوەکەدایە مافی هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستەکە لە کڕیار دەسێنێتەوە، گەرچی لە داهاتوودا شوێنەواری نەرێنی لێدەکەوێتەوە.

---

[1] القواعد الفقهية للشيخ عبدالله بن سعيد، ل٦٣٢.

ڕێسای
(زواج المكره باطل اذا لم يتم الدخول)[1]
ئەو هاوسەرگیریەی بە زۆر کراوە بەتاڵە ئەگەر مێردەکە سەرجێی لەگەڵ ژنەکەدا نەکردبێت.

ڕاست وەهایە بگوترێت:

(زواج المكره موقوف أو فاسد)

ئەو هاوسەرگیریەی بە زۆر کراوە، بە وەستێنرلو یان بە تێکچوو دادەنرێت

ئەم یاسایەش بە هەڵە لە هەندێك یاسادا هاتووە، وەك یاسای باری کەسیی عێراقی کارپێکراو، هەڵەکەش لەم ڕوانەوەیە:

أ ـ هیچ یاسایەك لە وڵاتانی جیهاندا نیە ئەوە قبوڵ بکات کە گرێبەستێکی بەتاڵ بەهۆی ڕێپێدانەوە ببێتە گرێبەستێکی دامەزرلو و ڕاست، چونکە ئەوەی لەم یاسایەدا هاتووە و دەڵێت(ئەگەر سەرجێیی لەگەڵ ژنەکەدا نەکردبوو) ئەوە دەگەیەنێت کە بەو سەرجێییە لە بەتاڵەوە بگۆڕێت بە ڕاست و دروست، لەسەر ئەو بنەمایەی سەرجێیی دەبێتە مۆڵەت، ئەمەش لە پێچەوانەکردنەوەی مەرجەکەوە دێت.

ڕاست وایە بگوترێت: ئەو هاوسەرگیریەی بە زۆر کراوە، بە وەستێنراو یان بە تێکچوو دادەنرێت، هەڵسوکەوتی زۆرلێکراویش بە ڕاست دادەنرێت ئەگەر پاش نەمانی شوێنەوارەکانی زۆرلێکردن مۆڵەتی پێدا، گرێبەستی تیچکچوو لە کاتی زۆرلێکردندا وەك وەستێنرلو مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت و حوکمەکانی ئەوی هەیەو لە کاتی کرانی هاوسەرگیریەکەوە دەگۆڕێت بۆ گرێبەستێکی کارپێکراو.

---

[1] مادەی (٩) لە یاسای باری کەسیەتی کارپێکراو ، ژمارە ١٨٨ی ساڵی ١٩٥٩

ڕێسای

(الزيادة على الانصبة المفروضة ترد على الكل)[1]

ئەو زیادەیەی لە خاوەن بەشەكان دەمێنێتەوە دابەش دەكرێتەوە بەسەر هەمواندا.

گەڕاندنەوە(الرد):

دژی بەرزكردنەوەیە(العول)، چونكە بریتیە لە كەمبوونی ژمارەی بەركەوتەكان و زۆربوون لە ئەندازەكەی بۆ ئەوەی ئەو زیادەی لە بەشەكان ماوەتەوە بدرێت بەو كەسەی شایەنیەتی، هەركەس بە پێی بەشەكەی گەر میراتگرێكی پشتی(عصبة) شایانی ئەو زیادەیە نەبوو.

گەڕاندنەوە لەو بابەتانەیە كە ڕاجیایی لەسەرە، بە هۆی نەبوونی دەقێكی ڕوون كە چارەنووسی پاشماوەی بەركەوتە شایانەكان دیاری دەكات.[2]

---

[1] سەیری پەرتووكی (احكام الميراث والوصية)ی نووسەر بكە.

[2] هەندێك فەرموویانە - لە سەرووی هەموویانەوە عوسمانی كوڕی عەففان - زیادەكە دەدرێتەوە بە میراتگرەكان و ژن و مێردیش، چونكە لە كاتی بەرزكردنەوەدا(العول) كەمبوونەوەی بەش دەیانگرێتەوە و بە پێی ڕێسای "الغنم بالغرم"یش دەبێ لە گەڕانەوەشدا بەشیان هەبێت.
وە هەندێكیش فەرموویانە - لە دیارترینیان یاری پێغەمبەر (ﷺ) و زانای بەناوبانگ و ناسراو بە شارەزایی زۆری لە زانستی میراتدا زەیدی كوڕی سابیت : ئەو پاشماوەیە بۆ گەنجینەی گشتی (بيت المال) دەبێت، چونكە هەر میراتگرێك بەشی دیاریكراوی خۆی دەبات، كەواتە بەشێكی زیاتر لەوەی ناكەوێت، زانایانی مالیكی و شافیعی هەمان ڕایان هەیە ئەگەر گەنجینەی گشتی ڕێكوپێك بوو، بە مانای ئەوەی دەرامەدەكانی بۆ بەرژەوەندی گشتی بەكاربهێنرێت.

←

لو کۆتاییدا رای زۆربەی زانایانی شەریعەت هاتە سەر ئەوەی کە پاشماوەکە دەدرێت بەوانەی بەشی دیاریکراویان هەیە و بە پێی بەشەکانیان ،ئەگەر خزمی پشت نەبوو، جگە لە ژن و مێرد کە بەشی دیاریکراوی خۆیان هەیە لە نیوە و چواریەك و هەشتیەك.

بەڵام رۆحی شەریعەتی ئیسلام و دادپەروەری ئەوە دەخوازێت کە رای گەورەمان عوسمانی کوڕی عەففان وەربگرین کە پێی وایە پاشماوەکە بۆ خاوەن بەشەکان و ژن و مێردیش بگەڕێتەوە، چونکە هەردوو لا رۆڵیان لە پێکهاتنی میراتەکەدا هەیە و

وە هەندێکیش فەرموویانە لە پێش هەموویانەوە عەلی کوڕی ئەبوتالیب ـ ئەو زیادەیە جگە لە ژن و مێرد بۆ میراتگرەکان دەگەڕێتەوە و هەریەك بە پێی بەشەکەی، چونکە ئەو خزمانەی کە پێیان دەوترێت (ذوي الارحام) لەکاتی نەبوونی خاوەن بەشی دیاریکرلو و پشتەکاندا بەش دەبەن و بیت المالیش میراتگری ئەو کەسەیە کە میراتگری نیە.

هەندێك لە زانایانی پاشینانی حەنەفی فەرموویانە: ئەگەر یەکێك لە ژنو مێرد کۆچی کرد و میراتگری تریان نەبوو پاشماوەی میراتەکە بەو دەدرێتەوە.

ابن عابدین لە پەرتووکی (ردلمحتار علی الدر المختار و شرح تنویر الابصار ٧٨٨/٦) "لە القضیة دا دەڵێت: فەتوا دەدرێت بە گەڕاندنەوە بۆ ژن و مێرد لەم سەردەمەدا، بەهۆی تێکچوونی (بیت المال)ەوە".

وە لە پەراوێزی (الزیلعي) لە سەر (النهایە)دا دەڵێت: " ئەو بەشەی لە یەکێك لە ژن و مێرد ماوەتەوە بۆ خۆی دەگەڕێتەوە. بەهەمانشێوەش کچ و کوڕی شیری. لە (المستصفی)دا دەڵێت:لەم سەردەمەدا فەتوا لە سەر ئەوەیە کە پاشماوە بۆ ژن و مێرد دەگەڕێتەوە.

زانای وردبین احمد بن یحیی بن سعد التفتازانی دەڵێت: " گەلێك لە مامۆستایانمان فەتوایان داوە ئەو پاشماوەیە بۆ ژن و مێردیش بگەڕێتەوە ئەگەر خزمی تر نەبوو".

لە پەرتووکی (المستصفی) دەڵێت: " لەم سەردەمەدا فەتوا لەسەر ئەوەیە کە لە کاتی نەبوونی خزمی تردا پاشماوەکە بۆ ژن و مێرد دەگەڕێتەوە".

بە پێی ئەوەی یاسمانکرد راجیاییەکەسەبارەت بە (بیت المال ـ گەنجینەی گشتی) و ژن و مێردە: " ئایا کامیان شایانی پاشماوەکەیە؟ ئەوان دەیانەوێت ژن و مێرد پێش بخەن بەسەر دەوڵەتدا کە میراتگری ئەو کەسەیە کە میراتگری نیە"

یاسادانەری میسریش لە مادەی ٣٠ لە یاسای میراتدا ئەم رایەی پەسەند کردووە و دەڵێت:" ئەگەر بەرکەوتەکان هەموو میراتەکەیان نەبرد و میراتگری پشتیش نەبوو، ئەو پاشماوەیە دەدرێت بەو میراتگرانەی بەشی دیاریکراویان هەیە جگە لە ژن و مێرد، بەڵام ئەگەر میراتگری پشت و خاوەن بەشی دیاریکراو نەبوو یان ئەو خزمانی تر، ئەوا دەدرێت بە ژن و مێرد" .

ویژدان و دادگەری نیە کەسێك بێبەش بکرێت لە سامانێك بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەشداربووە لە بەدیهێنانیدا، هەروەها ئەگەر مەسەلە میراتیەکە بەرز بکرێتەوە ناتەولوی ڕوو دەکاتە بەشی هەموویان و ڕاست ئەوەیە کە پاشماوەکەش بدرێت بەوان بە پێی ڕێسای الغنم بالغرم.[1]

مەرجەکانی گەڕاندنەوە

ئەم مەرجانەی خوارەوە بۆ گەڕاندنەوە پێویستن:

١ ـ هەبوونی میراتگرێکی خاوەن بەشی دیاریکراو.

٢ ـ مانەوەی زیادەیەك لە میرات پاش بەشی خاوەن بەشەدیاریکراوەکان.

٣ ـ نەبوونی میراتگری پشت، وەگەرنا زیادەکە دەبات.

بنەماکانی پراکتیزە کردنی گەڕاندنەوە

ئەم بنەمایانە بە بوون و نەبوونی ژن یان مێرد دەگۆڕێت:

بنەماکانی لە کاتی نەبوونی ژن و مێردا:

١ ـ ئەگەر میراتگرەکە یەکێك بوو، ئەوا شایانی هەموو میراتەکەیە بە بەشی دیاریکراوی خۆی و بە گەڕانەوە.

---

[1] زانایانی جەعفەری دەڵێن(ایضاح الفوائد٤/٢٣٧): بەشی مێرد لەکاتی هەبوونی مناڵدا کچ بێت یان کوڕ یان مناڵی مناڵ تا دەڕوات، چواریەکە، ئەگەر هیچکام لەوان نەبوو نیوەی میراتەکە دەبات و ئەوەی دەمێنێتەوە بۆ باقی خزمەکان دەبێت ئەگەر هەبوون، گەر نەشبوون دەدرێت بە بەخێوکەر، ئەگەر نەبوو بەوکەسە دەدرێت کە زامنی ئەوەبوە بریتی تاوانی بۆ بدات، ئەگەر ئەوەش نەبوو ڕایەکی لاواز دەڵێت: دەگەڕێتەوە بۆ مێردەکە و ڕایەکی لاوازی دیش دەڵێت: بۆ ئیمام دەبێت، چ هاتبێت یان نا. وە بەشی ژنیش لەگەڵ هەبوونی مناڵ یان مناڵی مناڵدا و تا بڕوات، هەشتیەکە و ئەگەر ئەوانەش نەبوون چواریەك دەبات لەگەڵ هەموو میراتگرەکاندلو ئەوەش دەمێنێتەوە بۆ خزمەکان دەبێت، ئەگەر نەبوون دەدرێت بە بەخێوکەر، گەر ئەویش نەبوو دەدرێت بە زامن، گەر ئەویش نەبوو: ڕایەکی لاواز هەیە دەدلتەوە بە خۆی و ڕایەکی دیش دەڵێت بۆ پێشەوا و ڕایەکی لاوازی دیش دەڵێت: دەگەڕێتەوە بۆی لە حاڵەتی نادیاریدا، چ سەرجێیی لەگەڵ کردبێت یان نا".

٢ ـ ئەگەر لە دانەیەك پتر بوو و هەمووشیان یەك پۆل بوون، بەشی خۆیان دەبەن و پاشماوەکەش بە یەکسانی دەبەن.

میراتگرەکان	٥ کچ
بەشە دیاریکراوەکان	(٣/٢) بەشی خۆی + پاشماوەکە بە گەڕانەوە
میراتگرەکان	٦ برای دایکی
بەشە دیاریکراوەکان	(٣/١)بەشی خۆی + پاشماوەکە بە گەڕانەوە
میراتگرەکان	(٢) داپیرە(دایکی دایك، دایکی باوك)[١]
بەشە دیاریکراوەکان:	(٦/١) + پاشماوەکە بە گەڕانەوە

٣ ـ ئەگەر لە پۆلێك پتر بوون، پاشماوەکە بە پێی بەشەکانیان دەگەڕێتەوە بەسەریاندا، واتە ئەوەی بەشەکەی نیوەیە نیوەی پاشماوە دەبات و ئەوەی بەشەکەی سێیەکە سێیەکی پاشماوە و ئەوەی شەشیەکی هەیە شەشیەکی پاشماوە دەبات و هەموو بەشەکانی تریش بەم شێوەیە.

لە شێوەی دووەمدا: کۆی کۆی بەشە دیاریکراوەکان دەکرێتە بناغەی کردارەکە(اصل المسألە)، واتە کرانەوەی کەرتی بەشە دیاریکراوەکان دەگۆڕێت بۆ بناغەی کردارەکە لە بریتی مانەوەی.

نموونە: میراتگرەکان:	دایك	خوشکی داکوبابی
بەشەکان	٣/١	٢/١
بەرکەوتەی شایستە	(٣/١+ ٢/١ =٦/٢ + ٦/٣ =(٦/٥)	

کردارەکە لە (٦) ەو دەگەڕێنرێتەوە بۆ ٥ دایك دوو بەش دەبات و خوشکیش ٣ بەش.

[١] لای جەعفەریەکان داپیرە لە دایکەوە ٣/١ ی میراتەکە و پاشماوەکەشی بۆ داپیرەیە لە باوکەوە.

نموونە:	میراتگرەکان:	دایك	کچی کوڕ
	بەشەکان:	٦/١	٢/١

بەرکەوتە شایستەکان: (٦/١+٢/١) =١   (/٦+٣/٦) =٤/٦

کردارەکە لە (٦)ەو دەگەڕێتەوە بۆ ٤ و دایك بەشێك و کچی کوڕیش سێ بەش.

نموونە:	میراتگرەکان	خوشکی بابوداکی	خوشکی دایکی
	بەشەکان:	٢/١	٦/١

بەرکەوتە شایستەکان: (٢/١ + ٦/١ =٦/٣ +٦/١)=٤/٦

کردارەکە(٦)ەو دەگەڕێتەوە بۆ ٤ بۆ خوشکی داکوبابی یەك بەش و خوشکی کاکیش سێ.

بنەماکانی پراکتیزەکردنی گەڕاندنەوە لە کاتی هەبوونی یەک لە ژن و مێرد:

یەکەم: ئەو کەسەی گەڕانەوەکە نایگرێتەوە بەشی خۆی پێ دەدرێت لە ژێرەی کەرتەکەی خۆیدا، ئەوەش دەمێنێتەوە دەدرێت بەوکەسەی هەم بەشی خۆی و هەم پاشماوەکەش دەبات ئەگەر یەك دانە بوو.

نموونە:	میراتگرەکان:	ژن	خوشکی داکوبابی
	بەشەکان:	٤/١	بەشی خۆی و پاشماوەکەش بە گەڕانەوە
	بەرکەوتەکان:	١	٣

نموونە:	میراتگرەکان:	مێرد	دایك
	بەشەکان:	٢/١	بەشی خۆی و پاشماوەکەش بە گەڕانەوە
	بەرکەوتەکان:	١	١

دووەم: ئەگەر ئەوانەی پاشماوەیان پێ دەدرێت لە دانەیەك پتر بن و لە یەك پۆل بن:

أ ـ ئەگەر ئەوەی ماوەتەوە بە ڕێکی دابەش دەبوو بەسەریاندا، ئەوە ڕوونە:

نموونە:	میراتگرەکان:	مێرد	٣ کچ
	بەشەکان:	$\frac{1}{4}$	پاشماوەکە
	بەرکەوتەکان:	١	٣

ب ـ ئەگەر پاشماوەکە بە ڕێکی دابەش نەدەبوو بەسەریاندا:

١ ـ ئەگەر لە نێوان پاشماوەکە و ژمارەی پۆلەکەدا ڕێکەوتن هەبوو، ئەوا ویفقی ژمارەکەیان لێکدەدرێت لە ژێرەی ئەو بەشەی پاشماوە نادرێت بە خاوەنەکەی.

نموونە:	میراتگرەکان:	مێرد	٦کچ
	بەشەکان:	$\frac{1}{4}$	پاشماوە
	پێش راسکردنەوە:	١	٣
	پاش راسکردنەوە:	٢	٦

ژمارەی کچەکان ٦ لەگەڵ ٣ دا لە سێیەکدا ڕێکەوتوون، بۆیە سێیەکی ژمارەکەیان لەگەڵ ژێرەی بەشی مێردەکەدا لێك دەدرێت ٢×٤ = ٨

٢ ـ ئەگەر لە نێوانیاندا نەگونجان هەبوو، ژمارەی پۆلەکە لەگەڵ ژێرەی بەشی ئەوکەسەی پاشماوەی بۆ ناگەڕێتەوە لێك دەدرێت.

نموونە:	میراتگرەکان:	ژن	٥ کچ
	بەشەکان:	٨/١	پاشماوە
	پێش راستکردنەوە	١	٧
	پاش راستکردنەوە	٥	٣٥

ژمارەی کچەکان ٥ لەگەڵ پاشماوەکەدا ٧ ناتەبان (دوو ژمارەی تاکن)، بۆیە ژمارەی کچەکان لێکدەدرێت لەگەڵ ژێرەی کەرتی بەشی دایکدا ٥×٨ =٤٠، هەریەکیان ٧ بەشی دەکەوێت.

سێهەم: ئەگەر ئەوانەی پاشماوەیان بۆ دەگەڕێتەوە لە پۆلێک پتر بوون، ئەم ڕێوشوێنانە دەگیرێتەوە:

١ ـ بنەمای کردارەکە لە ژێرەی بەشی ئەو کەسە دەدرێت کە پاشماوەی بۆ ناگەڕێتەوە(یەکێك لە ژن و مێرد).

٢ ـ ئەوەی کە دەمێنێتەوە پاش لابردنی بەشی ئەوکەسەی پاشماوەی بۆ ناگەڕێتەوە، بە بەشێکی سەربەخۆ دادەنێین، وەك چۆن ئەوەی پاشماوەی بۆ دەگەڕێتەوە بە سەربەخۆ دادەنێین.

٣ ـ کردارێکی تر گریمانە دەکەین کە بریتی دەبێت لە چەندجارەی هاوبەشی ژێرەی کەرتی بەشی ئەوکەسانەی پاشماوەیان بۆ دەگەڕێتەوە.

٤ ـ هەردوو کردارە گریمانکراوەکە دەکرێنە یەك بە لێکدانی دووەمیان(پاش گەڕاندنەوە) لە یەکەم و ئەنجامی لێکدانەکەش دەبێتە کرداری کۆکەرەوە و دەکرێتە بنەمای دابەشکردنی میراتەکە بەسەر میراتگرەکاندا.

بۆ زانینی بەشی هەر میراتگرێك لەو کرداری کۆکەرەوەدا، ئەم دوو ڕێسایەمان هەیە:

أ ـ ئەو کەسەی پاشماوەی گەڕاوەی پێ نادرێت ئەو بەشەی خۆی دەبات لە کرداری یەکەمدا پاش لێکدانی لەو ژمارەیەی بنەمای مەسەلەکەی لێ دراوە.

ب ـ ئەوکەسەش پاشماوەکەی بۆ دەگەڕێتەوە، بەشەکەی لە کرداری یەکەم چەند بێت لێك دەدرێت لەگەڵ پاشماوەی لە بەشی ئەوکەسەی پاشماوەی بۆ ناگەڕێتەوە لە کرداری یەکەمدا.

ئەم چێوەدارکردن و ڕێسایانەم لە پراکتیزە فیقهیەکانەوە هەڵێنجاوە.

پراکتیزەکان:

میراتگرەکان: ژن دایك کچی کوڕ

بەشەکان: ٨/١ ٦/١ $\frac{1}{2}$

کرداری یەکەم لە ٨ دادەنێین کە ژێرەی کەرتی بەشی ژنە.

٨-١ =٧ ئەوەی دەمێنێتەوە پاش بەشی ژنەکە.

کرداری دووەم ٦ چەنجارەی هاوبەش

دوو بەرکەوتە دەمێنێتەوە بەهان ڕێژە پاشماوەیان بۆ دەگەڕێتەوە[١]

دایك ٦/١ و کچی کوڕ $\frac{1}{2}$

دایك چارەکی هەریەك لە بەشەکان دەبات و کچی کوڕیش $\frac{3}{4}$ و کردارەکە لە ٦ دادەبەزێت بۆ ٤.

کرداری کۆکەرەوە ٤×٨ = ٣٢

بەرکەوتەی ژن لە کرداری کۆکەرەوەدا: ١×٤ =٤

بەرکەوتەی دایك لە کۆکەرەوەدا: ١×٧ = ٧

بەرکەوتەی کچی کوڕ: ٣×٧ =٢١

کۆ: ٣٢

نموونە: میراتگرەکان: ژن خوشکی داکوبابی خوشکی باوکی

بەشەکان: ٤/١ ٢/١ ٦/١

کرداری یەکەم (٤)

٤-١ =٣ ئەوەی دەمێنێتەوە پاش بەشی ژنەکە

خوشکی داکوبابی ٢/١ خوشکی باوکی ٦/١

کرداری دووەم(٦)

---

[١] ڕێژەی بەشی دایك لە بەرکەوتە شایانەکەی $\frac{1}{4}$ و کچی کوڕیش ٣/٤، چونکە بەرکەوتەکان چوارن، یەك بۆ دایك و سێ بۆ کچی کوڕ.

دوو بەش دەمێنێتەوە بەپێی بەشەکان پێیان دەدرێت، خوشکی داکوبابی ٣/٤ و برای باوکی ٤/١، کردارەکە لە ٦ ەوە دادەبەزێت بۆ ٤.

کرداری کۆکەرەوە ٤×٤ =١٦

بەشی ژن ١×٤= ٤

بەشی خوشکی بابوداکی ٣×٣=٩

بەشی خوشکی بابی ١×٣=٣

کۆ: ١٦

نموونە: میراتگرەکان مێرد ٤/١ کچ٢/١ کچی کوڕ٦/١

کرداری یەکەم(٤) ٤–١=٣ ئەوەی ماوەتەوە پاش بەشی مێرد

کرداری دووەم(٦) کچ کچی کوڕ

٣/١ ٦/١

دوو بەرکەوتە دەمێنێتەوە و بە پێی بەشەکانیان پێیان دەدرێت، کچ٣/٤ کچی کوڕ ٤/١، کەواتە کردارەکە لە ٦ ەوە دادەبەزێت بۆ ٤.

کرداری کۆکەرەوە ٤×٤ =١٦

ژن ١×٤=٤

کچ ٣×٣=٩

کچی کوڕ ١×٣ = ٣

کۆ =١٦

نموونە: میراتگرەکان: ژن داپیرە برای دایکی

٢/١ ٦/١ ٦/١

کرداری یەکەم(٢) ٢–١=١ پاشماوەی پاش بەشی مێرد

کرداری دووەم(٦) داپیرە برای دایکی

٦/١ ٦/١

چوار بەرکەوتە دەمێنێتەوە بە پێی بەشەکانیان دەگەڕێتەوە بۆیان، کەواتە کردارەکە لە ٦ ەوە بۆ ٢.

کرداری کۆکەرەوە	٢×٢ = ٤
ژن	١×٢=٢
داپیرە	١×١=١
برای دایکی	١×١ دەکاتە ١
کۆ:	دەکاتە ٤

گەڕاندنەوەی پاشماوە لە فیقهی جەعفەریدا:

أ ـ لەگەڵ ئاراستەی زۆربەی زانایندا لەم چەند بابەتەدا هاوڕایە:

١ ـ مەرجەکانی گەڕاندنەوە.

٢ ـ بێبەشکردنی ژن و مێرد پاش ئەوەی خاوەن بەشەکان بەشی خۆیان دەبەن و دەڵێن دروست نیە ژن و مێرد لەگەڵ خاوەن بەشەکانی تردا بەشدار بن لەم پاشماوەی کە دەگەڕێتەوە بۆیان بە پێی ڕێژەی بەشەکانیان.

ب ـ فیقهی جەعفەری و سوننی لەم خاڵانەدا جیاوازن:

١ ـ چوراچێوەی گەڕاندنەوە لای جەعفەریەکان زۆر فرلوانترە، لەبەر گەلێك هۆ، وەك: جەعفەریەکان سیستەمی پلەبەندیان بەکارهێناوە و دەڵێن: ئەوەی لە پلەی یەکەمدایە نێر بێت یان مێ، دانەیەك بێت یان پتر، هەموو ئەوکەسانە بێبەش دەکات لە پلەی دووەم و سێهەمدان، بە بەشی خۆی و گەڕاندنەوە، ئەگەر لە هەمان پلەدا میراتگرێکی تر نەبوو و لە هەمان کاتدا بێبەشیش نەکرابوو، بەهەمان شێوە ئەوەی لە پلەی دووەمدایە کاریگەری لەسەر پلەی سێهەم دادەنێت.

بەڵام بە رای ئێمە ئەم ئاراستەیە لەگەڵ ئامانجەکانی شەریعەت لە گواستنەوەی میراتدا یەکناگرێتەوە، کە مەبەستی بڵاوکردنەوەی میراتە بەسەر زۆرترینی کەساندا و بە مەبەستی لەناوبردنی سیستەمی چینایەتی، کە لە ئیسلامدا رەتکراوەتەوە.

٢ ـ گەڕاندنـەوە دایـك ناگرێتـەوە ئەگـەر ژمارەیـەك بـرلو خوشـکی لەگەڵدا بێـت، سەرەڕای بێبەشبوونیان لە میرات، کەواتە ئەگەر کەسـێك مـرد و دایـك و کـچ و ژمارەیەك برای دایکوبابی یان باوکی لێ بەجێما، گەڕاندنەوەی[1] پاشماوە بۆ کچ و باوك دەبێت و بەشی دایك نادرێت، چونکە پێشـتر شەشـیەکی هەیـە، هـەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِنْ كَانَ لَـهُ إِخْـوَةٌ فَلِأُمِّـهِ السُّدُسُ﴾ النسـاء ١١، کەواتە قورئـان شەشـیەکی پێداوە لەگـەڵ هـەبوونی بـرا و خوشـکدا و چـیدی شایەنی پێدانی پاشماوە نیە.

ئەگەر کەسێك مرد و باوك و دایك و کچی کوڕی لێ بـەجێما، پاشماوەکـە تـەنها دەدرێت بە کچی کـوڕ، لەسـەر ئـەو بناغەیـەی جێگـەی ئـەو دەگرێتـەوە، وەك ئەوەی دایك و باوك لەگەڵ خودی کوڕەکەدا کۆوە بووبن.

٣ ـ ئەگەر خوشکی باوکی لەگەڵ خوشکی باوکودایکی کۆ بوویەوە، هەموو میراتەکە دەدرێت بە خوشکی باوکودایکی بە پێی بەشی خـۆی و گێڕانـەوەی پاشمـاوە، چونکە خوشکی باوکودایکی لە پلەی یەکەمدایە لە ئاستی دووەمـدا و خوشـکی دایکوباوکی لە پلەی دووەمدایەو لە ئاستی دووەمدایە.

٤ ـ ناهەقی بەرانبەر ژن تـەنها لەوەدا نیە لە گێڕانـەوەی پاشمـاوە بێبـەش کـراوە، بەڵکو بێبەشی کردووە لە موڵك و خانووبەرە ئەگەر ئەو ژنە منـداڵی لـەو پیـاوە نەبوو[2]، هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێننەوە کە ترسی ئـەوە هەیـە کـە ژنەکـە کەسێك بهێنێتە ناو میراتگرەکانەوە کە ڕقیان لێیەتی.

---

[1] چونکە برلوخوشکی دلیکی هیچ کاریگەریەکی لەسەر بەشی دلیك نیە، بەشەکەی لە سێیەکەوە ناکەن بە شەشیەك.

[2] لە پەرتووکی الروضة واللمعة للعاملي ٢/٣٢٦: (ئەو ژنەی منداڵی نـەبووە لـە زەوی بێبـەش دەبێت بـە رەهایی ـ چ چوڵ بێـت یـان بینـای تێـدا بێـت ـ چ خـودی زەویەکـە یـان نرخەکـەی، وە بێبـەش دەبێت لەکەرەستەکانی بینا لە دار و دەرگا و بەرد و خشت و شتی تر، بەڵام لە نرخەکەی بێبەش نابێت، کەواتـە ئەو بینایەی دروستکراوە بە پارە دەخەملێنرێت و لە نرخەکەی چواریەك یان هەشتیەکی پێ دەدرێت و بە پێی رای ئاشکراتر ئەو بینا تا کاتی فەوتانی بە بێ بەرانبەر دەمێنێتەوە.

←

ئەم جیاکردنەوەی ژنی ماڵدار و بێ ماڵە پێچەوانەی تێکڕای دەقـەکانی قورئانـە کە بە ڕەهایی هاتوون، وەك ئەوەی دەفەرموێت: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ﴾النساء ١٢.

ئەم دەقانە بە گشتی هاتوون و جیاوازی هـەبوونی مـاڵ لـە مێـرد یـان نـەبوونی نەکردووە لە باسی میراتدا و هیچ بەڵگەیەکی قورئان و سوننەت لەم بارەوە نیە.

گەلێك نموونەی پراکتیزەکردنی گەڕاندنەوە هەیە لـە فیقهـی ئیمامیـدا، هەرکـەس زانیاری پتری بوێت، با بگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە فیقهیەکانیان.[1]

بەڵگەکانی دروستنەبوونی جیاوازی خستنە نێوان ژن و مێرد و خاوەن بەشەکانی تر:

ئەو ڕێسا و پراکتیزانەی باسمانکرد سەبارەت بە شایان نەبوونی ژن و مێرد بۆ ئەو پاشماوەی کە دەگەڕێتەوە بۆیان لە سەر بنەمای ڕا و ئیجتیهادی گەلێك لـە زانایانـە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەم جیاوازی دانانە لە نێـوان ژن و مێـرد و خـاوەن بەشـەکاندا بـەم بەڵگانەی خوارەوە دروست نیە:

١ ـ دەقەکانی قورئان و سوننەت بە گشتی و ڕەهایی باس لەوە دەکات کە هـەبوونی حاڵەتی خزمایەتی و هاوسەریەتی هۆیەکن بـۆ میراتگری بـە شـێوەیەکی ڕەهـا و گشتی، بە بێ جیاکردنەوەی ئەم دوو هۆکـارە، چ لـە ڕووی هێـزەوە چ لـە ڕووی شوێنەوارەوە، یەکێك لەو ڕێسایانەی یەکدەنگی لەسـەرە لـە زانسـتی بنـەماکانی فیقهدا ئەوەیە کە دروست نیـە بـە ئیجتیهـاد دەقێکـی گشـتی بکەینـە تایبـەت و دەقێکی ڕەهـا بکەینـە دەقێکـی سـنووردار(مقید)گەر ئیجتیهادەکـە پشـتی بـە

وەلە پەرتووکی ایضاح الفوائد٤/٢١٦: (ئەگەر کۆمەڵێم برای جیاواز کۆبوونەوە، ئەوەی برای دایکیە شەشیەك دەبات ، ئەگەر پتر بوون ٢/٣ دەبە ن بە یەکسانی. پاشماوەکەش بۆ برای دایکوباوکی و کوڕ دوو ئوەندەی کچ دەبات و ئەوەی باوکی بێت بێبەش دەبێت.

[1] وەك : ایضاح الفوائد في شرح القواعد للحلي ٤/٢١٢ و ما بعدها، كتاب الخلاف في الفقه لشيخ الطائفة محمد بن الحسن الطوسي ٢/٥٠ وما بعدها، الروضة البهية شرح اللمعة الدمشقية للعاملي ٢/٢٩٥ وما بعدها.

دەقێکی ڕاشکاو و جێگیر یان بەرژەوەندیەکی گشتی یان زەرورەت بەستبێت، تا ئێستاش هیچ یەکێك لەمانە لە ئارادا نیە.

٢ ـ ڕێسایەکی شەرعی نەگۆڕ هەیە کە لە فەرموودەی پێغەمبەرەوە(ﷺ) وەرگیراوە و دەڵێت: ((الغنم بالغرم))، کە هەموو زانایانی فیقهی ئیسلامی یەکدەنگن لـە سـەر ئەوەی کاری پێ بکرێت، ئەو ڕێسایەش وا دەخوازێت بە دەقی قورئان و سوننەت و کۆدەنگی زانایان نەبێت دروست نیە جیاوازی بخرێتـە نێـوان میراتگرەکانـەوە، سەبارەت بە جیاکردنەوەی ژن و مێرد و خاوەن بەشەکان لـە گەڕاندنـەوەدا، جـا لەبەر ئەوەی لە کاتی بەرزبوونـەوەی بنەچـەی کرداردا(العـول) بەشـەکەیان کـەم دەکات و زیانیان لێدەکەوێت، پێویستە گەڕانەوەی پاشماوەش بیانگرێتەوە.

٣ ـ ئەو میراتەی بە سەر میراتگرەکانـدا دابـەش دەکرێـت، بەرهـەمی کۆششـی ژن و مێردە نەك میراتگرەکانی تر، ئەوان لە خۆشی و ناخۆشی ژیاندا هاوبەش بـوون و هاوکاری یەکیان کردووە لە دروستکردنی ئەو سامانەی ئێستا پیاوەکە یان ژنەکە بەجێیهێشتووە، کەواتە بە کام بەڵگە کەسانی تـر بـە شـایان دەزانـن لـەمان لـەو شتەدا کە بەرهەمی ماندووبوونی ئەمانە؟

٤ ـ بەهێزترین پەیوەندی نێوان مرۆڤ و کەسێکی تر لە لە ژیانی کرداریـدا، بریتیـە لـە پەیوەندی ژیانی هاوسەری و زۆر لە پەیوەندی خزمایەتی بەهێزترە، کەواتە چۆن ئەم پەیوەندیە پاش مردن دەبڕێت بە بێ هەبوونی دەقێکی شەرعی لە قورئان و سوننەت لەو بارەیەوە.

٥ ـ ئەو یارمەتی و هاوکاریەی یەکێك لە هاوسەران پێشکەشی ئـەوی دی دەکـات لـە نەخۆشـی مردنـدا و لـە سەرشـان گـرتنی ئـەرك و زەحمـەتی ئـەو نەخۆشـیە درێژخایەنانەی کەسی مردوو پێش مردنی تووشی بووە، تەنها هاوسەر بۆ یەکدی دەکەن و هیچ خزمێك ئەو خزمەتە ناکات هەرچەند زۆریش نزیك بێت.

ئـەم بەڵگانـە و بەڵگـە عـەقڵی و نەقڵیـەکانی تـر، بەڵگـەی گومانهەڵنـەگر و یەکلاکەرەوەن لەسەر هەڵەی ئەو ئیجتیهادەی ژن و مێرد لە گەڕاندنەوەی پاشماوەی میرات بێبەش دەکەن.

بەم بەڵگەو بەڵگەی پتریش داوا لە یاسادانەرانی جیهانی ئیسلام دەکەم ئەو ڕایە وەربگرن کە جیاوازی ناکات لە نێوان ژن و مێرد و خاوەن بەشەکانی تردا لە گێڕانەوەی پاشماوەی میرات بۆیان، دیارە کە پێشەنگی ئەو ئیجتیهادەش خەلیفەی سێهەم عوسمانی کوڕی عەففانە (ﷺ)[1].

---

[1] سەیری پەرتووکمان (أحكام الميراث والوصية و حق الانتقال) بکە.

٥٨

ڕێسای

(الساقط لا يعود، كما ان المعدوم لا يعود)[1]

لابراو ناگەڕێتەوە، هەروەك چۆن فەوتێنراو ناگەڕێتەوە

واتە: ئەو مافانەی لابردن و هەلگرتن وەرناگرن، ئەگەر لابران ئەوا پاش لابرانیان ناگەڕێنەوە.

لە نموونە پراكتیزەییەكانی:

١ ـ ئەگەر فرۆشیار مافی بەندكردنی فرۆشراوی بەهۆی نرخەكەوە لابرد، ئەوا لە پاشدا ناتوانێت ئەو مافە بەكاربهێنێتەوە.

٢ ـ ئەگەر میراتگر رازی بوو كە میردارەكە پتر لە سێیەكی میراتەكە بكاتە وەسیەت، ئەوا لە پاشاندا بۆی نیە لەم مۆڵەتە پەشیمان ببێتەوە.

٣ ـ ئەوكەسەی بە كرێ شتێك چاك دەكات و بەشدارە تێیدا، دەتوانێت ئەو شتە گواستراوەی كاری تێداكردووە رابگرێت تا كرێكەی پێ دەدەن، وەك بەرگدروو، وەستای كەلوپەلی ماڵ یان وەستای دەزگا، بەڵام هەركات شتەكەی رادەستی خاوەنەكەی كرد(چ بە راستەقینەیی یان فەرمانی)، ئیتر ئەو مافەی دەفەوتێت.

٤ ـ ئەگەر خاوەن قەرز قەرزارەكەی ئازادكرد، پاشان بۆی نیە لەو ئازادكردنە پەشیمان بێتەوە، بە پێی ئەو رایەی ئازادكردن بە لابردن و هەلگرتن دادەنێت.

٥ ـ ئەوكەسەی لە وەسیەتێكدا شتێكی پێدەدرێت و وەریناگرێت و رەتی دەكاتەوە، پاشان بۆی نیە داوای ئەو شتە بكات.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٥١.

پیتی شین

٥٩

ڕێسای
(شرع من قبلنا شرع لنا)
شەرعی ئەوانەی پێش ئێمە بوون بۆ ئێمەش دەبێتە شەرع

ڕاست وایە بوترێت:

(دین من قبلنا دین لنا، وشرع من قبلنا لیس شرعا لنا)

ئاینی ئەوانەی پێش ئێمە بوون بۆ ئێمەش دینە، بەڵام شەرعی ئەوانەی پێش ئێمە بوون نابێتە شەرعی ئێمە)

ئەم بنەمایە یەکێکە لەو بنەمایانەی ڕاجیایی لەسەرە[1] و پانتاییەکی گەورەی لە سەرچاوەکانی زانستی بنەماکانی فیقهی ئیسلامیدا داگیرکردوە، ئەو ڕایانەی دەربارەی وەرگیران و وەرنەگیرانی وتراوە زۆرن، گرنگترینیان:

---

[1] بۆ ئەم بابەتە بگەڕێرەوە بۆ ئەم سەرچاوانەی خوارەوە:
اصول السرخسي٢/٩٩ وما بعدها، للفقيه الحنفي الاصولي السرخسي(ابي بكر بن محمد). شرح الكوكب المنير للفقيه الاصولي الفتوحي(احمد بن عبداعزين)ص٨٤ وما بعدها.
مختصر المنتهى للعالم الاصولي المالكي ابن الحاجب وشرحه للقاضي عضد٢/٢٨٢ وما بعدها.
ارشاد الفحول للعالم الزيدي لشوكاني (محمد بن علي محمد)ص ٢٤٠ وما بعدها.
الاحكامللامدي ص٣/١٨٨ وما بعدها.
فتح الغفار شرح المنار المعروف بمشكاة الانوار، ٢/١٣٩ لان نجيم زين الدين بن ابراهيم.
منهاج البيضاوي٢/٣٥٢.
روضة الناظر ص ٨٢.
المسودة لابي البركات١٩٢ وما يليها.

ڕای یەکەم: شەرعی پێش ئێمە ئەگەر هەڵنەوەشابێتەوە، دەبێتە شەرع بۆ ئێمەش. لایەنگرانی ئەم ڕایەش بەڵگەکانیان ئەمەیە:

أ ـ ئەوەی شەریعەتی پێغەمبەرێکی پێشوو بووبێت(ﷺ) هەمیشەییە لەو شتانەدا هەمیشەییبوون هەڵبگرێت، کەواتە لە هەموو کات و شوێنێکدا بەو پێیەی شەریعەتی ئەو ئەو پێغەمبەرە بووە،پێویستە پەیڕەو بکرێت بە مەرجێك لە شەرعی نوێدا هەڵنەوەشێنرابێتەوە، چونکە فەرمانە خودایییەکانی ئوممەتەکانی پێشوو بە ڕەهایی لە کات هاتووە، ئاکاری ڕەهاییش لە هەر شتێکدا بوو هەمیشەییبوونی دەخوازێت لەو شتەدا ئەگەری هەمیشەییبوونی تێدایە، وە کاتداریکردنیشی زیادکردنێکە بۆی و بە بەڵگە نەبێت شایانی وەرگیران نیە، کەواتە ئەو فەرمانەی بەڵگەیەکی شەرعی نوێ هەڵنەوەشاندبێتەوە، پێویستە لەسەر هەموومان پەیڕەوی بکەین.

ب ـ پێغەمبەری پێشوو پێغەمبەریەتیەکەی لێناسەندرێتەوە بە هاتنی پێغەمبەرێکی نوێ، بە هەمانشێوەش شەریعەتەکەشی پابەندبوونی خۆی بە شەریعەتە نوێکەوە لەدەست نادات، تا بەڵگەیەك بۆ ئەم کارە لە ئارادا نەبێت.

ج ـ بێگومان قورئانیش باوەڕهێنان بە هەموو پێغەمبەران و پەرتووکە پیرۆزەکانیانی بە بەشێك لە باوەڕی موسوڵمان داناوە بە پەیامی موحەممەدی.، هەروەك لەم ئایەتەدا دەفەرموێت: ﴿آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾البقرة ٢٨٥. ئەم دەقە قورئانیەش بەڵگەیەکی ڕوونە لە سەر بەردەوامبوونی وادارکردن(الـزام) و پابەندی(التزام) فەرمانەکانی شەریعەتەکانی پێشوو بەو مەرجەی بۆمان دەرنەکەوتبێت کە هەڵوەشاوەتەوە.

ڕای دووەم: شەریعەتی هەر پێغەمبەرێك بە شەرعی پێغەمبەرەکەی پاش خۆی هەڵدەوەشێتەوە، مەگەر بەڵگەیەك لەسەر مانەوەی هەبێت. ئەوەی لە قورئان و

سوننەت یان لە گێڕانەوەی خاوەن پەرتووکەکان و گێڕانەوەی موسوڵمانان لە پەرتووکە پیرۆزەکانی پێشوودایە ، پێویستە لەسەرمان وەك بەشێك لە شەریعەتی خۆمان کاری پێ بکەین.

هەندێك لە بەڵگەکانی لایەنگرانی ئەم رایە:

١ ـ هاتنی پەیامی نوێ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی پەیامی پێشوو کاتی بووە و بە هاتنی پێغەمبەری داهاتوو کۆتایی پێ دێت.

٢ ـ گەلێك بەڵگەمان لە قورئاندا هەیە لەسەر ئەوەی کە هەر پێغەمبەرێك شەریعەتی تایبەت بە خۆی و بە گەلەکەیەوە هەیە و هەر ئوممەتێك ڕێبازی تایبەت بە خۆی هەیە، نموونەی ئەو ئایەتانەش فەرموودەی خوای گەورەیە کە دەفەرموێت: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾المائدة ٤٨.

٣ ـ ئەوەی بە ڕوونی و ئاشکرا لە ئایەتەکانی قورئانەوە وەردەگیرێت ئەوەیە کە تەنها فەرمانی پابەندبوونمان بە شەریعەتی خۆمانەوە پێدراوە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنْ الْخَاسِرِينَ﴾ ال عمران/٨٥.

رای سێهەم: ئەوەی لە قورئان و سوننەتدا هەیە و خاوەن پەرتووکەکان بۆمان دەگێڕنەوە یان موسوڵمانان لە پەرتووکەپێشوەکانەوە بۆمانی دەگێڕنەوە سەبارەت بەوەی شەرعی پێش خۆمان بۆ ئێمەش دەبێتە شەرع، ئەوا پابەند دەبین پێوەی گەر بەڵگەی هەڵوەشانەوەی لە ئارادا نەبێت، ئەم پابەندبوونەش لەسەر ئەو بنەمایە دەبێت کە بەشێکە لە شەریعەتی خۆمان، نەك بەو مانایەی شەرعی پێش خۆمان بێت.

رای چوارەم: ئەو بەشەی شەریعەتی پێش خۆمان کە لە قورئان و سوننەتدا بە شەرعی ئێمەش دانراوە، وەك شەریعەتی خۆمان پابەند دەبین پێوەی، بەڵام ئەوەی خاوەن پەرتووکەکان بۆمانی دەگێڕنەوە یان موسوڵمانان وەریانگرتووە لە پەرتووکە

پێشوەکانەوە، جێگای متمانە و بڕوا نیە، چونکە پەرتووکەپێشوەکان گۆڕاون و ڕەنگە ئەوەی بۆ ئێمەی دەگێڕنەوە لەو گۆڕاوە بێت.[1]

پاش گەڕانەوەم بۆ زۆربەی سەرچاوەباوەڕپێکراوەکانی زانستی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی هیچ ڕایەکی پەسەند و وەرگیراوم دەست نەکەوت، سەرچاوەی ئەم کێشەیەش ئەوەیە کە ڕێساکە هەر بە هەڵە دروستکراوە و لە پێشینانەوە بە هەڵە گەشتوە بە پاشینان و ڕێساکە لە دارشتن و دەربڕینیدا هەڵەیە و پێویستە ڕاست بکرێتەوە و بگوترێت: دینی ئەوانەی پێش ئێمە بوون بۆ ئێمەش دینە، بەڵام شەرعی ئەوانەی پێش ئێمە بوون نابێتە شەرعی ئێمە.

سەبارەت بە بەشی یەکەمی ڕێساکە، ئەوا لە قورئاندا دەقێکی وامان هەیە کە دەڵێت: دینی هەموو ئوممەتەکانی پێشوو و پەیامە پەروەردگاریەکانیان، هەروەها پەیامی ئیسلامیش، هەر یەك دینە و دەفەرموێت: ﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنْ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلاَ تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾الشورى١٣.

وە مەبەستیش لە وشەی (دین) لە ئایەتی ٨٥ ی سوورەتی ئال عمراندا کە پێشتر نووسیمان چەمکە گشتیەکەی وشەی (دین)ە، نەوەك تەنها دینی ئیسلام بە مانا تایبەتەکەی کە پەیامی موحەممەدیە.

سەبارەت بە بەشی دووەمی ڕێسا ڕاستکراوەکە، ئەوا لە قورئاندا ئاماژە بەوە کراوە کە هەر ئوممەتێکی خاوەن پەیامی خودایی شەریعەتێکی تایبەت بە خۆی هەیە کە ژیانی دونیایی خۆی پێ ڕێك دەخات، ئەمەش لە هەندێك ئایەتی قورئاندا داکۆکی لەسەر کراوە، بۆ نموونە ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾المائده ٤٨. وە ئایەتی: ﴿وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلاَّ تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلاً﴾الاسرا ٢. وە ئایەتی: ﴿مَنْ يُطِعْ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ

---

[1] بۆ درێژەی پتر سەیری ئەم نووسراوەمان بکە: (اصول الفقه في نسيجه الجديد) ١٣٨/١ و پاشتر.

تَـوَلَّى فَمَـا أَرْسَـلْنَاكَ عَلَـيْهِمْ حَفِيظًـا﴾النسـاء ٨٠. وە ئايـەتى: ﴿إِنَّ الـدِّينَ عِنْـدَ اللَّـهِ الإِسْلَامُ﴾ال عمران ١٩.

ئـەوەی شـايانی باسـە کـە شـەریعەتی ئیسـلام راسـتکەرەوە و رێکخـەرەوەی شـەریعەتە خودایيـەکانی پـێش خۆيـەتی، گـەلێك لـەو فەرمانـە سـەرەکيانەی شەریعەتەکانی پێش خۆی تێدايە کە بە پێی کات و شوێن و کەسەکان ناگۆڕێن، وەك: چاکی دادپەروەری و خراپی ستەم و حـەرامکردنی تـاوانی کوشـتن و پێويسـتکردنی هاوکاری لە چاکە و خوادۆزيدا لە ناو خێزانی مرۆڤايەتيدا، جگە لەمەش فەرمانگەلێکی نوێی خستۆتە سەر شەریعەتە پێچوەکان، ئەمەش بەپێی پەرەسەندنی ژيانی مرۆڤ و پێداويستيەکانی و کامڵبوونی عەقڵی مرۆیی.

٦٠

ڕێسای

(الشرط بخلاف مقتضى العقد باطل و مبطل)

ئەو مەرجەی بە پێچەوانەی ناوەڕۆکی گرێبەستەکەوە بێت بەتاڵە و بەتاڵکەرەوەیە)

مەرج ئەو شتەیە لەکاتی نەبوونیدا فەرمانەکەش بە هیچ شێوەیەك نابێت، لەکاتی بوونیشیدا مەرج نیە فەرمانەکەش ببێت.

بۆ نموونە: هەبوونی دوو شایەت مەرجە بۆ دروستیی مارەبڕین، بەڵام لەگەڵ هەبوونی دوو شایەتدا مەرج نیە مارەبڕین دروست بێت.

مەرجیش بە پێی سروشت و سەرچاوەی یان شەرعیە، وەك ئەو نموونەی پێشوو، یان مەرجی عەقڵیە، وەك مەرجی ژیان بۆ زانین، یان مەرجی ئاساییە وەك پەیژە بۆ سەرکەوتنە سەرەوە.

جگە لەم بەشانەش، دابەش دەکرێت بۆ مەرجی یاسایی(یان شەرعی)، کە بریتیە لەو مەرجەی یاسا یان شەرع بە پێویستی زانیوە بۆ یەکێك لە فەرمانەکان، یان مەرجی دانراو، کە بریتیە لەو مەرجەی بە هۆی گرێبەستکارانەوە چەسپیوە بە گرێبەستەکەوە.

جۆرەکانی مەرجی دانراو:

ئەم مەرجە لە ڕووی کاریگەریدانانی لەسەر گرێبەست دەکرێت بە چەند بەشێکەوە وەك:

أ ـ ئەو مەرجەی گرێبەستەکە دەیخوازێت و بەشێکە لە پێکهاتنی، ئەوە بێگومان

ڕاست و دروستە، وەك مەرجی نەفەقەی ژن لە مارەکردندا، یان مەرجی بژاردەی ناتەواوی(خیار العیب) لە گرێبەستی فرۆشتندا، واتە ئەگەر لە فرۆشراوەکەدا ناتەواویەك هەبوو کڕیار مافی ئەوەی هەیە گرێبەستەکە هەڵبوەشێنێتەوە یان بەردەوام بێت، بە مەرجێك ناتەواویەکی نوێ پاش رادەسکردن ڕوونەدات.

ب ـ ئەو مەرجەی پێچەوانەی ناوەرۆکی گرێبەستەکە بێت، ئەوەش بەتاڵ و بەتاڵکەرەوەیە لای هەموو زانایان، وەك: مارەکردن بە مەرجی لێك نزیکنەبوونەوەی مێرد لە ژنەکەی پاش دامەزرانی مارەکردنی راست و دروست، یان وەك: مەرجی دەستکارینەکردنی فرۆشراو لەلایەن کڕیارەوە پاش دامەزرانی گرێبەستەکە و وەرگرتنی فرۆشراوەکەش.

ج ـ ئەو مەرجەی لە ناوەرۆکی گرێبەستەکەدا نیە، بەڵام لە بەرژەوەندی گرێبەستەکەیە، وەك مەرجی بارمتە یان کەفیل بە نرخ و شایەتی، ئەمەش لە بەرژەوەندی فرۆشیارە و ڕەنگە لە بەرژەوەندی کڕیاریش بێت، وەك: بەمەرجگرتنی شیرابوونی مەنگا لە مامەڵەکەدا.

د ـ ئەو مەرجەی لە ناوەرۆك و بەرژەوەندی گرێبەستەکە نیە و ئامانج و مەبەستی هیچکام لە گرێبەستکارانی لەگەڵ نیە، وەك ئەوەی فرۆشیاری ئۆتۆمبیلێك لە فرۆشتنیدا ئەو مەرجەی هەبێت کە تەنها لەسەر جادەی قیر بەکاری بهێنێت، ئەم مەرجە بەتاڵە بەڵام گرێبەستەکە بەتاڵ ناکاتەوە.[1]

---

[1] بۆ ئەم بابەتە سەیری ئەم سەرچاوانەی خوارەوە بکە:
الاسباه لابن السبکي ١/٢٧٠.
المبسوط ٨٢/٢.
ایضاح المسالك للقاعدة ص ٧٦.
موسوعة القواعد الفقهية للدکتور محمد صدقي، ٦/٩٠ و پاشتر.

٦١

رێسای
(الشركاء في مال مشاع شركاء في مستلزماته ونتائجه)
ئەوکەسانەی هاوبەشن لە داراییەکدا لە پێداویستی و ئەنجامەکانیشیدا هاوبەش دەبن

داراییە هاوبەشەکان ئەوانەن کە هاوبەشن لە نێوان دووکەس یان پتردا پێش دیاریکردنی بەشی هەریەك لەوان، وەك میراتگران، چونکە میرات داراییەکی هاوبەشە لە نێوان میراتگراندا پێش دابەشکردنی و دیاریکردنی بەشی هەر میراتگرێك بە پێی شەریعەتی ئیسلامی.

تێچوونی پاراستنی میراتیەکە پێویستە لەسەر هەموویان بە پێی بەشی هەریەکەیان و بەرهەمەکان و قازانجەکانیشی بە پێی بەشەکانیان هاوبەش دەبێت لە نێوانیاندا.

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

أ ـ ئەگەر ماڵێکی هاوبەش پێویستی بە تازەکردنەوە هەبێت، پێویستە لەسەر هەموویان بە پێی بەشەکانیان تێچوونەکەی لە ئەستۆ بگرن، ئەگەر یەکێکیشیان سەرپێچی کرد دادوەر بەزۆر پێی دەکات.

ب ـ ئەگەر رێگر و بەربەست لەبەردەم رووبارێکی هاوبەشدا هەبوو، پێویستە لەسەر هاوبەشەکان تێچوونی ئەم کارە بەپێی بەشەکانیان لە ئەستۆ بگرن.

ج ـ ئەگەر بەرهەم و بەرووبوومی شتە هاوبەشەکە هەبوو، بە پێی بەشەکانیان لە نێوان هاوبەشەکاندا دابەش دەکرێت.

د ـ ئەو میراتیەی کەمترە لەو قەرزەی لەسەر خاوەنەکەیەتی دەگوێزرێتەوە بۆ میراتگرەکان بە پێی رای پەسەندتر(سەرەڕای ئەو قەرزەش). بەڵام ڕێگای دەسکاریيان نادرێت لەو میراتیەدا تا قەرزەکە نەدرێتەوە، یان خاوەنقەرزەکان مۆڵەت بدەن.

کەواتە هەموو تێچوونەکانی پاراستنی میراتەکە پێش دابەشکردنی لەسەر میراتگرەکانە بە پێی بەشەکانیان.

بەڵام لای ئەو زانایانەی پێیان وایە ئەو میراتییەی لە قەرزەکە کەمترە ناگوێزرێتەوە بۆ میراتگرەکان پێش دانەوەی قەرزەکان، ئەوا تێچوونی پاراستنی میراتیەکە لە خودی میراتەکە دەکرێت نەك لە دارایی میراتگرەکان. هەروەها بەرهەمەکانیشی دەبێتە بەشێك لە میراتەکە و بەسەر میراتگرەکاندا دابەش ناکرێت.

ئەوەی ئێمە پەسەندترە لامان ئەوەیە کە خاوەندارێتی میرات لەگەڵ مردندا دەگوێزرێتەوە بۆ میراتگران، بەڵام دەسکاریکردنی میراتیەکەیان دەوەستێنرێت تا ئەوکاتەی دابەش دەکرێت یان خاوەن قەرزەکان مۆڵەت دەدەن.

قەرز بەربەستێکە لەبەردەم دەسکاری و بەکارهێناندا، نابێتە بەربەستی گوێزرانەوەی خاوەندارێتی میرات بۆ میراتگران، چونکە ئایەتەکانی میرات لە قورئاندا بە گشتی باسیان لە میرات کردووە.

رێسای

(شروط النسخ في القرآن تختلف عن شروطه في غيره)

مەرجەکانی هەڵوەشاندنەوە(نەسخ) لە قورئاندا جیاوازە لەو مەرجانەی بۆ هەڵوەشاندنەوە دانراوە لە شتی تردا

مەرجەکانی هەڵوەشاندنەوە:

زانایانی بنەماکان و توێژەرانی بواری هەڵوەشاندنەوە جیاوازیان نەخستۆتە نێوان مەرجەکانی هەڵوەشاندنەوە لە قورئاندا و هەڵوەشاندنەوە لە دەرەوەی بازنەی قورئاندا، ئەمەش یەکەمین هەڵەیە لەبەرانبەر قورئانی پیرۆزدا کراوە. هەروەها راجیاییان لە زۆری و کەمی مەرجەکان و دابەشبوونی بۆ ئەو مەرجانەی یەکدەنگی لەسەرە و ئەو مەرجانەی یەکدەنگی لەسەر نیە. ئەوەی لەم توێژینەوەدا لای ئێمە گرنگە مەرجەکانی هەڵوەشاندنەوەیە لە قورئاندا، چونکە راجیایی لەسەری هەیە کە هەڵوەشاندنەوەیە یان نا، ئەوەی لە دەرەوەی ئەم بازنەدایە پێویستیمان بەوە نیە ژماردنی مەرجەکانی هەڵوەشاندنەوەی تێدا باس بکەین، بەتایبەتی کە رۆڵی هەڵوەشاندنەوە کۆتایی هاتووە و ئەوەی هەڵوەشاوەتەوە هەڵوەشاوەیەو ئەوەش ماوەتەوە هەر ماوە.

ئەوەی شایانی باسە توێژینەوەکەمان لەسەر مەرجەکانی هەڵوەشاندنەوە لە قورئاندا دەکەینە هۆکارێك بۆ لابردنی ئەو ناڕوونیەی لە بابەتی هەڵوەشاندنەوەدا

هەیە، چونکە ئەوانەی چاولێکەری دەکەنە بەڵگە بۆ ئەوەی گەلێك ئایەت لە قورئاندا بە هەڵوەشاوە بزانن ئەم بەڵگانە نازانن.

ئەوەش ڕوونە کە لە هەموو پەرتووکەکانی بنەماکانی فیقهی ئیسلامیدا لە جیهانی ئیسلامیدا بە درێژی بێت یان کورتی باس لە هەڵوەشاندنەوە کراوە، منیش لە ساڵی(١٩٤٠ن)ەوە بە فێربوون و فێرکردن و نووسین و توێژینەوە لەگەڵ زانستی بنەماکاندا دەژیم و لە ئەنجامی ئەم ئەزموونە درێژەوە بۆم دەرکەوتووە کە مەرجەکانی هەڵوەشاندنەوە لە قورئاندا تەنها چواردانەیە و بەم شێوەیەش ڕوونی دەکەینەوە:

مەرجی یەکەم: هەموو ئەو ئایەتانەی بە هەڵوەشاوە و هەڵوەشێنەرەوە ناودەبرێت لە قورئاندا بە ڕێگەی گێڕانەوەی ژمارەیەکی گومانبڕ(تواتر) سەلمێنراوە کە قورئانن، ئەمەش بەپێی کۆدەنگی زانایانی ئیسلام لە زانستەکانی بنەماکان و تەفسیر و فیقهدا، لە سەردەمی کۆنەوە تا ئێستا کە باوەڕیان بەوە هەیە هەموو سوورەت و ئایەت و ڕستە و وشەکانی قورئان بە ڕێگەی گێڕانەوەی گومانبڕ سەلمێنراوە و بە هەمان ڕێگاش بە ئێمە گەشتووە و لەو قورئانەی ئێستا لەبەردەستی موسوڵماناندایە هەیە.

هەروەك زانایانی لۆجیك [1]کۆدەنگیان لەسەر ئەوە هەیە کە (عکس النقیض)ی هاورای ئەم ڕێسا گشتیە پۆزەتیڤە ئەوەیە کە هەر شتێك (متواتر) نەبێت بەقورئان دانانرێت و لەوێشەوە هەڵوەشاندنەوە لە قورئاندا ناونابرێت بە هەڵوەشاندنەوەی ناقورئان بە قورئان و ئەم ڕێسا لۆجیکیانەش لەو بەڵگەنەویستە جێگیرانەن کە کۆدەنگ و گێڕانەوەی گومانبڕی لەسەرە، گفتوگۆش لەسەر ئەم بابەتە نەزانی و گفتوگۆی بێسوود و خۆفەرزکردنە، هەموو مرۆڤێکی خاوەن هۆشی ساغیش پێویستە

---

[1] لە پەرتووکی (البرهان للگلنبوی) لا ٢٨٠ دا دەڵێت: (عکس النقیض) ئەوەیە کە فەرمانپێدراوەکە (المحکوم به)بکەیتە فەرمان بەسەردادراو(محکوم علیه) وە هەمیشەدژی فەرمانبەسەردادراوەکە بکرێتە فەرمانپێدراو، لەگەڵ مانەوەی ڕاستی و چۆنیەتیدا(پۆزەتیڤی و نەگەتیڤی، چونکە دژی ئەرێنی گشتی بە شێوەی خۆی پێچەولنە دەکرێتەوە)، کەواتە پێچەولنەی هەمیشەدژی (عکس نقیض)ی ڕێسای (هەموو قورئانێك موتەواتەرە) دەبێتە (هەر شتێك موتەواتەر نەبوو قورئان نیە).

خۆی لەم جۆرە كارە بەدوور بگرێت، لەم بەڵگەنەویستانەوە ناڕاستی بەكارهێنانی فەرموودەی ئاحاد لە بابەتی هەڵوەشاندنەوەی نێوقورئاندا ڕوون دەبێتەوە، چ هەڵوەشێنەرەوە بێت یان هەڵوەشاوە.

نموونەی ئەو فەرموودە ئاحادانەی هێنراوەتە نێو ئەم بابەتەی قورئان و بە هەڵوەشێنەوە و هەڵوەشێنرلوە دانراون:

أ ـ ئەو فەرموودەیەی لە صحیحی موسلیمدا [1]هاتووە كە عبدالله بن ابي بكر لە (عەمرە)وە دەگێڕێتەوە كە عائیشە(رەزای خوای لەسەر) فەرمووی: ((كَانَ فِيمَا أُنْزِلَ مِنْ الْقُرْآنِ عَشْرُ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يُحَرِّمْنَ، ثُمَّ نُسِخْنَ بِخَمْسٍ مَعْلُومَاتٍ، فَتُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ(ﷺ) وَهُنَّ فِيمَا يُقْرَأُ مِنْ الْقُرْآنِ: لە ئایەتی قورئاندا هەبوو دەجار منداڵ بە تەواوی شیر بخوات، حەرامبوونی بەهۆی شیرەوە لێ دەكەوێتەوە، بەڵام ئەو ئایەتانە هەڵوەشێنرانەوە بە چەند ئایەتێك كە پێنج جار شیرخواردن دەبێتە هۆی حەرامبوون، پێغەمبەریش وەفاتی كرد و هەر ئەو ئایەتانە مانەوە كە ئێستا لە قورئاندان)).

لێرەدا چەند پرسیارێك لە خوێنەری بەڕێز دەكەم و وەڵامەكەی بۆ هەموو مرۆڤێكی خاوەن عەقڵێكی ساغ بەجێدەهێڵم:

١ ـ حیكمەتی خودایی چی بوو كە دەجار شیردانی كردە مایەی حەرامكردن و پاشان كردیە پێنج جار؟ ئایا خودای گەورە نەیدەزانی كە پێنج جار شیردان بەسە بۆ حەرامكردن و دەجاری دانا و پاشان بۆی دەركەوت و پێنجی لێهەڵوەشاندەوە، یان بەرژەوەندیەك لەوەدا هەبوو كە دەجار بێت و پاشان بەرژەوەندیەكە نەما، ئایا ئەو بەرژەوەندیە چیە؟

٢ ـ بۆچی ئایەتەكان لە قورئاندا نەماون، بەڵام فەرمانەكەی ماوە؟

٣ ـ ئەگەر ئەم (پێنج جار)ە فەرمانی قورئانە و ئایەتێكیش نیە كە بخوێنرێتەوە، ئەی بۆچی لە قورئانەوە بووە بە فەرموودە؟

---

[1] للامام ابي الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري ـ طبعة دار الفكر:١٠٧٥/٢ رقم الحديث ١٤٥٢.

٤ ـ ئەگـەر قورئانـە بۆچـی تـەنها (عمـرة) لـە عائیشـەوە(ڕەزای خـوای لەسـەر) دەیگێڕێتـەوە و جگـە لـەویش کـەس بەمـەی نـەزانیوە، لەکاتێکـدا بابەتەکـە هەستیارە و پەیوەندی بـە حـەرامی و شـەرەفی مرۆڤـ و نـاموس و نەوەیـەوە هەیە؟

٥ ـ ئەگەر ئەم فەرموودە تاکگێڕانەوەیە قورئانە بۆچی جگە لە شافیعیەکان کاری پێناکەن.

٦ ـ چـۆن زۆربـەی زانایـانی شـەریعەتی ئیسـلامی پێچـەوانەی ئـەم ئایەتـە جوڵاونەتەوە کە نیوەی بە نیوەکەی تری هەڵوەشاوەتەوە؟

٧ ـ ئەم هەمیشە هاودژییە (تناقض) چیە لە نێوان گوفتار و ئەو ڕێسا گشتیانەی کۆدەنگی لەسەرە.

ب ـ لە صـەحیحی موسـلیمدا[1] : لـە قـەتادەوە لـە ئەنەسـەوە دەگێڕێتـەوە کـە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لو كان لابن آدم واديان من مال لابتغى وادياً ثالثاً ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب ويتوب الله على من تاب: ئەگەر مرۆڤ دوو شیو سامانی هەبێت، هەوڵ بۆ شیوی سێهەم دەدات و تەنها خاکیش دەمی مرۆڤ پڕ دەکات،[2] خوداش تۆبە لەو کەسە وەردەگرێت کە تۆبـە دەکـات)). لـە گێڕانـەوەی ئەنەسـی کـوڕی مالیکـدا هاتووە: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى وَادِيًا ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ: ئەگەر مرۆڤ دوو شیو سامانی هەبوو هەوڵی شیوی سێهەم دەدات تەنها خاکیش دەمی مرۆڤ پڕ دەکـات، خـوداش تۆبە لەو کەسە وەردەگرێت کە تۆبە دەکات)).[3]

---

[1] ٧٢٥/٢ باب لو أن لابن آدم واديين لابتغى ثالثا، رقم الحديث ١٠٤٨.

[2] واتە مرۆڤ بەردەوام خەریکی ماڵی دونی پەیداکردنە تا ئەو ڕۆژەی دەمرێت و دەمی پڕ دەبێت لە خاکی گۆڕەکەی.

[3] صحيح مسلم ٧٢٥/٢.

زۆر سەیرە کە هەندێك لە گەورەزانایان ئەم فەرموودەیان بە قورئانێك داناوە کە خوێندنەوە و فەرمانی هەڵوەشاوەتەوە و هیچ قسە یان دوودڵییەکیان لەو بارەوە نیە. یەکێك لەوانە(ابن سلامە[1])یە کە دەڵێت: ئەوەی کە حوکم و نوسرانەوەی لە قورئاندا هەڵوەشێنراوەتەوە، نموونەکەی ئەوەیە کە انس بن مالك دەیگێڕێتەوە و دەڵێت: لە سەردەمی پێغەمبەردا سورەتێکمان دەخوێندەوە وەك سوورەتی (التوبة) وەهابوو، تەنها ئایەتێکم لەبیرماوە کە بریتیە لە: ئەگەر مرۆڤ دوو شیو سامانی هەبوو......هتد، لەوەش نامۆتر گێڕەرەوەی فەرموودەکە خودی (انس بن مالك)ە، چۆن جارێك بە فەرموودەی دەزانن و جارێکیش دەکرێتە قورئان؟

هەروەها لەو زانایانەش (السیوطي)ە کە ئەو فەرموودە لە پەرتووکەکەیدا(الاتقان فی علوم القران)[2] باس دەکات لەسەر ئەو بنەمایەی کە لەو قورئانە هەڵوەشاوەیە کە خوێندنەوە و فەرمانی هەڵوەشاوەتەوە، هەروەها ابن حزم لە ژێر ناونیشانی (هەڵوەشاندنەوەی نوسرلو و فەرمان)دا[3].

مەرجی دووەم: پێویستە بە گێڕانەوەی گومانبڕ (متواتر) هەڵوەشێنەوەکە لە پاش هەڵوەشاوەکە هاتبێتە خوارەوە،چونکە حوکمی هەڵوەشاوەکە پێش هەڵوەشانەوەی بەشێك بووە لە قورئان و قورئانی بوونیشی بە گێڕانەوەی گومانبڕ سەلمێنراوە و هەرچیش بە گێڕانەوەی گومانبڕ سەلمێنرابێت تەنها بە بەڵگەی هاوشێوەی خۆی لادەدرێت، ئەمەش لەسەر بنەمای ئەو ڕێسا شەرعیەی کە یەکدەنگی لەسەرەو دەڵێت: یەقین تەنها بە یەقین لادەدرێت، هەروەها ئەو ڕێسا فیقهیەی دەڵێت: یەقین بە گومان لانادرێت، بەڵکو بە یەقین نەبێت لا نادرێت.

---

[1] الناسخ والمنسوخ ، لهبة الله بن سلامة بن نصر بن عامر البغدادي (ت ـ٤١٠هـ) دراسة وتحقيق " موسى نباه علوان العليلي ص ٦٥ ـ ٦٦.

[2] الاتقان في علوم القرآن

[3] الناسخ والمنسوخ في القرآن الكريم لابن حزم الاندلسي ص٩.

ابن حزمی الظاهري[1] دەڵێت: ((دروست نیە بۆ ئەو موسوڵمانەی باوەڕی بە خودا و ڕۆژی دوایی هەیە، دەر بارەی شتێك لە قورئان و سوننەت بڵێت هەڵوەشاوەتەوە، مەگەر بەلگەیەکی یەقینی پێبێت، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ لِيُطَاعَ﴾النساء ٦٤، وە دەفەرموێت: ﴿اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ الاعراف ٣. پاشان بەردەوام دەبێت و دەڵێت: گەلێك لەوانەی لاف هەبوونی ئایەتی هەڵوەشاوە لێ دەدەن، زیادەڕەویان کردووە و ژمارەی ئایەتەکانیان گەیاندۆتە سەدان ئایەت. لە ڕاستیدا هەموو ئەوەی خوای گەورە لە قورئاندا لە سەر زمانی پێغەمبەر(ﷺ) بۆمانی ناردۆتە خوارەوە شوێنکەوتنی پێویستە و ئەو کەسەش بە پێی گێڕانەوەیەك دەڵێت ئەو ئایەتە هەڵوەشاوەیە، پێویستە گوێی بۆ نەگیرێت و شوێنکەوتنی واجب نیە و کارێکی نادروستە و گوناهە، مەگەر بەلگەیەکی یەقینی و گومانهەڵنەگری پێبێت کە پێی دەوترێت (برهان)، ئەوەش بەلگەی یەکلاکەرەوەیە و هەموو پێشەکیەکانی بەلگەی یەکلاکەرەوەن. ئەوەش لەکاتێکدایە قسەکەی ڕاست بێت، وەگەر نا کەسێکی بوختانچی و بەتاڵخوازە و هەرکەسێکیش لەم قسەی ئێمە لابدات ئەنجامەی بۆچوونەکەی بەوە دەگات کە باوەڕی بە هیچ شتێکی شەریعەت نەمێنێت.

پوختەی قسە ئەوەیە کە ئیجتیهاد لە هەڵوەشاندنەوەدا هیچ دەورێکی نیە چونکە بەلگەیەکی گومانهەلگرە و قورئانیش بە بەلگەی یەقینی سەلمێنرلوە و بەلگەی گومانهەلگریش بەلگەی یەقینی لانابات.

مەرجی سێهەم: فەرمانەکە زەمینەی هەڵوەشاندنەوەی تێدا بێت، چونکە ئەو فەرمانانەی لە بواری باوەڕەکان و هەواڵ و پەیمان و هەڕەشە و ئەو فەرمانە گەورەو گرنگانەی جیاوازی کات و شوێن نایانگۆڕێت هەڵوەشاندنەوە نایگرێتەوە، ئەمەش ڕای هەموو مرۆڤە هۆشمەندەکانی لە سەرە.

[1] الاحكام في اصول الاحكام: ٤/٤٣٨.

سیوطي[1] دەڵێت: ((تەنها لە فەرماندان و نەهیکردندا هەڵوەشانەوە ڕوو دەدات، گەرچی بە وشەی هەواڵدانیش بێت، بەڵام ئەو هەواڵەی بە مانای داخوازی نەهاتبێت هەڵوەشاندنەوە ڕووی تێناکات، وەك پەیمان و هەڕەشە)).

صدرالشریعە دەڵێت[2]: لە مەرجەکانی هەڵوەشانەوە ئەوەیە کە فەرمانە پێشوەکە لە بواری باوەڕدا نەبێت یان هەر شتێك وەك ئەو وەها بێت، وەك ئەو بابەتانەی هەستی پێ دەکەین، وە هەواڵی ڕابوردوو و ئێستا و داهاتوو)).

ابن حزم [3]دەڵێت: ((هەڵوەشانەوە تەنها لە فەرماندان و نەهیکردندا دەبێت و لە هەواڵی ڕووتدا هەڵوەشانەوە نیە، هەڵاوێردنیش هەڵوەشاندنەوە نیە)).

مەرجی چوارەم: هاودژی (تناقض) لە نێوان هەردوو ئایەتی (هەڵوەشێنە و هەڵوەشاوە)دا. بەڵگە نەویستە کە هەڵوەشاندنەوە(بەتاڵکردنەوە) لە شەریعەتی ئیسلامی و یاسا مرۆڤکردەکاندا(الوضعیة) یان ڕاشکاوە یان ناواخنی(ضمني)ە:

هەڵوەشاندنەوەی ڕاشکاو: بریتیە لەو (ئایەت یان فەرموودە موتەواتەرە یان کۆدەنگی یاران)ەی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی فلان ئایەت بە فلان ئایەت هەڵوەشاوەتەوە، ئەم جۆرە لەهەڵوەشاندنەوە لە قورئاندا نیە بە کۆدەنگی زانایانی کۆن و نوێ، بەڵام لە فەرموودەکاندا هەیە، بە کۆدەنگی زانایانیش ڕووکردنە (بیت المقدس) کە بە فەرموودە بووە هەڵوەشاوەتەوە بەو ئایەتەی قورئان کە فەرمانی داوە بە ڕووکردنە کەعبە لە مەککەی پیرۆز.

بە هەمان شێوە قەدەغەبوونی سەردانی گۆڕەکان بەو فەرمانی سەردانیان هەڵوەشاوەتەوە کە دەفەرموێت: ﴿كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا: پێشتر

---

[1] الاتقان في علوم القرآن: ٢/٢١.

[2] التوضیح و التنقیح مع الحواشي: ٢/٢٠٩.

[3] الناسخ والمنسوخ في القرآن الكريم ص٨.

سەردانی گۆڕەکانم لێ قەدەغە کردبوون، بەڵام ئێستا دەڵێم سەردانیان بکەن﴾[1] ئەم دەقە راشکاوە ئەو حەرامییەی بە نەهیکردن هاتبوو، بەو ڕێگاپێدانە هەڵوەشاندوەتەوە کە بە شێوازی حوکم هاتووە.

هەڵوەشاندنەوەی ناڕاستەوخۆ(ضمني):

ئەو هەڵوەشاندنەوەیە کە بە هۆی هەبوونی ناتەبایی و یەکنەکەوتن لە نێوان دوو دەقدا دەزانرێت و ئەو ناتەباییەش بەو شێوەیە چارەسەر دەکەین کە بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی یەك لەو دەقانە بە دەقەکەی بەرانبەری دەدرێت.

لەسەر بنەمای ئەم راستیە، گومان لەوەدا نیە کەهەڵوەشاندنەوە لە قورئاندا بەهۆی ناڕاستەوخۆ بوونیەوە تەنها لەو کاتەدا ڕوودەدات کە دوو ئایەت لەگەڵ یەکدی ناتەبا بن نەتوانین کۆیان بکەینەوە یان یەکیان مانایەکی تری بۆ بکەین، چارەسەر ئەوەیە بڵێین یەکیان حوکمی ئەوی دی هەڵوەشاندۆتەوە.

دیارە تەنها ناتەباییەکی ئاسایی نابێتە هۆی ئەوەی مەسەلەی هەڵوەشاندنەوە بێتە ئاراوە، چونکە دەکرێت بە ڕێگەیەکی تر ئەو ناتەباییە ئاساییە نەهێڵرێت. زانایانی شەریعەتی ئیسلامی پسپۆڕ لە بنەماکان و فیقهی ئیسلامیدا کۆدەنگیان لەسەر ئەوە هەیە کە پێویستە نەهێشتنی ناتەبایی نێوان دوو بەڵگە(یان دوو دەق) بە پێی ئەم پلەبەندیە بێت:

یەکەم: هەوڵدان بۆ کۆکردنەوە و گونجاندنی دوو دەقی ناتەبا، ئەمەش ئەگەری سەرکەوتنی هەیە، بۆ نموونە: ئایەتی چاوەڕوانی(عدة)ی ئەو ئافرەتەی مێردەکەی مردووە و ئەو ئافرەتەی سکپڕ(حامل)ە، کە ناتەبا دیارن و دەتوانین کۆیان بکەینەوە، چونکە گشتیبوون و تایبەتبوون لە ڕوویەکەوە لە نێوانیاندا هەیە، هەروەك لەم نموونەیەدا ڕوونی دەکەینەوە:

---

[1] صحيح . رواه مسلم(٩٧٧).

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾ البقرە ٢٣٤. ئەمەش هەموو ئافرەتەکان دەگرێتـەوە، سکپڕبێت یـان نـا، وە تایبـەت کـراوە بـۆ ئـەو ژنـەی مێردەکـەی مـردووە. وە خـوای گـەورە دەفەرموێت: ﴿وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾سـوورەتی الطـلاق/٤. ئـەم ئایەتەش تەڵاقدراو و مێردمردوو دەگرێتەوە و تایبەتە بـە چـاوەڕوانی سـکپڕ. لەبـەر ئـەوەی هەریـەك لـەم ئایەتانـە لـە ڕوویەکـەوە گشـتیە و لـە ڕوویەکـەوە تایبەتـە، کۆکردنەوە و ڕێکخسـتنی ئـەم دوو ئایەتـەش بـەوە دەبێـت کـە کـار بـە هـەردووکیان دەکەین و چاوەڕوانی ئەو ئافرەتە سکپڕەی مێردەکەی مردووە ئەوەیە کە درێژترین مـاوە بـۆ چـاوەڕوانی دیاریـدەکرێت، بۆیـە ئەگـەر پـێش چـوارمانگ و دەڕۆژەکـە منداڵەکەی بوو هەر دەبێت چاوەڕێ بکات بۆ ماوەی چـوارمانگ و دەڕۆژەکـە، ئەگـەر ماوەکەش تەواو بوو بەڵام هەر منداڵی نەبوو، پێویستە چاوەڕێ بێـت تـا منداڵەکـەی دەبێت.

وە هەندێك لـە یـاران ئـەم دوو ئایەتـەیان کۆکردۆتـەوە و ڕێکیـان خسـتوە، وەك ئیمـامی عـەلی کـوڕی ئـەبوتالیب و هەنـدێك لـە پێشـەوایانی وەك مالیکیـەکان، وە یاسادانەری عێراقیش بەکاریهێناوە.[1]

دووەم:هەوڵدان بۆ پەسەندکردنی یەکێك لە دەقەکان بەسەر ئـەوی دیدا، ئەگـەر نـەمانتوانی کۆیـان بکەینـەوە، وەك ناتـەبایی نێـوان گشـتی و تایبـەت، یـان ڕەهـا و سنووردار، کە دەقی تایبەت پەسەند دەکەین بەسەر گشتیدا بە تایبەتکردنی گشتی و سنوورداریش بەسەر ڕەهادا بە وەرگرتنی مانای سنووردار لە دەقە ڕەهاکە، هـەروەك لە جێگای خۆیدا باسی دەکەین.

لەو دوو ئایەتەی پێشوودا جومهوری زانایان ناتەبایی نێوانیـان بـەوە لابـردوە کـە کارکردنیان بە ئایەتی﴿وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾پەسـەندکردووە

[1] مادەی (٣/٤٨) لە یاسای باری کەسیەتی ژمارە ١٨٨ ی ساڵی ١٩٥٩.

بەسەر ئایەتی یەكەمدا دەربارەی ئەو ئافرەتـە سكپڕەی مێردەكـەی مـردووە، لـەم كارەشدا پشتیان بەو فەرموودەیە بەستوە كە لە سەر (سبیعة الاسلمیة)هەیە.

سێهەم: هەوڵدان بـۆ دۆزینـەوەی ئـەوەیان پاشـتر هـاتوە لـە پلەبەنـدی فەرمانـە شەرعیەكاندا و دەبێتە هەڵوەشێنەوەی پێشووەكە، بۆیە تەنها ناتەبایی بەس نیە بۆ ئەوەی بڕیاری هەڵوەشاندنەوە بدەین، بەڵكو پێویسـتە هـاودژی (تنـاقض) هـەبێت، چونكە هەموو هاودژییەك ناتەباییـە بـەڵام هـەموو ناتەباییـەك هـاودژی نیـە، كەواتـە هەڵوەشاندنەوە لە قورئان و سوننەت و كۆدەنگی زانایاندا ڕوونادات تا لـە نێـوان دوو دەقدا (یان دوو بەڵگەدا) هاودژی نەبێت. بەڵگە نەویستیشـە كـە هـاودژی كاتێـك لـە نێوان دوو دەقدا دەبێت كە لە دوو شتدا یەك بن و لە نۆ شتدا جیاواز:

أ ـ لەم شتانەدا یەك بن:

١ ـ یەكبابەتیان هەبێت(ئەو شـتەی فـەرمانێكی بەسـەردا دەدرێـت یـان شـتێكی دەدرێتە پاڵ). كەواتە هاودژی نیە لە نێـوان ئـەم رسـتە (گرێبەسـتی كەسـی خاوەن شیاوی تەولو بە گرێبەستێكی ڕاست دادەنرێت) و ڕستەی (گرێبەستی كەسی بێ شایستەیی بەتاڵە)، چونكە بابەتەكەیان جیاوازە، هەروەها هاودژی لە نێوان ئەم سێ ئایەتەدا نیە:

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَاللاَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُواْ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعةً مِّنكُمْ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىَ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللّهُ لَهُنَّ سَبِيلاً﴾النساء ١٥.

وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَاللَّذَانَ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُواْ عَنْهُمَا إِنَّ اللّهَ كَانَ تَوَّاباً رَّحِيماً﴾النساء ١٦.

وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ النور ٣.

ئەم سێ ئایەتە ناتەبایی و هاودژی لە نێواندا نیە، چونكە بابەتی حوكم لە نێوانیاندا جیاوازە، ئایەتی یەكەم باسی موساحەقەدەكات لە نێوان دوو ئافرەتدا، ئایەتی دووەمیش باس لە تاوانی نێربازی دەكات لە نێوان دوو پیاودا، ئایەتی سێهەمیش باسی تاوانی زینای نێوان پیاو و ئافرەت دەكات. لێرەوە بۆمان دەردەكەوێت كە هیچ هاودژییەك لە نێوانیاندا نیە تا ناچار بین دوایینەكەیان بكەینە هەڵوەشێنەوە بۆ پێشوو، وەك هەندێك ئەو لاقەیان لێداوە.

٢ ـ هەردوو هەڵگیراوەكەی(مەحمولەكەی) یەك شت بێت، كەواتە هاودژی لە نێوان ئەم دوو ڕستەیەدا نیە: (ئەو كەسەی شایستەیی نیە بەرپرسیارێتی مەدەنی لەسەر نیە) وە ڕستەی (ئەو كەسەی شایستەیی نیە بەرپرسیاریەتی تاوانكارانەی لەسەر نیە)، واتە لە كاتی زیان گەیاندن بە خەڵكی.هەروەها هاودژی لە نێوان ئەم دوو ئایەتەدا نیە: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾البقره ٢٣٤. وە ئایەتی: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِيَ أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ البقره ٢٤٠. چونكە ئایەتی یەكەم تایبەتە بە مافی خوداوە و دووەمیش مافی ژنەكەیە.

كەواتە هاودژی بنەما و سەرچاوەی هەڵوەشاندنەوەیە و بۆ لابردنی دێت، جا ئەگەر بنەماكە نەبوو لقەكەشی نابێت.

٣ ـ یەكیەتی كات، كەواتە هاودژی نیە لە نێوان (لە ڕەمەزاندا ڕۆژوو واجبە) و (لە شەوانی ڕەمەزاندا ڕۆژوو واجب نیە).

٤ ـ یەکیەتی شوێن: کەواتە هاودژی نیە لە نێوان: (یاسای سزادانی عێراقی بەسەر ئەو تاوانانەدا دەدرێت کە لە عێراقدا روو دەدەن) و (ئەو یاسایە بەسەر ئەو تاوانانەدا نادرێت لە دەرەوەی عێراقدا روو دەدەن).

٥ ـ یەکیەتی مەرج: کەواتە هاودژی نیە لە نێوان: (تاوانبار بەو مەرجە سزا دەدرێت کە تاوانەکەی بەسەردا ساغبێتەوە) و (تاوانبار سزا نادرێت بە مەرجێك سزاکەی لە سەر ساغ نەبێتەوە).

یەکیەتی ئۆبالّ(الاضافة): کەواتە هاودژی نیە لە نێوان: (تاوانبار سەرکۆنە دەکرێت دەربارەی ئەو تاوانەی کردوویەتی) و (تاوانبار سەرکۆنە ناکرێت سەبارەت بەو تاوانەی لەسەری ساغ نەبۆتەوە).

٧ ـ یەکیەتی لەباردابوون(القوة) و کردەیی(الفعل): کەواتە هاودژی نیە لە نێوان: (کۆرپەلە کەسایەتیەکی یاسایی هەیە) واتە لە باریدا هەیە، وە (کۆرپەلە کەسایەتیەکی یاسایی نیە) واتە بە کردەیی و پێش هاتنە جیهانەوە.

٨ ـ یەکیەتی گشت و بەش(الکل والجز): کەواتە هاودژی نیە لە نێوان: (هەنار هەمووی دەخورێت) مەبەستی هەموو ناوکەکانی، وە (هەنار هەمووی ناخورێت) مەبەست توێکڵەکەیەتی.

٩ ـ یەکیەتی لایەن لە لایەنکاریەکاندا(موجهات): کەواتە هاودژی نیە لە نێوان(هەموو مرۆڤێك دەتوانێت بنووسێت ـ واتە لە باریدا هەیە ـ) وە (هەموو مرۆڤێك ناتوانێت بنووسێت ـ واتە بە کردەیی مەرج نیە بتوانێت بنووسێت ـ).

١٠ ـ یەکیەتی عەزیمەت و رەخسەت: کەواتە هاودژی نیە لە نێوان ئەم دوو ئایەتەدا: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفاً مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَفْقَهُونَ﴾ الانفال ٦٥. وە ئایەتی: ﴿الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاً فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ

اللّـهِ وَاللّـهُ مَـعَ الصَّـابِرِينَ﴾ الانفـال ٦٦. چـونکە ئایـەتی یەکـەم فەرمانـە و دووەمیش ڕوخسەتە.

ب ـ جیاوازیش تەنها لە دوو شتدایە:

١ ـ جیاوازی لە چۆنیەتیدا: کە بریتیە لە ئەرێنی و نەرێنی لە زانستی لۆجیکدا و واجب و ڕەوایی و حەرامی و ڕاستی و ناراستیە لە شەریعەتی ئیسلامدا و شتی هاوشێوەش. کەواتە هاودژی نیە لە نێوان واجبنەبوون و ڕەوایی میرات بۆ میراتگر.

٢ ـ جیاوازی لە چەندییەتیدا: بە شێوەیەك دانەیەکیان هەمەکی بێت و ئەوی دی بەشی(جزئی) بێت. کەواتە هاودژی نیە لە نێوان دوو شتی هەمەکیدا، چونکە بۆی هەیە هەردووکیان ناراست بن، وەك: هەموو زیندوویەك مرۆڤە، وە هیچ مرۆڤێك زیندوو نیە. وە هاودژی لە نێوان دوو دۆزی بەشیدا نیە، وەك: هەندێك لە مرۆڤەکان زانان، وە هەندێك لە مرۆڤەکان زانا نین، چونکە هەدوو ڕاستن.

لەگەڵ ڕەچاوکردنی ئەم چوار مەرجەی هەڵوەشاندنەوە لە قورئاندا، توێژەر ناتوانێت دوو ئایەتی هاودژ لە قورئاندا بدۆزێتەوە کە ئەم چوار مەرجەی[1] تێدا بێت. هەڵوەشاندنەوەش لقی هاودژیە و کاتێك سەرەکی نەبوو لقیش نابێت.

[1] بۆ وردەکاری پتر سەیری پەرتووکمان (التبیان لرفع غموض القرآن)لا ٣٨ ـ ٤٩ بکە.

پیتی صاد

ڕێساى

(صاحب الحق اذا ظفر بجنس حقه كان له أن يأخذه)

خاوەن ماف هەرکات دەستی گەشت بە هەرشتێك کە لە ڕەگەزی مافەکەی بێت، دەتوانێت بیبات.

ناوەڕۆکی ڕێساکە: ئەوکەسەی مافێکی کەسی لە ئەستۆی کەسێکی تردایە، وەك قەرزێك کە قەرزارەکە نکوولی لێدەکات یان بە بێ پاساو نایداتەوە، ئەوا دەتوانێت بە ئەندازەی مافەکەی خۆی لەو کەسە ببات.

بە هەمانشێوە ئەوکەسەی مافێکی ماڵینە(حق عینی)ی بە ناڕەوا کەوتۆتە ژێردەستی کەسێك، وەك دەسبەسەراگرتنی داراییەك لە لایەن داگیرکارەوە یان لە لایەن دزێکەوە و ئامادە نیە بیگەڕێنێتەوە ئەگەر خودی شتەکە مابێت یان هاووێنەکەی لە وێنەدارەکاندا یان نرخەکەی لەو شتانەدا نرخێن، دروستە بۆ ئەوکەسەی شتەکەی داگیرکراوە یان دزراوە مافەکەی خۆی لەو داگیرکارە یان دزە وەربگرێتەوە، هەرکات بۆی کرا چ لە ڕەگەزی شتەکەی خۆی بێت یان نا.

هەروەها ژن دەتوانێت مافی خۆی لە دارایی مێردەکەی ببات لە بریتی کۆی ئەو نەفەقەیەی لەسەر مێردەکەیەتی هەرکات مێردەکەی بە بێ پاساوی شەرعی یان پاسایی نەفەقەی نەئەدا.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایە ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە(ﷺ) کە لە عائیشەوە(ڕەزای خوای لەسەر) دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ﴿ هیندی کچی عوتبە ـ ژنی ئەبوسوفیان ـ هاتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئەبو سوفیان مرۆڤێکی چەکلە و

نەفەقەی تەواوی خۆم و منداڵەکانم نادات، مەگەر بەبێ ئاگاداری خۆی بیبەم، ئایا گوناهبار دەبم لەم کارەدا؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بەو ئەندازەی پێویستانە بەشی خۆت و منداڵەکانت بەرە))[1]

[1] متفق عليه. رواه البخاري (٥٣٦٤)، ومسلم (١٧١٤) واللفظ لمسلم. بلوغ المرام من ادلة الاحكام.

٦٤

رێسای
(الصبي غير المميز أو المجنون أو من في حكمهما، اذا أضر بالغير يجب الضمان في ماله)
هەرکات منداڵێکی ناهەراش یان شێتێك یان هەرکەس وەك ئەوان وەهایە، ئەگەر زیانی بە کەسی تر گەیاند، پێویستە لەو ماڵەی هەیەتی ئەو زیانە ببژێررێت

ناوەرۆکی ئەم رێسایە: ئەگەر منداڵێکی ناهەراش یان شێتێك یان هەکەسێك وەك ئەوان وەهایە دارایی کەسێکی تریان لەناوبرد، ئەوا پێویستە لەو سامانەی هەیانە ببژێررێت. خۆ ئەگەر نەکرا لە دارایی ئەوانی وەربگرینەوە، پێویستە دادگا لە دارایی سەرپەرشتیار یان کاریەرێکارەکەیان وەربگرێت، بەو مەرجەی هەرکات کەسی بۆبژێراو داراییەکی هەبوو لێی وەربگیرێتەوە.[1]

---

[1] مادەی (١٩٠) لە یاسای ئێستای مەدنی عێراقی.

٦٥

ڕێسای
(صحة التعويض تختص بالمال المتقوم)[1]
دروستی قەرەبووکردنەوە تایبەتە بەو دارایيەی بەکارهێنانی ڕەوا و کردەیی بێت

دارایی یان بەکارهێنانی ڕەوا و کردەییە، کە بەو دارایيە دەوترێت لەژێر دەسەڵاتی خاوەنەکەیدا بێت و لە حاڵەتی بوار و بژاردەدا سوودی لێ وەربگیرێت. ئەگەر لە ژێر دەسەڵاتیشدا نەبوو، وەك ماسی نێو رووبار، یان لە ژێر دەسەڵاتدا بوو بەڵام ڕێگای بەکارهێنانی نەدرابوو، وەك سەرخۆشکەرەکان، بەکارهێنانی ناکردەیی و ناڕەوایە.

[1] المبسوط ١٢/١٠٦.

٦٦

رێسای

(الصداق المعين في يد الزوج قبل القبض
يكون في ضمانه ضمان يد أو ضمان عقد)

ئەو مارەییە دیاریکراوەی لە دەستی مێرددایە پێش رادەستکردن لە زەمانەتی ئەودایە، چ زەمانەتی دەستی بێت یان زەمانەتی گرێبەستی بێت.

ناوەرۆکی ئەم رێسایە ئەوەیە کە مارەیی زامنکراوە و پێویستە لەسەر مێرد بیدات بە ژنەکەی،چ یەکسەر بیدات یان لە داهاتوودا، جا ئەگەر دواخراو بوو بە یەکێك لە نزیکترین کاتیان دەبێتە یەکسەری، مردن یان تەلاق. ئەگەر فەوتا یان نرخەکەی کەمبوویەوە، پێویستە لەسەر مێرد مارەییەکە بۆ ژنەکەی ببژێرێت، ئەگەر مێردیش مرد پێش ئەوەی مارەییەکە بداتە ژنەکەی، مارەییەکە دەبێتە قەرز لە میراتەکەیدا وەك هەر قەرزێکی تر.

ئەوەی شایانی باسە ئەو میراتەی قەرزی لەسەرە کەس بۆی نیە دەسکاری بکات تا قەرزەکە نەدرێتەوە یان خاوەن قەرزەکان مۆڵەت بدەن.

ئەگەر مارەییەکە پێش رادەستکردن زۆر بوو، وەك ئەوەی مانگایەك بوو و گوێرەکەی بوو، ئەو گوێرەکەیە دەدرێتە ژنەکە.

ئەگەر ژنەکە پێش وەرگرتنی مارەییەکە و پێش مێردەکەی مرد، مارەییەکە و هەرچیشی هاتۆتە سەر بۆ میراتگرەکانی دەبێت، پاش لێدەرکردنی بەشی مێردەکەی، کە نیوەی دەکات ئەگەر ژنەکە منداڵی نەبوو، وە چواریەك دەکات ئەگەر ژنەکە منداڵی هەبوو.

ڕێسای

(الصريح لا يحتاج الى نية، والكناية لاتلزم الا بنية)[1]

ڕاشکاو پێویستی بە نیەت نیە،

درکە(کنایة)ش نیازی لەگەڵ نەبێت پابەندکەر نیە

ڕاشکاو: ئەوەیە کە بە هۆی ڕوونبوونی دەربڕینەکەیەوە و چەندبارەبوونەوەی بەکارهێنانیەوە ئاشکرا بێت و ماناکەی ڕوون بێت و مەبەستەکەی دیار بێت، ئەوکەسەش لافی پێچەوانەی ئەم ڕوونیە لێبدات لێی وەرناگیرێت، گەر بەڵگەیەکی پشتیوانی پشتیوانی نەکات.

بۆ نموونە: کەسێك بە ژنەکەی بڵێت: تەڵاقت کەوتبێت، پاشان وتی مەبەستم تەڵاق نەبووە، قسەکەی لێوەرناگیرێت مەگەر بەڵگەیەك بهێنێتەوە.

درکە(کنایة) بە پێچەوانەی ڕاشکاوە وە، بریتیە لەوەی مەبەستەکەی شاراوە بێت و ئەگەری چەند واتایەکی لێ بکرێت، کەواتە ئەگەر پیاوێك وتی بە ژنەکەی: بڕۆ بۆ لای کەسوکارت، حوکم بە کەوتنی تەڵاقەکەی نادرێت، مەگەر نیەتی تەڵاقی هەبێت.

ئەوەی شایانی باسە ئەگەر دەربڕینەکە ڕاشکاو بوو حساب بۆ ویستە دیار و ڕووکەشە کە دەکرێت، ئەگەر دەربڕینەکەش درکە بوو حساب بۆ ویستی ناخ دەکرێت.

---

[1] الاشباه والنظائر، للسيوطي ٢٩٣.

٦٨

ڕێسای

(الصلح جائز بين المسلمين، الا صلحا احل حراما أو حرم حلالا)

ڕێکەوتن دروستە لە نێوان موسوڵمانانـدا، مەگەر حەرامێک حەڵاڵ بکات یان حەڵاڵێک حەرام بکات.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایەش ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرە(ﷺ) کە (عەمر بن عەوف ئەلموزەنی) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((ڕێکەوتن دروستە لە نێوان موسوڵماناندا، مەگەر ڕێکەوتنێک حەرامێک حەڵاڵ بکات وە [1] حەڵاڵێک حەرام بکات))، لە دەربڕینێکی تردا ئەم فەرموودە بەم شێوەیە هاتووە: ((موسوڵمانان پابەندن بە مەرجەکانەوە، مەگەر ئەو مەرجەی حەڵاڵێک حەرام بکات، وە [2] حەرامێک حەڵاڵ بکات)) (ترمذي) گێڕاویەتەوە و بە ڕاستی داناوە.[3]

ئەوەی شایانی باسە وشەی (موسوڵمان) لەم فەرموودەیەدا ئەوە ناگەیەنێت کە (ناموسوڵمان) ناگرێتەوە، بەڵکو هەموو مرۆڤێک دەگرێتەوە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە ئەوەیە:

ئەگەر کەسێک شکاتی لە کەسێکی تر تۆمار کرد بەوەی شتێکی ئەم کەسەی دزیوە یان فەوتاندووە، پاشان ڕێکەوتنی لەگەڵ کرد بە پێدانی ئەندازەیەک پارە کە بیدات بە شکات لێکراوەکە، بەو مەرجەی دان بنێت بەو شتەدا شکاتەکەی لەسەر

---

[1] كذا "بلاصلين"، وفي "السنن": "أو".

[2] كذا "بلاصلين"، وفي "السنن": "أو".

[3] السنن رقم(١٣٥٢) ، وقال: "هذا حديث حسن صحيح"...بلوغ المرام من ادلة الاحكام.

كراوە، كارێكی دروستە، كەواتە پێویستە لەسەر دزەكە خودی شتە دزراوەكە بگێڕێتەوە یان هاوشێوەكەی لەوشتانەدا هاوشێوەیان هەیە، یان نرخەكەی بدات لەو شتانەدا نرخین.

ڕێكەوتن لە سزای سنوورەكاندا(عقوبات الحدود) دروست نیە و بەتاڵە، وەك زینا و دزی. بەڵام ڕێكەوتن لە سەر مافی هەقسەندنەوە دروستە، ئەو كاتە خوێنبایی یان لێبوردن جێگای دەگرێتەوە.

ئەمەش لەو فەرموودەی خوای گەورەوە وەرگیراوە كە فەرموویەتی: ﴿وَمَن قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَاناً...﴾ الاسراء ٣٣. مەبەستیش لە دەسەڵات لێرەدا ئەم سێ بژاردەیە: ١ـ داوای هەقسەندنەوە. ٢ ـ خوێنبایی وەرگرتن. ٣ ـ لێخۆشبوون لە تاوانبار و واز هێنان لە تۆڵە و خوێنبایی.

پیتی ضاد

٦٩

ڕێسای
(الضرورات تبيح المحضورات)[1]
حاڵەتە زەروورییەکان قەدەغەکراوەکان حەڵاڵ دەکەن

ڕاست وایە بوترێت:

(الضرورات تجيز المحظورات في حقوق العباد و تبيحها في حقوق الله)

حاڵەتە زەرووریەکان ڕێگای ئەنجامدانی ئەو قەدەغەکراوانە دەدەن کە پەیوەندی بە مافی مرۆڤەکانەوە هەیە، ئەو قەدەغەکراوانەش پەیوەندی بە مافەکانی خوداوە هەیە حەڵاڵ دەکەن.

لە بەر یەك هۆکاری سادە ئەم ڕێسایە هەڵەیە، ئەوەش ئەوەیە کە زەروورەت وەکو زۆرلێکران بەرپەستی بەرپرسیاریەتی جەزلییە و بکەرەکەی سزا نادرێت، بەڵام لە ڕووی مەدەنیەوە بەرپرسیارە، واتە لە بژاردندا، چونکە لە هۆکارەکانی حەڵاڵکردن نیە بە کۆدەنگی زانایان و هۆشمەندان، چونکە تاوانەکردارەکە لە ئاکاری تاوانکارانە ناشواتەوە و لەو بازنەیە دەرناکات کە دەقی تاواندن بیگرێتەوە کە لە ڕێسای (بە دەق نەبێت تاوان و سزا دیاری ناکرێت) دەیگرێتەوە.

هەروەها لە ڕەنگدانەوەکانی پایەی مەعنەوی(مەبەستی تاوانکارانە) تاوانە و دوور و نزیك پەیوەندی بە پایەی شەرعیەوە نیە، بۆ نموونە ئەگەر کەسێك لە ژێر کاریگەری زەروورەتێکدا کە پایە و مەرجی زەروورەتی تێدایە، دارایی کەسێکی فەوتاند(یان

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، المادة (٢١).

بەشێکی) بە بێ پاساو یان مۆڵـەتی خاوەنەکـەی، پێویستە لەسـەری هاوێنەکـەی بداتەوە بە خاوەنەکەی ئەگەر هاوێنەدار بوو، یان نرخەکەی بدات بەپێی نرخی ڕۆژی فەوتانەکەی ین بەکارهێنانەکەی، لەسەر بناغەی ئەم ڕوونکردنەوەیە پێویستە ڕێسای (حاڵەتــە زەرووریــەکان قەدەغــەکراوەکان حــەڵاڵ دەکــەن) بگــۆڕین بــە (حاڵەتــە زەروورییەکان ڕێگای ئەنجامدانی قەدەغەکراوەکان دەدەن).

پەیوەندی لـۆجیکی لـە نێـوان (ڕێپێـدران) و(ڕەوایـی)دا بریتیـە لـە گشـتیبوون و تایبەتبوونی ڕەها، چونکە هەموو ڕەوایەك ڕێپێـدراوە بـەڵام هـەموو ڕێپێـدراوێك ڕەوا نیە، بۆ نموونە فەوتاندی دارایی کەسێك لە ژێـر فشـاری زۆرلێکـران یـان زەروورەتـدا ڕێپێدراوە و روخسەتە بەڵام لە خۆیدا ڕەوا نیە، وە پارێزگاریکردنی شەرعی لە لە ئاین و ژیان و نامووس و دارایی و عـەقڵ لـە هەمانکاتـدا ڕەولو ڕێپێـدراوە. هەنـدێکجاریش لەگەڵ روخسەت کۆدەبێتەوە و لەگـەڵ ڕەوایـی کۆنابێتـەوە، وەك خـواردنی دارایـی کەسێك یـان دزیـنی یـان فەوتانـدنی لـە ژێـر فشـاری زەرووڕەتـدا. هۆکـاری ڕەوایـی بەریەستە لە بەرپرسیارێتی جەزایی و مەدەنیدا، ئیتر لە ڕووی جەزاییـەوە پرسـیاری لێناکرێت و سزا نادرێت، هەروەك چـۆن لـە ڕووی مەدەنیـەوە بـژاردنی لەسـەر نیـە. کەواتە فەوتاندنی دارایی کەسێك لە حاڵەتی بەرگری شەرعیدا بژاردن و سزای لەسـەر نیە، بە پێچەوانەی حاڵەتی زەرووڕەتەوە.

لە سەرچاوەکانی ئەم ڕێسایە لە قورئانی پیرۆزدا:

١ ـ ئایەتی: ﴿...فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾البقره ١٧٣.

٢ ـ ئایەتی: ﴿.....فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ المائده٣.

٣ ـ ئایەتی: ﴿ ... فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾. النحل١١٥

٤ ـ ئایەتی: ﴿...وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلاَّ مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ﴾ الانعام ١١٩.

٧٠

ڕێساى

(الضرر الاشد يزال بالضرر الاخف)[1]

ئەو زیانەى زۆرترە بە زیانێكى كەمتر لادەدرێت

ئەو كەسەى قاچى تووشى شێرپەنجە بووبێت بڕینەوەى دروستە بە مۆڵەتى خۆى، تا زیانێكى گەورەترى لێ نەكەوێت كە بڵاوبوونەوەى شێرپەنجەیە لە بەشەكانى ترى لەشیدا.

لە نموونە پراكتیكیەكانى:

دروستە سكى ئافرەتێكى مردووى سكپڕ هەڵبدڕین بۆ دەرهێنانى منداڵەكەى ئەگەر بزانین منداڵەكەى زیندووە.

دروستە گۆڕى مردوو هەڵدرێتەوە و لاشەكەى دەربهێنرێت بە مەبەستى دۆزینەوەى تاوان.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٢٧.

ڕێسای

(الضرر لایزال بمثله)

زیان بە زیانێکی وەك خۆی لانابرێت

بۆ نموونە، ئەگەر فرۆشیار زیانێکی لێکەوت، بۆی نیە گرێبەستەکە بە هۆی ناتەواویەکی نادیارەوە هەڵبوەشێنێتەوە، بەڵام مافی نرخ داشکاندن(ارش)ی هەیە، کە بریتیە لە جیاوازی نێوان نرخی فرۆشراوەکە بە ساغی و نرخی بە ناتەواوی.

ئەو ڕێسایانەی باسکران لە باسی ئەو جۆرانەدا باسکران کە لە ناو بازنەی ڕەگەزەکانیاندان.

ڕێسای
(الضامن لا يقبل قوله الا بحجة)
قسەی زامن بە بەڵگەی بەهێزەوە نەبێت وەرناگیرێت

زامن بریتیە لە کەفیل، کەفالەتیش ئەستۆی کەسێك دەچێتە پاڵ کەسی سەرەکی بۆ داواکردنی ئەو شتەی کەفالەتیان کردووە. بەلاّم زەمانەت هەروەك کەفالەتیش دەگرێتەوە، هەموو ئەو پابەندبوونێك بە بژاردنەوە دەگرێتەوە کە هۆکارەکەی بەدی هاتبێت.

بۆ نموونە: ئەو کەسەی دارایی کەسێکی دزی یان داگیرکرد یان فەوتاندی یان لە نرخەکەی شکاند، پێویستە لەسەری خودی ئەو شتە بداتەوە بە خاوەنەکەی ئەگەر مابوو، گەر نەشمابوو هاوێنەکەی لە هاوێنەدار و نرخەکەی لە ڕۆژی پەیدابوونی پابەندیەوە لە نرخدارەکاندا.

پیتی طاء

٧٣

ڕێسای
(الطارئ بعد العقد كالمقارن)[1]
ئەو ئاکارەی پاش گرێبەستەکە دێتە ئاراوە وەك هەبوونیەتی لەگەڵ گرێبەستەکەدا

ئاکاری (الطارئ) لە وشەی (طرأ) وەرگیراوە، بە واتای ڕوودانی کتوپڕ.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەگەر کچێکی بچووکی مارەکرد، پاشان ژنەگەورەکەی شیری بەو کچەدا، هاوسەرگیریەکەی لەگەڵ منداڵەکەدا بەتاڵ دەبێتەوە، چونکە بووەتە کچی ژنەکەی بە هۆی شیرخواردنەکەوە. پێویستیشە لەسەر ژنەگەورەکەش دەبێت زەمانەتی مارەیی کچەبچووکەکە بکات، چونکە بەو شیردانەی بۆتە هۆی تێکدانی مارەکردنەکە.

ب ـ ئەگەر کەسێك شەربەتی میوەی کڕی و پێش ڕادەستکردنی ترشا و بووە مەی(خمر)، گرێبەستەکە بەتاڵدەبێتەوە، چونکە مەی نرخی پێنادرێت.

ج ـ ئەگەر ژنێکی مارەکرد، پاشان باوکی یان کوڕەکەی بە هەڵە سەرجێیی لەگەڵ ژنەکەی کرد، یان ئەم مێردە بە هەڵە لەگەڵ دایکی ژنەکەی یان کچی ژنەکەیدا بە هەڵە سەرجێی کرد، مارەکردنەکە هەڵدەوەشێتەوە.

ئەوەی شایانی باسە کە تاوانی زینا لای هەندێك لە زانایان (وەك حەنەفیەکان) یەکێکە لە هۆکارەکانی دروستبوونی خزمایەتی، بۆیە جیاوازی نیە لە نێوان سەرجێیی هەڵە و ڕەوادا.

---

[1] المبسوط ٢١/١٥١.

ڕێسای
(الطاعة بحسب الطاقة)
گوێڕایەڵی بە پێی توانا دەبێت

واتە فەرمانبەرداری پەروەردگار لەو شتانەدا واجبیکردووە لەسەر بەندەکانی، بە پێی توانای بەندەکانی دەبێت.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایەش قورئانی پیرۆزە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا﴾البقرە٢٨٦

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەو کەسەی لە ڕووی جەستەیی و دارایی و ئاسایشەوە توانای نەبێت بچێتە حەج، حەجکردنی لەسەر واجب نابێت، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً﴾ال عمران٩٧.

ب ـ ئەوکەسەی بە هۆی پیری و نەخۆشی درێژخایەنەوە نەتوانێت بەڕۆژوو بێت، ڕۆژووی لەسەر واجب نیە، بەڵکو لە بریتی هەر ڕۆژێك خواردنی ژەمێك دەداتە هەژارێك، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾البقرة١٨٤.

ڕێسای

(الطلاق الرجعي ما يجوز للزوج مراجعة زوجته بدون عقد جديد قبل انتهاء عدة المطلقة)

تەلاقی ڕەجعی ئەوەیە پێش تەواوبوونی ماوەی چاوەڕوانی تەلاقدراوەكە مێردەكەی دەتوانێت ژنە تەلاقدراوەكەی بگەڕێنێتەوە بۆ هاوسەری خۆی بە بێ مارەكردنێكی نوێ

ڕاست وایە بوترێت:

(الطلاق الرجعي هو كل طلاق بعد الدخول دون مقابل للمرة الاولى والثانية)

تەلاقی ڕەجعی ئەو تەلاقەیە پاش سەرجێییكردن و بە بێ بەرانبەرێك و بۆ یەكەمین جار و دووەمین جار بەكارهێنرابێت)

لە بەرانبەر تەلاقی ڕەجعیدا تەلاقی بائن هەیە، كە بریتیە لەو تەلاقەی لە پێش سەرجێیی ژن و مێرد، یان لەسەر بەرانبەرێك بێت، یان بۆ جاری سێهەم بێت، یان پاش تەولو بوونی ماوەی چاوەڕوانی بێت.

ئەم ڕێسایەش هەڵەیە، چونكە پێناسە كردنی شتێكە بەو حوكمەی دەربارەی دراوە، ئەوەتا ئەگەر دادوەر پێشتر نەیزانی بەوەی كە تەلاقەكە ڕەجعیە ناتوانێت حوكم بەوە بدات كە مێردەكە دەتوانێت ژنەكەی بە بێ مارەكردنێكی نوێ و پێش تەولوبوونی ماوەی چاوەڕوانی(عیددە)بگەڕێنێتەوە.

بۆیــە پێویســتە ئــەو ڕێســایە بــەو شــێوەیە ڕاســت بکرێتــەوە کــە لــە ســەرەوە نووسیمانەوە.

تەڵاق بائین دەبێت(واتە جیابوونەوەی یەکجاری) ئەگەر پێش سەرجێیی بوو یـان پاشی بەڵام لەسەر شتێك بوو یان تەڵاقی جاری سێهەم بوو یان ماوەی بەسەرچـوون کۆتایی پێهاتبوو.

٧٦

رێسای

(الطلاق الرجعي، يقطع النكاح)[1]

تەڵاقی رەجعی، گرێبەندی هاوسەری کۆتایی پێدەهێنێت

بە دەربڕینێکی تر (گەڕاندنەوە دەستپێکردنی گرێبەندی هاوسەرییە، یان بەردەوامییەتی؟).

دوو رای لە سەرە: ئەوەیان پشتی پێ دەبەسترێت ئەوەیە کە کۆتایی پێهێنانیەتی، وەك ئەوەی رای ئیمامی شافعی(رەحمەتی خودای لەسەر) لەسەرە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم رێسایە:

١ ـ ئەگەر لە ماوەی چاوەڕوانیدا سەرجێیی لەگەڵ کرد و پاشان گەڕاندیەوە، راستر ئەوەیە کە مارەیی ئافرەتانی هاوشانی ژنەکە چەند بێت ئەوەندە مارەیی دەکەوێتە سەر پیاوەکە لەسەر ئەو بناغەیەی تەڵاقەکە بە کۆتاییهێنان دادەنرێت.

٢ ـ ئەگەر یەکێك لە ژن و پیاو لە ماوەی چاوەڕوانیدا مرد، دروست نیە بۆ ئەوی دی بیشۆرێت،لەسەر ئەو بناغەی کە تەڵاقەکە بە کۆتاییهێنانی هاوسەری دادەنرێت، وە ئەگەر لەسەر بناغەی کۆتاییهێنان لێکنەدرێتەوە دەکرێت یەکیان ئەوی دی بشوات.

زانایان دەڵێن: سەرەڕای ئەوەش کە تەڵاقی رەجعی بە کۆتاییهێنەری هاوسەری دادەنرێت، ئەگەر یەکێکیان پێش کۆتایی ماوەی چاوەڕوانی مرد، ئەوی دی میراتی

---

[1] القواعد الفقهية للشيخ عبدالله، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٤.

لێــدەبات، لەســەر ئــەو بناغەیــەی کــە تــەڵاقی بەربەســتی مــیرات تــەڵاقی بائینە(جیابوونەوەی یەکجاری)، کە هیچ هەڵاوێردن و ڕاجیاییەکی لەسەر نیە.

لە ئـەنجامی ئـەو ڕایـەی تـەڵاقی ڕەجعی بـە کۆتـاییهێنی هاوسـەری دادەنرێـت، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ئیتر پاش ئەو تەڵاقە تەڵاقی تر وەرناگیرێت و کاریگەری نیە، هەروەك لە فەرموودەی خوای گەورەوە دیارە کە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾الطلاق ١. واتە لە کاتێکدا بێـت کـە یەکسـەر مـاوەی چاوەڕوانی دەستپێبکات. بەڵگە نەویستیشە کە تەڵاقـدراو دووبـارە تەڵاقنادرێتـەوە، وەك چـۆن کـاتی چـاوەڕوانی(عیددە)نیە بـەهۆی هـەبوونی چـاوەڕوانیەکی دی، کـە دووبارە بوونەوەی ئەم دوو حاڵەتە بە هیچ شێوەیەك ناگونجێت لای هەموو زانایان و هەموو خاوەن عەقڵێکیش.

ڕێسای

(طلب الكسب الحلال فريضة بعد الفرائض)[1]

له پاش فەرزەكان كاری حەڵاڵ فەرزە لەسەر مرۆڤ

ناوەڕۆكی ئەم ڕێسایە:

ئیسلام ئەو كەسەی خۆشناوێت كە توانای كاری هەیە و كار ناكات، چونكە پێویستە لەسەر مرۆڤی بەتوانا پیشەیەكی ڕێزداری هەبێت، یان فێری پیشەیەكی وەها ببێت كە دووری بخاتەوە لە دەرۆزەگەری دەستپانكردنەوە لە خەڵكی و یارمەتیشی دەدات مەسرەفی خۆی و ئەوكەسانە بكات كە نەفەقەیان لەسەریەتی.

مرۆڤ تەنها بەرهەمێك هەیبێت لە كارەكانی خۆیەوە سەرچاوە دەگرێت، سەبارەت بە دونیا بێت یان دوارۆژ. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾النجم ٣٩

[1] المبسوط ٣٢٤٥.

پیتی ظاء

ڕێسای
(الظاهر حجة لدفع الاستحقاق لا لاثباته)
ئەوەی کە دیار و ڕوونە بەڵگەیە لەسەر نەبوونی مافی کەسانی تر لەسەر شتێک نەوەک سەلماندنی ئەو شتە

ئـەم ڕێسـایە لـە ناوەڕۆکیـدا یەکدەگرێتـەوە لەگـەڵ ئـەو ڕێسـایەی دەڵێـت: جێگیرکردنی ئۆخی سەرەکی بەڵگەیە بۆ هێشتنەوە و بەڵگە نیە بۆ سەلماندنی شتێك.[1] واتە داکۆکی لەسەر ئەو ماف و پابەندیانەیە کە پێشتر جێگیر بوون و مافێکی نوێ ناسەلمێنێت.

ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایەش ئەوەیە کە ئەوەی جێگیر و سەلمێنراوە و گومانی بەهێز لەسەر بوونی هەیە، حوکمی لەسەر بونیات دەنرێت و بێگانە لە تایبەتمەندیەکانی ئەو دوور دەخاتـەوە. پێشـتریش لـە بابـەتی بەرفرمان(الاستصحاب) و پراکتیزەکانیـدا باسمان لەم ڕێسایە کردووە.

بۆ نموونە: کەسی ونبوو ماف و پابەندیەکانی پێش ونبوونی دەمێنێتـەوە، بـەڵام ئەگەر خزمێکی مرد میراتـی لێنابـات، بـەڵکو بەشـەکەی دەپارێزرێـت تـا ئەوکاتـەی چارەنووسی ژیان و مردنی ڕوون دەبێتەوە، پێویستە ئیحتیات بکرێت لە دابەشکردنی میراتەکەدا، هەروەکو لـە نێرەمـووکی ناڕوونـدا بـە درێـژی باسمـانکرد. وە ژنەکـەی ناتوانێت شوو بکات تا مردنەکەی ڕوون نەبێتـەوە و حـوکمی لەسـەر نـەدرێت و لـەو کاتەوەش ماوەی چاوەڕوانی دەستپێدەکات، لە مێـژووی حـوکمی مردنەکەیـەوە بـە مردوو دادەنرێت ئەگەر حوکمی مردنەکەی پشتی بە بەڵگەیەکی ڕابوردوو نەبەستبوو.

---

[1] المبسوط ٤٣/١١

٧٩

ڕێسای
(الظاهر لا يعارض البينة)[1]
دیار (ئاشکرا) دژایەتی بەڵگە ناکات

بەڵگە دەکرێت بە دوو بەشەوە:

١ ـ بەڵگەی بەهێزی شوێنەواریی (لیممی ـ لمي): کردنی شوێنەوارە بە بەڵگە لەسەر بوونی دروستکەری شوێنەوار.

٢ ـ بەڵگەی بەهێزی سەرچاوەیی(ئیننی ـ اني): کردنی دروسکەری شوێنەوار بە بەڵگە لەسەر بوونی شوێنەوار.

وە دیار یان ئاشکرا بە هەر بەڵگەیەکی تر دەوترێت لە بەڵگەکانی سەلماندن کە شەریعەت شان یاسا دانی پێداناوە و بەسەر ئاشکرادا پێشدەکەوێت ئەگەر لەو بەهێزتر بوو.

بۆ نموونە، ئەگەر دوو بەڵگە دژ بە یەك وەستان و لە هێزدا وەك یەك نەبوون، بەهێزەکەیان پێش دەخرێت، وەك ئەوەی نەتوانین لە نێوان بەڵگەیەکی قورئانی و فەرموودەییدا تەبایی دروستکەین، ئەوا بەڵگە قورئانیەکە پێشدەخەین.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەو کەسەی دارایییەکی هەیە و لەژێردەستیدایە، هەرکات دەسکاری بکات یان بەکاریبهێنێت یان بەرهەمی بهێنێت، کەس بۆی نیە دژی ڕابوەستێت، چونکە

---

[1] المبسوط ٢١٦/٧.

لەژێردەستدابوون پشتیوانە(سند)ی خاوەنداریەتیە و بەڵگەیەکە لەسەر شەرعیەتی ئەو شتەی لەژێردەستیدایە.

ب ـ ئەو کەسەی دەستیگرت بەسەر دۆزراوەیەکدا، کەسێکی تر بۆی نیە داوای خاوەنداریەتی بکات مەگەر بە بەڵگەیەکی ئاشکراو بەهێزتر لە دەستبەسەردا بوون.

ڕێسای
(الظرف الطارىء المرهق للمدين يبيح له طلب تعديل التزامه بما يرفع الارهاق)
بارودۆخی کتوپڕی شەکەتکاری قەرزار ڕێگای پێ ئەدات داوای گۆڕینی پابەندیەکانی بکات بەو شێوەیەی شەکەتیەکەی لەسەر نەمێنێت

ئەم ڕێسایە لە ژێر ناونیشانی (تیۆری دۆخە کتوپڕیەکان)دا قسەی لەسەر کراوە، پوختەکەشی ئەوەیە کە"بارودۆخی کتوپڕی ڕووداوگەلێکی چاوەڕواننەکراون و پێش ڕوودانیشی بەرگری لە ڕوودانی ناکرێت، بەشێوەیەك جێبەجێکردنی قەرزار بۆ ئەو پابەندیانەی لە ئەنجامی گرێبەستێکی بەردەوامەوەیە شەکەتکارە، ئەمەش پاساو دەداتە دادوەر کە دەستێوەردان بکات بۆ ڕێکخستنەوەی جێبەجێکردنی پابەندیە شەکەتکارەکە بە شێوەیەکی گونجاوی وەها کە حاڵەتە شەکەتکارەکە نەهێڵێت، بە کەمکردنەوەی بابەتی پابەندیەکە لە ڕووی چەندی(ئەندازە) یان چۆنیەتیەوە(جۆر)".

توخمەکانی تیۆری بارودۆخە کتوپڕەکان:

توخمی هەرشتێك ئەوەیە کە بوونی لەسەری وەستابێت، جا ئەگەر بەشێك بوو لێی دەبێتە پایە، وەگەرنا دەبێتە مەرج.

هەروەك لە پێناسەکەوە دەردەکەوێت توخمەکانی ئەمانەن:

یەکەم: بواری جێبەجێکردنەکەی گرێبەستێك بێت، بەشێوەیەك گرێبەستەکە ببێتە هۆی پابەندیەکە، وە هەموو گرێبەستێك پاش دامەزران و جێبەجێکردن و پێویستبوونی هیچکام لە لایەنەکانی ناتوانێت هەڵیوەشێنێتەوە، بە پێچەوانەی

گرێبەندی دانەمەزراو یان نابەرکار (غیر نافذ) یان ناپێویست(یان هەڵگری ئەگەری بەتاڵکردنەوە: کە زاراوەی فیقهی ڕۆژئاواییە) کە هەرسێ جۆرە ناوبراوەکەی نێو فیقهی ئیسلامی دەگرێتەخۆ، ئەوەتا دانەمەزراو دەکرێت لە لایەن دادوەرەوە هەڵبوەشێنرێتەوە، وەستێنراویش کە بۆ بەرژەوەندی لایەنێکی گرێبەستەکەیە دەکرێت لە لایەن ئەو کەسەوە گرێبەستەکە بەردەوامی پێ بدرێت یان ڕەتبکرێتەوە، ناپێویستیش ئەوەیە کە هەریەك لە دوولایەنەکە دەتوانێت لە هەندێك گرێبەستدا هەڵیوەشێنێتەوە، وەك گرێبەستی وەکالەت، ئەگەر ماف کەسی تری تێدا نەبوو، یان تەنها لایەنێك وەك گرێبەستی بارمتە، کە پێویست نیە لەسەر قەرزدەری بارمتەکار و دەتوانێت هەڵیوەشێنێتەوە، بەڵام پێویستە لەسەر قەرزاری بارمتەدەر و ناتوانێت هەڵیوەشێنێتەوە، وەك گرێبەستی کەفالەت، کەفالەتبۆکراو دەتوانێت هەڵیوەشێنێتەوە و کەفیل ناتوانێت، وەك چۆن دادوەر دەتوانێت گۆڕانکاری لە گرێبەستی پێشمەرجی(عقد الانعان)دا بکات ئەگەر مەرجەکان نادادپەروەرانە بوون.

دووەم: پێویستە گرێبەستەکە جێبەجێکردنی بەردەوامی هەبێت، بە شێوەیەك کات توخمێکی سەرەکی هەبێت تێیدا، وەك گرێبەستی درکە(عقدالتورية) و کرێگرتن و پەیمانکاری، بە پێچەوانەی ئەو گرێبەستەی یەکسەر جێبەجێ دەکرێت، وەك فرۆشتن گەرچی جێبەجێکردنیشی دواخرابێت.

سێیەم: نابێت چاوەڕوانکراو بێت وەك بارودۆخی جەنگ و کارەساتە سروشتیەکان، وەك زەویلەرزە و گڕکان و لافاو و ئاگرکەوتنەوە، خۆ ئەگەر چاوەڕوانکراو بوو نابێتە جێگەی جێبەجێکردنی.

چوارەم: بارودۆخە کتوپڕەکە گشتی بێت، بەڵام ئەگەر تایبەت بوو وەك مایەپوچی قەرزار و نەتوانینی جێبەجێکردنی پابەندیەکانی، نابێتە جێگەی پراکتیزەکردنی تیۆریەکە لە یاسادا، بە پێچەوانەی فیقهی ئیسلامیە، کە بارودۆخی تایبەتیش بە هەند وەردەگرێت، چ بگەڕێتەوە بۆ هەردوو لایەنی گرێبەستەکە یان بۆ جێگەی گرێبەستەکە، هەروەك لە گرێبەستی کرێگرتندا، کە دروستە

هەڵبوەشـێنرێتەوە بـەهۆی پاسـاوێکی تایبـەت بـە کرێگـر و کرێـدەر یـان خـودی بەکرێدراوەکە بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ ـ پاساوی لایەنی کرێگر: وەك ئەوەی ئیفلاس بکات و نەتوانێت کرێکەی بدات بە کرێدەر.

ب ـ پاساوی لایەنی کرێدەر: وەك ئەوەی قەرزێکی بێتەسەر و بە فرۆشتنی شتە بەکرێدراوەکە نەبێت بۆی نەدرێتەوە، ئەمەش دەبێتە پاساوێکی کتـوپڕی تایبـەتی و ڕێگا دەدات کرێدەر گرێبەستەکە هەڵبوەشێنێتەوە بە هۆی ئەم دۆخە هەلاوێردەییە تایبەتەوە.

پێنجەم: بارودۆخەکە جێبەجێکردنی پابەندیەکە ئەستەم نەکات وەك پێشـهاتنی ڕووداوێکی نەخوازراوی چارنەکراو، وەگەرنا گرێبەستەکە خۆبەخۆ هەڵدەوەشێتەوە بە فەرمانی یاسا، هەروەك فەوتانی جێگەی گرێبەستەکە(ئەو شتەی گرێبەستی لەسـەر کراوە) بە هێزی ڕووداوێکی نەخوازراوی چارنەکراو.

شوێنەوارەکانی تیۆریەکە:

ئەگەر ئەو مەرجانەی باسکران هەبوون، ئەوا شوێنەوارەکانی (تیـۆری بـارودۆخی کتوپڕ)بریتین لە: ڕێکخستنەوەی پابەندیەکانی قەرزار یان بە زیـادکردنی ئەنـدازەی تێچوونەکە، یان کەمکردنەوەی بابەتی پابەندیەکە لە ڕووی چەندیەوە(ئەندازە) یان لە ڕووی چۆنیەتیەوە(جۆر) وەك کەمکردنەوەی چۆنیەتی.

فەلسەفەی تیۆری بارودۆخی کتوپڕ:

فەلسەفەی ئەم تیۆریـە بـەدیهێنانی دادپەروەریـە بـە گەڕاندنـەوەی پابەنـدی بـۆ سنوورێکی گونجاو، ئەوەش بە ڕێکخستنەوەی بە کەمکردنەوەی پابەندیتیاکراوەکـە لە ڕووی چەندیەوە(ئەندازە) یان لە ڕووی چۆنیەتیەوە(جۆر) وەك کەمکردنەوەی ئەو مواصەفاتانەی لە گرێبەستەکەدا مەرجە لە گرێبەستدا لە پەیوەندی لەگەڵ قەرزاردا، یان زیادکردنی تێچوون لە پەیوەندی لەگەڵ قەرزدەردا.

بۆ نموونە: ئەگەر بەڵێندەرێك پەیمانی بە کۆمپانیایەك یان دەوڵەت دا کە دامەزراوەیەکی بە سوود بۆ بەکارهێنانی گشتی دروست بکات لە دوو قاتدا، بەڵام بارودۆخێکی کتوپڕ پابەندیەکەی تووشی دۆخێکی شەکەتکار کرد، دادوەر پێویستە لە سەری لەسەر داوای قەرزارەکە ئەم پابەندیە ڕێکبخرێتەوە بۆ سنوورێکی گونجاو، یان بە زیادکردنی ئەندازەی تێچوونی بیناکە یان بە کەمکردنەوەی قەبارەکەی و بونیاتنانی یەك قات بۆنموونە، یان بە لابردنی مەرجی ئەو مواصەفاتانەی زۆر زۆری تێدەچێت.

بێگومان سیستەمی دادوەری ئینگلیزی بنەمای دادپەروەری بەکارهێناوە و ئەمەش لە ژێر کاریگەری شەریعەتی ئیسلامدا بوە کە پراکتیزەی کردوە بەسەر چەند حاڵەتێکی نزیك لەو حاڵەتانەی تیۆری بارودۆخی کتوپڕی تێدا پراکتیزەکراوە، وەك ئەم نموونانەی خوارەوە:

أ ـ ئەگەر ئەو شتەی گرێبەستی لەسەر کراوە پاش بەستنی گرێبەستەکە فەوتا.

ب ـ ئەگەر سەلمێنرا کە هەردوولایەنی گرێبەستەکە بۆ پاراستنی شتەکە گرێبەستیان کردووە بەو دیدەی لە کاتی بەستنی گرێبەستەکەدا هەیانبووە و پاشان ئەو حالچەتە نەماوە.

ج ـ ئەگەر جێبەجێکردنەکە بە هۆکارێکی چاوەڕواننەکراو لە کاتی بەستنی گرێبەستەکەدا دواکەوت و زۆری خایاند بەشێوەیەك بوویە هۆی گۆڕانێکی یەکجاریی سروشتی جێبەجێکردنەکە.[1]

---

[1] ينظر الدكتور عبدالسلام الترمانيني، نظرية الظروف الطرئة، لا ٣٣.
موانع المسؤلية الجزائية في الشريعة الاسلامية في التشريعات الجزائية العربية للمؤلف، لا ٢٨٨ وما يليها.

ڕێسای
(الظلم يجب دفعه قبل الوقوع و رفعه بعده)
پێویستە پێشگری لە ڕوودانی ستەم بکرێت و پاش ڕوودانیشی لاببرێت

ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایە:

ستەم لە شەرع و یاسادا بریتیە لە دەسدرێژیکردنە سەر مافی کەسانی تر، بۆیە پێویستە پێشگیری لەو کەسە بکرێت کە دەسدرێژی دەکاتە سەر مافی کەسانی تر، وەك ئامادەکردنی هێزی چەکدار بۆ پاراستنی مافی خەڵکی و بەربەستی ستەم، بە هەمانشێوەش هەوڵ بۆ لابردنی بکرێت پاش ڕوودانی، وەك لێسەندنەوەی دارایی داگیرکراو لە داگیرکار و دزراو لە دز و شتی تری لەم بابەتە. سەرچاوەی شەرعیەتی ئەم ڕێسایەش ئەو فەرموودەی خوای گەورەیە کە دەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَعْتَدُواْ﴾ البقرة ١٩٠.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەگەر دوو کەس شایەتیاندا لەسەر نەفەرێك کە کەسێکی کوشتووە و دادوەریش فەرمانیدا بە خوێنبایی و پاشان دەرکەوت ئەو کەسە لە ژیاندایە، پێویستە لەسەر دادوەر وەرگری خوێنباییەکە زامن بکات و فەرمان بکات لێی وەربگیرێتەوە، چونکە شتێکی وەرگرتووە کە شایستەی نیە و ستەمە، بۆیە پێویستە(واجبە) ئەو ستەمە نەهێڵرێت.

ب ـ ئەگەر کەسێك ئەندازەیەك پارەی دا بە کەسێك لەسەر ئەو بناغەیەی قەرزارە و پاشان دەرکەوت وانیە، ئەوا پێویستە فەرمان بدرێت بە وەرگری پارەکە بۆ گێڕانەوەی، چونکە وەرگرتنێکی ناشایستەیە و ستەمە، لابردنیشی پێویستە.

ج ـ پێویستە لەسەر دەسەڵاتدار لە هەر وڵاتێکدا بێت هێزی چەکداری سوپا و پۆلیس ئامادە بکات بۆ بەرگریکردنی هەر دەسدرێژیەکی چاوەڕوانکراو بۆ سەر کۆمەڵگە و تاك.

ڕێسای
(الظن لا يزول بغير ما هو أقوى منه)
گومان تەنها بە شتێکی بەهێزتر لە خۆی لادەچێت

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش:

ئەو وتەیەی دەڵێت (الاجتهاد لا ينقض بمثله ـ ئیجتیهاد بە ئیجتیهادی بەرانبەری هەڵناوەشـێنرێتەوە)، چـونکە هــەردوو ئیجتیهادەکـە لەسـەر گومـان بونیـاتنراون و هەڵوەشاندنەوەشی پەسەندکردنی شتێکە بەسەر شتێکی دیکەدا بە بێ بەڵگە، بەڵام ئیجتیهاد هەڵدەوەشێتەوە ئەگەر سەلمێنرا پێچەوانەی دەقێکی قورئان و فـەرموودە یان ئادابی گشتی بوو.

پیتی عەین

٨٣

ڕێسای
(العادة محكمة)[1]
نەریت حوکمی پێ دەکرێت

ڕاست وایە بوترێت:
(العرف محكم)
باو فەرمانی پێ دەکرێت

هەڵەی ئەم ڕێسایە ڕوون و ئاشکرایە لای هەرکەسێك کەمترین شارەزایی لە حوکمەکانی فیقهی ئیسلامی و پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا هەبێت، نەریت(عادەت) سیفەتێکی خودیە و تایبەتمەندی کەسیی تاکە و هیچ ڕۆڵێکی نیە لە چارەسەرکردنی ڕاجیایی و ناکۆکیەکانی نێوان خەڵکی لە سەر ئاستی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی، چونکە سیفەتێکی ناوەکی یان غەریزی خودی ویستییە و ئەگەر بەردەوام بێت ڕەنگە ببێتە هۆی ئالوودەبوون و خووپێوەگرتن وەك نەریتی بەکارهێنانی سەرخۆشکەرەکان و نەریتی جگەرەکێشان و لادانی ڕەگەزیی، کە ڕەنگە ببێتە هۆی نەخۆشی ئیدز. ڕەنگە نەریتیش غەریزەیەکی خودی خۆنەویستانەیە وەك برسیەتی و تینوێتی و خەو لە چەند کاتێکی دیاریکراودا.

بەڵام باو نۆخێکی ئابووری یان کۆمەڵایەتی یان سیاسی هاوبەشی نێو کۆمەڵگەیەکە و بە دووبارەبوونەوەی جێگای خۆی لە دڵەکاندا دەکاتەوە و عەقڵی

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٣٦.

کۆمەڵگەکەش وەریدەگرێت و لە هەڵسوکەوتەکانیدا ڕەچاوی دەکات، تا ئەو ڕادەیەی ئەوکەسەی سەرپێچی بکات سەرزەنشتی دەکرێت و ڕەنگە لێپێچینەوەشی لەگەڵ بکرێت ئەگەر بووبێتە باوێکی یاسایی، بە تایبەتی یاسای نێودەوڵەتی. ڕۆڵیشی هەیە لە چارەسەرکردنی کێشە نێودەوڵەتیەکان، وەك ناکۆکی لە دیاریکردنی سنوورە نێودەوڵەتیەکاندا، کێشەی ئەو ڕووبارانەی بەنێو خاکی چەند وڵاتێکدا تێدەپەڕێت، وەك ئەو کێشەیەی لەسەر سوودوەرگرتن لە ئاوی ڕووباری فورات هەیە کە لە نێوان عێراق و سوریا و تورکیادایە. باوی نێودەوڵەتی ڕۆڵێکی گەورەی هەیە لە چارەسەری کێشە نێودەوڵەتیەکاندا، وەك ناکۆکی و گرژیەکانی نێو وڵاتان، کە ڕەنگە ببێتە هۆی پچڕانی پەیوەندیە دیبلۆماسیەکان یان کێشانەوەی باڵیۆز. لە ڕێگای باوە خێزانیەکانیشەوە ناکۆکی نێوان تاکەکانی خێزانێکیش چار دەکرێت، وەك ڕاجیایی نێوان ژن و مێرد لەوەدا کە هەندێك کەلوپەلی ماڵ بۆ کێ دەگەڕێتەوە، لێرەدا باو ئەو ناکۆکیە چارەسەر دەکات، بۆیە ئەگەر باوەکە وەها بوو کە تایبەتە بە پیاو (وەك چەك) یان تایبەتە بە ژن (وەك خشڵ)، ئەوا کێشەکە لەسەر بناغەی باوی خێزانی چارەسەر دەکرێت.

بۆیە ڕاستکردنەوەی ئەو ڕێسا هەڵەیەمان بەم شێوەیە لێکرد:

(باو فەرمانی پێ دەکرێت)

واتە باو گشتی بێت یان تایبەت، دەکرێتە سەرپشك لە ڕاجیایی و ناکۆکیەکاندا بۆ چارەسەرکردنی.

ئەوەی شایانی باسە هەندێك لە توێژەران بە پێناسەی باو پێناسەی نەریتیان کردووە، سەرەڕای ئەوەی چیەتیەکەیان(ماهیەتەکەیان) لە واقیعدا جیاوازە.[1]

---

[1] وەك مامۆستامان عبدالكيم الزيدان لە پەرتووکەکەیدا (الوجيز في شرح القواعد الفقهية)، لا١٠٠، کە دەڵێت: (نەریت بریتیە لە دووبارەکردنەوەی شتێك و خوپێوەگرتنی تا وای لێدێت لە دڵەکاندا جێدەگرێت و وەرگیرلو دەبێت لای)، ئەم پێناسەیەش تایبەتە بە باو نەك نەریت، هەروەك ئاشکرایە.

جگە لەوەش ئەوەی لە قورئاندا هاتووە سەبارەت بە مامەڵە لەگەڵ کەسانی تـردا تەنها باسی باوە، وشەی نەریتیش تەنها بۆ جارێك لە قورئاندا نەهاتووە سەبارەت بە مامەڵە کردن لەگەڵ خەڵکیدا لە هەموو بوارەکاندا.

باویش چەند توخم و مەرج و جۆری هەیە کە پێویستە ڕەچاوبکرێت لەو کاتانـەدا کە لە ژیانی کردەییدا دەکرێتە سەرپشك.

توخمەکانی:

لە پێناسەکەیەوە دەردەکەوێت کە لە دوو توخم پێك دێت(مادی و مەعنەوی):

توخمی مادی: ئەو توخمەیە کە بەردەوام دووبارە دەبێتەوە لە قسە و کردار.

توخمی مەعنەوی(دەروونی): بریتیە لە سـیفەتی قبـوڵکردن و ڕێـز و پابەنـدبوون پێوەی لە ڕووی ئەدەبی و شەرعی و یاساییەوە.

جۆرەکانی:

باو دەکرێت بە چەندجۆرێکەوە بە چەند ئیعتیبارێکی جیاواز، وەك:

أ ـ لە ڕووی توخمە مادییەکەیەوە دابەش دەکرێت بۆ کرداری و گوفتاری:

١ ـ باوی گوفتاری: بریتیە لەو وشەیەی لە زماندا بۆ واتایـەك دانـراوە، پاشـان بـۆ واتایەکی نوێ بەکاردێت و ئەوەندەش لـەو مانـا نوێیـەدا دووبـارە بۆتـەوە کـە بۆتـە ڕاستییەکی باوی(حقیقە عرفیە). بۆ نموونە: وشەی(ولد) لە زمانی عەرەبیدا بۆ منداڵی کچ و کوڕ دانراوە، بەڵام ئەوەندە بەکارهێنانی لای عەرەبەکان بۆ مانای کوڕ چەندبارە بۆتەوە، بۆتە باوێکی گوفتاری.

٢ ـ باوی کرداری: ئەویش یان دروستە وەك: فرۆشتنی دەست بە دەست(معاطاة) و گرێبەستی دانی پارەیەك بۆ دروستکردنی شتێك(استصناع) و سەردانی نەخۆش و گۆڕینەوەی دیاریەکان لە بۆنەکاندا و پێشخستنی هەنـدێك لـە مـارەیی و دواخسـتنی هەنـدێکی بـۆ نـزیکترینی دوو کۆتاییەکە(تـەڵاق یـان مـردن). یـان نادروسـتە وەك: مامـەڵکردن بـە سـوود(ربا) و شـارینەوەی کەلوپەلـە بەکاربەریـەکان لـە بارودۆخـە

هەڵاوێربیەکانی وەك جەنگ تا بە نرخێکی گرانتر لە بازاڕ بیفرۆشێتەوە، هەروەها گرێبەستی سەرقوفڵانە کە باوێکی خراپ و بەتاڵە.

ب ـ لە رووی بواری بەکارهێنانەوە یان شەرعیە یان ناشەرعی:

١ ـ باوی شەرعی بریتیە لەو وشەیەی بۆ واتایەکی گشتی دانراوە و پاشان بۆ واتایەکی شەرعیی نوێی تایبەتی بەکارهێنراوە، وەك وشەی (صلاة) کە لە زماندا بە واتای نزا هاتووە، بەڵام لە باوی پسپۆڕانی شەرعدا بریتیە لە خواپەرستیەکی تایبەتی گوفتار و کرداری تێدایە و بە نیاز(نیەت) و (الله اکبر) دەستپێدەکات و بە سڵاودانەوەی لای راست و چەپ کۆتایی پێدێت.

٢ ـ باوی یاسایی: ئەو وشەیەی لە واتا زمانەوانیەکەیەوە گواستراوەتەوە بۆ واتایەکی یاسایی تایبەت یان گشتی، نموونەی باوی یاسایی گشتی وەك وشەی(جریمة) کە لە زماندا هەموو ئەو قەدەغەکراوانە دەگرێتەوە زیانێکی بۆ خاوەنەکەی و کەسانی تر هەیە، بەڵام لە باوی یاسایی ناوخۆییدا[1] بەو تاوانە دەوترێت کە سزای لە سێدارەدان یان زیندانی لەسەرە، ئەگەر بە مانا گشتیەکەشی وەریبگرین: ئەو قەدەغەکراوەیە سزایەکی لە سەرە.

نموونەی باوی نێودەوڵەتیش پەیوەندی نێوان وڵاتەکانە کە بە هاتووچۆی دۆستانە دەستپێکردووە و پاشان بۆتە راستیەکی باوی لە مەسەلە رامیاریە گشتیەکاندا، وەك گۆڕینەوەی باڵوێزەکان و بڕینی پەیوەندیە دیبلۆماسیەکان و پێشوازیکردنی بەرپرسە هاوشانەکان لە یەکدی لە فرۆکەخانە نێودەوڵەتیەکاندا.

ج ـ لە رووی سەرتاپاگیریشەوە یان گشتیە یان تایبەتی:

١ ـ باوی گشتی(باوی نێودەوڵەتی): ئەوەیە کە تایبەت نیە بە هەرێمێکەوە. نموونەی باوە گشتیە نێودەوڵەتیەکان مامەڵەکردنی بەرانبەرە لە مەسەلەی

---

[1] وەك لە مادەی (٢٥) ی یاسای سزادانی عێراقی ژمارە ١١١ ساڵی ١٩٦٩.

میراتدا[1]، وە ڕادەسکردنی تاوانبارانی سیاسی و گەڕاندنەوەیان بۆ وڵاتەکانیان و بڕین و دەسپێکردنەوەی پەیوەندیە دیبلۆماسیەکان لە کاتی پاساوداری خۆیدا.

٢ ـ باوی تایبەت(باوی هەرێمی یان ناوخۆیی): تایبەتە بە هەرێمێکی تایبەت، وەك جۆری جلوبەرگ و جەژنەکان و شتی لەم بابەتە، هەروەها پێشخستنی بەشێك لە مارەیی و دواخستنی بەشەکەی دی بۆ نزیکترینی دووکاتەکە(تەڵاق و مردن) لە عێراقدا.

د ـ لە ڕووی ڕەوایەتیەوە یان دروستە یان نادروست:

١ ـ باوی دروست: ئەوەیە کە لەگەڵ سیستەم و ئادابی گشتیدا دژایەتی نیە و لە تەرازووی شەرع ویاسا لانادات بە حەرامکردنی حەڵاڵ و حەڵاڵکردنی حەرام.

٢ ـ باوی نادروست: ئەوەیە کە لەگەڵ سیستەم و ئادابی گشتی یان ڕێسایەکی شەرعیدا نەگونجێت، وەك بەکاربردنی مادەسەرخۆشکەر و بێهۆشبەرەکان و یاری قومار و وەرگرتنی سەرقوفڵانە.

هـ ـ لە ڕووی گۆڕینی لە بووندا، یان جێگیرە یان ناجێگیرە:

١ ـ باوە جێگیرەکان: ئەوانەیە کە بە پێی کات و شوێن ناگۆڕێن، وەك شاردنەوەی تەرمی مردووان وەك ڕێزێك و خۆپاراستن لەو زیانانەی لە کفن نەکردنیدا هەیە.

٢ ـ باوەگۆڕاوەکانی وەك باوی مەراسیمی ژنهێنان.

سەرچاوەکانی بەڵگەبوونی باو:

باو بەڵگەیەکی بەهێزی شەرعیە ئەگەر مەرجەکانی تێدابوو، ئەمەش بە پێی قورئان و سوننەت و کۆدەنگی زانایان و عەقڵ:

---

[1] مادەی(١/٢١) یاسای مەدەنی عێراقی دەڵێت: جیاوازی ڕەگەزنامە بەربەستی میراتگرتن نیە لە دارایی گواستراوە و خانوویەرەدا، بەڵام یاسای عێراقی تەنها میراتی عێراقی بەو کەسە دەدات کە وڵاتەکەی میرات بدات بە عێراقی لە کاتی مردنی ئەو کەسەدا.

١ ـ قورئانی پیرۆز: خوای گەورە فـەرمانی بـە رەچـاوكردنی بـاو كـردووە لـە زۆر ئایەتدا وەك:

أ ـ فەرموویەتی: ﴿الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾البقره٢٢٩.

ب ـ فەرموویەتی: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾البقره٢٢٨.

ج ـ فەرموویەتی: ﴿لاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾البقره٢٣٦.

د ـ فەرموویەتی: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ الانعام١٩٩.

٢ ـ سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ):

أ ـ پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ﴿مَا رَآه الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ وَ مَا رَآه الْمُسْلِمُونَ سَيِّئًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ سَيِّئٌ: ئەوەی موسوڵمانان بە باشـی بـزانن لای خوداش باشـە و ئـەوەی لای موسـوڵمانانیش خـراپ بێـت خـوداش بـە خراپـی دەزانێت﴾[1]

ب ـ هاوسەری ئەبوسوفیان(دایكی مەعاویە) بە پێغەمبەری(ﷺ) فەرموو: ئەبو سوفیان پیاوێكی دەینەكراوەیە، ئایا گوناهبـار دەبم ئەگـەر لـە داراییەكـەی بەرم بە نهێنی؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بە نهـێنی بەشـی پێویسـتی خـۆت و منداڵەكانت بەرە، بە بێ سنوور بەزاندن)[2].

٣ ـ كۆدەنگی زانایان: زانایان كۆدەنگیان لەسەر بەڵگەبوونی باو هەیە و پشتیوانی كۆدەنگیەكەشیان ئەو ئایەتانەیە كە باسمانكرد.

٤ ـ بەڵگەی عەقڵی: باو زۆربەی كات لەسەر بناغەی زەروریەكان و نیمچەزەرووری و بەرژەوەندیە كۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیەكان و هاوشێوەكانیان بونیات نراوە، ئامانجیشـی لابردنـی بـاری قورسـی سەرشـانە﴿وَمَـا جَعَـلَ عَلَـيْكُمْ فِـي الـدِّينِ مِـنْ

[1] رواه ابن عباس، وقال الامام احمد: حديث مرفوع، رقم الحديث ٩١٥.
[2] صحيح البخاري ٧٦٩/٢ رقم ٢٠٩٧.

حَرَجٍ﴾الحج٧٨ ، هـەروەها بـەدیهێنانی ئاسـانکاری بۆیـان لـە گـەلێك بـواری ژیانـدا، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾البقـره ١٨٥

مەرجەکانی کارکردن بە باو:

بۆ ئەوەی بە پێی پێداویستی باو کاریکرێت و بکرێتە سەرپشك بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیە نێودەوڵەتی و ناوخۆییەکان، ئەم مەرجانە پێویستە:

١ ـ پێویستە راست بێت: واتە پێچـەوانەی بەڵگـە شـەرعیەکان و رێسـایەك لـە رێسـا بنەڕەتیەکانِ و سیستەم و ئادابی گشتی نەبێت. یەکێکیش لـەو بـاوە خراپانـەش بڵاوبوونەوەی (سەرقوفڵانەیە) کە پێویستە لەسـەر دەوڵـەت کـار بـۆ نەهێشـتنی بکات، کارکردنی خاوەن موڵکیش بەم باوە حەرامـە، بـەڵام رەنگـە رەوا بێـت بـۆ کەسێکی ناچار لەسەر بناغەی ئەو ئایەتەی لە قورئاندا هاتووە کـە دەفـەرموێت: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾الانعام١٤٥.

٢ ـ زۆربەی جار یان هەمیشە بـوونی هـەبێت، ئەگـەر نـاجێگیر بـوو وەك ئـەوەی لـە هەندێك دۆخدا هەبێت و لە هەندێك دۆخیشدا کاری پێ نەکرێت، نابێتە سەرپشك.

٣ ـ پێش ئەو رووداوە یان هەڵسوکەوتە بوونی هەبێت کە جێبەجێدەکرێت بەسەریدا و حوکمەکەی لەسەر بونیات دەنرێت.

٤ ـ لە فەرمانە گشتیەکاندا گشتی بێت و لە فەرمانە تایبەتیەکانیشدا تایبەتی بێت.

٥ ـ هەردوو لایەنی پەیوەندیدار لەسەر کارکردن بە پێچەوانەی باوە وە رێکنەکەوتبن، وەگەرنا ئەو رێکەوتنە لەپێشترە.

٦ ـ پێویستە وادارکار(ملزم) بێت و پابەندی سەپیچی بێت(ئەوەی وەك بـاو ناسـراوە هـەمان پلـەی مـەرجی هەیـە لـە رەچـاوکردندا)، وەگـەرنا دروسـت نیـە بکرێتـە سەرپشك.[1]

---

[1] القواعد الكبرى في الفقه الاسلامي، ص٩٦.

گرنگی سەرپشککردنی باو:

بێگومان گرنگی سەرپشککردنی باو لە دۆزە ناوخۆییەکاندا کەمبۆتەوە، سەرەڕای ئەوەش دادوەر و موفتی پشتی پێدەبەستێت و یەکێکە لە هۆکارەکانی لابردنی ناڕوونی لە دەقەکاندا لە کاتی پەناپێبردنی بۆ لێکدانەوەی دەقەکان.

پێویستە لەسەر دادوەر لەم دۆزانەدا ڕەچاوی باو بکات:

أ ـ گوێ لەو دواییە ناگیرێت کە باو بەدرۆی بخاتەوە، وەك ماوەی بەسەرچوون(التقادم)، بۆیە ئەگەر دواکارێك وازی لە دواکردنی مافی خۆی هێنا بۆ ماوەیەکی درێژی وەها کە نیشانەی ئەوە بوو کە درۆ دەکات لە دواکردنی ئەو شتە دواکراوەدا، پێویستە لەسەر دادوەر ئەو دوایە ڕەت بکاتەوە.

ب ـ دادوەر لە ژێر تیشکی واتا باوەکانی ئەو زاراوانەدا کار بکات کە لە داڕشتنی گرێبەست و داواکاندا هاتووە.

ج ـ لە کاتی ناکۆکی و نەبوونی بەڵگەی ڕووندا، پێویستە لەسەر دادوەر ڕای ئەو کەسەی لا پەسەند بێت کە باو پشتیوانی دەکات پاش سوێندانی، چونکە بەرچاوی(ظاهر)بەدەستەوەیە.

سەرپشککردنی باو ڕۆڵێکی گرنگی هەیە لە دۆزەکانی باری کەسی و مامەڵە داراییەکاندا، وەك خەملاندنی بژێوی ژن و بەکارهێنانی هاوشانی و ئەو ناتەواوییەی بژاردەی هەڵوەشاندنەوە دەداتە گرێبەستکار و شتی تری لەم بابەتە. گرنگی سەرپشککردنی باو لە بۆنە نێودەوڵەتیەکانەدا دەردەکەوێت، وەك ڕاجیایی لەسەر ڕووبارە هاوبەشەکان و دیاریکردنی سنوورە نێودەوڵەتیەکان.[1]

ئەوەی شایانی باسە ڕێسای(باو حوکمی پێ دەدرێت) وەك ڕەگەز وەهایە و چەندین جۆر لە خۆ دەگرێت، یان وەك بنەمایەك وەهایە و گەلێك لقی لێدەبێتەوە و لە هەردوو حاڵەتەکشدا نابێت جۆرەکان بکەیتە هاوشانی ڕەگەزەکان، چونکە

[1] بۆ درێژەی پتر سەیری پەرتووکمان (اصول الفقه في نسيجه الجديد)١/٧٧ و پاشتر بکە. چاپی ٢٢.

هاوشـانەکان جیـاوازن لـە یەکـدی، هـەروەها نابێـت لقـەکان بکەیتـە هاوشـانی سەرەکیەکەی، چونکە لقەکان بە رەهایی تایبەتترن و سەرەکی بە رەهایی گشتیترە، وەك پێشتر باسمان کرد.

ئەمانەش هەندێك لەو جۆر و لقانەن ئەم رێسایە دەیانگرێتەوە:

١ـ رێسای (المعروف عرفا كالمشروط شرطا)[1].

واتە ئەو شتانەی لە نێو خەڵکیدا باوە لە مامەڵەکانیاندا بـەکارهێنانی بـە رەوا دادەنرێت، بۆ نموونە ئەگەر گرێبەست لەسەر شتێك کرا و هەندێك شت بە پێی باو لە پێداویستیەکانی گرێبەستەکە بوو، ئـەوا ئـەو شتانە وەك مـەرجی ئاشکرای نێـو گرێبەستەکە حسابیان بۆ دەکرێت و پێویستە کاریان پێ بکرێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم رێسایە:

أ ـ ئەگەر کەسێك داراییەکی کەسێکی تری بەکارهێنا کـە بـۆ سـوود لێـوەرگرتن ئامـادەکرابوو، پێویسـتە لەسـەری کرێیـەکی وەك کرێـی هاوشـێوەکانی بداتـە خاوەنەکـەی، چـونکە واباوە کـە هەرشـتێك بـۆ سـوودلێوەرگرتن لـە لایـەن خاوەنەکەیەوە ئامادەکرا پێویستە کرێی لەسەر بدرێت.

ب ـ ئەوکەسەی سەرپەرشتی وەقف دەکات شایانی ئەوەیە کرێیەکی وەك کرێـی هاوێنەکانی پێ بدرێت، گەرچی وەقفکار بە مەرجی نەگرتبێت، چـونکە واباوە کە سەرپەرشتیار بە بێ کرێوەرگرتن ئەوکارە ناکات.

ج ـ ئەگەر قوماشێك هێنرا بۆ بەرگدروویەك بۆ دروونی، پێویستە بەرگدروو قۆپچە و دەزوو و پێویستیەکانی تریشی بۆ ئامـادە بکـات، چـونکە بـاوی نێـو خـەڵکی وەهایە.

بەڵام ئەگەر گرێبەسکاران رێکەوتن لەسەر پێچەوانەی باو، ئـەوا رێکەوتنەکـە لـە پێشترە.

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٤٣.

٢ـ ڕێسای (المعروف بين التجار كالمشروط بينهم)[1]

ئەم ڕێسایەش سەبارەت بەو باوانەیە کە تەنها لە نێو بازرگاناندا باوە، بۆیە ئەوەی لە مامەڵە بازرگانیەکانیاندا باوە وەك مەرجی نێوانیان وەهایە و ڕەچاوکردن و پابەندبوون پێوەی پێویستە گەرچی لە کاتی مامەڵەکەشدا باس نەکرابێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەگەر بازرگانێك کاڵایەکی فرۆشت بە بێ ئەوەی ڕاشکاوی دیاری بکات کە نرخەکەی ئێستا بدرێت یان دوابخرێت بۆ ماوەیەکی دیاریکرلو یان بە قیست، بەڵام لای بازرگانەکان ئەو جۆرە کاڵایە فرۆشتنەکەی بە قیست و بۆ چەند ماوەیەکی دیاریکرلو بوو، پێویستە ئەو باوە ڕەچاو بکرێت.

ب ـ ئەگەر بازرگانێك فەرمانی بە کەسێك دا داراییەکی بۆ بفرۆشێت، پاشان فەرمانپێکراو داراییەکەی فرۆشت و بە کەسێکی باوەڕپێکراوی خۆیدا نرخەکەی نارد بۆ بازرگانەکە، بەڵام نێراوەکە ڕایکردوو نرخەکەی برد، ئەو کات فەرمانپێکرلو زامن نابێت، چونکە واباوە لە نێو بازرگانەکاندا کە وەکیلەکانیان بە کەسی باوەڕپێکرلودا داراییەکانیان بۆ دەنێرن، گەر بەم شێوەیەش نەنێرابوو زامن دەبێت.

ج ـ ئەگەر بازرگانەکان لە نێویاندا باو بوو ڕێژەیەکی سەدی لە داراییە کڕلوەکە لابرێت، پێویستە لەسەر ئەوکەسەی شتێك دەفرۆشێت ئەو ڕێژە باوە ڕەچاو بکات.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م/٤٤

٣- ڕێسای (التعيين بالعرف كالتعيين بالنص).[١]

واتە تایبەتکردن بە باو وەك تایبەتکردنە بە دەق، بۆیە ئەگەر باو هەندێك هەڵسوکەوت لە شتێکدا تایبەت بکات، پێویستە ئەم تایبەتکردنە لە مامەڵەکاندا ڕەچاوبکرێت وەك ئەوەی لە کاتی مامەڵەکەدا باس کرابێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ - ئەگەر کەسێك ئۆتۆمبیلەکەی بە کرێ دایە کەسێکی ترو بە پێی باوی یاساکانی هاتوچوو بەکاریهێنا و ئۆتۆمبیلەکە تووشی زیان بوو، بەکرێگیرەکە بەرپرسی ئەو زیانە نابێت، بەڵام ئەگەر بە هۆی ڕەچاونەکردنی باوی یاساکانی هاتوچوو تووشی ناتەواوی یان زیان بوو، بەکرێگیرەکە زامن دەبێت.

ب - کاتێك کەسێك دەکرێتە وەکیل بۆ فرۆشتنی شتێك، واباوە کە وەکیلەکە بە زیان شتەکە نافرۆشێت، کەواتە کەسی وەکیل بۆی نیە زیان بەو شتە بگەیەنێت کە وەکیلە تێیدا، بە فرۆشتنی بەش بەش یان فرۆشتنی نیوەی.

ج - ئەگەر کەسێك شتێکی خواست و هیچ مەرجێکی لەگەڵ نەبوو، پێویستە لەسەر خواستیار ئەو شتە بە پێی باوی ئەو کات و شوێنە بەکار بهێنێت، وەگەرنا هەر زیانێك لەو شتە بکەوێت بەرپرس دەبێت لێی.[٢]

٤- ڕێسای (الممتنع عادة كالممتنع حقيقة)[٣]:

واتە ئەوەی بە پێی باو نابێت ڕووبدات، بەو چاوە سەیردەکرێت کە لە واقیع و ڕاستیدا نابێ ڕوو بدات.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش ئەوەیە کەسێك تاوانبار بکرێت بە کردنی تاوانێك، بەڵام لە کاتی تاوانەکەدا ئەو کەسە لە دەرەوەی وڵات بووبێت، کەواتە

---

[١] مجلة الاحكام العدلية، م٤٤.
[٢] الاستاذ منير القاضي، ١٠٨/١.
[٣] مجلة الاحكام العدلية، المادة (٣٨)

پێویستە لەسەر دادوەر سکاڵای دژ بەم کەسە وەرنەگرێت، چونکە بە پێی باو دیارە کە درۆیە و لە واقیعیشدا هەر درۆیە.

٥- ڕێسای (الحقیقة تترك بدلالة العادة)[١]:

واتە هەندێکجار باو پشتیوانەی ئەوە دەبێت کە واتای حەقیقی لە وشەیەك وەرنەگرین و واتا مەجازیەکەی وەرگرین.

لە نموونە پراکتیکیەکانیشی ئەوەیە کە کەسێك سوێن دەخوات لە درەختێکی دیاریکراو نەخوات، دیارە کە باو و نەریتی خەڵك بەربەستە لەبەردەم بەکارهێنانی ئەم وشەیە لە خواردنی خودی درەختەکەدا، بۆیە واتا مەجازیەکەی لێوەردەگیرێت کە بەری درەختەکەیە و هەرکات لە بەری درەختەکەی خوارد سوێنەکەی دەکەوێت.

٦- ڕێسای (العبرة للغالب الشائع لا للنادر)[٢]:

بونیاتنانی حوکمەکان لەسەر باو و نەریت بە سەرنجدانی ئەو حاڵەتە بڵاوەیە کە زۆربەی جار لە ئارادایە و حاڵەتە دەگمەنەکان لەبەرچاو ناگیرێت، چونکە دەگمەنەکان شوێن زاڵ و بەرفراوانەکان دەکەون.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش حوکمی دادوەرە بە مردنی کەسی ونبوو ئەگەر تەمەنی گەشتە ٩٠ ساڵ، چونکە زۆربەی مرۆڤەکان پتر لە ٩٠ ساڵ ناژین و پێچەوانەی ئەمەش زۆر کەمە.[٣]

---

[١] مجلة الاحكام العدلية، المادة (٤٠).

[٢] مجلة الاحكام العدلية، المادة (٤٢).

[٣] الاستاذ منير القاضي، المرجع السابق ١/١٠٤.

٧ـ ڕێسای (انما تعتبر العادة اذا اطردت او غلبت)[١]:

واتە باوی متمانەپێکرلو نابێتە بەلگە ئەگەر بەردەوام و نەبڕاوە نەبوو، وەگەرنا، وەك ئەوەی هەندێجار کاری پێ بکرێت و هەندێجاریش کاری پێ نەکرێت، نابێتە بەلگە.

ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە کە ئەم حەوت ڕێسایە لە ناو کایەی ئەو ڕێسا سەرەکیەدان کە کردمانە سەرباس و نابێت بکرێنە ڕێسای سەربەخۆ، چونکە تێکەڵکردنی ڕەگەز و جۆر و سەرەکی و لقە و لەم بارەیەوە پێشتر خوێنەرانمان لەو هەڵانە ئاگادارکردۆتەوە.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایەش چەند ئایەتێکی قورئانین وەك:

١ ـ ئایەتی: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ الانعام,١٩٩

٢ ـ ئایەتی: ﴿ ... وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ....﴾البقره ٢٢٨

٣ ـ ئایەتی: ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ...﴾النساء١٩

٤ ـ ئایەتی: ﴿...وَمَن كَانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ..﴾النساء ٦

٥ ـ ئایەتی: ﴿...فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ....﴾المائدة٨٩

٦ ـ ئایەتی: ﴿ ... وَعلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ....﴾البقرة٢٣٣

---

[١] مجلة الاحكام العدلية، المادة(٤١)

ڕێسای

(العام لا يعمل بعمومه الا بعد تثبيت عدم تخصيصه)

گشتی کار بە گشتیبوونەکەی ناکرێت تا ئەوکاتەی دڵنیا ئەبین تایبەت نەکراوە

ڕاست وەهایە بوترێت:

(العام يعمل بعمومه مالم يثبت تخصيصه)

گشتی کار بە گشتیبوونەکەی دەکرێت گەر تایبەتبوونی نەسەلمێنرابوو

لەم ڕێسایەدا زانایانی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی ڕاجیاییان هەیە لەسەر بناغەی ئەوەی ئایا دەلالەتی گشتی لەسەر هەموو ئەو تاکانەی لە ناو بازنەیدای بێگومانە یان گومانهەڵگرە، وەك لەم ڕوونکردنەوەیەی خوارەوەدایە:

أ ـ ڕاجیایی لەوەدا نیە کە دیلالەتی یەکلاکەرەوەی هەیە لەسەر هەموو تاکەکانی ئەگەر نیشانەیەك هەبوو لەسەری، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾الطلاق١٢ .

عەقڵی ساغیش گومانی لەوەدا نیە کە ئەم ئایەتە دیلالەتی لەسەر ئەوەیە کە خودا توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە و زانایە بە هەموو شتێك، بەو نیشانەی کە ئەگەر خودا وەها نەبێت ناتەواوە و دیارە کە خوداش دوورە لە هەموو ناتەواویەك.

ب ـ یەکدەنگی هەیە لەسەر ئەوەی هیچ گومان لەوەدا نیە کە دیلالەتی لەسەر لانی کەمی تاکەکانی هەیە، کە سێ یان دوو(بە پێی ڕاجیایی لەسەر لانیکەمی کۆ)

دەكات.[1]

ج ـ **ڕاجیاییش لەوەدا نیە** كە دیلالەتەكەشی پاش تایبەتكردنی گومانهەلگرە، بۆیە دیلالەتی لەسەر ئەو تاكانەی پاش تایبەتكردن دەمێننەوە گومانهەلگرە، چونكە دەرگای تایبەتكردن كراوەتەوە و ئەگەری تایبەتكردنی تریش هەیە.[2]

ڕاجیاییش لە دەرەوەی ئەو حاڵەتانەدا هەیە، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١ ـ زۆربەی زانایانی فیقه و بنەماكانی فیقه دەڵێن: دیلالەتەكەی گومانهەلگرە، چونكە هەموو گشتیەك زەمینەی ئەوەی تێدایە كە تایبەت بكرێت و هەندێك لە تاكەكانی بە بەلگەیەكی شەرعی لە حوكم دەربهێنرێت، گەر بەلگەیەك پێچەوانەی نەبێتەوە، وەك ئەو حاڵەتانەی باسمانكرد.[3]

٢ ـ هەندێكیش گوتوویانە(كە زانا حەنەفیەكان پێشەنگیانن) دیلالەتی ئەو گشتیەی تایبەتبوونی نەسەلمێنرابێت لەسەر هەموو تاكەكانی دیلالەتێكی گومانهەڵنەگرە، چەنكە بۆ ئەوە دانراوە و مەدلولیش هەمیشە بوونی لەگەڵ دیلالەتكارەكەیدایە و لەگەڵ هەبوونی هەریەكیان ئەوی دیش بە شێوەیەكی حەتمی دەبێت، گەر بەلگەیەك پێچەوانەی نەبێت.[4]

---

[1] في التبصرة لابي اسحاق الشيرازي ص ١٢٧: (لانی كەمی كۆ (سێ) یە و هەندێك لە زانایانیشمان فەرموویانە (دوو) .

[2] في اصول الفقه لابي اليسر عابدين ٦٤/١ (بێگومان گشتی لە حوكمەكەیدا هەموو تاكەكانی دەگرێتەوە تا ئەو رادەی كە دروستە تایبەتی پێ هەڵبوەشێتەوە، ئەگەر تایبەتكردنێكی دیار یان نادیار رووی تێكرد ئیتر گومانهەڵنەگریەكەی نامێنێتەوە، بەڵام دەتوانرێت بكرێتە بەلگە).

[3] في جمع الجوامع وشرحه ٤٠٧/١: " دیلالەتی گشتی لە سەر ئەسڵی واتا لەسەر یەك دانە لەو شتەدا كۆنیە و لە سەر سێ و دوو لەو شتەدا كە كۆیە، وە دیلالەتیشی لە سەر هەریەك لە تاكەكان بە تایبەتی گومانهەلگرە، چونكە ئەگەری تایبەتكرانی هەیە گەرچی تایبەتكارەكە دیار نەبێت، بە هۆی زۆری تایبەتكردنەوە لە گشتیەكاندا"

[4] في مسلم الثبوت ٢٠٠/١ " ئەو وشەیەی گشتیبوون دەگەیەنێت دروست نیە تایبەت بكرێت بەو فەرموودەیەی كەسانی تاك گێراویانەتەوە یان بە پێوانەسازی"

بەرهەم و ئەنجامی ئەم راجیاییە:

ئەم شوێنەوارانەی خوارەوە لە ئەنجامی راجیـایی لـە دیلالـەتی گشـتیدا کـە ئایـا گومانهەلگرە(ظني) یان گومانبڕە (قطعي) دێتەکایەوە:

أ ـ لە سەر ئـەو رایـەی کـە دیلالـەتی گشـتی بڕاوەیـە نابێـت گشـتی بـە بەلگـەی گومانهەلگری وەك فەرموودەی تاکگێڕاوە(احاد) یان پێوانەسازی یان باو یـان بەرژەوەندیەکی گومانهەلگری تر یان هەر بەلگەیەکی تری گومانهەلگر تایبـەت بکرێت ، چونکە تایبەتکردن بۆ لابردنی ناکۆکیە و ناکۆکیش نیە لە نێوان بڕاوە و گومانهەلگر دا چونکە هێزی پابەندیکاریان یەکسان نیە و هەمیشەش واز لـە گومانهەلگر دەهێنرێت و کار بە بڕاوە دەکرێت.

بەڵام لەسەر ئەو رایەی کە دیلالەتی گشتی گومانهەلگرە، تایبەتکردنی گشـتی دروستە بە هەر بەلگەیەکی گومانهەلگری رەوا، ئەمەش رای پێشینانی ساڵح لە جێنشینانی راشیدین و شـوێنکەوتوان و کـەلێك دەقـی گشـتییان بـە بەلگـەی گومانهەلگر تایبەت کردووە بە مەبەستی پاراستنی ئاین و گیـان و نـاموس و دارایی و عەقڵ کە پێویستیەکانی ژیانن و ئامانجی شەریعەتن.

ب ـ لەسەر ئەو رایەی کە دیلالەتی گشتی بڕاوەیە، داوا لە زانـای فیقهـی و دادوەر ناکرێت بە شوێن تایبـەتکاردا بگـەڕێن پـێش بـەکارهێنانی دەقـی گشـتی، بـە پێچەوانەی ئەوەی بڵێین دیلالەتی گشتی گومانهەلگرە، بۆیە زۆربەی زانایـانی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی پێیان وایە کە دروست نیە کار بکرێت بـە دەقێکـی گشتی پێش گەڕان و پشکنین بە شوێن تایبەتکارێکدا.[1]

---

[1] في شرح معالم الدين في الاصول للشيعة الامامية ص١٤ " ئەگەر بەلگەیـەکی گشـتیمان دیـت وەك ﴿كتب عليكم الصيام ـ البقرة١٨٣) ئایا دروستە کاری پێ بکەین پێش گەڕان و پشـکنین بـە دوای تایبەتکارێکدا یان نا؟ هەندێك گوتوویانە: دروستە گشتی بکرێتە بەلگـە پـێش تـەواوکردنی گـەڕان بشوێن تایبـەتکاردا، هەندێکیش گوتوویانە دروست نیە".

ڕای ئێمە لەسەر ئەم بابەتە:

لای بەندە ئەو دیدگایە زانایانە تـرە کـە دیلالـەتی گشـتی لەسـەر چەسـپینی فەرمانەکەی بەسەر هەموو ئەو تاکانـەی لـە ناویدایـە دیلالـەتێکی گومانهـەڵگرە گـەر بەڵگەیەك پێچەوانەی ئەم ڕاستیە نەبێت، سەرەڕای ئەمەش دلوا لـە دادوەر ناکرێـت پێش کارپێکردنی بەشوێن تایبەتکارێکدا بگەڕێت، لەبەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە:

١ ـ زانایانی یاران و شوێنکەوتوان و گەلێك لە پێشەولیانی فیقهـی دەقـی گشـتیان تایبەت کردووە بە هەندێك بەڵگەی گومانهەڵگری وەك فەرموودەی تاکگێڕاوە و پێوانەسازی و بـاو وبەرژەوەنـدی، ئەمـەش نیشـانەی گومانهـەڵگری بەڵگـەی دەقی گشتیە، وەگەرنا بەم شتانە تایبەت نەدەکرا، لـە کەسـێکیش لەوانـەوە نەزانراوە کە دادوەریان پابەند کردبێت بەوەی پێش کارکردنیان بـە دەقێکـی گشتی گومانهـەڵگر بـە شـوێن تایبەتکارێکدا بگـەڕێن، چـونکە بـە هـۆی ئـەو گەڕانـەوە فەرمانەکـە دوا دەکـەوێت و دەبێتـە هـۆی فـەوتانی مـافی خـەڵك و زیانپێگەیاندنیان. سەرەڕای ئەمەش ڕای زانایـان لەسـەر ئەوەیـە[1] کـە ئەسـڵ ئەوەیـە کـەدەقی گشـتی وەك خـۆی بمێنێتـەوە و تایبـەتکردن سـیفەتێکی وارسی(عارض)ە ئەسڵ ئەوەیە کە نەبێت[2]، هەروەك ئەسڵ لە دەقـی ڕەهـادا ڕەهابوونیەتی تا ئەوکاتەی سنووورداربوونی دەچەسپێت.

٢ ـ پێویستگێڕانی نیشاندەر(دال) بـۆ مەدلوولەکـەی جیـاوازە لـە پێویسـتگێڕانی گشتی بۆ چەسـپینی فەرمانەکـەی بـۆ هـەموو تاکـەکانی، چـونکە یەکـەمیان لەسەر بناغەی دانرانی نیشاندەرە بۆ مەدلوولەکە، بەڵام لـە دووەمـدا کـارێکی

---

[1] في الابهاج شرح المنهاج ١٦٩/٣ (جۆری دووەمی ئیستیصحاب گشتیە تا ئەوکاتـەی بەڵگەیـەك تایبـەتی دەکات، ئەویش بەڵگەیە لای ئەوانەی بەکاریدەهێنن).
وفي جمع الجوامع وشرحه ٢٢١/٢ (هێشتنەوەی گشتی وەك خۆی و دەقیش تا ئەوکاتەی گۆڕەرێك دێتە ئارا چ تایبەتکار بێت یان هەڵوەشێنەرەوە بێت، بەڵگەیە بە بێگومـان ، بۆیـە تـا کـاتی هـاتنی ئەوانـە کاریـان پێدەکرێت.

[2] مجلة الاحكام العدلية م٩ (الاصل في الصفات العارضة العدم).

ئیجتیهادی و ئەنجامگیرییە، بێگومان حەنەفییەکان ئەم دوانەیان تێکەڵ کردووە.

٣ ـ گەلێك دەقی گشتی قورئان بە فەرموودەی تاکگێڕاوە تایبەت کراوە، دیارە ئەویش گومانهەلگرە، وەك تایبەتکردنی گشتیبوونی (پیاوان و ژنان) لەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت: ﴿لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا﴾النساء ٧ بە بەڵگەی فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): ((لا يرث القاتل: بکوژ میرات لە کوژراوەکەی نابات))[1] هەروەها فەرموودەی: ((لا يتوارث أهل الملتين: ئەو کەسانەی دوو ئاسنی جیاوازیان هەیە میرات لە یەکدی نابەن))[2] کە هەردووکیان فەرموودەی تاکگێڕاوەن و گومانهەڵگرن.

---

[1] رواه ابوداود ٢٥٨١، و رواه مالك في الموطأ وأحمد و أبن ماجة ٢٥٨٢.

[2] المصنف، كتاب اهل الكتاب.

ڕێسای
(العبرة بعموم النص لا بخصوص السبب)[1]
عیبرەت بە گشتیبوونی دەق دەبێت و بە تایبەتبوونی هاتنی دەقەکە نابێت

ئەگەر دەقێکی گشتی بۆ هۆکارێك یان بۆنەیەکی تایبەتی بەکارهێنرا، ئەوا گشتیبوونی دەقەکە رەچاودەکرێت نەك ئەو هۆکارە تایبەتەی دەقەکەی بۆ هاتووە، ئەمەش گەر بەڵگەیەکی پێچەوانە لە ئارادا نەبوو، هەروەك لە فەرموودەی بژاردەی خەڵەتاندندا هاتووە کاتێك کەسوکاری (حبان بن منقذ) سکاڵایان لای پێغەمبەر (ﷺ) کرد کەوا لە مامەڵەدا دەیخەڵەتێنن و ئەویش پێی فەرموو: (هەرکات کڕین و فرۆشتنت کرد بڵێ: بە بێ فێڵ و خەڵەتاندن، پاشان تا سێ شەو بژاردەت هەیە، گەر بەدڵت بوو کڕلاوەکە رادەگریت و بەدڵیشت نەبوو بیگەڕێنەوە.[2] سەرەڕای ئەوەی ئەم ڕێسا گشتیە لە بۆنەیەکی تایبەتیدا هاتووە بەڵام زانایانی فیقهی ئیسلامی و یاسا بنەمایەکی مامەڵە دارایيەکانیان لێ وەرگرتووە کە دەڵێت: هەرکەس لە مامەڵەیەکدا چەواشەکاری و خەڵەتانی بەکار هێنا ڕێگای فێڵاوی گرتە بەر بۆ ئەوەی بەرانبەرەکەی تووشی هەڵە بکات یان بەردەوام بێت لە سەر هەڵەکەی و لەوێشەوە گرێبەستەکە بکات و لە ئەنجامدا زیانێکی گەورەی لێ بکەوێت، ئەو کات کەسی زیانلێکەوتوو

---

[1] ئەم ڕێسایە لە پەرتووکی (القواعد والاصول الجامعیە)ی دوکتۆر عبدالرحمن بن ناصر السعدی، ڕێسای ژمارە١٦ یە.

[2] سبل السلام ٤٥/٣.

ئــازادە لــە نێــوان بــەردەوامبوونی گرێبەســتەکە و ڕازیبــوون بــە زیانەکــە، یــان هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستەکە و وەرگرتنەوەی نرخەکە یـان فرۆشـراوەکە بـە پێـی ئەوەی فرۆشەرە یان کڕیار.

باسنەکردنی وردەکاری لە کاتی باسکردنی بابەتێکدا لەگەڵ ئەگەری هەبوونیدا حسابی ئەوەی بۆ دەکرێت کە قسەکە بە گشتی کرابێت:

ئەگەر دەقێکی گشتی هەبوو بۆ باسکردنی هەڵسوکەوتێك یـان ڕووداوێـك و هـیچ مەرج و کۆتێکیشی بۆ جێبەجێکردنی تێدا نەبوو، دروست نیە بۆ فەقیـە یـان دادوەر یان موفتی بە ئیجتیهادی خۆیان مەرج و کۆت زیاد بکەن، چونکە بێدەنگی لـە کـاتی پێویستی قسەدا لە خۆیدا ڕوونکردنەوەیەکە و ئەگەر مـەرجێك یـان کۆتێـك هەبوایـە لەگەڵ دەقەکەدا باس دەکرا، بۆ نموونە شـەریعەتی ئیسـلام دانـی بـە هاوسـەرگیری ئەوژن و مێردانەدا ناوە کە موسوڵمان بوون یان مێردەکە موسوڵمان بووە و ژنەکـەی لەسەر ئاینی خاوەن پەرتووکەکان بوو[1]، داوای ئەوەیان لێناکرێت هاوسەرگیریەکەیان نوێ بکەنەوە پاش موسوڵمانبوونیان، دروستیش نیە بـۆ دادوەر پرسـیاری ئـەوەیان لێبکات کە ئایا هاوسەرگیریەکەیان هەمان مـەرجی هاوسـەرگیری موسـوڵمانانی تێـدا بووە، وەك هەبوونی دوو شایەت و مۆڵەتی وەلیئەمر و مارەیی و شتی تر، بـەڵکو بـۆ دانپێدانان و ڕاسـتبوونی هاوسـەرگیریە پێشـووەکەیان تـەنها ئـەو مەرجـە هەیـە کـە هاوسەرگیری مەحرەمی نەسەبی و شیری و خزمایەتی نەبووبێت یان ماف کەسی تێدا نەبێت یان دوو خوشکی کۆنەکردبێتەوە.

حیکمەتی ئەمەش: ئەوەیە کە ئەگەر داوای تازەکردنەوەی هاوسەرگیریەکەیان لێ بکرێـت، یـان ئـەو مەرجانـەی لـە هاوسـەرگیری موسـوڵماناندا هەیـە (جگـە لەحەرامکراوەکانی هاوسەرگیری) ڕەنگە ببێتە گرێیەك لەبەردەم موسوڵمانبوونیاندا.

---

[1] فتح القدیر ٣/٤٢٢.

(ضحاك بن فيروز) لە باوكيەوە دەگێڕێتەوە كە بە پێغەمبەری گوت: ئەی پێغەمبەر(ﷺ) من موسوڵمان بووم و دوو ژنم هەیە كە خوشكن، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بە ویستی خۆت یەكیان تەڵاق بدە)[1] .

سالمی كوڕی (عبدالله بن عمر) لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە (غيلان بن سلمە) موسوڵمان بوو، دە ژنی هەبوو ئەوانیش موسوڵمان بوون، پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمانی پێكرد چواریان هەڵبژێرێت[2]. لە پێغەمبەرەوە نەگێڕراوەتەوە كە هیچ مەرجی تری داواكردبێت بۆ بەردەوامی هاوسەری، ئەم داوانەكردنەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی جیاوازی نیە لەوەدا ئایا هەموو ژنەكان بە یەكجار مارەكرابن یان یەك لەدوی یەك.

جیاوازی نێوان گشتی و رەها[3]

لە نێوان ئەم دوو زاراوەیەدا جیاوازیگەلێكی سەرەكی هەیە لە ڕووی چیەتی و فەرمانەكانەوە، هەروەك پێشتر زۆرمان باسكرد، لێرەشدا ئەم جیاوازیانەی دەخەینە سەر:

أ ـ ئەوەی لە رەهادا بە هەند وەردەگیرێت چیەتی(ماهیەت)ەكەیەتی بە بێ بیركردنەوە لەوەی چی لە ژێر باڵی ئەم چیەتیەدایە لە جۆرەكان، پۆلەكان، یان بەشەكان، لە كاتێكدا ئەوەی گرنگ و رەچاوكراوە لە گشتیدا ئەو تاكانەیە كە لە ژێر باڵیدایە كە فەرمانی دەقەكە دەیگرێتەوە.

---

[1] وفي رواية(قال لفيروز الديلمي وقد اسلم على اختين: اختر ايتهما شئت، وفارق الاخرى). اخرجه الامام احمد وفي مسنده ٢٣٢/٤، و ابوداوود كتاب الطلاق٢/٢٨٠.

[2] المرجع السابق. فقال له (امسك اربعا وفارق سائرهن)، الحديث اخرجه الامام احمد١٣/٢، و ابوداود، كتاب الطلاق ٧٩/٢ وە پرسیاری لە كەسیان نەكرد كە ئایا هاوسەرگیریەكەیان لە یەك كاتدا كردووە یان یەك لە دوای یەك بووە؟). ئاشكرایە ئەم هاوسەرگیریە گەر لە یەك كاتدا كرابێت بەتاڵن و بە جیاش كرابن دووەمیان بەتاڵە لە حاڵەتی دوو خوشكەكەدا و لە حاڵەتی دە ژنەكەشدا هاوسەرگیری پێنجەم و بەرەوژوورتریان بەتاڵە ئەگەر لە موسوڵمانیەتیدا كرابێت.

[3] بۆ وردەكاری پتر، بگەڕێوە بۆ، تهذيب الفروق، هامش الفروق ١٧٢/١، ارشاد الفحول، ص١١٤.

ب - گشتیبوونی گشتی هەمەگیرە(شمولی)، بەڵام گشتیبوونی ڕەها بریتیکاریە(بدلی)، گشتیبوونی هەمەگیری ئەو گشتگرەیە کە بە یەکجار حوکم بەسەر هەموو تاکەکانیدا دەدرێت، بەڵام گشتی بریتیکاری ئەو گشتگرەیە کە وێناکردنی چەمکەکەی بەریەست نیە لە هەموو تاکەکانی هاوبەشیان هەبێت و تەنها بە بریتیکاری حوکم دەدرێت بەسەر یەك بەیەکی تاکەکانیدا، بۆ نموونە و ڕوونکردنەوە: وشەی (تاوان) ڕەهایە و بۆ چیەتیەك دانراوە، کە کردارێکی قەدەغەیە و سزای لە سەرە بە بێ ڕەچاوکردنی جۆر، پۆل یان تاکی تاوانەکە، لە کاتێکدا وشەی(دز) گشتیە و بۆ هەر مرۆڤێك بەکاردێت باڵغ و عاقڵ و خاوەن بڕارە کە داراییەکی گواستراوە(منقول)ی کەسێکی تر لە جێگای پاراستنی خۆیدا بە مەبەستی تاوانکارانە بدزێت، جا لە ڕەهادا سەیری ماهیەتەکەی دەکرێت و لە گشتیدا سەیری تاکەکانی.

ج - دەربڕینەکانی گشتی دیاریکراو و سنووردارە لە زمان و شەرع و باودا، بە پێچەوانەی دەربڕینەکانی ڕەهاوە.

سەرەڕای ئەم جیاوازیانە هەردووکیان هاوبەشێکی مەعنەوین، چونکە بۆ ئەو ئەندازە هاوبەشە دانراوەکە لە ژێر چەتریدایە لە جۆرەکان، پۆلەکان، تاکەکان یان بەشەکان کە بە جارێك هەمووی دەگرێتەوە یان بە شێوەی بریتیکاری هەمووی دەگرێتەوە هەروەك لە ڕەهادا هەیە.

٨٦

ڕێسای
(العدل واجب في كل شيء والفضل مسنون)[1]
دادپەروەری پێویستە لە هەموو شتێکدا پتریش لە دادپەروەری سوننەتە

ڕاست وایە بگوترێت:

(العدل واجب في كل شيء والاحسان مستحب)

دادپەروەری پێویستە لە هەموو شتێکدا و چاکەی زیادەش پەسەندکراوە

بۆیە ئەم ڕێسایەم بەمشێوەیە گۆڕی تا هاوشێوەی قورئانی پیرۆز بێت کە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ...﴾النحل ٩٠.

دادپەروەری بریتیە لەوەی مافی شایستەی هەرکەس بدەیت لە پاداشت و سزا، بەڵام چاکە بریتیە لەوەی کەمتر یان پتری پێ بدرێت لەوەی شایانیەتی بە پێی ئەو بارودۆخە تونکەرەوە(ظرف مشدد) یان بارودۆخ سووکیبەخش(ظرف مخفف)ەی کە لەگەڵ کەسەکە یان ڕوودلوەکەدایە.

سەرچاوەی ئەم یاسایەش لە گەلێك ئایەتی قورئانی پرۆزەوە یە، بۆ نموونە:

١ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿....وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ الحجرات٩.

---

[1] ئەم ڕێسایە ڕێسای ژمارە ١٦ یە لە پەرتووکی (القواعد والاصول الجامعية) للدكتور عبدالرحمن بن ناصر السعدي.

٢ـ ئایـەتی: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرينَ﴾النحل ١٢٦

٣ ـ ئایەتی: ﴿وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾الشورى ٤٠

٤ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿...وَلاَ تَنسَوُاْ الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ...﴾البقره ٢٣٧

٥ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿...وَأَن تَصَدَّقُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾البقره ٢٨٠

٦ ـ ئایەتی: ﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾فصلت ٣٤.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش:

کاتێك تاوانکار تاوانێك دەکات سزایەکی دیاریکراوی لە سەرە، ئەگەر ئەو سزلیەی درا ئەوە دادپەروەریە، بەڵام ئەگەر بە ڕەچاوکردنی باری کەسیەتی تاوانبارەکە سزایەکی سوکتری درا، لەبەر ئەوەی خاوەنی ڕابوردوویەکی پاك بوو یان لەبەر پیری و شتی لەو بابەتانە، ئەوە چاکە کردنە، ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە زانایانی یاسا ئەوەی کە لە قورئاندا بە چاکە(احسان) ناوی براوە ئەمان بە (دادپەروەری) ناویان بردووە. دەڵێن جیاوازی نێوان داد(العدل) و دادپەروەری(العداله) ئەوەیە کە داد بریتیە لە حوکم بەسەر کەسێکدا بە پێی شایستەیی، بەڵام دادپەروەری ئەوەیە فەرمانی بەسەردا بدەیت بە کەمتر لەوەی شایستەی بێت.

بەڵام ئێمە پێمانوایە کە ئەم جیاکاریە وردبینی تێدا نیە، چونکە ڕەگی هەردوو وشەکە(ع.د.ل) ەو بەوە ناگۆڕێت کە شتێکی بخەیتە سەر یان زیادەیەکی لێ لابەیت. شایانی باسیشە کە زۆربەی یاساکانی سزا لانی زۆر و لانی کەمی بۆ سزا دیاری کردووە، هەندێکجاریش یاسا سنوورێك دیاری دەکات و دەسەڵاتی خەملاندنیش دەداتە دادوەر بۆ فەرماندان لەو شتانەدا دیاریکراو نیە.

پوختەی قسە ئەوەیە کە داد(عدل) بریتیە لە فەرمانکردن بەو سزایەی دیاریکراوە، بە پێچەوانەوە ئەگەر فەرمانەکە لە قازانجی تاوانکارەکە بوو لە قورئاندا پێی دەوترێت چاکە(احسان) و لە یاسادا پێی دەوترێت دادپەروەری(العداله).

٨٧

ڕێسای

(العذر لايبرىء الذمة في ترك الواجب خلافا لفعل محظور)

هەبوونی عوزرێك لە نەكردنی واجبێكدا واجبەكە لە گەردنت ناكاتەوە، بەڵام ئەگەر حەرامێكت كرد لەگەڵ ئەو واجبەدا واجبەكەت بەتاڵە و لە گەردنیشت ناكەوێت

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ئەگەر كەسێك لەبیری چوو یان نەیدەزانی و نوێژی كرد، یان پایەیەكی نوێژی بەجێ نەهێنا و پاشان زانی، پێویستە نوێژەكەی بكاتەوە، بەڵام ئەگەر نوێژی كرد و بە بێ ئەوەی بزانێت پیسیەك بە لەشیەوە هەیە نوێژی كرد گێڕانەوەی لەسەر نیە.

ب ـ ئەو كەسەی لە شەوێكی ڕەمەزاندا دەخوات یان دەخواتەوە لەسەر ئەو گومانەی كە هێشتا كاتی ماوە و پاشان بۆی دەردەكەوێت ڕۆژ بوە لەو كاتەدا، ڕۆژووەكەی دروستە.

ج ـ ئەگەر یەكێك لە واجباتەكانی حەجی نەكرد بە نەزانی یان بیرچوون، پێویستە ئاژەڵێك بدات لە كەفارەتدا، چونكە شتێكی فەرمانپێكراوی نەكردووە.

ڕێسای

(العقد العيني لا ينعقد الا بالقبض)

ئەو گرێبەستەی لەسەر شتێکی دیار و بەرجەستە دەکرێت بە وەرگرتن نەبێت دانامەزرێت

ڕاست وایە بوترێت:

(العقد العيني لا يتم من حيث الاثار الا بالقبض)

ئەو گرێبەستەی لەسەر شتێکی دیار و بەرجەستە دەکرێت بە وەرگرتن نەبێت لە ڕووی شوێنەوارەوە دانامەزرێت.

ئەم ڕێسایە ڕێسای (بەخشینی هەر شتێکیش بە وەرگرتنی دادەمەزرێت).

گرێبەست بریتیە لە پەیوەندی ئەو پێدانەی لە گرێبەستکارێکەوە دەردەچێت لەگەڵ قبولکردنی بەرانبەرەکەی بەو شێوەیەی کاریگەری لەسەر گرێبەستلەسەرکراو گرێبەستکار دادەنێت، ئەویش یان شێوەدارە و تەنها بەو ڕێگایە دەبەسترێت کە یاسا لە باسی خانوبەرەدا دیاریکردووە، کە تەنها بە دەربڕینی پێدان و قبولکردن دانامەزرێت، بەڵکو پێویستە لە فەرمانگەی تایبەت تۆمار بکرێت(تۆماری خانووبەرە)، هەروەك لە مادەی(٥٠٨) یاسای مەدەنی کارپێکراوی عێراقی و مادەی (٣)ی یاسای تۆماری خانووبەرە کارپێکراوی عێراقیدا هاتووە.

یان گرێبەستێکی ڕەزامەندیە کە تەنها بە دەربڕینی پێدان(ایجاب) و قبولکردن دادەمەزرێت، وەك فرۆشتنی گواستراوەکان(منقولات).

بــەڵام گرێبەســتی بەرچــاو(عینی) بریتیــە لــە (بەخشــینی گواســتراوە، خواستەدان،قەرز، بارمتە، سپاردە)، هەریەك لەم گرێبەستانە بە بۆچوونی زاناکـانی یاسا و هەندێك زانای فیقهی ئسلامی تەنها ئەوکاتە دادەمـەزرێت کـە خـودی شـتەکە وەربگیرێـت و ئـەویش شـتێکی بەرچـاو(عینی)ە، بۆیـە پێـی دەوترێـت گرێبەسـتی بەرچاو(عینی).

هــەر لەســەر ئــەو بۆچـوونەیە کــە وەرگـرتنی شـتەکە بـە یـەکێك لـە پایـەکانی گرێبەستەکە دادەنرێت، هەروەك لە مادەی (٦٠٣)ی یاسای ئێستای مەدەنی عێراقیدا دەڵێت: (دیاری تەواونابێت ئەگەر وەرنەگیرابێت)، وە دەستەواژەی (تەولو نابێت) بە واتای(دانامەزرێت)لێکدراوەتــەوە، ئەمــەش بــە پێـی شـرۆڤەکارانی یاسـای مـەدەنی عێراقی کارپێکراو.

لە کاتێکدا مانای راستەقینەی رێساکە ئەوەیە کە(گرێبەستی بەرچاوی لـە رووی شوێنەوارەوە دانامەزرێت نەك لە رووی توخمەکانەوە)، لە هەموو ئەو گرێبەستانەی باسمانکرد هەموو شوێنەوارەکانیان بەدیبایەت کە ماف و پابەندیەکانە، بـەڵکو تـەنها بـە رەزامەنـدی دادەمــەزرێن کــە لــە پێـدان و قبـوڵکردنی دووگرێبەسـتکارەکەوە دەردەکەوێت و پابەندیەکان دروست دەکات، واتە پابەندی بەخشەر بە رادەستکردنی بەخشراوەکە بە پێبەخشراو، وە پابەندبوونی قەرزاری بارمتەدەر بـە رادەسـتکردنی بارمتەکە بە قەرزدەری بارمتەکار، وە پابەندبوونی خواستەدر بە رادەستکردنی شتە خوازراوەکە بـە خواسـتەگر، وە پابەنـدی قـەرزدەر بـە رادەسـتکردنی قەرزەکـە بـە قەرزگرەکە و پابەندی سپاردەدەر بە رادەستکردنی سپاردە بە سپاردەگر.

بەڵام ئەم گرێبەستانە مافەکان ناگوێزێتەوە، واتە شوێنەوارەکانی بەدیبایەت، بۆیە هەندێکیان (پابەندیەکان) بەدیدەهێنێت و هەندێکیشی (مافەکان) دەبەسـتێتەوە بـە رادەسـتکردنەوە. بۆیـە قـەرزدەری بارمتــەکار بـۆی نیـە بارمتەکـە بفرۆشـێت بـۆ وەرگرتنەوەی قەرزەکەی تا ئەوکاتەی بارمتەکە وەردەگرێت، هـەروەها پێبەخشـراو ناتوانێت دەستکاری شتە بەخشـراوەکە بکـات و قـەرزگیریش ناتوانێـت دەسـکاری

ئەندازەقەرزکراوەکـە بکـات و خواسـتەکاریش ناتوانێـت سـوود لـە خواسـتراوەکە وەربگرێت تا ئەوکاتەی وەردەگیرێت، و هتد.

کەواتە ڕێسای (گرێبەستی بەرچاوی تەنها بە وەرگرتن دادەمەزرێت) بە هەڵە لە نێو زانایانی یاسا و هەنـدێك زانـای فیقهـی ئیسـلامیدا بـە هەڵـە بڵاوبۆتـەوە و راسـت ئەوەیە بگۆڕرێت بەم ڕێسایە:

(گرێبەسـتی بەرچـاوی تـەنها بـە وەرگـیران لـە رووی شـوێنەوارەکانیەوە دادەمەزرێت). واتە هەموو شـوێنەوارەکانی لـە مـاف و پابەنـدی بەدینایـەت و تـەنها پابەندیەکان بەدیدەهێنێت.

ڕێسای

(العقل والنقل صنوان كل منهما يكمل الثاني)[1]

عەقڵ و دەقی قورئان و فەرموودە جووتی یەکن و یەکدی تەواو دەکەن

عەقڵ و دەقی قورئان و فەرموودە جووتی یەکدین، یان لە یەک سەرچاوە وە دێن.[2]

أ. عەقڵ:

عەقڵ لە زمانی عەرەبیدا وشەی (عقل) ی بۆ بەکاردێت کە بە واتای ڕێلێگرتن و نەهێکردنە، چونکە ڕێگا لە خاوەنەکەی دەگرێت کە لە ڕێگای ڕاست لابدات.

زۆربەی زانایان عەقڵ بە سێ شێوە بەکار دەهێنن:[3]

١ ـ دەگەڕێتەوە بۆ سەنگینی و شێوەی مرۆڤ و پێناسەشی بەوە دەکرێت کە شێوەیەکی باشی مرۆڤە لە قسەکردن وهەڵبژاردن و هەڵسوکەوتەکانیدا.

٢ ـ مەبەست ئەوشتانەیە مرۆڤ بە ئەزموونکردن لە فەرمانەهەمەکیەکانەوە وەریدەگرێت، پێناسەکەشی: ئەومانایانەن لە مێشکی مرۆڤدا دەبنە پێشەکی و بەرژەوەندی و ئامانجەکانی لێوەردەگیرێت.

---

[1] ئەم ڕێسایە دەدرێتە پاڵ فەیلەسوفی پێشەوا ئیسلامی پێشەوا غەزالی (ڕەحمەتی خوای لەسەر) بەڵام هیچ سەرچاوەیەکم نەبینیوە ئاماژە بەم وەپاڵدانە بکات.

[2] تەماشای المنجد، مادەی(ص ن و) بکە.

[3] معيار العلم للغزالي ص١٦٢.

٣ ـ مەبەست ڕاستی و دروستی فیترەتی مرۆڤە و پێناسەکەشی: ئەو هێزەیە سیفەتە باش و خراپەکانی شتەکان و تەولوی و ناتەواویان پێدەزانێت.

لای زانایانی سروشتیش عەقڵ ئەو هێزەیە کە لە بەشی پێشەوەی مێشکدایە و ئەرکی ڕێکخستنی پەیبردن و جوڵەکانی مرۆڤە، بە شێوەیەك لە ئاژەڵ جیادەکرێتەوە. ئەم مانایەش لە لای من پەسەندترە.

لای فەیلەسوفەکانیش عەقڵ بەم مانایانە دێت:

١ ـ گەوهەرێکی سادەیە پەی بە حەقیقەتی شتەکان دەبات.

٢ ـ ئەو هێزەی گیانی مرۆڤە لە ڕێگەیەوە وێنای ماناکان دەکرێت و دۆز و پێوانەکانیش پێکدەهێنرێن.

پلەکانی عەقڵ:[1]

لای فەیلەسوفەکان عەقڵ چوار پلەی هەیە:

١ ـ عەقڵی هیولایی[2]: بریتیە لە ئامادەییەکی ڕووت بۆ پەیبردن بە مەعقولاتەکان، بۆیە دراوەتە پاڵ هیولا، چونکە لەم پلەیەدا لە هیولای یەکەم دەچێت کە لە خۆیدا خاڵیە لە هەموو وێنەیەك، ئەم عەقڵەش هاوواتای عەقڵی هێزەکی(العقل بالقوه)[3]یە و وەك لاپەڕەیەکی سپی وەهایە کە هیچی لەسەر نەنوسرابێت، وەك توانای منداڵێکی بچووك بۆ خوێندنەوە و نووسین پێش فێربوونی.[4]

---

[1] لمعجم الفلسفي، د. جميل صليبا، ص٨٤ و پاشتر.
التعريفات للشريف علی محمد الجرجانی، ص١٥١ و پاشتر.

[2] بریتیە لەو هێزەی ناو گیان کە ئامادەکراوە بۆ دەرهێنانی وێنە و چیەتی بوونەوەرەکان لە مادەوە، ئامادەییەکی تەولویشە بۆ وەرگرتنی ماناکان لەو وێنانەی پێنج هەستە دیارەکە بۆی دەبەن، وەك لاپەڕەی سپی کە هیچی تێدا نەنوسراوە بەڵام ئامادەیە بۆ وەرگرتنی هەر شکڵێك، یان ئەو شەمعە نەرمەی هیچی لەسەر نەکێشراوە، بەڵام ئامادەیی ئەوەی تێدایە هەر نەخشێکی لەسەر دەربهێنرێت.

[3] کە بریتیە لەو هێزەی لە ناخی مرۆڤدایە و ئامادەکراوە بۆ دەرهێنانی ئەو وێنانەی لە دەرەوەی زیهندان.

[4] ابن سينا، النجاة، لا ١٦٥.

٢ ـ هێزی گونجان (عەقڵی فریشکی ـ مەلەکەیی ـ): زانینی بەلگەنەویستەکان و ئامادەیی عەقڵ بۆ ئەو زانیاریانە تا ئەنجامی عەقڵی لێ وەربگرێت.

٣ ـ هێزی کامڵ(عەقڵی کردەیی): لەم پلەیەدا نەزەریاتەکان بە هۆی بەردەوامیی وەرگرتنیان پاشەکەوت دەکرێن بە شێوەیەك هەرکات ویستی توانای بەکارهێنانی هەیە و دووبارە بەدەستهێنانەوەی ناوێت، کاتێك ئەو شتانەی عەقڵ پەی پێبردوون لە هیولادا چەسپی، ئەوعەقڵە دەبێتە کردەیی و ئەو هێزە کەماڵیە دەبێتە زانیاریەکردەییەکان، وەك ئەو لاپەڕەیەی توانای بوونە نامەی تیایە پێش تیانووسرانی و نامەیەکی تەولوە پاش تیانووسرانی، عەقڵیش لەم حاڵەتەدا دەبێتە کردەیی بە گوێرەی وێنەکانی پێش خۆی.

٤ ـ هۆشمەندیی ئامادە(عەقڵی موستەفاد): بریتیە لە ئامادەبوونی بەردەوامی زانیاریەکان لە عەقڵدا.

لای فەیلەسووفەکان عەقڵی چالاك لە سەرووی عەقڵی مرۆڤەوەیە و وێنەکان لەوێوە دەرژێنە ناو بوون و نەمانەوە و بوونیان لە ناویدا لە رووی (بکەر)بوونیەوەیە، بەڵام بوونیان لە ناو جیهانی بوون و نەماندا تەنها لە رووی وەرگرتنی کاریگەریەوە بەدی دێت(الانفعال)، هەرکاتێکیش عەقڵی مرۆڤ پەیوەندی بەهێزی بە عەقڵی چالاکەوە هەبوو، پەیوەندی ئەم دوانە وەك پەیوەندی تیشکی خۆر و چاوێکی نێو تاریکیە، وەك چۆن تیشکی خۆر دەبێتە هۆی ئەوەی چاو شتەکان ببینێت و شتەکان ببینرێن، بە هەمانشێوەش عەقڵی چالاك عەقڵی هێزەکی مرۆڤ دەگۆڕێت بۆ کردەیی.[1]

لە رووی گرنگیەوە عەقڵ رۆزیەکی گەورەی خودایە بۆ مرۆڤەکان و جیاوازی مرۆڤەکانیش لەوەدایە کە سوودی لێ وەردەگرن یان نا.

[1] الفارابي، اعلامالفكر العربي، ص ١٣٦.

هۆکانی سوودوەرنەگرتن لە عەقڵ:

هۆکارەکانی گەلێکن وەك:

١ـ هەستکردن بە لاوازی.

٢ ـ نەبوونی متمانە بە: ١ـ خود، ٢ـ توانا، ٣ـ هەبوونی هەلی رەخساو.

٣ ـ فشاری دەوروبەر.

٤ ـ کاتێك مرۆڤ باوەڕی بەخۆی نەبوو، ناوەرۆکی مرۆڤبوونی خۆی لەدەست دەدات.

٥ ـ نرخی ئەو سامانە چیە مرۆڤ نەیخاتە وەبەرهێنانەوە.

٦ ـ نرخی ئەو دەسەڵاتە چیە خاوەنەکەی دانی پێدا نانێت.

ئەو کەسەی سامی گەڕان بە شوێن راستیەکی دیاریکراوی لەسەر بێت، ناتوانێت ئەو راستیە بدۆزێتەوە ئەگەر پێشوەخت دەستەپاچەیی و سەرنەکەوتنی بۆ خۆی دانابێت.

ب ـ گێڕاوە(نەقڵ ـ النقل):

وشەی (نقل) لە زمانی عەرەبیدا بە مانای گواستنەوەی شتێك لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، بۆ گواستنەوەی سۆز و دابونەریت و هەستەکان بەکار دێت.

بەڵام مەبەست لە نەقڵ لێرەدا قسەیەکە لە نەوەیەك بۆ نەوەیەك یان لە کەسێك بۆ کەسێکی دی دەگوێزرێتەوە.

ئەوەی شایانی باسە ئەو شتەی لە کەسێکی ترەوە دەگێڕرێتەوە هەواڵگەیاندنە دەربارەی ئەو شتەی لە رابوردوودا روویداوە، جا ئەگەر دەقاودەق وەك خۆی وەها بوو پێی دەوترێت راست، وەگەرنا پێی دەوترێت درۆ. ئەگەر واقیعیش دەقاودەق وەك گێڕراوەکە وەها بوو پێی دەوترێت راستی(حق)، وەگەرنا پێی دەوترێت بەتاڵ.

کەواتە راست و راستی لە خودی خۆیاندا یەکن بەڵام بە گوێرەی شتی تر جیاوازن، هەروەها درۆ و بەتاڵیش.

فەلسەفەی پێویستی عەقڵ و گێڕانەوە بە یەکدی:

أ ـ گەرچی عەقڵ ئامادەیی و ئەزموون و هێزێکی زۆری لەبارەدایە، بەڵام هەرگیز ناتوانێت پەی بە حەقیقەتی تەواوی هەر شتێك ببات، بۆیە لەو شتانەدا کە ناتوانێت پەی بە ئەنجامەکانی ببات پێویستی بە دەقی قورئان و فەرموودە هەیە، وەك زۆرێك لە فەرمانەکانی خودا، کە عەقڵی مرۆڤ پەی نابات بە هەموو فەلسەفە و ئامانجەکانی بدات ئەگەر سرووش(وحی)ی خودایی پێمان نەڵێت. بۆ نموونە ئەگەر لە قورئانی پیرۆزدا نەبوایەت نەماندەزانی پێویستە ماوەی چاوەڕوانی ئافرەت(عدة) چوارمانگ و دە ڕۆژ بێت.

ب ـ بەڵام پێویستی گێڕانەوە بە عەقڵ لەم ڕوانەوە دەبێت:

یەکەم: لە مامەڵەکاندا:

١ ـ ئەگەر دەقە گێڕاوەکە بە ڕێگایەکی دڵنیا پێمان گەشتبێت و دیلالەتیشی لەسەر فەرمانەکە دڵنیا بێت، ئەو کات کەمێك پێویستی بە عەقڵ دەبێت. بۆ نموونە لە قورئاندا دەفەرموێت: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ﴾ النساء ١٢. بە ڕێگایەکی دڵنیا پێمان گەشتووە (چونکە بەشێکە لە قورئان) و دیلالەتیشی لەسەر ئەم بەشە زۆر ڕوونە و گومانی تێدا نیە، کەواتە بۆ تێگەشتن لەم فەرمانە قورئانیە پێویستیمان بە ئیجتیهادی عەقڵی نیە، بە پێی ئەم ڕێسایەی دەڵێت (هەرکات دەقێك بە ڕوونی واتاکەی دیار بوو دروست نیە ئیجتیهاد بکرێت).

٢ ـ دەقێك بە ڕێگایەکی دڵنیا پێمان گەشتبێت بەڵام دیلالەتەکەی گومانهەڵگر بێت: وەك ئەو ئایەتەی دەفەرموێت: ﴿لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَآؤُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ البقرة ٢٢٦. ئەم ئایەتە گێڕانەوەکەی دڵنیاییە بەڵام لە ڕووی شوێنەوارەکانی حوکمی سوێندخواردنەکەوە گومانهەڵگرە، بۆیە ئەم فەرمانەی بە گێڕانەوە بە ئێمە گەشتووە پێویستیمان بە

لێکدانـەوەی عـەقڵی هەیـە بـۆ دیـاریکردنی ئـەو فەرمانـەی لـەم کـارەوە دەردەکەوێت.

عەقڵی موجتەهیدەکانیش لەم دیاریکردنەدا جیاوازی هەی، حەنەفیەکان[1] دەڵێن: لە دوا ساتی چوارمانگەکەدا تەڵاقی پیاوەکە دەکـەوێت، چونکە لـە هـەمان ئایەتـدا دەفەرموێت: ﴿وَإِنْ عَزَمُواْ الطَّلاَقَ..﴾البقـرة ٢٢٧، وەك ئـەوەی ئـەم هەڵسوکەوتەی مێرد بە جۆرێك لە دەربڕینی تەڵاق دابنرێت.

زۆربەی زانایانیش دەفەرمون: پاش تەولو بوونی ماوەکە، ژنەکە سەرپشك دەبێت لە نێوان ئەوەدا لە ڕێگەی دادگاوە داوای جیابوونەوە بکات یـان مێردەکـەی تـەڵاقی بدات.[2]

بەڵام هەندێك ڕایان وایە کە: مێردەکە زیندانی دەکرێت تا ئەوکاتەی دەگەڕێتـەوە بۆ دۆخی ئاسایی ژن و مێردی یان ژنەکەی تـەڵاق بـدات، یـان لـە زیندانـدا تـا مـردن دەمێنێتەوە.[3]

کەواتە گومانهـەڵگریوونی دیلالـەتی ئایەتەکـە لەسـەر فـەرمانێك لـەو فەرمانانـەی باسـکران وا دەکـات عـەقڵی موجتەهیـد بـەکاربهێنرێت بـۆ دیـاریکردنی یـەکێك لـەو فەرمانانە یان پەسەندکردنی یەکیان بەسەر ئەوی دیدا.

ئەوەی شایانی باسە زانایانی مـالیکی پێیـان وایـە لـە دوورکەوتنـەوەی مێـرد لـە سەرجێیی لەگەڵ هاوسەرەکەی پێویستی بە سوێندخواردن نیە و هەرکات بە کردەیی مێرد بەو شێوەیە جوڵایەوە بە ستەم دادەنرێت پێویستە لەسەر دادوەر ئەو ستەمە لاببات.

---

[1] شرح فتح القدير ١٨٣/٣. تحفة الفقهاء للسمرقندي ٣٠٨/٢.

[2] الانوار في الفقه الشافعي ٢٩٠/٢. البحر الزخار في الفقه الزيدي ٢٤٤/٣. شرح النيل في الفقه الاباضي ٤٤٨/٣. الانصاف في الفقه الحنبلي ١٦٩/٩.

[3] كالجعفرية، شرائع الاسلام ٨٤/٢. والظاهرية، المحلى ٤٢/١٠.

٣ ـ ئەگەر گێڕاوەکە گومانهەڵگر بێت بە هەواڵی تاکگێڕاوە دادەنرێت، سەرەڕای ئەوەش ڕەنگە دیلالەتەی لەسەر فەرمانەکە گومانهەڵگر بوو، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت ((أعطوا الجدة السدس: لە میراتدا شەشیەك بدەن بە نەنك))[1]، ئەم دەقە گومانهەڵگرە بە هۆی تاکگێڕانەوە وە، بۆیە پێویستی بە بەڵگەهێنانەوەی عەقڵی هەیە بۆ سەلماندنی ئەوەی کە ڕاستە، بۆیە خەلیفەی یەکەم ئەبوبەکر(ﷺ) کاتێك ویستی کاری پێ بکات داوای کرد لە گێڕەوەی دەقەکە شایەتێك بهێنێت لەسەر گێڕانەوەکەی. بەڵام لە ڕووی دیلالەتکردنی لەسەر شەشیەك پێویستی بە ئیجتیهادی عەقڵی نیە، چونکە ئەو ئەندازەیەش ماناکەی کەمبوون و زیادبوون هەڵناگرێت.

٤ ـ دەقەکە گومانهەڵگر بێت بە هۆی تاکگێڕانەوەی، دیلالەتەکەشی گومانهەڵگرە بەهۆی گشتیبوون و دیارینەکرانی، هەروەك فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): ((لَا تَبِعْ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ: ئەو شتە مەفرۆشە کە لای خۆت نیە))[2]، واتە دارلییەك مەفرۆشە وەرت نەگرتبێت و بە کردەیی نەتوانیت هەڵسوکەوتی لەگەڵ بکەیت، بۆ ئەوەی توشی زیانێکی چاوەڕوانکرلو نەبیت. ئەم دەقەش بەهۆی تاکگێڕانەوەیەوە گومانهەڵگرە[3]، بۆیە پێویستە عەقڵ بەکار بهێنرێت بۆ سەلماندنی بە بەڵگەی تر. هەروەها وشەی(ما) کە لە دەقی عەرەبی فەرموودەکەدا هاتووە یەکێکە لە (الاسماء الموصولة) و لە خۆیدا مانای گشتی دەگەیەنێت و دەکرێت مەبەست دارلیی گواستراوە یان خواردن بێت چونکە زوو خراپ دەبێت و وەرگرتن و رادەستکردن زیان بە یەکێك لە گرێبەستکاران یان هەردووکیان بگەیەنێت،

---

[1] عوالي مالك بن انس للخطيب البغدادي، أعطاها السدس..حديث مرفوع.

[2] رواه الترمذي (١٢٣٢) و النسائي (٤٦١٣) و ابوداود (٣٥٠٣) و ابن ماجة(٢١٨٧) و احمد (١٤٨٧) و صححه الالباني في ارواء الغليل(١٢٩٢)

[3] حكيم بن حزام دەڵێت: وتم ئەی پێغەمبەری خودا، هەندێکجار کەسێك دێتە لام و دەیەوێت شتێکی پێ بفرۆشم کە لای خۆم نیە، ئایا پێی بفرۆشم و پاشان بچم لە بازاڕ بیکڕم ؟ فەرمووی: ((ئەو شتە مەفرۆشە کە لای خۆت نیە)).

ڕەنگە مەبەستیش دارایی بێت بە ڕەهایی، چ گواستراوە بێت یان خانووبەرە، خواردن بێت یان نا.

دیاریکردنی یەکێك لەم مانایانە یان هەموویان یان پەسەندکردنی دانەیەکیان بەسەر ئەوانی تردا پێویستی بە ئیجتیهادی عەقڵی هەیە، تا مەبەستی فەرموودەیە بدۆزینەوە.

دووەم: لە بیروباوەڕەکاندا:

عەقڵی مرۆڤ بە تەنها زامنی ئەوەیە مرۆڤ بگەیەنێت بە حەقیقەت و بنەماکانی ئایین لە ڕێگەی ئیجتیهادەوە، ئەوەتا باوەڕبوون بە خودا و لقەکانی باوەڕ لە بنەماکانی ئایەنە و شوێنکەوتەیی تێدا ڕەوانیە ودەبێت عەقڵ خۆی بگاتە ئەو باوەڕە لە ڕێگەی بەڵگەی شوێنەوار(الاثر) لەسەر شوێندانەر(مؤثر)، واتە هەبوونی ئەم جیهانە گەورە ورد و ڕێکخراوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی تەنها خودایەکی تاك و تەنها بەدیهێناوە.

ئەگەر کەسێکیش لاف ئەوە لێبدات کە گەردوون لە لایەن سروشتەوە دروستکراوە، پرسیاری ئەوەی لێدەکرێت: ئایا سروشت هەیە یان نا؟

گومان لەوەدا نیە کە ناتوانێت بڵێت نیە، چونکە نەبوو دروستکەری هەبوو نیە، ناشتوانێت بڵێت سروشت بەشێك نیە لە گەردوون، چونکە ئەگەر دروستکەری گەردوون بێت دەبێتە دروستکەری خۆی بەو پێیەی دروستکەری خۆیەتی و ئەمەش بەتاڵە.

هەروەها سروشت بە تەنها ناتوانێت ئەم کارە گەورەیە ئەنجام بدات ئەگەر ئەو سیفەتانەی دروستکردنەکە پێویستیەتی نەبێت، هەروەك چۆن دارتاشێك سەرەڕای شارەزایی و لێهاتوویی ناتوانێت پارچەدارێك بکاتە مۆبێلیاتی ماڵ بە بێ مشار و چەکوش و بزمار شتی لەم بابەتە، بە هەمانشێوەش سروشت ناتوانێت هیچ شتێك دروست بکات گەر خاوەنی پەیبردن و زانیاری و ویست و توانا و سیفەتە خودیەکانی تری خودای دروستکەر.

بەم شێوەیە عەقڵ لە ڕێگەی ئەم بەڵگەهێنانەوە و هاوشێوەیەوە دەگاتە دڵنیایی(یقین) لە بوونی خودا، دڵنیاییش باوەڕێکی نەگۆڕ و جێگیر و هاوشێوەی واقیع بە خودا و ئەو لقانەی لەم باوەڕە دەبنەوە لە باوەڕبوون بە شتە نەبینراوەکانی تر. بۆیە باوەڕ وەرگیراو نیە ئەگەر بە شوێنکەوتنی باوباپیران و کەسانی تر یان لە ڕێگەی قورئان و پێغەمبەرەوە(ﷺ) بێت، چونکە باوەڕ بە قورئان و پێغەمبەران لەسەر باوەڕبوون بە خودا دامەزراوە و نابێت شتێك لەسەر ئەو شتە دابمەزرێت کە ئەویش لەسەر ئەم شتەی یەکەم دامەزرابێت و ئەمەش پێشکەوتنی شتێك دەبێت بەسەر خۆیدا، کە بەتاڵە و هەرشتێکیش بەتاڵهێنەر بێت خۆشی بەتاڵە.

بە پێچەوانەی لقەکانی ئایینەوە، وەك نوێژ و ڕۆژوو و پایەکانیان و مەرجەکانیان و حەڵاڵ و حەرام، کە دروستە بە شوێنکەوتن ئەنجامیان بدەیت، بە بێ ئەوەی ئاگاداری بەڵگەکەی بیت.

ڕێسای

(على اليد ما أخذت حتى تؤديه)[1]

مەبەست ئەوەیە: ئەو کەسەی شتێك دەبات بەرپرسە لێی تا ئەیداتەوە.

مەبەست ئەوەیە: ئەو کەسەی شتێك دەبات بەرپرسە لێی کە بیداتەوە چ هاوێنەکەی چ نرخەکەی.

ئەم یاسایەش بە تێگەشتنێکی هەڵەوە بڵاوبۆتەوە، بۆیە بەو شێوەیە ڕاستمان کردەوە.

هۆی ئەم ڕوونکردنەوەم ئەوەیە کە هەڵەی زۆر کراوە لە لێکدانەوەی ئەم ڕێسایەدا، بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ ـ هەندێکیان [2]وشەی (بردن)یان بە بردنە ناڕەواکانی وەك داگیرکردن و دزی لێکداوەتەوە، بۆیە پێویستە لەسەر داگیرکار و دزی ئەو شتە بگێڕنەوە کە بردوویانە، ئەم لێکدانەوەش هەڵەیە، چونکە مەبەست لە شتی براو ئەو شتەیە کە لە ئەستۆی قەرزاردایە و گشتیە و هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە بەشێوەیەکی ناڕەوا براون وەك دوو نموونەکەی پێشوو، یان بە شێوەیەکی ڕەوا

---

[1] ئەم ڕێسایە سەرچاوەکەی ئەو فەرموودە پیرۆزەیە کە تێیدا هاتووە((ئەو شتەی کەوتۆتە دەستی کەسێك، لێی بەرپرس دەبێت تا دەیگەڕێنێتەوە)) رواه ابوداود في سننه ٢١٨/٢، کتاب البیوع، باب في تضمین العاریة، رقم الحدیث ٣٥٦١. وزیادة (حتی تؤدیه) من روایة ابن ماجة في سننه، ٨٠٢/٢، رقم الحدیث ٢٤٠٠.

[2] وەك مامۆستامان د. عبدالکریم زیدان لە پەرتووکەکەیدا(الوجیز في شرح القواعد الفقهیة) لا١٩٤.

وەك ئەو قەرزانەی دەكەوێتە ئەستۆی مرۆڤ بە هۆی گۆڕینەوە و قەرز و شتی لەم بابەتە. كەواتە ئەو كەسەی پێش پەنجا ساڵ(بۆ نموونە) قەرزێكی وەرگرتبێت، ئەمڕۆ پێویستە لەسەری بۆ دانەوەی قەرزەكەی لە ڕۆژی دروستبوونی پابەندی قەرزگیرەكەدا قەرزەكە بە زێڕ بخەملێنرێت، هەروەها ئەگەر كەسێك شتێكی كڕی و نرخەكەی دواكەوت تا ئەوكاتەی پارەی وڵاتەكە گۆڕا(بۆ نموونە پارەی عێراق) لە هاوێنەیی(مثلي)ەوە بۆ نرخی(قیمی)، پێویستە كاتی دانی نرخەكە بە ئاڵتوون بخەملێنرێت بە نرخی ئەوكاتەی پابەندیەكە دروستبووە. چونكە هاوێنەی شت ئەو شتەیە لە شێوە و مانادا وەك ئەو وەهایە، ئاشكرایە پارەش لە هاوێنەدارەكانە و شێوەكەشی ڕوونە، بەڵام نرخەكەی بریتیە لە هێزی كڕینی. بۆ نموونە پارەی عێراقی لە نەوەدەكانی سەدەی بیستەوە لە وێنەییەوە گۆڕا بۆ نرخی، پاش ئەوەی هێزی كڕینی دابەزی، بۆیە پێویستە لە ڕۆژی دروستبوونی پابەندیەوە نرخەكەی بخەملێنرێت.

ب ـ هەندێكیشیان وای بۆ چووە كە ئەم ڕێسایە لە سەر ڕێسای (الغنم بالغرم)بونیات نراوە، ئەمەش هەڵەیە چونكە هیچ پەیوەندیەك لەنێوانیاندا نیە، ڕێسای (الغنم بالغرم) سەرچاوەكەی لەو فەرموودەی پێغەمبەرەوە(ﷺ) دێت كە فەرمووی بە یەكێك لە یارانی كاتێك كۆیلەیەكی كڕی و پاشان ناتەواویەكی وای تێدا دەركەوت كە دەبووە هۆی هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستەكە و ئەویش هەڵیوەشاندەوە و كۆیلەكەی گەڕاندەوە بۆ فرۆشیار و فرۆشیاریش داوای لە كڕیار كرد سوودی ئەو ماوەیەی بۆ بگەڕێنێتەوە كە وەریگرتووە لە كۆیلەكە، پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی، زامنی ئەو سوودانە نیە، چونكە ئەگەر لای ئەو بفەوتایە لەسەر خۆی دەكەوت، ئەو سوودە لە بەرانبەر ئەو زیانەدایە. ئیتر چ پەیوەندیەك هەیە لە نێوان ئەم دوو ڕێسایەدا تا یەكیان لەسەر ئەوی دی بونیات بنرێت. بۆ نموونە ئەگەر پیاوێك ساڵی ١٩٥٠ژنێك مارەبكات لەسەر ١٠٠ دیناری عێراقی(بۆ نموونە) و لە ساڵی ١٩٩٥ دا بمرێت، ئەوا پێویستە لە كاتی

مارەکردنەکەدا ١٠٠ دیناری عێراقی چەند ئاڵتوونی کردووە لە ساڵی ١٩٩٥دا ئەوەندە لە میراتی پیاوەکە دەربکرێت، ئیتر سوودوەرگرتن و بژاردن لەم مەسەلەیەدا چیە بۆ ژن و مێرد.

ج ـ هەروەها هەندێك [1] باوەڕیان وەهایە ئەم ڕێسایە جێبەجێ دەبێت بەسەر دانەوێڵەدا لە کاتی بەرزی و نزمی نرخەکانیدا، ئەمەش هەڵەیە، چونکە تێکەڵکردنی بەرزی و نزمی نرخی دانەوێڵە و هێزی خواردنبوونی، وەك هێزی کڕینی پارە، کەواتە بەرزبوونەوە یان نزمبوونەوەی نرخی دانەوێڵە نابێتە هۆی گۆڕانی دانەوێڵە لە وێنەییەوە بۆ نرخی، چونکە وێنەی هەرشتێك ئەو شتەیە لە وێنە و مانادا وەك ئەو وەها بێت، واتای دانەوێڵەش لە هێزی خواردنبوونیەتی نەك بەرزی و نزمی نرخەکانی.

د ـ هەروەها ئەنجومەنی سەرۆکایەتی شۆڕشی هەڵوەشاوەی عێراق هەڵەی کرد کاتێك لە کۆتایی نەوەدەکانی سەدەی ڕابوردوودا بڕیاری ئەوەی دا مارەیی ژنی تەڵاقدراو ئەگەر بە دیناری عێراقی بوو، دەخەملێنرێت بە نرخی ئاڵتوون لە ڕۆژی مارەکردندا. هۆکاری هەڵەبوونیشی ئەوەیە ڕێسای ناوبراو پێویستە سەبارەت بە هەر قەرزێك جێبەجێ بکرێت کە لە ئەستۆی کەسێکدا بێت و هێزی کڕینی بەقەرزدراوەکە گۆڕابێت بە بێ بەسترانەوە بە لایەنی قەرزارەکە یان قەرزدەرەکەوە.

هـ ـ هەروەها یاساکانی وڵاتە عەرەبیەکان [2] کەوتوونە هەمان هەڵەوە کاتێك هیچ گرنگیەکیان نەداوە بە ڕێسای گۆڕانی پارە لە هاووێنەبوونیەوە بۆ نرخیبوونی، لە کاتێکدا ئەو یاسایانەیان داناوە بە بێ هەڵاوێردنی ئەوەی کە قەرزار پێویستە ئەو قەرزەی کردوویەتی بەو ئەندازە و چۆنیەتیەی ڕۆژی قەرزکردنەکە

---

[1] وەك مامۆستا د. عەلی قەرەداغی لە یەكێك لە چاوپێکەوتنەکانیدا.

[2] تەماشای نوسراومان (الالتزامات في ضوء المنطق والفلسفة) لا ١٢٤.

یاسای مەدنی میسر (م ١٣٤)، مەدەنی یەمەنی(م ١٩٤) و یاسای مەدنی تریش.

بگەڕێنێتەوە، واتە هەمان ژمارە بگەڕێنێتەوە هەرچەند نرخی پارەکە زۆر و کەم بکات، ئەم هەڵەیەش شایانی لێبوردن نیە، جگە لەوەی کە ئەم بڕیارە یاساییە پێچەوانەی دادگەریە لەوەدا کە گشتی نیە و تایبەت کراوە بە ژنی تەڵاقدراو، لە کاتێکدا فەلسەفە و ئامانجی بنەڕەتی یاسا بریتیە لە جێبەجێکردنی دادگەری.

ڕێسای
(العمل المتعدي أفضل من القاصر)
ئەو کارەی سوودی تێپەڕی هەبێت باشترە لەو کارەی تەنها سوودی بۆ خاوەنەکەی بێت

واتە ئەو کارەی سوودەکەی بۆ خاوەنەکەی و خەڵکی تریشە، باشترە لەو کارەی تەنها بۆ خاوەنەکەی بەسوودە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش: بەجێهێنانی فەرزی کیفایە(واتە ئەو کارەی لە سەر تێکڕای موسوڵمانان واجبە لە ناویاندا ئەنجام بدرێت و ئەگەر کۆمەڵێك ئەو واجبەیان ئەنجامدا فەرزەکەیان لەسەر نامێنێت)باشترە لە ئەنجامدانی ئەو فەرزەی لەسەر هەرتاکێکی موسوڵمان واجبە(فەرزی عەین)، وەك فێربوونی زانستی پزیشکی، کە فەرزی کیفایە یە، کەواتە پێویستە لەسەر ئەو کۆمەڵگە موسوڵمانەی لە گوندێکدا یان شارێکدایە زانستی پزیشکی فێر بن و ئەگەر هەندێکیان بەو کارە هەستان فەرزەکە لە سەر هەمووی لادەچێت. بەڵام ئەو کەسەی نوێژ دەکات (کە فەرزی عەینە) تەنها سوودەکەی بۆ خۆی دەبێت.

پیتی غەین

٩٢

ڕێسای

(غالب الرأي بمنزلة اليقين فيما بني أمره على الاحتياط)[1]

بۆچوونی زاڵ لە پلەی دڵنیاییدا دەبێت، لەو شتەدا لە سەر مەبادایی(احتیاگ) بونیات نراوە

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ کەسێك بیەوێت ژنێك مارە بکات و گومانێك لەسەر ئەوە دروست ببێت کە خوشکی شیری بێت و بۆچوونی زاڵ لەو گومانەشدا ئەوە بێت کە خوشکی شیری بێت، ئەو بۆچوونە دەچێتە پلەی دەڵنیایی و پێویستە ڕەچاو بکرێت.

ب ـ ئەگەر ویستی شتێك بکڕێت و گومانی بەهێزی لەسەر ئەوە بوو کە داگیرکراو، یان دزراو یان حەرامە لەبەر هۆیەکی تر، پێویستە لەسەری نەیکڕێت و کار بەو گومانە بەهێزە بکات.

---

[1] شرح السير ص ١٤٣٦.

ڕێساک
(الغاية لا تبرر الوسيلة)
ئامانج ئامراز ڕەوا ناكات

ئەم ڕێسایە دەگەڕێتەوە بۆ کردنەوە و داخستنی دەرگای بەرگیری، کە لـە ڕووی دروستی و نادروستیەوە چوار جۆرە:

یەکەم: ئامراز و ئامانجی ڕەوا: وەك ئەو مامەڵە دارایيانەی پایە و مەرجـەکانیان تـەواوە و هـیچ بەربەسـتێکیان لەبەردەمـدا نیـە بـۆ بەدەسـتهێنانی قازانجـە شـەرعیەکان، وەك بەخشـینی خـەڵات بـە قوتابیـە یەکەمـەکان لـە هـەموو قۆناغەکانی خوێندندا وەك تەشجیعکردنی پێشکەوتنی زانستی، پێویستیشـە لەسەر دەسەڵاتی یاسادانان و دادوەری و جێبەجێکاری سەردەم ئەو ئـامرازە پاڵنەرانـە بـەکار بێـنن و بـە ڕێگـای ڕەوا پشـتیوانی بکـەن بـۆ پێشـکەوتن و پەرەسەندنی کۆمەڵگە لە ڕووی ئابووری و کولتووری و کۆمەڵایەتی و کارگێڕی و رامیاری و ..هتد.

دووەم: ئامراز و ئامانجی ناڕەوا: وەك کردنەوەی باڕی خواردنەوە کحولیەکان و ئەو شانۆ ناڕەوایانەی دەبنە هـۆی کوشـتنی ئـەو بیرکردنەوەیـەی مرۆڤـ کـە سەرچـاوەی داهێنـانی بەرژەوەندیـەکانی تـاك و کۆمەڵگەیـە، هـەروەها دروستکردنی کارگەی چـەکی کۆمـەڵکوژی بـە هـەموو جۆرەکـانی بـە نیـازی دەسدرێژیکردنە سەر کەسانی تر، ئـەم جـۆرەش پێویسـتە هـەموو هۆکارێـك بەکار بهێنین بۆ بەرەنگاربوونەوەی.

سێهەم: ئامرازی ڕەوا و ئامانجی ناڕەوا: وەك پێشکەشکردنی دیاری لـە لایـەن پیاوانەوە بۆ ژنان بە مەبەستی دروستکردنی پەیوەندی ناڕەوا، گەرچی خودی ئامرازەکە ڕەوایە بەڵام بۆ پاراستنی نەریتی جوان و ڕەوشت پێویستە ڕێگا لەم ئامرازانەش بگیرێت

چوارەم: ئەو ئامرازەی لە خۆیدا ناڕەوایە و بۆ ئامانجی ڕەوا بەکاردەهێنرێت: وەك بە یاساکردنی ئەو سزا و ڕێوشوێنە دادگایی و جێبەجێکارانـەی دژ بـە کەسانێك ئەنجام دەدرێت کە دەیانەوێت دەسدرێژی بکەنە سەر گیان و دارایی و نامووسی کەسانی بێتاوان، لەم حاڵەتەدا ئامـانج پاسـاوی بـەکارهێنانی ئـەو ئامرازانەیە کە لە خۆیدا ناڕەوایە و زیان بە تاك و کۆمەڵگە دەگەیەنێت، بـەڵام بـەهۆی ئامانجەکەیـەوە ڕێگـای پـێ دراوە، چـونکە سـەقامگیری ئاسـایش و پاراستنی گیان و ناموس و دارایی خەڵکە.

لەم حاڵەتەی چوارەمدا (ئامانج پاساوی ئامرازە) و پێویستە ڕێگای پێ بدرێت و هان بدرێت.

ڕێسای
(الغبن المبرر للفسخ ما يخرج عن العادة)[1]
ئەو خەڵەتاندنەی پاساوی هەڵوەشاندنەوەیە کە سنووری ئاسایی تێپەڕاندبێت

خەڵەتاندن یان کەمە یان گەورە و زۆرە و پێی دەوترێت خەڵەتاندی ناقۆڵا، بەڵام پێویستە وشەی (ناقۆڵا) بگۆڕین بە گەورە[2].

خەڵەتاندنی بچووک: ئەو خەڵەتاندنەیە کە خەملێنەر دیاری دەکات.

خەڵەتاندنی گەورەش: ئەوەیە کە لە دەرەوەی خەملاندنی خەملێنەرە، یان ئەوەیە خەڵکی لە نرخی ئاساییدا تێیناکەون.[3]

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش: بۆ نموونە ئەگەر کاڵایەکی بە ١٠٠ دۆلار فرۆشت، بەڵام لە کاتی خەملاندندا نرخی ١٥٠٠ دۆلار بوو، ئەوا ڕوونە کە خەڵەتێنراوە و ئەم خەڵەتاندنەش پاساوی هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستەکەیە.

---

[1] المغني ٤/١٤٢.

[2] چونکە وشەی (نابار و ناشیرین) بۆ تاوانە رەوشتیەکان بەکار دەهێنرێت.

[3] التعريفت للجرجاني.

پیتی فاء

٩٥

ڕێسای
(في العول تزداد الأسهم عددا و تقل كمية)
لە گەڵ بەرزبوونەوەی ئەو ژمارەیەی کراوەتە بنەمای مەسەلەیەکی دابەشکردنی میرات بەشەکان لە ڕووی ژمارەوە زۆر دەبن و چەندیەتیەوە کەمتر دەبنەوە

هەندێکجار ژمارەی کۆی بەشە دیاریکراوەکانی میراتگران گەورەتر دەبێت لە ژمارەی بچووکترین چەنجارەی هاوبەشی ژێرەی کەرتەکان کە ڕێژەی بەشی میراتگرەکان دەنوێنێت. لەم حاڵەتەدا دادوەر ناچار دەبێت ئەم (کۆ)یە بکاتە بنەمای مەسەلەی دابەشکردنی میراتەکە، لە بریتی بچووکترین چەندجارەی هاوبەش.[1]

بەو شێوەیە بەرکەوتەی هەر میراتگرێك بە پێی ڕێژەی بەشەکەی کەم دەکات، ئەم پرۆسەیە پتر لە لێپێچینەوە دەچێت کاتێك قەرزی سەر کەسێك پتر بێت لە دارایییەکانی و نەتوانێت قەرزەکان بداتەوە، بۆیە هەریەك لەو قەرزارانە کەمتری بەردەکەوێت بە پێی ڕێژەی قەرزەکەی لە کۆی قەرزەکان.

ئەم زیادکرنەی کۆی بەشەکان لە سەر بنەمای مەسەلەکە دەزانرێت پاش یەکخستنی ژێرەی کەرتەکان و دۆزینەوەی بچوکترین چەندجارەی هاوبەش بۆ

[1] خستنەڕووی ئاسایی (بەرزبوونەوە و گەڕاندنەوە)ئەوەیە کە ڕاستەوخۆ بەشوێن یەکیدا بێن، چونکە ناوەڕۆکی هەریەکیان پێچەوانەی ئەوی دیە، بەڵام پێمان باشتر بوو پێشتر حوکمەکانی بەرزبوونەوە باس بکەین، چونکە مەسەلەکە لەگەڵ بەرزبووەکەیدا ڕاسدەکرێتەوە ئەگەر بەرزبوونەوە هەبێت. بۆیە سوودبەخشە ئەگەر پێش بەرزبووەکە یاساکان و حوکمەکانی ڕاسکرنەوەی مەسەلەکان ڕوون بکرێتەوە.

مەسەلەکە، بۆیە سەرەی کەرت دەکرێتە بنەمای مەسەلەکە و ئەم پرۆسەیەش پێی دەوترێت "بەرزبوونەوە"[1]

بە گشتیژمێری ئەوە دەرکەوتووە کە ئەم دیاردەیە تەنها لە سێ بنەمادا روو دەدات، کە (٦، ١٢، ٢٤)ن کە هەشت بنەمان و حەوتیان بریتین لە (٢، ٣، ٤، ٦، ٨، ١٢، ٢٤) لەگەڵ ژمارەی میراتگرەکاندا لەو حاڵەتانەدا کە ژمارەکەیان بنەمای مەسەلەکەیە، هەروەك بە درێژی لە مەسەلەکانی پێشوودا باسمان کرد.

---

[1] نە لە سەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ) و نە لەسەردەمی جێنشینی ئەبوبەکردا هیچ مەسەلەیەك رووی نەداوە کە بەرزبوونەوەی تێدابێت، بەڵکو لە سەردەمی جێنشینی عومەری کوڕی خەتتابدا روویدا کاتێك مەسەلەیەك پێشهات کە میراتگرەکان تەنها مێرد و دووخوشك بوون بە بێ دایك. دیارە بەشی مێردەکە١/٦ دەبێت و بەشی دووخوشکەکەش ٢/٣ دەبێت و بەشە شایستەکان پتر دەبن لە (٦) کە بنەمای مەسەلەکەیە.

کاتێکیش راوێژی بە یارانی پێغەمبەر (ﷺ) کرد عباس بن عبدالمطلب و علي بن ابي طالب یان زید بن ثابت(لە گێڕانەوەی جیاوازدا) وتیان کار بە (بەرزکردنەوە) بکرێت بە پێوانە لەسەر (بەشدانی خاوەن قەرزەکان) لەو نموونەیەدا کە مردوویەك شەش هزار دیناری لێ بەجێماوە و سێ هەزار دینار قەرزاری کەسێك و چوار هەزاریش قەرزاری کەسێکی تر، ئایا دارایییەکەی ناکرێت بە حەوت بەشەوە؟ بۆیە عەمەری کوڕی خەتتابیش ئەم کارەی کرد و زۆربەی یاران و شوێنکەوتوان و پێشەوایان و موجتەهیدەکان پەسەندیانکرد، بەڵام عبدالله بن عباس لەگەڵی نەبوو و گوتی: ئەبێ ئەو کەسە لە بەشبرندا پێش بخرێت کە خودا پێشی خستووە(کە ئەوکەسانەن بەشی دیاریکراویان هەیە وەك: ژن و مێرد و دایك و برای دایکی و داپیرە). ئەو کەسەش دوا دەخرێت کە خودا بەشەکەی دواخستووە(کە ئەو کەسانەن هەندێکجار بەشیان دیاریکراوە و هەندێجاریش پاشماوەی بەشە دیاریکراوەکان دەبەن وەك: کچان و کچی کوڕ و خوشکی نادایکی). بۆیە گرووپی یەکەم بەشی خۆی دەبات بە تەواوی و کەمبوونەوەش دەکەوێتە سەر بەشی گرووپی دووەم. تەماشای پەرتووکی (المحلی ٩/٢٦٢ ـ ٢٦٤) بکە. ئەمەش رای جەعفەری و ظاهیریەکانە.

ئەو بنەمایانەی بەرزبوونەوەی تیا دەبێت:

یەکەم: ژمارەی ٦ چوارجار بەرزبوونەوەی تێدا دەبێت:

أ / ٦ ـ ٧

نموونە:

هەبوونی ژن و دوو خوشکی کاکوبابی

میراتگرەکان	مێرد	٢ خوشکی داکوبابی
بەشەکان	٢/١	٣/٢(١/٢+٢/٣=٧/٦)

بنەمای مەسەلەکە (٦) و کۆی بەشەکان (٧).

بەرکەوتەی مێردەکە٣/٧ دەبێت لە بری ٣/٦، بەرکەوتەی دوو خوشکەکەش ٤/٧ دەبێت لە بری ٤/٦.

ب / ٦ ـ ٨

میراتگرەکان	مێرد	٢ خوشکی داکوبابی	دایك
بەشەکان	٢/١	٣/٢	٦/١

بەرکەوتەکان: (١/٢+٢/٣+١/٦= (٣+٤+١)/٦ = ٨/٦ بنەمای مەسەلەکە ٦ و بەرکەوتەکان ٨.

مێرد ٣/٨ لە بریتی٣/٦، دوو خوشکەکەش ٤/٨ لە بریتی ٤/٦، دایکیش ١/٨ لە بریتی ١/٦.

ج / ٦ ـ ٩

میراتگرەکان	مێرد	٢ خوشکی داکوباب	دایك	خوشکی دایکی
بەشەکان	٢/١	٣/٢	٦/١	٦/١

بەرکەوتەکان: (½+٢/٣+١/٦+١/٦ = (٣+٤+١+١)/٦ = ٩/٦)

بنەمای مەسەلەکە(٦) و بەرکەوتەکان(٩)، مێرد٣/٩، دووخوشك٤/٩،دایك١/٩، خوشکی دایکی١/٩.

د ـ/٦ ـ ١٠

میراتگرەکان	مێرد	دوو خوشکی باوکی	دایك	٢ برای دایکی
بەشەکان	٢/١	٣/٢	٦/١	٣/١

بەشەکان: (١/٢+٢/٣+١/٦+٢/٣(٣+٤+١+٢)/٦ = ١٠/٦)

بنەمای مەسەلەکە (٦) و بەرکەوتەکان (١٠)، بەشی مێرد ٣/١٠، دووخوشك ٤/١٠، دایك١/١٠، دووبراکە٢/١٠.

دووەم: ژمارە (١٢) کە ٣ جار بەرزبوونەوەی تێدایە:

أ/١٢ ـ ١٣

میراتگرەگان	ژن	٤ خوشکی داکوبابی	دایك
بەشەکان	٤/١	٣/٢	٦/١

بەشەکان: (¼+ ٢/٣+١/٦ = (٣+٨+٢)/١٢ =١٣/١٢)

بنەمای مەسەلەکە(١٢) بەرکەوتەکان(١٣)، بەشی ژنەکە٣/١٣، خوشکەکان٨/١٣، دایك ٢/٣.

ب/ ١٢ ـ ١٥

میراتگرەکان	ژن	٢خوشکی باوکی	دایك	برای دایکی
بەشەکان	٤/١	٣/٢	٦/١	٦/١

بەرکەوتەکان: (١/٤ + ٢/٣ + ١/٦ + ١/٦ =(٣+٨+٢+٢)/١٢ =١٥/١٢)

بنـــــەمای مەســـــەلەکە (١٢) و بەرکەوتـــــەکان (١٥)، بـــــۆ ژن(٣/١٥)، بۆدووخوشکەکە(٨/١٥)، بۆ دایك(٢/١٥)، براکەش(٢/١٥).

ج/١٢ ـ ١٧

میراتگرەکان	ژن	٤ خوشکی باوکی	دایك	٢ برای دایکی
بەشەکان	٤/١	٣/٢	٦/١	٣/١

بەرکەوتەکان: (١/٤ +٢/٣+١/٦+١/٣ = (٣+٨+٢+٤)/١٢ = ١٧/١٢

بنەمای مەسەلەکە(١٢) و بەرکەوتەکان(١٧)، بۆ ژن(١٧/٣)، خوشکەکان(١٧/٨)، دایك(١٧/٢)، براکان(١٧/٤).

سێهەم: ژمارە(٢٤) بەرزبوونەوە یەکجار دەبێت

٢٤ ـ ٢٧

میراتگران	باوك	دایك	٢ کچ	ژن
بەشەکان	٦/١	٦/١	٣/٢	٨/١

بچوکترین چەندجارەی هاوبەش (٢٤)

بەرکەوتەکان: (٦/١+٦/١+٣/٢+٨/١ = (٤+٤+١٦+٣)/٢٤=٢٧/٢٤)

بنەمای مەسەلەکە(٢٤) و بەشەکان(٢٧)، بۆ باوك(٢٧/٤)، بۆ دایك(٢٧/٤)، بۆ کچەکان(٢٧/١٦)، ژنەکەش(٢٧/٣).

فیقهی جەعفەری:

زانا جەعفەریەکان رای (ابن عباس)یان وەرگرتووە و باوەڕیان بە بەرزبوونەوە نیە، بەڵکو گوتویانە: ئەوەی خودا پێشی خستووە پێشی دەخەن و ئەوەی خودا لە دواوە دایناوە دوای دەخەن، وەك لە پەراوێزەکەدا باسمان کرد.

پاشان زۆربەی ئەو مەسەلانەی باسمانکرد: دایك برا و خوشکان بێبەش دەکات، چونکە لە پلەی یەکەمدایە، بۆیە باوەڕناکرێت بەشە شایستەکان کەم بکرێتەوە.

من پێم وایە رای زۆربەی زانایان زانایانە تر و نزیکترە لە دادپەروەری، چونکە لای ئەوان گەڕاندنەوە هەموویان ناگرێتەوە ـ جگە لە ژن و مێرد ـ کەواتە پێویستە لێکەمکردنەوەش هەمووان بگرێتەوە.

٩٦

ڕێسای
(قد يثبت الفرع مع عدم ثبوت الاصل)[١]
هەندێکجار لق دەچەسپێت سەرەڕای نەچەسپینی سەرەکی

واتــە هەنــدێکجار حــوکم بــە شــتێك دەکرێــت کــە لقــی شــتێکی تــرە ســەرەڕای نەچەسپینی سەرەکیەکە، ئەمەش لەبەر هەبوونی بەڵگەی بەهێز لەسەر پێویستبوونی بەدیهاتنی ئەم حوکمە. ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایەش ئەوەیە یەکدیخوازی(تلازم) نیــە لــە نێوان سەرەکی و لقدا لە واجیبووندا.

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

١ ـ ئەگەر کەسێك وتی: (زەید)ئەوەندە قــەرزی لەســەر (بــەکر) هەیــە و منــیش کەفیلم، پاشان زەید داوای قەرزەکەی کرد لە بەکر، بەڵام بەکر نکولی لێکرد و داواکاریش نەیتوانی قەرزەکە بسەلمێنێت و بــەکریش ســوێنی خــوارد لەســەر نەبوونی قەرزەکە، هیچ لەسەر زەید نیە، بەڵام زەید دەتوانێت داوای قەرزەکە لە کەفیلەکە بکات و حوکم بە پێویستبوونی لەسەری بکرێت بە پێی پێلێنانی.

٢ ـ ئەگەر ژنێك وتی نەفەقەی منداڵەکەی لەسەر(أ) پێویستە، ئەو پیاوەش نکولی کرد لەوەی مێردی ئەو ژنە بێت و ژنەکەش نــەیتوانی قســەکەی بســەلمێنێت، داواکەی وەرناگیرێت، بەڵام ئەگەر لە دواییدا کوڕەکــە وتــی مــن کــوڕی (أ)م و سەلماندی، داواکەی وەردەگیرێت و نەسەبی دەدرێتە پاڵ ئەو پیاوە، لێــرەدا

[١] مجلة الاحكام العدلية، م٨١

نەسەبەکە لقە و چەسپیوە، بەڵام هاوسەریەتی ژن و پیاوەکە نەچەسپیوە گەرچی سەرەکیە.

٣ ـ ئەگەر کەسێك شتێکی داگیرکرد و فرۆشتی، پاشان دەس بەدەست بە کڕین و فرشتن ڕۆشت، خاوەنەکەی دانی بە یەکێك لەو گرێبەستانەدا نا، تەنها ئەو گرێبەستە دروستە کە ڕێگای پێداوە(نە پێشتر و نە پاشتریان)، وەك هەڵسوکەوتی ئەو کەسەی سەربەخۆ لە بریتی کەسی تر مامەڵەیەك دەکات.[١]

---

[١] رد المحتار، باب الفضولي، كتاب البيع، الزرقا ص ٤١٢.

رێسای
(القياس ارجاع الجزئيات الى الكليات)
پێوانەسازی گێڕانەوەی هەندەکیەکانە بۆ هەمەکیەکان

پێوانەسازی گەلێك پێناسەی بۆ کراوە و هەمووی لە دەوری یەك تەوەرە دەسوڕێنەوە، کە بریتیە لە: پەیوەستکردنی رووداوێك کە دەقێکی لە سەر نیە بە رووداوێکەوە کە دەقی تایبەتی لەسەرە، وەك پەیوەستکردنی کوشتنی وەسیەتکار لە لایەن وەسیت بۆکراوە وە لە بێبەشکردن لە میرات، بە کوشتنی میراتگر بۆ خاوەنی میراتیەکە لە بێبەشبوونی لە میراتیەکە، بەهۆی هاوبەشی هەردوو رووداوەکە لە وارسی(عیللەت)ی فەرمانەکەدا کە پاراستنی گیانی کەسانی بێتاوانە.[1]

بە پێی ئەو پێناسە چاولێکەریەی بۆ پێوانەسازی کراوە چوار پایەی هەیە: پێوانەکراو، پێوانە لەسەرکراو، حوکم، وارسی حوکم

بە پێی ئەم ئاراستە شوێنکەوتەییەش هەر پایەیەك چەند مەرجی هەیە کە لە سەرچاوەکانی بنەماکانی فیقهدا بە درێژی باسی لێکراوە،[2] سەرەڕای دابەشبوونی زانایان لە سەر بەلگەبوونی یان بەلگە نەبوونی و هەریەکیان چەندین بەلگەی هێناوەتەو بۆ سەلماندنی راکەی خۆی و رەتکردنەوەی رای بەرانبەر، هەروەها بوویە هۆی بەفیڕۆدانی کات و ژیانی مامۆستایان و فێرخوازان.

---

[1] پێشەوا شافیعی(رەحمەتی خوای لەسەر) لە پەرتووکی (الرسالة)دا پێناسەی کردوە.

[2] هەروەك لە پەرتووکی (اعلام الموقعين)ی ابن قيم الجوزيه دا کراوە.

بۆیە پێشنیار دەکەم پێناسەکەی بەو شێوەیە بکرێت نەبێتە هۆی دروستکردنی ڕاجیایی

مەزهەبی لە بەڵگەبوونی پێوانەسازیدا، واتەبڵێین بریتیە لە: گێڕانەوەی هەندەکیەکان بۆ ئەو هەمەکیانەی مانایەکی عەقڵانیان هەیە، واتە عەقڵ پەی بە وارسەکەی دەبات، کە بریتیە لەو دەقانەی عەقڵ پەی بە وارس و ئامانجەکانی دەبات و فەرمانی هەر هەمەکییێك بە سەر هەندەکیەکانیدا پیادە دەکات.

کەواتە پێوانەسازی گێڕانەوەی هەندەکیەکی بێدەنگی لەسەرکراو بۆ هەمەکیەکانی، لە کاتێکدا هەمەکیەکە بەڵگەیەکی وەها بێت کە یەکدەنگی لەسەر بێت، یەکدەنگیش لەسەر ئەوە هەیە کە ئەو هەندەکیەی لە ژێرچەتریدایە بەڵگەیە.

لە نموونەکانی پیادەکردنی پێوانەسازیش بەم مانایە:

أ ـ وشەی (أف) کە لە فەرموودەی خوای گەورەدا هاتووە: ﴿ ....ولا تقل لهما اف ...﴾ لە زمانی عەرەبیدا نیارینەکراوە (نەکیرەیە) و لە ئاوەڵدەق(سیاق)ی نەفیدا هاتووە و گشتیبوون و سەرتاپاگیری دەگەیەنێت بۆ هەموو ئازارێکی مادی و مەعنەوی بەرانبەر باوك و دایك، کە قورئان بەدەقی راشکاوی تر قەدەغەی کردووە، وەك ئایەتی: ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ، وَإِن جَاهَدَاكَ عَلى أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفاً..﴾لقمان ١٤ ـ ١٥.

کەسیش نیە لەجیهانی ئیسلامیدا باوەڕی وەها بێت کە ئازاردانی دایك و باوك لە رووی مادی یان مەعنەویەوە کارێکی رەوایە.

ب ـ هەروەها لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە بەو مانایەی باسکرا گەڕاندنەوەی هەر پارەیەکی کانزایی یان کاغەزی بۆ زێڕ و زیو لە هەموو ئەو شتانەدا لەولندا حەرامە یان واجبە لە کاتی مامەڵەکردن پێیاندا.

ئەوەی شایانی باسە کە زێڕ و زیو لەو سەردەمانەدا کە وەك پارە کاریان پێ دەکرا ئەوەی لە زێڕ بوو پێی دەوترا دینار و زیویش پێی دەوترا درهەم و ریباشیان تیابوو، بەڵام ئێستا لە کڕین و فرۆشتندا بەکارناهێنرێن و خۆیان وەك هەر کاڵایەك دەکڕێن و دەفرۆشرێن بە قەرز و بە قیست.

ئەو ڕایەش کە دەڵێت فرۆشتن و کڕینی زێڕ بە قیست حەرامە، هەڵەیەکی بەرپلاوە، چونکە پێوانەکردنی زێڕ و زیوە لەم سەردەمەدا لەسەر شەردەمی ڕابوردوو، ئەمەش پێوانە کردنی شتێکە لەسەر شتێکی جیاواز.

ج ـ هەروەها پێوانەکردنی بیرە(النبیذ) لە سەر مەی(الخمر) وەك لە سەرچاوە فیقهی و زانستی بنەماکاندا[1] هاتووە هەڵەیە لە دوو لایەنەوە:

یەکەم: مەبەست لە مەی لەو فەرموودەیەی خوای گەورەدا: ﴿...إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ...﴾المائـدە ٩٠ هەموو سەرخۆشکەرێکە هەرچۆن بێت و مادەخاوەکانی هەرچی بێت، کەواتە دەقەکە هەموو سەرخۆشکەرەکان دەگرێتەوە کە لە هەرسەردەمێکدا بەکاردەهێنرێت و پێویست بە پێوانەسازیش نیە بۆ زانینی حوکمی بیرە.

دووەم: بەکارهێنانی سەرخۆشکەرەکان لەو تاوانەن کە سزای تایبەتی بۆ دیاریکراوە و ئاکار و تایبەتمەندی ئەم تاوانانەش ئەوەیە خۆی و سزاکەشی بە دەق دەچەسپێت و ناتوانین تاوان و سزایەکی لەم جۆرە بە پێوانەسازی دابهێنین. تاوانی لەم جۆرە وەك لە یاسادا هەیە بە بێ دەق داناهێنرێت وەك ڕێسای(بە دەق نەبێت هیچ تاوان و سزایەك دیاری ناکرێت) دەڵێت.

---

[1] هەروەك لە پەرتووکی (الوجیز)ی مامۆستا د. عبدالکریم زیداندا هاتووە کە بیرە حەرامە بە پێوانەسازی لەسەر مەی.

ڕێسای

(القياس لا يصار اليه مع النص)[1]

لەگەڵ هەبوونی دەقدا، پەنا بۆ پێوانەسازی نابرێت

ئەم ڕێسایە بە هەندێك دەربڕینی تر گوتراوە، وەك (لەگەڵ هەبوونی دەقدا ئیجتیهاد ناكرێت)، وە (ئەو شتەی لەسەر هاتبێت ئیجتیهاد ڕەوا نیە).[2]

ناوەڕۆكی ئەم ڕێسایەش ئەوەیە كە بنەما لە فەرمانە شەرعیەكاندا دەقەكانی شەریعەتی پڕ لە حیكمەتە لە قورئان و سوونەت و كۆدەنگی زانایان.

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم ڕێسایەش:

أ ـ پێوانەكردنی بیرە لەسەر مەی، لە حەرامیدا، بەهۆی هاوبەشییان لە وارسی سەرخۆشكردندا. ئەم كارەش نابێت بكرێت، چونكە حەرامبوونی بیرە بە دەقی فەرموودەی خوای گەورە چەسپیوە كە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ...﴾المائدە ٩٠، چونكە وشەی (مەی) هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە كە عەقڵ تێكدەدات و لە قورئاندا وشەی(خمر)ی بۆ دانراوە كە بە واتای داپۆشینە(لە زمانی عەرەبیدا دەوترێت: خمرت المراة رأسها، واتە: سەری داپۆشی)، بۆیە هەموو سەرخۆشكەرێك دەگرێتەوە، كەرەستەی خاوی هەرچی بێت و چۆنیەتی پێكهاتنی و ناوی هەرچی بێت.

---

[1] المغني ١/٦٦، ٢٥٢.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م١٤.

لە لایەكی تریشەوە قەدەغەكردنی مەی دەچێتە قاڵبی دیاریكردنی ئەو تاوانانەی سزای دیاریكراوی هەیە، ئەمەش پێویستی بە وە هەیە تاوانەكە و سزاكەشی بە دەقێك دیاری بكرێت، وەك تاوانی زینا كە بە دەقی ئایەتی: ﴿وَلاَ تَقْرَبُواْ الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاء سَبِيلاً﴾الاسرا ٣٢، سزاكەشی لـەم ئایەتـەدا دیـاریكراوە كـە دەفەرموێت: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ...﴾الاسرا ٣٢.

ب ـ وەك دابەشكردنی تەڵاق بەسەر سێ جاردا بەو فەرموودەیەی خوای گـەورە: ﴿الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ..﴾البقـرە٢٢٩، وە وشـەی (تسریح) لە ئایەتەكەدا هاتووە بە مانای تەڵاقی جاری سێهەمە، ئـەم ئایەتـەش بەڵگەیەكی یەكلاكەرەوەیە لەسەر ئەوەی ئەو تەڵاقەی ژمارەی لەگەڵدایە تـەنها بە یەك تەڵاق دادەنرێت، چونكە یەكجارە و سەرەڕای ئەمـەش زاناكـانی فیقهـی ئیسلامی ئیجتیهادیان كردووە و گەشتوونەتە ئەوەی تەڵاقی سێ بە سێ بە یەك تەڵاق دادەنرێت.

٩٩

ڕێسای

(القيد[1] اذا ورد بعد جمل، يرجع الى جميعها، ما لم يقم دليل على خلاف ذالك)

ئەو پێوەندەی پاش چەند ڕستەیەك دێت، هەموویان دەگرێتەوە، ئەگەر بەڵگەیەكی پێچەوانەمان نەبوو

لە نموونە پراكتیكیەكیانی ئەم ڕێسایەش لە قورئاندا:

أ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ...﴾الطلاق ٢.

مەبەستیش لە (هێشتنەوە) گەڕاندنەوەیە لە تەڵاقی ڕەجعیدا، مەبەستیش لە جیابوونەوە تەڵاقە، ئەو پێوەندەش پاش ئەو دوو فەرمانە(گەڕاندنەوە و تەڵاق) هاتووە بریتیە لە: ﴿وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ﴾ و هەردوو فەرمانەكە دەگرێتەوە، كەواتە بۆ گێڕانەوەی ژن بۆ ناو بازنەی هاوسەری دوو شایەت پێویستە و بۆ تەڵاقیش دوو شایەت پێویستە، چونكە هیچ نیشانەیەك نیە لەسەر ئەوەی كە ئەو قەیدە تەنها بۆ یەكێكیان دەگەڕێتەوە، بە پێچەوانەی هەندێكەوە وەك زانایانی شافیعی كە دەڵێن: بۆ گەڕاندنەوەكە دەگەڕێتەوە، سەرەڕای نەگونجانیشی لەگەڵ ئەو ڕێسا ڕەوانبێژییەی دەڵێت: (ئەگەر قەیدێك ئەگەری گەڕانەوەی بۆ یەكێك لە دوو شت هەبوو، بۆ نزیكەكەیان دەگەڕێتەوە)، نزیكەكەش لێرەدا تەڵاقدانەكەیە نەك گەڕاندنەوەكە، هەروەها بە پێچەوانەی زۆریەی زانایانەوە كە دەڵێن مەرج نیە پابەندی ئەم قەیدە

---

[1] لە هەڵاوێردن یان شتی تری وەك ئەودا.

بیت، چ لە گەڕاندنەوەدا چ لە تەلاقدا، ئەمەش پێچەوانەی کۆدەنگی زانایانی زانستی بنەماکانی فیقهە کە هەموو فەرمانپێکردنێك بۆ واجب بوونە، بە تایبەتی فەرمانی خودا، ئەگەر نیشانەیەك نەبێت لەسەر پێچەوانەکەی.

پرسیار لەو زانایانە دەکەین: بۆچی فەرمانپێکردنی بچووکترین بەرپرسی دەوڵەتی وەك بەڕێوەبەری ناحیە بۆ واجب بوونە بەڵام فەرمانپێکردنی خودا بۆ واجببوون نەبێت.

ب ـ فەرمودەی خوای گەورە کە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَداً وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ، إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ النور ٤ ـ ٥.

قەیدی هەڵاوێردن لەم ئایەتەدا کە بریتییە لە: ﴿ ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا...﴾ بە یەکدەنگی زانایان دەگەڕێتەوە بۆ هەردوو حوکمی یەکەم و سێیەم لە ئایەتەکەدا و تەنها بۆ یەکەم نیە کە هەشتا جەڵدەکەیە. ئەو بۆچوونەی زانایانی حەنەفی کە دەڵێت: تەنها بۆ حوکمی کۆتایی دەگەڕێتەوە و ئەو بوختانکارەی تۆبەی کرد تەنها ناوی تاوانکار(فاسق)ی لەسەر لا دەچێت و شایەتی هەر لێ وەرناگیرێت، ئەم بۆچوونەیان پێچەوانەی رواڵەتی (ظاهر)ی ئایەتەکەیە کە ئەو قەیدە حوکمی قبووڵنەکردنی شایەتی و ناوی فاسقی دەگرێتەوە و هەردووکیان بە تەوبەی راستەقینە نامێنن و شایەتی لێ وەردەگیرێت و ناوی فاسقیشی لەسەر نامێنێت.

١٠٠

رێسای
(كل تعريف لا يتم، مالم تتوافر فيه شروطه العشرة)[1]
هیچ پێناسەیەك كامڵ نیە، ئەگەر دە مەرجەكەی پێناسەی تێدا نەبێت

پێناسە لە زمانی عەرەبیدا:

لە زمانی عەرەبیدا وشەی(تعریف) و گەردانەكانی بەكارهێنراوە و چەند مانایـەكی هەیە وەك:

١ ـ پێڕاگەیانـدن، دەوترێـت: (عرفـه الأمـر) واتـە فەرمانەكـەی پێڕاگەیانـد، وە دەوترێت: (عرف الضالة) واتە بانگەوازی بۆ كرد.

٢ ـ وشەی (تعرف) بە مانای دانپێدانان دێت.

٣ ـ بـە مانـای داواكـردن، دەوترێـت: تعرفـت كمـا عنـد فـلان، واتـە دلوامكـرد تـا ئەوكاتەی زانیم. [2]

لە زارلوەشدا گەلێك پێناسەی بۆ كرلوە [3] و هەمووی لە دەوری یەك تەوەرەدلیە كە پێناسە بریتیە لە: قسەیەك[4] پاش وێناكردنی، وێناكردنی شـتێكی تـر دەكرێـت، بـە چیەتیەكەی یان[1] بە شێوەیەك لە شتەكانی تر جیای بكاتەوە.[2]

---

[1] سەیری نووسرلومان(المنطق القانوني) بكە.

[2] لسان العرب، مادة عرف، فصل العين حرف الفاء: ١١/١٤١.

[3] تەماشای: تحرير القواعد المنطقية شرح رسالة الشمسية للعلامة السيد شريف الجرجاني: ٦٢.

تنوير البرهان، للشيخ حسن الموصلي.

شرح الخبيصي، للعلامةالخبيصي على تهذيب المنطق للسعد التفتازاني:٣٠.

[4] تاك بێت یان لێكدرلو بێت.

ئەو قسەیەی شتێکمان بۆ بەدەستدەهێنێت پێی دەوترێت: (معرف ـ بە کەسرەی پیتی ڕا ـ ناسێنەر) و (تعریف ـ پێناسە) و (القول الشارح ـ قسەی ڕاڤەکار) و ئەو شتەش بەدەست هاتووە پێی دەوترێت(معرف ـ بە فەتحەی پیتی ڕا ـ ناسێنرلو).

ئەو شتەی پێناس ناکرێت و ئەو شتەی پێناس دەکرێت

مەج نیە ئەوەی وێنای دەکەین پێناسە بکرێت، هەموو ئەو شتانەی لە ژێر یەك ڕەگەزدان و ئاکارێکی جۆری و جیاکەرەوەی تایبەتی نەبێت پێناسە ناکرێت،[٣]، دراوە دەروونی و هەستیە ڕاستەوخۆکان لە غەریزەکانی وەك خۆشی و غەمباری و خەمۆکی و ئازار و شادی و شتی لەم بابەتانە پێناسەیان نیە، چونکە بەو کەرەستە زمانەوانیەی هەمانە ناتوانین ئەو هەستانە دەربڕین.

هەروەها لەو شتانەی پێناسە ناکرێت، عەقڵ و گیان(ڕۆح)ە، هۆی نەتوانینی پێناسەکردنی عەقڵ ئەوەیە کە هەموو شتێك بە هۆی عەقڵەوە پێناسە دەکرێت و ناکرێت پێناسەی عەقڵیش بە شتێك بکەین کە خۆی بە عەقڵ پێناسە دەکرێت، وەگەر نادەبێتە بەکارهێنانی ئەنجام لە پێشەکیەکانی ئەو ئەنجامەدا(مصادرة)، بەڵام گیان لەبەر ئەوەی خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ پرسیارت دەربارەی گیان لێدەکەن، بڵێ: گیان شتێکی تایبەتە بە پەروەردگارمەوە و تەنها کەمێك زانستان پێدراوە﴾الاسرا ٨٥.

**ئەوەی پێناسە دەکرێت: هەرشتێك لە لایەن مرۆڤەوە ئاکارێکی خودی(صفة ذاتية) یان وارسی(عرضي) وەهای لێ زانرابێت کە لە شتی تر جیای بکاتەوە، دەتوانرێت پێناسەی بکرێت بەو ئاکارە خودیانەی بە ڕەگەز و پۆل ناودەبرێن، یان بەو ئاکارە وارسیانەی بە وارسی گشتی و تایبەتە ناودەبرێت.[٤]

---

[١] پیتی (یان) لێرەدا بۆ جۆرایەتیە و بۆ گومان نیە.

[٢] البرهان للكلنبوي، سەرچاوەی پێشوو:١١٤.

[٣] المنطق التقليدي، للدكتور مهدي فضل الله: ٨٤.

[٤] پێشتر لە ڕێسای (٥١)دا پێناسەی (ڕەگەن) و (پۆل) و (وارسی گشتی) و (تایبەت) مان کردووە.

مەرجەکانی ڕاستبوونی پێناسە:

لە تەرازووی لۆژیکدا بۆ پێناسەیەکی ڕاست بۆ هەر زاراوەیەکی شەرعی یان یاسایی یان زاراوەی تر چەند مەرجێك پێویستە و گرنگترینیان:

مەرجی یەکەم: پێناسەکراو و پێناسە لە خوددا یەك بن و لە ئیعتیباردا جیاواز بن،[1] ئەگەر لە خود و ئیعتیباردا یەکبوون، پێناسی شتێك بە خۆی لێ بەرهەم دێت و کاتێك لازم بەتاڵ بوو مەلزوومیش بەتاڵ دەبێت، وەك ئەوەی بڵێیت: تاوان تاوانە و سزاش سزایە.

ئەگەر جیاوازیش بن لە خود و ئیعتیباردا پێناسەکە بە شتێك دەکرێت کە ناتەبایە لەگەڵی و ئەمەش بەتاڵە، وەك پێناسەکردنی پابەندی بە: پەیوەندی یاسایی، لە مادەی (٦٩) لە یاسای مەدەنی عێراقی کارپێکرلودا هاتووە.[2] هۆکاری بەتاڵیەکەش ئەوەیە کە پابەندی لە کاتیگۆری (لقی) کارتێکرانە(کارتێکران و کاریگەری وەرگرتن)لەکاتێکدا پەیوەندی یاسایی لە کاتیگۆری تۆباڵە(الاضافة) و دەدرێتە پاڵ قەرزار و قەرزدەر، ئەم دوو کاتیگۆریەش ناتەبان و ناکرێت یەکیان بەوی دی پێناسە بکرێت.

---

[1] ئەم جیاوازیە ئیعتیباریە ڕەنگە بە کورتی پێناسکراو و درێژی پێناسەوە بێت، ڕەنگە بە پەنهانی یەکەم و ڕوونی دووەم بێت، ڕەنگە بە خود و ئاکار بێت، چونکە لە پێناسکراودا سەیری خود دەکرێت و لە پێناسدا سەیری ئاکار چونکە یەکەمیان بابەتە و دووەمیان گوزارەیە. ئەو لقانەی دەتوانین وێنای بکەین چواردانەیە: ١ ـ یان لە خود و ئیعتیباردا یەکن. ٢ ـ یان لە خود و ئیعتیباردا جیاوازن. ٣ ـ یان لە خوددا یەکن و لە ئیعتیباردا جیاوازن. ٤ ـ یان لە خوددا جیاوازن و لە ئیعتیباردا یەکن. لە یەکەمدا پێناسەی شت بە خودی خۆی ڕوودەدات و لە دووەمدا بە شتێکی ناتەبا و لە سێهەمدا پێناسەکە ڕاستە و لە چوارەمدا تەنها وێنایەکی گریمانەییە و نرخێکی نیە.

[2] دەقی بەندی یەکەم لەم مادەیە لەسەر ئەوەیە کە مافی کەسی پەیوەندی یاسایی دووکەسە(قەرزدەر و قەرزار) و بەو پێیە قەرزدەر داوا دەکات لە قەرزار مافێکی عەینی بگوێزێتەوە یان کارێك بکات یان خۆی بگرێتەوە لە کردنی کارێك، بەندی سێهەمیش دەڵێت کە(دەربڕین بە وشەکانی پابەندی یان قەرز) هەمان مانا دەبەخشێت کە وشەی مافی کەسی دەیگەیەنێت.

جگە لەمەش پابەندی ئاکارێکی تایبەتە بە قەرزار، بەڵام پەیوەندی یاسایی ئاکارێکی هاوبەشە لە نێوان قەرزار و قەرزدەردا و ناکرێت پێناسەی ئاکارێکی تایبەت بە چمکێکی ئاکاری هاوبەشی نێوان هەردوولا بکەیت.

هەروەها ڕاست نیە پێناسە بکرێت بە: ئەرکی یاسایی، هەروەك لە پرۆژەی نوێی یاسای مەدەنی عێراقیدا هاتووە[1] ، چونکە ئەرکی یاسایی ئاکاری ئەنجامدانە و ئەنجامدانیش جێگای پابەندیە نابێت پێناسەی شتێك بە ئاکاری جێگەکەی بکەیت چونکە هەر شتێك لەگەڵ جێگەکەیدا جیاوازن بە خود و بە ئیعتیبار و لەم حاڵەتەدا پێناسەکردنی شتێك دەبێت بەو شتەی کە ناتەبایە لەگەڵی و هەرکات وابەستە(لازم) بەتاڵ بوو وابەستەکراو(مەلزووم)یش بەتاڵە.

پێناسەی ڕاستیش بۆ پابەندی ئەوەیە کە بڵێین بریتیە لە : شاندانە ژێر ئەنجامدانی ئەرکێك خۆبەخشانە یان بەزۆر کە لە ئەنجامدا مافی کەسێك دەکەوێتە ئەستۆ تا ئەو کاتەی دەدرێتەوە.[2]

مەرجی دووەم: پێویستە ڕوونتر بێت لە پێناسەکراوەکە[3]، کەواتە پێناسەکردنی شتێك بە شتێکی ناڕوونتر لە خۆی یان وەك خۆی وەها بێت لە ڕوونی و ناڕوونیدا هەڵەیە، وەك پێناسەی ئەستۆی دارایی(الذمة المالية) بەوەی: لەخۆگری مافەکان و پابەندیەکانە. چونکە وشەی لەخۆگر ڕوونتر نیە لە ئەستۆی دارایی، هەروەها لەم پێناسەیەدا یان لە پێناسەکردنی بەوەی کە:

---

[1] یاسای ساڵی ١٩٨٥ کە مادەی(١١٠) دەڵێت: پابەندی ئەرکێکی یاساییە بۆ ئەنجامدانێکی دیاریکراو لەسەر کەسێکی دیاریکراوە و بۆ بەرژەوەندی کەسێکی تر.

[2] ئەم پێناسەیەم لە زمان و لۆجیك و فەلسەفە و بنەماکانی فیقە و پراکتیزەکانی یاسا و قورئانی پیرۆزەوە بەرهەم هێناوە، بۆ وەردەکاری پتر سەیری ئەم پەرتووکەمان بکە: الالتزامات في الشريعة الاسلامية والتشريعات المدنية العربية: ١/١٧.

[3] البرهان، المرجع السابق: لا ١٢٦، و الرسالة الشمسية، المرجع السابق لا ٦٥.

كۆی مافەكانی مرۆڤ و ئەو پابەندیانەیە [1]كە لەسەریەتی هێنانی ئەنجامە بۆ جێگای پێشەكی، چونكە مافەكان و پابەندیەكان لەسەر ئەستۆی دارایی رلوەستاون و ئەگەر ئەمیش لەسەر ئەوان رلوەستابێت سووڕ دروست دەبێت یان ئەستەمی لۆجیكی(هێنانی ئەنجامە بۆ جێگای پێشەكی). ئەگەر كار بەم جۆرە پێناسەیە بكەین، ئەو كەسەی لەدایك دەبێت و مافی دارایی نیە یان پابەندی دارایی لەسەر نیە ئەستۆی دارایی نەبێت، ئەگەر مەبەستیش ماف و پابەندی كردەیی یان هێزەكی بێت(واتە لە داهاتوودا توانای بوونی هەبێت) ئەوا تێكەڵكردنی ئەستۆی دارایی و شایستەیی وجوبی تەواوی لێوە بەدی دێت، وابەستە(لازم)ەكە بەتاڵە و وابەستەكرلو(مەلزووم)یش بەتاڵ دەردەچێت.

هەروەها ئەو پێناسەیەی هەندێك زانای (بنەماكانی فیقه) دایاننـاوە بۆ ئەستۆی دارایی هەڵەیە كە دەڵێت: پێناسێكە مرۆڤێكی موكەللەف پێی دەبێتە خاوەن پابەندكردن و پابەندی، یان واتایەكی شەرعیە كە لە كەسێكی موكەللەفدا تەقدیر كرلوە كە قابیلیەتی و پابەندكردن پابەندی تێدایە[2]، چونكە پێناسەكە ڕوونتر نیە لە پێناسەكرلوەكە، هەروەها تێكەڵكردنی تێدایە لە نێوان ئەستۆ و شایستەیی وجوبی كامڵدا، راستیش ئەوەیە كە ئەستۆی مرۆڤ چ دارایی بێت یان نا گەردنی كەسەكەیە، هەروەك لە قورئاندا لەم فەرموودەی خوای گەورەدا دەفەرموێت: ﴿وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ﴾الاسرا ١٣ ، لە ئایەتەكەدا وشەی (طائر) هاتووە كە مەبەست كردەوەی چاك و خراپی مرۆڤە و ئەگەر باش بوو پاداشتی چاكەیە و خراپیش بوو پاداشتی سزایە، ئەمەش مانای ئەوە نیە كە قەرزدەر دەست بگرێت بەسەر لەشی قەرزاردا وەك لە یاسا كۆنەكاندا هەبوو وەك یاسای ڕۆمانی، بەڵكو وەك ئیسلام

---

[1] المدخل للقانون الخاص للدكتور عبدالمنعم البدراوي: ل٤٦٢، تێیدا هاتووە(مەبەست لە زارلوەی ئەستۆی دارایی كۆی مافەكانی مرۆڤ و پابەندیە دارلییەكانیەتی، ئەستۆ لە دوو توخم پێكدێت: ئەرێنی" مافەكانی كەسەكە"، و نەرێنی"پابەندیەكان").

[2] ينظر: التوضيح والتنقيح لصدر الشريعة(عبيدالله بن مسعود)مع التلويح للتفتازاني:١٢٥/٣، والفروق للقرافي(شهاب الدين ابي العباس احمد بن ادريس بن عبدالرحمن الصنهاجي) المالكي: ١٨٣/٢ و ٢٣١.

دەڵێت: زەمانەتی قەرزەکە لە دارایی قەرزارەکە دەدرێت، بە بەڵگەی ئەو فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ﴾البقرة ٢٨٠، نهێنی هەڵبـژاردنی ئـەم بەشـەی لەشـی مرۆڤـ ئـەوەی کـە وەك ئەڵقـەی پەیوەنـدی نێـوان دەزگـای بیرکردنەوە(مێشك) و دەزگاکانی کارکردن(قاچەکان و دەستەکان).

مەرجی سێهەم: پێویستە پێناسەکە هەمەکی و سەرتاپاگیر بێ بۆ هەموو ئەوانەی لە ناو بازنەی پێناسکراوەکەدان، کەواتە نابێـت پێناسـەی شـتێك بکـەیت کـە گشتیتر بێت بە شتێکی تر کە تایبەتتر

بێت،[1] وەك کوشتنی رەها پێناسە بکرێت بەوەی: دەرهێنانی گیـانی کەسـێکە بـە دەسـدرێژیەکی ئەنقەسـتی، چـونکە کوشـتنی هەڵـە و رەوا ناگرێتـەوە، هـەروەك لـە بەرگری شەرعیدا روودەدات.

مـەرجی چـوارەم: پێویسـتە بـەرگربێت لـە هاتنـە نـاوەوەی نامۆکـان و ئـەوەی پێناسکراوەکە نایگرێتەوە، چونکە مەبەست لە پێناسـەکردن زانـینی کرۆکـی پێناسکراوەکەو جیاکردنەوەی لە غەیری خۆی، بۆیە هەڵەیە شتی تایبەتتر بە گشتیتر[2] وەك پێناسەی (زۆرلێکردن) بەوەی کە خەوشـێکە لـە خەوشـەکانی ویسـت(یان رەزامەنـدی)، چـونکە خەوشـەکانی تـری ویسـت دەگرێتـەوە لـە خڵەتاندن(چەواشەکردن) و هەڵە و ئیستیغلالکردن.

جگە لەمەش زۆرلێکردن بە شێوەیەکی مەجازی نەبێت بەوە پێناسە ناکرێـت کـە خەوشێکە لە خەوشەکانی ویست(یان رەزامەندی) و نابێت مەجازیش لە پێناسەکردندا بەکار بهێنرێت، چونکە وەك ئەوەیە کە ئاکـاری سەرچـاوەی هۆکـار بکەیتـە نـاو بـۆ هۆکارەکەی، چونکە زۆرلێکردن ترس لای زۆرلێکراوەکە دروسـت دەکـات و ئەمـەش خەوشی ویستە، بەڵام زۆرلێکران کردارێك یان ئاکارێکی کەسی زۆرلێکراوە.

---

[1] تهذيب المنطق لسعد الدين التفتازاني بشرح الخبيصي: ص ٣٠.

[2] تهذيب المنطق للخبيصي، و حاشية الشيخ حسن العطار: ص ١٠٣.

بــە هەمانشــێوەش نــاوبردنی خەڵەتانــدن(یان چەواشــەكردن) و ئیســتیغلال بــە خەوشێك لە خەوشەكانی ویست دروســت نیــە گــەر بــە مــەجاز نــەبێت، چــونكە ئــەو هەڵەیەی خڵەتێنراو تێیدەكەوێت خەوشی ویستە نەك خڵەتاندن كــە كــرداری كەســی خڵەتێنەورە.

بۆیە دەوترێت (تیۆری هەڵە) جێگای (تیۆری خەڵەتاندن) دەگرێتەوە، لەسەر ئــە بناغەیــەی ڕەنگــە گرێبەســتكار لــەخۆوە بكەوێتــە هەڵــەوە و ڕەنگــە لــە ڕێگــەی بەكارهێنانی ڕێگا فــێڵاوی و سەرلێشــێوێنەكانەوە بێــت بــۆ ئــەوەی گرێبەســتكارەكە بەرانبەر بكەوێتە هەڵەوە یان بەردەوام بێت لەسەر ئەو هەڵەی تێیكەوتووە، تــا پــاڵی پێوە بنێت بۆ گرێبەستەكە[1].

مەرجی پێنجەم: لە بابەتی پێناسكردنی شوێنەوار بە شوێندانەرەكەی[2] نەبێت، بە پێی ئەم مەرجە لۆژیكیەش ناتوانین هەڵسوكەوتی یاسایی بەوە پێناسە بكەین كە (ئاراستەگرتنی ویست بەرەو بەدیهێنانی ئەو شــوێنەوارەی یاســا بــە هەنــد وەریدەگرێت)، یان پێناسەی وەك ئەم پێناسەیە، چونكە هەر هەڵسوكەوتێكی خۆویستانە(ارادي)ی مرۆڤ چ گوفتاری بێت چ ڕەفتاری شوێنەواری توانایــەتی كە ئەویش شوێنەواری ویستیەتی و ئەویش شوێنەواری پەیبردن(ادراك)یەتی، كەواتە ئەوكەسەی دەیەوێت كارێك بكات یەكــەمجار لــە پەیبردنیــەوە دەســت پێدەكات پاشان ویستی پاشان توانای، بۆیە هەڵسوكەوت ئاراستەی ویســت و هێز نیە، بەڵكو شوێنەواریانە.

---

[1] اصول الالتزامات، للدكتور سليمان مرقص: ١٨٦.

[2] البرهــان للكلنبــوي و شــرحه تنــوير البرهــان: ص٩٨، لەوێــدا دەڵێــت: (چــونكە بەدەســتهێنەر وارســە و پێویستە بەسەر بەرهەمی وارسەكەدا كە بەدەسهێنراوەكەدا پێشكەوێت).

پێناسەی ڕاستی لۆژیکی بۆ هەڵسوکەوتی یاسایی: هەموو ئەو شتانەیە لە لایەن مرۆڤەوە دەکرێت بە ویستێکی ئازادی هۆشیار بە شێوەیەك کە شەرع و یاسا حساب بۆ شوێنەوارەکەی دەکات.[1]

لە بەرانبەریدا ڕووداوی یاسایی هەیە کە بریتییە لە هەر پێشهاتێك لە نامرۆڤ(غیرالانسان)ەوە یان لە مرۆڤێکی بێشایستەییەوە(عدیم الاهلیە) یان لە مرۆڤێکی زۆرلێکراوە یان ناچار یان نوستوو یان بووراوە و هاوشێوەکانی یان ئەو مرۆڤەی گاڵتە دەکات و مەبەستی بەدیهاتنی شوێنەواری یاسایی نیە، کەواتە هەڵسوکەوتی یاسایی هەڵسوکەوتە گوفتاری و کردارییە خۆویستیەکانە، کورتهەڵهێنانی لە گرێبەست و ویستی تەنها و هەڵسوکەوتە کردارییەکان بە ڕەهایی بخەینە ناو بازنەی ڕوودلو بە یاسای لۆژیك هەڵەیە.

مەرجی شەشەم: لە بابەتی پێناسی شتێك نەبێت بە حوکمەکەی[2]، چونکە ناسینی حوکم لەسەر ناسینی ئەوشتەیە کە حوکمی لەسەرە، بۆیە ئەگەر پێناسە بکرێت بە حوکمەکە ئەستەمی لۆژیکی(استحالة منطقیة) دروست دەبێت، چونکە وەستانی شتێك لەسەر ئەوەی لەسەر شتەکە وەستاوە ئەوە دروستدەبێت شتێك لەسەر خۆی ڕاوەستێت و ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت شتێك پێش خۆی بکەوێت، کە پێویست بەتاڵ بوویەوە پێویستکراوش بەتاڵە. لەسەر بنەمای ئەم مەرجەش ڕاست نیە کە پێناسەی تەڵاقی گەڕانەوە(رجعي) و تەڵاقی دابڕ(بائن) بەو پێناسەیە کراوە کە لە مادەی (٣٨)ی یاسای باری کەسیەتی عیراقیدایە،[3] کە لە پێناسی تەڵاقی گەڕانەوەدا دەڵێت: ئەو تەڵاقەیە مێردەکە دەتوانێت ژنەکەی لە ماوەی چاوەڕوانیدا بگەڕێنێتەوە بۆ بازنەی

[1] لەم پێناسەیەدا پێنج کۆت(مەرج) دانراوە و نەبوونی هەریەکیان دەبێتە هۆی ئەوەی پێشهات بە ڕوودلوێکی یاسایی دابنرێت.

[2] شرح تهذيب المنطق للعلامة الحسن بن حمد الاجلال: ص٦٢، لەوێدا دەڵێت: (هەڵەیە پێنەسەکردن بەو شتەی پێناسەکراوەکە لەسەری وەستاوە و پیچی دەوترێت خولانەوە(دەور).

[3] ژمارە ١٨٨ ساڵی ١٩٥٩.

هاوسەری بە بێ مارەکردنەوە. لە پێناسەی تەڵاقی دابڕی بچووك(بائن بینونة صغری)دا دەڵێت: ئەو تەڵاقەیە مێردەکە دەتوانێت ژنەکەی لە ماوەی چاوەڕوانیدا بگەڕێنێتەوە بۆ بازنەی هاوسەری بە مارەکردنەوەیەکی نوێ.

پێناسەی هەردووکیانی بە فەرمانەکەی کردووە، چونکە حوکمی تەڵاقی گەڕانەوە ئەوەیە کە مێرد دەتوانێت ژیانی هاوسەری دووبارە دەستپێبکاتەوە بە گێڕانەوەی ژنەکەی بۆ بازنەی هاوسەری پێش تەواوبوونی ماوەی چاوەڕوانی ژنەکەی، چونکە پاش تەواوبوونی ئەو ماوەیە تەڵاقەکە دەبێتە تەڵاقی دابڕ.

فەرمانی تەڵاقی دابڕی بچووکیش ئەوەیە مێردەکە دەتوانێت ژنەکەی بگەڕێنێتەوە بۆ ناو بازنەی هاوسەری بە مارەکردنەوەیەکی نوێ پێش تەواوبوونی ماوەی چاوەڕوانی ژنەکەی، دیارە کە دادوەر یان موفتی ناتوانێت حوکم بکات یان فەتوا بدات بەم دوو فەرمانە گەر پێشتر نەزانێت تەڵاقەکە گەڕانەوەیە یان دابڕە.

ڕاست وایە لە پێناسەکەیاندا بوترێت: تەڵاقی گەڕانەوە بریتیە لە کۆتاییهێنان بە پەیوەندی خزمایەتی پاش گواستنەوە بە بێ بەرانبەر و بۆ یەکەم و دووەمجار، گەر یەکێك لەم مەرجانەش نەهاتەدی تەڵاقەکە دەبێتە دابڕ.

ئەوەی شایانی باسە تەڵاقی گەڕانەوە دەگۆڕێت بۆ تەڵاقی دابڕ، بە کۆتاییهاتنی ماوەی چاوەڕوانی ئەو ژنەی تەڵاقەکەی تەڵاقی گەڕاوە بووە، هەروەك یاسادانەری عێراقی لە مادەی(٤٥) لە یاسای ناوبراودا دەڵێت کە هەر جیاکردنەوەیەکی دادگاییانە بە هۆی ئەو هۆکارانەوە کە پێشتر باسکرا ڕوو بدات دەبێتە تەڵاقێکی دابڕی بچووك.

مەرجی حەوتەم: پێویستە پێناسەکە وشەیەکی تاك بێت، وەگەرنا پێناسەکە بێژەیی زمانەوانی دەبێت نەك زاراوەیی و لۆژیکی، وەك پێناسەی بارمتە بە: بەندکردن، بۆ نموونە.

مەرجی هەشتەم: دوورخستنەوەی وشەی نامۆ و چەندواتایی، هەروەها ئەو وشانەی لە مانای مەجازیدا بەکارهاتوون لە پێناسەدا، ئەگەر نیشانەیەکی وەهای لەگەڵ نەبوو مانای مەبەست ڕوون بکاتەوە.

مەرجی نۆهەم: پێویستە پێناسەکە بە خودیەکانی(ڕەگەز و جیاکەرەوە) بێت بۆ ئەوەی ئەوەندەی دەتوانرێت حەقیقەت و چیەتیەکە بزانین، وەگەرنا دەبێت پێناسەکەی بەو تایبەتمەندیانەی لە شتەکانی تر جیادەکاتەوە.[1]

مەرجی دەهەم: پێویستە (ڕەگەز)بەسەر (جیاکەرەوە)[2]دا پێشکەوێت، چونکە یەکەمیان هاوبەشە لە نێوان پێناسەو شتی تردا و دووەمیان ئەو شتە نامۆیە وەدەر دەنێت لە پێناسەکەدا، دیارە باسکردنی جیاکردنەوە پاش باسکردنی هاوبەشی دێت.[3]

[1] البرهان للكلنبوي، سەرچاوەی پێشوو: لا ١١٥ و پاشتر.

[2] البرهان وشرحه تنوير البرهان: ص ١٠٢.

[3] سەیری پەرتووکمان (المنطق القانوني في التصورات) لا ١٠٤ و پاشتر بکە.

ڕێسای
(كل تناقض تعارض دون العكس)
هەموو هاودژێك ناتەباییە، بەڵام مەرج نیە هەموو ناتەباییەك هاودژ بێت

ئەم ڕێسایە بۆ دوو ڕێسای جیاوازی تر دەگەڕێتەوە کە بریتین:

ڕێسای (هاودژ کۆنابنەوە و بەرزیش نابنەوە).

وە ڕێسای (ناتەباکان کۆنابنەوە بەڵام بەرز دەبنەوە).

بێگومان گەلێك لە زانایان و توێژەران ئەم دوو ڕێسایەیان تێکەڵ کردووە، بە تایبەتی لە یاساناسەکان کە ناتەبایان لە بری هاودژ بەکارهێناوە، ئەو شوێنەوارانەی لە دووەمیانەوە پەیدا دەبێت داویانەتە پاڵ یەکەم، گوایە کە هاوواتان. بە مەبەستی نەهێشتنی ئەم تێکەڵکردنە هەریەك لەو دوو ڕێسایە بە جیا باس دەکەین.

یەکەم: ڕێسای (هاودژ کۆنابنەوە و بەرزیش نابنەوە):

هاودژ: بریتیە لە ناتەبایی لە نێوان دوو بەڵگە یان دەقدا بەو شێوەیەی کە هەرکامیان هەبێت ئیتر ئەوی تر بوونی نابێت، یان نەبوونی یەکێکیان بوونی ئەوی تریانە.

هاودژ روو نادات تا لە تۆ حاڵدا یەکنەگرن و لە دوو حاڵیشدا جیاواز نەبن، هەروەك پێشتر لە بابەتی هەڵوشاندنەوە(نسخ)دا باسمان کرد.

دووەم: (ناتەباكان كۆنابنەوە بەڵام بەرز دەبنەوە):

ناتەبا: بریتیە لە جیاوازی لە نێوان دوو بەڵگەدا بە شێوەیەك بكرێت كۆیان بكەیتەوە(ڕێكیان بخەیت) ئەگەر گشتیبوون و تایبەتبوون لە ڕوویەكەوە لە نێوانیاندا هەبوو، وەك لە نێوان ئایەتی ماوەی چاوەڕوانی ئافرەت لە كاتی وەفاتی مێردەكەی، وە ئایەتی ئەوئافرەتەی دووگیانە و مێردەكەی مردووە.

خوای گەورە دەفەرموێت دەربارەی ماوەی چاوەڕوانی ئافرەتی مێرد مردوو: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾البقرە ٢٣٤، ئەم ئایەتە گشتیە بۆ دووگیان و ئافرەتانی تریش، بەڵام تایبەت كراوە بەو ئافرەتانەی كە مێردەكانیان مردووە.

ئەو ئایەتەش كە دەفەرموێت: ﴿وَأُوْلَاتُ الأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾الطلاق ٤، گشتیە و تەڵاقدراو و مێرد مردوو دەگرێتەوە و تایبەتە بە چاوەڕوانی دووگیانەوە.

لەبەر ئەوەی هەریەكیان لە ڕوویەكەوە گشتیە و لە ڕوویەكی دیەوە تایبەتە، دەتوانین بەو شێوەیە كۆیان بكەینەوە لەسەر ئەو بنەمایەی كە ماوەی چاوەڕوانی ئەو ژنەی دووگیانە و مێردەكەی مردووە درێژترین ماوەیانە بەبێ منداڵبوونەكە، بۆیە ئەگەر منداڵەكەی پێش چوارمانگ و دەرۆژەكە بوو ئەبێ هەر چاوەڕێی ئەو ماوەیە بكات، ئەگەر چوارمانگ و دەرۆژەكەش تەولو بوو بەڵام منالەكەی نەبوو پێویستە چاوەڕێ بێت تا منداڵەكەی دەبێت.

بێگومان هەندێك لە زانایانی یاران وەك گەورەمان پێشەوا علي بن ابي طالب كۆیكردوونەوە، لە نێو پێشەوایانی فیقهدا ئیمامی مالیك كۆیكردوونەوە و یاسادانەری عێراقیش ئەم رایەی وەرگرتووە.[1]

هەوڵدان بۆ پەسەندكردنی بەڵگەیەك یان دەقێك بەسەر بەڵگە یان دەقێكی تردا گەر نەمانتوانی كۆیان بكەینەوە، وەك ناتەبایی نێوان هەمەكی و تایبەت، بەوە دەبێت

[1] مادەی (٣/٤٨) لە یاسای باری كەسێتی، ژمارە ١٨٨ ساڵی ١٩٥٩.

کار کردن بە تایبەتەکە پەسەند دەکەین بە سەر هەمەکیەکەدا لەسەر ئەو بنەمایەی گشتیەکە تایبەتکراوە، هەروەها ناتەبایی نێوان ڕەها و سنووردار بەوە کۆ دەکرێتەوە کە ڕەهاکە ببڕین بەسەر سنوردارەکەدا، وەك لەمەولا باسی دەکەین.

لەو دوو ئایەتەشدا کە باس کران زۆربەی زانایان ناتەبایی نێوان ئەو دوو ئایەتەیان بەوە لابردووە کەئایەتی﴿وَأُوْلَاتُ الأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ پەسەندترکردووە بەسەر ئایەتی یەکەمدا سەبارەت بە ئافرەتی دووگیانی مێردمردوو، ئەوەش بەپشتبەستن بە فەرموودەی (سبيعة الاسلمية).

ڕێسای
(كل حكم شرعي لابد له من سبب شرعي)[1]
پێویسته هەموو حوکمێکی شەرعی هۆیەکی شەرعیشی هەبێت

ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە لەکاتێکدا سەرچاوەی هەر حوکمێکی شەرعی بێت، ئەوا شەریعەت هیچ فەرمانێکی بە بێ هۆکاری شەرعی دانەناوە، ئەوە هۆکارە شەرعیەکانن کە فەرمانە شەرعیەکانی لەسەر بونیات دەنرێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ ـ ڕەوابوونی پێکەوە ژیانی ژن وپیاو حوکمێکی شەرعیە و هۆکاری هەیە و دەبێت لە شەرعەوە وەربگیرێت، هەروەك لە فەرموودەی خوای گەورەدا دەفەرموێت: ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ...﴾النساء ١٩ ، ئەوەی لە شەرعەوە نەهاتبێت بە هۆکارێکی ڕەوا دانانرێت، هۆکاری ڕەوابوونی ئەم پێکەوە بوونەش مارەکردنی دامەزراوە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء....﴾النساء ٣.

ب ـ دەستبڕینی دز حوکمێکی شەرعیە و هۆکارێکی شەرعیشی هەیە کە دزینی پەنامەکیانەی دارایی کەسێکە لە جێگای پاراستنی ئاسایی شتەکەدا بەو مەرجانەی باسکراوە بۆی، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا....﴾المائدة ٣٨.

ج ـ زەکاتیش لە چەند داراییەکی تایبەتدا فەرزە، ئەگەر هۆکارەکەی هەبوو کە گەشتنە شاستی زەکات و ساڵ بەسەردا هاتنەوە، واتە ئەندازەی زەکات و بەرەو ژوورتری هەبێت و ساڵێکی بەسەردا تێپەڕێت.

---

[1] الفروق للقرافي، ١٤٤/٣. المصنف لابن ابي شيبة ١٨٠/٦.

ڕێسای

(كل قرض جر نفعا فهو ربا)

هەر قەرزێك سوودی لەسەر بێت ڕیبایە

ئەم ڕێسایە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر(ﷺ)[1] و ئەم هەڵەیەش شایانی لێبوردن نیە، چونکە قسەی شوێنکەوتوان(تابعین) و ئەو پێشەوایانە کە خەڵکی شوێنیان کەوتوون، قەرزی ڕیباداریش ئەو قەرزەیە کە لە سەردەمی نەفامیدا هەبووە و بەم شێوەیە کراوە:

بۆ نموونە ئەوکەسەی پێویستی بە سەدهەزار دینار هەیە و بە سوودی ٢٠٪ وەریدەگرێت بۆ ماوەی ساڵێك و پاش ساڵێك ناتوانێت نە پارەی سەرەکی نە سوودەکە بداتەوە، قەرزدەریش بە قەرزار دەڵێت سوودی پترم بۆ زیاد بکە و منیش کاتت بۆ درێژ دەکەمەوە و قەرزەکە بۆ ساڵێکی تر و بە سوودی ٢٠٪ درێژ دەبێتەوە و بەم شێوەیە چەندین ساڵ بەردەوام دەبێت وئیدی قەرزار ناتوانێت نە قەرز و نە سوودەکەی بداتەوە، لە نەریتی باوی ڕۆمانیەکان و سەردەمی نەفامی پێش ئیسلامدا

---

[1] أخرجه البيهقي في السنن الكبرى بلفظ: " كل قرض جر منفعة فهو وجه من وجوه الربا. (٥/٣٥٠) وفي الجامع الصغير بلفظ: " كل قرض جر منفعة فهو ربا" (٤/١٥٣) برقم (٤٢٤٩).

قال محمد البيروتي الشافعي في كتابه اسنى المطالب في احاديث مختلفة المراتب: خبر "كل قرض جر منفعة فهو ربا" فيه سوار بن مصعب متروك ساقط، فاستدلال الفقهاء به في غير محله، وقال الالباني في الارواء(٥/٢٣٥): ضعيفاخجه البغوي في حديث العلاء بن مسلم(ق١٠/٢): ثنا سوار(يعني ابن مصعب) عن عمارة عن علي بن ابي طالب مرفوعا. قلت(اي الالباني) و هذا اسناد ضعيف جدا.

قەرزدەر دەیتوانی قەرزار و ژن و منداڵەکانی بکاتە کۆیلە و لە بازاڕدا بیانفرۆشێت بۆ دابینکردنی پارەی قەرزەکەی.

ئەمە ئەو رسوودەیە کە خوای گەورە لە قورئاندا دەربارەی دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ، فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ فَأْذَنُواْ بِحَرْبٍ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ﴾البقرە ٢٧٨ - ٢٧٩[1].

ئاشکراشە پێغەمبەر(ﷺ) بە پێچەوانەی ئەم گوتەیەوە جوڵاوەتەوەکە لەو ڕێسایەدا هاتووە، چونکە کاتێك قەرزی دەدایەوە پتر لە قەرزەکەی دەدایەوە بە خاوەنەکەی، هەروەك لە فەرموودەیدا هاتووە.[2]

پاشان هەموو قەرزێك چ مەرجی سوودی لەگەڵ بێت یان نا، هەر سوود دەهێنێت بۆ قەرزدار و قەرزدەر لە ڕووی مادی و مەعنەویەوە، چونکە کردنی هەرکارێك بە بێ ڕەچاوکردنی سوود بە گەمژەیی و پووچی و دوور لە بڕاردەی مرۆڤی باڵغی عاقڵی پێگەشتوو دادەنرێت.

پاشان ئەم ڕێسایە پێچەوانەی کردەوەکانی پێغەمبەرە(ﷺ).

---

[1] بۆ دریژەی پتر لەسەر ئەم بابەتە، سەیری (التفسير الكبير) بکە، دانراوی ئیمامی رازی ٥/٣.
المصنف لابن ابي شيبة٦/١٨٠.

[2] في صحيح مسلم، باب: من استلف شيئا فقضى خيرا منه و خيركم احسن قضاء(٩٦١): عن ابي هريرة قال كان لرجل على رسول الله حق فأغلظ له فهم به اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم فقال صلى الله عليه وسلم: ان لصاحب الحق مقالا، فقال لهم اشتروا له سنا فاعطوه اياه، انا لانجد الا سنا هو خير من سنه قال فاشتروه فاعطوه اياه فان من خيركم او خيركم احسنكم قضاء.(١٦٠١ - ١٢٠).

پیتی لام

١٠٤

ڕێسای
(لا اجتهاد في مورد النص)[1]
ئیجتیهاد ناكرێت لە شتێكدا دەقی لەسەربێت

ڕاست وایە بوترێت:

(ئیجتیهاد ناكرێت لە شتێكدا دەقی لەسەربێت بە مانا تایبەتەكەی)

ئەم ڕێسایە بە شێوەیەكی ڕەها هاتووە و هەندێ كەس بەو شێوە ڕەهاییە مانایان كردووە، وەك مامۆستامان دوكتۆر عبدالكریم زیدان كردوویەتی لە پەرتووكی(الوجیز فی اصول الفقه) لا٣٧٧: " مەبەست لە دەق دەقی قورئانی پیرۆز و سوننەی پاكی پێغەمبەرە(ﷺ) و ئەوەش بە كۆدەنگی شەرعی چەسپیوە".

ئەمەش هەڵەیە، چونكە دەق لە ڕووی چەسپینەوە چوارجۆرە:

١ ـ چەسپین و دیلالەتەكەی گومانهەڵنەگرە، وەك(نیو) و (چواریەك) لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ﴾النساء /١٢.

٢ ـ چەسپینەكەی گومانهەڵنەگرە و دیلالەتەكەی گومانهەڵگرە، وەك فەرموودەی خوای گەورە:﴿ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوءٍ﴾البقرە ٢٢٨، وشەی (قورء) لە زمانی عەرەبیدا هاوبەشە لە نێوان مانای (پاكی) و (سووڕی مانگانەدا)، بۆیە زاناكانی فیقه ئیجتیهادیان كردووە بۆ دیاریكردنی یەكێك لەم مانایانە،

---

[1] المادة(٢) المدني العراقي.

حەنەفیەکان[1] و حەنبەلیەکان[2] و ئە باضیە کان [3]پێیان ولیە مانای (سووڕی مانگانە) دەگەیەنێت. شافیعیەکان [4]و مالیکیەکان[5] و شیعەی ئیمامی[6] و زاهیریەکان[7] دەڵێن: مەبەست لەم وشەیە (پاکی)یە[8]. لێرەدا سەرەڕای هەبوونی ئایەتەکە ئەو ئیجتیهادانەش کراون.

٣ ـ چەسپینی گومانهەڵگر و دیلالەتی گومانهەڵنەگر، وەك فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): (أعطوا الجدة السدس: شەشیەك بە داپیرە بدەن)، ئەم فەرموودەیە پێش ئەوەی کۆدەنگی هەبێت لە سەر ناوەڕۆکەکەی چەسپینەکەی گومانهەڵگر بووە، چونکە لە فەرموودە تاکگێڕاوەکانە، بەڵام ئەو شەشیەکەی تێیدا هاتووە دیلالەتێکی گومانهەڵنەگری هەیە.

٤ ـ چەسپین و دیلالەتەکەی گومانهەڵگرە، وەك ئەو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): (لَا تَبِعْ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ: ئەوەی لای خۆت نیە مەیفرۆشە)، فەرموودەیەکی تاکگێڕاوەیە و چەسپینی گومانهەڵگرە و وتراوی(ما)ش دیلالەتێکی گومانهەڵگری هەیە، چونکە زاناکان ڕاجیاییان هەیە لە دیاریکردنی ماناکەیدا، هەندێکیان دەڵێن: مەبەست (خواردنە، لەبەر ئەوەی زوو خراپ دەبێت). هەندێکیشیان دەڵێت: مەبەست (دارایی گواستراوەیە) و هەندێکیش دەڵێن: (دارایی بە ڕەهایی) دەگرێتەوە.

ئاشکرایە کە ڕەوا نەبوونی ئیجتیهاد تەنها لە جۆری یەکەمدایە، بۆیە پێویستە ڕێساکە بەم شێوەیە بگۆڕێت:

(ئیجتیهاد ناکرێت لە شتێکدا دەقی تێدابێت بە مانا تایبەتەکەی) واتە هەر دەقێك چەسپین و دیلالەتی لەسەر فەرمانەکە گومانهەڵنەگر بێت.

---

[1] الهداية وشرح فتح القدير ٣٠٨/٤.
[2] المغني لابن قدامة ٤٥١/٧.
[3] كتاب النكاح للجناوني ص ٣١٢.
[4] مغني المحتاج للشربيني ٢٨٥/٣.
[5] شرح الخرشي ١٣٨/٤.
[6] الروضة البهية واللمعة الدمشقية ١٥٦/٢.
[7] المحلى لابن حزم الظاهرية ٢٥٧/١٠.
[8] بگەڕێوە بۆ بداية المجتهد و نهاية المقتصد لابن رشد، ٧٤/٢ و پاشتر بۆ بەڵگەکانی هەردوولا.

ڕێسای
(لا تركة الا بعد سداد الدين)
میرات نیە تا ئەو کاتەی قەرزەی ئەو قەرزەر لەسەریەتی دەدرێتەوە

ڕاست وایە بوترێت:

(هیچ دەسکاریەك دروست نیە لە میراتدا تا ئەو قەرزەی لەسەریەتی نەدرێتەوە)

ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە هەر میراتێك قەرزی لەسەر بێت دابەش ناکرێت بە سەر میراتگرەکاندا تا ئەو قەرزە نەدرێتەوە، ئەمەش هەڵەیەکی بەربڵاوە، چونکە لەگەڵ مردنی خاوەن داراییەکەدا خاوەنداریەتی دەچێت بۆ میراتگرەکان، ئەوانەی پاش مردنەکە لە ژیاندا بوون و یەکێك لە هۆکانی میراتگرییان تێدا بووە، وەك خزمایەتی یان هاوسەریەتی، چ میراتەکە قەرزی لەسەر بێت یان نا، چونکەقەرز بەربەستی گواستنەوەی ئەم خاوەنداریەتیە نیە.

ئەم ڕاستیەش لەلایەن خوالێخۆشبوو (شێخ مەعرووفی نۆدێ)وە کراوە بە شیعر لە پەرتووکەکەیدا (القطر العارض) و دەڵێت:

والدين لا يمنع من ان يملكا	ورثة الميت ما قد تركا
لكن به علق كالمرهون	لانه احوط للمدفون
فلم يكن تصرف فيه نفذ	من وارث اذن الغريم ما اخذ

واتە خاوەنداریی میراتەکە بە مردنەکە دەگوێزرێتەوە بۆ میراتگرەکان، بەڵام هیچکامیان مافی ئەوەیان نیە دەسکاری میراتەکە بکەن تا قەرزەکە نەدرێتەوە یان خاوەن قەرزەکان مۆڵەت بدەن.

لە سەر بناغەی ئەم ڕاستیە پێویستە بەم شێوەیە ڕێساکە ڕاستبکرێتەوە:

(هەڵسوکەوتی میراتگرەکان جێبەجێ ناکرێت لەو میراتیەدا کە قەرزی لەسەرە، تا قەرزەکان نەدرێنەوە یان خاوەن قەرزەکان مۆڵەت بدەن).

ڕێسای

(لا حجة مع الاحتمال الناشيء عن دليل)[1]

ئەو بەڵگەیەکلاکەرەوەی ئەگەری لاوازبوون بەهۆی بەڵگەیەکەوە رووی تێدەکات، چیدی وەك بەڵگەی یەکلاکەرەوە تەماشا ناکرێت

واتە ئەوەی لە بناغەدا بە بەڵگەی یەکلاکەرەوە سەیر دەکرێت (وەك دانپێدانان و شایەتی)، ئەگەر تووشی ئەگەری لاوازبوونی متمانە بوویەوە و ئەگەرەکەش لە رێگەی بەڵگەوە بوو، چیدی وەك بەڵگە یەکلاکەرەوە تەماشا ناکرێت و فەرمانی لەسەر بونیات نانرێت، بەڵام ئەگەرێکی ئاسایی رووت هیچ کارێك ناکاتە سەر بەڵگەی یەکلاکەرەوە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

١ ـ ئەگەر کەسێك لە نەخۆشی مردنیدا دانی بەوەدا نا کە قەرزاری یەکێك لە میراتگرانە، دانپێدانانەکەی بە هەند وەرناگیرێت، ئەگەر میراتگرەکانی تر باوەڕیان پێنەکرد، سەرەڕای ئەوەی دانپێدانان لە بناغەدا بەڵگەیەکی بەهێزە و دانپێدانەر پابەندەکات بەو شتەوە دانپێداناوە. هۆکارەکەشی ئەوەیە کە ئەگەری ئەوە هەیە نەخۆشەکە دانپێدانانەکەی درۆ بێت و بە مەبەستی بێبەشکردنی میراتگرەکانی تر بێت، ئەم ئەگەرەش بە هۆی بەڵگەی نەخۆشی مردنەوەیە، بەڵام ئەگەر لە کاتی تەندروستیدا بوو، بە هەند وەردەگیرێت،

---

[1] مجلة الاحکام العدلیة، م٧٣

چونکە ئەگەری بێبەشکردنی میراتگرەکان لەم کاتەدا ئەگەرێکی رووتە و تـەنها خەیاڵە و بەریەستی ئەوە ناکات دانپێدانان وەك بەلگەیەکی بەهێز تەماشا بکات.

٢ ـ شایەتیدانی کرێکاری تایبەت بـۆ کرێگرەکـە و هاوبـەش بـۆ هاوبەشـەکەی لـە دارایی کۆمپانیادا و ئەوکەسەی نەفەقەی ژیانی لەسەر کەسێکە بۆ نەفەقـەدەر، هەروەها شایەتی دایك و بـاوك بـۆ منـاڵ و منـاڵ بـۆ دایکوبـاوك، ئەمانەهیچـی وەرناگیرێت، بەهۆی ئەگەری بەدەستهێنانی قازانجێك یان لادانی زیانێك بۆیـان، ئەمەش بەهۆی بەلگەی خزمایەتی یان سەرچاوەی ژیانی لـەو نەفەقەوەیـە یـان لەو کۆمپانیاوەیە و شتی لەم بابەتە.

٣ ـ ئەگەر کەسێك کرایە وەکیل بۆ کڕینی داراییەك، بەلام بۆ خۆی کڕی، کڕینەکە بەتاڵە. ئەگەر ئەو وەکیلە داراییەکە بفرۆشێت بە کەسێك کە شایەتیەکەی بـۆی وەرناگیرێت وەك باوکی یان منالی یان ژنی، بە بێ رێپێدانی وەکیلگرەکەوە، ئەو فرۆشتنە بەتاڵە.

ڕێسای
(لا سلطان للنص الجنائي على ما يرتكب قبل نفاذه و بعد الغائه)
دەقی تاوانئوێن هیچ دەسەڵاتێکی بە سەر تاوانی ئەنجامدراودا نیە پێش بەرکاربوونی و پاش هەڵوەشاندنەوەی

یاسای دەسکرد هیچ دەقێکی هەمیشەیی نیە، چونکە دەق لە کاتێکی دیاریکراودا سەرهەڵدەدات و لە کاتێکی دیاریکراویشدا دەسەڵاتەکەی نامێنێت، بۆیە دەسەڵاتی کاتیی دەق لە نێوان ئەم دوو کاتەدایە و ساتی پێش ئەو کاتەو ساتی پاش ئەو کاتە دەسەڵاتی نیە و تەنها لەو نێوانەدا دەسەڵاتی هەیە.

بۆیە پێویستە بۆ جێبەجێکردنی لە دوو شت دڵنیابین:

یەکەمیان: زانینی ئەو کاتەی دەقی تاوانئوێنەکە جێبەجێکراوە.

دووەم: لە کاتی کردەوەتاوانکاریەکەدا دەقەتاوانئوێنەکە کارپێکراو بێت.

زانینی ئەوەی کە یاسایەك کارپێکراوە هیچ سەخت نیە، چونکە ئەو ڕێسادەستووریانەی یان ڕێسا یاساییانەی پەیوەندی بە یاسادانانەوە هەیە سنوورەکەی دیاری دەکەن، بە هەمانشێوە زانینی کاتی ئەنجامدانی تاوانەکە ئاسانە ئەگەر ڕاستەوخۆ پاش کردنی تاوانەکە دڵنیابووین لە ئەنجامەکە، وەك لە زۆریەی تاوانە کاتیەکاندایە(الجرائم الوقتية)، وەك تاوانی کوشتن بە گوللە، بەڵام سەختی لەحاڵەتی دواکەوتنی ئەنجام لە کرداری تاوانەکەدایە، بەوەی یاسایەك پاش ئەنجامدانی تاوانەکردارەکە دەربچێت و پێش بەدیهاتنی ئەنجامەکە بێت، بە

شێوەیەك حوکمەکەی جیاواز بێت لەو یاسایەی پێشوو کە تاوانەکە لە سایەیدا کراوە.
بۆیــە هــەموو یاســاکانی ســزا لــە جیهانــدا دەڵــێن: عیــبرەت بــە کــاتی تــەواوی تاوانەکردارەکەیە، نەك کاتی بەدیهاتنی ئەنجامەکەی.

ئەم ڕێسایە ڕەها نیە، بەڵکو چەند قەیدێکی دێتە ســەر، هەنــدێکی پەیوەنــدی بــە جۆری دەقەکەوە هەیە، هەندێکیشی لە دەق هەڵاوێردراوە:

یەکەم: ئەوەی پەیوەندی بە جۆری دەقەوە هەیە:

دوو کۆت دێتە سەر ئەم ڕێسایە:

أ ـ کورتهەڵهێنانی لە سەر دەقە بابەتیەکان، واتە ئەو دەقانەی پایــەکانی تــاوان و مەرجەکانی ڕووندەکاتەوە. بۆ نموونە ئەو دەقەی دزی بە تاوان دەزانێت، چەند مەرجێك لە خۆ دەگرێت کە پێویستە لە دزیەکەدا هەبێت، وەك ئەوەی داراییەکە گواستراوە بێت و هی کەسێکی تــر بێــت. بــەڵام ئــەو دەقانــەی پەیوەنــدی بــەو ڕێوشوێنانەوە هەیە کە جێگاکــەی بنــەماکانی ڕێوشــوێنگرتنەبەری ســزایی نێــو دادگا و یاسای سکاڵا و وەڵامی زارەکیانەی مەدەنی وەك جووڵاندنی داوا، کە لە کاتی جێبەجێکردنیەوە کارایە.

ب ـ یاساکە دەقە وردەکاریەکان(النصوص التفصيلية) ناگرێتەوە، کە بریتین لــەو دەقانەی ئەو کردەوانەی یاسا پێشووەکە بە تاوانی دانەناون بە تاوانی دادەنێت، وە فــەرمانی نــوێ ناهێنێتــە کایــەوە، بــەڵکو مەبەســت لــە دانــانی تــەنها ڕوونکردنــەوەی ئەوفەرمانانەیــە کــە پێشــتر هــەبوون و ڕوون نــەبوون و ڕۆڵــی لێکدەرەوەی بۆ دەبینێت.

دووەم/ هەڵاوێردن لە ڕێسا:

ئەو دەقانەی بۆ تۆمەتبار باشترن لەم ڕێسایی هەڵاوێردراون، بۆیە ئەگەر یاسایەك یان پتر پاش ئەنجامدانی تاوانەکە دەرچوو و پێش ئەوەی ئــەو فەرمانــەی لەســەری دەردەچێت ببێتە دوافەرمان، باشترین یاسا بۆ تۆمەتبار جێبەجێ دەکرێت.

کەی یاسا نوێیەکە باشتر دەبێت بۆ تۆمەتبار؟

دەکرێت بەم ڕێگایانەی خوارەوە باشترین بزانرێت:

یەکەم: پێویستە لەسەر دادوەر بەرانبەری بکات لە نێوان هەردوو یاسای کۆن و نوێ سەبارەت بە تۆمەتبارێکی دیاریکراو، لەگەڵ ڕەچاوکردنی بارودۆخی تایبەتی تۆمەتبارەکە، دیاریکردنی ئەوەی نوێیەکەیان باشترە بۆ تۆمەتبار ئەرکی دادوەرە و تۆمەتبار پەیوەندی پێوەی نیە و دروست نیە بۆ دادوەر مافی ئەوە بدات بە تۆمەتبار باشترینیان دیاری بکات.

دووەم: پێویستە لەسەر دادوەر چێوەدارکردن و پێوەری دیاریکراو بەکار بهێنێت. باشترینیش بە پێی ئەم پێوەرانە دەبێت ئەگەر:

١ - یاسا نوێیەکە کردەوەکە بە ڕەوا بزانێت پاش ئەوەی کۆنەکە بە تاوانی دانابوو.

٢ - یاسا نوێیەکە سزاکەی سووک کردبوو.

٣ - یاسا نوێیەکە بەربەستێکی نوێی لە بەربەستەکانی بەرپرسیارێتی تاوانیی ئیقرار کردبوو، وەك ئەوەی تەمەنی دەسپێکردنی بەرپرسیارێتی بەرز بکاتەوە، وەك ئەوەی یاسای چاودێری منداڵان ئەم تەمەنەی لە تەواوکردنی حەوتەمین ساڵی تەمەنەوە بۆ تەواوکردنی نۆهەمین بەرزکردەوە.[1]

٤ - یاسا نوێیەکە بڕیاری لەسەر عوزرێکی یاسایی دیاریکراو دەرکرد، وەك لێبوردن لەو تاوانکارەی هەواڵ دەدات بۆ دەسگیرکردنی تاوانکارانی گرووپە مافیاییەکەی خۆی.[2]

---

[1] قانون رعاية الاحداث رقم(٧٦) بۆ ساڵی١٩٨٣ مادەی(٤٧): " دلوای جەزایی لەسەر کەسێك تۆمار ناکرێت کە لە کاتی ئەنجامدانی تاوانەکەدا نۆ ساڵی تەمەنی تەولو نەکردبێت".
لە کاتێکدا پێشتر ساڵی ئاوەز(تمیز) تەولوکردنی حەوت ساڵی بوو...مادەی ٢/٧٩ لە مەدەنی عێراقی، ژمارە ٤٠ ساڵی ١٩٥١.

[2] المادة (٥٩) من قانون العقوبات العراقي النافذ.

٥ ـ یاسا نوێیەکە پایە یان مەرجێکی نوێی هێنایە ئاراوە کە لە یاسا پێشـووەکەدا نەبوو.

٦ ـ ئەگەر هەردوو یاسای نوێی و کۆن باشـترینی لـە خـۆ گرتبـوو، بـۆ تۆمـەتبار، ئەوکات پێویستە لەسەر دادوەر ئەوەیان پیادە بکات کە باشترە بۆ تۆمەتبار.

٧ ـ ئەو یاسایەی بڕیار لەسەر یەك سزا دەدات باشـترە لـەوەی بڕیـاری دوو سـزا دەدات، وەك زیندان و غەرامە کردن.

١٠٨

رێسای
(لا ضرر ولا ضرار)[1]
زیان بە خەڵکی مەگەیەنە و بە زیان وەڵامی زیان مەدەرەوە

لە هەندێك نووسراودا[2] ئەم رێسایە بە دەربڕینی(الضرر یزال) هاتووە، بەڵام ئەمە لقێکە لە لقەکانی ئەو رێسایە سەرەوە، جۆرێکە لە جۆرەکانی رەگەزی ئەو رێسایەی سەرەوە.

ئەم رێسایە لە سەر زمانی پێغەمبەر(ﷺ) هاتووە.[3]

ئاشکرایە کە هەردوو وشەی (ضرر) و (ضرار) بە لە رووی رێزمانەوە(نەناسراون) و لەگەڵ (نەفی)دا بەکارهاتوون، یەکێك لە یاساکانی زانستی بنەماکانی فیقهیش دەڵێت لەم حاڵەتانەی خوارەوەدا مانای (گشتیبوون) دەگەیەنێت:

أ ـ هەرکات لە گەڵ (نەفی)دا هات وەك ئەم رێسایەی باسی دەکەین.

ب ـ لەگەڵ (نەهی)دا هات وەك فەرموودەی خوای گەورە: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَسْخَرْ قَومٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلاَ نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ﴾ الحجرات ١١، هەردوو وشەی (قوم) و (نساء) نەناسراون و لەگەڵ (نهي)دا هاتوون و مانای گشتیبوون دەگەیەنێت، مەبەستیش لە (قوم) هەموو نێرینەیەك و (نساء)یش هەموو ئافرەتێك دەگرێتەوە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م١٩.

[2] مثل القواعد الفقهية الكلية الخمس الكبرى، محمد بن مسعود، ص ٣٢٥ و ما يليها.

[3] جامع العلوم والحكم، الحديث الثاني والثلاثون لاضرر ولا ضرار.

ج ـ هەروەها مانای گشتیبوون دەگەیەنێت ئەگەر لەگەڵ مەرجدا هات، هەروەك لە فەرموودەی خوای گەورەدا هاتووە: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾ الحجرات.

د ـ ئەگەر ئاکارێکی گشتی درابێتە پاڵی، وەك فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ.... وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ...﴾ الحجرات ٦.

مەبەستیش لە (لاضرر) ئەوەیە بە بێ پاساوی شەرعی دروست نیە زیان بە کەسی تر بگەیەنرێت، مەبەستیش لە (لاضرار)یش ئەوەیە لە تۆڵە مەدنیەکاندا دروست نیە زیان بە زیان وەڵام بدرێتەوە، بەڵکو زیانلێکەوتوو پێویستە لەسەری بگەڕێتەوە بۆ دادگا و دلوا لەسەر زیانلێدەر تۆمار بکات و دلوای شتێکی هاوێنەی پێبدات ئەگەر هاوێنەی هەبوو، ئەگەر نرخیەکانیش بوو نرخەکەی پێبدات.

بەڵام لە تۆڵە تاوانیەکاندا دروستە زیان بە زیان وەڵام بدرێتەوە، هەروەك لە تۆڵەی شەرعیدا(قصاص)هەیە لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا[1] أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأَنفَ بِالأَنفِ وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ﴾المائدة ٤٥. لەم ئایەتە پیرۆزەدا زیان بە زیان وەڵام دەدرێتەوە لەسەر بناغەی تۆڵە لێکردنەوەی شەرعی، بۆیە هەرکەس مرۆڤێك بکوژێت دەکوژرێتەوە و بە هەمانشێوەش بەشەکانی تر.

گرنگی ئەم ڕێسایە:

ئەم ڕێسایە لە گرینگترین ڕێساکانی شەریعەتە و گەلێك بابەتی گرنگی شەریعەتی لەسەر بونیات دەنرێت. خەطیبی بەغدادی دەڵێت: لە (عبدالله بن ابی دلود سجستانی)م بیست وتی لە (ابا سلیمان بن الاشعث)م بیست دەیوت: "فیقهی ئیسلامی لەسەر پێنج فەرمووده بونیات نرلوه، (الحلال بيّن والحرام بيّن: حەڵاڵ و حەرام ڕوونن)[2] و فەرموودەی (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ: لاضرر ولا ضرار) و فەرموودەی

---

[1] أي في التوراة.
[2] صحيح البخاري ٢٨/١، رقم ٥٢..و صحيح مسلم، ج٢١٩/٣، رقم ١٥٩٩.

(إنما لأعمال بالنيات وإنما لكل إمرئ ما نوى)[1] و فەرموودەی (إنما الدين النصيحة)[2] و فەرموودەی (ما نهيتهم عنه فأجتنبوه وما أمرتكم به فأتوا منه ما استطعتم)"[3][4]

بە پێی فەرموودەکان ڕێسای (زیان مەگەیەنە و بە زیان وەڵامی زیان مەدەرەوە) لە پایەکانی شەریعەتی ئیسلامە. ئەم ڕێسایەش سەرەکیە و گەلێك لقی لێدەبێتەوە، بە دەربڕینێکی تر ڕەگەزێکە و لقی لەژێردایە، بەڵام زانایانی بنەماکانی فیقهو توێژەران هەر لقێکیان بە سەربەخۆیی وەك ڕێسایەك باسکردووە، لەکاتێکا پێویستە هەموو لقەکان یان جۆرەکان لە ژێریدا کۆبکرێتەوە باس لە حوکمەکانی بکرێت تا پێچەوانەی لۆجیك نەبێت کە جۆر و لقەکان بە جیاواز دەزانێت و لە ژێر ڕەگەزەکەیدایە وەك چۆن تایبەتتر لە ژێر گشتیتردایە.

هەندێك لەو لق و جۆرانەی کراون بە ڕێسای سەربەخۆ:

١- ڕێسای (الضرورات تجيز المحظورات)؛

پێشتر بە درێژی باسمان لێکرد.

٢- ڕێسای (زیان بە هاوێنەی خۆی لانابرێت)[5] یان (زیان بە زیان لانابرێت)؛

زیانگەیاندن ستەم و دەستدرێژیە و لە ڕووی شەرعیەوە حەرامە، بۆیە پێویستە بە هەر هۆیەك بێت لابرێت، بۆ نموونە لەو فرۆشراوەدا کە خەوشی تێدایە، کڕیار دەتوانێت گرێبەستەکە هەڵبوەشێنێتەوە ئەگەر بکرێت بسەلمێنرێت خەوشەکە پێش وەرگرتن هەبووە و پاساوی هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستەکە دەدات بۆ لابردنی زیانەکە، گەر بەربەستێك نەبێت، لە بەربەستەکانیش هەبوونی خەوشی نوێیە لە لای کڕیار، کە لەم حاڵەدا دروست نیە گرێبەستەکە هەڵبوەشێنرێتەوە، بەڵکو پێویستە

---

[1] صحيح البخاري١/٣، رقم...و صحيح مسلم١٥١٥/٣، رقم ١٩٠٧.

[2] سنن النسائي ١٥٦/٧، رقم ٤١٩٧.

[3] صحيح مسلم ١٨٣٠/٤، رقم١٣٣٧.

[4] احمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، مكتبة المعارف، الرياض، تحقيق د. محمد الطحان، ١٤٠٣ه.

[5] مجلة الاحكام العدلية، م٢٥.

لەسەر فرۆشیار (لێداشکان) بدات، مەبەستیش لە فرۆشرلو جیاوازی نرخی فرۆشراوەکەیە لە نێوان بێخەوشی و ساغیدا.

٣- ڕێسای (ئەوەندەی دەکرێت پێویستە زیان ڕوونەدات)[1]؛

ئەمەش لە نێو چێوەی ڕێسای(زیان مەگەیەنە و بە زیان وەلامی زیان مەدەرەوە)دایە، بۆ نموونە داگیرکردن زیانێکە و پێویستە بە گێڕانەوەی داگیرکراوەکە کۆتایی پێبهێنرێت ئەگەر کرا، گەر نەشکرا پێویستە بریتی داگیرکراوەکە بدرێتەوە بە خاوەنەکەی ، لە هاوڕێنەداردا هاوڕێنە و لە نرخداریشدا نرخەکەی.

پێویستە ئەم ڕێسایەش بەم شێوەیە دەسکاری بکرێت: (ئەوەندەی بکرێت پێویستە زیان لابرێت)

چونکە نەهێشتنی ڕوودانی شتێك پێش ڕوودانی دەبێت، بەلام لابردنی پاش ڕوودانی دەبێت، ڕوونیشە کە زیان پاش ڕوودانی لادەدرێت، بۆیە پێویستە شتە داگیرکراوەکە یان دزراوەکە بگەڕێنرێتەوە لەگەڵ بژاردنی ئەو زیانەی لە شتەکە کەوتووە.

٤- ڕێسای (زیانی زۆرتر بە زیانی کەمتر لادەبرێت)[2].

ئەم ڕێسایەش لقی ئەو ڕێسا سەرەکیە یە کە باسمانکرد، بۆ نموونە ئەو کەسەی ئەندامێکی لەشی وەك قاچی یان دەستی تووشی سەرەتان بوو، دروستە لە ڕووی پزیشکیەوە ببڕێتەوە تا نەخۆشیەکە نەگات بە ئەندامەکانی تریش، چونکە بڕینی ئەم ئەندامە زیانی کەمترە لەوەی هەموو لەشی تووشی نەخۆشیەکە ببێت.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٣١.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م٢٧.

٥- ڕێسای (ئەگەر دوو حاڵەتی خراپ لەگەڵ یەکدی ناتەبا بوون ئەوەیان ئەنجامدەدرێت کە زیانی کەمترە)[1]؛

بۆ نموونە لەباربردنی کۆرپەلە هەم زیان و هەم دەستدرێژیە بۆ سەر ژیانی منداڵەکە، بەڵام ئەگەر لیژنەیەکی پزیشکی پسپۆڕ سەلماندی کە رووی پزیشکیەوە مانەوەی منداڵەکە لە سکی دایکیدا مەترسیە بۆ سەر ژیانی دایکی، پێویستە لەباربرێت، چونکە دڵنیایین لە ژیانی دایکی، بەڵام ژیانی کۆرپەکە ئەگەرداره و هەرکات دوو شتی دڵنیا و ئەگەردار بەرانبەر بوونەوە، پارێزگاری لە دڵنیاکەیان دەکەین.

٦- ڕێسای (لە پێناوی ڕوونەدانی زیانی گشتیدا زیانی تایبەت قبووڵدەکرێت)؛[2]

واتای ڕێساکە: زیانی گشتی تووشی هەموو کەس دەبێت و تایبەت نیە بە کەسێکەوە، ڕێسای بنەمایی گشتیش ئەوە دەخوازێت کە هەرکات بەرژەوەندی تاك و گشتی بەرانبەر یەك وەستانەوە،بەرژەوەندی گشتی پێشدەخرێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش:

ئەو زەویانەی موڵکی تایبەتن لە بەرانبەر بژاردنێکی دادپەروەرانەوە دەکرێن بە موڵکی گشتی بۆ فراوانکردنی دامەزراوە گشتیەکان و خاوەنەکانیشیان بۆیان نیە دژی ئەم کارە بوەستنەوە، چونکە پێویستە بەرژەوەندی گشتی بەسەر بەرژەوەندی تاکدا پێش بخرێت و زیانی تاك قبولْ دەکرێت لە پێناوی ڕوونەدانی ئەو زیانەی لە بە گشتینەکردنی ئەو زەویە تایبەتانەوە ڕوودەدات.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٢٨.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م ٢٦.

٧- ڕێسای (ڕێگرتن لە خراپە لەپێشترە لە بەدیهێنانی سوود)[1]؛

واتە ئەگەر خراپەیەك و سوودێك بەرانبەر بوونەوە بە شێوەیەك کە بەدەستهێنانی سوودەکە تەنها بە کردنی خراپەکە دەبوو، پێویستە واز لە سوودەکە بهێنین بە نەکردنی خراپەکە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە: ڕێگە لە خاوەن موڵك دەگیرێت دەسکاری موڵکەکەی بکات ئەگەر ئەو کارەی زیانێکی گەورە بە دراوسێکەی بگەیەنێت.[2]

٨- ڕێسای (ئیحتیاجی دەچێتە ئاستی زەرورەت، گشتی بێت یان تایبەت)[3]؛

ئیحتیاجی گشتی ئەوەیە کە تایبەت نەبێت بە خەڵکانێك یان هەرێمێکەوە، وەك پێویستی خەڵك بە کرێدان و کرێگرتن. زانایانی حەنەفی باوەڕیان وایە کە ئەسڵ لە گرێبەستی کرێداندا ئەوەیە بەتاڵ بێت، چونکە جێگەی گرێبەستەکە کە سوودەکەیەتی لە کاتی گرێبەستەکەدا بوونی نیە، واتە وارسێکە و لەگەڵ تازەبوونەوەی کاتدا تازەدەبێتەوە. من باوەڕم وایە ئەم رایە هەڵەیە، چەنکە تێکەڵکردنی سوودە(کە وزەی نێو ئەستۆیە) لەگەڵ سوود وەرگرتنە لە شتەکە، ئەوە سوودوەرگرتنەکەیە کە لەگەڵ کاتدا تازەدەبێتەوە نەك سوود، کرێدەرەکە لە ماوەی کرێگرتنەکەدا خاوەنی ئەستۆکەیە، کرێگرەکەش خاوەنی سوودەکەیە و خاوەنداریەتی هەردوولایان ناتەواوە، بۆیە راست ئەوەیە نموونەی (سەلەم) بهێنرێتەوە بۆ نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایە، کە بریتیە لە: فرۆشتنی رەگەزێکی دیاریکراوە کە ئاکار و ئەندازە و ماوەی دیاریکراوی هەبێت.[4] چونکە ئەوشتەی گرێبەستەکەی لەسەر دەکرێت لە کاتی گرێبەستەکەدا بوونی نیە و لەبەر پێویستی خەڵك پێی وەك هەڵاوێردنێك ڕێگای پێدراوە. ئەوەتا خاوەن سەرمایەکە پێویستی

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٣٠.
[2] الاستاذ منير القاضي، شرح المجلة ٨٩/١.
[3] مجلة الاحكام العدلية، م ٣٢.
[4] الميزان الكبرى للشعراني ٦٣/٢.

بەوە هەیە سەرمایەکەی بخاتە کارەوە و خاوەن کێڵگەکەش پێویستی بەوە هەیە زەویە کشتوکاڵیەکانی وەبەر بهێنێت، بۆیە کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) کۆچی کرد بۆ مەدینە و بینی خەڵکی کار بە سەلەم دەکەن، ڕێگای پێدا و فەرمووی: ((مَنْ أسْلَفَ(أسلَمَ) فِي تَمْرٍ فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أجَلٍ مَعْلُومٍ: هەرکەس سەلەم دەکات لە خورمادا با لە پێوانە و کێشانە و کاتی زانراودا بیکات))[1].

۹- ڕێسای (زیان لادەبرێت)[2]

واتە پێویستە ڕێگە لە زیان بگیرێت هەرکات زیانلێکەوتوو داوای کرد، چونکە ستەمە و لابردنی ستەمیش پێویستە. لابردنی زیانیش بە چوار شێوە دەبێت:

أ- بە هۆی لابردنی زیانەکەوە زیانی تر ڕوونەدات.

ب- زیان بە کەسی تر بگات، بەڵام زیانەکەی کەمتر بێت.

ج- زیانێکی هاوشێوە بگات بە کەسێکی تر.

د- زیانێکی گەورەتر لە کەسێکی تر بدات.

لابردنی زیان بە دووشێوەکەی کۆتایی دروست نیە، چونکە دروست نیە زیانێك لابەریت بە زیانێکی گەورەتر یان هاوشێوەی زیانی لابراو.

۱۰- ڕێسای (پێویستیەکان بە پێی پێویست ڕێگای پێدەدرێت)[3]

واتە ئەوەی لەبەر پێویستی ڕەوادراوە بەو ئەندازەیە بەکارهێنانی ڕەوایە کە پێویستە و دروست نیە لەو سنوورە دەرچێت. باشتر وایە ئەم ڕێسایە بەم شێویە بگۆڕدرێت: (ئەوەی لەبەر پێویستی ڕێگای پێدراوە بە پێی پێویستیەکەش دەبێ بەکاربهێنرێت).

---

[1] ئیبن ماجە گێڕاویەتەوە، تەماشای ئەم سەرچاوەیە بکە: التحقيق في مسائل الخلاف لابن الجوزي، كتاب البيوع، مسائل السلم.

[2] مجلة الاحكام العدلية، م ٢٠.

[3] مجلة الاحكام العدلية، م ٢٢.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایەش:

أ ـ ئەگەر کەسێك لەماڵەکەیدا شتێکی نوێی دروستکرد بە شێوەیەك دەیڕوانیە سەر شوێنی دانیشتنی دراوسێکەیدا، داوای ئەوەی لێدەکرێت بە شێوەیەك بیکات کە لەوێوە چاوی بە عەورەتی دراوسێکەی نەکەوێت.

ب ـ ئەگەر کەسێك نزیك بوو لە برسان بمرێت، دروستە بۆی بەو ئەندازەی لە مردن ڕزگاری دەکات لە خواردنی کەسیتر بخوات، بەو مەرجەی لە پاشان ئەگەر خاوەنەکەی داوای بژاردنی کرد بۆی ببژێرێت.

ج ـ دروستە لە جومعەیەك پتر بکرێت لە شوێنێکدا لەبەر سەختی کۆبوونەوەی خەڵکی لە یەك شوێندا، تا ئەو ئەندازەیەی سەختیەکە نامێنێت، بۆ نموونە ئەگەر بە دوو جومعە سەختیەکە نەدەما دروست نیە بکرێت بە سێ جومع[1].

د ـ دروست نیە پتر لە بەشی دیاریکراوی میرات بدرێت بە هەندێك لە میراتگران، مەگەر میراتگرەکانی تر مۆڵەت بدەن.

هـ ـ دروست نیە وەسیەتکردن بە پتر لە سێیەك، مەگەر میراتگرەکان پاش مردنی وەسیەتکار مۆڵەت بدەن.

و ـ ئەو کەسەی شتێك دەفرۆشێت بە کەسێکی تر و کڕیار هەژاردەکەوێت پێش ئەوەی پارەکە بدات، فرۆشیار بۆی هەیە فرۆشراوەکە وەریگرێتەوە.

ز ـ دروستە بۆ ژن هاوسەریەکەی لە ڕێگەی دادگاوە هەڵبوەشێنێتەوە ئەگەر بە هۆی هاوسەریەکەیەوە لە ڕووی مادی و مەعنەویەوە تووشی زیان دەبوو.

ح ـ دروستە سکی مردوو هەڵدڕین ئەگەر کۆرپەلەی زیندووی تێدابوو، یان داراییەکی زۆر گرانبەهای تێدا بوو.[2]

---

[1] الاشباه النظائر للسيوطي، ١/٢٨٧.

[2] القواعد الفقهية الكبرى للاستاذ محمد بن مسعود، ص٣٢٥ و پاشتر.

ئاشکرایە ئەم (١٠)ڕێسایە و لقەکانیان لقی ئەو ڕێسا سەرەکیەن لە سەرەتاسەکەدا هێناومانە ڕەگەزە و هەموو ڕێساکانی تر جۆرن بۆی. لەم بارەیەوە گەلێکجار ڕوونکردنەوە لەم پەرتووکەدا دراوە.

ئەم ڕێسایە ڕێبازی پێغەمبەرە (ﷺ) و لە قورئانی پیرۆزیشدا ئایەتی زۆر لەم بارەیەوە هەیە، بۆ نموونە:

١ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿ .... وَلاَ تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَاراً لِّتَعْتَدُواْ...﴾البقرة٢٣١.

٢ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿ ... لاَ تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ...﴾البقرة ٢٣٣.

٣ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿ ... وَلاَ يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلاَ شَهِيدٌ...﴾البقرة ٢٨٢.

٤ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿...وَإِن كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلاَلَةً أَو امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِن كَانُوَاْ أَكْثَرَ مِن ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاء فِي الثُّلُثِ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَآرٍّ وَصِيَّةً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ﴾النساء١٢.

٥ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿ ... وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ...﴾ الطلاق٦.

ڕێسای

(لا ضمان على مؤتمن ما لم يقصر أو يفرط)

ئەو کەسەی وەك متمانەپێکراو شتێکی لەبەردەستدایە، بە فەوتانی ئەو شتە زامن نابێت گەر کەمتەرخەم نەبێت

بەڵگەنەویستە ئەوکەسەی دارایی کەسێکی تری لەبەردەسدایە، یان بە ڕێگایەکی دروستە وەك دەستی کرێگر لەسەر ئەو شتەی بەکرێگیراوە، یان دەستی قەرزدەری بارمتەکار لەسەر بارمتە، وە دەستی خوازەر لەسەر ئەو شتەی خوازراوە.

لەم حاڵەتانە و هاوێنەکانیاندا ئەو دەستە بە دەستێکی متمانەدار دادەنرێت زامنی فەوتانی نابێت گەر کەمتەرخەم نەبوو لە پاراستنیدا.

بەڵام ئیمامی عەلی(ﷺ) دەستی کرێگرتەی هاوبەشی لەم ڕێسایە هەڵاوێردووە،کە ئەوکەسەیە کار بۆ چەندکەسێك دەکات وەك بەرگدروو، دارتاش و هاوێنەکانیان، بە زامنی داناون لەبەر پاراستنی بەرژەوەندی خاوەن کەرەستە سەرەتاییەکان، فەرموویەتی بەرگدروو زامن دەبێت ئەگەر پارچەکە لەلای فەوتا، هەروەها بەڵێندەریش زامنی فەوتانی کەرەستەکانی خانووبەرە دەبێت کە بۆ خاوەن پرۆژەکە دەگەڕێتەوە، چ هەموی بێت یان هەندێکی، چونکە دەستی بەڵێندەر بە زامن دادەنرێت. وە کاتێك پرسیار کرا لە ئیمامی عەلی چۆن کار بەم زەمانەتە دەکات لە کاتێکدا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((لا ضَمَانَ عَلَى مُؤْتَمَنٍ: ئەو کەسەی متمانەپێکراوە لە سەر ئەو شتەی لە لایەتی، زەمانەتی لەسەر نیە))[1]ئەویش لە وەڵامێکی بەناوبانگدا فەرمووی: ((لا

---

[1] (حديث مرفوع) اتحاف المهرة، مسند جابر بن عتيك الانصاري الاوسي.

يُصلح الناس إلا ذلك: تەنها ئەمە بۆ خەڵك بەسوودە))، زانایانی حەنەفیش ئەم ڕایەیان پەسەندکردووە.

هەروەها لە ئیمامی عەلیەوە گێڕراوەتەوە کە فەرموویەتی: ((من أجّر أجيراً فهو ضامنٌ: ئەوکەسەی کەسێکی تر بەکرێ بگرێت بۆ کردنی شتێك، بەکرێگیراوەکە زامنە))[1] مەبەستیش لە بەکرێگیراو ئەو کەسەیە کار بۆ چەندکەس دەکات، وەك بەرگدروو و بۆیاخچی و بەڵێندەر و کەسانی تر.

بەڵام دەستی داگیرکار و دز لە سەر داگیرکراو و دزراوەکە پێی دەوترێت دەستی زەمانەت و ئەگەر لە لایان فەوتا(هەمووی یان بەشێکی) ئەوا لێی بەرپرس دەبن، کەمتەرخەم بن یان نا.

---

[1] المصنف لابن ابي شيبة، ١٢٧/٦.

١١٠

ڕێسای

(لا عبرة بالظن البين خطؤه)[1]

ئەو گومانەی هەڵەبوونی ڕوونە، بە هەند وەرناگیرێت

واتە ئەگەر کەسێك لەسەر بناغەی گومانێك کارێکی کردوو پاشان هەڵەبوونی گومانەکە دەرکەوت، ئەو کارە بەهەند وەرناگیرێت.

لە نموونە کردەییەکانی ئەم ڕێسایە:

١ ـ ئەگەر کەسێك وایزانی قەرزاری کەسێکە و بەو ئەندازەیە پارەی دلیە کەسەکە، پاشان بۆی دەرکەوت قەرزاری نیـە، دەتوانێـت پارەکـەی لـێ وەریگرێتـەوە، چونکە شایانی ئەو پارەیە نەبووە.

٢ ـ ئەگەر لەگەڵ کەسێك ڕێکەوتن(صلح)ێکی کرد، پاشـان بـۆی دەرکـەوت هـیچ شتێکی لەسـەر نـەبووە، دەتوانێـت ئـەوەی لـە بـڕیتی ڕێکەوتنەکـە داویـەتی وەریبگرێتەوە.

٣ ـ ئەوکەسەی دارایی کەسێك دەفەوتێنێت بەو پێیەی بە دارایی خۆی دەزانێت، ئەو گومانەی بە هەند وەرناگیرێت و پێویستە بیبژێرێت.

٤ ـ ئەگەر پیاوێك لەسەر بناغەی فەتوای موفتی یان دادوەر دانی بـەوەدا نـا کـە تەڵاقی ژنەکەی کەوتووە، پاشان ڕوونبوویەوە تەڵاقەکەی نەکەوتووە، ڕاستی ڕووداوەکە بە هەند وەردەگیرێت نەك گومانی هەڵە.

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٧٢.

٥ ـ ئەگەر دانی بەوەدا نا کە قەرز یان مافێکی تری کەسێکی دیاریکراوی لەسەرە و دانپێدانراوەکەی پێدا، پاشان بۆی دەرکەوت هەڵەبووە، مافی وەرگرتنەوەی هەیە، چونکە پێدان یان وەرگرتنێکی نا دروستە و هۆیەکی دروستی نەبووە.

٦ ـ ئەگەر نەفەقەیەکی کێشا بە فەرمانی دادوەر یان فەتوای موفتی و پاشان دەرکەوت لەسەری نەبووە، بۆی هەیە نەفەقەکە وەربگرێتەوە، چونکە هۆی راستەقینەی نەبووە و هەر پابەندیەکیش هۆیەکی نەبێت بەتاڵە.

پوختەی بابەت ئەوەیە کە هەر پێدان و وەرگرتنێکی ناشایان لەسەر بناغەی گومانێکی هەڵە پێویستە مافی گەڕاندنەوەکە بدات بەهۆی نەبوونی پابەندیەوە.

ڕێسای
(لا غلو ولا تكلف في الدين)[1]
زێدەڕۆیی و زۆرلەخۆکردن لە ئایندا نیە

ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە هەرکەس خواپەرستیەك بە زۆرلەخۆکردن ئەنجام بدات یان بۆی هەبێت تووشی زیانی تەندروستی بکات، وەك ئەوەی لە کاتی نەخۆشیدا ڕۆژوو بگرێت، یان زۆر پیربێت یان لە سەفەردا بێت، خواپەرستیەکەی زۆر لەخۆکردنە پتر لەوەی داوای لێکراوە، بەم کارەی وازی لەو ڕوخسەتە هێناوە کە خودا بۆ پاراستنی بەرژەوەندی مرۆڤەکە پێیبەخشراوە، ئەو کارەی نارەوایە بەپێی فەرموودەی خوای گەورە: ﴿ ... فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾البقرە ١٨٤.

دیارە ڕۆژووگرتن باشترە گەر ترسی ئەوەی نەبوو تووشی زیانێکی تەندروستی بێت، وەك ئەوەی بە فڕۆکە سەفەری کرد و هەستی بەوە نەکرد کە تووشی زیانێکی تەندروستی دەبێت، چونکە وازهێنان لە ڕوخسەت ڕوو وەرگێڕانە لە میوانداری پەروەردگار و پێچەوانەی فەرمانیەتی، پێچەوانەی ئەم فەرموودانەی خوای گەورەیە: ﴿...يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾البقرە١٨٥. ﴿ ... وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ..﴾الحج ٧٨.

---

[1] لە سەرچاوەکانی ئەم ڕێسایە لە قورئاندا ئەم ئایەتانەیە:
١ـ ئایەتی: ﴿ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ﴾ ص ٨٦
٢ ـ ئایەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَسْأَلُواْ عَنْ أَشْيَاء إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ..﴾المائدة ١٠١

ڕێسای
(لا نفاذ لتصرف تعلق به حق الغير)[1]
ئەو هەڵسوکەوتەی مافی کەسی تری پێوەیە جێبەجێ ناکرێت

لە نموونە کردەییەکانی ئەم ڕێسایەش:

یەکەم: وەسیەتکردن پتر لە سێیەکی میراتیەکە

وەسیەتەکە دەوەستێنرێت سەبارەت بە پتر لە سێیەکی میراتەکە، پاش دەرکردنی قەرز و مەسرەفی گواستنەوەی مردوو بۆ گۆڕستان.

مەبەستیش لە وەستان ئەوەیە کە هەڵسوکەوتەکە دادەمەزرێت بەڵام هیچ شوێنەوارێکی نابێت لە ماف و پابەندی، مەگەر پاش مۆڵەتی ئەو کەسەی مۆڵەتی بەدەستە، کەواتە وەسیێتکردن بە پتر لە سێیەکی میراتی لەسەر مۆڵەتی میراتگران وەستاوە و مۆڵەتەکەش ئەم سێ مەرجەی پێویستە:

مەرجی یەکەم: میراتگرەکە بتوانێت شت ببەخشێت، بەوەی کە عاقڵ و باڵغ و سەربەست بێت.

مەرجی دووەم: پێویستە میراتگرەکە بزانێت زیادەکە چەندە، وەگەرنا مۆڵەتەکە بەتاڵە.

مەرجی سێهەم: پێویستە مۆڵەتەکە پاش مردنی وەسیەتکارەکە بێت، نەبادا زۆرلێکرانی شەرمی بێت، چونکە ئەگەر میراتگرەکە لە ژیانی وەسیەتکارەکەدا

[1] سەرچاوەی ئەم یاسایە کۆدەنگی زانایانە.
مجلة الاحكام العدلية، م ١١٩٢.

مۆڵەتی دابێت ڕەنگە وا لێکبدرێتەوە لەبەر ڕێزی وەسیەتکار یان شەرمکردن لێی مۆڵەتی داوە، ئەوەش بە زۆرلێکرانێکی مەعنەوی دادەنرێت لەسەر میراتگر لە لایەن وەسیەتکارەوە.

دووەم: وسیەتکردن بۆ میراتگر لای هەندێک لە زانایان:

دەربارەی وەسیەتکردن بۆ میراتگر زانایان سێ رای جیاوازیان هەیە:

رای یەکەم: وەسیەتکردن بۆمیراتگر بەتاڵە، چونکە ئەو ئایەتەی باسی وەسیەت بۆ دایك و باوك و خزمان دەکات بە ئایەتەکانی میرات هەڵوەشاوەتەوە و ئایەتەکەش دەفەرموێت: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾البقره ١٨٠، پێغەمبەریش(ﷺ) داکۆکی لەسەر ئەم هەڵوەشاندنەوە کردووە کە دەفەرموێت: ((إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى لِكُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ: بێگومان خودا ماف هەموو خاوەن مافێکی داوە، ئیتر وەسیەتکردن بۆ میراتگر نیە))[1] . دەڵێین: بە پێی ئەم فەرموودەیە وەسیەتکردن بۆ میراتگر بەتاڵە، میراتگر مۆڵەت بدات یان نا، ئەمەش رای مالیکیەکانە. بەڵام ئەوەی کە دەڵێن ئایەتی وەسیەت هەڵوشاوەیە هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە هەڵوەشانەوەی ئایەت لە قورئاندا نیە، هەروەك بە بەڵگەی عەقلی و گێڕانەوە(نقلی) سەلماندوومە لەو پەرتووکەمدا (التبيان في لرفع غموض النسخ في القرآن)، کەواتە ئایەتەکانی میرات گشتیبوونی ئایەتەکانی وەسیەتی تایبەتکردووە و وەسیەتکردنی بۆ میراتگر لێدرهێناوە و ڕەوابوونی وەسیەتی بۆ ئەوانە هێشتۆتەوە کە لەبەر هۆیەك لە هۆکان میرات نابەن، وەك جیاوازی ئاین یان بێبەشبوونی(حجب) بەهۆی میراتگرێکی بەهێزترەوە.

رای دووەم: وەسیەت دروستە بەڵام بە مۆڵەتی میراتگرەکانی تر، گەر مۆڵەتیان هەبوو پاش مردنی وەسیەتکار دروستە، وەگەرنا بە پێی شوێنەواری گەڕاوە(الاثر الرجعي) بەتاڵە. ئەمەش رای حەنەفیەکان و ئەبازیەکانە.

---

[1] رواه ابوداود

ڕای سێیەم: وەسیەتکردن بۆ میراتگر وەك وەسیەت بۆ ئەوکەسەی میرات ناگرێت دروستە، بەڵام تا سنووری سێیەکی میراتیەکە دروستە و جێبەجێ دەکرێت، ئەگەر لە سێیەك پتر بوو پێویستی بە مۆڵەتی میراتگرەکان هەیە. یاسادانەری عێراقیش ئەم ڕایەی بەکارهێناوە لە یاسای مەدەنی کارپێکراو(م/١١٠٨)دا، بۆیە جیاوازی نەکردووە لە نێوان وەسیەتکردن بۆ میراتگر یان کەسی تر، ئەم ڕایەش بۆچوونی شیعەی ئیمامیە.

بەندەش ڕایەکی چوارەمی هەیە، کە وەسیت بۆ میراتگر دروست و کارپێکراو بێت چ میراتگرەکان مۆڵەت بدەن یان نا، لە چەند دۆخێکدا وەك:

أ ـ ئەو میراتگرەی وەسیەتەکەی بۆ کراوە منداڵ یان کەمئەندام بێت، نەتوانێت کار بکات و بە سەربەرزی بژێوی خۆی بەدەست بهێنێت.

ب ـ ئەو میراتگرەی وەسیەتی بۆ کراوە بەتەنها خۆی ڕۆڵی هەبووبێت لە پێکەوەنانی ئەو سامانەی کە ئێستا بۆتە میراتی، وەك ئەوەی لە دوکانێکی بازرگانیدا یان لە کێڵگەیەکدا لەگەڵی بووبێت، یان هەرشتێکی تری لەم بابەتانە.

ج ـ ئەو میراتگرە خەریکی خوێندن بێت، میراتگرانی تر خوێندنیان تەولو کردبێت.

د ـ ئەو باوکەی وەسیەتەکە دەکات لەسەر ئەرکی خۆی ژنی بۆ هەموو میراتگرەکان هێنابێت، جگە لەوەی کە ماوەتەوە، وەسیەتی بۆ دەکات بەو ئەندازەیەی بۆ ژنهێنانی پێویستە.

هـ ـ وەسیەتبۆکراو بێوەژن بێت(تەڵاقدراو یان مێردمردوو) یان لە ماڵەوە مابێتەوە و شووی نەکردبێت، هیچ هۆکارێکی ژیانی نەبێت بۆ دابینکردنی ژیانێکی باش و ڕێزدارانە.

سێهەم: دەستکاریکردنی بارمتە لەلایەن قەرزاری بارمتەدەرەوە:

ئەوکەسەی داراییەك لە داراییەکانی بخاتە بارمتەوە، خانووبەرە بێت یان گواسترلوە، مافی قەرزدەری بارمتەکاری دێتە سەر، چونکە زەمانەتی قەرزەکەی دەکات ئەگەر قەرزار ئامادەنەبوو بە ویستی خۆی قەرزەکە بداتەوە، یان نەیدەتوانی، دادوەر حوکم دەکات لە مەزاتێکی ئاشکرادا ماڵەکەی بفرۆشێت و قەرزەکەی پێ بدرێتەوە. بۆیە دروست نیە قەرزاری بارمتەدەر دەسکاری ئەو بارمتەیە بکات بە شێوەیەك لە خاوەندارێتی خۆی دەرچێت، چونکە ناتەبایە لەگەڵ حیکمەت و وارسی دانانی بارمتە و ڕەوابوونی، کەواتە ئەگەر قەرزار پێش ئەوەی قەرزەکە بداتەوە و بارمتەکە وەربگرێتەوە بە بێ مۆڵەتی قەرزدەری بارمتەکار کارێکی وەهای کرد، ئەو کارەی دروستە و دادەمەزرێت(چونکە پایە و مەرجەکانی تێدایە) بەڵام کاری پێناکرێت و هیچ شوێنەوارێکی(مافەکان و پابەندیەکان) نابێت، واتە خاوەندارییەتیەکەی ناگوێزرێتەوە بۆ ئەو کەسەی دەکەوێتە ژێردەستی، بەڵکو دەوەستێنرێت تا ئەوکاتەی قەرزدەری بارمتەکار مۆڵەت دەدات، گەر مۆڵەتی دا، جێبەجێ دەکرێت و شوێنەواری دەبێت، قەرزدەری بارمتەکاریش مافی بەشوێنداچوونی هەیە هەروەك لە یاسادا زانراوە، ئەگەر مۆڵەتیشی نەدا بارمتەکە بەتاڵە، چ بارمتەکە تەواوبێت بە دانەوەی قەرزەکە یان نا. بەڵام زانایانی یاسا و یاسا دانراوەکان پێیان وایە کە فرۆشتنەکە دروستە جێبەجێ دەکرێت و شوێنەوارەکانی لێ بەدی دێت، بەڵام قەرزدەری بارمتەدەر مافی بەشوێنداچوون و هەوڵی وەرگرتنەوەی بارمتەکەی هەیە لە کڕیار.

ئێمە پێمان وایە کە ڕای فیقهی ئیسلامی ڕاستر و نزیکترە لە دادپەروەری و لۆژیك و پاراستنی مافی قەرزدەر.

چوارەم: دەستکاریکردنی شتی بەکرێگیراو لە لایەن کرێگرەوە:

ئەوکەسەی ماڵەکەی دەداتە کرێ، خاوەنداریەتی سوودوەرگرتن لە ماڵەکە دەگوێزرێتەوە بۆ کرێگرەکە لە ماوەی گرێبەستی کرێکەدا، بەڵام خاوەنداریەتی ئەستۆ بۆ خاوەنەکەیەتی، کەواتە خاوەنداریەتەکەی ناتەواوە و ناتوانێت دەسکاریەکی وەهای بکات کە خاوەنداریەتەکەی نەمێنێت بە بێ مۆڵەت و ڕەزامەندی کرێگرەکە، ئەگەر ئەم ڕەزامەندیە درا، گرێبەستی کرێگرتنەکە خۆبەخۆ یەکسەر هەڵدەوەشێتەوە لە فیقهی ئیسلامیدا و سوودەکە دەگەڕێتەوە بۆ فرۆشیاری کرێگر، پێویستیشە لەسەر کرێدەر ئەو شتە بەکرێگیراوە رادەستی کڕیار بکات، ئەگەر کڕیار نەیویست کرێدانەکە بەردەوام بێت. ئەوەی شایانی باسە یاسا گرێبەستەکە بە وەستاو دانانێت، بەڵکو بە دامەزراو و جێبەجێکراوی دادەنێت.

پێنجەم: هەڵسوکەوتی لاپرەسەنی(فضولي):

لاپرەسەنی لە فیقهی ئیسلامیدا جیاوازە لە لاپرەسەنی لە فیقهی ڕۆژئاوادا، لای فیقهی ڕۆژئاوا بەوکەسە دەوترێت کارێکی زەروری و پەلە بۆ خاوەنکارەکەی ئەنجام بدات بە بەخشین و چاکەی خۆی، بۆیە ئەم هەڵسوکەوتە بە لاپرەسەن(فضالة) ناوبراوە،[1] دەشگەڕێتەوە بۆ لای خاوەنکارەکەی بۆ وەرگرتنەوەی ئەو ئەندازەیەی سەرفی کردووە. بەڵام لە فیقهی ئیسلامیدا بریتیە لە دەستێوەردان لە کاری کەسێکی تر بە بێ ڕێکەوتنی نێوانیان یان نوێنەرایەتی یاسایی یان دادوەری ، مەرج نیە ئەم دەستێوەردانەش خواستی زەرورەتێك بووبێت و کەسی لاپرەسەن خۆبەخشە و بۆی نیە داوای ئەو مەسرەفە بکاتەوە، بەڵام لای هەندێك زانای وەك (ابن قیم الجوزیة) دەتوانێت. کەواتە ئەوکەسەی سامانی کەسێکی تر دەکڕێت یان دەفرۆشێت بۆ کەسێکی تر بە بێ ئەوەی نوێنەرایەتی خاوەنەکەی پێدرابێت، ئەو گرێبەستە بەلای

---

[1] سەیری پەرتووکمان (التزامات في ضوء المنطق والفلسفة ـ موضوع الفضالة)بکە.

زۆربەی زانایانەوە دادەمەزرێت، بەڵام لەسەر مۆڵەتی ئەوکەسە وەستاوە کە گرێبەستەکەی بۆ کراوە.

زانایان راجیاییان هەیە لەسەر هەڵسوکەوتی لاپرەسەن، لای شافیعیەکان و جەعفەریەکان و زاهیریەکان و حەنبەلیەکان بەتاڵە، لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:

١ ـ دەسەلاتی سەرەکی یان نوێنەرایەتی پێویستە بەسەر ئەو شتەدا کە هەڵسوکەوتی تێدا دەکرێت، بەڵام لاپرەسەن ئەو دەسەلاتەی نیە لەو کرین و فرۆشتنەدا.

٢ ـ پێغەمبەر(ﷺ) نەهی کردووە لەوەی شتێك بفرۆشین کە لای خۆمان نیە، لاپرەسەنیش هەڵسوکەوت لە شتێکدا دەکات کە لای نیە، واتە لەکاتی هەڵسوکەوتەکەدا خاوەنی ئەو شتە نیە.

حەنەفیەکان و مالیکیەکان دەڵێن: کارەکەی رەوایە و دامەزراوە، بەڵام لەسەر مۆڵەتی خاوەنەکە راوەستاوە، بەم بەڵگانەی خوارەوە:

١ ـ ئەو کارە هیچ زیانێکی لەسەر کڕیار نیە، چونکە ئەگەر نەزانێت سوودی هەیە نایکرێت، زیانیشی بۆ خاوەنیەتەکە نیە، چونکە هێشتا خاوەنی شتەکەیە و بە بێ مۆڵەتی خۆی خاوەنداریەتی ناگوێزرێتەوە بۆ کڕیار.

٢ ـ لاپرەسەن کەسێکی خاوەن شایستەیی تەواوە و هەڵسوکەوتکردنە لە سامانێکی نرخدار و شایانی مامەڵە پێکردندا، رێسایەکی گشتیشمان هەیە کە دەڵێت (کارپێکردن بە قسەیەك باشترە لە پشتگوێخستنی).

٣ ـ پێغەمبەر(ﷺ) (عروة البارقي)کردە وەکیل بۆ ئەوەی مەرێکی بۆ بکرێت بە دینارێك، بەڵام دوو مەڕی کری بە دینارێك و مەڕەکە و دینارەکەی هێنایەوە، پێغەمبەریش فەرمووی پێی: ((بارك الله لك في صفقتك: خودا بەرەکەتت پێ ببەخشێت بۆ ئەو مامەڵەیەی کردت))[1] مانای ئەوەیە ئەم هاوڕێیە لاپرەسەن

---

[1] حديث مرفوع، مشكل الاثار للطحاوي، باب بيان ما روي عن رسول الله.

بووە لە کڕینی مەڕێکدا و بەڵگەیە لەسەر ڕەوابوونی لاپڕەسەنی، یاسـادانەری عێراقی[1] و یاسای وڵاتـە عەرەبیـەکانی تـر ڕای مەزهـەبی حەنـەفی و مالیکیـان هەڵبژاردووە.

[1] المدني العراقي النافذ، م ١٣٥.

ڕێساى
(لا يسأل الانسان عن جريرة الغير)
مرۆڤ بەرپرس نیە لە تاوانی کەسانی تر

هەرکەس بەرپرسە لە گوناه و تاوانی خۆی نەك تاوان و گوناهی کەسانی تر.[1]

ئەم نموونانەش هەندێك سەرچاوەی ئەم ڕێسایە یە لە قورئانی پیرۆزدا:

١ ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿ ... وَلاَ تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلاَّ عَلَيْهَا..﴾الانعام ١٦٨.

٢ ـ ﴿..وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى..﴾الانعام ١٦٤، الاسرا ١٥.

٣ ـ ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾ المدثر ٣٨.

٤ ـ ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرّاً يَرَهُ﴾ الزلزلة ٧ ـ٨.

٥ ـ ﴿ ... مَن يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ..﴾النساء ١٢٣.

٦ ـ ﴿وَمَن كَانَ فِي هَـذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلاً﴾الاسرا ٧٢.

٧ ـ ﴿هَلْ جَزَاء الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ ؟﴾الرحمن ٦٠.

٨ ـ ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ﴾ النحل ١٢٦.

٩ ـ ﴿ ... فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ...﴾البقرة ١٩٤.

١٠ ـ ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأَنفَ بِالأَنفِ وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ...﴾المائدة ٤٩.

[1] بگەڕێرەوە بۆ ئەو پەرتووکەمان بە ناوی(المسؤلية الجنائية و يقابل مبدء شخصية الجريمة).

رێسای

(لایكلف المكلف الا بما یندرج تحت استطاعته)

هیچ ئەركێك ناخرێته سەرشانی كەسێكی ئەركدار(مكلف)، مەگەر ئەو ئەركەی تواناى بەجێهێنانی هەیە

أ ـ ئەم فەرموودانەی خوای گەورەش سەرچاوەی ئەم رێسایەن:

١ ـ ﴿لاَ يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا﴾البقرة ٢٨٦

٢ ـ ﴿ ... لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا..﴾البقرة٢٣٣

٣ ـ ﴿...رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ...﴾البقرة ٢٨٦

٤ ـ ﴿ ... لاَ نُكَلِّفُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا..﴾الانعام ١٥٢

٥ ـ ﴿...لاَ نُكَلِّفُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا..﴾الاعراف ٤٢

٦ ـ ﴿...وَلاَ نُكَلِّفُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا..﴾المؤمنون ٦٢

٧ ـ ﴿ ... لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا مَا آتَاهَا..﴾الطلاق ٧

٨ ـ ﴿ ... فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ..﴾التغابن ١٦

ب ـ له سەرچاوەكانی ئەم رێسایەش لە سوننەتی پێغەمبەردا(ﷺ)[١]:

پێغەمبەر (ﷺ) (معاذ) و (ابوموسی)ی نارد بۆ یەمەن و فەرمووی: (یسّرا ولا تعسّرا, وبشّرا ولا تنافرا أو تطاوعا: ئاسانكارین و سەختگیر بن، موژدەبەر بن و خەڵك مەتارێنن یان بگونجێن لەگەڵ یەكدا))[٢].

---

[١] القواعد الفقهية الكلية الخمس الكبرى. ص ٢٢٦ و پاشتر.

[٢] صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب بعث ابي موسى ومعاذ الى اليمن قبل حجة الوداع.

١١٥

ڕێسای
(لاینکر تغیر الاحکام بتغیر الازمان)[1]
گۆڕانی فەرمانەکان بەپێی گۆڕانی کات بە خراپ دانانرێت

ڕاستر وایە بوترێت:

(ئەو فەرمانە ئیجتیهادیانەی لەسەر باو و بەرژەوەندیەکان بونیاتنراون، بە گۆڕانی کات و شوێنەکان دەگۆڕێن)

هۆی ڕاستکردنەوەکە ئەوەیە کە هەموو فەرمانەکان، شەرعی بن یان یاسایی، گۆڕانیان بەسەردا نایەت، بەڵکو هەندێکیان تا مرۆڤ مابێت لەسەر زەوی دەمێنێتەوە.

١ ـ لە فەرمانە نەگۆڕەکان:

أ ـ ئەو فەرمانانەی چەسپیون و دەلالەتیان گومانهەڵنەگرە، وەك چەسپینی سزای تاوانی زینا لە قورئاندا کە بە سەد جەلدە دیاریکراوە لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ...﴾النور ٢. ئەم سزا

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٣٩.
لەم بارەیەوە سەیری ئەم سەرچاوانەی خوارەوە بکە:
فتح القدير٨/٤٣٩ وما بعدها
حاشية الطحاوي ٣/٣٥٩ وما بعدها
حاشية السراجية ص٢٣٦.
التركة والميراث للدكتور محمد يوسف موبى ص٣٧٢ ومابعدها.

دیاریکراوە بە گۆڕانی کات و شوێن ناگۆڕێت و قورسکردن و سووککردن ڕووی تێناکات.

ب ـ فەرمانە باوەڕیەکان(الاحکام الاعتقادیە)، وەك باوەڕ بە خودا، کە بریتیە لە باوەڕێکی یەکلایی و جێگیر و پڕاوپڕ وەك واقیع بە خودا و سیفەتەکانی و ئەو لقانەی لێی دەبێتەوە لە باوەڕبوون بە باوەڕیەکانی تر.

ج ـ فەرمانە پەندئامێزەکان، چونکە گۆڕانی، ئەوە دەگەیەنێت کە پێچەوانەی ڕوودانی بێت لە ڕابوردوودا، ئەو گۆڕانەش درۆ بەرهەم دێنێت و درۆش بە هیچ شێوەیەك نادرێتە پاڵ هەواڵدەر کە خوای پاکو بێگەردە.

د ـ فەرمانە گەردوونیەکان: ئەوانەن کە پەیوەندیان بە پێکهێنەرەکانی گەردوونەوە هەیە کە ملکەچی یاسای سروشتیە.

هـ ـ فەرمانە ڕەوشتیەکان: وەك ڕاستگۆیی و دادپەروەری، ئەو ڕۆژەش نایەت کە ڕاستگۆیی ناشیرین بێت و درۆ باش بێت، هەروەها دادوەری، کە ناشیرین بێت و ستەم جێی بگرێتەوە و باش بێت لای خەڵکی. بە هەمان شێوەی ئەو فەرمانە ڕەوشتیە جێگیرانەی وەك جێگیری مرۆڤن لە ژیاندا.

بەم شێوەیە هەموو ئەو حوکمەی فەیلەسوفان پێی دەڵێن یاسای سروشتی، بە گۆڕانی کات و شوێن ناگۆڕێت.

٢ ـ ئەو فەرمانە ئیجتیهادیانەی لەسەر باو و بەرژەوەندی بونیاتنراون

بە گۆڕانی ئەو باو و بەرژەوەندیانە بەم شێوەیە دەگۆڕێن لە ژێر تیشکی پێداویستی و گۆڕنکاریەکانی ژیاندا:

أ ـ ئەو فەرمانانەی بەپێی گۆڕان و پەرەسەندنی شایستەیی دەگۆڕێن.

بەڵگەنەویستە مرۆڤ بەپێی گەورەبوون و پەرەسەندنی بە چوار قۆناغەکەی ژیانیدا تێدەپەڕێت، بەو پێیەش فەرمانە شەرعی و یاساییەکانی دەگۆڕێن، بەم شێوەیە:

یەکەم: قۆناغی شایستەیی پێویستبوونی ناتەواو(اهلیة الوجوب الناقصة): بریتیە لە گونجانی کەسێك بۆ ئەوەی هەندێك مافی بەسوودی بۆ جێگیربکرێت کە پێویستی

بە قبوولكردن نیە، وەك مافی میرات پاش مردنی میراتدار و مافی وەسیەت پاش مردنی وەسیەتكار و مافی بەرهەمی وەقف ئەگەر لەوكەسانە بوو وەقفیان لەسەر كراوە، وە مافی پاراستنی پێكهاتەی كەسیی خۆی و بێوەبیوونی لە دەسدرێژیكرانەسەر، وە چەسپاندنی ئەم شایستەییە بۆ كۆرپەلە پێش لەدایكبوونی، بەڵام ئەو مافە دارایيانەی بۆی دەچەسپێت خاوەندارێتەكەی جێبەجێ ناكرێت لە حاڵەتی بەدیهاتنی هۆكارەكانیدا، بەڵكو ئەو خاوەندارێە جێگیرە لەسەر ئەوە رادەوەستێت كە بە زیندوویی لەدایك بێت، ئەگەر بە مردوویی لەدایك بوو خاوەندارێەكەی دەچەسپێت بە پێی كاتی هەبوونی هۆكاری خاوەندارێەكە بە شوێنەواری گەڕاوە(الاثر الرجعي)، ئەگەر پاش هەبوونیشی بە مردوویی لەدایك بوو، هەموو ئەو شتەی بۆ ئەو پارێزراوە دەگێڕێتەوە بۆ ئەوكەسەی شایانیەتی لەسەر ئەو گریمانەیەی هەر لە بنەڕەتدا نەبووە.

بەڵام ئەو مافانەی پێویستی بە قبولكردن هەیە چ بە رەسەنایەتی یان نوێنەرایەتی، وەك كڕینی شتێك بۆی، ئەوە ئەو مافەی نیە، چونكە كۆرپەلە پێش لەدایكبوونی پێكهاتەیەكی نیە و جێگرێكی شەرعی یان یاسایی لە سەرپەرشیار(ولي) یان كاریەڕێكار(وصي) و شتی لەم بابەتانەی نیە.[1]

دووەم: قۆناغی شایستەیی پێویستی تەواو(اهلية الوجوب الكاملة): بریتیە لە گونجانی كەسێك بۆ ئەوەی مافی هەبێت و مافیشی لەسەر بێت، واتە مافەكانی دەبێت و هەندێك پابەندیشی دێتە سەر بە لەدایكبوونی بە زیندوویی و ئامادەیی تێدایە لە رێگەی سەرپەرشیارەكەی یان كاریەڕێكەرەكەیەوە لە جێگری ئەوەوە(بە جێگری شەرعی و یاسایی) مافی بۆ بەدەست بهێنن، هەندێك پابەندیشی دێتەسەر، وەك بەخێوكردن(نەفەقە)ی ئەوكەسەی بەخێوكردنی واجبە لەسەری ئەگەر توانای

[1] هەندێك لە زانایان رایان وایە كە دەتوانرێت پێش لەدایكبوون كاریەڕێكار بۆ كۆرپەلە دابنرێت بۆ پاراستنی ئەو مافانەی دەبێت پێش لەدایكبوونی، یاسای سەرپەرشتی دارایی میسری ساڵی ١٩٥٢ز ئەم رایەی بەكارهێناوە..سەیری (المدخل للفقه الاسلامي) ص ٤٨٢، الشيخ عيسى احمد عيسوي.

دارایی هەبوو، وە زەکاتیشی لەسەرە ئەگەر مەرجەکانی زەکاتی تێدا بەدیهات، بە پێی ئەو رایەی زەکات بەو خواپەرستیە دەزانێت کە کۆمەکی تێدا زاڵترە لە خواپەرستی.

بەڵام ئەو کەسەی لایەنی خواپەرستی بە زاڵتر دەزانێت، پێی وانیە زەکات لەدارایی منداڵدا واجب بێت، چونکە منداڵ توانای خواپەرستی نیە.

ئەوەی شایانی باسە کە (شایستەیی پێویستی تەواو) ناکەوێتە ژێر کاریگەری هیچ وارسێکی شایستەییەوە، بۆنموونە ئەگەر پاش مردن شێت بوو، هیچ مافێکی نافەوتێت و هیچ پابەندیەکیشی لەسەر لاناچێت.

سێهەم: شایستەیی ئەنجامدانی ناتەواو: بریتیە لە شیاوی کەسێك بۆ ئەوەی هەندێك هەڵسوکەوت بکات، ئەم شایستەییەش بە تەواوکردنی حەوتساڵی تەمەنی دەبێت لە بابەتە ئاینیەکاندا و تەواوکردنی نۆ ساڵی[1] تەمەنی لە بابەتە تاوانیەکاندا، بەردەوامیش دەبێت تا دەگاتە تەمەنی باڵغی و فەراژی(روشد).

لەم ماوەیەدا ئەو هەڵسوکەوتانەی کە بەتەواوی سوودبەخشن بە راست دادەنرێت بە رەهایی(سەرپەرشتیار مۆڵەتی هەبێت یان نا) وەك قبوڵکردنی باریووەکان، وەك پێبەخشین و دیاری و پاداشتەکان و شتی لەم بابەتە.

ئەو هەڵسوکەوتانەشی کە زیانێکی رەهایە، بە رهایی بەتاڵە(سەرپەرشتیار مۆڵەتی هەبێت یان نا) وەك ئەوەی بە بێ بەرانبەر دارایی خۆی بداتە کەسێکی تر.

بەڵام ئەو هەڵسوکەوتانەی لە نێوان سوود و زیان(قازانج و زیان)دایە وەك کرین و فرۆشتن و کرێدان و بابەتی تری ئاڵوگۆڕ، دادەمەزرێت بەڵام جێبەجێ ناکرێت و لەسەر مۆڵەتی سەرپەرشتیارەکەی دەوەستێت، ئەگەر رای لەسەر بوو دروستەو جێبەجێ دەکرێت بە شوێنەواری گەڕلوە، ماف و پابەندیشی لێوە بەرهەمدێت،

[1] مادەی ١٠٦ لە یاسای مەدەنی عێراقی ئێستا.

ئەگـەر ڕاشــی لەســەر نــەبوو، وەك ئــەوە وەهایــە کــە هــەر نــەبووبێت و هــیچ شوێنەوارێکی شەرعی و یاسایی لێوە بەدینایەت لە مێژووی پێکهێنانیەوە.
ئەوەی شایانی باسە کە شایستەیی ناتەواو لە دۆزە تاوانیەکاندا پاش تەولوکردنی نۆهەمین ساڵی تەمەنی دەبێت.[1]

چوارەم: شایستەیی بەجێهێنانی تـەواو: بریتیـە لـە گونجـانی کەسـێك بـۆ ئـەوەی مومارەسەی مافەکانی خۆی بکات و بەرپرسـیاریتی مـەدەنی و تـاوانی خـۆی لـە ئەستۆ بگرێت بە بێ سەرپەرشتیار یان کاریەرێکەر، وە بەخشـین و گۆڕینـەوەش بەو شێوەیە بکات کە لە شەرع و یاسادا بە هەند وەربگیرێـت و بـە بـێ وەسـتانی لەسەر ڕای کەسی تر. سەرپەرشتیاری(ویلایەت)یش لەسەر نابالغ نامێنێـت پـاش چەسپینی هۆشیاری(رشد)، واتە بە باشی هەڵسوکەوت بکـات لـە داراییەکەیـدا و بتوانێت بەباشی سوودی لێوەربگرێت، چونکە خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ ... فَإِنْ آنَسْتُم مِّنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُواْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ..﴾النساء ٦.
بەم شێوەیە بۆمان دەرکەوت فەرمانەکان بە گوێرەی گۆڕانی شایستەیی مرۆڤ لە کاتە جیاوازەکاندا دەگۆڕێت.[2]

ب ـ ئەو گۆڕانکاریانەی لەسەر گۆڕانی باوەکان و بەرژەوەندیەکان لە پێداویستی و خواسـتەکانی ژیـانی مرۆڤـدا بونیـات نـراون، وەك پـەرەسـەندنی هۆکارەکـانی ژیـانی تەکنەلۆجی و تەندروستی و کۆمەڵایەتی و یاسایی و رامیـاری و کـارگێڕی لـە هـەموو ناوچەکانی سەرزەوی و هەروەها لە بۆشایی ئاسمانیشدا.

[1] مادەی ٤٧ لە یاسای چاودێری نەوجەوانان ژمارە ٦٧ ساڵی ١٩٨٣.
[2] بگەڕێوە بۆ نوسراومان(المدخل لدراسة الشريعة الاسلامية في نمط جديد) لا١٢٣ و پاشتر.

١١٦

ڕێسای
(لأحد الورثة الخروج عن التركة تبرعا أو معاوضة)[1]
یەکێك لە میراتگران بۆی هەیە واز لە میراتیەکە بهێنێت بە خۆبەخشی یان لەبریتی شتێکدا

ئەمەش لە زانستی میراتدا پێی دەوترێت: لێدەرچوون(التخارج).

لێدەرچوون: ئەو گرێبەستەیە کە بەهۆیەوە یەکێك لە میراتگرەکان واز لە بەشی خۆی دەهێنێت بۆ ئەوکەسانەی هاوبەشین لە میراتبردندا، لەبەرانبەر بریتیەکی دیاریکراودا لە دارایی خۆیان یان لە میراتیەکە.[2]

ئەم گرێبەستەش چەند تایبەتمەندیەکی هەیە وەك:

١ ـ مەرج نیە بۆ دامەزرانی گرێبەستەکە خودی شتە میراتیەکان ڕوونبێت لای دوو گرێبەستکارەکە یان بە تەواوی دیاریکراو بێت.

---

[1] لەم بابەتەدا سەیری ئەم سەرچاوانەی خوارەوە بکە:
فتح القدير ٨/٤٣٩ وما بعدها، حاشية الطحاوي ٣/٣٥٩ وما بعدها، حاشية السراجية ص٢٣٦، التركة والميراث للدكتور محمد يوسف موسى ص ٣٧٢ و ما بعدها.

[2] یاسای تۆماری خانوبەرەی عێراقی ژمارە(٤٣) ی ساڵی ١٩٧٠/مادەی ٢٤٦، بەم شێوەیە پێناسەی کردووە: " مەبەست لە لێدەرچوون ڕێکەوتنی هەموو، یان هەندێك لە میراتگران یان خاوەنەکانی مافی گواستنەوە، لەسەر ئەوەی هەندێکیان لە میراتەکە دەرچن یان وازهێنان لە میراتیەکە یان شتی تر بە بریتیەکی دیاریکراو".
مەبەستیش لە مافی گواستنەوە، مافی گواستنەوەی ئەو زەویە ئەمیریانە یان کشتوکاڵیانەی کەوا ئەستۆکەی موڵکی دەوڵەتە و مافی وەبەرهێنانیشی بۆ ئەو کەسەیە وەبەرهێنانی تێدا دەکات، ئەم مافەش دەگوێزرێتەوە بۆ میراتگرەکان بە بێ جیاوازی نێوان نێر و مێ، هەروەك لە شوێنی خۆیدا پشت بە خوا باسی دەکەین.

٢ ـ گرێبەستی لێدەرچوون تەنها لە میراتگرێکەوە بۆ میراتگرێکی تر دەبێت.

٣ ـ ئەگەر لەسەر خانووبەرە گرێبەستەکە کرا، مەرج نیە لـە فەرمانگـەی تاپـەت تۆماری بکەن.

مەرجەکانی لێدەرچوون:

بۆ دامەزرانی ئەم مەرجانە پێویستە:

١ ـ لێکرازیبوون: لێدەرچوون دروست نیە ئەگەر هەموو لایەنەکانی لێکرازی نەبن، بەتایبەتی ئەو میراتبەرەی لە میراتیەکە دەردەچێت، بۆیە ئەگەر هـەر فشـارێك یان زۆرلێکردنی مادی یان ئەدەبی لەئارادابوو لێدەرچوونەکە بەتاڵە.

بەڵام کردنەدەرەوەی هەندێك لە میراتگران وەك کچی ئەوکەسـەی مـردووە یـان خوشکی یان ژنی بە بێ بەرانبەر یان بەرانبەر بریتیەکی کەم و بەبێ ڕەزامەندی تـەواو، بێگومـان بـەپێی شـەرع دروسـت نیـە و لێدرچـوونەکە بەتاڵـە، چـونکە گەڕانەوەیە بۆ سەردەمی نەفامی یەکەم، کە ئافرەتیان لە میرات بێبەش دەکرد.

٢ ـ نابێت میراتەکە پێش دانەوەی قەرزەکان نوقمی قەرز بووبێت، مەگەر یـەکێك لە میراتگرەکان پەیمانی دابێت قەرزەکە لە ماڵی تایبـەتی خـۆی بداتـەوە، یـان خاوەنقەرزەکان دەستیان لە قەرزەکە هـەلگرتبێت، چـونکە میراتەکـە گەرچـی خاوەنداریەتی دەگوێزرێتەوە بۆ میراتبـەران پـاش مردنـی میراتدارەکـە، بـەڵام ئەگەر قەرزی لەسەر بوو دەسـکاریکردنی وەسـتێنراوە و جێبـەجێ ناکرێـت لـە سنووری قەرزەکەدا.

٣ ـ هەموو لایەنەکانی گرێبەستەکە شایستەیی ئەنجامدانی گرێبەستیان هەبێت.

ڕەوایی لێدرچوون:

بەلگەی ڕەوایی لێدەرچوون ئەو گێڕانەوەیـە کـە (تماضـر)ژنـی (عبـدالرحمن بـن عوف) دەڵێت ڕێکەتنیان لەگەڵ کرد لەسەر (٨٣) یان(٨٠) هەزار دینار یان درهەم(بە پێی جیاوازی گێڕانەوەکان) و عبدالرحمن چوار ژنی هەبوو، بەشی ئـەمیش چـارەکی هەشتیەك بوو، واتە ٣٢/١ بەش لە میراتەکەی.

ئەگەر لێدەرچوون بە گرێبەستی ڕێکەوتن دابنرێت، ئەوا بەڵگەی ڕەوابوونی ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە (ﷺ): ((كل صلح جائز بين المسلمين، إلا صلحا أحل حراما أو حرّم حلالا: هەموو ڕێکەوتنێك دروستە لە نێوان موسوڵماناندا، مەگەر ڕێکەوتنێك حەرامێك حەڵاڵ بکات یان حەڵاڵێك حەرام بکات))[1]، ئەگەر وەك کڕینوفرۆشتن سەیر بکرێت، ئەو فەرموودەی خوای گەورە دەیگرێتەوە: ﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ﴾البقرە ٢٧٥.

وێنەکانی لێدەرچوون:

به پێی سروشتی لێدەرچوون سێ وێنەی هەیە:

وێنەی یەکەم: ئەوەیە میراتگرێك لەگەڵ میراتگرێکی تر ڕێکەوێت لەسەر ئەوەی واز لە بەشی خۆی لە میراتیەکە بهێنێت لەبەرانبەر ئەوەی میراتگرەکەی تر لە دارایی تایبەتی خۆی ئەندازەیەکی پێبدات. لەم حاڵەتەدا میراتەکە دابەشدەکرێت بەسەر هەموو میراتگرەکاندا و بەشی ئەو کەسەش کە لێیدەرچووە دەدرێت بەوکەسەی ئەندازەیەك پارەی پێداوە، چونکە لە ڕاستیدا بەشەکەی خۆی فرۆشتووە لەبەرانبەر ئەو بریتیەدا، بۆیە ئەوکەسەی بەشەکەی کڕیوەتەوە دووبەش وەردەگرێت، بەشی خۆی و بەشی لێدەرچوو.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم وێنەیەش: ئەگەر کەسێك مرد و کچێك و سێ کوڕ ی لێ بەجێما و خاوەنی(٧٠) دۆنم زەوی کشتوکاڵی نائەمیری بوو، یەکێك لە براکان لەگەڵ کچەکەدا(خوشکەکەی) ڕێکەوت کە ئەو کچە واز لە بەشەمیراتیەکەی بهێنێت لەبەرانبەر ئەندازەیەك پارەدا کە پێی دەدات، لەم حاڵەتەدا میراتی بەمشێوەیە دابەش دەکرێت:

بنەمای مەسەلەکە لە (٧)ە ژمارەی میراتگرەکان پاش دانانی هەر نێرینەیەك بە دوو مێ.

---

[1] نصب الرایە ١١٢/٤، سنن ابن ماجە ٧٨٨/٢.

٧٠÷٧= ١٠ بەشی کچ

٢×١٠= ٢٠ بەشی هەر کوڕێك

ئەوکەسەش لێدەرچوونەکەی کردووە ٢٠+١٠ = ٣٠ دۆنم

وێنەی دووەم: ئەمەش لە هەموو وێنەکانی لێدەرچوون پتر ڕوودەدات، بریتیە لەوەی یەکێك لە میراتگران لەگەڵ میراتگرانی تر ڕێکەوێت لەسەر وازهێنانی لە بەشەکەی لە بەرانبەر ئەوەی بەشێکی دیاریکراوی میراتیەکەی پێبدرێت وەك ئۆتۆمبیل یان خانوو یان پارچەزەویەك وشتی لەم بابەتە. ئەوەی دەمێنێتەوە بۆ میراتگرەکانی تر، هەرکات ئەم ڕێکەوتنە کرا لێدەرچووەکە ئەو شتەی خۆی وەردەگرێت کە پێیدراوە و ئەوەی ماوەتەوە لە میراتیەکە دابەشدەکرێت وەك ئەوەی کەسی لێدەرچوو و ئەوبەشەی بردوویەتی هەر نەبوویێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم وێنەیە: ئەگەر ژنێك مرد و مێرد و کوڕ و کچێکی لێبەجێما و میراتەکەی (٣٠) دۆنم باخ بێت، مێردەکە لە بەرانبەر خانوویەکدا لە بەشەکەی خۆی دەردەچێت و لەگەڵ کوڕ و کچەکە ڕێکدەکەوێت. ئەوکاتە پیاوەکە دەبێتە خاوەنی خانووەکە و باخەکەش لە نێوان کچ و کوڕەکەدا دەکرێت بە سێ بەشەوە و دوو بەشی بۆ کوڕەکە و یەك بەشی بۆ کچەکە.

وێنەی سێهەم: ئەوەیە کە میراتگرێك لەگەڵ میراتگرەکان ڕێکەوێت لەسەر ئەوەی شتێکی پێ بدەن لە دەرەوەی میراتیەکە بۆ ئەوەی لە بەشی خۆی دەرچێت. لەم شێوەیەدا یان هەریەکەیان بەپێی ڕێژەی بەشەکەی خۆی لە میراتیەکەدا شتێك دەدات، وەك ئەوەی سێیەکی میراتی هەبێت سێیەك بدات و ئەوەی چواریەکی دەکەوێت لە میراتەکە چواریەکی بریتیەکە بدات و ...ئیتر بەم شێوەیە. یان بە شێوەیەکی یەکسان بریتیەکە بدەن بە بێ ڕەچاوکردنی ڕێژەی بەشەکە. یان هەریەکیان بە ئەندازەیەکی کەمتر یان پتر لە بەشە میراتیەکەی بەشداربێت، بەپێی ئەم سێ لقە، وێنەی سێهەم سێ حاڵەتی هەیە:

حاڵەتی یەکەم: وەك وێنەی دووهەم وەهایە کە کەمێك پێشتر باسمان کرد، میراتیەکە بە گوێرەی بەشی هەریەکیان دابەش دەکرێت، پاشان بەشی لێدەرچوو بەسەر میراتگرەکاندا بەپێی بەشی هەریەکیان دابەشدەکرێتەوە، چونکە بریتییان دلوە لەسەر ئەم ڕێژەیە.

بۆ نموونە ئەگەر میراتگرەکان تەنها ژن و دووبرای باوکی و برایەکی داکوبابی بوو، میراتیەکەش (٣٦) دۆنم زەوی بوو:

بنەمای مەسەلە گریمانکراوەکە(١٢).

ژنەکە چواریەك وەردەگرێت (٣÷١٢) =(٣×٣٦÷١٢) =٩

دووبرادایکیەکە سێیەك وەردەگرن (٤÷١٢) = (٣٦÷١٢×٤) =١٢

برای داکوبابی پاشماوەی بەردەکەوێت (٥÷١٢) = (٣٦ ÷ ١٢×٥) = ١٥

کاتێك ژنەکە لە بەشەکەی خۆی دەرچوو لە بەرانبەر ئەندازەیەك پارە کە پێی دەدەن بە پێی بەشەکانیان(٥ ، ٥)، بەشی دوو گرووپەکە لە بەشی ژنەکە بەم شێوەیە دەبێت:

برادایکییەکان (١٢+٤) = ١٦ هەریەکیان ٨ بەش

برای داکوبابی (١٥ + ٥) = ٢٠

حاڵەتی دووەم: ئەوەیە کە میراتگرەکانی تر بریتی لێدەرچوونەکە بە یەکسانی دەدەن، ئەو کاتەش بەشی ئەوکەسەی لە میراتەکە دەرچووە بە یەکسانی لە نێوانیاندا دابەش دەکرێت، پاش ئەوەی هەریەك بە پێی بەرکەوتەی خۆی بەشی خۆی دەبات لە میراتیەکە، وەك ئەوەی کەس لە میراتیەکە دەرنەچوبێت، بۆیە ئەگەر ئەم حاڵەتە بەسەر نموونەی پێشوودا پیادەبکەین، بەشی برا دیکیەکان(١٢+٤,٥ =١٦,٥)، هەریەکیان (٨,٢٥)، بەشی برای داکوبابی(١٥+٤,٥ =١٩,٥).

حاڵەتی سێیەم و کۆتایی: ئەوەیە میراتگرەکانی تر بریتی لێدەرچوونەکە نادەن، نە بەپێی بەشەکانیان وەك حاڵەتی یەکەم، نە بە یەکسانی وەك حاڵەتی دووەم، ئەوکاتە پێویستە بەشی لێدەرچووەکە لە نێونیاندا دابەش دەکرێتبەو ئەندازەیەی هەریەکیان داویەتی، ئەوەی سێیەکی داوە سێیەکی بەشی لێدەرچووەکە وەردەگرێت و ئەوەی چواریەکی داوە چواریەك و هەروەها بەم شێوەیە.

دیاریکردنی چۆنیەتی شەرعی(یان یاسایی) لێدەرچوون:

هەندێك لە زانایان گرێبەستی لێدەرچوونیان بە گرێبەستی ڕێکەوتن داناوە، بۆیە پێناسەیان کردووە بەوەی: ڕێکەوتنی میراتگرەکانە لەسەر ئەوەی لە بەرانبەر شتێکی دیاریکراودا هەندێك لە میراتگرەکان واز لە بەشی خۆیان بهێنن.[1] بەڵام ئەم دیاریکرنە بەو ڕەهاییە ڕاست نیە، چونکە لێدەرچوون لە هەموو شێوەکانیدا ڕێکەوتن نیە، بەڵکو لە هەندێك وێنەیدا دەبێتە گرێبەستی کڕین و فرۆشتن هەروەك لە وێنەی یەکەمدایە و دەبێتە گرێبەستی بەشکردن(عقد القسمة) لە وێنەی دووەمدا و گرێبەستی ڕێکەوتن لە وێنەی سێیەمدا ئەگەر لێدەرچوونەکە پێشتر ناکۆکیەکی لەسەر کرابێت، وەگەرنا حسابی کڕین و فرۆشتنی بۆ دەکرێت، چونکە گرێبەستی ڕێکەوتن بریتیە لە گرێبەستی وازهێنان لە ناکۆکی،[2] بۆیە ئەگەر پێش لێدرچوونەکە ناکۆکی نەبوبێت لە نێوان میراتگرەکاندا نابێت ناوی ڕێکەوتنی لێبنرێت.

بەرهەمی ڕاجیایی لە دیاریکردنی چۆنیەتی لێدەرچووندا:

لەم حاڵانەدا ئەم بەرهەمە دەردەکەوێت:

١ ـ ئەگەر بە کڕینوفرۆشتنی دابنێین میراتگری کڕیار یان میراتگرانی کڕیار وەك کڕیارێکی بێگانە حسابی بۆ دەکرێت، ئەو ماف و پابەندیانەی بۆ بێگانە هەیە بۆ

---

[1] في تكملة فتح القدير٨/٤٩٣: (التخارج لەسەر کێشی تفاعل لە وشەی خروج وەرگیراوە کە بە مانای چوونەدەرەوەیە، مانای ئەوەیە کە میراتگرەکان ڕێکبکەون لەسەر ئەوەی هەندێکیان لە میراتیەکە دەربچن لە بەرانبەر شتێکی دیاریکراودا).

[2] تەماشای سەرچاوەی پێشوو بکە ٨/٤٠٣، کتاب الصلح.

ئەمانیش هەیە، ئەگەر کڕیاری میراتگر یەکدانە بوو و نرخەکەی لە دارایی تایبەتی خۆیدا، بەشی میراتگری فرۆشەر دەبات و جێگەی دەگرێتەوە. ئەگەر کڕیاریش هەموو میراتگرانبوون یان چەندانەیەك بوون و نرخەکەیان لە دارایی تایبەتی خۆیان بدەن، لە گرێبەستی لێدەرچووندا دیارینەکراوە کە شێوازی لێدرچوونەکە چۆن بێت، ئەم بەشە بە یەکسانی بەسەریاندا دابەش دەکرێت.

٢ ـ ئەگەر لێدەرچوون بە گرێبەستی دابەشکردن دابنرێت، هیچ ماف و پابەندیەکی لێوە بەرهەم نایەت، بەڵکو تەنها ئاشکرا دەکرێت، چونکە ئەو ماف و پابەندیە لە ڕێگەی میراتیەوە پێشتر هەبووە، بۆیە ئەگەر یەکێك لە میراتگران وازی لە بەشی خۆی هێنا لەبەرانبەر وەرگرتنی بەشێکی میراتیەکەدا وەك ئۆتۆمبیل یان خانوو یان پارچە زەویەك بۆ نموونە، ئەو لێدەچووە هەر لە بناغەدا خاوەنداریەتی بەسەر ئەو شتەدا هەبووە لە ڕێگەی میراتەوە، بەڵام بەشکردنەکە ئەو خاوەنداریە ئاشکرادەکات.

بەهەمان شێوەش ئەگەر بە ڕێکەوتن دابنرێت لێدەرچوون تەنها ماف و پابەندیەکە ئاشکرادەکات و بەدیهێنیان نیە کاتێك لێدرچوو دەبێتە خاوەنی ئەم داراییە بە جیاکراوەیی هەر لە سەرەتاوە لە ڕێگەی میراتەوە. لەسەر ئەو بناغەیەی لێدەرچوون ئاشکراکاری مافی لێدەرچووە و بەدیهێنەری نیە، بێگومان پێویستی بە تۆمارکردن نیە لە فەرمانگەی تایبەت ئەگەر خانووبەرە بوو، بەڵام پاش جیاکردنەوە تۆمارکردن پێویستە سەبارەت بە کەسێکی تر ئەگەر خانوو بوو.

٣ ـ ئەگەر بە گرێبەستی ڕێکەوتن دابنرێت، ئەم شوێنەوارانەی هەیە:

أ ـ زەمانەت: لە گرێبەستی ڕێکەوتندا میراتگری لێدرچوو زەمانەتی سیفەتی میراگربوونی ناکات، چونکە ئەو دلوای ئەوە دەکات کە میراتگرەو ئەوانیش ناکۆکن لەگەڵی لەسەر ئەم دلوایە و پاشان لەگەڵی ڕێکدەکەون لەسەر لێدەرچوون. بۆیە لێدەرچوون بۆ یەکلاکردنەوەی ناکۆکیەکەیە و نابێت جارێکی تر ناکۆکیەکە دووبارببێتەوە، ئەگەر پاش ڕێکەوتنەکە دەرکەوت لێدرچووەکە میراتگرێکی ڕاستەقینە نەبووە. بە پێچەوانەی ئەوەوە کە

لێدەرچوون بە گرێبەستی دابەشکردن یان کڕینوفرۆشتن دابنێین، لێدەرچوو زامنی سیفەتی میراتگری دەبێت لەم دوو حاڵەتەدا، ئەگەر دەرکەوت میراتگری ڕاستەقینە نەبووە لێدەرچوونەکەی بەتاڵ دەبێتەوە.

ب ـ **خەڵەتان(الغبن):** لە ڕێکەوتنـدا میراتگری لێدەرچوو ناگەڕێتەوە سەر میراتگرەکان بە بیانووی ئەوەی خەڵەتێنراوە و ئەو بڕیتیەی پێیدراوە کەمە، چونکە گریمانەکە لەسەر ئەوەیە لێدرچوونەکە ڕێکەوتن بووە و میراتگری لێدرچوو لەوە پتری ناکەوێت کە لەکاتی ڕێکەوتنەکەدا پێیدراوە و پێی ڕازی بووە، کەم بێت یان زۆر. ئەمە بە پێەوانەی ئەوە وە کە بە گرێبەستی دابەشکردن بزانرێت، چونکە ئەگەر هەستی کرد زۆر خەڵەتێنراوە، واتە پتر لە ئەندازەی پێنجیەك خەڵەتێنراوە، دەتوانێت بەشکردنەکە هەڵبوەشێنێتەوە، میراتگرەکان تر دەتوانن بەریگرن لە هەڵوەشاندنەوەی دابەشکردنەکە لە ڕێگەی تەولوکردنی بەشی ناتەولو، بەڵام لە داواکردنی هەڵوەشاندنەوەکەدا ئەم دوو شتە ڕەچاو بکرێت:

یەکەم: نرخی میراتەکە بە کاتی دابەشکردنەکە دەخەملێنرێت، بۆ زانینی ئەوەی خڵەتاندنەکە زۆرە یان کەم.

دووەم: پێویستە پێش تێپەڕبوونی ساڵێك بەسەر لێدەرچوونەکەدا داوای هەڵوەشاندنەوەی دابەشکردنەکە بکرێت، ئەمەش لەسەر فەتوای یاسا مەدەنیە عەرەبیەکان.[1]

---

[1] هەروەك لە مادەی(٨٤٥) لە یاسای نوێی مەدنی میسری. بۆ درێژەی پتر سەیری پەرتووکی(الوسیط ـ السنهوري) بکە.

ڕێسای

(للواهب التراجع عن الهبة اذا كانت لغرض لم يتحقق)

بەخشەر دەتوانێت لە بەخشینەکەی پەشیمانبێتەوە ئەگەر ئامانجی بەخشینەکەی بەدینەهات

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

بۆ نموونە ئەگەر ژنێک مارەییەکەی بەخشی بە مێردەکەی بە مەبەستی بەهێزکردنی پەیوەندی ژیانی هاوسەری، پاشان پیاوەکە تەڵاقیدا، ئەوکاتە ژنەکە دەتوانێت لە بەخشینەکەی پەشیمانبێتەوە و داوای مارەییەکەی بکات کە پێش بەخشینەکە لە ئەستۆی مێردەکەدا بووە.

١١٨

رێساى
(ليس لعرق ظالم حق)[1]
چاندن یان دروستكردنی ستەمكارانە
هیچ مافێك نابەخشێتە داگیركار

ئەم رێسایە بەشێكە لەو فەرموودەی پێغەمبەر كە دەفەرموێت: ((مَنْ أَحْيَى أَرْضًا مَيِّتَةً فَهِيَ لَهُ وَلَيْسَ لِعِرْقٍ ظَالِمٍ حَقٌّ: ئەو كەسەی زەویەكی مردوو(نەچێنراو بۆ ماوەیەكی زۆر) زیندوو بكاتەوە دەبێتە خاوەنی و چاندن یان دروستكردنی ستەمكارانە هیچ مافێك نابەخشێتە داگیركار))[2]

ئەم فەرموودەیە بناغەی ئەو فەرمانەیە كە هیچ ماف و رەوایيەك ناداتە داگیركەر، بۆیە ئەوكەسەی زەویەك داگیر دەكات و كشتەكاڵی تێدا دەكات یان درەختی تێدا دەچێنێت یان بینای لەسەر دروست دەكات، شایانی ئەوە نیە نرخی ئەو شتانە بدات و ببێتە خاوەنیان، هەروەها بۆی نیە كرێی وەك هاوشێوەكانی ئەو شتانە بدات و مافی مانەوە بەدەست بهێنێت، هەر شتێكی تر دگیر بكرێت هەر لەسەر داگیركردنی زەوی پێوانە دەكرێت.[3]

---

[1] ئەم رێسایە بەشێكە لەو فەرموودەیەی بوخاری گێڕاویەتەوە(فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ١٥/٥، كتاب المزارعة، باب من احيا ارضا مواتا.

[2] سنن ابي داود٢/١٩٤، كتاب الخراج والفيء والامارة، باب في احياء الموات، رقم الحديث٣٠٧٣. وسنن الترمذي ٣/٤٢٨، كتاب الاحكام، باب ماذكر في احياء أرض الموات، رقم الحديث ١٣٧٨.

[3] المدخل الفقهي العام للشيخ مصطفى الزرقا، ١٠٨٨/٢، فقرة ٧١٣.

یەکێك لەو ڕێسایانەی لقی ئەم ڕێسایە: (ئەوکەسەی زەویەك بایەر بکات بۆ ماوەی سێ ساڵ و پاشان کەسێك هات و ئاوەدانیکردەوە، ئەم کەسی دووهەمە دەبێتە خاوەنی).[1]

[1] الخراج ليحيى بن آدم، ص٩١، فقرة ٢٨٨.

ڕێسای
(ما أبطل ذكره أبطل اضماره)
ئەوەی باسکردنی بەتاڵکەرەوە بێت
پەنهانکردنیشی لە دڵدا هەر بەتاڵکەرەوەیە

واتە هەموو ئەو شتانەی باسکردنی لە گرێبەست و هەڵسوکەوتدا بەتاڵکەرەوەیە، پەنهانکردنی لە نیەت و دڵیشدا هەر بەتاڵکەرەوەیە، چونکە ئیسلام هەروەك لێپێچینەوە لەسەر بەشی دیار و ئاشکرای مرۆڤ دەکات لێپێچینەوە لە دڵ و دەروونیشی دەکات، بە پێچەوانەی یاساوە.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایە:

أ ـ قورئانی پیرۆز لە گەلێك ئایەتدا، وەك:

دەفەرموێت: ﴿...وَإِن تُبْدُواْ مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللّهُ...﴾ البقرە ٢٨٤. ئەو رایەش کە دەڵێت ئەم ئایەتە هەڵوەشاوەتەوە بە ئایەتی: ﴿لا يُكلف الله نفساً إلا وسعها﴾ هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە ئەوشتانەی لە ناخی مرۆڤدایە دوو بەشە، بەشێکیان بە ویستی مرۆڤ خۆی نیە، وەك لێدانی دڵ و هەناسەدان و شتی لەم بابەتە، مرۆڤ بە هیچ شێوەیەك لەبارەی ئەمانەوە لێپێچینەوەی لێناکرێت. بەشی دووەم لە ژێر ویستی مرۆڤدایە وەك خۆپەرستی و رژدی ورق و شارینەوەی شایەتی و هۆ و پاڵنەری ناڕەوا و شتی لەم بابەتانە، مرۆڤ لێپێچینەوەی لەسەر ئەم شتانە لێ دەکرێت سەرەڕای شارینەوەی، هەروەك لە دەربڕینی گرێبەست و هەڵسوکەوتیشدا لێپێچینەوەی لەسەر دەکرێت.

ئـەو قسـەیەش دەڵێـت ئایەتەکـە هەڵوەشـاوەیە تێکـەڵکردنی تایبـەتکردن و هەڵوەشاندنەوەیە، چونکە ئایەتی: ﴿لا یکلف الله نفسا إلا وسعها﴾ ئایـەتێکی تـری تایبەتکردووە کە ئایـەتی: ﴿..وَإِن تُبْدُواْ مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللّهُ...﴾، ئەو لایەنە دەروونیانەی لە دەرەوەی ویستی مرۆڤدایە تایبەت دەکات و ئەو لایەنە دەروونیانە دەمێنێتەوە کە بە ویستی مرۆڤ دەکرێت و پرسیاری لێدەکرێت لە سەری.

ب ـ فەرموودەکانی پێغەمبەر(ﷺ)، وەك: ((إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ: بێگومـان هـەموو کردەوەکـانی مرۆڤ لەسـەر نیـەتی دڵـی وەسـتاوە و تـەنها ئـەو کردەوەیەی بۆ دەنوسرێت کە بە نیەتی دڵی کردوویەتی، ئەو کەسەی کۆچ دەکات بۆ بەدەستهێنانی شتێکی دونیایی یان بۆ مارەکردنی ئافرەتێك، ئەوا بە پێی ئەو شتانە نیەتەکەی دەنوسرێت))[1]

لە نموونەپراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

مارەبەجاش(تەحلیل): بریتیە لە مارەکردنی ئەو ژنەی کە بـۆ سـێهەمجار تـەڵاق دراوە لە پیاوێکی نادیار بۆ ماوەیەکی دیاریکراو، کە زۆرجار بۆ ماوەی شەوێکە، بـەو مەرجەی پاش سەرجێیی تەڵاقی بدات. ئەم فێڵەش دروست نیە و بەتاڵە، چونکە:

أ ـ ئەم مارەکردنە کاتی یە و لای هەموو زانایانی ئـەهلی سـوونەتیش مـارەکردنی کاتی بەتاڵە.

ب ـ مارەکردنێکە بە مەرج، واتە بـەو مەرجـەی پـاش سـەرجێیی تـەڵاقی بـدات، کۆدەنگی زانایانیش لەسەر ئەوەیە کە هەر مارەکردنێك مـەرجێکی پێچـەوانەی نـاوەرۆکی مارەکردنەکـەی تێـدابێت بەتاڵـە، ئاشـکرایە کـە ئـەم مارەکردنـەش

[1] رواه البخاري ومسلم وابوداود والترمذي وابن ماجة والنسائي عن عمر بن الخطاب. هذا الحديث متفق عليه، أخرجه الائمة المذكورة الا الموطأ.

مەرجی ئـەوەی تێدایـە كـە پـاش سـەرجێیيەكە ژنەكـە تـەڵاق بـدات، ئەمـەش پێچەوانەی ناوەڕۆكی مارەكردنە.

ج ـ مارەكردنێكە بە بێ ڕەزامەندی، چونكە ژنەكـە ناچـارە بـە ئەنجامـدانی ئـەم كارە،چونكە ئەگەر لێی بپرسیت تۆ ڕازیت بەوەی ببیتە هاوسـەری ئـەو كەسـە نادیارە؟ دەڵێت: نـەخێر، ئافرەتەكـە تـەنها بـە مەبەسـتی گەڕانـەوەی بـۆ لای مێردی یەكەمی بەم مارەبەجاشە ڕازی بووە.

د ـ پێچەوانەی حیكمەتی ئەو فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿فإن طلقها–أي للمرة الثالثة– فلا تحل له من بعده حتى تنكح زوجاً غيره: ئەگـەر پیاوەكـە ژنەكـەی تەڵاقدا ـ واتە بۆ جـاری سـێهەم ـ دروسـت نیـە بـۆ ژنەكـە بگەڕێتـەوە لای، تـا ئەوكاتەی شوو بە پیاوێكی تر نەكات﴾. حیكمەتی ئەم ڕێورەسمەی لە قورئاندا باسكراوە تەمێبوونە، چونكە ژنی تەڵاقدراو بۆ جاری سێهەم پـاش تـەواوبوونی ماوەی چاوەڕوانی دەتوانێت شوو بكات بە مێردێكی نوێ، پاش ئەوەی ماوەیەك ژیانی هاوسەری لەگەڵ بەسەر دەبات و هەڵسەنگاندنێك دەكات لە نێوان مێردی پێشوو و نوێدا، ئەگەر بۆی دەركەوت خەتای خۆی بووە و خۆی بۆتە هۆكـاری تەڵاقەكە پەشیمان دەبێتەوە و تەمبێ دەبێت، ئەگەر مێردە تازەكەی مرد یـان تەڵاقیدا، ئەگەر ویستی دەتوانێت شوو بكاتەوە بە مێردە كۆنەكەی، چونكە لـە هەڵسەنگاندنی هەردوو مێرددا پەندی وەرگرتووە. بەڵگـە نەویستیشـە كـە ئـەم حیكمەتی پەندوەرگرتن و تەمبێبوونە لە ماوەی ئەو شەو و ڕۆژەدا بەدینایـەت كە بۆ مارەبەجاش دانراوە.

هەروەها مێردەكەش ئەگەر ژنێكی تری هێنا، هەڵسـەنگاندن دەكـات لـە نێـوان هەردووكیاندا، ئەگەر زانی ژنی یەكەم باشتر بووە لە هەڵسوكەوتەكانیدا لەگەڵی، تەمێ دەبێ و پەنـد وەردەگرێت، بۆیـە ئەگـەر ژنـە تەڵاقدراوەكـەی گەڕایـەوە بـۆلای، نـاكۆكی و ئـاژاوە دووبـارە نابێتـەوە لـە نێوانیانـدا، چـونكە بـەو هەڵسەناندنەی لە نێوان ژنی نوێ و پێشوویدا كردوویەتی پەندی وەرگرتووە.

شـافیعیەکان[١] و ابویوسـف لـە حەنەفیـەکان[٢] و جەعفەریـەکان[٣] و زاهیریـەکان[٤] وەردەکاریان کردووە و گوتوویانە: ئەگەر مەرجەکە لە گرێبەستی مارەکردنەکەدا باس کرا، گرێبەستەکە بەتاڵ دەبێتەوە و ژنەکەش بـۆ مێـردی یەکـەم حـەڵاڵ نابێتـەوە، چونکە مەرجێکی بەتاڵ و بەتاڵکەرەوەیە، بەڵام ئەگەر لە گرێبەستەکەدا باس نـەکرا دروستە و ئامانجی حەڵاڵکردنەکە دێتەدی، گەرچی پاش سـەرجێییەکەش تەڵاقیـدا، چونکە نیەت هیچ کاریگەرییەکی لەسەر ڕاستی و بەتاڵی هەڵسوکەوتەکان نیە.

پەسەندکردن(ترجیح):

بە ڕای من قسەی پەسەند لە نێو ئەم بۆچـوونانەدا ئەوەیـە کـە مارەبـەجاش بـە بەتاڵ دەزانێت، لە بەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە:

١ ـ مارەبەجاش نەریتێکی سەردەمی نەفامیەو ئیسلام سەرکۆنەی کردووە لەسەر زمانی پێغەمبەر(ﷺ) کـە فەرموویـەتی: ((لَعَـنَ اللَّـهُ الْمُحَلِّـلَ وَالْمُحَلَّـلَ لَـهُ: خـودا نەفرینی لەوکەسە کردووە مارەبەجاش دەکات و لەو کەسەش بۆی دەکرێت))[٥].

٢ ـ مارەبـەجاش پێچـەوانەی رووی ئاشـکرای ئایەتـەکانی قورئانـە لـە چـەند ڕوویەکەوە:

---

[١] ئیمامی شافیعی (ڕەحمەتی خوای لەسەر) لە پـەرتووکی (الام) ٥/٨٠ دا دەفـەرموێت: " ئەگـەر ژنێکـی مارەکرد و نیەتی خۆی و ژنەکە یان نیەتی یەکێکیان ئەوە بوو کە تەنها بەو ئەندازەیە لای بمێنێتەوە کـە سەرجێیی لەگەڵ بکات، حەڵاڵی بکات بۆ مێردەکەی، نیکاحەکە چەسپیوە"".

[٢] ینظر شرح فتح القدیر، والجوهرة ، والهدایة.

[٣] ینظر شرائع الاسلام ٢/٣٣. لەوێدا دەڵێت: " ئەگەر لە گرێبەستەکەدا باس نەکرا، بەڵام لە نیـەتی خـۆی یان لە نیەتی ژنەکە یان وەلیئەمرەکەدا بوو، گرێبەستەکە بەتاڵ ناکاتەوە".

[٤] ینظر مجمع فقه ابن حزم الظاهري٢/٧٢٥ المحلی لابن حزم١٠/١٨٠. لەوێدا دەڵێت" ئەگەر ئەو ژنەی سێ تەڵاقە دراوە ویستی شوو بکاتەوە بە کەسێك بۆ ئـەوەی پاشـان شـوو بکاتـەوە بـە مێـردی پێشـووی، دروستە ئەگەر ئەو کارە بە مەرج نەکرێت، بۆیـە ئەگـەر مـەرجی ئـەوە کـرا لـە مارەکردنەکـەدا کـە پـاش سەرجێیی تەڵاقی بدات، ئەو گرێبەستە بەتاڵە".

[٥] عن علي رضي الله عنه قال اسماعیل قراه قد رفعه الی النبي صلی الله علیه وسلم انه قال: ((لعن الله المحلل والمحلل له)) بروداود: ١٧٧٨.

أ ـ بە ڕێکەوتنی نێوانیـان بڕیـاری تـەواو دەدرێـت لەسـەر هاوسـەرگیری پـێش تـەواوبوونی مـاوەی بەسەرچـوون(عیددە)، خـوای گـەورەش دەفـەرموێت: ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّه﴾البقـره ٢٣٥.

ب ـ گرێبەسـتێکی کاتیـە و تـەڵاق زۆر نزیکـە لـە دڵنیاییـەوە، لەکاتێکـدا ئـەو گرێبەسـتـەی لــە قورئانــدا هەیــە هەمیشــەییە و تــەڵاق شــتێکی ڕێتێچوو(محتمل)ە، وەك قورئان دەفەرموێت: ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّه﴾البقره ٢٣.

ئەگەر مارەبەجاش دروستبوایە قورئان دەیگوت (فاذا طلقها...) چونکە وشـەی (ان) بۆ بابەتێك بەکاردەهێنرێت کە گومانی تێدا بێت و وشـەی (اذا)ش بـۆ بابەتێکی دڵنیایی.

ج ـ دانانی گرێبەستی هاوسەرگیری بۆ بەرژەوەندیەکی دیار و ئامانجێکی باڵایە و بەکارهێنانی بە مەبەستی مارەبەجاش لادانیەتی لە حەقیقەتە شـەرعیەکەی و گاڵتەکردنە بە ئایەتەکانی پەروەردگار، خوای گەورەش دەفەرموێت: ﴿وَلا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُواً﴾البقره ٢٣١.[1]

٣ ـ مارەبەجاش پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەرە(ﷺ):

أ ـ ئیبن مەسعود دەڵێت: ((لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِﷺ الْمُحَلِّلَ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ: پێغەمبەری خودا نـەفرینی لەوکەسـە کـردووە مارەبـەجاش دەکـات و لـەو کەسـەش بـۆی دەکرێت))[2] . ئەبوهورەیرەش لە پێغەمبەرەوە دەگێڕێتەوە کە فەرموویـەتی:

[1] ينظر فتاوى ابن تيمية٣٢/٦. اعلام الموقعين لابن قيم الجوزية٣/٤٣.

[2] سنن الترمذي: ١٠٣٩، قال الترمذي هذا حديث حسن صحيح.

((لَعَنَ اللّهُ الْمُحَلِّلَ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ: خودا نەفرینی لەوکەسە کردووە مارەبەجاش دەکات و لەو کەسەش بۆی دەکرێت))[1]

ب ـ عوقبەی کوڕی عامر دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((ألا أُخْبِرُكُمْ بِالتَّيْسِ الْمُسْتَعَارِ: ئایا پێتان نەڵێم سابرێنی خوازراو چیە؟ وتیان بەڵێ: فەرمووی: ((هُوَ الْمُحَلِّلُ لَعَنَ اللّهُ الْمُحَلِّلَ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ: ئەو کەسەیە کە مارەبەجاش دەکات، خودا نەفرینی لەوکەسە کردووە مارەبەجاش دەکات و لەو کەسەش بۆی دەکرێت)).[2]

ابن القيم دەڵێت: " ئەو گەورە یارانەی ئەم گێڕانەوانەیان باسکردووە، شایەتی ئەوەیان داوە کە نەفرین کراوە لەوانەی لە مارەبەجاشدا بەشدارن و ئەمەش گێڕانەوەی هەواڵێکە کە دەگەڕێتەوە لای خودا و هەواڵێکی ڕاستە"[3].

ج ـ ئیبن عەباس دەگێڕێتەوە کە پرسیار کرا لە پێغەمبەر(ﷺ)دەربارەی کردنی مارەبەجاش، فەرمووی: ((لا، إلا نكاح رغبة لا نكاح دلسةٍ ولا استهزاءٍ بكتاب الله، ثم تذوق العُسيلة: نەخێر، مەگەر مارەکردنی حەز و خواست نەك مارەکردنی چەواشەکارانە و گاڵتەکردن بە پەرتووکی خودا، پاشان چێژی شیرینیەکەی بکات))[4].

٤ ـ پێچەوانەی وتەی یارانە:

أ ـ عومەری کوڕی خەتتاب(ﷺ) دەڵێت: ((لا أوتى بمحلل ولا محلل له الا رجمتهما: هەرکات ئەوکەسەی مارەبەجاش دەکات و ئەوەش بۆی دەکرێت بهێننە لام، بەردبارانیان دەکەم)).

---

[1] مسند احمد، وقال اسناده حسن، وفيه عن علي وعن النبي مثله،. زاد المعاد لابن القيم الجوزية المرجع السابق ٤/٦٥.

[2] سنن ابن ماجة: ١٩٣٦.

[3] اغاثة اللهفان ١/٢٨٥.

[4] اغاثة اللهفان ١/٢٨٧.

ب ـ عەلی كوڕی ئەبوتالیب(ﷺ) دەڵێت: ((لا ترجع اليه الا بنكاح رغبة غير دلسة ولا استهزاء بكتاب الله: نەگەڕێیتەوە بۆلای مێردی پێشووت مەگەر بە مارەكردنێكی خۆویست و دوور لە چەواشەكاری و گاڵتەكردن بە پەرتووكی خودا))[1].

٥ ـ پێچەوانەی شوێنكەوتوانی یاران(تابعين):

عبدالرزاق دەڵێت: ابن جريج پێی وتین: وتم بە عطاء: لە مارەبەجاشێكدا جاشەكە تەڵاقیداوە و مێردەپێشوەكەی مارەی كردۆتەوە، ئەویش وتی: دەبێ لەیەكدی جیابكرێنەوە. بكر بن عبدالله المزنی دەڵێت: (أولئك يُسمَّون في الجاهلية التيس المستعار: ئەوانە لە سەردەمی نەفامیشدا ناوی سابرێنی خوازراویان لێنابوون)[2].

٦ ـ پێچەوانەی قوتابیانی شوێنكەوتوانی یاران:

ئیسحاق دەڵێت: " ناتوانێت بیكاتەوە بە ژنی خۆی، چونكە كەسی دووەم گرێبەستەكەی مارەكردنەكەی دانەمەزراوە".[3] وە ئیمامی مالیك دەڵێت: (پێویستە ژن و مێردەكە لەیەك جیابكرێنەوە).

٧ ـ وتەی شافعیەكان و جەعفەریەكان و زاهیریەكان لەوەدا ئەو نیەتەی دڵ بە هەند وەرناگرن لە گرێبەستدا پێچەوانەی ئەم فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿...وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ...﴾البقره ٢٨٤. وە پێچەوانەی ئەم فەرموودەی پێغەمبەرە(ﷺ): ((إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى: بێگومان هەموو كردەوەكانی مرۆڤ لەسەر نیەتی دڵی وەستاوە و تەنها ئەو كردەوەیەی بۆ دەنوسرێت كە بە نیەتی دڵی كردوویەتی))

ابن القيم دەڵێت: " لای خەڵكی مەدینە و ئەهلی فەرموودە و زاناكانیان جیاوازی نیە لەوەدا نیەتەكە باس بكرێت یان لەسەری ڕێك بكەون و باسی نەكەن، بێگومان

---

[1] سەرچاوەی پێشوو١/٢٨٩.

[2] اعلام الموقعين ٣/٤٥.

[3] اغاثة اللهفن ١/٢٩٢.

نیەتەکان بەهەند وەردەگیرێت و کردەوەکان بە نیەتەکان مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت، مەبەست لە وشەکان خودی وشەکان نین، بەڵکو مەبەست گەیاندنی واتایە و فەرمانەکانیش لەسەر واتاکان دەدرێن".[1]

بۆیە هەرکات مانا و مەبەستەکان ئاشکرابوون، وشە و چوارچێوەکان بە هەند وەرناگیرێن، چونکە کەرەستەن و گومانیش نیە کە ئامانجەکان بەدیهاتوون.

[1] بگەڕێوە بۆ: زاد المعاد ٤/٦.

ڕێسای

(ما ثبت بالشرع مقدم على ما ثبت بالشرط)

ئەوەی بە شەریعەت چەسپیوە پێشدەخرێت بەسەر ئەوەدا کە بە مەرج چەسپیوە

بۆیە نەزرکردنی واجب، وەك نوێژی جومعە و پێنج فەرزەکان بەتاڵە، ئەگەر کەسێك وتی بە بە ژنەکەی لەسەر هەزار دینار تەلاقت کەوتبێت، لەسەر ئەوەی بتوانم بتگێڕمەوە بۆ ژێر نیکاحی خۆم، ئەو قسەی کە هەزاردینارەکەی تێدایە بەتاڵە و تەلاقەکەی دەبێتە تەلاقی گەڕاوە، چونکە پارەکە بە مەرج چەسپیوە و گەڕانەوەکە بە شەرع، دیارە شەرعیش بەهێزترە.

ڕێسای
(ماثبت على خلاف القياس فغيره لا يقاس عليه)[1]
ئەوەی بە پێچەوانەی پێوانەسازیەوە چەسپیبێت شتێکی ترى لەسەر پێوانە ناکرێت

واتە ئەوەی بە دەقێك و لەسەر پێچەوانەی پێوانەکاری هاتووە(واتە لەسەر پێچەوانەی بنەما و ڕێساگشتیەکان) هەر بەسەر ئەو خاڵەدا جێبەجێ دەکرێت کە لەبارەیەوە هاتووە و نابێت فەرمانەکەی بەکاربهێنین بۆ شتێکی تر کە لەو دەچێت، گەر دەقێکی تر نەبوو ئەو فەرمانە لە شتی دووەمدا بچەسپێنێت.

ئەو فەرمانانەی لەم ڕێسایەوە بەرهەمدێن:

گەلێك لقەفەرمانی فیقهی بەدی دێت ، وەك:

أ ـ دروست نیە بەری درەخت بفرۆشرێت بە پێوانەکردن لەسەر شت دان بەدروستکردن(الاستصناع)، چەنکە شتدان بە دروستکردن بە دەقێکی تایبەت و بە پێچەوانەی پێوانەکاریەوە ڕێگای پێدراوە و پێوانەی لەسەر ناکرێت.

ب ـ مافی هاوبەشی و دراوسێیەتی(الشفعة) بە پێچەوانەی پێوانەکاریەوە چەسپیوە، چونکە بوونە خاوەنی شتێکە لەلایەن کەسێکەوە بەزۆر، ئەمەش پێچەوانەی هێڵی سەرەکی شەرع و بنەمای ڕەزامەندیە کە لە قورئاندا

[1] مجلة الاحكام العدلية، م١٥.

چەسپیوە و دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ..﴾النساء ٢٩.

کەوابوو ناتوانرێت بە پێوانەکردن لەسەر مافی هاوبەشی و دراوسێیەتی، خاوەنداریوونێکی نارەزامەندانە بە رەوا بزانین، هەروەها ناتوانرێت شتێکی تر بخەینە جێگای مافی هاوبەشی و دراوسێیەتی(الشفعه)، چونکە مافێکی رووتە و پێوانەسازی لەسەر ناکرێت.[١]

[١] منير القاضي، شرح المجلة ٧٤/١، مطبعة العاني، ١٩٤٩.

ڕێسای

(ما حرم أخذه حرم اعطائه)[1]

ئەو شتەی وەرگرتنی حەرام بێت پێدانیشی حەرامە

واتە ئەگەر وەرگرتنی شتێك حەرام بێت، قەدەغەیە لەسەر خەڵكی، كەواتە قەدەغەیە بدرێت بە خەڵكی، بە بەخشین بێت یان لە بەرانبەر شتێكدا.

حەرامیەكەش وەرگر و پێدەر دەگرێتەوە، قەدەغە و حەرامە لەسەریان و بەرپرسیارێتی جەزایی هەردووكیان دەگرێتەوە، هەندێكجاریش بەرپرسیارێتی كەمتەرخەمیش دەكەوێتە سەریان.

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم ڕێسایەش، ئەوەیە كەسێك بەرتیل دەدات بە فەرمانبەرێك بۆ بەڕێكردنی كارەكەی، بۆیە بەرتیلدەر و بەرتیلگر بەرپرسیارێتی جەزاییان لەسەرە و شایەنی سزان، ئەگەر بە هۆی بەرتیلیشەوە زیانێك بە كەسی تر بگات، بەرپرسیارێتی مەدەنی كەمتەرخەمی دروست دەبێت و بژاردن پێویست دەبێت.

هەڵاوێردنەكان لەم ڕێسایە:

هەڵاوێردن لەم یاسایە وەك ئەو حاڵەتە پێویستیانەی دێتە پێشێ، وەك ئەو بەرتیلەی لە ژێر فشاری ناچاریدا دەدرێت بە بەرپرسێك بۆ بەڕێكردنی موعامەلەیەكی پێویست، ئەم جۆرە بەرتیلە بۆ پێدەر دروستە و بۆ وەرگر حەرامە. هەروەها ئەو كەسەی زۆر پێویستی هەیە بە وەرگرتنی بڕێك پارە و تەنها بە پێدانی سوود دەستی دەكەوێت، لەم حاڵەتەدا بۆ كەسی قەرزوەرگر دروستە و بۆ كەسی قەرزدەر حەرامە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٣٤.

رێسای

(ما حرم فعله حرم طلبه)[1]

ئەو کارەی کردنی حەرام بێت بەشوێنداچوونیشی حەرامە

واتە ئەو کردەوەیەی حەرام و قەدەغە بێت، بێگومان حەرامە هەرکەسێکیش داوای ئەنجامدانی لە کەسی تر بکات. ئەگەر هەڵێنا بۆ ئەو کارەش بەرپرسیارێتی سزایی دەکەوێتە سەر هەڵنەر و هەڵنرلو.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم رێسایە:

ئەگەر گەورەی وڵات یان یەکێك لە کارمەندەکانی داوای بەرتیلیان لێکرد و ئەمیش رازی بوو، بەرپرسیارێتی سزایی دەکەوێتە سەر هەردووکیان و هەریەك لەوان شایانی ئەو سزایە دەبێت کە بۆ ئەم کارە دانراوە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٣٥.

ڕێسای

(ما كان اكثر فعلا كان اكثر ثوابا)

ئەو خواپەرستیەی کرداری زۆرتری تێدابێت پاداشتی زۆرتری تێدایە

چونکە پاداشت بەپێی سەختی و ماندووبوونە، بەڵام ئەم هەڵاوێردنانەی خوارەوە لەم ڕێسایەدا هەیە:

١ـ کورتکردنەوەی نوێژ باشترە لە کردنی هەموو ڕکاتەکان لەو سەفەرەدا کە لە سێ قۆناغ زۆرترە.

٢ ـ خوێندنی سوورەتێکی کورتی قورئان لە نوێژدا باشترە لە خوێندنی بەشێکی زۆر لە سوورەتێکی درێژ، چونکە پێغەمبەر(ﷺ) وەهای کردووە.

٣ ـ کورتبوونی دوو ڕکاتەکەی نوێژی بەیانی باشترە لە درێژکردنەوەیان.

٤ ـ خواردنی چەند تیکەیەك لە گۆشتی قوربانی وپاشان بەخشینی، باشترە لەوەی هیچی لێ نەخورێت و دابەش بکرێت.

٥ ـ دوو ڕکات سوونەتی سڵاوی مزگەوت (تحية المسجد) باشترە لە نوێژێکی پتر لە دوو ڕکاتی کە یەك سەلامدانەوەی تێدابێت.

٦ ـ ڕستەی (اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) باشترە لە زیادکردنی وەك(اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم).[1]

---

[1] القواعد الفقهية للشيخ عبدالله بن سعيد.

١٢٥

ڕێسای

(ما لايقبل التبعيض، فاختيار بعضه كاختيار كله، واسقاط بعضه كاسقاط كله)[1]

ئەو شتەی دابەشبوون قبووڵ ناکات، هەڵبژاردنی هەندێکی وەك هەڵبژاردنی هەموویەتی، نەویستنی هەندێکیشی وەك نەویستنی هەموویەتی

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

١ ـ ئەگەر وتی بە ژنەکەی: نیو تەڵاقت کەوتبێت، تەڵاقێکی دەکەوێت.

٢ ـ ئەگەر خاوەن تۆڵەی شەرعی لە هەندێکی خۆشبوو، تۆڵەکە نامێنێت.

٣ ـ ئەو کەسەی مافی هاوبەشی و هاوبەشەماف(الشفعة)ی هەیە لە هەندێك لەو مافەی خۆشبوو، ڕاسترین بۆچوون ئەوەیە کە هەمووی دەگرێتەوە.

٤ ـ ئەوکەسەی دوو شتی بە یەك گرێبەست کڕی و یەکێکیان خەوشدار دەرچوو، درووست نیە تەنها یەکدانەیان بگەڕێنێتەوە.

---

[1] القواعد الفقهية للشيخ عبدالله بن سعيد،ص ٨٣.

ڕێسای
(المباشر ضامن وان لم يتعمد)[1]
بکەر زامنە گەرچی بە ئەنقەستیش نەبێت

مافی هەر خاوەن مافێك (عەینی بێت یان کەسی) سنووری خۆی هەیە، شکاندنی ئەو سنوورە ئەوەی لێدەخوێنرێتەوە کە دەست بەسەر مافی کەسێکی تردا دەگیرێت و ئەوەش لە شەرع و یاسادا حەرامە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ... تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّـهِ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ البقرە٢٢٩.

قورئـان ئـەم سـنووربەزاندنەی بـە خـواردنی بێپاسـاوی مـاڵی خـەڵکی دانـاوە، مەبەستیش لێرەدا کانا زمانەوانیەکەی نیە، بەڵکو مانای باوی هەمەکی مەبەستە، کە یەکێکە لە سێ ماناکەی هەمەکی.[2]

ئەوەی شایانی باسە کە هەمـەکیبوون لای زۆریـەی زانایـانی زانسـتی بنـەماکانی فیقه بە ئاکاری وشەکان دادەنرێت، ئەمەش هەڵەیـەکی بـڵاوە، چـونکە هەمـەکی لـە راستیدا سێ جۆرە:

أ ـ هەمەکیی زمانەوانی: وشەیەکە دانراوە بۆ ئەندازەیەك مانای هاوبەش لە نێـوان جۆرەکانی ئەو وشەیەدا ئەگەر رەگەز بێت، لە نێوان تاکەکانیـدا ئەگـەر جـۆر

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٩٢.

[2] گشتی زمانەوانی، گشتی عەقڵی، گشتی باوی.

بێت، لە نێوان بەشەکانیدا ئەگەر گشت بێت. لەو وشانەی هەمەکیی دەگەیەنێت لە سەر بنەمای دانانی زمانەوانی: (کل، جمیع، کافة، عامة، قاطبة، معشر، معاشر، الرجال، النساء، الاموال، کاتەکان و شوێنەکان) و وشەی تریش کە خەڵکانێکی عەرەبزمان ڕەچاوی گەیاندنی واتای هەمەکیی و سەرتاپاگیری هەموو ئەو شتانەیان کردووە کە لەناو بازنەی ئەو وشانەدان، هەروەها (اسماء الموصولات) و هاوێنەکانیشی لەو وشانەن.

ب ـ هەمەکیی عورفی: وشەیەکە ئەهلی باوی شەرعی یان یاسایی یان کەسانی تر لە مانا زمانەوانیەکەی دەریان هێناوە ولە مانایەکی هەمەکیتردا بەکاریان هێناوە و چەندینجاردەبێتەوە تا بۆتە حەقیقەتێکی باوی، لەو دارشتانەی هەمەکیی دەگەیەنێت بە پێی باو نەك زمان وشەی(اکل ـ خواردن)ە لە قورئانی پیرۆزدا، هەروەك لەم ئایەتانەدا دیارە:

١ـ دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْماً إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيراً﴾ النساء ١٠. وە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً أُولَـئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلاَّ النَّارَ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾البقره ١٧٤ .

٢ ـ دەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ..﴾البقره ١٨٨.

٣ ـ دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَن تَكُونَ تِجَارَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ﴾النساء ٢٩.

٤ ـ دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَوْفُواْ بِالْعُقُودِ..﴾المائده ١.

٥ ـ دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُواْ الرِّبَا أَضْعَافاً مُّضَاعَفَةً..﴾ال عمران ١٣٠.

٦ ـ دەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوباً كَبِيراً﴾ النساء ٧.

٧ ـ دەفەرموێت: ﴿...فَادْفَعُواْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَأْكُلُوهَا إِسْرَافاً وَبِدَاراً أَن يَكْبَرُواْ وَمَن كَانَ غَنِيّاً فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَن كَانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ...﴾ النساء ٦.

٨ ـ دەفەرموێت: ﴿ .. وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ...﴾النساء ١٦١

٩ ـ دەفەرموێت: ﴿...وَتَرَى كَثِيراً مِّنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ..﴾المائدە ٦٢.

ج ـ هەمەکیی عەقڵی: بریتیە لە بەسترانەوەی فەرمانێك بە وارسەکەیەوە لە بوون و نەبوونیدا، پێی دەوترێت هەمەکیبوونی وارس و دەگەڕێتەوە سەر پێوانەسازی، وە بریتیە لە گێڕانەوەی هەندەکیەکان(الجزئیات) بۆ ئەو هەمەکیانەی(الكليات) ماناکانیان عەقڵ دەیگرێتەوە، واتە ئەو دەقە هەمەکیانەی عەقڵ پەی بە وارس و مەبەست و ئامانجەکانی دەبات. هەروەك لە فەرموودەی خوای گەورەدا هاتووە: ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ التوبە ٣٤. زێڕ و زیو هەموو جۆرە پارەیەك دەگرێتەوە کە لە جیهاندا باوە، چ کاغەز بێت چ کانزایی، کە جێگەی زێڕ و زیوی گرتۆتەوە و هەرچی لەماندا واجب بێت لەوانیشدا واجبە، وەك زەکات و زەریبە و دانەوەی ئەو قەرزانەی لە ئەستۆدایە، هەرچیش لەماندا حەرامە لەوانیشدا حەرامە وەك سوود و داگیرکردن و دزی و شتی لەم نموونە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿...فَلاَ تَقُل لَّهُمَا أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلاً كَرِيماً﴾الاسراء ٢٣. وشەی (ئۆف) لە ڕووی زمانەوانیەوە بێزاری و هەستکردن بە قورسی دەگەیەنێت یان دەنگێکە ئەو مانایانە دەگەیەنێت، بەڵام خودا مەبەستی تەنها ئەم مانا زمانەوانیە نیە، بەڵکو مەبەستی لەمە فراوانترە لە ڕووی عەقڵیەوە، کە هەر کردار یان گوفتارێکە لە لایەن منداڵەوە دڵی دایك و باوکی ئازار بدات و بە دەسدرێژی دادەنرێت بۆ سەرسنووری ڕێز و پلەیان.

ئەوەی شایانی باسە هەموو ئەو شتانەی پێوانەسازی تێدا دەکرێت لە بەشی هەمەکیی عەقڵیە. ئەو داڕشتانەی مەبەستی هەمەکیبوونی عەقڵی دەگەیەنن خۆیان وارسی فەرمانەکانیان دەردەخەن و بە دیلالەتی عەقڵی هەمەکیی دەگەیەنن و فەرمانیش بە وارسەکەیەوە بەسرلوەتەوە لە بوون و نەبووندا، ئەم هەمەکییەش بە شێوەیەکی گشتی و ئاسایی لەو بوارانەدا دەبێت کە پێوانەسازی تێدا دەکرێت، کە بە بۆچوونی ئێمە بریتیە لە: بریتیە لە گێڕانەوەی هەندەکیەکان(الجزئیات) بۆ ئەو هەمەکیانەی(الکلیات) ماناکانیان عەقڵ دەیگرێتەوە)، واتە ئەو شتانەی عەقڵ پەی بە وارس و مەبەستەکانی دەبات[1].

[1] بۆ درێژەی پتر سەیری پەرتووکمان (اصول الفقه الاسلامي في نسيجه الجديد) ٢/٤٠٦ و پاشتر بکە.

رێسای
(المتسبب لا يضمن الا بالتعمد)[1]
ئەو کەسەی دەبێتە هۆی زیانێك، بەرپرس نابێت مەگەر بەئەنقەست ئەو زیانەی گەیاندبێت

راست وایە بوترێت:

ئەو کەسەی دەبێتە هۆی زیانێك، بەرپرس نابێت مەگەر دەسدرێژی کردبێت

ئەم رێسایە راست نیە، چونکە مەرجی ئەنقەستی داناوە بۆ زامنبوونی ئەو کەسەی زیانێك دەدات، واتە مەبەستی ئەوەبووبێت کە زیان بەو کەسە بگەیەنێت، بەڵام راست ئەوەیە ئەوکەسەی دەبێتە هۆی زیانێك زامن دەبێت، چ بە ئەنقەست بێت واتە مەبەستی زیانگەیاندن بووبێت، یان دەسدرێژی بکات واتە کارێکی نارەوا بکات، چ مەبەستی زیانگەیندن بێت بە کەسێك یان نا، چونکە سەرچاوەی زەمانەتەکە دەسدرێژیەکەیە، چ ئەنقەست بێت یان نا.

بۆیە پێویستە بەم شێوەیە راستبکرێتەوە: (ئەو کەسەی دەبێتە هۆی زیانێك، بەرپرس نابێت مەگەر دەسدرێژی کردبێت)، چونکە دەسدرێژی بریتیە لە ئەنجامدانی کارێکی نارەوا، وە پایەی سەرەکی بەرپرسیارێتی کەمتەرخەمیە، ئەنقەست بێت(واتە مەبەستی دەسدرێژی هەبێت یان نا) یان نا.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، المادة (٩٣).

ئاشکراشە کە پایەکانی بریرسیارێتی پاداشتی سێ دانەیە:

(کاری ناڕەوا + زیان + پەیوەندی هۆکارێتی).

کاری ناڕەوای زیانبەخش دەبێتە هۆی زامنبوون و پابەندبوون بە دانەوەی بریتی، زیانەکە هۆکاربێت یان بەراستەوخۆیی، ئەنقەستی بێت(مەبەستی زیانگەیاندنبێت بە کەسی تر) یان نا.

ڕێسای
(المحروم من الميراث لا تأثير له على غيره من الورثة بخلاف المحجوب)[1]
دەرکراو لە میرات کاریگەریی لەسەر میراتگرەکانی تر نیە بە پێچەوانەی ئەوکەسەوە کە بەهۆی میراتگرێکەوە بێبەش کراوە.

دەرکرلو لە میرات ئەوکەسەیە پایەیەك یان مەرجێکی میراتی تێدا نیە، وەك یەکیەتی ئاین و میراتگر بکوژی میراتدارەکە نەبێت.

ئەو کەسەی بێبەش کرا بەهۆی کوشتن یان وەرگەڕان و شتی لەم بابەتانە، بوونی هیچ کاریگەرییەکی لەسەر میراتی کەسێکی تر نیە.

بۆ نموونە ئەگەر کەسێك مردوو کوڕێکی لێبەجێما کە بکوژی مردوەکەیە، یان لە ئاینەکەی وەرگەڕا، هەروەها دایکیشی لیّ بەجێما، بێگومان بوونی ئەم کوڕە هیچ کاریگەریەکی لەسەر میراتی دایکەکە دانانێت بەوەی کە بێبەشی بکات لە باشترین بەشی کە سێیەکە، بەڵکو بەشی تەواوی خۆی دەبات، سەرەڕای هەبوونی کوڕەکە، چونکە وەك نەبێت وەهایە، لەبەر بێبەشبوونی لە میرات، بە پێچەوانەی ئەو کەسەوە بە هۆی یەکێك لە میراتگرەکانەوە بێبەش بووە، سەرەڕای بێبەشبوونی ڕەنگە کاریگەری لەسەر میراتگرانی تر دابنێت.

---

[1] سەیری پەرتووکمان (احكام الميراث والوصية وحق الانتقال) بکە.

بۆ نموونـە: کەسـێك مـردو بـاوك و دایـك و ژمارەیـەك براوخوشـکی لـێ بـەجێما، سەرەڕای ئەوەی براوخوشکەکان بەهۆی باوکیانەوە بێبەش دەبن، بەڵام دایکەکەیان لە باشترینی دووبەشەکەی بێبەش دەکەن کە سێیەکە، دایکەکـە شەشـیەك دەبـات بەهۆی بوونی براوخوشکەکانەوە، گەرچی خۆشیان بێبەش بوون.

ڕێسای
(المشغول لا يشغل)
خەریککراو بە شتێکی ترەوە خەریک ناکرێت

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

ئەگەر قەرزارێك شتێکی خستە بارمتە(رهن)وە قەرزێك، ئیتر ناتوانێت لە هەمانکاتدا بیکاتە بە بارمتە بۆ قەرزێکی تر، گەر پێشتر نەکرابوو بە بارمتە، وەك لە زەمانەتی چەند قەرزارێکدا.

نموونەیەکی تر:

ئەو ئافرەتەی تەلاق دراوە تەلاق نادرێتەوە، گەرچی تەلاقی یەکەم گەڕاوە(رجعي)بێت گەر پێش تەلاقی دووەم ژنەکەی نەگەڕاندبێتەوە. وە ئەو ئافرەتەی لە ماوەی چاوەڕوانیدا بێت جارێکی تر چاوەڕوانی ناکات، چونکە کردنی شتێکە پێشتر هەبوبێت و ئەمەش کودەنگی زانایانی هۆشمەندی لەسەرە.

ئەمەش مەبەستی ئەو فەرموودەیەی خوای گەورەیە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾ الطلاق١، پیتی (لام) لە ئایەتەکەدا بەکار هاتووە ﴿لعدتهن﴾ و مانای کات دەگەیەنێت، واتە لەو کاتەدا تەلاقیان بدەن کە یەکسەر ماوەی چاوەڕوانیان دەست پێدەکات.

رێسای
(المشقة تجلب التيسير)[1]
سەختی ئاسانكاری دەهێنێت

ئەم رێسایە لە رووی روخسەتبەخشین بە مرۆ و لابردنی سەختی لەسەری و دانانی ئەركی پڕوكێنەرەوە لە هەموو رێساكانی تر لە قورئاندا باس كراوە، ئەم مانایانەش لە قورئاندا زۆرن.

سەختی سێ پلەی هەیە: بەرزتر، نزمتر، ناوەند.

یەكەم: سەختی لە بەرزترین پلەیدا ئەوەیە كە ئەنجامدانی كارێك لە سەرووی توانای مرۆڤەوە بێت، لەم حاڵەتەدا ئەرك نامێنێت یان دەگۆڕێت بە ئەركێكی تر.

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم حاڵەتەش نەمانی (راوەستان) لە كاتی نوێژدا ئەگەر مرۆڤ نەیتوانی بەهۆی نەخۆشی یان پیریەوە راوەستێت، لەم حاڵەتەدا بە هەر شێوەیەك دەتوانێت بەو شێوەیە نوێژەكەی دەكات.

نموونەی گۆڕانیش بریتیە لە بریتی رۆژوو(فدیە)كە نەخۆش یان پیری بێتوانا لە بەرانبەر نەگرتنی مانگی رەمەزانی پیرۆزدا دەدەن بە هەژار، هەروەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ .... وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ..﴾البقرة١٨٤.

دووەم: سەختی لە نزمترین پلەیدا: لەم حاڵەتەدا ئەرك لاناچێت، چونكە ئەم پلەسەختیە لە خواپەرستیەكە جیانابێتەوە، وەك سەختی سەرما لە دەسنوێژ و

[1] مجلة الاحكام العدلية، م١٧.

خۆشتندا، سەختی ڕۆژوو لە گەرمای زۆر و درێژی ڕۆژدا، وە سەختی سەفەر بۆ حەجکردن کە هەمیشە سەختی تێدایە.

سێهەم: پلەی ناوەند لە نێوان ئەو دوو پلەیەدا:

لەم پلەیەدا ڕۆڵی روخسەت دێت لە سووککردنی سەختی بۆ پلەیەك مرۆڤ تووشی بارێکی ناتەندروست ناکات، وەك بەڕۆژوونەبوون لەسەفەردا یان نەخۆشیدا تا ئەو کاتەی عوزرەکە نامێنێت و قەزای دەکاتەوە، هەروەها کۆکردنەوە و کورتکردنەوەی نوێژ لە کاتی سەفەردا. هەروەها گۆڕینی دەسنوێژ و خۆشتن بە تەیموم، وە گۆڕینی راوەستان بە دانیشتن و پاڵکەوتن و ئامازەکردن.

ئەم فەرموودانەی خوای گەورە لە قورئاندا سەرچاوەی ئەم ڕێسایەن:

١ـ فەرموودەی: ﴿...يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ..﴾البقره ١٨٥.

٢ ـ فەرموودەی: ﴿ ... وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ..﴾ الحج ٧٨.

٣ ـ فەرموودەی: ﴿...يُرِيدُ اللّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمْ..﴾النساء ٢٨.

٤ ـ فەرموودەی: ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُواْ إِذَا مَا اتَّقَواْ وَّآمَنُواْ..﴾المائده ٩٣.

١٣١

ڕێسای
(المصلحة اساس تشريع الاحكام وتعديلها والغائها)
بەرژەوەندی بناغەی داڕشتنی حوکمەکان و هەموارکردن و هەڵوەشاندنەوەیانە

بەرژەوەندی لە زمانی عەرەبیدا وشەی (المصلحة)ی بۆ بەکارهاتووە کە بە مانای هەرشتێك دێت کە بە سوود بێت بۆ تاك و کۆمەڵگە و لەوێشەوە بەرژەوەندی تـاك و گشتی.[1]

لە زاراوەی زاناکانی زانستی بنەماکانی فیقهدا گەلێك پێناسەی بۆ کراوە، زۆربـەی لە دەوری تەوەرێکدان کە هێنانی بەرژەوەندیە(یان بەرژەوەندی بەدەستهێنراو) یـان ڕێگرتن لە زیانە(یان زیانی دوورخراوە)، هەندێك لە زانایانی زانستی بنەماکان لە کاتی پێناسەکردنی بەرژەوەندیدا تووشی تێکەڵکردنی حوکم و ئەو بەرژەوەندیە بـوون کـە لە حوکمەکەوە سەرچاوەدەگرێت.[2]

---

[1] الصحاح في اللغة والعلوم ٧٢٩/١.

[2] بۆ نموونە غەزالی (ڕەحمەتی خوای لێبێت) لە (المستصفى)دا لا ٢٥١:

" بەڵام بەرژەوەندی بریتیە لە هێنانی بەرژەوەندی یان ڕێگرتن لە زیان، مەبەستی ئێمە ئەوە نیـە، چـونکە هێنـانی بەرژەوەنـدی و ڕێگـرتن لـە زیـان ئامانجـەکان و چـاککردنی خەڵکـە لـە بەدەسـتهێنانی مەبەستەکانیاندا، بەڵام مەبەستمان لە بەرژەوەندی پاراستنی مەبەستی شەرعە لە نێو مرۆڤەکانـدا، کـە بریتیە لە پاراستنی ئاین و گیان و عەقڵ و نـەوە و دڵراییانـە، هـەر شتێکیش پاراسـتنی ئـەم بنەمایانـەی تێدابێت بەرژەوەندیە، هەرشتێکیش ئەم بنەمایانە بفەوتێنێت خراپەیە و ڕێلێگرتنیشی بەرژەوەندیە.".

قسـەکەی غـەزالی بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی کوشـتنەوەی کەسـێکی بکوژ بـۆ پاراسـتنی گیـانی مرۆڤـە و بەرژەوەندیە و بڕینی دەستی دزیش کە پاراستنی دڵرایی مرۆڤە بەرژەوەندیە، بە هەمانشێوە نموونەکانی ←

بەڵام ئەو پێناسەیەی ئێمە هەڵیدەبژێرین ئەوەیە کە بەرژەوەندی بریتیە لە بەرژەوەندیەکی مادی یان مەعنەوی، ئاینی یان دوارۆژی، مرۆڤی پێگەشتوو(مکلف) لە ئەنجامی کارکردنی بەو شتانەی واجب یان سوننەت یان ڕێپێدراون بە دەستی دەهێنێت، هەروەها دوورخستنەوەی خراپە یەکی بەرپێگیرا و بە خۆدورگرتن لە کردنی کارێکی حەرام یان ناپەسەند(مکروه)[1].

پێوەری جیاکردنەوەی سوودەکان و خراپەکان(یان زیانەکان) پێوەرێکی بابەتی شەرعیە و کەسیی نیە و بە جیاوازی کەسەکان ناگۆڕێت، چونکە هەندێکجار مرۆڤ بە بۆچوونی خۆی شتێك بە بەرژەوەندی دەزانێت، بەڵام لەلای شەرعدانەر بە خراپ دادەنرێت، بێگومان بەرژەوەندیش بە مانا شەرعیەکەی و پێوەری شەرعدانەر سەرچاوەی فەرمانە فیقهیەکان نیە، بەڵکو کەرەستەیەکە بۆ دۆزینەوو و دەرخستنی فەرمانە شەرعیەکان لە قورئان و سوننەتی پێغەمبەردا(ﷺ). کەواتە پێویستە لەسەر

تریش...ئەمەش تێکەڵکردنێکی ئاشکرایە لە نێوان فەرمان و ئەو بەرژەوەندیەدا لە ئەنجامی جێبەجێکردنی فەرمانەکەوە سەری هەڵداوە کە مەبەستی شەرعدانەرە لە پێناوی مرۆڤدا.

زانای گەورە (سلیمان بن عبدالکریم بن سعید الطوفي البغدادي) لە پەرتووکەکەیدا(المصلحة في التشریع الاسلامي) لا ۲۱۱ دا، تووشی هەمان تێکەڵکردن بووە کاتێك دەڵێت:

(بەرژەوەندی ئەو هۆکارەیە کە سەرەنجامەکەی مەبەستی شەرعدانەرە) .

کوشتنەوەی بکوژ، لای ئەو بەرژەوەندیە چونکە هۆیەکە بۆ پاراستنی مرۆڤەکان لە خوێنڕشتن و ئەوەش خودی مەبەستی شەرعدانەرە، سزای زیناش بەرژەوەندیە، چونکە هۆیەکە بۆ پاراستنی نەوەی مرۆڤ، نموونەکانی تریش بەهەمانشێوە....لە کاتێکدا بەرژەوەندی پارستنی گیانی مرۆڤەکان و پاراستنی نەوەکان و پاراستنی دارایی و شتی تر کە لە پێی دەوترێت بەرژەوەندی سەبارەت بە مرۆڤ و پێی دەوترێت مەبەستەکان سەبارەت بە شەرعدانەر.

[1] ئەم پێناسەمان لەم سەرچاوانەوە بەدەستمهێناوە:

مجموع کلام الشاطبي(الموافقات) ۲/۳۷ و پاشتر.

عزالدین بن عبدالسلام(قواعد الاحکام في مصالح الانام)۱/۵.

ولبن الحاجب(مختصر المنتهی الاصولي وشرحه) ۲/۲٤۰ وما بعدها.

وشرحه للقاضي عضد الملة والدین.

ئەم پێناسە هەڵبژێراوەی لەو سەرچاوانەوە بەدەستم هێناوە، مەبەستی ئەو رەحمەتەیە کە لەم ئایەتەدا هاتووە : ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ الانبیاء/۱۰۷.

پەی بە فەرمانە شەرعیەکان دەبات بەو شێوەراستەقینەی خۆی ئەم ڕێسایە بەم شێوەیە ڕاست بکاتەوە:

(بەرژەوەندی بەهەندوەرگیرلو سەرچاوەیەکە بۆ دۆزینەوە و دەرخستنی فەرمانی شەرعی).

بەشەکانی بەرژەوەندی لە رووی بەهەندوەرگیرانەوە:

هەروەك چۆن زانایانی بنەماکانی فیقه سەرکەوتوو نەبوون لە دەربڕینی ئەم ڕێسایەدا، بە هەمانشێوەش نەیانپێکاوە لە دابەشکردنی بەرژەوەندیدا، کە کردوویانە بە سێ بەشەوە:

جۆری یەکەم: بەرژەوەندی بەهەندوەرگیراو:

ئەو بەرژەوەندیە یە شەرعدانەر بە دەق باسی لەوە کردووە بەهەندوەریگیرێن و ڕەچاویکرێن، زانایانیش کۆدەنگییان لەسەر ئەوە هەیە کە دروستە حوکمی لەسەر بونیات بنرێت، ئەوانەش بەرژەوەندی زەرووری یان نیمچەپێویست یان جوانکاریە هەروەك پاشتر باسی دەکەین.

جۆری دووەم: بەرژەوەندی هەڵوەشاوە(بەهەندوەرنەگیراو):

ئەوەیە کە دەقی شەرعدانەر باسی بەهەندوەرنەگیران و پێویستی پشتگوێخستنی کردووە و زاناکانیش کۆدەنگیان لەسەر ئەوە هەیە دروست نیە حوکمی لەسەر بونیات بنرێت، چونکە لەگەڵ بەرژەوەندی پەروەردگاریدا لێکدەگیرێن یان بە سوودی کۆمەڵێکی کەم و بە زیانی کۆمەڵێکی زۆرە، شتێکی کەسییە و شەرعی نیە و لە مەبەستەکانی شەرعدانەریشدا نیە، بەڵکو لە بابەتی شتە زیانبەخش و خراپەکانە لە تەرازوو و پێوەری شەرعدا.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم جۆرەش، بەرژەوەندی سوودخۆرە لە بەدەستهێنانی قەزانجی ریبابیدا، کە شەرعدانەر بە ڕوونی :سی حەرامکردنی کردووە، چونکە خزمەتی بەرژەوەندی کۆمەڵێك دەکات بە زیان و بێنەوایی کۆمەڵێکی

تر، قورئانیش لە چەندین ئایەتدا ئەمەی حەرامکردووە لە چەند ئایەتێك وەك: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ﴾البقره ٢٧٨ - ٢٧٩.

هەروەها وەك بەرژەوەندی ئەوکەسەی کالاّ دەشارێتەوە بە مەبەستی گرانکردنی لەکاتێکدا بەکاریەر پێویستیان پێیەتی، پێغەمبەر (ﷺ) حەرامی کردووە بەو فەرموودەیەی: ((من احتكر فهو خاطئ: ئەو کەسەی بەمەبەستی گرانکردن کالاّیەك دەشارێتەوە گوناهبارە))[1] .

هەروەها بەرژەوەندی ئەوکەسەی بە درۆ شتێکی خراپ لای خەڵك باش دەکات و پێیان دەفرۆشێت، ئەمەش لە شەرعدا حەرامکراوە.[2]

هەروەها بەرژەوەندی یەکسانکردنی کچ لەگەڵ کوڕدا یان خوشکی دایك و باوکی لەگەڵ برای دایك و باوکی یان خوشکی باوکی لەگەڵ برای باوکی لە میراتدا. قورئان بە ڕاشکاوی ئەوەی ڕاگەیاندووە کە ئەم بەرژەوەندیە بە هەند وەرناگیرێت.[3]

بەکارهێنانی دەستەواژەی بەرژەوەندی هەڵوەشاوە بۆ ئەم جۆرە هەڵەیە، چونکە دەستەواژەی هەڵوەشاوە ئەوە دەگەیەنێت یەکەمجار دانی پێدانراوە و پاشان هەڵوەشێنراوەتەوە، ئەمەش لە بەرژەوەندیە بەهەندوەرنەگیراوەکاندا نەبووە.

---

[1] صحيح مسلم ١٢٢٧/٣.

[2] پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((لا يَحِلُّ لأحَدٍ يَبِيعُ شَيْئًا إلاّ يُبَيِّنُ مَا فِيهِ وَلا يَحِلُّ لِمَنْ يَعْلَمُ ذَلِكَ إلاّ بَيَّنَهُ: دروست نیە بۆ کەسێك شتێك بفرۆشێت گەر خەوشێکی تێدابێت و باسی نەکرد، دروستیش نیە بۆ کەسێك بەو خەوشە بزانێت و باسی نەکات)) اخرجه الامام احمد في مسنده ٤٩١/٣.

[3] لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنْثَيَيْنِ﴾ النساء ١١ وە دەفەرموێت: ﴿وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنْثَيَيْنِ﴾ النساء ١٧٦.

جۆری سێهەم: بەرژەوەندی پاشدەق- المرسلە- (یان ڕەها یان الاستصلاح):

ئەوەیە کە شەرعدانەر دەقێکی نیە لەسەر بەهەندگرتنی یان بەهەندنەگرتنی، وەك ئەو بەرژەوەندیانەی لە قورئاندا ئامازەی پێنەکراوە بەڵکو لە داهاتوودا دێنەپێش، بۆیە بە پاشدەق دادەنرێت چونکە لە سەردەمی پێغەمبەردا نەبووە تا قورئان یان فەرمووده بە هەند وەریبگرێت یان نا.

ئەم دابەشکردنە سیانیەی زاناکانی بنەماکانی فیقھ کردوویانە هەڵەیە، چونکە بەرژەوەندیەك لە دەرەوەی زانستی خوادابێت لە ئارادا نیە، بە شێوەیەك نەزانێت ئەوەی لە داهاتوودا ڕوودەدات بەرژەوەندیەکی بەهەندگیراوە یان نا، کەواتە پێویستە دابەشکردنەکە دوانەیی بێت، چونکە خودا پێوەرێکی شەرعی داناوە بۆ هەرشتێك لە خۆیدا بەرژەوەندیە یان بەهۆی شتێکی دیکەوە دەبێتە بەرژەوەندی و ئیتر بە هەند وەردەگیرێت، چ لەکاتی دەقەکاندا هەبووبێت و باسکرابێت یان نەبووبێت و لەداهاتوودا ڕوویدەن. هەروەها بەرژەوەندی بەهەندنەگیراویش ئەوەیە کە لە خۆیدا یان بەهۆی شتێکی ترەوە زیانبەخش بێت، چ قورئان بە دەقێکی ڕاشکاو ئامازەی پێکردبێت یان نا، هەر شتێکیش لە ڕابوردوو و ئێستا و داهاتوودا زیانبەخش بێت بەرژەوەندیەکی بەهەندنەگیراوە.

بەشەکانی بەرژەوەندیە بەهەندگیراوەکان:

زانایانی بنەماکانی فیقھ لە ڕووی گرنگی و ڕۆڵیان لە ژیانی مرۆڤدا بەرژەوەندیە بەهەندگیراوەکانیان لە سێ پلەدا دیانناون:

پلەی یەکەم لە گرنگیدا: پێویستەکان(زەرووریەکان).

دووەم: خواستیەکان(الحاجیات).

سێهەم: جوانکاریەکان.

سێهەمین تەواوکەری دووەمە، دووەمیش تەواوکەری یەکەمە و دوانەکەی کۆتاییش خزمەتکاری یەکەمن.

بەشی یەکەم: بەرژەوەندیە پێویستەکان:

ئەوپێویستیانەیە کە نەبوونی یان تێکچوونی هەندێکی یان هەمووی لە هەرکۆمەڵگەیەکدا ڕوو بدات، سیستەمی ژیانیان تێکدەچێت و پشێوی و خراپە بەسەریدا زاڵ دەبێت.

پێویستیەکانیش پێنج جۆرن:

جۆری یەکەم: پاراستنی ئاین:

ئاین بریتیە لە باوەڕی یەکلایی و جێگیری هاوشێوەی واقیع بە خودا و ئەو لقانەی لێیدەبێتەوە لە باوەڕهێنان بە نادیارەکانی تر. هەبوونی ئاینیش واجبێکی عەقڵیە پێش ئەوەی واجبێکی شەرعی بێت، بۆیە پێویستە لەسەر هەموو مرۆڤێکی پێگەشتوو پاش گەشتنی بە تەمەنی هۆشیاری باوەڕی هەبێت بە خودا لە ڕێگەی بەڵگەی بەهێزی شوێنەواربەڵگەیی(انی)ەوە، واتە شوێنەوارکردنە بەڵگە لەسەر کاریگەر و دروسکراو کردنە بەڵگە لەسەر دروستکەر. ئەم باوەڕە لەسەر باوەڕکردن بە سەردارمان محمد (ﷺ) بونیات نەنراوە یان قورئان، چونکە باوەڕهێنان بەمانەش لەسەر باوەڕبوون بە خودا ڕاوەستاوە، ئەگەر باوەڕبوون بەخوداش لەسەر ئەمانە وەستابێت ئەوە پێش دێت کە شتێك لەسەر شتێکی تر وەستاوە کە ئەویش لەسەر شتی یەکەم وەستاوە، ئەمەش وەستانی بوونی شتێکە لەسەر بوونی خۆی، ئەمەش ئەستەمە و بەتاڵە و ئەوەی لەسەر بەتاڵ وەستابێت بەتاڵە.

ئەو باوەڕەی هاوواتای ئاینە هەندێکجار لە قورئاندا لەگەڵ کردەوەی باش و هەندێکجاریش بەتەنها دێت، بۆ نموونە دەفەرموێت: ﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ الإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ العصر ١ـ٣. لەم سوورەتەدا قورئان باوەڕ و کردەوەی چاکی کۆکردۆتەوە، هەندێکجاریش بەتەنها باسیکردووە هەروەك دەفەرموێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ المائدە ١.

بۆیە زانایانی بنەماکانی ئاین ڕاجیاییان لەسەر ئەوە هەیە کە ئایا کردەوەی چاك بەشێکە لە باوەڕ یان نا؟ لە ئەنجامی ئەو ڕاجیاییەشەوە ڕاجیاییان هەیە لەوەدا هەیە

كە ئایا ئاین(باوەڕ) كەم و زیاد ئەكات؟ ئەوەی دەڵێت بەشێكە لە باوەڕ، دەشڵێت زیادوكەم دەكات، چونكە ئەوكەسەی كاری چاكەی زۆرتر بوو باوەڕیشی زۆرترە، ئەوكەسەش دەڵێت كاری چاكە توخمێك نیە لە توخمەكانی باوەڕ، بەڵكو باوەڕ تەنها بریتیە لە باوەڕی یەكلایی و جێگیری هاوشێوەی واقیع بە خودا و ئەو لقانەی لێیدەبێتەوە لە باوەڕهێنان بە نادیارەكانی تر.

جۆری دووەم: پاراستنی گیان و ئەندامانی لەش:

لەرووی بوونی ژیانەوە هاوسەرگیری دانراوە لە نێوان نێر و مێدا بۆ مانەوەی نەوەكانی مرۆڤ و بونیاتنانی خود، خوای گەورە دەەرمێت: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾الروم ٢١. لە رووی پارێزگاریكردن لە ژیانیشەوە حەرامكراوە دەستدرێژی بكرێتە سەر گیان و ئەندامانی لەش، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ﴾الانعام ١٥١.

ماف بەرگریكردنی شەرعی بە رەوا داناوە و دەفەرموێت: ﴿فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾البقرة ١٩٤. هەروەها كوشتنەوەی بكوژی داناوە و دەفەرموێت: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاأُوْلِي الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ البقرة ١٧٩. خۆكوشتنیشی قەدەغەكردووە و فەرموویەتی: ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ النساء ٢٩. شەریعەتیش پێویستی كردووە لەسەر دەسەڵاتی یاسادانانی كاتی، سزاگەلێكی تەمبێیی دابنێت بۆ هەموو ئەوكەسانەی زیان بە ژیان و تەندروستی كەسانی تر دەگەیەنێت.

جۆری سێهەم: پاراستنی رەچەڵەك و ناموس:

لە رووی بوونەوە پەیوەندی ژن و مێردلیەتی بە رەواداناوە لە رێگەی هاوسەرگیری راست و پەیدابوونی منداڵی شەرعی، فەرمانیشی كردووە بە دایكوباوك یان ئەو كەسەی جێگرەوەی ئەوانن منداڵ پەروەردە بكەن تا ئەوكاتەی پێویستی بەوان نامێنێت.

لــە رووی پاراستنیشــەوە قەدەغــەیکردووە دەســدرێژی بکرێتــە ســەر نــاموس و نەسەب بە کردار یان گوفتــار، بۆیــە تۆمــەتی زینــا دروســکردن بــۆ خــەڵکی یــان بــۆ هاوســەری بــە قســە حــەرامکردووە و ســزای دیــاریکراوی بــۆ دانــاون و دەفــەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلاَ تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ النور ٤. وە خودا دەربــارەی تۆمــەتی پیــاو بــۆ ژنەکەی لە زیناکردندا(اللعان) دەفەرموێت: ﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلاَّ أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنْ الصَّادِقِينَ...﴾ النور ٦.

جۆری چوارەم: پاراستنی دارایی:

لە رووی بوونەوە بۆ بەدەستهێنانی دارایی هۆکارگەلێکی رەوای داناوە لە بەخشین و گۆڕینەوە و وەسیەت و میرات و راوکردن و ئەو شتانەی کە باشــن لــە نێــو داراییــە رێپێدراوەکاندا، لە رووی پاراستنیشیەوە قەدەغەیکردووە دەســدرێژی بکرێتــە ســەر دارایــی کەســانی تــر بــە دزی و تــاڵانکردن و لێســەندن و داگیرکــردن و هــەر جــۆرە دەسدرێژیەکی ناڕەوا، سزاشی داناوە بۆ ئەوکەسانەی دەسدرێژی دەکەنە سەر دارایی کەسانی تر.

جۆری چوارەم: پاراستنی عەقڵەکان:

خوای گەورە قەدەغەی کردووە دەسدرێژی بکرێتە سەر عەقڵ بە هەرشتێك تێکی بدات لە سەرخۆشکەر و سڕکەرەکان.

بەشی دووەم: مەبەستەکان(پەرژەوەندیە خواستیەکان):

ئەو بەرژەوەندیانەیە مرۆڤ پێویستی پێیــەتی بــۆ لابردنــی ســەختی و ڕوونــەدانی زەحمەت و تەنگەتاوی، بۆیە ئەو خواپەرستیانەی سووک کــردووە لەســەر مرۆڤ کــە قورسیەکی وەهای تێدایە کــە رەنگــە ژیــانی مرۆڤ تووشــی زیــان بکــات. هــەروەها فەرمانیکردووە بە بەکارهێنانی دەرمان و رێگایداوە بــە بــەکارهێنانی خــوێنی حــەرام لەکاتی پێویستیدا و رێگایداوە بە دەرخستنی عەورەت لەکاتی پشکنینی پزیشــکیدا، هەروەها شتی تری لەم بابەتە.

بەشی سێهەم: مەبەستەكان (بەرژەوەندیە جوانكاریەكان):

ئەوانەیە كە بە نەبوونی هەمووی یان هەندێكی، سیستەمی ژیان تێكناچێت، بەڵام مرۆڤ بۆ گەشتن بە كەماڵ و خۆرازاندنەوە بە جوانیەكان و دووركەوتنەوە لە ڕەوشتەناشیرینەكان دەسبەرداری نابێت.[1]

ئەوەی تێبینی دەكرێت لەسەر ئەم جۆر و بەشانەی بەرژەوەندی ئەوەیە كە پێوەرێكی بابەتی ڕوون نیە بۆ جیاكردنەوەی ئەو جۆر و بەشانە، مرۆڤ لە سەردەمی ئەم دابەشكردنە بنەماییانەدا لە ژیانێكی سەرەتاییدا بووە، بەڵام ئێستا ژیان پەرەیسەندووە و ئاڵۆز بووە و گەلێك لە جوانكاریەكان چۆتە پلەی خواستەكانەوە، هەروەك چۆن خواستەكان چۆتە پلەی پێویستی(زەرووری)ەكانەوە

ئەنجامگیری:

لەم ڕوونكردنەوەوە بۆمان دەردەكەوێت كە هەموو شەریعەتە خوداییی و یاسا دانراوەكان لەسەر بەرژەوەندی مرۆڤ بونیات نراون واتە سوودی هێنراو و زیانی دوورخراوە، بۆیە شتی تازە دادەنرێت و دەسكاری دەكرێت ئەگەر گۆڕان بەسەر ئەو بەرژەوەندیەدا هات كە بەپێی پەرەسەندنەكانی ژیانی مرۆڤایەتیە و ئەو یاسا و فەرمانە لە پێناوی بەرژەوەندی مرۆڤدا هەڵدەوەشێتەوە و لەسەر بناغەی (حوكم بەستراوەتەوە بە وارسەكەوە لە بوون و نەبوونیدا)، ئەمەش لە یاسادەسكردەكان و فیقهی ئیسلامیشدا ڕوونە، بەڵام دەسكاری و گۆڕانكاری نایەت بەسەر فەرمانە باوەڕی و ڕەوشتی و گەردوونیەكاندا(الطبيعية).

ئەوەی شایەنی باسە كە حوكمەكانی قورئانی پیرۆز پێنج بەشە و بریتیە لە: باوەڕیەكان وەك باوەڕ بە خودا و ئەو لقانەی لەم باوەڕە دەبنەوە لە باوەڕهێنان بە نادیارەكانی تر و فەرمانە ڕەوشتیەكان، واتە ئەو ڕەوشتە بەرزانەی مرۆڤ پێویستە هەیبێت و ئەو ڕەوشتە ناشیرینانەی مرۆڤ پێویستە لێی بەدوور بێت. هەروەها

[1] بۆ درێژەی پتر بگەڕێوە بۆ نووسراومان(اصول الفقه في نسيجه الجديد) ص ١٨٢ و پاشتر.

فەرمانەگەردوونیـەکان و فەرمانـە پەنـدئامێزەکان(العبریـة) و فەرمانـە کردەییـەکان.
هەندێك لاف ئەوەیان لێداوە کە ڕەوشت لەگەڵ گۆڕانی کاتدا دەگۆڕێـت، بـەڵام ئـەوە هەڵەیە و تێکەڵکردنی ڕەوشتە لەگەڵ باو و نەریتەکاندا.

دەقەکانی قورئان لە ڕووی بێـژە و واتاگەیەنیـەوە بەنـەگۆڕی دەمێننـەوە ئەگـەر دیلالەتەکانیان لەسەر فەرمانەکان یەکلاکەرەوە بێت، بەڵام ئەگـەر گومانهـەڵگر بێـت بێگومان مەدلوولوکانی بە گۆڕانی بەرژەوەندی و کات و شوێن دەگۆڕێت.

رێسای

(مصير الاسير اطلاق سراحه اما من واما فداء)[1]

چارەنووسی دیل ئازادکردنە، بێبەرانبەر یان لەبەرانبەر شتێکدا

سەرچاوەی ئەم رێسایە فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا..﴾ محمد ٤.

بەڵام زۆریەی فەقیهەکانی ئیسلام لە جێبەجێکردنی ئەم رێسایەدا ناتەبان لەگەڵ قورئانـدا لـە دوو رووە وە، لـە رووی رێسـافیقهیەکانەوە و لـە رووی پراکتیـزە فیقهیەکانەوە.

یەکەم: لە رووی رێساکانەوە:

زۆربـەی زانایـان و لـە نێویشـیاندا زانایـانی مەزهەبـەکانی حەنـەفی[2] و مـالیکی[3] و شـافیعی[4] و حەنبـەلی[5] رێسـایەکی فیقهیـان داهێنـاوە کـە پێچـەوانەی دەقـە راشکاوەکانی قورئانە و دەڵێت: (ئیمام - سەرۆکی وڵات ئـەم بژاردانـەی خـوارەوەی

---

[1] سەیری پەرتووکی نووسەر بکە (تجفيف مستنقع العبيد والجواري في القرآن).
[2] بدائع الصنائع، ردالمحتار علي الدر المختار، شرح تنوير الابصار.
[3] الشرح الكبير للدردير مع حاشيه الدسوقى/٢/٤٩١ - ٤٩٢.
القواعد الفقهيه لابن جزى/ الكتاب السابع/ فى الجهاد، الباب الثامن في الغنائم/ص ١٤٥.
بداية المجتهد لابن رشد/٢/١٨٢.
[4] المهذب لابن اسحاق الشيرازي /السير/٢/٢٣٦. مغني المحتاج للخطيب الشربيني/السير/٤/٣٠٢.
[5] المغني مع شرح الكبير/١٣/١٥. زاد المعاد لابن قيم الجوزية/٥/٦٠٥٩.

لەبەردەستدایە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ دیلدا:

١ ـ بە کۆیلەکردنی .

٢ ـ کوشتنی.

٣ ـ زۆرلێکردنی بۆ موسوڵمانبوون.

٤ ـ دانانی جیزیە(سەرانە) لەسەری ئەگەر ناموسوڵمانبوو.

بژاردەی یەکەم :(بە کۆیلەکردنی دیل) لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە هەڵەیە :

١ ـ لە قورئاندا هیچ ئایەتێك نیە لەسەر ڕەوابوونی بە کۆیلەکردنی دیل بە وتراوی ڕاشکاوانە(منطوقها الصریح) یان خواستەی دەق(اقتضاء النص) یان ئاماژە یان ئاماژ یان هاوواتاگیری(مفهوم الموافقة) یان دژەواتاگیری(مفهوم المخالفة)، پاشان بەکۆیلەکردن لە خۆیدا تاوانە و بە دەق نەبێت ناتوانرێت حەڵاڵ بکرێت و بەهیچ شێوەیەك دەقێکی وەهاش لە قورئاندا نیە.

٢ ـ لە قورئاندا چارەنووسی دیل تەنها لە ئازادکردنیدایە کاتێك دەفەرموێت: ﴿..فإمَّا منّاً بعد وإمَّا فداءاً﴾، ئەم داڕشتنەش بۆ کورتهەڵهێنانە هەروەك ڕوونە لای هەرکەسێکی خاوەن عەقڵی ساغ.

٣ ـ پێغەمبەر لە ژیانیدا و پاش هاتنەخوارەوەی ئەو ئایەتەی چارەنووسی دیلی دیاریکردووە هیچ دیلێکی نەکردۆتە کۆیلە، چ دیلی موسوڵمان بووبێت یان بتپەرست یان خاوەن پەرتووك یان لە گروپێکی شەڕکەر بێت لەگەڵ موسوڵماناندا.

٤ ـ خەلیفە ڕاشیدیەکان و سەرۆکەکانی موسوڵمانان پاش هاتنەخوارەوەی ئەو ئایەتەی باسکرا کەسیان نەکردۆتە کۆیلە. کۆیلایەتیش سەرشۆڕکردنی مرۆڤە و مرۆڤیش خودا ڕێزی لێگرتووە و بە پاساوی شەرعیش نەبێت کاری وەهای لەگەڵ ناکرێت و پاساوێکی وەهاش لە شەرعدا نیە.

بژاردەی دووەم: (کوشتنی دیل) ئەمەش هەڵەیە، بە پێی ئەم بەڵگانەی خوارەوە:

١ ـ کوشتنێکی بێ بنەمایە و بەڵگەیەکیش نیە لەسەر ئەوەی بکوژە و پێویستە بکوژرێتەوە، هەروەها پێچەوانەی فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾المائده ٣٢.

٢ ـ پێچەوانەی کورتهەڵهێنانی قورئانە بۆ چارەنووسی دیل لە سەر ئازادکردنی بێبەرانبەر یان لەبرانبەر شتێکدا.

٣ ـ دیل بە ویستی خۆی بەشداری شەڕی نەکردووە، بەڵکو بەهۆی دەسەڵاتێکی باڵاوە ناچارکراوە بەشداری شەڕ بکات، بۆیە کوشتنی کارێکی ناڕەوایە.

٤ ـ کوشتنی دیل وەك تۆڵەی دەسدرێژی لایەنی دەسدرێژکار پێچەوانەی فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ الانعام ١٦٤.

٥ ـ پێغەمبەر نەهیکردووە لە کوشتنی ژنان و مێردمناڵان لە کاتی جەنگدا، ئیتر چۆن دروستە دیلی ژن یان کەسێکی نابالغ بە دیلی بکوژرێت.

بژاردەی سێهەم: (ناچارکردنی دیل بە باوەڕهێنان): بەم بەڵگانەی خوارەوە بەتاڵە:

١ ـ باوەڕ لە دوو توخم پێکدێت، یەکێکیان مەعنەویە کە لە بریتیە لە باوەڕی یەکلایی و جێگیری هاوشێوەی واقیع بە خودا و ئەو لقانەی لێیدەبێتەوە لە باوەڕهێنان بە نادیارەکانی تر. دووەمیان مادیە، کە بریتیە لە کردەوەی باشەکان، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالْعَصْرِ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ العصر ١ـ٣. زۆرلێکردنیش بریتیە لە فشارێکی ناڕەوا لەسەر مرۆڤ بۆ کردنی کارێك بە بێ ڕەزامەندی خۆی، کەواتە بەسەر توخمی مادی باوەڕدا زاڵ بووە، بەڵام دەسەڵاتی بەسەر توخمی مەعنەوی دەروونیدا نیە.

٢ ـ زۆرلێکردن بۆ قبوولکردنی ئاین پێچەوانەی دەقی قورئانە، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لا إكراه في الدين﴾، وشەی (الكراه) لە ئایەتەکەدا نەناسراوە(نكرة)یە و لە کایەی نەفیکردندا هاتووە و هەموو حاڵەتەکان دەگرێتەوە. هەروەها خوای گەورە سەرزەنشتی پێغەمبەری کرد (ﷺ) کاتێك لەبەر خۆشەویستی بۆ کەسانێك ویستی زۆریان لێبدات بۆ موسوڵمانبوون و فەرمووی: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ؟﴾ يونس ٩٩. لە دەقە قورئانیەکەدا بێژەی (افأنت) بەکارهێنراوە کە هەمزەی پرسیاری تێدایەو بۆ پرسیاری نکوولی (استفهام انكاري) بەکار دێت لە زمانی عەرەبیدا کە بەهێزترە لە نەهیکردن(داوای نەکردن) بە پێی زانستی رەوانبێژی.

٣ ـ ناچارکردنی هەرکەسێك بۆ وەرگرتنی ئاین دەبێتە هۆی دروسکردنی مرۆڤی دووڕوو لە کۆمەڵگەدا، چونکە رواڵەت و دەروونی جیاواز دەبێت و مرۆڤی دووڕووش مەترسی بۆ کۆمەڵگە لە بێباوەڕی ئاشکرا زۆرترە.

بڕاردەی چوارەم: دانانی سەرانە(جزية) لەسەر دیل:

پێچەوانەی حیکمەتی دانانی سەرانەیە لە سەرەتای ئیسلامدا، کە لەبەر بەشدارینەکردنی ناموسوڵمانانی سەرانەدەر لەو شەڕانەدا کە بۆ پارێزگاری لە ئیسلام دەکرا، ناموسوڵمانیش ئەو بەرگرییەی لەسەر فەرز نەکرابوو ، هەروەها وەك دانی بریتی پارەیە لە جێگای خزمەتی سەربازی تەوزیمی(اجباري). ئەوکەسەی سەرانەی دەدا خزمەتی سەربازی لەسەر نەبوو. بەڵام ئەمڕۆ ئەم حیکمەت و وارسە ئامانجیە(العلة الغائية) نەماوە، چونکە موسوڵمان و ناموسوڵمان لە هەموو وڵاتێکدا یەکسانن لە خزمەتکردنی وڵاتەکەیاندا و بۆ بەرگری لە ئاین و ژیان و نامووس و دارایی خەڵکی وڵاتەکەیان، ئەو رێسای بنەمایی و شەرعیەی هاوڕاین لەسەری ئەوە دەگەیەنێت کە حوکم بەستراوەتەوە بە وارسەکەیەوە لە بوون و نەبووونیدا.

دووەم: سەرپێچی زاناکان لە قورئان لە نموونە پراکتیکیە فیقهیەکانیاندا:

فیقهی حەنەفی

لە پەرتووکی (بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع)دا لە نووسینی زانای ناودار علاء الدین ابی بکر بن مسعود الکاسانی الحنفی[1] . ئەم زانایە لە بابەتی هاوشێوەبوونی پێدان(الایجاب) و قبوولکردن لە کڕین و فرۆشتندا لە کەمترین لە لاپەڕەیەکدا دەڵێت:

(ئەگەر لە کڕین وفرۆشتندا وتی ئەم کۆیلەم پێ فرۆشتی و کڕیاریش وتی وا کڕینی کەنیزەکم قبوولکرد، فرۆشتنەکە دانامەزرێت، هەروەها پێدانەکە دوو کۆیلە بوو بەڵام قبوولکردنەکە بۆ یەکدانەبوو وەك ئەوەی بڵێت : ئەم دوو کۆیلەم پێ فرۆشتی بە هەزار درهەم و کڕیاریش بڵێت قبوولمکرد لەم کۆیلەیەدا و ئاماژەی بە کۆیلەیەکی دیاریکراو کرد، دانامەزرێت، چونکە قبوولکردن لە یەکدانەیاندا جیاکردنەوەی جیاکردنەوەی گوژمە(صفقة)کەیە لەسەر فرۆشیار).

(هەروەها ئەگەر هەموو کۆیلەکەی فرۆشت و کڕیار کڕینی نیوەی لەسی قبوولکرد، دانامەزرێت، چونکە کڕیار لە جیاکرنەوەکەدا زیانی لێدەکەوێت، هەروەها ئەگەر وتی ئەم دوو کۆیلەیەم پێدایت بە هەزار درهەم و کڕیار لە یەکێکیاندا قبوولی کردوو نرخەکەی گوت، فرۆشیاریش وتی: فرۆشتم، دروستە).

ئەمەش لەکاتێکدایە فرۆشیار نرخی هەریەك لە کۆیلەکانی دیاری نەکردبوو، وەك ئەوەی بڵێت ئەم دوو کۆیلەیەم پێ فرۆشتی بە هەزار درهەم، بەڵام ئەگەر ڕوونیکردەوە و گوتی: ئەم دوو کۆیلەیەم پێفرۆشتی، ئەمەیان بە هەزار درهەم و ئەمەش بە پێنجسەد، کڕیاریش بۆ یەکیان قبوولیکرد و بۆ ئەوی دی نەیکرد، فرۆشتنەکە دروستە، چەنکە جیاکردنەوەی گوژمە لە لایەن فرۆشیارەوە ڕووینەداوە).

بەڵگەنەویستە ئەم زانا گەورەیە دە جار وشەی کۆیلە و جارێك وشەی کەنیزەکی لە کەمتر لە لاپەڕەیەکدا وەك نموونەی پراکتیکی بۆ هاوشێوەبوونی پێدان و قبووڵ لە

---

[1] المتوفي عام ٥٨٧ ه، مطبعة الامام القاهرة، الجزء الخامس، ص ٢٩٩٠.

گرێبەستی فرۆشتندا بەكارهێناوە، ئیتر نموونە فیقهیەكانی تر لە سەرچاوەكانی تردا لەسەر ئەم نموونەیە بپێوە.

بۆ ڕوونخستنەوەی درێژدادڕی تەنها ژمارەی بەكارهاتنی وشەی كۆیلە یان كەنیزەك باس دەكەم لە نموونە پراكتیكیەكانی مەزهەبەكانی تردا:

١ـ فیقهی مالیكی: لە پەرتووكی(الخرشي علی مختصر سیدي خلیل وبهامشه/ حاشیة الشیخ عدوي، الجزء الرابع)دا وشەی كۆیلە و هاوواتاكانی لە بابەتی(یجب الاستبراء بحصول الملك)دا لە یەك لاپەڕەدا ـ لا ١٦٤، پێنج جار بەكار هاتووە.

٢ـ فیقهی شافیعی: پەرتووكی (الام) ی ئیمامی شافیعی (ڕەحمەتی خودای لەسەر)، وە لە پەراوێزەكەیدا (المزني) ئیمام اسماعیل بن الحسین الشافعي. وشەی كۆیلە و هاوواتاكانی وەك نموونەی پراكتیكی لە بابەتی(وما یجزي من الرقاب الواجبة ومالایجزي) لە یەك لاپەڕەدا ـ لا ٢٦٥، بەرگی ٥، شەش جار بەكارهاتووە.

٣ـ فیقهی حەنبەلی: لە پەرتووكی (المغني) نووسیني ابن قدامة محمد بن محمد بن احمد بن محمد بن قدامة[1] ، مختصر ابي القاسم(عمر) بن حسین بن عبدالله بن احمد بن الخرقي، لە بابەتی (احكام الطلاق)دا، بەرگی ٣، لە لاپەڕە ٥٧٧ دا وشەی كۆیلە و هاوواتاكانی ٩ جار دووبارە بۆتەوە.

٤ـ فیقهی جەعفەری(ئیمامی): لە پەرتووكی (الروضة البهیة شرح اللمعة الدمشقیة) نووسینی زین الدین الجبعي العاملي، بابەتی (العتق) بەرگی ٢، وشەی كۆیلە و هاوواتاكانی لە لا ١٩٥ دا ١٠ جار دووبارە بۆتەوە.

٥ـ فیقهی زەیدی: پەرتووكی (الروض النضیر شرح مجموع الفقه الكبیر) للعلامة الحسیني بن احمد بن الحسین الصنعاني[2]، بەرگی ٣، بابەتی (عهدة الرقیق ثلاثة ایام) وشەی كۆیلە و هاوواتاكانی لە لا ٢٥٧ دا ٨ جار دووبارە بۆتەوە.

---

[1] لە ٦٣٠ ك كۆچی دوایی كردووە.

[2] لە ١٢٢١ ك كۆچی دوایی كردووە.

٦ ـ فیقهی ظاهری: لە پەرتووکی (المحلی) لابي محمد علي بن احمد بن سعید بن حزم، بەرگی ١٠ (کتاب احکام الطلاق)، لا ١٣١ ، وشەی کۆیلەو هاوواتاکانی وەك نموونەی پراکتیکی ٢٣ جار دووبارە بۆتەوە.

٧ ـ فیقهی اباضي: لە پەرتووکی (النیل وشفاء العلیل) للعلامة محمد بن یوسف اطفیش، طبعة مکتبة الارشاد، بەرگی ٩، موضوع (الحوالة) لە لا ٤١٥، وشەی کۆیلەو هاوواتاکانی وەك نموونەی پراکتیکی ٦ جار دووبارەبۆتەوە.

لە پاش ئەم ئامارە وردانە بۆ بەکارهێنانی وشەی کۆیلە و کەنیزەك وەك نموونەی پراکتیکی فیقهی شەرعی و مامەڵەکردن لەگەڵ بەندەکاندا وەك ئاژەڵێکی خاوەندار و کاڵایەکی گوازراوە کە دروستبێت هەڵسووکەوتی لەگەڵ بکرێت و بەکاربهێنرێت و وەبەربهێنرێت، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت فیقهی ئیسلامی لە هەموو مەزهەبە فیقهیە ئیسلامیەکاندا چەندە پێچەوانەی قورئان بوون کە سیستەمی کۆیلایەتی هەڵوەشاندەوە و دژی بەکۆیلەکردنی مرۆڤە لە لایەن مرۆڤی برایەوە کە سیستەمە کۆنە درندەکان لە سەردەمی ناشارستانیدا دایاننـاوە. ئەم میتۆدەش کە زانایانی ئیسلام جگە لەوەی لەکەیەکی ئابڕووبەرە بە نێوچەوانی فیقهی ئیسلامیەوە لەبەرانبەر یاسادەستکردەکانەوە کە سیستەمی بەندایەتی قەدەغەکردووە و مامەڵەکردن بە بەندە وەك دارایییەکی خاوەندار بە تاوانێك دەزانێت لە هەموو وڵاتانی جیهاندا، وەهای کردووە کە زۆریەی زانا ئاینیەکان باوەڕیان بە مانەوەی سیستەمی بەندایەتی هەبێت تا ژیان لەسەر گۆی زەویدابێت.

ڕێسای

(المطلقة طلاقا رجعيا يلحقها الطلاق اثناء عدتها)

تەڵاق دراو بە تەڵاقی ڕیجعی، لە ماوەی چاوەڕوانیدا هەر تەڵاقدراوە

ڕاست وایە بوترێت:

(المطلقة لا تُطلَّق والمعتدّة لا تعتدّ)

(ئەو ژنەی تەڵاقدراوە تەڵاق نادرێت و ئەو ژنەی لە ماوەی چاوەڕوانیدایە لە هەمانکاتدا چاوەڕوانیەکی تری نابێت)

ئەم ڕێسایەی کە زۆربەی زاناکانی ئیسلام پەسەندیان کردووە، پێچەوانەی قورئانی پیرۆزە، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾الطلاق ١. لە دەقی ئایەتەکەدا (لعدتهن) بەکارهێنراوە و پیتی(لام) بۆ دیاریکردنی کاتە، واتە: پێویستە تەڵاقدانەکە لەکاتێکدا بێت کە یەکسەر ماوەی بەسەرچوونەکەش دەستپێبکات، تەڵاقدراوی ڕەجعیش تەڵاق نادرێت تا نەگەڕێنرێتەوە و پاشان جارێکی تر تەڵاق بدرێت، هەروەها ئەو ژنەی لە ماوەی چاوەڕوانیدایە، چونکە کەسێك لە ماوەی چاوەڕوانیدا بێت چۆن دووبارە دەستبەکاتەوە بە ماوەی چاوەڕوانی؟. دیارە تەڵاقدانی تەڵاقدراو و دەسپێکردنی چاوەڕوانیکردن پاش ئەوەی پێشتر دەستی پێکردووە لە بابەتی بەدەستهێنانی شتێکە پێشتر بەدەستهێنراوە و ئەمەش لای هەموو زانایان و هۆشمەندا ئەستەمە ڕوویدات.

بەپێی ئەم بەلگانەی لە دەقەکان و عەقلدا هەیە ئەو ژنەی بە تەلاقی گەڕانەوە تەلاق دراوە جارێکی تر تەلاق نادرێت تا لە ماوەی بەسەرچووندا بێت، بۆیە ئەو کەسەی دەیەوێت ئەو ژنەی تەلاق بدات کە پێشتر تەلاقی گەڕانەوەی داوە، بیگێڕێتەوە ژێر رکێفی هاوسەری، ئەو ژنەش تەلاقی یەکلاکەرەوەی داوە سەرلە نوێ مارەی بکاتەوە، ئەنجا ئەگەر ویستی جارێکی تر تەلاقی بدات.[1]

بەلام بەداخەوە گەلێك لە شوێنکەوتوان کار بەم ئایەتە ناکەن، بەلکو بەپێی ئەوەی لە مەزهەبدا هەیە فەتوا بۆ خەلك دەدەن نەك بە پێی قورئان.

ئەوەی جێگای سەرسوڕمانە کە ئیمامی شافیعی(رەحمەتی خودای لەسەر) دەلێت: "تەلاقی گەڕانەوە(رجعی) نیکاح ناهێلێت"، سەرەڕای ئەوەش دەلێت:" ئەو ژنەی تەلاقی گەڕانەوە دراوە پێش تەواوبوونی ماوەی چاوەڕوانیەکەی دەکرێت تەلاق بدرێت".[2]

---

[1] الاسلام قبل المذاهب عقيدة وشريعة، جماعة من نوابغ العلماء، لا ١٢٠ وپاشتر.

[2] سەرچاوەی پێشوو .

١٣٤

ڕێسای
(الممتنع عادة كالممتنع حقيقة)[1]
ئەوشتەی بە عادەت ناکرێت، وەك ئەوە وەهایە لە ڕاستیدا کردنی ئەستەم بێت

واتە ئەو شتەی بە پێی عادەت کارێکی ئەستەمە، بێگومـان حسـابی ئـەوەی بـۆ دەکرێت کە لە ڕاستیشدا هەر ناکرێت ڕووبدات.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە بە پێی لێکدانەوەی هەندێك لە زانایان[2]:

١ ـ ئەگەر کەسێکی ناسراو بەوەی زۆر هەژارە سکاڵای تۆمارکرد، وتی پارەیـەکی زۆرم بە قەرز داوەتە زەید، ئەو قسەی لێ وەرناگیرێت، چونکە وەك کەسێکی هـەژار ناسراوە و ئەو لافەی لێوەرناگیرێت کە ئەوەندە پارەی هەبێت.

٢ ـ ئەگەر کەسێك دانی بەوەدا نا کە شتێك قەرزاری کەسێکی تـرە، پاشـان وتـی درۆمکردووە، ئەو قسەی دووەمی لێوەرناگیرێت، چونکە عادەت نیە کەسێکی بـاڵغی عاقڵی خاوەن بـڕارەی خـۆی بـە درۆ شـتێك بخاتـە سـەر خـۆی، بـەڵام ئەوکەسـەی دانپێدانانەکـەی بـۆ کـراوە دەتوانێـت سـوێند بخـوات لەسـەر درۆنـەکردن لــە دانپێدانانەکەدا، ئەمەش لەسەر ڕای هەندێك زنای وەك (ابی یوسف).[3]

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٣٨...ئەم ڕێسایە گەرچی لەژێر چەتری ڕێسای(باو فەرمانی پێ دەدرێت)دایـە و بە کورتی ئاماژەمان پێداوە، بەڵام دووبارەکردنەوەی بەشێوەیەکی سەربەخۆ لەبەر گرنگییـەتی لـە ڕووی کردەییەوە.

[2] وەك مامۆستا منیر القاضي ٢/٩٩.

[3] الاستاذ منیر القاضي ٢/٩٩

٣ ـ ئەگەر کەسێك سکاڵای تۆمارکرد لەسەر (زەید)، کە دەزانرێت دەمێکە لە زینداندایە، وتی ئەمڕۆ ئۆتۆمبێلەکەمی داگیرکردووە، سکاڵاکەی وەرناگیرێت، چونکە عادەتەن ڕاست نیە.

٤ ـ ئەگەر قەرزدەر داوای قەرزەکەی نەکرد تا ئەو کاتەی ماوەی داواکردنەکەی بەسەرچوو، داواکەی وەرناگیرێت، چونکە ماوەبەسەرچوون داواکەی دەسڕێتەوە، بەڵام مافەکەی هەر دەمێنێت.

رێسای

(من استعجل الشيء قبل اوانه عوقب بحرمانه)[1]

ئەوکەسەی پێش کاتی ئاسایی شتێك پەلەی بەدەستهێنانی بکات، سزاکەی ئەوەیە کە بێبەش دەکرێت لەو شتە.

ئەم رێسایە بە دەربڕینی جیاواز هاتووە وەك: (ئەو کەسەی پەلە بکات بۆ پێشخستنی شتێك کە شەرع دوایخستووە، بە بێبەشکران لێی پاداشتی دەدرێتەوە)، هەروەها: (ئەوکەسەی پێش کاتی ئاسایی شتێك پەلەی بەدەستهێنانی بکات، بەرژەوەندیش لە چەسپینیدا نەبوو، بە بێبەشکردنی سزا دەدرێت).

ئەو فەرمانانەی لەم رێسایەوە سەرهەڵدەدات:

لەم رێسایەوە چەند لقێك فەرمانی فیقهی جیادەبێتەوە وەك:

أ ـ ئەگەر کەسێك میراتدارەکەی خۆی کوشت، بکوژی سەرەکی بێت یان هاوبەش بووبێت، یان شایەتیەکی درۆی دابێت و بووبێتە هۆی حوکمی لەسێدارەدانی، جێبەجێکردنی سزای بکوژ بە سزای بڕیاردراو بۆ تاوانی کوشتن سزای سەرەکیە و بێبەشکردنیش لە میراتی ئەوکەسەی کوشتوویەتی سزایەکی شوێنکەوتەییە، چونکە لەم حاڵەتەدا بەوە تاوانبار دەکرێت کە ئامانجی لەم تاوانەی بەدەستهێنانی میراتی کوژراوەکەیە،ئەم بێبەشکردنەش بە دەقی ئەو

[1] السيوطي الاشباه والنظائر لا ١٦٩.
ابن نجيم، المصدر السابق ١٩٠/١.
مجلة الاحكام العدلية، م٩٩.
لای ئیمامی سیوطي بەم شێوەیە هاتووە(من استعجل شيئا قبل اوانه عاقب بحرمانه).

فەرموودەی پێغەمبەرە (ﷺ): ((لا يرث القاتل: بکوژ میرات لەوکەسە نابات کوشتوویەتی))[1] . بەڵام بنەمای ئەم دەقە و حیکمەتی فەرمانەکەی و فەلسەفەس تەشریعی ئەو ڕێسایە پاراستنی گیانی بێتاوانەکانە و بوار نەدانە بە تاوانبار تا سوود لە تاوانەکەی وەرنەگرێت.

ب ـ ئەو کەسەی داراییەك دەکاتە وەسیەت بۆ کەسێك، داراییەکە پاش مردنی وەسیەتکار دەگوێزرێتەوە بۆ وەسیەتبۆکراوەکە، جا ئەگەر وەسیەتبۆکراوەکە وەسیەتکارەکەی کوشت، سزای شوێنکەوتەیی بکوژەکە دەدرێت و لە وەسیەتکە بێبەش دەبێت جگە لە سزا سەرەکیەکە. چونکە ئەو کوشتنە بەوە لێکدەرێتەوە کە پەلەی کردووە لە دەستخستنی وەسەتەکەدا، بۆیە بە بێبەسبوونی لە وەسیەتەکە سزا دەدرێت.

ج ـ ئەو کەسەی داراییەك دەبەخشێت بە کەسێك و پاشان پێبخشرلوەکە بەخشەرەکە دەکوژێت، بەخشرلوەکە لە پێبەخشرلوەکە بێبەش دەکرێت و ئەگەر وەریشیگرتبوو لێی دەسەنرێتەوە، چونکە کارەکەی بە سپڵەیی لێکدەرێتەوە.

د ـ ئەوکەسەی لە نەخۆشی مردنیدا ژنەکەی تەڵاق دەدات بە بێ ڕەزامەندی ژنەکەی و بە بێ تاوانی ژنەکەی، ئەو تەڵاقە بەوە لێکدەدرێتەوە کە ویستوویەتی ژنەکەی لە میرات بێبەش بکات، بۆیە پێی دەوترێت تەڵاقی هەڵاتوو(طلاق فارّ) و کۆدەنگی زانایان لەسەر ئەوەیە کە تەڵاقەکە دەکەوێت بەڵام میرات لە پیاوەکە دەبات، بەڵام زاناکان راجیاییان هەیە لەسەر فەوتانی مافی میراتگرتنەکە سەبارەت بەو ماوەیەی لە نێوان تەڵاق و مردنەکەدایە:

حەنەفیەکان [2]دەڵێن: میرات دەبات ئەگەر مردنی پیاوەکە لە ماوەی چاوەڕوانی ژنەکەدا بوو.

---

[1] رواه ابوداود ٢٥٨١، رواه مالك في الموطأ واحمد وابن ماجة ٢٥٨١.

[2] المبسوط للسرخسي ١٥٤/٦.

حەنبەلیەکان[1]: میرات دەبات گەر پیاوەکە ژنێکی تری نەهێنا، گەر ژنێکی تری هێنا میراتی لیَ نابات.

جەعفەریەکان[2]: میرات دەبات گەر پیاوەکە ژنێکی تری نەهێنا، وە ساڵێك بەسەر تەڵاقەکەدا تێنەپەڕیبوو، وەگەرنا مافی ژنەکە دەفەوتێ.

مالیکیەکان [3]و ئەبازیەکان[4]: بە ڕەهایی بەش دەبات، چونکە هۆکارەکەی ماوەتەوە و بە تێپەڕینی کاتیش نافەوتێت.

شافیعیەکانیش [5]چەند ڕایەکی جیاوازیان هەیە و هەر ڕایەکیان لەگەڵ یەکێك لە مەزهەبانە دەگونجێت.

---

[1] المغني لابن قدامة/ ٦/٣٣٠.

[2] الكافي للكليني ٦/١٣٢.

[3] المنتقى شرح الموطأ ٤/ ٨٥.

[4] شرح النيل وشفاء العليل ٨/١٧٦.

[5] المهذب لابي اسحاق ٢/٥٢.

ڕێسای

(من اتلف شيئا لنفسه ضمنه
ومن اتلفه دفعا لضرره لا ضمان عليه)

ئەو کەسەی شتێك بفەوتێنێت لەبەر خاتری خۆی زامن دەبێت،
بەڵام ئەگەر لەبەر لابردنی زیانەکەی فەوتاندی زامن نابێت.

بە دەستەواژەیەکی تر هاتووە کە دەڵێت: (ئەو کەسەی شتێکی فەوتاند بۆ لابردنی زیانەکەی، زامن نابێت، بەڵام گەر بۆ لابردنی زیانێك ئەو شتەی بەکارهێنا زامن دەبێت)[1].

ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە: ئەوکەسەی شتی کەسێکی تر بفەوتێنێت گیان بێت یان ئەندامی لەش یان دارایی بێت، ئەو فەوتاندنەش بە مەبەستی لابردنی زیان و ئازاری ئەو شتەبێت لەسەر خۆی، زامنی شتە فەوتاوەکە نابێت، بەڵام ئەگەر بۆ لابردنی زیانێك لەسەر خۆی ئەو شتەی بەکارهێنا، وەك ئەوەی ئەو شتە ئامێری خۆپاراستن بێت، ئەو کات زامنی شتە فەوتاوەکە دەبێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

١ ـ ئەگەر مرۆڤێك یان ئاژەڵێك هێرشی کردە سەری و بە کوشتنی نەبێت چارەیەکی تری نەبوو، بۆیە کوشتی، زامن نابێت.

بەڵام ئەگەر لە برسیەتیەکدا ناچار بوو ئاژەڵی کەسێکی کوشت و گۆشتەکەی خوارد، زامن دەبێت.

---

[1] قواعد ابن رجب، القاعدة ٢٦.

٢ ـ ئەگەر كەشتیەك نزیكی نوقمبوون بوویەوە و كەلوپەلی كەسێكی بە بێ مۆڵەت فرێدایە دەریا بە مەبەستی سووككردنی كەشتیەكە، زامنی ئەو كەلوپەلە دەبێت، بەڵام ئەگەر لە كەشتیەكدا شتی كەسێك كەوت بەسەریاو ئەمیش بۆ رزگاركردنی خۆی پاڵی بە شتەكەوە نا و كەوتە دەریا، زامنی نابێت.

٣ ـ ژنی دووگیان(حامل) و شیردەر، ئەگەر ڕۆژوویان نەگرت لە ترسی زیانگەشتن بە خۆیان، بریتی(فدیە)یان لەسەر نیە، تەنها ڕۆژووەكە دەگێڕنەوە، بەڵام ئەگەر لە ترسی زیانگەشتن بە منالەكە بەڕۆژوو نەبوون، لە ڕای بەناوبانگی هەندێك مەزهەبدا [1] پێویستە بریتی بدەن.

٤ ـ ئەگەر زۆری لێكرا سوێند بخوات بۆ مافێكی خۆی، سوێندی خوارد بۆ لابردنی ستەمێك لەسەر خۆی، سوێنەكەی دانامەزرێت، بەڵام ئەگەر ناچاركرا سوێند بخوات بۆ لابردنی ستەم لەبەر كەسێكی تر و سوێندی خوارد، سوێنەكەی لەسەر لادەچێت.[2]

---

[1] وەك حەنبەلیەكان.

[2] القواعد في الفقه الاسلامي للحافظ ابي الفرج عبدالحمن بن رجب الحنبلي (ت ٧٩٥هـ) لا ٣٧.

ڕێساى
(من اتلف مال الغير يكون ضامنا)
ئەوكەسەى دارايى كەسێكى تر بفەوتێنێت زامن دەبێت

ڕاستروایە بوترێت:

(ئەوكەسەی بە بێ پاساو دارایی کەسێکی تر بفەوتێنێت، زامن دەبێت)

ئـەم ڕێسـایە گـەر بـە ڕەهـایی بوترێـت ڕاسـت نیـە، گـەر بـە کـۆتی(ئەگـەر لـە فەوتاندنەکەدا ئەنقەست بووبێـت یـان دەسـدرێژی کردبێـت). ئەنقەسـتی بریتیـە لـە مەبەستی زیانگەیاندن بەکەسێکی تر بە بێ پاساو، بەڵام دەسدرێژی بریتیە لە کردنی کارێکی ناڕەوا و زیانبەخش. یاسادانەری عیراقیش شـتێکی باشـی کـردووە کـە ئـەم کۆتەی باس کردووە لە مادەی(١٨٦). بەڵام یاسادانەری ئوردونی لە یاسای مەدەنیدا کەوتۆتە هەڵەوە کاتێك لە مـادەی (٢٥٧)دا باسـی ئـەوەی کـردووە کـە ئەوکەسـەی هۆکـاری زیانێکـە زامـن نابێـت ئەگـەر بـە ئەنقەسـت ئـەوکارەی نـەکردبێت یـان دەسدرێژکار(متعدی) نەبووبێت، بـەڵام زیانـدەری ڕاسـتەوخۆ زامـن دەبێـت گەرچـی مەرجیش لە ئارادا نەبێت(مەرجی ئەنقەستی و دەسدرێژی)، ئەمەش هەڵەیە چونکە بکەر ڕاستەوخۆ زیان بگەیەنێت یان هۆکار بێت ئەگەر ئەنقەستکار(متعمد) و دەسدرێژ نەبوو کارەکەی ڕێگاپێدراوە، بکەری ڕێگاپێدراویش بەرپرسیارێتی تاوانی و مەدەنی نایگرێتەوە، چونکە توخمەکانی بەرپرسیاریەتی کەمتەرخەمی بریتیە لە:

دەسدرێژی(کارەناڕەواکە)+ زیان+ پەیوەندی هۆکارێتی.

بۆیە ئەگەر یەکێك لەم توخمانە لە کارێکدا نەبوو بکەرەکەی لە ڕووی مەدەنیـەوە بەرپرسیار نابێت و لەوێشەوە من باب الاولی بەرپرسیارێتی سزایی لەسـەر نیـە، بۆیـە پێویستە ڕێساکە بـەم شـێوەیە دەسـکاری بکرێـت. (ئەوکەسـەی دارایـی کەسـێکی فەوتاند، زامن دەبێت ئەگەر ئەنقەسکار و دەسدرێژکار بوو).

١٣٨

ڕێسای

(من سبق الى المباحات فهو احق بها)[1]

ئەوکەسەی پێشتر دەستی گەشتە ڕێپێدراوەکان، مافی لە کەسانی تر لەپێشترە

مەبەست لە وشەی (ڕێپێدراوەکان) لەم ڕێسایەدا ئەو شتەیە خاوەنێکی شەرعی نەبێت، سەرچاوەی ڕێساکەش ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە (ﷺ): ((من سبق إلى ما لم يسبق إليه مسلم، فهو أحق به: ئەوکەسەی پێش هەر موسوڵمانێك دەستی گەشت بە شتێك، ئەوکەسە شایانترە بەو شتە))[2]

ئەوەی شایانی باسە وشەی (موسوڵمان) لەم فەرموودەیەدا چەمکی پێچەوانە نایگرێتەوە، بۆیە ناموسوڵمانیش دەگرێتەوە، بە مەرجێك لەو دوژمنانە نەبێت کە لەشەڕدان لەگەڵ موسوڵماناندا.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

أ - زیندووکردنەوەی زەوی بێخاوەن(الموات)، ئەو کەسەی بە خانووبەرە دروستکردن یان لێدانی بیرێکی ئاودار یان هێنانی ئاو بۆی یان لابردنی ئەوبەردانەی ڕێگرە لە کشتوکاڵ ئاوەدانی کردەوە، دەبێت بە خاوەنی و کەس بۆی نیە بیبێتە ملۆزمی.

---

[1] القواعد و الاصول الجامعة، المرجع السابق.

[2] اخرجه ابودلود في الخراج، باب في اقطاع الارضين. رقم الحديث ٣٠٧١. والبيهقي ١٤٢/٦. والطبراني في الكبير ٧٦/١.

ب ـ پێشکەوتن لە بەدەستهێنانی نێچیرێکی وشکانی یان دەریا، یان داری وشك و گیا و بەرد و خۆڵ و شتی لەم بابەتە ڕێگای پێدراوە. جا هەرکەس زووتر گەشتە سەر یەکێك لەم شتانە و خۆیکردە خاوەنی، دەبێتە خاوەنی، کەسی تر مافی ئەوەی نیە لەو سنووری دەسەڵاتەدا ململانێی لەگەڵ بکات.

ج ـ ئەو کەسەی پێشتر دەگاتە ئەو شوێنانەی هاوبەشن(گشتین)، وەك زووتر دانیشتن لە مزگەوت، بازاڕ، وەقفکردلوەکان، یانەکان، یان ئەو جێگایانەی تایبەتن بە کۆنگرەکانەوە، مافی لەپێشترە تا ئەوکاتەی سوودی مەبەستی خۆی لێ وەردەگرێت، گەر نیشانەیەك(قرینە) پێچەوانەی ئەم ڕاستیە نەبێت.

١٣٩

ڕێسای

(من سدد دين الغير على المدين رده مالم ينو التبرع)[1]

ئەوکەسەی قەرزی کەسێکی تر بداتەوە پێویستە لەسەر قەرزارەکە پارەکەی پێ بداتەوە گەر کەسی یەکەم نیەتی بەخشینی نەبوو.

ئەمەش بە پێی ناوەڕۆکی فەرموودەی خـوای گـەورە: ﴿هَـلْ جَـزَاءُ الْإِحْسَـانِ إِلَّـا الْإِحْسَانُ﴾ الرحمن: ٦٠، ئەو کەسەی قەرزی کەسێکی تر دەداتـەوە بـە بـێ مۆڵـەتی قەرزارەکە، پێویستە لەسەر قەرزار ئەو قەرزە بداتەوە پێی، هاوێنەکـەی بێـت یـان نرخەکەی، چونکە بەکارێك هەستاوە کە پێویست نەبووە لەسەری و بەڵکو بە چاکە و بەڕێزی خۆی کردوویەتی، بۆیە قەرزارەکە پێوستە پابەند بێـت وەڵامـی ئـەو وەفایـە بداتەوە بە دانەوەی هاوشێوەکەی یـان بریتیەکـەی. ئەمـەش بـەپێی ئـەو ئایەتـەی باسمان کرد.

هەندێك یاسای وەك یاسای مەدنی عیراقی[2] رای وایە کە دانـەوەی قـەرزی قـەرزار بەبێ مۆڵەتی قەرزارەکە بە بەخشینێکی رەها دادەنرێت، گەر پاش دانەوەی قەرزەکە دلوای نەکاتەوە لە قەرزارەکە، نیشانەیەکیش لەسەر نیەتی دلواکردنەوەکە هەبوو.

---

[1] سەرچاوەی ئەم ڕێسایە ئەو فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ﴾ الرحمن: ٦٠. تەماشای : نظرية الضمان للشيخ علي الخفيف(رحمه الله) بکە.

[2] یاسای کارپێکراوی مەدەنی عێراقـی، م٢٣٩ دەڵێت: ((ئەگـەر کەسـێك قـەرزی کەسـێکی تـری دایـەوە بەبێئـەوەی پێـی بڵێـت قەرزەکـە لەسـەر قەرزارەکـە نامێنێـت ، چ قبـووڵی بکـات یـان نـا، ئەوکەسـەش قەرزەکەی دلوەتەوە بە بەخشەر دادەنرێت و ناتوانێت دلوای ئـەو شـتە لـە قـەرزار بکاتـەوە کـە بۆیـەبێ فەرمانی ئەو دلویەتی، مەگەر لە باروودۆخەکانی مەسەلەکەوە ئەوەمان بۆ دەرکەوێت کە قەرزدەرەوەکە بەرژەوەندیەکی هەبوویێت لە دانەوەی قەرزەکەدا یان نیازی بەخشینی نەبووە.))

ڕێسای

(من سعى في نقض ما تم من جهته فسعيه مردود عليه)[1]

ئەوکەسەی هەوڵی هەڵوەشاندنەوەی شتێك بدات کە خۆی ئەنجامیداوە، هەوڵەکەی لێوەرناگیرێت

واتــە ئەگــەر کارێــك ئەنجامــدرا لەلایــەن کەســێکەوە، پاشــان هــەر کردارێــك یــان گوفتارێك بەکاربهێنێت بۆ هەڵوەشاندنەوەی، لەو بارەوە هیچ نرخێك بۆ ئەو هــەوڵ و کارەی دانانرێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

١ ـ ئەگەر کەسێك سامانێکی فرۆشت بە کەسێك، پاشان فرۆشیار وتی ئــەم شــتە هی کەسێکی تر بووە و من لەخۆمەوە فرۆشتوومە و ئــەم گرێبەســتە ناتــەواوە، بــەڵام فرۆشــیار وتــی: مــوڵکی فرۆشــیار بــووە یــان فرۆشــیار وەکیلــی خــاوەن فرۆشراوەکە بوو و گرێبەستەکە تەواوە و دامەزراوە، لەم حاڵەتەدا تەنها قسەی کڕیار وەردەگیرێت.

٢ ـ ئەگەر کەسێك دانی بەوەدا نا کە گرێبەستێکی بڕاوە و دروستی کردووە و ئەم دانپیانانەشی بەستەوە بە دۆکیومێنتێکەوە، پاشان وتی ئەو گرێبەستە دانەوەی

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م١٠٠.

مافێك بووە یان دانەمەزراوە، ئەوا قسەکەی لێوەرناگیرێت.[1]

٣ ـ ئەوکەسەی بۆتە کەفیلی فرۆشراوەکە(الکفیل بالدرك)[2] بۆی نیە بڵێت فرۆشراوەکە هی منە، چونکە فرۆشتنی شتێکی کەفیلکراو بە هۆی کەفالەتی کەفیلەکەوە بووە، ئیتر بۆی نیە هەوڵی هەڵوەشانەوەی شتێك بدات کە خۆی لەلایەن خۆیەوە کراوە.[3]

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م١٦٥٨.

[2] الدرك: واتە زەمانەتکردنی ئەوەی شتەکە ببێتە هی کڕیار و کێشەی نەبێت.

[3] الاستاذ منير القاضي لا ١٦٤.

١٤١

ڕێسای
(المنافع غير مضمونة)
سوودەکان مسۆگەر نین

ڕاست وایە بوترێت:

(سوود هەروەك ئەستۆ زامن دەکرێت)

ئـەم ڕێسـایە لـە ڕێسـاکانی زانایـانی حەنەفیـە، کـە باوەڕیـان وایـە سـوود لـە وارسەکانە(اعراض) و لەگەڵ تازەبوونەوەی کاتدا تـازە دەبێتـەوە، بۆیـە بـە سـامان دانانرێت، چونکە سامان ئەوشتەی لەبەردەستدا بێت و پاشـەکەوت بکرێـت، لەبـەر ئەوەی سوود بەهۆی تازەبوونەوەی لەگەڵ کاتدا تازە دەبێتەوە پاشەکەوت ناکرێت و لەوێشەوە بە سامان دانانرێت، کەواتە ئەوکەسەی دەسـدرێژی دەکاتـە سـەری زامـن نابێت.

بۆ نموونە: ئەوکەسەی بۆ ماوەی ساڵێك ماڵێك داگیر دەکات، دلوای قەرەبووی ئەو سوودەی لێناکرێت کە لەو ماڵەی وەرگرتووە هاوێنەکەی بدات، چونکە سوود دارایی نیە و پاشەکەوت ناکرێت بە هۆی تازەبوونەوەی لەگەڵ تازەبوونەوەی کاتدا.

بێگومـان زانایـانی پاشـینی حەنـەفی هەسـتیانکردووە بـەوەی ئـەم بۆچـوونەیان پێچەوانەی دادپەروەریە، بۆیە وتوویانە ئەو داراییەی بۆ بەرهەملێگرتن بەکاردێت یان خاوەنەکەی منداڵە یان داراییـە گشـتیەکانی وەك وەقفـە، پێویسـتە زەمانـەتی تێدا هەبێت.

بەڵام لە راستیدا رێساکە هەر لە بناغەدا هەڵەیە، چونکە لەسەر بناغەی تێکەڵکردنی سوود و سوودلێوەرگرتن بونیات نراوە. سوودلێوەرگرتن لەگەڵ کاتدا نوێدەبێتەوە، بەڵام سوود ماتەوزەیەکە لە ئەستۆی ساماندا و پلە بە پلە بەکاردێت تا ئەوکاتەی سوودی نامێنێت و فڕێ دەدرێتە زبڵدان یان تەنەکەی خۆڵەوە.

بۆ نموونە پاتری وزەیەکی کارەبایی تێدایە کە مرۆڤ سوودی لێوەردەگرێت تائەو وزەیەی تێدامابێت، بونیات لەسەر ئەوە خاوەنداریەتی، یان تەواوە، وەك خاوەنداریەتی خاوەن ئۆتۆمبیل بۆ ئۆتۆمبیلەکەی خۆی کە لەژێردەستی خۆیدایە، وە خاوەنداریەتی خاوەن ماڵ بۆ ئەو خانووەی لەناویدایە. یان خاوەنداریەتی ناتەواو وەك بەکرێدانی خانوویەك لەلایەن خاوەنەکەیەوە، کە لە ماوەی کرێکەدا ئەستۆی خانووەکە بۆ خاوەنەکەیەتی و خاوەنداریەتی سوودەکەی دەگوێزرێتەوە بۆ کرێچی، کە قۆناغ بە قۆناغ سوودی لێوەردەگرێت و لەگەڵ تازەبوونەوەی کاتدا سوودی لێوەردگیرێت. خاوەنداریەتی بەکرێدەر و کرێنشین لە ماوەی کرێکەدا ناتەواوە، چونکە یەکێکیان تەنها خاوەنی ئەستۆکەیە و ئەوی تریش خاوەنی سوودەکەیەتی.

بۆیە پێویستە رێساکە بەم شێوەیە بگۆڕین (سوود هەروەك ئەستۆ زامن دەکرێت).

ڕێسای

(موت احد الورثة قبل توزيع التركة ينسخ مابني على موت الوارث السابق)[1]

مردنی یەکێك لە میراتگران پێش دابەشکردنی میراتەکە هەموو ئەوەی لەسەر مردنی میراتداری پێشوو بونیاتنراوە هەڵدەوەشێنێتەوە

ئەمــەش لــە زاراوەی زانســتی میراتــدا پێــی دەوترێــت: هەڵوەشــاندنەوەی مەسەلە(المناسخه).

لە زمانی عەرەبیدا لە (النسخ) وەرگیراوە کە بە مانای هەڵوەشاندنەوە و لابردنی شت دێت، دەوترێت: نسخت الشمس الظل، واتە خـۆر سـێبەرەکەی لابـرد و جێگـای گرتەوە.[2]

لە زاراوەی فیقهیشدا: بریتیە لە گوێزرانەوەی بەشی هەندێك لە میراتگران بـەهۆی مردنیەوە پێش دابەشکردنی میراتەکە بۆ ئەوکەسانەی میراتی لێدەبەن[3].

ئەگەر کەسێك مردوو هەندێك میراتگری لە شوێن خۆی جێهێشـت، پاشـان پـێش دابەشکردنی میراتەکە یەکێکیان مـرد، ئـەوکات بەشـەکەی دەدرێـت بـەو کەسـانەی میراتی لێدەبەن.

---

[1] احكام الميراث ولوصية وحق الانتقال، موضوع المناسخات.

[2] القاموس لمحيط ٢٧١/١.

[3] مغني لمحتاج للشربيني ٣٦/٣.

بۆیە ئەم پرۆسەی گواستنەوەیە پێی دەوترێت سرینەوەی یەکدی، چونکە هەر یەك لە مەسەلەی مردووی یەکەم و مەسەلەی دووەم و پتریش، بە مەسەلەکەی تر هەڵدەوەشێتەوە، لە هەموو مەسەلەکانیش مەسەلەیەکی سەرەکی دروستدەبێت کە پێی دەوترێت : کۆکەرەوە(الجامعة).

ئەم بابەتە سەرەڕای گرنگیەکەی لە گەلێك پەرتووکی نوێی زانستی میراتدا پشتگوێ خراوە، چونکە بە یەکێك لە مەسەلە قورس و سەختەکان دانراوە.

زەوابیتی شیکردنەوەی مەسەلەکانی موناسەخات:

ئەگەر کەسێك مردوو چەند میراتگرێکی لێ بەجێما، پاشان پێش ڕێکخستن و دابەشکردنی مەسەلەکە یەکێك یان پتر لە میراتبەرەکان مرد، ئەم ڕێکخەرانەی خوارەوە دەگرینە بەر:

یەکەم: ئەگەر جگە لەوانەی ماونەتەوە لە میراتگران کەسی تر بەشی لە مردووی دووەم نەدەبرد و بەشبردنیان لەمردووی دووەم وەك بەشیان لە مردووی یەکەم وەهابوو، حسابی دووەم وەك نەبوو دەکەین و میراتەکە بەسەر میراتگرەماوەکاندا دابەش دەکەین. ئەم حاڵەتەش کاتێك ڕوو دەدات کە میراتگرەکان لە یەك پۆل بن و بنەمای مەسەلەکەیان هەمان ژمارەی خۆیان بێت، وەك کوڕەکان و کوڕانی کوڕ و برایانی داکوبابی یان باوکی یان دایکی. یان لە دوو پۆل بن و لە یەك ئاستی خزمایەتیدا بن، میراتگرتنەکەشیان بەپێی ڕێسای(نێرێك وەك دوو مێینە دەبات) و بنەمای مەسەلەکانیشیان ژمارەی خۆیانە پاش ئەوەی کوڕێك بە دوو کچ دادەنرێت.[1]

---

[1] نموونەی ١: کەسێك مردوو پێنج کوڕ یان پێنج برای لێ بەجێما، یەکێکیان پێش دابەشکردنی میراتەکە مرد، میراتەکە بەسەر چواردا دابەش دەکرێت لە بری پێنج، پێنجەم کەس کە مردووە هەر بە نەبوو دادەنرێت، نموونەی ٢: کەسێك مردوو سێ کوڕ و سێ کچی لێ بەجێما، ئەگەر یەکێك لە کچەکان مرد، میراتەکە بەسەر هەشت کەسدا دابەش دەکرێت لەبری نۆ، پاش دانانی کوڕێك بە دوو کچ. نموونەی تریش بە هەمانشێوە.

دووەم: ئەگەر میراتی مردووەکە لە میراتگرەکانی تر تێپەڕی، لەبەر ئەوەی میراتگر کەسی تر بوو یان کەسی تر لەگەڵیان بەشداره، یان تەنها ئەوانن بەڵام بەشەکانیان لە مردووی یەکەم و دووەم جیاوازە، ئەوکاتە مەسەلەی مردووی یەکەم و دووەم بەجیا دیاریدەکرێت بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ ـ ئەگەر بەشی مردووی دووەم لە مردووی یەکەم دابەش دەبوو بەسەر مەسەلەکەیدا بەهۆی هاوڕێنەیی یان چوونەناویەکەوە، ئەوا تەنها مەسەلەی یەکەم بەکاردەهێنرێت:

میراتگرەکان: ژن، دوو خوشکی داکوبابی، کە یەکێکیان مرد و کچی کوڕی لێ بەجێما.

مەسەلەی یەکەم:

میراتگرەکان:	ژن	٢ خوشکی داکوبابی	
بەشەکان:	٢/١	٣/٢	مەسەلەکە(٦)ە و بەرز دەبێتەوە بۆ(٧) و بۆ هەر خوشکێك دوو بەرکەوتە.
بەرکەوتەکان:	٣	٤	

مەسەلەی دووەم:

میراتگران:	کچی کوڕ	خوشکی داکوبابی
بەشەکان:	٢/١	پاشماوە
بەرکەوتەکان:	١	١

مەسەلەکە لە (٢) دەبێت چونکە خوشك بۆتە پاشماوەگر بەهۆی کەسی ترەوە.

لێرەدا تەنها مەسەلەی یەکەم بەکاردەهێنین، چونکە بەشی مردووی دووەم بەسەر مەسەلەکەیدا دابەش دەبێت.

ب ـ ئەگەر بەشی مردووی دووەم لە مردووی یەکەم دابەش نەدەبوو بەسەر مەسەلەکەیدا، ئەم ڕێسایانەی خوارەوە جێبەجێ دەکرێت:

ڕێسای یەکەم: هەریەك لە مەسەلەی مردووی یەکەم و مەسەلەی مردووی دووەم بە جیا دیاری دەکرێت، جا ئەگەر پەیوەندی نێوان بەرکەوتەکانی مردووی دووەم و مەسەلەکەی بەرێکەوتن بوو، وە ئەگەر تەوافوقەکە بە نیوە بوو[1]، نیوەی مەسەلەی دووەمیش لە هەموو مەسەلەی یەکەم دەدرێت، وە ئەگەر تەوافوقەکە بە سێیەك بوو[2]، سێیەکی مەسەلەی دووەم دەدرێت لە مەسەلەی یەکەم، ئەگەر تەوافەقەکە بە چواریەك بوو[3] ئەوا چواریەکی مەسەلەی دووەم دەدەین لە مەسەلەی یەکەم[4]، بەم شێوەیە بەدەوام دەبین.

لە هەموو شێوەکاندا ئەنجامی لێکدانەکە مەسەلەی کۆکەرەوەی مەسەلەی مردووی یەکەم و مەسەلەی مردووی دووەم دەبێت.

بۆ زانینی بەشی هەر میراتگرێکیش لە مەسەلەی کۆکەرەوەدا ئەم دوو پێوەرە بەکاردەهێنرێت:

١ ـ ئەوکەسەی بەشێکی هەیە لە مەسەلەی یەکەمدا، لێکی دەدات لەگەڵ ئەو ژمارەی لە گەڵ مەسەلەی یەکەمدا لێکدرلوە، بەرکەوتەی کۆتایی ئەوە دەبێت.

ئەو کەسەش بەشێکی لە مەسەلەی دووەمدا هەیە دوای لێکدانی لە گونجانی بەشی مردووی دووەم لە میراتی مردووی یەکەم.

وەك ئەم نموونانەی خوارەوە:

أ ـ تەوافوق بە نیوە: وەك: کەسێك مردوو ژنێك و دایك و برای باوکی لێ بەجێما، دایکەکە مرد برایەکی داکوبابی و برایەکی دایکی لێ بەجێما.

---

[1] وەك ئەوەی هەردووکیان دلبەش بن بەسەر(٢)دا وەك (٦) و (٤).

[2] وەك ئەوەی هەردووکیان دلبەش بن بەسەر (٣) دا وەك (٩) و (٦).

[3] وەك ئەوەی هەردووکیان دلبەش بن بەسەر (٤) دا وەك (١٢) و(٨).

[4] لە بەرزبوونەوەکەی یان پاش راسکردنەوەی ئەگەر بەرزبوو وە بوو یان راسکرلوە.

مەسەلەی یەکەم:

میراتگرەکان:	ژن	دایك	برای باوکی	بنەمای مەسەلەکە(١٢)
بەشەکان:	¼	٣/١	پاشماوە	
بەرکەوتەکان:	٣	٤	٥	

مەسەلەی دووەم:

میراتگرەکان:	برای دایکی	برای دایکوبابی	بنەمای مەسەلەکە (٦)
بەشەکان:	٦/١	پاشماوە	
بەرکەوتەکان:	١	٥	

مەسەلەی کۆکەرەوە: لە نێوان بەشی مردووی دووەم لە مردووی یەکەم کە ژمارە(٤) و مەسەلەکەیدا کە(٦) تەوافوق بە (نیوە) هەیە، بۆیە گونجانی(نیوەی) مەسەلەکە لێك دەدەین لەگەڵ تەواوی مەسەلەی یەکەم (٣×١٢= ٣٦)

مەسەلەی کۆکەرەوە:

ژنەکە (٣×٣)= ٩ دەبات هەردووکیان میراتگری مردووی یەکەمن.

برای باوکی (٣×٥)= ١٥ دەبات

برای داکوبابی (٢×٥)= ١٠ هەردووکیان میراتگری مردووی دووەمن.

برای دایکی (٢×١) = ٢

ب - تەوافوق بە سێیەك: وەك ئەوەی کەسێك بمرێت و دایك و کچی کوڕی لێ بەجێمابێت، پاشان کچی کوڕەکە بمرێت و مێرد و دایك و کوڕی لێ بەجێما.

مەسەلەی یەکەم:

میراتگرەکان:	دایك	کچی کوڕ	مەسەلەکە(٦) ە دەگەڕێنرێتەوە بۆ (٤)[1]
بەشەکان:	٦/١	٢/١	
بەرکەوتەکان:	١	٣	

---

[1] پاش بەشی هەریەکیان دوو بەرکەوتە دەمێنێتەوە و دەدرێتەوە بۆ خۆیان بە پێی بەشەکانیان، بۆ دایك چواریەکی پاشماوە، کچی کوڕیش $3/4$ ی دوو بەرکەوتەکە لەبەر هەمان هۆکار، مەسەلەکەش لە (٦)وە دەگەڕێتەوە بۆ (٤)، دایك $1/4$ و کچی کوڕیش $3/4$.

مەسەلەی دووەم:

میراتگرەکان: ژن باپیرە کوڕ مەسەلەکە لە (١٢) ڕاسدەکرێتەوە.

بەشەکان: ٤/١ ٦/١ پاشماوە

بەرکەوتەکان: ٣ ٢ ٧

مەسەلە کۆکەرەوە: لە نێوان بەشی مردووی دووەم لە بەشی یەکەم(٣) و مەسەلەکەی(١٣) تەوافوق بە سێیەك هەیە، بۆیە سێیەکی مەسەلەی دووەم لێك دەدرێت پاش گەڕاندنەوە.(٤×٤=١٦) (مەسەلەی کۆکەرەوە).

دایك لە مردووی یەکەم و دووەم بەش دەبات، بۆیە بەشەکەی لە مەسەلەی کۆکەرەوەدا (١×٤)+(٢×١)=٦.[1] مێردیش میراتگری دووەم مردووە و لەیەکەم مردوو بەش نابات، بەشەکەی لە مەسەلەی کۆکەرەوەدا(٢×١)=٢. کوڕیش میراتگری مردووی دووەمە و لە مردووی یەکەم بەش نابات، بەشەکەشی لە مەسەلەی کۆەرەوەدا(٧×١=٧).

ڕێسای دووەم: مەسەلەی هەریەك لە مردووی یەکەم و دووەم بە جیا دیاری دەکرێت. جا ئەگەر ڕێژەی نێوان بەرکەوتەکانی مردووی یەکەم و مەسەلەکەی نەگونجان بوو، وەك ئەوەی هەردووکیان تاك بوون وەك (٣) و(٥) یان دانەیەکیان تاك بوو وەك(٧) ئەوی دی جووت بوو وەك(٨)، ئەوا تەواوی مەسەلەی دووەم لێك دەدرێت لە تەواوی مەسەلەی یەکەم[2] و ئەنجامی لێکدانەکە دەبێتە بناغەی دابەشکردنی میراتی هەردووکیان، ئەم بناغەیەش پێی دەوترێت مەسەلەی کۆکەرەوە. بۆ زانینی بەشی هەر میراتگرێکیش ئەم دوو پێوەرە بەکاردەهێنرێت:

---

[1] ئەم دایکە لە مەسەلەی دووەمدا هەمان ئەو دایکەیە کە لە مەسەلەی یەکەمدایە، یەك بەرکەوتەی هەیە لە مەسەلەی یەکەمدا، لێکدەدرێت لەو ژمارەی مەسەلەکەی لێ دراوە(١×٤=٤) . لە مەسەلەی دووەمیشدا دوو بەرکەوتەی هەیە و لێکدەدرێت لە ویفقی(٣/١) بەشی دووەم لە مردووی یەکەم(٢×١=١).

[2] لە بەرزکراوەکەی یان پاش ڕاسکردنەوەی ئەگەر بەرزبووبوویەوە یان ڕاسکرابێتەوە.

١ ـ ئەو كەسەی بەشێكی هەیە لە مەسەلەی یەكەمدا، بەشەكەی لێكدەدرێت لەگەڵ ئەو ژمارەیەی لەگەڵ مەسەلەی یەكەمدا لێكدرلوە، ئەنجامەكەی بەشەكەی دەبێت.

٢ ـ ئەو كەسەی بەشێكی هەیە لە مەسەلەی دووەمدا، لەگەڵ هەموو بەركەوتەكانی مردووی دووەم لە مردووی یەكەم لێكدەدرێت و ئەنجامەكەی بەشەكەی دەبێت.

لە نموونە پراكتیكیەكانی:

مێردێك مرد و ژنێك و ٣ كوڕ و كچێكی لێ بەجێما، پاشان كچەكە پێش دابەشكردنی میراتەكە مرد و دایك و ٣ خوشكی داكوبابی لێ بەجێما.

مەسەلەی یەكەم:

میراتگرەكان:	ژن	٣ كوڕ كچێك	بنەمای مسەلەكە (٨)
بەشەكان :		پاشماوە (كوڕێك بە ئەندازەی دوو كچ دەبات)	
بەركەوتەكان:	١	٧	هەر كوڕێك دوو بەركەوتە و كچەكەش بەركەوتەیەك

مەسەلەی دووەم:

میراتگرەكان:	دایك[1]	٣ برای داكوبابی[2]
بەشەكان:	٦/١	پاشماوە
بەركەوتەكان:	٣	١٥

مەسەلەكەلە(٦)[3]ە و لە (١٨)[4] راسدەكرێتەوە.

هەر برایەك (٥)ی بەردەكەوێت.

---

[1] لە مەسەلەی یەكەمدا (ژن)ەكەیە.

[2] هەمان كوڕەكانی مەسەلەی یەكەمن.

[3] هەمان ژێرەی كەرتی بەشی دایكە(٦/١).

[4] چونكە بەشی براكان (٥) و دلبەش نابێت بەسەریاندا، بۆیە ژمارەی براكان لێك دەدەین لەگەڵ بنەمای مەسەلەكە(٦)، (٣×٦)=١٨.

مەسەلە كۆكەرەوەكە: لەبەر ئەوەی بەشی مردووی دووەم(كچەكە) لە مردووی یەكەم هەمان بەركەوتەیە، ناتەبایە لەگەڵ بنەمای مەسەلەكەی(٨)، بۆیە بنەمای مەسەلەكە لێك دەدەین لەگەڵ مەسەلەی یەكەمدا(٨×١٨)=١٤٤ مەسەلەی كۆكەرەوە. ژنەكە(١×١٨)+(٣×١)= ٢١.[1]

هەر كوڕێك بە سیفەتی كوڕایەتی لە مەسەلەی یەكەمدا دوو بەركەوتەی هەیە(٢×١٨)=٣٦، لە مەسەلەی دووەمیشدا بە سیفەتی برایەتی (٥×١)=٥

٣٦ + ٥ = ٤١ بەشی هەریەكیان

٤١×٣ = ١٢٣ بەشی هەرسێكیان

١٢٣ + ٢١ = ١٤٤ (بەشی كۆكەرەوە)

ڕێسای سێهەم: ئەگەر پێش دابەشكردنی میراتی مردووی یەكەم و دووەم كەسی سێهەمیش مرد، هەمان ئەو پرۆسانەی مەسەلەی مردووی دووەم ئەنجام دەدرێت بەو وردەكاریانەی باسكران، جا ئەگەر مەسەلەی یەكەم و دووەم ڕاسكرانەوە و بوونە مەسەلەیەكی كۆكەرەوە، ئەوەش دەبێتە مەسەلەی یەكەم و ڕاسكردنەوەی مەسەلەی سێهەمیش دەكرێتە مەسەلەی دووەم، جا ئەگەر بەركەوتەكانی مردووی سێهەم لە مەسەلە كۆكەرەوەكەدا (كە بە نیسبەت مردووی سێهەمەوە بە مەسەلەی یەكەم دادەنرێت)، ئەوەش ڕوونە و تەنها مەسەلەی كۆكەرەوە بەكاردەهێنرێت، وەگەر نا ئەگەر لەنێوان بەشەكەی و مەسەلەكەیدا تەوافوق هەبوو، بە پێی ڕێسای یەكەم كاردەكرێت، ئەگەر ناتەبایی هەبوو بەپێی ڕێسای دووەم كاردەكەین، بۆ نموونە ئەگەر ژنێك مرد و مێرد و دایك و سێ كچی لێ بەجێما، پاشان مێردەكە مردوو دوو كچی لێ بەجێما، ، پاشان دایكەكە مرد و خوشك و برایەكی باوكی لێ

---

[1] چونكە ژنەكەی مەسەلەی یەكەم لە مەسەلەی دووەمدا دایكە، لە یەكەمدا بەركەوتەیەك دەبات وەك ژن ، لەگەڵ بنەمای مەسەلەی یەكەمدا لێك
دەدرێت(٣×١)=٣، ١٨+٣=٢١ بەشەكەی لە مەسەلەی كۆكەرەوەدا.

بەجێما، هەر سێ مەسەلەکە لە مەسەلەیەکی کۆکەرەوەدا یەکدەخرێت بەم شێوەی خوارەوە:

مەسەلەی یەکەم:

میراتگران:	مێرد	دایك	٣ کچ
بەشەکان:	٤/١	٦/١	٣/٢
پاش راسکردنەوە:	٩	٦	٢٤

بنەمای مەسەلەکە (١٢) بووە و بەرزکراوەتەوە بۆ(١٣) لە ٣٩ دا راسدەکرێتەوە.

مەسەلەی دووەم:

میراتگران: ٢ کوڕ

مەسەلەکە لە(٢) دەبێت و هەر کوڕێك بەرکەوتەیەکی هەیە.

بەشی مردووی دووەم لە مردووی یەکەم (٩) یە کە بەسەر بنەمای مەسەلەکەیدا دابەش نابێت و تەوافیقیشیان نیە، بۆیە دووەم لەگەڵ یەکەم لێك دەدەین:

(٣٩×٢)=٧٨(مەسەلەی کۆکەرەوە).

ئەوکەسەی بەشێکی لە مردووی یەکەم هەیە لێکی دەدات لە بەشی مردووی دووەم لە مەسەلەی یەکەم و ئەنجامەکەش بەشی خۆیەتی، بۆیە بەشی دایك لە مردووی یەکەم(٦) ەو بەشەکەی لە مەسەلەی کۆکەرەوەدا (٦×٢)= ١٢. هەریەك لە کچەکانیش لە مردووی یەکەم(٨)ەو بەشەکەشی لە مەسەلەی کۆکەرەوەدا (٨×٢)=١٦. هەریەك لە کوڕەکانیش لە مردووی دووەم بەرکەوتەیەك هەیە، بەشەکەی لە مەسەلە کۆکەرەوەکەدا(١×٩)= ٩.

مەسەلەی دووەم:

میراتگرەکان: برایەکی باوکی خوشکێکی باوکی

بنەمای مەسەلەکە (٣) و هەر کوڕێك بە قەد دوو کچ دەبات.

وە لەبەر ئەوەی بەشی مردووی سێهەم لە مەسەلەی کۆکەرەوەدا(١٢)یە دابەش دەبێت بەسەر بنەماکەیدا کە(٣)یە و بەشی براکە(٨) و بەشی خوشکەکەش(٤)ە،

بێگومان هەرسێ مەسەلەکە لەوە ڕاسکرایەوە کە مەسەلەی یەکەم و دووەمی لێ ڕاسکرایەوە، لەسەر ئەم بناغەیەش بۆ دابەشکردنی میراتەکە بەسەر میراتگرانی هەر سێ مردووەکەدا تەنها مەسەلەی کۆکەرەوە بەکاردەهێنین.

بە هەمانشێوەش ئەگەر کەسی چوارەمیش مرد، مەسەلە یەکگرتووەپێشووەکان دەکرێتە مەسەلەی یەکەم و مەسەلەی مردووی چوارەمیش دەکرێتەمەسەلەی دووەم و ئەو ڕێسایانەی باسمانکرد جێبەجێ دەکرێت لە دابەشکردنی میراتەکەدا بەسەر میراتگراندا.

١٤٣

ڕێسای

(الميسور لا يسقط بالمعسور)[1]

ئەوەی بۆمان دەکرێت لەسەرمان لاناچێت بەهۆی ئەو شتەوە کە ناتوانین بیکەین

واتە ئەو شتەی فەرمانکراوە بە ئەنجامدانی، ئەگەر نەکرا بەو شێوەی داواکراوە ئەنجامی بدەین و بەشێکیمان بۆ کرا، بە نەتوانینی ئەنجامدانی هەمووی لەسەرمان لاناچێت و پێویستە ئەوەندەی دەتوانین ئەنجامی بدەین.

ئەم ڕێسایەش بەپێی ڕێسای هەڵێنجراو لە فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ): ((وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ: ئەگەر فەرمانم پێکردن بە ئەنجامدانی کارێك، چەندتان لەوکارە پێکرا ئەنجامی بدەن)).[2]

لە نموونە پراکتیکیەکانی:

١ ـ ئەوکەسەی بەهۆی برانی دەستی یان قاچیەوە تەنها بەشێکی بۆ دەشۆررا لە دەسنوێژدا، پێویستە لەسەری ئەو بەشەی ئەندامی دەسنوێژ بشۆرێت کە ماوە لە قاچی یان دەستی.

٢ ـ ئەوکەسەی ئەوەندە پارەی هەبێت کە گەشتبێتە ئاستی زەکات، بەڵام هەندێکی لای خۆینەبێت، ڕاستر ئەوەیە زەکاتی ئەو ئەندازەیە دەدات کە لای خۆیەتی.

---

[1] القواعد الفقهية للشيخ عبدالله، لا ٨٢.

[2] هەردوو ئیمامی بوخاری و موسلیم گێڕاویانەتەوە.

پیتی نوون

ڕێسای
(النبيذ حرام قياسا على الخمر)
بیرە حەرامە بەپێوانەکردن لەسەر مەی (خەمر)

ڕاست وایە بوترێت:

(بیرە حەرامە بە دەقی قورئان وەك هەر سەرخۆشکەرێکی تر)

ئەم ڕێسایە لە دوو ڕووەوە هەڵەی تێدایە:

یەکەمیان: وشەی (خمر) لە قورئاندا بەو مانا زمانەوانیە هاتووە کە هەموو سەرخۆشکەرێك دەگرێتەوە بەبێ ڕەچاوکردنی مادەخاوەکانی، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنْ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾ البقره ٢١٩، چونکە وشەی (خمر) لەم ئایەتە پیرۆزەدا لەم رستە عەرەبیەوە وەرگیراوە: (خمرت المرأه رأسها) واتە ئافرەتەکە بە پارچەیەك سەری داپۆشی، ئاشکرایە کە مەی (خمر) عەقڵ دادەپۆشێت و ئیفلیجی دەکات، جا لەبریتی ئەوەی بیر لە پێشکەشکردنی کارێکی باش بکاتەوە بە خێزانەکەی یان کۆمەڵگەکەی، سەرقاڵ دەبێت بە ئارەزوو و شەهوەتەکانی خۆیەوە و تێرکردنی حەزەکانی دەروونی خۆی بەو شتانەی زیانی بۆ تاك و کۆمەڵگە هەیە، بۆیە بە دڵیکی پیسیەکان ناونراوە.

دووەم: بێگومان بەکارهێنانی سەرخۆشکەرەکان بەو تاوانانە دادەنرێت کە سزای دیاریکراوی لەسەرە، لە جیاکەرەوە و تایبەتمەندیەکانی ئەم تاوانانەش ئەوەیە

بـۆ تاوانـدن(تجريم) و سـزاوە دەبێـت بـە دەق بچەسـپێت، هـەروەك چـۆن یاسادەسکردە سزابیەکان کۆدەنگیان لەسەر ئەو ڕێسای هەیە کە دەڵێت:

(تاوان و سزا بە دەق نەبێت دیاری ناکرێت). بۆیە چەسپاندنی تاواندنی مەی بە پێوانەسازی هەڵەیە و پێچەوانەی قورئانی پیرۆزە، چونکە لە بەرانبەر دەقدا بوار بـە پێوانسازی نادرێت.

رێساک

(النسب المنطقية بين المصطلحات أربع)

پەیوەندیە لۆژیکیەکانی نێوان زاراوەکان چوارن

کۆدەنگی زانایانی لۆژیك[1] لەسەر ئەوەیە کە هەر هەمەکییێك لە زاراوە زانستیەکان و هەر زاراوەیەکی تر ئەگەر هاودەقی(مقارنة) بکرێت لەگەڵ هەمەکییێکی تـردا و لـە رووی چەمك و بەدیهاتن و هاوسەنگی(موازەنە)ەوە لە نێوانیاندا هاوکێشـی بکرێـت، رێژەی لۆژیکی نێوانیان لە یەکێك لەمانە بەدەر نیە: یەکسانی، نەگونجان، گشتیبوون و تایبەتبوونی رەها، گشتیبوون و تایبەتبوون لە روویەکەوە.

هۆکاری قەتیسکردن(حصر)کردن لەم چوارەدا: ئەوەیە کە ئەگەر سەرنجی دوو هەمەکیی هاودەق بدەیت، یان هەردووکیان بەکارهێنانیان بۆ ئـەو شـتە راسـتە، یـان راست نیە، ئەگەر راست نەبوو پێیدەوترێت: نەگونجان، ئەگەر راستیش بوو بەڵام لە هەردوو لایانەوە هەمەکی بـوو پێـی دەوترێـت یەکسـانی، خـۆ ئەگـەر لەلایەکیانـەوە هەمەکی بـوو بـەڵام لـە لایەنەکـەی تریانـەوە هەنـدەکی(جزئی) بـوو پێـی دەوترێـت هەمەکیبوون و تایبەتبوونی رەها، ئـەنجا ئەگـەر لـە هـەردوو لاوە بەشـی بـوو، پێـی دەوترێت هەمەکیبوون و تایبەتبوون لە روویەکەوە، ئەم چوار رێژەیەش ئەمانەن:

---

[1] رسالة الشمسية وشرحها، ص ٥٠، وتهذيب المنطق بشرح الخبيصي، ص١٧، والبرهان للكلنبوي، ص٥١ و پاشتر.

١ ـ یەکسانی: یەکسانی نێوان دوو زاراوەی یاسایی ـ بۆ نموونە ـ بریتیە لە هاوراستاندنی(تصادق) هەمەکیی نێوانیان واتە تاکەکانی هەردوولایان یەك بێت، بە شێوەیەك چەمکی هەریەکیان هەموو تاکەکانی ئەوی تر بگرێتەوە.

ئەو چەمکانەی هاودژ(نقیض)ی یەکسانەکان بن، خۆشیان یەکسان دەبن.

لە نموونە پراکتیکیەکانی یەکسانی لە زارلوە فیقهی و یاساییەکاندا ئەمانەی خوارەوەیە:

أ ـ گرێبەستی وەستێنراو و گرێبەستی جێبجێنەکرلو، هەموو گرێبەستێکی وەستێنراو جێبەجێنەکراوە و بە پێچەوانەشەوە، چونکە چەمکی هەردووکیان ئەو گرێبەستەیە کە راستە و دادەمەزرێت بەڵام هیچ شوێنەوارێکی لە ماف و پابەندیەکانی لێوە پەیدانابێت مەگەر ئەوکەسەی مافی مۆڵەتدانی بەدەستە مۆڵەت بدات، وەك گرێبەستێکی گوڕینەوە کە یەکێك لە لایەنەکانی شایستەیی تەواوی نەبێت، وەك ئەوەی گەشتبێتە تەمەنی هەراشی(التمیین) بەڵام نەگەشتبێتە تەمەنی پێگەشتن(الرشد)، جا ئەم گرێبەستە لای زۆریەی زانایانی شەریعەت دادەمەزرێت ـ بە پێچەوانەی رای شافیعیەکان[1] و زاهیریەکانەوە[2] ـ ، بەڵام هیچ ماف و پابەندیەکی لێوە بەدینایەت تا ئەوکاتەی سەرپەرشتیاری منداڵەکە مۆڵەت دەدات.

ئەوەی شایانی باسە کە زۆر هۆکار گرێبەست دەکاتە وەستاو، بۆ نموونە: گرێبەستکارەکە دەسەڵاتی شەرعی و یاسایی نەبێت بەسەر جۆری هەڵسوکەوتەکەدا، وەك نموونەی پێشوو، یان دەسەڵاتی بەسەر خودی شتەکەدا(محل العقد) نەبێت، وەك گرێبەستی لاپرەسەن(فضولي)کە لە فیقهی ئەبوحەنیفە[3] و ئیمامی مالیکدا[4] رادەگیرێت، ئەو یاسایانەش کە بەم دوو مەزهەبە کاریگەرن ئەم بۆچوونەیان

---

[1] الانوار: ٣٠٦/١.

[2] المحلی : ٣٢٣/٨.

[3] الاختیار لتعلیل المختار: ١٧/٢.

[4] بدایة المجتهد لابن رشد: ١٤٣/٢.

وەرگرتـــووە، وەك یاســـای مـــەدەنی عێراقـــی(م ١٣٥) و یەمـــەنی(م ١٧٢) و ئوردونی(م١٧١). هیچ ئەنجامێك لە گرێبەستی فزولیـەوە(کـە بریتیـە لـە فرۆشتنی دارایی کەسێکی تر بەبێ جێگری ڕێکەوتنی، یان یاسایی یان دادوەری) بەدینایەت تـا ئەو کاتەی خاوەنەکەی مۆڵەت نەدات، بە هەمانشێوەش هەموو گرێبەستێکی وەستاو لە فیقهی ئیسلامیدا ئەگەر ماف کەسێکی پێوە بوو وەك ئەوەی شتەکە بارمتـە بێـت یان لەکرێدابێت یان میراتێکی قـەرزار بێـت، بۆیـە فرۆشتنی بارمتـە لەسـەر مۆڵـەتی قـەرزاری بارمتەدانـەر(المرتهن) وەسـتاوە و فرۆشـتنی دارایـی بەکرێـدراویش لەسـەر مۆڵەتی بەکرێدەر یان تەواوبوونی گرێبەستی کرێ وەستاوە، بە پێچـەوانەی یاسـاوە کە ئەو دوو گرێبەستە بە جێبەجێکراو دەزانێت، بـەڵام قـەرزدەری بارمتەدانـەر مـاف شـوێنکەوتنی هەیـە و دەتوانێـت مامەڵـە لەگـەڵ بارمتەکـەدا بکـات بـە دەسـتی هەرکەسەوە بێت.، فرۆشتنی میراتی قەرزاریش لەلایەن میراتگرانەوە لەسەر مۆڵەتی قـەرزدەر یـان دانـەوەی قەرزەکـە وەسـتاوە، ئەمـەش مانـای ئـەو ڕێسـایە کـە دەڵێت(میرات نیە تـا ئەوکاتـەی قەرزەکـەی دەدرێتـەوە) واتـە هـیچ هەڵسوکەوتێك جێبەجێناکرێت لە میراتی قەرزاردا تا ئەوکاتـەی قەرزەکـە دەدرێتـەوە یـان خـاوەن قەرزەکە مۆڵەت دەدات.

ب ـ گرێبەسـتی ئەشـێی بەتاڵکردنـەوە(قابـل للابطـال) و گرێبەسـتی بـەرکاری ناپێویست(النافذ غیر اللازم) یەکسانن، چونکە واتاکەیان بریتیە لە: هەر گرێبەستێکی ڕاست و جێبەجێکراو، کە ئەو لایەنەی بڕیاری بەتاڵبوونی گرێبەست(عدم اللـزوم) بـۆ بەرژەوەنـدی ئـەو دەبێـت دەتوانێـت هەڵیوەشـێنێتەوە. دەسـتەواژەی قـابیلی بەتاڵکردنـەوە زاراوەیـەکی فیقهـی ڕۆژئـاوا و ئـەو یاسـایانەیە پێـی کاریگـەرن، وەك هەڵسوکەوتی لاپرەسەنی (فضولي) لە یاسای مـەدەنی میسـری(م٤٦٥)، سـووری(م ٤٣٣)، لیبی(م٤٥٤)، هەروەها وەك فرۆشتنی کەسێك شایستەیی(اهلیە) ناتەواو بێـت لە یاسای مەدنی میسریدا(م١١٩)، وەك ئەو گرێبەسـتەی خەوشـێك لـە خەوشـەکانی ویستی تێدا بێت وەك زۆرلێکردن و چەواشەکردن و هەڵە لە یاسای میسـریدا(م١٢٠ ـ

١٢٧)، سـووری(م١٢١ ـ ١٢٨)، لـیبی(م١٢٠ ـ ١٢٧). ئـەم گرێبەسـتانە لـەباری بەتاڵکردنەوەن(جێبەجێکراوی ناپێویست) لـەو یاسـایانەدا، بـەڵام لەیاسـای عێراقیـدا وەستێنراون لە مادەکانی(٩٧، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦)دا،ئـەوەی شـایانی باسـە کـە ئـەو گرێبەسـتانەی خەوشـێکی ویسـتیان تێدایـە جێبـەجێکراوی ناپێویسـتن لـە فیقهـی ئیسلامیدا هەروەك فیقهی ڕۆژئاوایی، بەڵام یاسادانەری عێراقی بەتەنها خۆی رای وایە کە ئەوانە گرێبەستی وەستێنراون ئەگەر چەواشەکردنەکە(خڵەتاندنەکە) زیانێکی زۆر بدات، کەواتە نە رای فیقهی ئیسلامی وەرگرتووە نە رای فیقهی ڕۆژئاوایی.

ج ـ گرێبەستی بەتاڵ(باطل) و دانەمەزراو(فاسد) هاوواتا و یەکسانن لای زۆربـەی زانایانی شەریعەتی ئیسلامی بە پێچەوانەی زانایانی حەنەفیەوە، بۆیە هەموو بەتاڵێك دانەمەزراوە و بە پێچـەوانەوەش، چـونکە واتاکـەیان بریتیـە لـە هەرگرێبەسـتێك کـە پایەیەك لە پایەکانی یان مەرجێك لە مەرجەکانی راستبوونی فەوتابێت.

د ـ هــەردوو وشــەی (الجریمـة) و (الجنایـة) هاوواتــان لــە فیقهــی ئیســلامیدا بەپێچەوانەی هەندێك یاساوە کـە پێیوایـە کـە (الجنایـة) تایبـەتترە، وەك لـە یاسـای سزادانی عێراقی[1]، چونکە واتای هەردووکیان لە فیقهی ئیسلامیدا یەك مانایان هەیە کە هەر شتێکی قەدەغە یان سزادارە. ئەو چەمکانەی هاودژ(نقیض)ی یەکسانەکان بـن، خۆشیان یەکسان دەبن. بۆ نموونە هەرشتێك وەستێنرلو نەبێت، جێبەجێنەکراویش نابێـت و پێچەوانەکشـی هەروەهایـە، هەرشـتێکیش لـەباری بەتاڵکردنـەوە نـەبێت ناپێویسـتیش نیـە و پێچەوانەکەشـی هەروایـە، هـەر گرێبەسـتێکیش بـەتاڵ نـەبوو دانەمـەزراویش نیـە و پێچەوانەکەشـی هەروایـە، هـەر شـتێکیش (جریمـة) نـەبوو (جنایة)یش نیە لە فیقهی ئیسلامیدا و پێچەوانەکەشی هەروایە.

٢ ـ نەگونجان: نەگونجان لە نێوان دوو زاراوەدا ئەوەیە کە هەریەکیان ئەو واتایەی نەبێ کە ئەوی دی هەیەتی، بە شێوەیەك ئەو شـتەی یـەکێکیان دەیگرێتـەوە

[1] مادەکانی (٢٣ ـ ٢٧).

ئەوی دی نایگرێتەوە و بە پێچەوانەوەش، لە نموونە پراکتیکیەکانی نەگونجان لە زاراوە فیقهی و یاساییەکاندا:

أ ـ تاوانبار و بێتاوان، یەکەمیان واتە هەرکەسێك تاوانەکردارێکی ئەنجامدابێت بە پێچەوانەی دووەمیانەوە.

ب ـ ڕاستی و درۆ، یەکەمیان دەقاودەقبوونی هەواڵێکە لەگەڵ واقیعدا و دووەمیان پێچەوانەبوونی هەواڵێکە لەگەڵ واقیعدا.

ج ـ بەتاڵ و دانەمەزراو لای حەنەفیەکان[1]، یەکەم ئەوەیە کە لە بنەڕەت و ئاکاریدا ناڕەوا بێت، بەڵام دانەمەزراو ئەوەیە لە بنەڕەتدا ڕەوابێت و لە ئاکاردا ناڕەوابێت، لەئەنجامی ئەم جیاوازیەشەوە چەند مەسەلەیەکی فیقهیان ڕێکخستووە وەك:

چوونە ناو هاوسەرگیری بەتاڵەوە بەتاوانی زینا دادەنرێت و هیچ شوێنەوارێکی شەرعی لێ بەرهەم نایەت، بەپێچەوانەی چوونە ناو هاوسەرگیری دانەمەزراوەوە ئەم شوێنەوارانەی لێدەکەوێتەوە:

١ ـ ئەگەر لەم هاوسەرگیریەوە کۆرپەلەیەك پەیدابوو ڕەچەڵەکەکەی(نەسەبەکەی) شەرعیە، هەموو مافێکی منداڵی شەرعی هەیەتی ئەمیش هەیەتی و هەموو ئەو پابەندیانەی لەسەر منداڵی شەرعیە بەرانبەر باوکودایکی لەسەر ئەمیشە.

٢ ـ پێویستە مارەیی هاوشانەکانی خۆی بدرێت بە ئافرەتەکە ئەگەر مارەیی بۆ دیاری نەکرابوو، ئەگەر بۆشی دیاریکرابوو کەمترینی پێدەدرێت لە نێوان دیاریکراو و هاوشانەکانیدا، یاسادانەری عێراقیش(م٢٢) لە یاسای باری کەسێتیدا کاری پێکراوە، وە پێویستیبوونی مارەیی سەرەڕای دانەمەزرانی هاوسەرگیریەکە و پێویستی جیاکردنەوەی ژن و مێرد لەسەر ئەو بناغەیە دامەزراوە کە قەرەبوویەکی مادی هەبێت بۆ ئەو زیانە مەعنەویەی(ئەدەبی) ڕوویداوە.

---

[1] تبيين الحقائق شرح كنز الدقائق للزيلعي(عثمان بن علي): ٧٣/٤.

٣ ـ پێویستە لەسەر ئەو ئافرەتەی مێردەکەی سەرجێیی لەگەڵ کردوە لە کاتی جیاکرانەوەیانەوە ماوەی چاوەڕوانی دەستپێبکات.

٤ ـ ئەو کەسەی سەرجێیی لەگەڵ کراوە بەر ئەو حوکمەی خودای گەورە ناکەوێت کە دەفەرموێت: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ..﴾ النور ٢، چونکە گومانی حەڵاڵی لەگەڵ سەرجێییکردنەکەدا هەیە بەهۆی بوونی گرێبەستی هاوسەرگیرییەوە گەرچی دانەمەزراویشە.

٥ ـ ئەوخزمایەتیەی لە هاوسەرگیرییەوە بەدی دێت لەم هاوسەرگیرییەدا دەبێت، بۆیە دایك و داپیرە و منداڵ و منداڵزای ژنەکە لە پیاوەکە حەرام دەبێت و باوك و باپیرە و منداڵ و منداڵەزای پیاوەکە لە ژنەکە حەرام دەبێت.

د ـ کەسی ناشایستە و شایستەی تەواو: لەئەنجامی نەگونجانیانەوە هەندێك مەسەلەی فیقهی بەدیدێت وەك: هەڵسوکەوتەکانی یەکەمیان بەتاڵە و بەرپرسیارێتی تاوانی لەسەر نیە بە پێچەوانەی شایستەی تەواوە وە.

هـ ـ هەڵسوکەوتی یاسایی و ڕووداوی یاسایی.

دژەتاکانی دوو نەگونجانی هەمەکیی(تباين كلي) دەبێتە نەگونجانی هەندەکی(تباين جزئي)، واتە گشتیبوون و تایبەتبوون لە ڕوویەکەوە، واتە لە هەندێك شتدا یەکدەگرنەوە و لەهەندێك شتیشدا جیادەبنەوە.

بۆ نموونە: نابەتاڵ و نادامەزراو کۆدەبنەوە لە گرێبەستی ڕاستدا و نابەتاڵ بەبێ نادانەمەزراو لەگرێبەستی دانەمەزراودا بەدیدێت، هەروەها نادانەمەزراو بە بێ نابەتاڵ لە گرێبەستی بتاڵدا بەدیدێت لای ئەوکەسەی بڕوای بە نەگونجانیان هەیە.

٣ ـ گشتیبوون و تایبەتبوونی ڕەها: ئەگەر دوو زاراوەی فیقهی یان یاسایی هەندێ لە وردەکارییەکانی کارێك بگرێتەوە، ئەگەر گرتنەوەی یەکێکیان هەمەکی بوو و ئەوی تر هەندەکی بوو، ئەوا یەکەم بەڕەهایی هەمەکییە و دووەمیش تایبەتترە، پێوەری جیاکردنەوەش ئەوەیە کە تایبەتتری ڕەها بەبێ هەمەکیی ڕەها بەدینایەت، بەپێچەوانەی هەمەکییە، کە چۆن لەگەڵ تایبەتتر

كۆدەبێتەوە، هەندێكجار لەگەڵ هی تریش كۆدەبێتەوە، ئەمەش لە نموونە پراكتیكیەكانیانە:

أ ـ هەڵسوكەوتی یاسایی و گرێبەست: یەكەم هەمەكیترە بە رەهایی و لەگەڵ گرێبەستدا كۆدەبێتەوە و بەبێ ئەویش دەبێت، وەك لە ویستی تەنها، بەڵام ئەستەمە گرێبەستێكی راست هەبێت و هەڵسوكەوتی یاسایی نەبێت.

ب ـ تاوان و كوشتنی ئەنقەستی دەسدرێژكارانە: تاوان بە رەهایی هەمەكییە، چونكە لەگەڵ كوشتن كۆدەبێتەوە و لە تاوانی تردا لێی جیادەبێتەوە، كوشتنی ئەنقەستی دەسدرێژكارانەش بە رەهایی تایبەترە چونكە بەبێ ئاكارەتاوان(الوصف الجرمي) بەدینایەت.

ج ـ تەڵاق و خولع: یەكەمیان بە رەهایی گشتیترەو دووەمیان بە رەهایی تایبەترە، چونكە لای زۆربەی زانایانی شەریعەت هەموو خولعێك تەڵاقە، بەڵام هەموو تەڵاقێك خولع نیە، چونكە خولع تەڵاقێكە لەبەرانبەر بریتیەك كە ژنەكە یان كەسێكی جێگری پابەند دەبێت بە دانی بە مێردەكەی لەبەرانبەر تەڵاقدا، هەندێكجاریش جیابوونەوەی ژن و مێرد بە تەڵاق دەبێت نەك بە خولع، وەك تەڵاقدان بە بێ بریتی دان.

٤ ـ هەمەكیبوون و تایبەتبوون لە روویەكەوە: ئەمەش یەكێكە لە چوارپەیوەندیەكە و لەرووی بەدیهاتنەوە پراكتیزەكانی زۆرن و لەرووی واتاشیەوە پراكتیزەكانی كەمن، ئەمەش هەندێك لە نموونەكانی:

سامان و مافی كەسی: (سامان) ئەو شتەیە نرخێكی مادی هەبێت، (مافی كەسی)ش ئەوەیە كە لەئەستۆی كەسێكی تردایە دارایی بێت یان نادارایی.

(مافی عەینی)یش دەسەڵاتێكی راستەوخۆی كەسێكی دیاریكراوە بەسەر شتێكی دیاریكراودا كە سەرپشكی دەكات لە دەسەڵاتی هەڵسوكەوتكردن تێیدا و بەكارهێنانی و سوودلێوەرگرتنی و خستنەژێردەستی خۆیدا، ئەمەش بەكاردەهێنرێت بۆ مافی سامانی نەك بۆ مافی كەسی، هەروەك چۆن مافی كەسی بەبێ

سامانییش بەدی دێت لە سەرپەرشتیاری(ولایة) و کاریەڕێکاری(وصایة) و شیرپێدان و مافەنادارلییە هاوسەریەکان و شتی لەم بابەتانە.

هەریـەکیان لـەو لایەنـەوە کـە سـەرتاپاگیرە گشـتیە و لـەو لایەنـەوە شـتێکیتر دەیگرێتەوە تایبەتە.

(پەیوەندی نێوان هاودژەکانیشیان گشتیبوون و تایبەتبوونە لە ڕوویەکەوە)[1].[2]

---

[1] تهذيب المنطق، المرجع السابق لا ١٨.

[2] تەماشای پەرتووکمان (المنطق القانوني في التصورات) لا ٨٨ و پاشتر بکە.

ڕێسای

(نسخ القرآن بالقرآن يستلزم اما الجهل او العجز او العبث او الضعف او تغير المصلحة، والله منزه عن الكل)

هەڵوەشاندنەوەی قورئان بە قورئان ئەم حاڵەتانە دەگەیەنێت: نەزانین یان بێدەسەلاتی یان بێهودەیی یان لاوازی یان گۆڕانی بەرژەوەندی، خوداش پاکە لەم خەوشانە)

ئەگەر گریمانەی هەبوونی هەڵوەشاندنەوە(نسخ)ش بکەین حیکمەتەکەی لەم گریمانانەی خوارەوە بەدەر نیە:

أ ـ خودا(پاکی و بێخەوشی بۆ ئەو) لە کاتی دانانی فەرمانی یەکەمی هەڵوەشاوەدا نەیزانیوە کە فەرمانی نوێی جێگرەوەی هەڵوەشێنەر باشترە.ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت نەزانی بدەینە پاڵ خودا و لازمیش لای هەموو عاقڵان بەتاڵە و لە ئەنجامدا مەلزوومیش بەتاڵ دەبێت.

ب ـ یان ئەوەی دەیزانی بەڵام ئەوکاتە نەیدەتوانی ئەو جێگرەوە بهێنێت و ئەمەش بێدەسەلاتیدانەپاڵ خودلیەو لازمیش لای هەموو عاقڵان بەتاڵە و لە ئەنجامدا مەلزوومیش بەتاڵ دەبێت.

ج ـ یان دەیزانی هەڵوەشێنەر باشترە لە هەڵوشاوە بۆ مانەوە و دەشیتوانی بیکات بەڵام لە کاتی شەرعداناندا هەڵوشاندنەوەی بەباشتر زانیوە لە باشترینەکە، ئەمەش لای هەموو عەقڵمەندان وەرنەگیراوە، چونکە بێهودەیی و گەمژەییە و خوداش پاکە لەم خەوشانە.

د - یان یەکەمجار پێگەی موسوڵمانان لاوازبووە بۆیە قورئان ڕێگەی بە موسوڵمانان داوە بە شێوەیەکی قۆناغی هەڵسوکەوت لەگەڵ ناموسوڵماناندا بکەن و ئاسانکاریان لەگەڵ بکرێت بەباشی زانیوە بە مەبەستی باوەڕهێنانیان ڕێگەی حیکمەت و ئامۆژگاری جوانی پێ باشتر بوویێت لە توندووتیژی و هێز، بەڵام کاتێك پێگەی موسوڵمانان بەهێز بوو و توانیان هێز بەکاربهێنن پەیامی ئیسلام لە شێوازی ڕێگای ئاشتیخوازانەوە گۆڕا بۆ شێوازی هێز و بەکارهێنانی توندوتیژی، ئەمەش لاف رۆژهەڵاتناسانە دەربارەی هەڵسوکەوتی ئیسلام و موسوڵمانان بەرانبەر بە ناموسوڵمانان، ئەمەش لافێکی بەتاڵە، چونکە ئەو لایەنەی خەڵکی بۆ راستی بانگدەکات خودایە و وێنای لاوازیش ناکرێت بۆ خودا.

هـ - بەرژەوەندیەکانی قورئان بە گۆڕانی بەرژەوەندیەکانی مرۆڤ گۆڕاوە و ئەو بەرژەوەندیەی فەرمانە هەڵوەشاوەکەی دەخواست گۆڕاوە و بەرژەوەندیەکی نوێ هاتۆتە ئاراوە و گۆڕانی فەرمانەکە(هەڵوەشاوە- منسوخ) دەخوازێت بە فەرمانە نوێیەکە(هەڵوەشێن - ناسخ).

ئەگەر ئەم گریمانەیە بسەلمێنین پێویستە بڕیاری لەکارخستنی قورئان بدەین لەم سەردەمە و لە داهاتوودا، چونکە بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی ٢٥٠ ئایەتی قورئان وەك لایەنگرانی هەڵوەشاندنەوە دەڵێن لە ماوەی ٢٣ ساڵی تەمەنی وەحیدا لە سەر بناغەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان لە ژینگەیەکی دواکەوتووی وەك دوورگەی عەرەبیدا، ئەوە دەخوازێت کە کار بە قورئان نەکەین پاش ئەوەی بەرژەوەندیەکانی مرۆڤ لەم سەردەمەدا بە سەدان بەرانبەر گۆڕانی بەسەردا هاتووە لەچاو ئەو ٢٣ ساڵەی تەمەنی وەحیدا.

ئەم لافەش بەڵگەنەویستانە بەتاڵە چونکە قورئان تەنها سەرچاوە گشتیەکانی فەرمانی بەکارهێناوە کە کاریگەری کات و شوێنەکانی لەسەر نیە و دلوای لە عەقڵی

مرۆڤ کردووە ئەو هەندەکی(جزئی)یانەی دەکەونە ژێر کاریگەری گۆڕانکاریەکانی کات و شوێن، بگەڕێننەوە بۆ ئەو گشتیانە.

کەواتە مانەوەی پەیامی ئیسلام و سەرتاپاگیری و پەڕانپەڕی(احاطـة) بـە هـەموو ئەو شتانەی لە داهاتوودا ڕوودەدەن لەسەر ئـەو بناغەیـە کـە بـە شـێوەیەکی گشـتی قورئان تـەنها هەمەکیـەکانی باسـکردووە و لـە داهاتووشـدا هەندەکیـە گۆڕاوەکـان و پێشهاتەنوێکان لە داهاتوودا بۆ ئەو هەمەکیانە دەگەڕێنرێتەوە.[1]

[1] بۆ درێژەی پتر بگەڕێوە بۆ پەرتووکمان(التبیان لرفع غموض النسخ في القرآن) لا ١٤ ـ ١٥.

ڕێسای
(هل تقييد المطلق بيان أو تأويل أو نسخ؟)
ئایا سنووردارکردنی ڕەها ڕوونکردنەوەیە یان تەئویلە یان هەڵوەشاندنەوە؟

زاناکانی زانستی بنەماکان ڕاجیاییان لەسەر ئەوە هەیە کە سنووردارکردنی ڕەها چیە، هەندێکیان دەڵێن هەڵوەشاندنەوەیە، هەندێکیان وای بۆ چوون کە تەئویلە و هەندێکیش پێی وایە کە ڕوونکردنەوەی مەبەستە لە ڕەهادا، بەمشێوەی خوارەوە:

أ ـ حەنەفی و شافیعیەکان دەڵێن(ئەگەر سنووردار دواکەوت لە کارکردن بە ڕەها، دەبێتە هەڵوەشێنەر)، بەڵکو حەنەفیەکان لەمەش دوورتر ڕۆشتوون و گوتوویانە: (ئەگەر کاتی بەشەرعبوونی دواکەوت ، دەبێتە هەڵوەشێنەری ڕەهایی گەرچی پێش هەڵوەشاندنەوە کاری پێ نەکرێت).

ب ـ مالیکیەکان دەڵێن: (سنووردارکرن تەئویلە[1]، و تەئویلیش لادانە لە مانای پەسەند(راجح) بۆ مانای پەسەندنەکراو(مرجوح) بە هۆی بەڵگەیەکەوە، ئەمەش لە بێژەیەکدایە کە ئەگەری دوو مانای هەبێت و لە یەکیاندا پەسەند و لەوی تردا ناپەسەند بێت).

ج ـ زۆربەی زانایانی بنەماکانیش وتوویانە: (سنووردارکرن بریتیە لە ڕوونکردنەوەی مانای مەبەست لە وشەیەکی ڕەها هەروەك چۆن تایبەتکردن

[1] التلمساني المالكي لە پەرتووکی الوصول في علم الاصول لا ١٠٧ دەڵێت: (تەئویلی هەشتەم: سنووردارکردن). بەرانبەرییەك بکە لە نێوان ١٢٨/١ و پاشتر.

ڕوونکردنەوەی گشتیە، بۆیە ئەگەر شەرعدانەر مەبەستی لە ڕەها ڕەهاییەکەی نەبوو، لە شوێنێکی تردا بە سنووورداری باسی دەکات بۆ ئەوەی ئەوە بگەیەنێت کە مەبەست لە ڕەهاکە سنوورداره‌کەشه).

لە ئەنجامی ئەم ڕاجیاییە بنەماییەوە ڕاجیایی زاناکانی فیقهیش دروست بووە لەسەر گەلێك فەرمانی فیقهی، وەك ڕاجیایی لەسەر ئامگرتن، ئایا لە فەرزەکانی نوێژە یان لە سوننەتەکانی؟

ئەبوحەنیفە و یارو قوتابیەکەشی محمد بن الحسن(ئیمامی مالیك و ئەوزاعیش لەگەڵیان هاوڕان) وتوویانە: نووشتانەوە(رکوع) و کوڕنووش(سجود) لەو بێژە تایبەتیانەن بە بیلالەتێکی گومانهەڵنەگرە ماناکەی خۆیان دەگەیەنن، ئەوەتا یەکەمیان دانراوە بۆ لاریوونەوە لە حاڵەتی ڕێکوەستانەوە، ئەمەش لە پشتچەماندنەوەدا دێتە دی، دووەمیشیان بۆ دانانی نێوچەوان(تەوێڵ) یان سەر لەسەر زەوی، ئەگەر فەرزبوایە(واتە ئارامگرتن) ئەوەی لێ بەرهەمدێت کە قورئان(کە بەڵگەیەکی گومانهەڵنەگرە) هەڵبوەشێنرێتەوە بە فەرموودەیەکی تاکگێڕنەوە(کە بەڵگەیەکی گومانهەڵگرە)، ئەمەش بەتاڵە، کەواتە ئەنجامی بەڵگەکەش بەتاڵە.

بەڵگەی پێکەوەنووسانەکەش ئەوەیە کە ڕەها و سنووردار دژ بەیەکن و ئەم دژبەیەکبوونەش بە هەڵوەشاندنەوەی دووەم نامێنێت بەهۆی ڕەهایی یەکەمەوە.

بەڵگەی بەتاڵبوونیش ئەوەیە کە پێویستە هەڵوەشێنەر بەهێزتر بێت یان یەکسان بێت لەگەڵی لە چەسپین و هێزی پابەندکردندا. کەواتە هەڵوەشاندنەوە قورئان بە فەرموودەی تاکگێڕانەوە یان دەبێتە هۆی بەرزکردنەوەی فەرموودەی تاکگێڕانەوە بۆ ئاستی قورئان، یان هێنانەخوارەوەی قورئان بۆ پلەی فەرموودەی تاکگێڕانەوە و هەردوو بیرۆکەکەش بەتاڵە و هەرشتێکیش بەتاڵهێنەر بێت بەتاڵە.

لە بۆچوونی بەندەدا ڕای پەسەند ئەوەیە:

بێگومان سنووردارکردنی دەقی تایبەتی ڕەها لە قورئاندا بە شتێکی زیادە لە فەرموودەی تاکگێڕانەوەدا ڕوونکردنەوەیە و هەڵوەشاندنەوە نیە و تەئویلیش نیە، لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:

١ ـ هەڵوەشاندنەوە سڕینەوەی وەحیەکی رابوردووە بە وەحیەکی داهاتوو و ئەمەش جێبەجێنابێت بەسەر زیادکردن لەسەر دەقی تایبەتیدا.

٢ ـ زیادکراو لەگەڵ بۆزیادکراودا کۆدەبێتەوە و لەگەڵیدایە، لە کاتێکدا هەڵوەشێنەر و هەڵوەشاوە کۆنابنەوە و لەگەڵ یەکدانابن.

٤ ـ نووشتانەوە و کڕنووشبردن لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾الحج ٧٧، مەبەست پێی مانا زمانەوانیەکەیان نیە، بەڵکو مەبەستی خوای گەورە مانا شەرعیەکەیانە کە بریتیە لە خواربوونەوە لە راستوەستانەوە لەگەڵ ئارامگرتندا و سەرخستنە سەرزەوی لەگەڵ ئارامگرتندا، بەم شێوەیە بوونەتە کورتەیی(مجمل) و پێغەمبەر (ﷺ) ڕوونیکردوونەتەوە.[1]

---

[1] لە ئەبوهورەیرەوە (ﷺ) گێڕراوەتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) چوویە مزگەوت و پاشان کەسێکیش هاتە مزگەوت و نوێژیکرد و سڵاوی لە پێغەمبەر کرد (ﷺ) ئەویش پێی فەرموو: (نوێژەکەت بکەرەوە چونکە نوێژت نەکردووە، ئەویش گەڕایەوە و نوێژی کردەوە و هاتەوە سڵاوی لێکرد و ئەویش پێی فەرموویەوە نوێژەکەت بکەرەوە چونکە نوێژت نەکرد، پیاوەکەش وتی: سوێند بەوکەسەی تۆی بەحەق ناردووە لەوە باشتر نازانم، فێرم بکە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: هەرکات دەستتکرد بە نوێژ الله اكبر بکە و چەندت توانی قورئان بخوێنە و پاشن بنوشتێرەوە تا ئارامدەگریت لە نوشتانەوەکەدا، پاشان راستبەرەوە بە تەواوی و پاشان کڕنۆش بەرە تا ئارامدەگریت، پاشان سەربەرز بکەرەوە تا ئارامدەگریت، پاشان کڕنووش بەرە تا ئارامدەگریت، پاشان بەمشێوەیە هەموو نوێژەکەت بکە). وتفق علیە، نیل الاوطار ١٩٤/٢.

ڕێسای
(هل يخص لفظ العام بسببه الخاص
اذا كان السبب هو المقتضي له؟)[1]
ئایا بێژەی گشتی تایبەتدەکرێت بەهۆکارەتایبەتەکەی
ئەگەر هۆکارەکە هێنابێتیە ئارا؟

ئەم ڕێسایە لە زانستی بنەماکانی فیقھ و فیقهدا هەیە و بە دەربڕینێکی تریش هاتووە کە دەڵێت: (ئایا کار بە گشتیبوونی بێژە دەکرێت یان بە تایبەتبوونی هۆکارەکەی؟)، ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایەش ئەوەیە کە هەرکات پرسیار بکرایەت لە پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی فەرمانی ڕووداوێکی تایبەتی بە بێژەیەکی گشتی وەڵامی دەدایەوە کە ئەم ڕووداوە و ڕوودلوی تری دەگرتەوە، ئایا ئەو هۆکارە تایبەتە دەبێتە هۆی تایبەتکردنی بێژە گشتیەکە و لە دەرەوەی ئەو هۆکارەدا کاری پێناکرێت؟ یان ئەو هۆکارەتایبەتە بێژە گشتیەکە تیابەت ناکات و کار بە گشتیبوونی بێژەکە دەکرێت لە هەموو ڕووداوێکی هاوێنەدا؟

ئەوەی بەناوبانگ و پەسەندکراوە لای زانایانی بنەماکان و فیقهی ئیسلامی ئەوەیە کە (کار بە گشتیبوونی بێژەکە دەکرێت نەك تایبەتبوونی ڕووداوەکە)، بۆیە کار بە بێژەی گشتی وەك گشتیەك دەکرێت و هۆکارەتایبەتەکەی تایبەتی ناکات، مەگەر بەڵگەیەك هەبێت لەسەر تایبەتکردن و نەویستنی گشتیبوون.

---

[1] قواعد ابن رجب الحنبلي، القاعدة رقم ١٢٤.

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم ڕێسایە:

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بە پیاوێك كە ناوی (حبان بن منقذ) بوو و لە مامەڵەكردندا دەخەڵەتێنرا: ((إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لا خِلابَةَ ، ثُمَّ أَنْتَ بِالْخِيَارِ فِي كُلِّ سِلْعَةٍ ابْتَعْتَهَا ثَلاثَ لَيَالٍ , فَإِنْ رَضِيتَ فَأَمْسِكْ ، وَإِنْ سَخِطْتَ فَارْدُدْ: هەركات مامەڵەت كرد بڵێ: بەبێ خڵەتاندن، پاشان تا سێ شەو بژاردەت هەیە، ئەگەر لە مامەڵەكە ڕازی بوویت شتەكە لای خۆت گل بدەرەوە، گەر ناڕازیش بووی لە مامەڵەكە بیگەڕێنەرەوە))[1]. هەروەك پێشتریش وتمان ئەم فەرموودەیە سەرچاوەی یەكەمی ئەو ڕێسا گشتیە یە لای ئەو یاسایانەی كاریگەرن بە فیقهی ئیسلامی كاری پێدەكرێت وەك یاسای مەدەنی كارپێكراوی عێراقی كە دەڵێت: (ئەو زیانە ناقۆڵایەی لەئەنجامی خڵەتاندن ـ چەواشەكردن ـ ەوە بەدیهاتووە هۆكارێكە بۆ پێویستنەبوونی گرێبەست، یان بۆ وەستاندنی). بەڵام هەندێك لە زانایان تەئویلگەلێكی دووریان بۆكردووە و بۆتە هۆی بەرتەسككردنەوەی جێبەجێكردنی:

أ ـ هەندێكیان وتوویانە: تایبەتە بەوكەسەوە كە كەمعەقڵە ـ وەك مرۆڤی گەمژە ـ بە بەڵگەی ئەوەی كە لەگەڵ ئەم فەرموودەیەدا ئەوەش گێڕراوەتەوە كە پیاوێكی كەمعەقڵ مامەڵەی دەكرد، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو: (.....إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لا خِلابَةَ...)لەسەر ئەو بناغەیەی كە مرۆڤی كەمعەقڵ شایستەیی ناتەواوە و هەڵسوكەوتەكانی لەسەر مۆڵەتی سەرپەرشتیارەكەی وەستاوە، بەڵام ئەم تەئویلە دوورە لە مەبەست، چونكە فەرموودەكە بژاردەی قبوولكردن و ڕەتكردنەوە ئەداتە دەستی خودی گرێبەستكارەكە بە بێ دەستتێوەردانی سەرپەرشتیار.

ب ـ هەندێكیش وەها تەئویلی دەكەن كە لە بابەتی بژاردەی مەرج(خيار الشرط) بێت، بە بەڵگەی ئەوەی لە فەرموودەكەدا هاتووە(ئەگەر مامەڵەت كرد بڵێ:

---

[1] السنن الكبرى للبيهقي، كتاب البيوع، باب اباحة التجارة.

بەبێ خەڵەتاندن)، ئەم تەئویلەش هەر دوورە، چونکە بژاردە لەسەر بناغەی خڵەتاندنی ناقۆڵایە کە لەئەنجامی خڵەتاندنی گرێبەستکاری بەرانبەرە بۆی چ ئەم مەرجە هەبێت یان نا.

ـ هەندێکیشیان بەوشێوەیە تەئویلی کردووە کە تایبەتە بەوکەسەی فەرموودەکەی دەربارە هاتووە کە (حبان منقذ)، ئەمەش دوورە لە مەبەستەوە چونکە ڕێسای بنەمایی گشتی وادەخوازێت کە گشتیبوونی دەق کاری پێدەکرێت نەك تایبەتبوونی هۆکار.

١٤٩

رێساى
(قل الفسخ يرفع العقد من أصله أو من حينه)[1]
ئايا پووچەڵكردنەوە گرێبەستەكە لە سەرەتاوە لادەبات يان لەكاتى بڕيارى پووچەڵكردنەكەوە

ئەم رێسايە بە چەند دەربڕينێكى تر وتراون وەك:

أ ـ ئايا مامەڵەى دانەمەزراو لە سەرەتاوە گرێبەستەكە هەڵدەوەشێنێتەوە يان لەوكاتەوەى بڕيارى دانەمەزران دەدرێت.[2]

ب ـ پووچەڵكردنەوە بە خەوش و بژاردە، كە پشت بە شتێكى هاوكاتى گرێبەستەكە دەبەستێت، ئايا لە سەرەتاوە گرێبەستەكە لادەبات يان لە كاتى پووچەڵكردنەكەوە، راجيايى لەسەرە.[3]

ج ـ پووچەڵكردنەوە لابردنى گرێبەستە لەكاتى پووچەڵكردنەكەوە نەك لە سەرەتاوە.[4]

ناوەرۆكى ئەم رێسايە و دەربڕينە لێكنزيكەكانى ئەوەيە كە ئە گرێبەستانەى پێويستە پووچەڵبكرێنەوە و نەمێننەوە، ئايا بەتاڵكردنەوەكە لەكاتى بەستنى گرێبەستەكەوە رەچاودەكرێت يان لەوكاتەوە پووچەڵكردنەوەكە پێويست دەبێت.

---

[1] الاشباه والنظائر للسيوطي، لا ٢٩٢. المنشور في القواعد للزركشي، ٤٨/٢.

[2] ايضاح المسالك ، القاعدة ٩٣.

[3] المجموع المذهب، لوحة ١٣١.

[4] المغني ١٦٢/٤.

زانایان لەم بارەیەوە ڕاجیاییان هەیە و پێمانوایە ئەم ڕاجیاییە هیچ پاساوێکی نیە، چونکە گرێبەست یان یەکسەر جێبەجێ دەکرێت وەك فرۆشتن، کە پووچەڵکردنەوە بە شوێنەواری گەڕانەوە(الاثر الرجعي) دەبێت، واتە هەر لە بنەڕەتەوە، کەواتە هەردووگرێبەستکارەکان دەگەڕێنەوە بۆ دۆخی پێش گرێبەستەکەیان، پێویستە لەسەریشیان ئەوەی وەریگرتووە بیگێڕێتەوە و ئەوەشی لێی کەمبۆیەوە بیگێڕێتەوە ئەگەر مابوو، گەر نەشمابوو بریتیەکەی.

خۆ ئەگەر جێبەجێکردنی گرێبەستەکەش بەردەوام بوو وەك گرێبەستی کرێ، ئەوا پووچەڵکردنەوەکە و ئەنجامەکانی لە کاتی پووچەڵکردنەکەوە دەبێت، واتە: شوێنەوارەکانی سەبارەت بە داهاتووە، چونکە ئەستەمە هەرکام لە دووگرێبەستکارەکە بگەڕێنەوە بۆ دۆخی پێش گرێبەستەکەیان.

بۆ نموونە: ئەنجامی هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستی کرێ سەبارەت بە داهاتووە و لە کاتی پووچەڵکردنەوە وە، چونکە ناکرێت ئەو سوودەی کرێچی پێش گرێبەستەکە وەریگرتووە بگەڕێنرێتەوە.

ڕێسای
(الواجب لایترك الا للواجب)
واز لە واجب ناهێنرێت بۆ واجبێکی تر نەبێت

ئەم وازلێهێنانەش مەرجی ئەوەیە کە هەردوو واجبەکە لە یەك جێگادا بن، بۆیە ئازادە هەرکامیان بکات، وەك داپۆشینی عەورەت بەدەست لەکاتی نوێژدا، ئازادە لە نێوان ئەوەی لە کڕنووشبردندا دەستی لەسەرزەوی دابنێت یان دەستی لەسەر عەورەتی بێت.

هەندێك لەدەربڕینەکانی تری ئەم ڕێسایە:

١ ـ نابێت واز لە واجب بهێنرێت بۆ سوونەت.

٢ ـ ئەوەی پێویستە هەبێت وازی لێناهێنرێت مەگەر بۆ شتێکی تری وەك خۆی.

٣ ـ ڕەوابوونی ئەو شتەی ڕێگای پێ نەدراوە دروست نیە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر واجببوونی.

٤ ـ ئەگەر ئەو شتەی پێشتر قەدەغەبووە مۆڵەتی پێدرا، واجب دەبێت.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

بڕینی دەست بە هۆی دزییەوە، ئەگەر واجب نەبولیە، حەرام دەبوو، بەهەمانشێوە جێبەجێکردنی ئەو سزایانەی لە شەرعدا دیاریکراون بۆ ئەوتاوانانەی سزاکانی لەسەرە، هەروەها خواردنی گۆشتی مردارەوە بوو.

ڕێسای

(الولاية الخاصة اقوى من الولاية العامة)[1]

سەرپەرشتیاری تایبەتی بەهێزترە لە سەرپەرشتیاری گشتی

ناوەرۆکی ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە سەرپەرشتیاری تایبەت جێبەجێبوونی هەڵسوکەوتە لەسەر کەسێکی تر و جێگریەکی یاساییە(یان شەرعیە) یان دادوەریە یان ڕێکەوتنییە.

لە زمانی عەرەبیدا وشەی (ولایة) ئەگەر پیتی ولو سەر(فەتحە)ەی لەسەر بوو، بەمانای پشتیوان بە مەبەستی سەرخستن دێت، گەر ژێرە(کەسرە)ی لە ژێردا بوو بە مانای دەسەڵات و توانین دێت[2]

لە شەرعیشدا بریتیە لە جێبەجێکردنی هەڵسوکەوت لەسەر کەسێك، ڕەزامەندی هەبێت یان نا، وە دوو جۆرە:

أ ـ سەرپەرشتیاریی تایبەت: دەسەڵاتێکی شەرعیە ڕێگا بە خاوەنەکەی دەدات هەڵسوکەوت بەشتێك (ئەوشتەی لەژێر سەرپەرشتیاریەکەدایە)بکات بە شێوەیەك کە جێبجێ بکرێت.[3]

سەرپەرشتیاریش یان لەسەر کەسێك دەبێت وەك سەرپەرشتیاری هاوسەرگیری، یان لەسەر دارایی وەك سەرپەرشتیاری باوك لەسەر دارایی منداڵە نابالغەکەی بە

---

[1] مجلة الاحكام العدلية،٥٩.

[2] مختار الصحاح/ مادهي (و.ل.ي).

[3] المدخل الفقهي للحجي الكوردي، ل٨٦ ـ ٨٧.

شێوەیەك كە مافی ئەوەی هەیە هەڵسوكەوت لە داراییەكەیدا بكات و بەرژەوەندیـەكی تایبەتیە.

سەرپەرشتیاریی تایبـەت وەك سەرپەرشـتیاری بـاوك و پاشـان بـاپیرە و بـەرەو سەرەوە لە هەڵسوكەوت لە ماڵی منداڵدا ئەگەر لە بەرژەوەندی منداڵەكە بوو، هەروەها وەك سەرپەرشتیاری بەڕێوەبەری وەقـف لـە داراییـی وەقفكـرلودا و سەرپـەرشـتیاری كاریەڕێكەر لە دارایی كەسێكی بزردا(الغائب)، تەنها دەتوانێت ئەو شتانە بفرۆشێت كە خانووبەرە نین لە داراییە بەجێماوەكە.

ئەمەش جێگریەكی یاساییە(یان شەرعیە) یان دادوەریە یان ڕێكەوتنییە.

سەرپەرشتیاریش چەند پراكتیزەكردنێكی هەیە وەك:

١ ـ سەرپەرشتیاریی یاسایی(یان شەرعی): كە بریتیە لە سەرپـەرشـتیاری بـاوك و بـاپیرە لەسـەر منداڵـە نابالغـەكانیان، وە پێویسـتی بـە گرێبەسـت و فـەرمانی دادوەری نیە بە مەرجێك باوك یان باپیرە شایستەیی (اهلیة) تەولوی هـەبێت. سەرپەرشتیاری یاسایی یان شەرعی بۆی هەیە بازرگـانی بـە داراییـی منداڵـەوە بكات ئەگەر بەرژەوەندی منداڵەكەی تێدابوو.

٢ ـ كاریەڕێكەر(الوصـی): ئـەو كەسـەیە لـە جێگـای بـاوك دانـراوە چـاودێری و سەرپەشتی كاروباری منداڵان و میرات و جێبەجێكردنی وەسیەتەكان.

كاریەڕێكەری هەڵبژێرلو ئەوكاریەڕێكەرەیە بـاوك پـێش مردنـی هەڵیدەبـژێرێت بـۆ سەرپەرشـــتیكردنی جێبـــەجێكردنی وەســـیەتەكانی و چـــاودێریكردنی منداڵەنابالغەكانی و ئەو منداڵەی هێشتا لەدایك نەبووە.

٣ ـ كارتیك(القیم): ئەو كەسەیە لە لایەن دادگاوە دیاریدەكرێت بۆ بەدەستگرتنی كاروباری كەسێك لە هەڵسوكەوت لە كارەكانی خۆیدا سڕكراوە پاش باڵغبوونی بە هۆی شێتی، گەمژەیی(عتە)، ئاگالەخۆنەبوون، لاژگی(سفە)یەوە.

كارتیكیش(قوامة) بۆ كوڕی باڵغ دەبێت پاشان بۆ باوك پاشان بۆ باپیرە پاشان بۆ ئەوكەسـەی دادگـا لـە كەسـانی تـر هەڵیدەبـژێرێت. دەسـەڵاتی كارتیـك وەك

دەسەڵاتی کاریەڕێکەر دەبێت و دەست دەکات بە بەکارهێنانی دارلییەکان لە بریتی کەسی سڕکرلو.

٤ ـ سەرکار ـ المشرف: ئەوکەسەیە دادگا دیاریدەکات لەگەڵ کاریەڕێکەردا، دەسەڵاتەکەشی هەروەك دەسەڵاتی کاریەڕێکەر بە مردنی، یان نەمانی شایستەیی، یان چەسپینی بزربوونی، یان لابرانی(عزله) دەبێت، هەرکاتێکیش پێویستی بە سەرکاریەکە نەما دادگا بڕیاری کۆتاییهاتنی دەدات.[1]

ب ـ سەرپەرشتیاریی گشتی: بریتیە لە سەرپەرشتیاری دەسەڵات و دادوەر و کارمەندەگشتیەکان کە نوێنەری گەلن، وەك سەرپەرشتیاریی دادوەر لە جیاکردنەوەی ژن و مێردێك ئەگەر پاساوێکی شەرعی و یاسایی هەبوو، چونکە ئەرکی دادوەر لابردنی ستەم و زیانە، بۆیەئەگەر کەسێك سوێندی خوارد کە بۆ ماوەی ژیانی یان پتر لە چوارمانگ سەرجێیی لەگەڵ ژنەکەیدا نەکات، پاش ئەو ماوەیە دادوەر پیاوەکە ناچار دەکات بە گەڕانەوە بۆ ژیانی هاوسەرێتی ئاسایی یان تەڵاقدانی ژنەکەی، ئەگەر هیچکامیانی نەکرد، دادوەر لە بریتی مێردەکەی جیایان دەکاتەوە و ئەم کارەش جێگای تەڵاق دەگرێتەوە. رای پەسەندیش ئەوەیە تەڵاقەکە بە تەڵاقی گەڕانەوە دادەنرێت، بۆ ئەوەی بوار بە مێردەکەی بدرێت بە بێ مارەکردنێکی نوێ ژنەکەی بگەڕێنێتەوە ناو ژیانی هاوسەرێتی پێش تەواوبوونی ماوەی چاوەڕوانیەکەی.

ئەوەی شایانی باسە زانایانی مالیکی لەم سوێندخواردنی سەرجێیی نەکردنەدا بەمەرجیان دانەناوە پیاوەکە سوێند لەسەر ئەوبڕیارەی بدات، بەڵکە دوورکەوتنەوەکە لە ژنەکەی بەوشێوەیە ستەمکردنە، سوێند بخوات لەسەری یان نا، بۆیە پێویستە لەسەر دادوەر ئەم ستەمە نەهێڵێت بەو سیفەتەی خاوەنی سەرپەرشتیاریی گشتیە.[2]

---

[1] تەماشای (أصول الالتزامات) لا١٦٧٧ و پاشتر بکە.

[2] شرح الزرقاني على موطأ للامام مالك ١٦٧/١، بداية المجتهد ٤٧٣/٢.

ئەو سەرپەرشتیارەش مافی تۆڵەی کوژراوی بەدەستە دەتوانێت خۆشبێت لە بکوژی ئەنقەست و ئەوکاتەش تۆڵەی کوشتنەوە نامێنێت، دادوەر ئەم مافەی پێنادرێت. لەو هەڵاوێردانەی لەم یاسایەدا هەیە قەرزکردنە لە پارەی منداڵ، بەڵام کاریەڕێکەر ئەو مافەی نیە، چونکە دادوەر بەهۆی دەسەڵاتەکەیەوە دەتوانێت قەرزەکە وەربگرێتەوە، بەڵام کاریەڕێکەر ئەم دەسەڵاتەی نیە.

رێسای

(الولد يتبع خير الابوين دينا)

کام لە باوك و دایك ئاینەکەی باشتر بوو ئەو ئاینە بۆ مندالْ ئەژماردەکرێت

ڕاست ئەوەیە بوترێت:

کام لەو باوك و دایکەی ئیسلامی کردە ئاینی خۆی، مناڵەکەشی بە موسوڵمان ئەژمار دەکرێت

هەموو زانایانی ئیسلام لەم ڕێسایەدا کەوتوونەتە هەڵەوە لە ڕووی دەربڕینیەوە، بەڵام ڕاجیاییان هەیە لە ئەنجامەکانیدا، هەروەك بە درێژی ئەم بابەتەمان لەو پەرتووکەماندا (القرآن وقاعدة الولد يتبع خير الابوين دينا) باسکردووە و بۆ زانیاری پتر بگەڕێوە بۆی.

سەرچاوەی ئەم هەڵەیەش تێکەڵکردنی ئاین (دین)ە کە هاوواتای باوەڕ(ایمان)ە لەگەڵ ئیسلامدا کە گشتیترە، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتەش پێویستە ئەم ڕێسایە بوشێوەیە بگۆڕرێت:

(کام لەو باوك و دایکەی ئیسلامی کردە ئاینی خۆی، مناڵەکەشی بە موسوڵمان ئەژمار دەکرێت) لەبریتی کام لە باوك و دایك ئاینەکەی باشتر بوو ئەو ئاینە بۆ مندالْ ئەژماردەکرێت ، ئەمەش لە کاتی موسوڵمانبوونی یەکێك لە باواندا کە موسوڵمان نەبوبن و مناڵە نابالغەکانیان بە باوەڕدار دابنرێت بە شوێنکەوتنی باشترین کەس لە نێوان باوك و دایکیدا کە ئەوکەسەیانە کە موسوڵمان بووە.

ئەم شوێنكەوتەییەش بەردەوام دەبێت تا منداڵەكان بالّغ دەبن، پاش ئەوەش ئەگەر بەردەوامبوون لەسەر ئاینی باشترین كەس لە باوك و دایكیان ئەوە باشە، گەر هەركامیشیان گەڕایەوە بۆ سەر ئاینی بنەڕەتی، لای زۆربەی زانایان دەكوژرێت بە جێبەجێكردنی سزای سنوور(حد)، چونكە وەرگەڕاوە، ئەو زانایانە وتوویانە كە منالّەكان پاش بالآبوون ناچاردەكرێن لەسەر ئاینی شوێنكەوتەیی، گەر وەریشیان نەگرت پێویستە بكوژرێن لەسەر ئەو بنەمایەی لە ئاین وەرگەڕاون.

ئەم گومانەی زانایان ١٠٠٪ هەڵەیە و پێچەوانەی ئەو دەقە یەكلاكەرەوانەی قورئانن كە بەڵگەن لەسەر نادروستی ناچاركردنیان لەسەر ئەو ئاینە شوێنكەوتەییە، یان كوشتنیان ئەگەر قبووڵیان نەكرد، لە نموونەی ئەو دەقە قورئانیانەی كە ئەم راستیە دەگەیەنێت: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنْ الغَيِّ﴾البقرە٢٥٦. بێژەی (اكراه - زۆرلێكردن) لەم ئایەتەدا لە كایەی نەفیكردندا هاتووە و نەناسراوە و (الف ولام)ی لەگەڵ نیە و ئەمەش گشتیبوون دەگەیەنێت، واتە هیچ مرۆڤێك ناچارناكرێت بە وەرگرتنی ئاینێك، چ لە بناغەدا ناموسولّمان بووبێت یان موسولّمانبووبێت و پاشگەزبووبێتەوە بە قسە یان بەكردار. هەروەها لەو ئایەتەشدا كە خوای گەورە پێغەمبەرەكەی دەدوێنێت (ﷺ): ﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ؟﴾ یونس ٩٩. ئەو پرسیارەی لەم ئایەتەدایە بۆ نكوولیكردنە و لە نەهیكردن(فەرمان بەنەكردن)یش بەهێزترە.

لە قورئانیشدا باسی كوشتنی وەرگەڕاو لە ئاین نەكراوە جگە لەو وەرگەڕاوەی زیانبەخشە، تەنها باس لەوە كراوە كە ئەو مرۆڤەی لە ئاین پاشگەزدەبێتەوە هەموو كردەوەچاكەكانی دەسووتێت، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ..﴾البقرە٢١٧. بەڵام ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر كە دەفەرموێت: ((من بدّل دينه فأقتلوه: ئەو كەسەی ئاینەكەی گۆڕی، بیكوژن))، گەر لە رووی زانستی فەرموودەوە راست بێت، بێگومان لە دۆخێكی تایبەتیدا وتراوە كە هەندێك لە هاوتاپەرستەكان موسولّمان

دەبوون و لەو ڕێگەیەوە نهێنی موسوڵمانانیان وەردەگرت و پاشان پاشگەزدەبوونەوە لە ئیسلام و دەچوونەوە بۆ ناو بتپەرستەکان و ئەو نهێنیانەیان پێدەدان کە مرسیان لەسەر موسوڵمانان دروست دەکرد.

لە سەر بناغەی ئەم ڕاستییە ناوەڕۆکی فەرموودەکە ئەوەیە کە هەرکەسێك پاشگەزبوویەوە لە ئیسلام و بە گوفتار و کردار و پێنووسەکەی دوژمنایەتی ئیسلامیکرد، وەك سیاسیەك بیکوژن نەك وەکوجێبەجێکردنی سزای سنوور. بەڵام ئەوکەسەی لە نێوان خۆی و خودایدا وەردەگەڕێت و بە هەموو شێوەیەك خۆی بەدوور دەگرێت لە زیانگەیاندن بە کەسانی تر، دروست نیە بکوژرێت، چونکە لەگەڵ قورئانی پیرۆزدا پێچەوانەیە.

ئەگەر بیشیسەلمێنین کە ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە بە ڕەهایی هاتووە و پێویستە بەڕەهاییش جێبەجێ بکرێت، ئەوکاتەش پێچەوانەی ئەو ڕێسا بنەماییە دەبێت کە کۆدەنگی زانایانی لەسەرە و دەڵێت(ئەگەر قورئان و سوونەتی پێغەمبەر دژ بەیەك وەستانەوە، پێویستە کار بە قورئان بکرێت نەك سوونەتەکە، چونکە قورئان بەهێزترە، گەرچی سوونەکەش موتەواتەر بێت). کاتێك دوو بەڵگە دژ بەیەك وەستان بەهێزترینیان پەسەند دەکرێت.

کەواتە ئەو زانایانەی ئیسلام لە فەقیهەکان و زانایانی تریش ئەو ڕێسایەیان بەم شێوەیە بووتایە: (کام لەو باوك و دایکەی ئیسلامی کردە ئاینی خۆی، منالەکەشی بە موسوڵمان ئەژمار دەکرێت) بەم بەڵگە عەقڵی و گێڕاوەیی(نقلی)انەی خوارەوە:

أ ـ یەکێك لەو بەڵگە گێڕاوەیانەش فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿قَالَتْ الأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلْ الإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لاَ يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ، إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُوْلَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ﴾الحجرات١٤ـ١٥. لەسەر ئەم بناغەیەش دەڵێین کە پەیوەندی نێوان باوەڕ(ئاین) و ئیسلام، گشتیبوون و تایبەتبوونی ڕەهایە، بۆیە هەموو باوەڕدارێك

موسوڵمانە بەڵام مەرج نیە هەموو موسوڵمانێك باوەڕداربێت، کەواتە ئیسلام لە یەکێك لەم دووحاڵەتەدا بە بێ باوەڕیش دێتەدی:

یەکەمیان: لە حاڵەتی دووڕوویيدا، بە شێوەیەك دووڕوو لـە بـەرگی ئـاین و بـاوەڕ دابێت و خۆی وەك موسوڵمان دەربخات بۆ پاراستنی بەرژەوەندیە کەسیەکانی، وەك پیشەی مرۆڤی دووڕوو.

دووهەم: منداڵێك پێنەگەشتوو بێت بەهۆی نابـاڵغی یـان شـێتی، کـە بەموسـوڵمان دادەنرێن بەشوێنکەوتەی باوەڕی دایك و باوکی موسـوڵمانیان، یـان باشـترین کەسـی نێوان باوك و دایکی کە ئەوکەسەیان دەگرێتەوە موسوڵمان بووە، لەو دایك و باوکانەی پێشتر موسوڵمان نەبوون، چونکە باوەڕی شەرعی و راسـتەقینە بریتیـە لـە بـاوەڕی جێگیر و نەگۆڕ و هاوشێوەی واقیع بە زاتی خودا و ئەو لقانەی لەو باوەڕەوە دەبنەوە لە نادیارەکانی تر.، ئەم باوەڕەش ئەرکێکی عەقڵیە پێش ئەوەی ئـەرکێکی شـەرعی بێت و پێویستە هەموو مرۆڤێك پـاش گەشـتنی بـە تەمـەنی بـاڵغی و لەگـەڵ عاقڵێـدا بەدەستی بهێنێت، ئـەوەش لـە ڕێگـەی بەڵگـەی بـەهێزی(لمـي)ەوە کـە بریتیـە لـە شوێنەوار کردنە بەڵگە لەسەر هەبوونی شوێنەواردانەر، واتە دروستکراوەکان بکەیتـە بەڵگە لەسەر دروستکەرەکەی.نێت ئەم ئاینە وەربگرێـت پـێش گەشـتن بـە تەمـەنی باڵغی و عەقڵمەندی

بەڵگەنەویستیشە کە پێنەگەشتوو بەهۆی شێتی یان ناباڵغیەوە ناتوانێت ئەم ئاینە یان باوەڕە وەربگرێت لەو قۆناغەی تەمەندا، بەتایبەتی ئەو منداڵانەی پێنەگەشتوون و بە شوێنکەوتەی باشترین کەسی نێوان دایك و بـاوك دادەنرێـت و مەبەسـتیش ئـەو کەسەیانە کە موسوڵمانە، بەڵام لە راستیدا لای ئەوەیان دەژین کە موسوڵمان نەبووە، ئیتر چۆن ئەو منداڵانە بە باوەڕدار دادەنرێن، واتە ئەو باوەڕەی هاوواتای ئاینە؟

پاشان چۆن کەسێك بە وەرگەڕاو دادەنرێت لەکاتێکدا ئاینی وەرنەگرووە؟ چونکە وەرگەڕان پاش ئاینداری دەبێت، هەروەك قورئان دەفەرموێت: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ

عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ..﴾البقره ٢١٧.
نەیفەرمووە (هەرکەس لە ئێوە لە موسوڵمانێتی خۆی پەشیمانبێتەوە).

بەپێی ئەو ڕوونکردنەوانەی پێشکەشمان کرد، دلواکارم ڕێساکە بەم شێوەی لێبکرێت: (کام لەو باوك و دایکەی ئیسلامی کردە ئاینی خۆی، مناڵەکەشی بە موسوڵمان ئەژمار دەکرێت).

ڕێسای
(يجمع بين عام وخاص متعارضين بتطبيق العام على ماعدا أفراد الخاص)
کۆکردنەوەی گشتیەك و تایبەتیەکی ناتەبا بە جێبەجێکردنی گشتیەکە دەبێت بەسەر ئەوتاکانەدا کە تایبەت نەکراون

وشەی(العام) لە زمانی عەربیدا بە مانای سەرتاپاگیر دێت، دەوترێت: مطر عام، واتە: هەموو شوێنێکی گرتۆتەوە.

لە زاراوەی زانایانی بنەماناسیدا: پێناسەگەلێکی جیاوازی بۆ کراوە، هەموویان یەك ناوەرۆکیان هەیە کە بریتیە لەوەی گشتی: ئەوەیە بە جارێك هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە بۆی دەشێت[1] بە مەرجێك بەڵگەیەك نەبێت بە پێچەوانەی ئەو گرتنەوەیە بێت.

جۆرەکانی گشتی:

لە ڕووی سەرچاوەی گەیاندنی مەبەستەکەی لەسەر گشتیبوونی دابەش دەبێت بۆ: زمانەوانی و نەریتی و عەقڵی.

---

[1] واتە لە ژێر چەتریدایە.

١ـ گشتی زمانەوانی:

بێژەیەکە بۆ مانایەکی(ئەندازەیەکی) هاوبەش دانراوە، لە کاتێکدا ئەگەر ڕەگەز بێت جۆر لەژێر چەتریدایە و جۆر بێت پۆل و پۆل بێت تاك و هەمەکییش بێت بەشەکان لەژێر چەتریدایە.

لە نموونەکانی ئەم جۆرەش: (کل، جمیع، کافة، عامة، قاطبة، معشر، معاشر، کە بەمانای هەموو دێت، الرجال ـ پیاوان، النساء ـ ژنان ، الاموال ـ داراییەکان، الازمنة ـ کاتەکان، الامکنة ـ شوێنەکان، المجرمون ـ تاوانباران، وشەی تری لەم بابەتەی کە لەکاتی دانانی لای عەرەبزمانەکان ڕەچاوی مانای گشتیبوون و سەرتاپاگیری ئەو تاکانەی تێداکراوە کە لە ژێر چەتریدایە، وەك (اسماء الشرط) و وەك بێژەی (مـن ـ هەرکەس) لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿مَن يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ﴾النساء ١٢٣. هەروەها (الموصولات) وەك بێژەی (ما) لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ الصافات ٩٦.

٢ـ گشتی زمانەوانی:

بێژەیەکە پسپۆڕانی نەریتی شەرعی یان یاسایی یان بواری تر لە مانا زمانەوانیەکەیەوە دەیگوێزنەوە بۆ مانایەکی گشتی تر لە مانا زمانەوانیەکە، وەك بێژەی (أكل ـ خواردن) لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْماً إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيراً﴾النساء ١٠. وە فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ﴾ البقرە ١٨٨. وە فەرموودەی خوای گەورە: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَن تَكُونَ تِجَارَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ﴾النساء ٢٣. بێژەی (خواردن) و گەردانەکانی لە زماندا ناسرلوە، بەڵام پسپۆڕانی نەریت گواستویانەتەوە بۆ هەموو بەکارهێنان و فەوتاندن و بەکاربردنێکی دارایی و مافی کەسێکی تر و دەسدرێژیکردنە سەریەتی بە بێ پاساوێکی شەرعی.

٣ـ گشتی عەقلی:

بریتیە لە گەڕانی حوکم لەگەڵ وارسەکەیدا بە بوون و نەبوون، جا ئەگەر وارسەکە بەدیهات فەرمانەکەش بەدیدی دێت و گەر وارسەکەش نەبوو فەرمانەکەش نابێت. لە شێوازەکانی گشتیبوونی عەقلی بێژەی (أف ـ تۆف) لە فەرموودەی خوای گەورەدایە: ﴿فَلاَ تَقُل لَّهُمَا أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلاً كَرِيماً﴾الاسراء ٢٣، مانای ئەم بێژەیە لە زماندا بێزاری و هەستکردنە بە قورسی، بەڵام لە زاراوەی شەرعیدا قورئان بەمانای هەر هەڵسوکەوتێکی گوفتاری و کرداری دێت کە منداڵ بیکات و ئازاری دڵی دایك و باوکی بدات و تێپەڕاندنی سنووری ڕێز و بەرزڕاگریان بێت.

ئەوەی شایەنی باسە کە هەموو ئەو شتانەی پێوانەسازی تیادەکرێت لە گشتی عەقلیە.

بەڵام زۆربەی زانایانی بنەماکانی فیقه، گشتییان تەنها لە گشتی زمانەوانیدا کورتهەڵهێناوە، بۆیە لە پێناسەکردنیدا وتوویانە: بێژەیەکە هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە دەتوانیت بەهاری بێنیت بۆی، هەروەك ئیمامی فخرالدین الرازی لە پەرتووکی (المحصول)[1] دەڵێت: " گشتی: بێژەیەکە هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە بە یەك دانان دەتوانیت بەکاریبهێنیت بۆی".

الشاشي[2] دەڵێت: گشتی هەر بێژەیەك دەگرێتەوە کۆمەڵێك تاك بەرێکخراوی لەخۆدەگرێت، بە بێژەیی بێت وەك: موسوڵمانان، یان لە روویماناوە بێت وەك: (هەرکەس) وە (ئەوشتەی).

وە ابن السبکی[3] دەڵێت: "گشتی بێژەیەکە هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە دەتوانیت بەهاری بێنیت بۆی ".

---

[1] المحصول ١/ ق٢، ل ٥١٣.

[2] اصول الشاشي ل ٣.

[3] جمع الجوامع وشرحه، ١/ ٣٩٨.

الحلی[1] دەڵێت: " گشتی: بێژەیەکە هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە بە یەك دانان دەتوانیت بەکاریبهێنیت بۆی". ئەمەش هەمان پێناسەی (رازی)ە.

وە الباجی[2] دەڵێت: گشتی: سەرتاپاگیری هەموو ئەو شتانەیە بێژەکە گرتوویەتەوە".

حوسەین، زانای زانستی بنەماکان کە زەیدیە[3] دەڵێت: گشتی: ئەو وشەیە کە بە جارێك بە یەك دانان دەلالەت لەسەر هەموو ئەو شتانە دەکات کە دەیگرێتەوە".

بەم شێوەیە زۆربەی زانایانی بنەماکانی فیقە گشتییان لە بێژەکاندا کورتهەڵهێناوە و گشتیبوونیان بە ئاکاری بێژەیی داناوە، بەڵام وەك باسمانکرد گشتی لەوە گشتیترە.

لە نموونە پراکتیکیەکانی ڕێسای باسکراو: ناتەبایی لە نێوان قورئان و فەرموودە دا، هەروەك لە فەرموودەی خوای گەورە دا: ﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيباً مَّفْرُوضاً﴾النساء ٧. هەردوو بێژەی (الرجال - پیاوان و النساء - ژنان) کۆی شکاندنەوە(جمع التكسير)ن و ئەلف و لامی سەرتاپاگیر(استغراق)یان لەگەڵدایە لە ئایەتەکەدا و پیاوان هەموو نێرینەیەك دەگرێتەوە و ژنانیش هەموو مێینەیەك دەگرێتەوە، ئەمەش ناتەبایە لەگەڵ ئەو فەرموودەی پێغەمبەرەدا کە فەرموویەتی: ((لا يرث القاتل: بکوژ لەو کەسە میرات نابات کە کوشتوویەتی))[4] وە ((لا يتوارث أهل الملتين: شوێنکەوتوانی دوو ئاینی جیاواز میرات لەیەکدی نابەن))[5]. ئەم ناتەباییەش بەوە دەبێت کە وشەکانی (پیاوان) و (ژنان) بۆ ژن و پیاوی بکوژ بەکارنەهێنین،

---

[1] مبادیء الوصول الى علم الاصول، لا ١٢٠.

[2] احكام الفصول في احكام الاصول لا ٤٨.

[3] هداية العقول الى غاية السؤل في علم الاصول، ٢/ ١٩٤.

[4] رواه ابوداود ٢٥٨١، رواه مالك في الموطأ وأحمد وابن ماجة ٢٥٨٢.

[5] المصنف، كتاب اهل الكتاب.

هەوەها بۆ ئەو کەسانەش بەکاری نەهێنین کە ئاینیان جیاوازە، بۆیە میراتگرتن لە نێوان موسوڵمان و ناموسوڵماندا نیە.[1]

کەواتە ناتەبایی نێوان گشتی و تایبەت بەوە لا دەبرێت کە گشتییەکە بۆ ئەو شتانە بکاربهێنین کە تایبەتەکە نایانگرێتەوە.

[1] درێژەی پتر سەیری پەرتووکمان (اصول الفقه في نسيجه الجديد) چ ٢٢، ٢/٤٠٦ و پاشتر بکە.

ڕێسای
(يحتاط في توزيع التركة اذا كان الخنثى المشكل أحد الورثة)[1]
ئەگەر نێرەمووکی ناڕوون یەکێك لە میراتگران بوو دووربینی دەکرێت لە دابەشکردنی میراتەکەدا

وشەی (الخنثى) لە زمانی عەرەبیدا بەو کەسە دەوترێت لەنجەولار بکات.

(المخنث)یش بەو کەسە دەوترێت خۆی ناسك بکاتەوە و لەنجەولار بکات،وشەی (الخنث)یش وەك (الكتف) بەو کەسە دەوترێت (انخناث)ی تێدابێت، واتە خۆشکاندنەوە و لەنجەولار و لەوشەی (انخناث)وەرگیراوە کە لەنجەولار و خۆشکاندنەوەی تێدایە، بە وشەکانی(خناثي) و (خناث) دەبێتە کۆ. مرۆڤی نێرەمووکیش لەنجەولار و خۆناسککردنوەی هەیە و قسەکردنی ناسك دەکاتەوە بۆ ئەوەی لەئافرەت بچێت.

لە زاراوەی فیقهـ و پزیشکیدا: مۆڤێکی جەستە ڕیزپەڕە(شاذ)ی نائاساییە، هەردوو ئەندامی نێرومێی هەیە یان هیچکامیانی نیە. واتە مرۆڤێکی ڕیزپەڕی وەها کە دڵنیا نەبین لەوەی نێرە یان مێیە.

پێش دڵنیابوون لە جیاکردنەوەی دوو پۆلەکە، پێویستە بە گرتنەبەری یەکێك لەم ڕێگایانە دووربینی بکەین:

یەکەم: وەستاندنی دابەشکردنی ئەو میراتەی نێرەمووکی ناڕوون لە میراتگرەکانیدایە تا ئەو کاتەی بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە ژنە یان پیاو، ئەمەش

---

[1] سەیری پەرتووکمان (احكام الميراث والوصية في الفقه الاسلامي المقارن والقانون و حق الانتقال) بکە.

لەکاتێکدا زیان لە بەرژەوەندی میراتگرەکان نەکەوێت.

دووەم: ئەگەر بەرژەوەندی میراتگرەکانی تر واپێویستی کرد میراتەکە دابەش بکرێت، پێویستە لەسەر دادوەر یان موفتی دابەشی بکات بەو مەرجەی لە کاتی دابەشکردندا یەکێك لەم شێوانە ڕەچاوبکات:

شێوەی یەکەم: لەسەر هەردوو گریمانەکە بەشەکەی یەکسان بێت(واتە گریمانەکردنی بە نێر یان مێ) ئەوکاتە هیچ کێشەیەك نیە لە دابەشکردنی میراتەکەدا، وەك ئەم نموونەیە:

میراتگرەکان:	باوك	دایك	کچ	منالّی دایکی/ نێرەمووك
بەشەکان:	٦/١	٦/١	٢/١	٦/١
بەرکەوتەکان:	١	١	٣	١

مەسەلەکەش لە(٦) دەبێت.

نێرەمووك پاشماوەکە دەبات نێر بێت یان مێ[١] لە فیقهی ئەهلی سوننەتدا، بەلاّم لە فیقهی جەعفەری و یاسادا بەش نابات و بێبەش دەبێت بەهۆی بوونی کچەوە. لە بەندی دووەشدا لە مادەی ٩١ دا لە یاسای باری کەسێتی عێراقی دەسکاریکراودا لە ژمارە ١٨٨ دا ئەم بێبەشبوونە جێگیرکراوە.

شێوەی دووەم: لە میراتەکە بەشی دەبێت لەسەر گریمانەی مێینەبوونی نەك نێرینەبوونی:

نموونە:

میراتگرەکان:	مێرد	خوشکی دایکوبابی	منالّێکی باوکی/نێرەمووك
بەشەکان:	$\frac{1}{2}$ (چونکە منالّ نیە)	٢/١	–
بەرکەوتەکان	٣	٣	–

[١] چونکە یان برای دایکیە یان خوشکی دایکیە و لە هەردوو حالّەتکەشدا شەشیەك دەبات.

ئەگەر نێرەمووکەکە بە کوڕ دابنرێت بێبەش دەبێت، چونکە دەبێتە(عەصەبە - واتە ئەوکەسەی پاشماوەی میراتگرەکانی بەردەکەوێت) و لێرەشدا میراتگرەکان هەمووميراتەکە دەبەن و پاشماوە نیە. بەڵام ئەگەر مێینەبێت (٦/١) دەبات وەك پڕکردنەوەی ٣/٢، کەواتە مەسەلەکە لە(٦) دەبێت و بەرزدەکرێتەوە بۆ (٧). مێرد (٧/٣)، خوشکەکەش(٧/٣)، نێرەمووك(خوشکی باوکی) (٧/١).

بەڵام لای جەعفەریەکان و لەیاسای عێراقیدا، ئەم نێرەمووکە بەش نابات، نێربێت یان مێ، چونکە بە خوشکی دایکوبابی بەشەکەی نامێنێت(حجب)، لەبەر ئەوەی لە پلەدووەکانە و لە ئاستی دووەمدایە و خوشك لە پلەی یەکەمدایە، دەقی مادەی(٨٩/٤) ی دەسکاریکراو دەڵێت " خوشکی دایکوبابی وەك برای داکوبابی وەهایە لە بێبەشکردنی کەسی تردا(حجب)".

کەواتە پێویستە لەسەر دادوەری سوننی حەوتیەکی میراتەکە بپارێزێت، جا ئەگەر دەرکەوت نێرەمووکەکە کوڕە دەدرێتەوە بە میراتگرەکان، چونکە کوڕ لەم حاڵەدا بێبەش دەبێت و میراتگرەکان هەموو میراتەکە دەبەن.

شێوەی سێهەم: بەش ببات بە گریمانەی ئەوەی کە کوڕە و کچ نیە:

نموونە:

میراتگرەکان:	مێرد	داپیرە	منداڵی برایەکەی داکوبابی/نێرەمووك
بەشەکان:	٢/١	٦/١	پاشماوە
بەرکەوتەکان:	٣	١	٢

جا ئەگەر دەرکەوت نێرە پاشماوەی میراتەکە دەبات، چونکە دەبێتە پاشماوەگر(عصبە). گەر کچیش دەرچوو هیچ نابات، چونکە دەبێتە خزمانی(ذوي الارحام) . ئیتر پاشماوەکەش دەدرێت بە داپیرە یان بە مێردەکە و داپیرە لەسەر رای ئەوە زانایانەی مافی بۆگەڕانەوە(رد) بە ژن و مێردیش دەدەن. بەڵام لای جەعفەریەکان پاشماوەی بۆ دەگەڕێتەوە نێر بێت یان مێ، چونکە جێگەی باوکی دەگرێتەوە و ئەو بەشەی باوکی دەبات کە ئەگەر زیندووبوایە دەیبرد.

مەسەلەکە لە (١٢)یە ئەنجامی(٢×٦) یان(٣×٤).پاشماوەکە (یەك بەرکەوتە - ١٢/١) رادەگیرێت، جا ئەگەر دەرکەوت کە کوڕە، وەریدەگرێت، ئەگەر بە کچیش دەرچوو پاشماوەکە دەگەڕێتەوە بۆ باوك بە پێی فیقهی سوننی چونکە بەشی خۆی (٦/١) و پاشماوەکەش بە پێی پاشماوەگری لەم حاڵەتەدا، بەڵام بە پێی فیقهی جەعفەری دەگەڕێتەوە بۆ خۆی و باوك هەریەك بەپێی بەرکەوتەکەی خۆی.

شێوەی شەشەم: نێرەمووکی ناڕوون لە هیچ حاڵێکدا میرات نابات، نێر بێت یان مێ، چونکە بەهۆی میراتگرێکی بەهێزترەوە بێبەش دەکرێت.

میراتگرەکان:	ژن	کوڕ	منداڵی کوڕ/نێرەمووك
بەشەکان:	٤/١	پاشماوە	هیچ
بەرکەوتەکان:	١	پاشماوە	هیچ

شێوەی چوارەم: لە گریمانەی کچبووندا زۆرتر ببات وەك لە گریمانەی کوڕبووندا:

نموونە:

میراتگرەکان:	مێرد	دایك	منالێك لە باوکەوە/نێرەمووك
بەشەکان:	٢/١	٣/١	پاشماوە
بەرکەوتەکان:	٣	٢	١

مەسەلەکە لە (٦) دەبێت بە لێکدانی (٢) لە(٣).

جا ئەگەر نێریوو پاشماوەی میراتگرانی بەردەکەوێت کە (٦/١)ە چونکە پاشماوەگرە، ئەگەر مێینەش بێت نیوەی میراتەکە دەبات(٦/٣) و مەسەلەکەش بەرز دەبێتەوە بۆ (٨). چونکە خوشکی داکوبابی یان خوشکی باوکی نیوەی میرات دەبات ئەگەر تەنها بێت و کەس نەیکردبێتە پاشماوەگر و بێبەشیش نەکرابێت بەهۆی میراتگری ترەوە.

بەشەکانیش پاش بەرزبوونەوەی مەسەلەکە: مێرد ٨/٣ و دایك ٨/٢ و منالە نێرەمووکەکەش ٨/٣.

بەلام لای جەعفەریەکان بەهۆی دایکەوە بێبەش دەبێت، چونکە لە ئاستی دووەمدایە و دایك لە ئاستی یەکەمدایە.

شێوەی پێنجەم: بەگریمانەی کوڕبوونی زۆرتر ببات لە گریمانەی کچبوونی، کار بەوەیان دەکرێت کە دڵنیایین لێی سەبارەت بەم و میراتگرانی تریش، کەواتە پاشماوەکە رادەگرین تا راستیەکەیمان بۆ روون دەبێتەوە، خۆ ئەگەر پێش ئەوە مرد ئەوا میراتگرەکان هیچ لەم پاشماوەیە نابەن، چونکە گومانی تێدایە.

نموونە:

میراتگران:	مێرد	باوك	منالی کوڕ/ نێرەمووکی ناڕوون
بەشەکان:	٤/١	٦/١	٢/١ لەسەر گریمانەی کچبوون
بەرکەوتەکان:	٣	٢	٦ لەسەر گریمانەی کچبوون

ڕێسای
(يحمل المطلق على المقيد اذا اتحدا سببا و حكما)
ڕەها سنووردارکراویش دەگرێتەوە ئەگەر هۆکار و حوکمەکانیان یەك بوو

حەقیقەتی ڕەها:[1]

ڕەها: بێژەیەکە دەلالەت لەسەر چیەتیەکی هاوبەشی نێوان چەندین جۆر یان پۆل یان تاك دەکات و بەکەڵکی ئەوە دێت هەریەك لەوانە بگەیەنێت بە تورەکاری پێش ئەوەی سنووردار بکرێت. بۆ نموونە ئەگەر وترا فلان تاوانێکی کردوو یان درەختێکی ناشتووە یان وڵاخێکی کڕیوە یان ساختەکاریەکی کردووە یان ئۆتۆمبیلێکی کڕیوە، هەریەك لە تاوان و درەخت و وڵاخ و ئۆتۆمبیل ڕەها و ڕەگەزی سەرتاپاگیرن بۆ هەریەك لە جۆرەکانی، بە تورەکاری.

فەرمانی ڕەها:

بێگومان ئەگەر بێژە بەڕەهایی و بێ کۆت هات، ئەسڵ ئەوەیە بە ڕەهاییەکەی کاری پێ بکرێت و دروست نیە موجتەهید یان دادوەر سنوورداری بکات بە کۆتێك گەر بەڵگەیەکی شەرعی لەسەر کارەکەی نەبوو، ئەمەش بەپێی ئەو ڕێساگشتییەی دەڵێت: (ڕەها بەڕەهایی دەمێنێتەوە، ئەگەر بەڵگەیەك سنوورداری نەکرد بە دەق یان دەلالەت، واتە بە ڕاشکاوی یان بە وێرایی(ضمني).

---

[1] تەماشای پەرتووکمان(اصول الفقه في نسيجه الجديد)٢/٢٨٢.

لەنموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە لە باری کەسێتیدا:

أ ـ کارکردن بە ناوەڕۆکی ڕەهایی لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿وَأُمَّهَاتُ نِسَآئِكُمْ﴾النساء ٢٣. لە حەرامبووندا، واتە حەرامە دایکی ژنەکانتان مارەبکەن، چ ژنەکەتان گواستبێتەوە یان نا، چونکە بێژەکە بە ڕەهایی هاتووە و کۆتی گواستنەوەی (سەرجێیی) لەسەر نیە، بۆیە کۆدەنگی زانایانی شەریعەت لەسەر ئەوەیە کار بەم ڕەهاییە بکرێت، لەکاتێکدا هیچ بەڵگەیەکی شەرعی لە قورئان و سوننەت لەسەر سنووردارکردنی بە گواستنەوە نیە.

ب ـ هەروەها کارکردن بەو ڕەهاییەی لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً﴾البقره ٢٣٤. بەڵگەیە لەسەر واجب بوونی ماوەی چاوەڕوانی بەهۆی مردنەوە ژنەکە گواسترابێتەوە یان نا. هەروەك ئەوەش لە بابەتی ڕەهاییدا ئایەتەکانی میراتگرتن لە نێوان ژن و مێرد دا کە کۆتی سەرجێییکردنی تێدا نیە لە میراتگرتن لە یەکدی، کەواتە ئەگەر یەکێك لە ژن و مێرد پێش سەرجێییکردن مرد، ئەوی دی میراتی لێ دەبات، بەپێی ڕەهایی دەقەکەی قورئان کە دەفەرمێت: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُم مِّن بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ﴾ النساء ١٢. بۆیە مەرج نیە سەرجێیی کرابێت لە نێوان ژن و مێرد دا بۆ میراتگرتن لە یەکتر، لەبەر نەبوونی بەڵگەیەکی شەرعی لەسەر کۆتی سەرجێیی کردن.

نموونەی ئەم ڕێسایە لە مامەڵە داراییەکاندا:

أ ـ (ئەو کەسەی خۆی بەکرێنگیراوە کارێك بکات بۆی نیە کەسێکی تر بگرێت بەکرێ بۆ کردنی ئەوکارە)[1]. بەڵام (ئەگەر گرێبەستەکەی بە ڕەهایی کرد دەتوانێت

[1] مجلة الاحكام العدلية، م ٥٧١.

کەسێکی تر بکاریهێنێت) ئەگەر نیەت لـەکردنی کارەکـەدا تـەنها بـۆ خـودی کەسـی بەکرێگیراو نەبوو کە خۆی کارەکە بکات.[1]

ئەوەی شایانی ئاماژەپێکردنە، فرۆشتنی ڕەها پێویستی جێبەجێکردن(لزوم)یشی لەگەڵدایە، کاتێکیش کۆتی بژاردەی مەرج(خیار الشرط)ی هاتە سەر، پێویسـتبوونی جێبەجێکردنیشـی نامێنێـت، ڕەهـایی باسـکردنی نـرخ ئـەوە دەگەیـەنێت پێویسـتە یەکسەر نرخەکە بدرێت، گەر کاتێکیش بە مەرج گیرا نرخی شتەکەش پێویسـت نیـە یەکسەر بدرێت.

ب ـ ئەگەر خواستە(اعارة) ڕەها بوو، واتە خوازەدەر(المعیر)سنووورداری نەکردبوو بە کاتێك یان شوێنێك یان جۆرێك سـوودلێوەرگرتن، خوازەگر(المسـتعیر) دەتوانێـت خوازەکە بەکار بهێنێت لە هەر کات و شـوێنێکدا و بـەو شـێوەیەی دەیـەوێت، بـەڵام دەبێ ئەوەش بە پێی نەریت و باو بێت)[2].

ج ـ لە گرێبەستی قـازانج بەشـەراکەت(مضـاربة)ی ڕەهـادا، ئەوکەسـەی پارەکـە بـەکاردەهێنێت، مۆڵـەتی هەیـە هـەرکارێك پەیوەنـدی بـە پێدلویسـتیەکانی قـازانج بەشەراکەتەکە و کاروبارە پەیوەندیدارەکانیەوە هەیە بیکات. دروستە بۆشی کـڕین و فرۆشتن بە حازری و بە قەرز بکات و کاتی ئاساییش دیاری بکات، دەشتوانێت وەکیل بگرێت و حەواڵە بکات و بۆ مامەڵەی بازرگانیش سەفەری وڵاتی تر بکات.[3]

---

[1] مجلة الاحکام العدلیة، م ٥٧٢.

[2] مجلة الاحکام العدلیة، م ٨١٦.

[3] مجلة الاحکام العدلیة، م١٤١٤.

دەقی سەرەکی ڕێساکە بەم جۆرەیە: (ئەو کەسەی پارەی وەرگرتووە لە قازانج بەشەراکەتی ڕەهـادا هـەر بە خودی گرێبەستەکە مۆڵەتی هەیە ئەو کارانەی پێویستی قازانج بەشەراکەتەکەیە بیکات و ئەو شتانەش لقەمانیەتی، بۆیە بۆی هەیە:

یەکەم: کڕینی کاڵا بۆ فرۆشتنەوە و قازانج، بەڵام ئەگەر کاڵایەکی کـڕی بـە زیـانێکی نـاقۆڵا ئـەو کڕینـە لـە ئەستۆی خۆیدا دەبێت و ناچێتە حسابی قازانج بەشەراکەتەکە.

دووەم: دەتوانێت مامەڵە بکات، چ بە کاش یان قەرز بە نرخی زۆر یان کەم ، بەڵام دەتوانێت بـۆ ماوەیـەکی وەها کە نەریت و باوی نێوان بازرگانانە بواری دواخستن بدات.

←

د ـ لە وەکالەتی فرۆشتنی ڕەهادا وەکیل دەتوانێت کاڵای وەکیلگرەکەی بەو نرخە بفرۆشێت کە خۆی لای گونجاوە، بەڵام بۆی نیە بە کەمتر لەو نرخە بیفرۆشێت کە وەکیلگرەکە فرۆشتوویەتی.

حەقیقەتی سنووردارکراو:

پاش زانینی حەقیقەتی ڕەها ئیتر حەقیقەتی سنووردارکراو ڕووندەبێت لای هەرکەسێك لە ڕەها تێگەشتبێت، چونکە سنووردارکراو بریتیە لە ڕەها لەگەڵ زیادکردنی کۆتێك یان پتر کە بڵاوگری(شیوع)ەکەی کەمدەکاتەوە و ڕوونییدەکاتەوە کە مەبەست جۆرێك لە جۆرەکانی، یان پۆلێك لە پۆلەکان، یان کەسێك لە کەسەکانیەتی.

لەو دەقانەش کە سنووردارکردنی ڕەهای تێدا هاتووە:

أ ـ لە فەرموودەی خوای گەورەدا: ﴿مَن قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً﴾المائدة ٣٢. لێرەدا خوای گەورە کوشتنی حەرامکراوی بە کوشتنی ناڕەوا سنووردار کردووە، بۆیە ئەگەر ڕەوا بوو وەك کوشتنەوەی بکوژ(القصاص)، بۆ بەریەستی بڵاوبوونەوەی خراپەکاری بێت لەسەرزەویدا، بە و تاوانە دانانرێت سزای لەسەر بێت.

ب ـ فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَمَن قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَئاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلاَّ أَن يَصَّدَّقُواْ﴾ النساء ٩٢، ئەو کوشتنەی کە ئازادکردنی بەندە و خوێنبایی تێدا سنووردار کردووە بەو کوشتنەی هەڵە بووە و بەندەکەشی بە باوەڕداری سنووردار کردووە.

سێهەم: بۆی هەیە حەواڵە قبووڵ بکات بە نرخی ئەو کاڵایەی کڕیویەتی.

چوارەم: بۆی هەیە کەسێکی تر بکاتە وەکیل بۆ کڕین و فرۆشتن.

پێنجەم: دەتوانێت کاڵای قازانج بەشەراکەت و کەلوپەل و بارمتە دان و بارمتەگرتن و بەکرێدان و کرێگرتن بپێرێت).

ج ـ ئایەتی: ﴿وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَآئِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُواْ دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾ النساء ٢٣، کەواتە حەرامبوونی کچی (ئەو ژنەی دەیهێنێت) کە لەپیاوێکی ترە، حەرامبوونەکەی لە مێردی نوێی ئەم ژنە بەوە سنووردار کراوە کە سەرجێیی لەگەڵ کردبێت، بەڵام ئەگەر پێش سەرجێیی جیابووبنەوە دەتوانێت کچی ئەو ژنە مارەبکات پاش تەڵاقدانی دایکی.

حیکمەتی حەرامبوونی دایکی ژن بە تەنها مارەکردنی کچەکەی گەرچی سەرجێییشی لەگەڵ نەکردبێت و حەرامنەبوونی کچی ژنەکە تەنها بە مارەکردنی دایکەکەی، ئەوەیە کە پیاوەکە پێویستی بەوە هەیە تەنها بمێنێتەوە لەگەڵ دایکی ژنەکەی بۆ تەواوکردنی خواست و پێداویستیەکانی ئەو ژیانی هاوسەریە، بەڵام ئەم حیکمەتە لە بەرانبەرەکەدا نیە.

بڕینی ڕەها بەسەر سنووردارادا:

ئەوەی پێشتر باسمانکرد دەربارەی فەرمانی بێژەیەك بوو کە بە ڕەهایی یان سنووردای هاتوون، بەڵام ئایا فەرمانی ئەو بێژەیە چیە کە لە دەقێکدا بە ڕەهایی هاتووە و لە دەقێکی تردا بە سنوورداری؟

سێ لق لەم مەسەلەیەوە وێنا دەکرێت:

أ ـ بڕینی ڕەها بەسەر سنووردارادا و بە سنوورداری دابنێیت کاریش بە هەردوو دەقەکە بکرێت لەسەر بناغەی ڕەچاوکردنی کۆتەکە.

ب ـ سەربەخۆبوونی هەردووکیان و ڕەهاکە بە ڕهایی و سنووردارکراوەکەش بە سنوورداری بمێنێتەوە بە بێ ئەوەی کار لە یەکدی بکەن.

ج ـ بڕینی سنووردارکراو بەسەر ڕەهاکەدا و بە ڕەها دابنرێت و کار بە هەردوو دەقەکە لەسەر ئەو بناغەیە بکرێت کە کۆتەکە بوونی نیە.

ئەم لقەی کۆتایی کە بۆچوونی هەندێکی لەسەرە[1] شایانی لێدوان نیە، چونکە ڕایەکی ڕیزپەڕە، بەڵام دوو لقەکەی تر پراکتیزەکردنیان لە ژێر تیشکی گەڕاندنەوەی ڕادەی پەیوندی سنووردار بە ڕەهاوە بۆ یەکێك لەم حاڵەتانەی خوارەوە:

١ ـ ڕەها و سنووردار یەکگرتوون لە حوکم و ئەو هۆکارەی حوکمەکەی لەسەر دراوە.

٢ ـ لە حوکم و هۆکاردا جیاوازن.

٣ ـ لە فەرماندا یەکگرتوون و لە هۆکاردا جیاوازن.

٤ ـ لە فەرماندا جیاوازن و یەکگرتوون لە هۆکاردا.

شێوەی یەکەم: کە حاڵەتی یەکبوونیانە لە حوکم و هۆکاردا.

لەم کاتەدا بە کۆدەنگی زانایان ڕەها دەبڕێت بەسەر سنووردار‌دا، ئەگەر ئەرێنی (مثبت)بوون و دانانی سنوورداره‌کەش لە کارکردن بە ڕەهاکە دوانەکەوتبوو.[2]

---

[1] في جمع الجوامع وشرحه ٢/٣ (وترلوه کە سنووردار دەبڕێت بەسەر ڕەهادا بە شێوەیەکە کۆتەکە هەڵدەوەشێنرێتەوە چونکە باسکردنی سنووردارەکە باسکردنی بەشێیەکی ڕەهاکەیە و سنوورداری ناکات هەروەك چۆن باسکردنی تاکێکی گشتی تایبەتی ناکات.

[2] ئامەدی لە پەرتووکی (الاحکام) دا ٢/ ١٦٣ دەڵێت" ئەگەر ئەرێنی بوون، ئاگادارنین هیچ راجیاییەك هەبێت لەسەر بڕینی ڕەها بەسەر سنووردارداردا، گەر نەرێنیش بوون یان نەهیان لێکراوو، ئەوا ڕاجیایی نیە لەسەر کارکردن بە مرلز (مدلول)ەکانیان" لەو قسەیدا کە دەڵێت(ئاگادارنین هیچ ڕاجیاییەك هەبێت) جێگای هەڵوێستەیە، چونکە ئەمە ڕای هەندێك لە زانایانە و زۆربەی زانایانیش ڕای پێچەوانەیان هەیە.
وە حەنەفیەکان جگە لە مەرجی نەرێنیبوونیان ئەوەشیان بە مەرجگرتووە کە لە دانانیدا سنوورداره‌کە لە ڕەهاکە دوانەکەوتبێت، وەك ئەوەی بزانین پێکەوە دانراون یان مێژووەکە نەزانین، وەگەرنا ئەگەر دواکەوتنەکەمان زانی، ئەوا سنوورداره‌کە هەڵوەشێنەرەوەیە، گەرچی پێش کارکردن بە ڕەهاکەش هاتبێت.
البهاري لە پەرتووکی (مسلم الثبوت ١/ ٢٩٠) دا دەڵێت " گەر هەردووکیان نەرێنی بوون یەکدەنگی لەسەر ئەوە هەیە کە کار بە هەردووکیان دەکرێت، گەر ئەرێنیش بوون، وە ئە گەر پێکەوە هاتبوون پێویستە ڕەهاکە ببڕین بەسەر سنوورداركراوەکەدا چونکە یەك هۆکار نابێتە هۆی بەدیهێنانی دوو لێکحاشاکەر(متناق) لە یەك کاتدا، لەگەڵ یەکدیبوونیش نیشانەی ڕوونکردنەوەیە، ئەگەر نەشزانرا بەهەمانشێوەیە، چونکە پەسەنکارێك لە نێوانیادا نیە و ڕوونکردنەوەکە پەسەند دەکرێت، ئەگەر دواکەوتووەکەشمان زانی ئەوا سنوورداركراوی دواکەوتوو هەڵوەشێنەرەوەیە لای ئێمە واتە کارکردنە بە ←

ئەگەر نەرێنیش بوون یان سنووردارەکە لە کارکردن بە ڕەهاکە دواکەوتبوو، بڕینی ڕەهاکە بەسەر سنووردارەکەدا ڕاجیایی لەسەرە، زۆربەی زانایان ڕایان وایە و هەندێکیش ڕایان پێچەوانەیە، بۆیە وتوویانە (کاریان پێدەکرێت ئەگەر نەرێنی بوون)[1]، سنووردارێش بە هەڵوەشێنەوەی ڕەها دادەنرێت ئەگەر لە کارکردن بە ڕەها دواکەوت، ڕای زۆربەی زانایان پەسەندترە.

پراکتیزەکانی ئەم شێوەیە لە قورئانی پیرۆزدا

وشەی (خوێن) هەندێکجار بە ڕەهایی هەندێکجاریش بە لەگەڵ کۆتی(ڕژاو - واتە دەرچوویێت لە لەش)، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ

کۆتەکە و هەڵوەشاندنەوەی کارکردنە بەو ڕەهایەی یەکەمجار مەبەست بووە. شافیعیەکانیش لەگەڵ حەنەفیەکاندا هاوڕان لەسەر ئەوەی سنووردارێ دواکەوتوو هەڵوەشێنەرەوەیە، بەڵام بەو مەرجەی لە کارکردن بە ڕەهاکە دواکەوتوو بێت بە شێوەیەك لە یەك دانران(تشریع)دا یان لەیەك کاتدا نەبن.

ابن السبکی لە (جمع الجوامع وشرحە ٢/٣٣) دا دەڵێت " بێگومان ئەگەر فەرمان و بابەتەکەیان یەکبێت و هەردووکیان ئەرێنی بن و سنووردارکراوەکەش لە کاتی کارکردن بە ڕەهاکە دواکەوت ئەوا سنووردارکراوەکە بە هەڵوەشێنەرەوەی ڕەهاکە دادەنرێت، ئەگەر دواشکەوت بەڵام تەنها لەکاتی دانانی فەرمانە شەرعیەکە نەك لە کارکردن بە ڕەهاکە، یان بەرەهایی دواکەوت لە ڕەهاکە، یان هاوکات بن یان مێژووەکەیان نەزانرێت، ئەوا ڕەهاکە دەبڕین بەسەر سنووردارەکەدا بە کۆکردنەوەی هەردوو بەڵگەکە. ئەگەر نەرێنی(منفی)یش بن ڕەهاکە بە سنووردارەکە سنووردار دەکرێت لای ئەوکەسەی باوەڕی بەوە هەیە کە (مفهوم المخالفە) بەڵگەیە و ئەم بۆچوونەش پەسەندترە".

لای زۆربەی زانایانیش ئەم درێژکردنەوە و جیاکردنەوەیە نیە، بەڵکو ڕەها دەبڕرێت بەسەر سنووردار‌دا ئەگەر لە حوکم و هۆکاردا یەکبن، بۆ نموونە: مالیکیەکان دەڵێن(مفتاح الوصول الی علم الاصول، ١٠٧) " ئەگەر لە حوکم و هۆکاردا یەك بوون، هیچ ڕاجیاییەك نیە لە بڕینی ڕەهادا بەسەر سنووردار‌دا".

وە القراف لە (شرح تنقیح الفصول، لا ٢٦٦)، (مفتاح الوصول، لا١٠٧) " ئەگەر لە هۆکار و حوکمدا یەکبوون، واتە شێوەی سنووردارکردنەکە ، هیچ ڕاجیاییەك نیە لەوەی ڕەهاکە دەبڕین بەسەر سنووردارەکەدا، وەك فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) ((مارەکردن دانامەزرێت ئەگەر وەلیئەمر و مارەیی و دووشایەتی تێدا نەبوو)) لە گێڕانەوەیەکی تردا ((مارەکردن دانامەزرێت بەبێ وەلیئەمر و مارەیی و دووشایەتی دادپەروەر))، بێگومان پێویستە شایەتەکان سنووردار بکرێن بەوەی دادپەروەر بن". پێشتر فەرموودەکەمان ساغکردۆتەوە.

[1] واتە لای ئەوانەی باوەڕیان بەوە نیە (مفهوم المخالفە) بەڵگە بێت، بەڵام ئەوانەی باوەڕیان پێیەتی ڕەها بە بە سنووردار سنووردار دەکرێت هەروەك چۆن ئەرێنی بن..جمع الجوامع.

الْخِنْزِيرِ﴾ المائدە ٣، وە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿قُل لاَّ أَجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَماً مَّسْفُوحاً أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقاً أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّهِ بِهِ﴾ الانعام ١٤٥ واتە ئەو خوێنەی ڕژابێت و لە شوێنی سەرەکی خۆی جوولابێت.

کەواتە ڕەها و سنووردارکراو لەم ئایەتەدا یەك فەرمانیان هەیە کە حەرامکردنە، یەك هۆکاریشیان هەیە کە زیانبەخشبوونی خوێنە بۆ تەندروستی ئەوکەسەی دەیخوات لەکاتی بەرکەوتنی هەوادا لە دەرەوەی شوێنی ڕاستەقینەی خۆیدا، چونکە وەك سەلمێنراوە لە پزیشکی نوێدا بەپیتترین شوێنە بۆ گەشەی میکرۆبەکان، هەروەها دەردراوی ژەهراویشی تێدایە[1]، بۆیە کۆدەنگی زانایانی فیقهی ئیسلامی لەسەر ئەوەیە کە مەبەست لە وشەی خوێن لەم ئایەتەی سوورەتی مائیدەدا خوێنی ڕژاو و دەرچووە لە شوێنی خۆی(مسفوح) و ئەوەش لە سوورەتی (الانعام)دا عاتووە ڕوونکردنەوەی ئەم مەبەستەیە.

بەڵام ئەگەر ڕژاو نەبوو، وەك ئەوەی هەندێك خوێن لەگەڵ گۆشت و ئێسقاندا دەمێنێتەوە و مرۆڤیش لەگەڵ ئەواندا دەیخوات، یان وەك ئەوەی لە لەشی مرۆڤ دەردەکێشرێت و دەکرێتە دەفرێکی سەریەستراو و پاشان دەکرێتە لەشی کەسێکی ترەوە، بەوشێوەیەی لە خەستەخانەکانی ئەم سەردەمەدا دەکرێت، ئەوا حەرام نیە، چونکە بە تاقیکردنەوە سەلمێنراوە بەم شێوەیە زیانی نیە، بەڵکو تا ئەوپەڕادەیە بەسوودە کە هەندێکجاریش گیانی نەخۆش لە مردن ڕزگار دەکات، دیارە کە حەرامکردنیش لەبەر زیانە و فەرمانیش بە بوون و نەبوون لەگەڵ وارسەکەیدایە.

---

[1] الاسلام والطب الحديث، الدكتور عبدالعزيز اسماعيل نقلا عن زكي الدين شعبان، لصول الفقه الاسلامي، لا ٣١.

پراكتیزەكانی ئەم شێوەیە لە یاسای دانراودا:

لە مادەی ١٢١ و مادەی ١٣٤ی یاسای مەدەنی عیراقیدا خەڵەتاندن لە مادەی ١٢١ دا بە كۆتی (گزی ناقۆلا)[1] سنووردار كراوە، كەواتە خەڵەتاندن بریتیە لە بەكارهێنانی ڕێگافێڵاوییوكان بۆ ئەوەی كەسێك تووشی هەڵە بێت، یان بەردەوامبێت لەسەر ئەو هەڵەی تێیكەوتووە تا وای لێبكرێت گرێبەستێك بكات، ئەمەش لەخۆیدا نابێتە خەوشێكی سەربەخۆ گەر گزیەكی ناقۆلای لێنەكەوێتەوە، ئەوەش ئەو ئەندازەیە كە خەملاندنی خەملێنەران نایگرێتەوە.

بەلام لە مادەی ١٣٤[2]دا بە بێ ئەو كۆتە بەكارهێنراوە، بەلام لەبەر ئەوەی هۆكارەكە لەهەردوو دەقەكەدا یەك شتە، كە خەڵەتاندنە و فەرمانیش هەر یەكە، كە وەستاوبوون(جێبەجێنەكرلو)ە و ئەنجامی مافەكان و پابەندیەكانی لێ بەدینایەت، ڕەها دەبڕێت بەسەر سنووردراردا و خەڵەتاندن لەم مادەیەدا كۆتی گزی ناقۆلای لەسەرە. بەم پێیە ئەو ڕەخنەیە یاسادانەری عیراقی ناگرێتەوە[3] كە گوایە لە مادەی ١٣٤ دا لە بنەمای خۆی دەرچووە كە خەڵەتاندن و گزی بەتەنها خەوشێكی

---

[1] م١/١٢١ (ئەگەر یەكێك لە گرێبەستكاران لەلایەن بەرانبەرەكەیەوە خڵەتێنرا و دەركەوت كە گزیەكی ناقۆلای لێكرلووە، گرێبەستەكە دەوەستێنرێت لەسەر مۆڵەتی گرێبەستكارە فێڵلێكرلوەكە) وە تەنها خەڵەتاندن بەسە بۆ وەستاندنەكە لە یاسای میسریدا م١٢٥ كە لە ژێر كاریگەری یاسای مەدەنی میسری م١١٦. لە هەردوو یاساكەشدا خەڵەتاندن هۆكارێكە بۆ ناپێویستبوونی گرێبەستەكە و ڕەوابوونی بەتالكردنەوەی لە لایەن فێڵلێكرلوە وە.

[2] مادەی ١/١٣٤ دەڵێت (ئەگەر گرێبەستەكە بە وەستاوی دامەزرا بەهۆی ڕێگرتن لە هەڵسوكەوتی سەربەخۆ(حجر) یان زۆرلێكران یان هەڵە یان خەلەتاندن، دروستە بۆ گرێبەستكار پاش نەمانی ڕێگری لە هەڵسوكەوت یان زۆرلێكردن یان هەڵەكە روونبوویەوە یان دەركەوتنی خەڵەتاندنەكە گرێبەستەكە هەڵبوەشێنێتەوە و دەشتوانێت هەڵیوەشێنێتەوە).

[3] مامۆستامان دوكتۆر عبدالمجید الحكیم لە پەرتووكی(الموجز شرح القانون المدني١/٣٠٩) دا دەڵێت: تێبینی ئەوە دەكرێت لەسەر مادەی پێشو م١٣٤، گرێبەستەكە تەنها بەهۆی خەڵەتاندنەوەیە، پێویست وابوو باسی ئەوە بكات كە گزی ناقۆلای لەگەڵە، بۆیە وەك پێشتر باسكرا یاسای مەدەنی عێراقی تەنها خەڵەتاندنی بە خەوشێك لە خەوشەكانی ڕەزامەندی دانەناوە.

سەریەخۆی ڕەزامەندی نین هەروەوەك لە ئاراستەی فیقهی ئیسلامیدا هەیە بە پێچەوانەی فیقهی ڕۆژئاواوە.

شێوەی دووەم: هەردوو لە هۆكارو حوكمدا یەك بن

فەرمانی ئەم شێوەیەش لەو كۆدەنگەی زانایاندایە كە بە دروستی نازانن ڕەها ببڕێت بەسەر سنووورداردا چونكە هیچ ناتەباییەك لە نێونیاندا نیە تا بە سنورداركردنەكە لای ببەین و هیچ پێكەوەبەسرانێكیش لە نێوانیاندا نیە تا سنوورداەكە كاریگەری لەسەر ڕەهاكە دابنێت.

لە نموونە پراكتیكیەكانی ئەم شێوەیە:

وشەی (دەست) لە ئایەتی دەسنوێژی نوێژكردندا بە كۆتی (ئەنیشكەكان) سنووورداركراوە و دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ﴾المائدة ٦، بەڵام بەرەهایی هاتووە لە ئایەتی سزای دزیكردندا: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا﴾ المائدە ٣٦. ئەم دوو ئایەتە گەرچی لەیەك سوورەتدا هاتوون بەڵام هەریەكەی باسی لە حوكمێك كردووە كە پەیوەندی بە حوكمی ئایەتەكەی ترەوە نیە، ئەوەتا حوكمی ئایەتی دەسنوێژ واجببوونی شتنی دەستە تا ئەنیشك و هۆكارەكەشی خۆپاككردنەوەیە بۆ نوێژكردن، بەڵام لە ئایەتی سزای دزیدا حوكمەكە بڕینی دەستی دزە و هۆكارەكەشی دزی و دەسدرێژیە بۆ سەر سامانی كەسانی تر، بۆیە لەسەر بناغەی ئەم جیاوازیە ڕوونە بۆمان دەردەكەوێت كە دادوەری تاوانەكان بۆی نیە حوكم بكات بە بڕینی دەستی دز لە دزیدا تا ئەنیشك بە بەڵگەی بڕینی ڕەها بەسەر سنووورداردا، بەڵكو لە مووچدا دەبڕێت(جومگەی نێوان باسك و لەپ).

شێوەی سێهەم و چوارەم:

زانایان ڕاجیاییان لەسەریان هەیە، زۆربەی زانایان لەم دوو شێوەیەدا ڕەها نابڕن بەسەر سنووورداردا بە هۆی نەبوونی ناتەباییەكەوە كە پێویست بكات نەهێڵرێت، لە

كاتێكدا هەندێك ڕایان وایە لەم دووشێوەیەدا ڕەها دەبڕێت بەسەر سنووردارداە، هەروەك شێوەی یەكەم[١].

لە پراكتیزەكردنەكانی شێوەی سێهەم، یەكیەتی حوكم و جیاوازی لە هۆكاردا لە قورئانی پیرۆزدا

ڕەهایی شایەت لە شایەتەكانی قەرزداندا و سنووردارکردنی بە دادوەربوون لە شایەتی تەڵاق و گەڕاندنەوەدا، ئەوەتا لە قەرزدانی دواخراو بۆكاتێكی دیاریكراودا پاش ئەوەی خوای گەورە فەرمانی كردووە بە تۆماركردنی قەرزەكە و متمانەداركردنی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾ البقرة ٢٨٢، بۆ متمانەی پتر هەر لەو ئایەتەدا دەفەرموێت: ﴿وَاسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ من رِّجَالِكُمْ﴾، ڕووكاری دەرەوەی ئایەتەكە هیچ مەرجی ئەوەی تێدا نیە كە شایەتەكان دەبێت دادوەر بن، بەڵكو مەسەلەكەی بە ڕەهایی هێشتۆتەوە و دووشایەتی دادوەر و گوناهباریش دەگرێتەوە.

لە سوورەتی تەڵاقدا فەرمان بەوە كراوە كە پێویستە تەڵاق لەكاتی ماوەی چاوەڕوانیدا بدرێت، واتە لە كاتێكدا بێت ژنەكە ڕاستەوخۆ ماوەی چاوەڕوانیەكەی دەست پێبكات، بەشێوەیەك لە كاتی تەڵاقەكەدا ژنەكە سكپڕ نەبێت و لە سووڕی مانگانەدا نەبێت و لە پاكیەكدابێت كە مێردەكەی سەرجێیی لەگەڵ نەكردبێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾الطلاق ١ پاشان دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ[٢] فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ[٣] أَوْ فَارِقُوهُنَّ

---

[١] لەسەر ئەو بناغەیەی كە تەنها هۆكار یان تەنها حوكم بەسە بۆ ئەم بەسەردابڕینە، لە پەرتووكی (المسودة لال التيمية لا٥٤١، " وە بڕینی ڕەها بەسەر سنووردارداە ئەگەر هۆكارەكە جیاواز بوو و ڕەگەزی واجبەكەش یەك بوو وەك سنووردارکردنی كۆیلە بە باوەڕ لە كەفارەتی كوشتندا و ڕەهابوونی لە شتەكانی تردا، ئەمەش ڕای مالیكیەكان و هەندێك لە شافیعیەكانە".

[٢] واتە كاتێك نزیكبوونەوە لە تەواوبوونی سووڕی مانگانە.

[٣] واتە بیانگێڕنەوە بۆ ناو گرێبەستی هاوسەری.

بِمَعْرُوفٍ[1] وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ﴾[2] فەرمانی کردووە بەوەی دووشایەتەکە دادوەر بن و کۆتی دادوەری لە دامەزرانی شایەتی تەڵاق یان گەڕاندنەوەدا بە پێویست داناوە، بەڵام لە شایەتەکانی قەرزداندا ئەم کۆتە نیە، جا ئەوکەسەی دادوەریی بە مەرج داناوە لە شایەتیدانیاندا ڕەهای ئایەتی قەرزدانی بڕیوە بەسەر سنووورداری ئایەتی تەڵاق یان گەڕاندنەوەدا چ شایەتیەکەی بە سوونەت زانیبێت وەك زۆریەی زانایان، یان بە واجبی زانیبێت وەك رای زاهیریەکان و هاوڕاکانیان.

ئاشکراشە کە هۆکارەکە لە هەریەك لە ڕەهاکەدا(شایەتەکانی قەرزدان)ە و سنووردارەکەدا (شایەتەکانی تەڵاق یان گەڕاندنەوە) جیاوازە، لە ڕەهاکەدا قەرزدانە تا کاتێکی دیاریکراو و بۆ ڕوونەدانی ناکۆکی و تێکگیران لە نێوان قەرزدەر و قەرزگیراندا، لە سنووردارەکەشدا هۆکارەکە تەڵاقە وەك هەندێك زانا[3] وتوویانە، یان

---

[1] واتە والزیان لێبهێنن تا ماوەی چاوەڕوانیان تەواو بێت و بڕیار بەدەست خۆیان بێت.

[2] ئەنجامی قسەکە ئەوەیە کە: سنووردارکردنی شایەتەکانە بە داد لە سوورەتی (الطلاق)دا کە دەفەرموێت: ﴿وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ﴾ وە بە ڕەهایی هاتووە لە فەرموودەی خوای گەورەدا هاتووە: ﴿وَاسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ من رِّجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ﴾ البقرە ٢٨٢. فەرمانەکە لە هەردوو دەقەکەدا یەکە، واجب بێت یان سوننەتە، بەڵام هۆکارەکە جیاوازە، هۆکاری شایەتگرتن لە دەقە سنووردارەکەدا بەباشی بهێڵرێتەوە یان پاش تەڵاقی گەڕانەوە بە شێوەیەکی گونجاو لێك جیا ببنەوە، بەڵام هۆکارەکەی لە دەقە ڕەهاکەدا قەرزە دواخراوەکەیە، بۆیە هەندێك لەزانایانی وەك ئیمامی ئەوزاعی فەرموویانە (ڕەهاکە دەبڕرێت بەسەر سنووردارەکەدا).
تەماشای پەرتووکی (فقه الامام الاوزاعي، تحقيق د. عبدالله الجبوري١/٤٩٥، فتح الباري، كتاب الظهار ٩/٥٤٠)بکە.

[3] زاناکان لە دوومەسەلەدا راجیاییان هەیە:
یەکەم: ئایا ئەو شایەتگرتنە بۆ ئەو تەڵاقە دەگەڕێتەوە کە لە سەرەتای ئایەتەکەدا باسکراوە، یان بۆ ئەو گەڕاندنەوەی لەو فەرموودەیەدا﴿فامسكوهن بمعروف﴾؟. زۆریەی زانایان وتوویانە: بۆ گەڕاندنەوەکە دەگەڕێتەوە چونکە نزیکترە، کۆتیش ئەگەر بۆ دوور و نزیك دەشیا، ئەوا دەدرێت بەسەر نزیکەکەدا).
زانایانی جەعفەری و هاوڕاکانیان (کۆتەکە بۆ تەڵاقەکە دەگەڕێتەوە و شایەتگرتنیس لە پایەکانیەتی). لە پەرتووکی الروچە البهیە و اللمعة الدمشقية ٢/١٥٤ دەڵێت" پایەکانی تەڵاق چوارن، دەربڕینەکان، تەڵاقدەر، تەڵاقدراو، شایەتی لەسەر وترانی دەربڕینەکە" وە لە تەفسیری قورتوبیدا الجامع لاحکام القرآن٢/١٥٤ دا لە لێکدانەوەی فەرموودەی خوای گەورەدا ﴿وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ﴾ دا دەڵێت "
←

گەڕاندنەوەیە وەك هەندێکی تر وتوویانە[1]، حیکمەتی مەرجی شایەتگرتن ڕوونەدانی نکوولیکردنە لە نێوان ژن و مێردەکەدا و مێردیش بەوە تاوانبارنەکرێت کە بە بێ هەبوونی پەیوەندی ژن و مێردایەتیش هەر ژنەکەی بهێڵێتەوە، تا پاش مردنی یەکێکیان ئەوی تریان لاف هەبوونی پەیوەندی هاوسەری لەگەڵ مردووەکە لێ نەدات بە مەبەستی میراتگرتن لێی. فەرمان لە ڕەها و سنووردارا یەك شتە، ئەویش واجبوونی شایەتگرتنە وەك هەندێك لە زانایان وتوویانە، بەڵام لای زۆریەی زانایان سوننەتە.

شێوەی چوارەم: یەك هۆکار هەبێت و حوکمیش جیاوازبێت لە ڕەها و سنووردار

ڕاجیایی لە نێو زانایاندا هەیە لەسەر بڕینی ڕەها بەسەر سنووردارا لەم حاڵەتەدا، زۆریەی زانایان لەگەڵ ئەم بەسەربڕینەدا نین و باوەڕیان بە هێشتنەوەی ڕەها بە ڕەهایی و سنووردار بە سنوورداری هەیە بە بێ ئەوەی ڕەهاکە بکەوێتە ژێر کاریگەریی سنووردارەکەوە بە هۆی جیاوازی حوکم و لەوێشەوە نەبوونی ناتەباییەکی نێوانیان تا لابرێت.

لە نموونە پراکتیزیەکانی ئەم شێوەیە لە قورئانی پیرۆزدا

بێگومان خوای گەورە فەرمانی کردووە بە شتنی ڕوومەت و هەردوو دەست تا ئەنیشك بۆ نوێژکردن، ئەگەر ئاوی زیاد لە پێویستی مرۆڤ هەبوو، وە لە حاڵەتێکدا

فەرمانی کردووە بە شایەتگرتن لەسەر تەلاق، وترلویشە لەسەر گەڕاندنەوە، بەڵام وەها دیارە کە بۆ گەڕاندنەوەکە دەگەڕێتەوە نەك تەلاقەکە".

دووەم: ئەولنەش ڕایان لەسەر شایەتیگرتن لەسەر گەڕاندنەوەیە، ڕاجیاییان لەسەر ئەوە هەیە کە ئەو شایەتیە واجبە یان سوونەتە؟ لە سەرچاوەی پێشوودە قورتوبی دەڵێت " ئەگەر بە بێ شایەت ژنەکەی گێڕایەوە، لە دروستی گێڕانەوەکەدا دووڕای زانایان هەیە" . هەروەها دەڵێت" خەڵکیش ڕاجیاییان لەسەر ئەوە هەیە کە شایەتی فەرزە یان سوننەتە؟ ڕاست ئەوەیە کە سوننەتە" ئەوەی بۆمان دەرکەوتووە لەسەرچاوە باوەڕپێکراوەکانەوە ئەوەیە کە شایەتگرتن واجبە لە یەکێك لە ڕاکانی ئیمامی احمد دا و ڕای کۆنی ئیمامی شافیعیدا. الاعانة علی فتح المعین٤/٢٩ ، وە سوننەتە لای زۆریەی زانایان.

[1] زۆریەی زاناکان لەبارەی گێڕانەوە دەڵێن: شایەتی سوننەتە چونکە دەکرێت بە کردارێکی وەك چوونەلا یان ماچ بگەڕێنرێتەوە.

بەكارهێنانی ئاو زیان بە تەندروستی مرۆڤ نەگەیەنێت وەك دۆخی سەرما یان حەڵەتی نەخۆشی یان شكانی دەست، لە كاتی هەبوونی عوزرێك لەم عوزرانەشدا فەرمان بە تەیمومكردن دەكات و دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ وَإِن كُنتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مَّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ﴾ المائدە٦.

هەروەك ڕوونە لەم ئایەتەدا شتنی دەستی بەوە سنووردار كردووە كە تا ئەنیشك بێت(ئەنیشكی لەگەڵ بێت)، بەڵام لە تەیموومدا (ئەنیشك)ی بەمەرج نەگرتووە، بەڵكو بە ڕەهایی هێشتوویەتەوە. لێرەشدا هۆكاری ڕەها و سنووردار یەك شتە كە نوێژكردنە، بەڵام حوكمەكە جیاوازە و لە دەسنوێژدا شتنە و لە تەیموومدا دەسپیاهێنانێكی ڕەهایە.

پاش خستنەڕووی بابەتەكە دەكرێت ئەم ئەنجامانەی خوارەوە بەدەست بهێنین :

ئەگەر حوكم و هۆكار لە هەردووكیاندا یەك بوون، پێویستە ڕەها ببڕین بەسەر سنوورداردا، گەر لە هەردووكیشاندا جیاواز بوون نابێت ڕەها ببڕین بەسەر سنوورداردا، جگە لەم دوو شێوەیەش بەجێدەهێڵرێت بۆ خەملاندنی دادوەر یان موفتی.

بەڵام لە هەندێك حاڵەتدا پێویستە دادوەر ڕەها ببڕێت بەسەر سنوورداردا سەرەڕای یەكنەبوونی هۆكار و حوكم، ئەگەر پێیوابوو كە دادپەروەری ئەوە دەخوازێت هەروەك لە مادەی٨ و ٩ دا لە یاسای باری كەسێتی عێراقیدایە[1].

ئەوەتا لە م٨ دا بەربەستكردنی سەرپەرشتیار(وەلی)ی كچێك لە بەشوودانی كچەكەی بە بێ پاساوێكی ماقووڵ دەبێتە كەسێكی ڕێگر(كێشە دروستكەر)، ئەمەش

---

[1] ژمارە ١٨٨ ی ساڵی ١٩٥٩ ی دەسكاریكراو.

دەبێتــە هــۆی گوێزرانــەوەی سەرپەرشــتیاریەکەی بــۆ دادوەر هــەروەك زانایــانی شەریعەتی ئیسلامیش دەڵێن.[1]

وە لە مادەی ٩ [2]دا ڕێگریکردنی سەرپەرشتیار هۆکاری سزایەکە پتر نەبێت لـە ٣ ساڵ یان غەرامە یان تەنها یەکێك لەم سزایانە دەدرێت، ئەگەر خزمی پلە یەك بوو.

کەوابوو هۆکاری هەردوو دەقەکە یەك شتە کە ڕێگری سەرپەرشتیارە لە شوکردنی ئەوکەسەی کراوە بە سەرپەرشتیاری، بەڵام حوکمەکانیان جیاوازە چونکە لـە م٨ دا گوێزرانــەوەی سەرپەرشــتیاریە بـۆ دادوەر و لـە م٩ دا فــەرمانی دادوەرە بــە ســزا و بەربەست(یان تانەدان)، لە دەقی یەکەمدا کۆتی(بێ نرخی) لەگەڵدایـە و ئـەوەش لـە پێچــەوانەکەی وەردەگیرێــت کــە ئەگــەر ڕێگریەکــەی پاســاوێکی مــاقووڵی هــەبوو سەرپەرشتیاریەکە ناگوێزرێتەوە بۆ دادوەر و ئەوکاتەش مـافی مۆڵـەتی هاوســەرگیری نیە. وە لە دەقی دووەمدا ئەم کۆتەی لەگەڵ نیــە، کەچــی پێویســتە لەســەر دادوەر پابەندبێت پێوەی، کەواتە بۆی نیــە ســزا بــەکاربهێنێت ئەگــەر ڕێگریەکــە پاســاوێکی ماقووڵی هەبوو، وەك ئەوەی مێردەکە هاوکووف (هاوشــان) نــەبوو بـۆ کچــەکە، یــان هاوسەرگیریەکە زیان بە کچەکە بگەیەنێت یان بە ناوبانگی خێزانەکە.

---

[1] دەقی بڕگەی یەکەم لە م٨ دەڵێت(ئەگەر کەسێك تەمەنی چواردەساڵی تەولوکرد و دلوای هاوسەرگیری کرد، دادوەر دەتوانێت مۆڵەتی هاوسەرگیریەکە بدات پاش ئەوەی بۆی دەرکـەوت شایســتەیی تــەواوە و ئامادەیی جەستەییشی هەیە وپاش مۆڵـەتی سەرپەرشــتیارە شـەرعیەکەی. ئەگـەر سەرپەرشـتیارەکەی مۆڵەتی نەدا، دادوەر دلوای مۆڵەتی لێدەکات لە ماوەیەکی دیاریکراودا کە دادوەر بۆی دیاریدەکات، ئەگەر تانەی نەبوو لەو ماوەیەدا، یان تانەکەی هیچ نرخێکی نەبوو، دادوەرەکە مۆڵەتی هاوسورگیریەکە دەدات).

[2] دەقی بڕگەی یەکەم و دووەمی مادەی ٩:

١ ـ هیچ خزمێك یان بێگانە مـافی ئـەوەی نیـە کوڕێـك یـان کچێك بـەزۆر بباتـە ژیـانی هاوسـەریەوە بـە بـێ ڕەزامەندی، ئەو گرێبەستی هاوسەریەی بەزۆر دەکرێت بەتاڵە، ئەگەر سـەرجێیی ڕوویـنـەدابێت، هـەروەها هیچ خزم یان بێگانەیەك بۆی نیە ڕێگری هاوسەرگیری لەکەسێك بکات کە شایستەیی هاوسەرگیری تێدایە و ئەمەش بەپێی فەرمانەکانی ئەم یاسایە.

٢ ـ ئەوکەسەی سەرپێچی بڕگەی (١) ی ئەم مادەیە بکات زیندانی دەکرێت بۆ ماوەیەك کە پتر نەبێت لـە ٣ ساڵ یان غەرامە یان یەکێك لەم سزایانە ئەگەر خزمی پلە یەك بوو، ئەگـەر سەرپێچیکار خزمـی پلەیـەك نەبوو سزای زیندانیکردن لە ١٠ ساڵ پتر نابێت یان زیندانیکردن بۆ کەمتر لە ٣ ساڵ.

سنووردارکردنی ڕەها دەبێتە چی؟

وەك باسمانكرد زانایانی زانستی بنـەماكان ڕاجیاییـان هەیـە لەسـەر ئـەوەی كـە سـنووردار كـردن ڕوونكردنـەوەی مەبەسـتی ڕەهایـە یـان تـەئویلی ڕەهایـە یـان هەڵوەشاندنەوەی ڕەهایە.

أ ـ حەنەفی و شـافیعیەكان دەڵـێن "ئەگـەر سـنووردارەكە لـە كـارپێكردنی ڕەهـا دواكەوت دەبێتـە هەڵوەشـێنەوە"، بـەڵكو حەنەفیـەكان دوورتـر ڕۆشـتوون و دەڵێن "ئەگەر كاتی دانانی دواكەوت دەبێتـە هەڵوەشـێنەوەی ڕەهـا گەرچـی پێش هەڵوەشاندنەوەكەش كاری پێ نەكرابێت".

ب ـ مالیكیـەكان دەڵـێن "سـنووردارکردن تـەئویلكردنی ڕەهاكەیـە[1]، تـەئویلیش بریتیە لـە لادان لـە مانـای پەسـەند بـۆ مانـای ناپەسـەند(مرجـوح) بـە هـۆی بەڵگەیەكەوە لە بێژەیەكدا كە ئەگەری دوو واتای لێ دەكرێت یەكیان پەسەند و ئەوی تر ناپەسەند".

ج ـ زۆریەی زانایانی بنەماكانیش وتوویانە "سنووردارکردن ڕوونكردنەوەی مانـای مەبەستە لە ڕەها، هەروەك چۆن تایبەتكردن ڕوونكردنەوەیە بۆ گشتی، بۆیـە ئەگەر شەرعدانەر مەبەستی لە ڕەهاكە ڕەهابوونەكەی نەبوو ئەوا لـە بـوارێكی تردا بە سنووردارکردنی باسی دەكات بـۆ ئـەوەی ئـەوەمان تێبگەیـەنێت كـە مەبەست لە ڕەهاكە سنووردارەكەشە".

لە ئـەنجامی ئـەم ڕاجیاییـە بنەماییـەوە زانایـانی فیقهـیش ڕاجیاییـان لـە گـەڵێك فەرمانی (فیقهیی لقی)دا هەیە، وەك ڕاجیایی لە ئارمگرتندا، ئایا لە نوێژدا واجبە یـان سوننەتە؟

ئەبوحەنیفە و یارو قوتابیەكەشی محمد بـن الحسـن(ئیمـامی مالیـك و ئـەوزاعیش لەگـەڵیان هـاوڕان) وتوویانـە: نووشـتانەوە(ركـوع) و كوڕنـووش(سـجود) لـەو بێـژە

[1] التلمسانی المـالكی لـە پـەرتووكی مفتـاح الوصـول فی علـم الاصـول، لا١٠٧ دەڵێـت (تـەئویلی هەشـتەم سنووردارکردنە)، بەراتبەری بكە لەگەڵ (اصول السرخسي١/١٢٨) و پاشتردا.

تایبەتیانەن بە دیلالەتێکی گومانهەڵنەگرە ماناکەی خۆیان دەگەیەنن، ئەوەتا یەکەمیان دانراوە بۆ لاریوونەوە لە حاڵەتی ڕێکەوستانەوە، ئەمەش لە پشتچەماندنەوەدا دێتە دی، دووەمیشیان بۆ دانانی نێوچەوان(تەوێڵ) یان سەر لەسەر زەوی، ئەگەر فەرزبوایە(واتە ئارامگرتن) ئەوەی لێ بەرهەمدێت کە قورئان(کە بەڵگەیەکی گومانهەڵنەگرە) هەڵبوەشێنرێتەوە بە فەرموودەیەکی تاکگێڕنەوە(کە بەڵگەیەکی گومانهەڵگرە)، ئەمەش بەتاڵە، کەواتە ئەنجامی بەڵگەکەش بەتاڵە.

بەڵگەی پێکەوەنووسانەکەش ئەوەیە کە ڕەها و سنووردار دژ بەیەکن و ئەم دژیەکبوونەش بە هەڵوەشاندنەوەی دووەم نامێنێت بەهۆی ڕەهایی یەکەمەوە.

بەڵگەی بەتاڵبوونیش ئەوەیە کە پێویستە هەڵوەشێنەر بەهێزتر بێت یان یەکسان بێت لەگەڵی لە چەسپین و هێزی پابەندکردندا. کەواتە هەڵوەشاندنەوە قورئان بە فەرموودەی تاکگێڕانەوە یان دەبێتە هۆی بەرزکردنەوەی فەرموودەی تاکگێڕانەوە بۆ ئاستی قورئان، یان هێنانەخوارەوەی قورئان بۆ پلەی فەرموودەی تاکگێڕانەوە و هەردوو بیرۆکەکەش بەتاڵە و هەرشتێکیش بەتاڵهێنەر بێت بەتاڵە.

ئەوەی لای بەندە پەسەندە

سنووردارکردنی دەقێکی تایبەتی ڕەها لە قورئاندا بە زیادەیەك کە لە فەرموودەیەکی تاکگێڕانەوەدا هاتبێت ڕوونکردنەوەیە و هەڵوەشاندنەوە و تەئویل نیە، بەم بەڵگانەی خوارەوە:

١ ـ هەڵوەشاندنەوە سڕینەوەی وەحیەکی پێشووە بە وەحیەکی پاشتر و ئەمەش بەسەر زیادکردن بۆ دەقێکی تایبەتیدا جێبەجێ نابێت.

٢ ـ زیادکراوەکە لەگەڵ بۆزیادکراوەکەدا کۆدەبێتەوە و لەگەڵیەتی، لەکاتێکدا هەڵوەشێنەر و هەڵوەشاوە کۆنابنەوە و پێکەوەش نین.

٣ ـ پێویستە جێگەی هەڵوەشاوە و هەڵوەشێنەر یەك بێت، ئەمەش لە زیادکردنی شتێك بۆ دەقێکی تایبەتی ڕەهادا و سنووردارکردنیدا بەدینایەت.

٤ ـ چەمینەوە و کڕنووشبردن لەم فەرموودەی خوای گەورەدا دەفـەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ الحج ٧٧. مەبەست پێی مانا زمانەوانیەکەیان نیە، بەڵکو مەبەسـتی خـوای گـەورە مانا شەرعیەکەیانە کـە بریتیـە لـە خواربوونـەوە لـە ڕاستوەسـتانەوە لەگـەڵ ئارامگرتندا و سەرخستنە سەرزەوی لەگەڵ ئارامگرتندا، بـەم شـێوەیە بوونـە کورتـەیی(مجمل) و پێغەمبەر (ﷺ) ڕوونیکردوونەتەوە[1].[2]

---

[1] لە ئەبوهورەیرەوە (رضي الله عنه) گێڕراوەتەوە کە پێغەمبـەر (ﷺ) چـوویە مزگـەوت و پاشـان کەسـێکیش هاتـە مزگەوت و نوێژیکرد و سڵاوی لە پێغەمبەر کرد (ﷺ) ئەویش پێی فەرموو: (نوێژەکەت بکـەرەوە چـونکە نوێژت نەکردووە، ئەویش گەڕایەوە و نوێژی کردەوە و هاتەوە سڵاوی لێکرد و ئەویش پێـی فەرموویـەوە نوێژەکەت بکەرەوە چونکە نوێژت نەکرد، پیاوەکەش وتی: سوێند بەوکەسەی تۆی بەحەق ناردووە لەوە باشتر نازانم، فێرم بکە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: هەرکات دەستتکرد بە نوێژ الله اکبر بکە و چـەندت توانی قورئان بخوێنە و پاشن بنوشتێرەوە تا ئارامدەگریت لـە نوشتانەوەکەدا، پاشـان ڕاستبەرەوە بـە تەواوی و پاشان کڕنۆش بـەرە تـا ئارامـدەگریت، پاشـان سـەربەرز بکـەرەوە تـا ئارامـدەگریت، پاشـان کوڕنووش بەرە تا ئارامدەگریت، پاشان بەمشێوەیە هـەموو نوێژەکـەت بکـە). متفـق علیـە، نیـل الاوطـار ١٩٤/٢.

[2] اصول الفقه في نسيجه الجديد، ط ٢٢ ص ٣٨٨ و پاشتر.

ڕێسای
(يغتفر في البقاء ما لايغتفر في الابتداء)[1]
ئەوەی لە مانەوەدا چاوپۆشی لێ دەکرێت لە سەرەتادا چاوپۆشی لێ ناکرێت

واتە ڕێگا دەدرێت بە ڕوودانی شتێکی بەرگر لە کاتی مانەوەدا بەڵام پێش ڕوودانی هەڵسوکەوتەکە ڕێگای پێ نادرێت و ئەگەر لەسەرەتادا هەبوو دەبێتە بەرگر.

نموونەی پراکتیکی ئەم ڕێسایە:

١ ـ ئەگەر دادوەر پیاوێکی لە جێگای خۆی دانا لەکاتێکدا ئەو خەلیفەی دادوەرەکەی داناوە مۆڵەتی بەوکارەی نەدابوو، جێنشینەکە بۆی نیە هیچ حوکمێك بدات، بەڵام ئەگەر ئەو کەسە حوکمی دا و مەرجەکانی کاری دادوەری تێدابوو و دادوەریش مۆڵەتی ئەو حوکمدانی پێدا، حوکمەکەی دروستە.

٢ ـ دروست نیە بەخشینی بەشی هاوبەشدار لە شتێکدا کە دابەشبوون هەڵدەگرێت، چونکە وەرگرتنی تەولو مەرجی تەولوبوونی بەخشینە کە ئەمەش دەێتەجێ لە بەخشینی بەش لە شتێکدا کە دابەش دەبێت، بەڵام ئەگەر کەسێك خانوویەکی بەخشیە کەسێك و دەکرا خانووەکەش دابەش بکرێت و پاشان بوویە خاوەنی نیوەی، ئەوا بەخشینەکە لەو بەشەیدا کە ماوە ڕاستە و دامەزراوە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٥٥.

٣ ـ دروست نیە فرۆشتنی نیوەی بەری نەگەشتووی درەختێکی هاوبەش لە نێوان دووکەسدا بە کەسێکی تری جگە لە هاوبەشەکە، چونکە دەبێتە هۆی زیانگەیاندن بە هاوبەشەکە، چونکە پێویستە لەسەر کڕیارەکە نیوەی بەرهەمەکە ببات پاش تەواوبوونی گرێبەستەکە، ئەوەش دەبێتە هۆی لێکردنەوەی هەموو بەرهەمەکە بۆ جیاکردنەوەی نیوەی، ئەمەش زیان بە هاوبەشەکە دەگەیەنێت، بەڵام ئەگەر هەردوو هاوبەشەکە بەرهەمەکەیان بەیەک گرێبەست فرۆشت و یەکێکیان ڕەزامەندی کڕیاری وەرگرت بە هەڵوەشاندنەوەی فرۆشتن لە بەشەکەیدا، ئەوا فرۆشتنەکە لە بەشەکەی تردا دروستە و دامەزراوە.[1]

٤ ـ دروست نیە ئافرەتێك بدرێت بە شوو بە شایەتی دوو مێردمنداڵ، بەڵام ئەگەر باڵغ بوون و لەبەردەم دادوەردا شایەتیان دا لەسەر ئەو مارەکردنە، شایەتیەکەیان وەردەگیرێت و مارەکردنەکەش ڕاست دەبێت.[2]

٥ ـ ئەگەر ئافرەتێك شایەتی ئەوەی دا کە شیرس بە فلان کچ و فلان کوڕ داوە، ئەگەر شایەتیەکە پێش لێکمارەکردنیان بوو، مارەکردنەکە دروست نیە، ئەگەر پاش شایەتیەکەش بوو مارەکردنەکە هەڵناوەشێتەوە.

٦ ـ ئەگەر ژنێك دانی بەوەدا نا لە ماوەی چاوەڕوانیدایە، دروست نیە لە کەسێکی تر مارەبکرێت، بەڵام ئەگەر پاش شوکردنی دانی بەوەدا نا هیچ کاریگەریەکی نیە.

٧ ـ ماوەی چاوەڕوانی ناکاوێکە(طارئ) و هیچ کاریگەریەکی لەسەر بەردەوامی هاوسەری نیە، بۆیە گەر کەسێك بە هەڵە لەگەڵ ژنی کەسێکی تردا سەرجێیی کرد پێویستە لەسەر ژنەکە ماوەی چاوەڕوانی ڕەچاوبکات، بەڵام ئەم چاوەڕوانیە هیچ کاریگەریەکی لەسەر بەردەوامی هاوسەریە پێشووەکە نیە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٥٥.

[2] الاستاذ منير القاضي، شرح المجلة، ١/١١٨.

٨ ـ ئەگەر ژنەکە لەسەرەتای گرێبەستدا لە مارەییەکەی کەمکردەوە، کەمکردنەوەکە بەتاڵە، بەڵام ئەگەر پاش هاوسەرگیریەکە بوو دروستە. کەمکردنەوەش واتە ئەو مارەییەی دیاریکراوە هەندێکی لێ لابرێت. بۆ نموونە ئەگەر ژن و مێرد ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی مارەییەکە ٢٠ مسقاڵ زێڕ بێت، ئەنجا ژنەکە کردیە ١٥ مسقاڵ، ئەم کەمکردنەوەیە بەتاڵە، بەڵام گەر پاش تەواو بوونی هاوسەرگیریەکە کەمی کردەوە دروستە.

ڕێسای

(يغتفر في التوابع ما لايغتفر في غيرها)[1]

ئەو چاوپۆشییەی لە پاشکۆکاندا دەکرێت لە شتی تردا ناکرێت

واتە: ئەو مەرجانەی کە پێویستە ڕەچاوبکرێن لەو شتەدا کە لە خۆیدا مەبەستە، ڕەچاوکردنی پێویست نیە لەو شتانەدا کە وەك پاشکۆیەك و فەرمانێك چەسپیون.

بە دەربڕینێکی تر، ئەوەی دروست نیە لەو شتانەدا کە بە ئەنقەستی بەشوێنیدا ناچیت، هەندێکجار لەو شتانەدا دروستە کە لە ناواخنی شتێکی تردان، واتە لێبوردەیی و ئاسانگیری لە پاشکۆدا، واتە ئەوەی لە شتی تردا هەیە، چ مافەکانی ئەو سەرەکیەدا کە شتەکانی لە خۆگرتووە یان ئەوشتانەی لێی جیانابنەوە.[2]

لە نموونە پراکتیکیەکانی ئەم ڕێسایە:

١ ـ ئەگەر کڕیار فرۆشیاری کرد بە وەکیل بۆ وەرگرتنی فرۆشراوەکە، دروست نیە، چونکە دروست نیە کەسێك لە هەمانکاتدا رادەستکار(مسلم) و وەرگر(مستلم)یش بێت، چونکە پێویستە جیاوازیەك لە نێوانیادا هەبێت. جا ئەگەر فرۆشراوەکە لەلای فرۆشیارەکە فەوتا پاش ئەم کردنەوەکیلە، فرۆشیارەکە زامنی نرخەکەی دەبێت نەك کڕیار.

٢ ـ ئەوشتەگوێزراوەی نەبووە بە نەریت وەقف بکرێت دروست نیە وەقف بکرێت، چونکە شتی گوێزراوە بۆ هەمیشە نامێنێتەوە، هەمیشەییبوونیش بە مەرج

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٥٤.

[2] بگەڕێوە بۆ محمد الزرقا، لا ٢٩١.

گیرلوه له وەقفدا. بەڵام ئەگەر کەسێك خانوبەرەیەکی وەقف کرد، ئەوا ئەو شتانەی سەر بەم خانووبەرەیەن دەبنە وەقف، گەرچی وەقفکردنیان نەریت نیە. هۆکەشی ئەوەیە کە ئەو گوێزراوەیە وەك پاشکۆیەك چۆتە ناو وەقفەکەوە، وە ئەو مەرجەی لە وەقفکراوێکی سەربەخۆدا مەرجە بۆ ئەم پاشکۆیە مەرج نیە.

٢ ـ دروست نیە سەربەخۆ مافی خواردنەوە و تێپەڕین بفرۆشرێت، چونکە لە مافە پەتی(مجرد)ەکانن، کە تێك نادرێت لەبریتیان، بەڵام وەك پاشکۆی خانوو یان زەوی دەفرۆشرێن.[1]

---

[1] منير القاضي، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٦.

ڕێسای
(يختلف النسخ والتخصيص في امور جوهرية)
هەڵوەشاندنەوە تایبەتكردن هەندێك جیاوازی بناغەییان هەیە

ئەوكەسەی بە قووڵی سەرنجی هەموو ئەو ئایەتانە بدات كە زانایانی پاشین(متأخرين) لە زانایانی بنەماكان و ڕاڤەكارانی قورئان و توێژەران بە هەڵوەشاوە(منسوخ)یان داناوە دەبینێت ئایەتی گشتین و تایبەتكراون بەو ئایەتانەی ئەوان لاف ئەوەیان لێداوە كە هەڵوەشێنەرن و ئەوانیش ئەگەر وشەی هەڵوەشێنەریان بە مانا گشتیەكە بەكارهێناوە، هیچ ڕەخنەیەك لە قسە و ڕاكانیان نیە و دوو پاداشتیان دەست ئەكەوێت لەسەر ئیجتیهادكردن و پێكانی ڕاستی، خۆ گەر مەبەستیشیان مانا تایبەتەكەی بێت كە هەڵوەشاندنەوەی پێشووتر بەوەی دواتر بێت، ئەوە بێگومان نەیانپێكاوە و پاداشتێكیان دەست دەكەوێت لەسەر ئیجتیهادەكەیان و نیەتەباشەكانیان.

سەرچاوەی هەڵە لەم بابەتەدا دوو شتە:

یەكەمیان: تێكەڵكردنی چەمكی هەڵوەشاندنەوەی گشتی و تایبەتە، بۆیە لە كاتێكدا دەڵێن فلان ئایەت هەڵوەشاوەتەوە بە مانا تایبەتەكەی، دەچن ئەو بەڵگانەی زانایانی پێشینی سالح(السلف الصالح) دەهێننەوە كە ڕایان لەسەر هەڵوەشاندنەوەیە بە مانا گشتیەكەی، ئەمەش بە پێی لۆجیك قبوولكراو نیە، چونكە دروست نیە داوایەكی تایبەت بە بەڵگەیەكی گشتی بسەلمێنێت.

دووەم: تێکەڵکردنی نێوان هەڵوەشاندنەوە و تایبەتکردن، چونکە ۹۰٪ی ئـەوەی بە هەڵوەشاوەیان داناوە بە مانا تایبەتەکەی لە ڕاستیدا لە بابەتی تایبەتکردنن، بۆیە بە پێویستم زانی گرنگترین جیاوازیە بناغەییـەکانی نێـوان هەڵوەشـاندنەوە بـەو مانـا بنەماییە نوێیەی لای پاشـینەکان هەیـە و تایبـەتکردن بـاس بکـەم، بـەڵکو پابەنـدی ڕێگای ڕاست بن و ڕزگاریان ببێت لە بێئەدەبی کردن بەرانبەر بە قورئان.

دەتوانین لە ۲۵ ڕووە وە[1] جیاوازی لە نێوانیاندا بکەین:

١ ـ لە ڕووی چیەتیەوە: هەریەکەیان چیەتیەکی سەربەخۆی هەیە کە لـە چیـەتی بەرانبەرەکەی جیاوازە، هەڵوەشاندنەوە بریتیە لە لابردنی وەحیەکی پێشتر بە وەحیەکی پاشین، بەڵام تایبەتکردن: دەرخستنی چوونەدەرەوەی هەندێك لە تاکەکانی گشتی لـەوەی کـە فـەرمانی گشـتیەکە بیانگرێتـەوە و ئەمـەش بـە بەڵگەیەکی پێوەنووساو بێت یان جیا.

٢ ـ لـە ڕووی سروشـتەوە: هەڵوەشـاندنەوە لابردنـی ئـەو شـتەیە لـە دەقـە هەڵوەشاوەکەدا مەبەست بووە، بەڵام تایبەتکردن: دەرخستنی ئەو شتەیە لە مەبەستی دەقە گشتیەکەدا نەبووە، کەواتە هەڵوەشاوە پێویسـتە کـاری پـێ بکرێت پێش لابردنی بە پێچەوانەی تایبەتکەرەوە.

٣ ـ بەڵگەی تایبەتکەری دەقی گشتی: هەروەك چۆن دەقێك دەبێت دەکرێت دەق نەبێت و کۆدەنگی زانایان، نەریت، پێوانەسازی، بەرژەوەندی و عەقڵیش بێت، بە پێچەوانەی هەڵوەشاندنەوە کە پێویستە دەق بێت.

---

[1] بکەڕێوە بۆ ئەم سەرچاوانەی لە زانستی بنەماکانی فیقهدا بۆ درێژەی پـتر: البحر المحیط للزرکشـي: ٢٤٣/٣ و پاشتر، المعتمد في اصول الفقه لابي الحسین محمد بن علي البصـري المعتزلـي: ٢٥١/١، روضـة الناضر وجنة المناظر في اصول الفقه الحنبلي لابن قدامة ، لا ٦٨، المحصول في علم الاصول للرازي ج ت ٣ ص ٩ و پاشتر. الاحکام فی اصول الاحکـام للامـدی:٢٤٣/٢ و پاشـتر.الابهـاج شـرح المنهـاج للعلامـة علـي عبدالکافي السبکي وولده عبدالوهاب السبکي/ ٦٢٥/٢. کشف الاسرار علی اصـول البـزدوي لشـیخ الاسـلام البزدوي لشیخ الاسلام عبدالعزیز البخاري: ٨٩٥/٣ و پاشتر.

٤ ـ هەڵوەشاندنەوە لە هەواڵدا نابێت، چونکە بەدرۆخستنەوەی بێژەرەکەی دەگەیەنێت، بە پێچەوانەی تایبەتکردنەوە کە بەدرۆخستنەوەی تێدا نیە، چونکە هەر لە سەرەتاوە تایبەتکەرەکە مەبەست نەبووە.

٥ ـ هەڵوەشاندنەوە لە پەیماندان و هەڕەشەدا ڕوونادات، بەپێچەوانەی تایبەتکردنەوە، چونکە تایبەتکراوەکە لە مەبەستدا نەبووە تا پەیمانەکە یان هەڕەشەکە ناراست دەرچێت.

٦ ـ بەڵگەی تایبەتکەر هەندێکجار نووساوە بە دەقەگشتیەکەوە، وەك هەڵاوێردن و سیفەت و مەرج و دانانی هەندێك لە بری گشت، هەندێکجاریش دابڕاوە وەك تایبەتکردنی ئایەتێك بە ئایەتێکی تر یان بە سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ). بە پێچەوانەی هەڵوەشێنەوە کە هەمیشە دابڕاوە(سەربەخۆ) لە دەقە هەڵوەشێنراوەکە، بۆیە زۆربەی زانایان رایان لەسەر ئەوەیە کە نابێت لە دەقێکدا هەڵوەشێنراو و هەڵوەشێنەر بە مانا بنەماییەکەی کۆبکرێنەوە، بە پێچەوانەی ئەو لافەی دەڵێت هەندێجار بە هەڵاوێردن یان مەرج هەڵوەشاندنەوە دەکرێت، کەواتە ئەم جیاوازیەی نێوانیان نامێنێت.

٧ ـ هەڵوەشاندنەوە تەنها بە دەقێك دەبێت کە لە دانان و هاتنەخوارەوەیدا لە دەقە هەڵوەشاوەکە دواکەوتبێت، بە پێچەوانەی تایبەتکەرەوە، کە هەندێجار پێش تایبەتکراوەکە دەکەوێت و هەندێجاریش دوادەکەوێت، ڕەنگە هاوکاتیش بێت لەگەڵی لە داناندا وەك ئەوەی لە دەقێکدابن، وەك: هەڵاوێردن و سیفەت و مەرج و دانانی هەندێك لە بری گشت.

٨ ـ شەریعەتێك بە شەریعەتێکی پاش خۆی هەڵدەوەشێتەوە، وەك هەڵوەشانەوەی شەریعەتە پێشوەکان بە شەریعەتی ئیسلام، بەڵام دەقێکی گشتی لە شەریعەتێکدا بە دەقێکی تایبەتی شەریعەتێکی تر تیابەت ناکرێت، چونکە تایبەتکردن دەرخستنی ئەو شتەیە کە لە دەقێکی گشتی هەمان

شەریعەتدا مەبەست نەبووە.

٩ ـ تایبەتکردن تەنها لەدەقی گشتیدا دەبێت، بە پێچەوانەی هەڵوەشانەوە کە لە دەقی تایبەت و گشتیشدا دەبێت.

١٠ ـ تایبەتکردن دروستە بە بەڵگەیەکی کەمهێزتر لە رووی هێزی پابەندکەرەوە، وەك تایبەتکردنی دەقەگشتیەکانی قورئان بە فەرموودە تاکگێڕلوەکان یان کۆدەنگی یان نەریت یان پێوانەکاری یان بەرژەوەندی یان عەقڵ، بە پێچەوانەی هەڵوەشانەوە کە تەنها بە بەڵگەی بەهێزتر لە هەڵوەشاوە دەکرێت، وەك هەڵوەشاندنەوەی فەرموودە بە قورئان یان بەڵگەی یەکسان، وەك هەڵوەشانەوەی قورئان بە قورئان یانفەرموودە بە فەرموودە.

١١ ـ هەڵوەشانەوە لای زۆربەی زانایان تەنها پاش کارکردن دێت بە هەڵوەشاوە، بە پێچەوانەی تایبەتکردنەوە کە هەندێجار پاش کارپێکردنی دێت، وەك حاڵەتی تایبەتکردن بە بەڵگەیەکی دابڕلو کە پاش کارکردن بە گشتیەکە، رەنگە پێش کارپێکردنیشی بێت وەك حاڵەتەکانی تایبەتکردن بە بەڵگەیەکی نووساو(متصل) بە دەقە گشتیەکەوە، وەك هەڵاوێردن و ئاکار و شتی لەم بابەتانە.

١٢ ـ زۆرجار هەڵوەشاندنەوە جێگرەوەیەکی هەیە، بە پێچەوانەی تایبەتکردنەوە، چونکە فەرمانەکە هەرلە سەرەتاوە مەبەست نەبووە سەبارەت بەوەی دەرکراوە لە دەقەگشتیەکە، ئیتر پێویستی بە جێگرەوەیەك نیە.

١٣ ـ تایبەتکردن کارکردن بە دەقە گشتیەکە لانابات لەو شتانەدا بە دەقە تایبەتکراوەکە نەکراوەتە دەرەوە، بە پێچەوانەی هەڵوەشاندنەوە کە هەڵوەشاوەکە بەتەواوی لادەبرێت، چونکە لابردنی هەندەکی(جزئي)نیە، ناوبردنی تایبەتکردنیش بە (لابردنی هەندەکی ـ الغاء جزئي) هەڵەیە، چونکە

لابردن بۆ شتێکە مەبەست بووبێت و تایبەتکردنیش دەرخستنی ئەو شتەیە کە مەبەست نەبووە.

١٤ ـ تایبەتکردن هەروەك بە گوفتار دەبێت وەك قورئان و فەرمایشتی پێغەمبەر (ﷺ)، بە کرداریش دەبێت وەك سوونەتی کرداری پێغەمبەر (ﷺ)، وەك ئەو کردارانەی دەقە گشتیەکانی تایبەتکردووە و دەقە ناڕوونەکانی ڕوونکردۆتەوە، بە پێچەوانەی هەڵوەشاندنەوە کە تەنها بە گوفتار دەبێت وەك هەڵوەشانەوەی دەق بە دەق.

١٥ ـ تایبەتکردن کەمکردنەوەیە و تایبەتکردنیش گۆڕینە بە شتێکی تر.

١٦ ـ هەڵوەشانەوە لە حوکمە باوەڕیەکان(الاحكام الاعتقادية)دا نابێت، نە لە شەریعەتی ئیسلامی و نە لە شەریعەتەکانی پێشتریشدا، چونکە باوەڕەکان بە جیاوازی گەلەکان و کات و شوێنەکان ناگۆڕێت، بە پێچەوانەی تایبەتکردنەوە، چونکە دەرخستنی ئەو شتەیە کە هەر لە سەرەتاوە لە بابەتی باوەڕەکان نیە.

١٧ ـ دەقی گشتی دروستە بە تەواوی هەڵبوەشێنرێتەوە، بە پێچەوانەی تایبەتکردنەوە کە نابێت هەموو تاکەکانی دەقە گشتیەکە بگرێتەوە، بەڵکو لە ئاستی کەمترینیدا دەبێت کە دوو یان سێ دانەیە، بە پێی ئەوراجیاییەی دەبارەی کەمترینی(کۆ)هەیە.

١٨ ـ گرنگترین حوکمە خودایی ئەرکیەکان (تەکلیفیەکان)ی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بە پێی جیاوازی کات و شوێن و گەلان ناگۆڕێت، وەك حەرامبوونی ستەم و درۆ و کوشتنی ناڕەوا و دزی و دەسدرێژی نامووسی و شتی لەم بابەتانە، لە هیچ شەریعەتێکی خوداییدا هەڵوەشاندنەوە هەڵناگرێت، بەڵام تایبەتکردن هەڵدەگرێت، چونکە دەرخستنی ئەو شتەیە کە هەر یەکەمجار مەبەست نەبووە.

١٩ ـ مەرج نیە هاودژ(التناقض) لەنێوان دەقی گشتی و دەقی تایبەتدا هەبێت، بەڵكو هەبوونی ناتەبایيەكی رووكەش بەسە، چونكە تایبەتكردن پەسەندكردنی دەقێكی تایبەتە بەسەر دەقێكی تری گشتیدا بۆ نەهێشتنی ناتەبایی، بە پێچەوانەی هەڵوەشانەوە كە تەنها لە نێوان دوو دەقی هاودژدا دەبێت كە ناكرێت كۆیان بكەینەوە یان یەكیان بەسەر ئەوی تردا پەسەند بكەین، چونكە دوو هاودژ كۆنابنەوە و هیچ شتێكیش جێگای هیچ كامیان ناگرێتەوە.

٢٠ ـ تایبەتكردن هەمیشە ناواخنی(ضمني)ە لەسەر بناغەی ناتەبایی رووكەشیی نێوان گشتی و تایبەت و لابردنی بە تایبەتكردنی یەكەم لەلایەن دووەمەوە، بە پێچەوانەی هەڵوەشاندنەوە كە هەندێجار زیمنیە و لە هاودژیی نێوان دوو دەقەوە(یان دوو حوكمەوە) وەردەگیرێت و ناتوانین كۆیان بكەینەوە و ناشتوانین یەكیان بەسەر ئەوی تردا پەسەند بكەین. هەندێجاریش راشكاوە و دەقەكە دەیگەیەنێت، هەروەك لە فەرموودەی پێغەمبەردایە (ﷺ): ((كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا: من پێشتر داوام لێكردن نەچن بۆ سەردانی گۆڕەكان، بەڵام ئێستا پێتان دەڵێم سەردانی گۆڕەكان))[1] كە فەرموودەكە بە راشكاوی لابردنی حەرامبوونی سەردانی گۆڕەكان دەگۆڕێت بۆ دروستیەكەی.

٢١ ـ تایبەتكردن ئەو حوكمانە ناگرێتەوە كە روو لە یەك حوكم بۆكراو دەكات، هەروەها ئەو نەهیە ناگرێتەوە كە بۆ یەك كەسە و لە یەك شتیشدایە، وەك ئەو فەرمانانەی تایبەتە بە پێغەمبەرەوە (ﷺ)، بە پێچەوانەی هەڵوەشانەوە كە شتی وای تێدا وێنا دەكرێت.

---

[1] فەرموودەیەكی (صحیح)ە و موسلیم گێڕاویەتەوە(٩٧٧) و تەواوی فەرموودەكەش دەفەرموێت: " نەهیم كرد لە هەڵگرتنی گۆشتی قوربانی بۆ پتر لە سێ رۆژ، ئێستا چەند كات بە باش دەزانن ئەوەندە هەڵیبگرن، نەهیشم كرد لە خۆشاو لە جەوەندەدا نەبێت، ئیتر لەمەولا لە هەموو جۆرێكدا بیكەن. بەڵام خۆتان لە خواردنەوەی سەرخۆشكەر بپارێزن".

٢٢ - چەسپینی هەڵوەشانەوەی قورئان بە قورئان تەنها بە تەواتور دەبێت(گێرانەوەی ژمارەیەکی زۆری ڕاستگۆ)، چونکە هەموو ئایەتێك بەو شێوە چەسپیوە و تەنها بەو شێوەش هەڵدەوەشێتەوە، شتێکی دڵنیاش تەنها بە دڵنیایەکی تر لادەبرێت، بە پێچەوانەی تایبەتکردنەوە.

٢٣ - زانایان ڕاجیاییان لەسەر ئەوە هەیە کار بە دەقێکی گشتی بکرێت پێش گەڕان بەشوێن تایبەتکەردا، چونکە هەموو گشتیەك ئەگەری تایبەتکرلنی هەیە گەر بەلگەیەکی پێچەوانەی ئەم ڕاستیە نەبوو، بە پێچەوانەی هەڵوەشاندنەوە کە پێویستە کار بە هەڵوەشاوە بکرێت تا ئەوکاتەی هەڵوەشێنەر دەچەسپێت.

٢٤ - تایبەتکردن پێویستە بە بێ دواکەوتن بکرێت و دواخستنی دروست نیە، چونکە ڕوونکردنەوە و دەرخستنە، بە پێچەوانەی هەڵوەشاندنەوە کە لە دواییدا دێت چونکە لابردنی ئەو شتەیە کە بڕیاردراوە کاری پێ بکرێت.

٢٥ - هەڵوەشاندنەوە تەنها لە ژیانی پێغەمبەردا دەبێت (ﷺ)، بە پێچەوانەی تایبەتکردنەوە کە ڕەنگە پاش سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) دەقێکی گشتی تایبەت بکرێت لە سەردەمێکدا بە هۆی زەرورەتێکەوە یان بەرژەوەندیەکی نوێوە کە ئەو تایبەتکردنە دەخوازێت، چونکە دەقەکانی قورئان نامرن لە خودی خۆیاندا و دەسکاری و گۆڕان ناگرنەخۆ، بەڵام هەندێجار دەسکاری بەسەر جێبەجێکردنیدا دێت بەو مەرجەی دەقەکە واتانیشانێکی(دیلالەتێکی) بڕاوە و یەکلاکراوەی نەبێت لەسەر فەرمانەکەی.[1]

---

[1] بۆ درێژەی پتر بگەڕێوە بۆ نووسراومان (التبیان لرفع غموض النسخ في القرآن) لا ٨٣ - ٨٨.

١٥٩

ڕێسای
(اليقين لا يزول بالشك)[1]
دڵنیایی بە دوودڵی لاناچێت

ڕاست وایە بوترێت:

(دڵنیایی تەنها بە دڵنیایی لادەدرێت)

ئەم ڕێسایەش بە هەڵە بڵاوبۆتەوە، چونکە ناوەڕۆکەکەی ئەوەیە کە بێگومانی بریتیە لە باوەڕی یەکلاکراوە و جێگیر و هاوتای واقیع و بەرزترین پلەی زانینە، لە بەرانبەردا نەزانین هەیە کە بریتیە لە نەزانی تێکەڵ(جهل مركب) و لاساییکردنەوە و گومان و وتوویرە(وهم) و دوودڵی(شك) و خەیاڵ، ئاشکراشە کە پلەکانی زانست بە واتای گشتی تری کە پەیبردنی ڕەهایە، لە ژێر تیشکی لۆژیك و فەلسەفەدا و بەپێی پلەبەندی بەهێزی لە سەرەوە بۆ خوارەوە بەم شێوەیە:

أ ـ دڵنیایی: بریتیە لە باوەڕی یەکلاکراوە و جێگیر و هاوتای واقیع، وەك باوەڕ بوون بەخودا.

ب ـ نەزانی تێکەڵ: بریتیە لە باوەڕی یەکلاکراوە و جێگیر و ناهاوتای واقیع، وەك باوەڕی ئەو کەسەی دەڵێت گەردوون سروشت دروستی کردووە و باوەڕی بە خودا نیە، ڕاستیەکە نازانێت و ناشزانێت کە نازانێت، بۆیە کەوتوتە ناو دوو نەزانین.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٤.

ج ـ لاساییکردنەوە: بریتیە لە باوەڕی یەکلاکراوە و ناجێگیر، چونکە ئەگەری ئەوە هەیە شوێنکەوتوو رای کەسێکی تر بەهێزتر بێت لای و شوێنی بکەوێت. شوێنکەوتنیش لە زاراوە فیقهیەکەیدا بریتیە لە وەرگرتنی رایەك یان فەرمانێك لە کەسێکی ترەوە بە بێ زانینی بەڵگەکەی.

د ـ (گومان)الظن: بریتیە لە باوەڕی یەکلانەکراوەی پەسەندکراو، واتە لایەنی پەسەندکراو بەشێوەیەك بڕوای بە پەسەنکردنی یەکێك لە دوولایەن هەبێت کە زانیاری لەسەری هەیە و ئەمەش وای لێدەکات پەسەندی بکات بەسەر لایەنەکەی تردا کە پێی دەوترێت وەهم. وەك مەزەنەی قوتابی زیرەك بۆ بەدەستهێنانی ٩٠٪ ی دەرچوون لە تاقیکردنەوکەیدا و وێناکردنی دەرنەچوونی بە ١٠٪ کە وەهمە.

هـ ـ وتوویرە(وهم): بریتیە لە لایەنی پەسەندنەکراو کە بەرانبەر مەزەنەیە، وەك وێناکردنی قوتابی زیرەك بۆ دەرنەچوونی بە ١٠٪ لەکاتێکدا مەزەنەی دەرچوونی ٩٠٪ بێت.

و ـ دوودڵی (الشك): بریتیە لە دوودڵی لە نێوان دوو شتدا و پەسەندکەرێك نەبێت یەکیان بەسەر ئەویتردا پەسەند بکات، وەك دوودڵی زانایانی بۆشایی لە هەبوونی بنەماکانی ژیان لە هەسارەکانی تردا وەك هەسارەی مەریخ لە ئێستادا.

ز ـ خەیاڵ: بریتیە لە لایەنی بەرانبەری بێگومانی، وەك وێناکردنی کۆبوونەوەی دوو هاودژ یان شتێکی تر جێگای یەکێکیان بگرێتەوە سەرەڕای ئەوەی دڵنیاییە لە کۆبوونەوەی دوو هاودژ و جێگرتنەوەی یەکێکیان لە لایەن شتێکی ترەوە بە کردەیی.

کەواتە پلەکانی زانین بە واتای پەیبردنی رەها حەوت دانەیە، دڵنیایی بەرزترینیانە و خەیاڵیش نزمترین، دڵنیاییش جگە لە دڵنیایی بە هیچکام لەو شەش دانەی تر لاناچێت.

بە پێی ئەو ڕاستیانەی باسمانكرد بۆمان ڕوون دەبێتەوە كە ڕێسای (دڵنیـایی بـە دوودڵی لاناچێت) هەڵەیە و پێویستە بەم شێوەیە ڕاستبكرێتەوە: (دڵنیایی تەنها بـە دڵنیایی لادەدرێت).

ئەم ئایەتانەش هەندێكن لە سەرچاوەكانی ئەم ڕێسایە لە قورئانی پیرۆزدا:

١ ـ ﴿وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلاَّ ظَنّاً إَنَّ الظَّنَّ لاَ يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً إِنَّ اللّهَ عَلَيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ﴾ يونس ٣٦.

٢ ـ ﴿ ... إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ وَلَقَدْ جَاءهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَى﴾ النجم ٢٣.

٣ ـ ﴿وَمَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً﴾ النجم ٢٨.

ڕێسای

(يتحمل الضرر الخاص لدفع ضرر عام)[1]

بۆ ڕوونەدانی زیانی گشتی زیانی تایبەت قبووڵ دەکرێت

بۆ نموونە:

١ ـ دروستە بۆ بەرژەوەندیەکی گشتی خانوویەرە لە کەسێك بسەنرێتەوە سەرەڕای ناڕازیبوونی، بەو مەرجەی قەرەبوویەکی دادپەروەرانەی پێ بدرێت.

٢ ـ دروستە لە پێناو بەرژەوەندی گشتیدا دەرمانە بەسەرچووەکان(المنتهية صلاحيتها) لەناوببرێن، واتە زیانی خاوەن دەرمانەکان قبووڵ دەکرێت لە پێناوی ڕوونەدانی زیانی بەکارهێنانی ئەو دەرمانانەوە.

٣ ـ هەروەها دروستە ئەو خواردنانەی بەسەرچوون بفەوتێنرێت، بۆ پاراستنی بەرکاران لە زیانەکانی.

٤ ـ دروستە ئەو خانوویەرانە بڕووخێنرێن کە خەریکە بڕووخێن، سەرەڕای ناڕازیبوونی خاوەنەکانی، ئەوەش بۆ پاراستنی گیان و دارایی خەڵکی لەو زیانەی بەهۆی ڕووخانی ئەو خانوویەرانەوە.

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٢٦.

ڕێسای
(يضاف الفعل الى الفاعل لا الأمر مالم يكن مجبرا)[1]
کردار دەدرێتە پاڵ بکەرەکەی نەك ئەوکەسەی فەرمانی پێ کردووە گەر بە زۆر پێی نەکرابێت

ڕاست وایە بوترێت:

کردار دەدرێتە پاڵ ئەوکەسەی فەرمانی پێ کردووە و جێبەجێکارەکەش لە بەرپرسیارێتی تاوانیدا

واتە ئەگەر کەسێك فەرمانی بە کەسێکی تر کرد تا دەسدرێژی بکاتە سەرکەسی سێهەم، ئەوا زەمانەتی شوێنەوارەکانی دەسدرێژیەکە لە ڕووی مەدەنیەوە لەسەر بکەرەرکەیە و لەسەر فەرماندەر نیە، چونکە بکەر ڕاستەوخۆ دەسدرێژیەکەی کردووە زامنبوونیش ڕوو لەوکەسە دەکات کە ڕاستەوخۆ دەسدرێژیەکە دەکات نەك هۆکارەکەی گەر هۆکارەکە بەهێزتر نەبێت. ئەم بابەتەشمان لە ڕێسای (ئەگەر کەسێك ڕاستەوخۆ کارێکی کرد و کەسێکی تریش هۆکاری هەمان کار بوو، ئەوا حوکم بەسەر ئەو کەسەدا دەدرێت کە ڕاستەوخۆ کارەکەی کردووە) باسکرد و سەلماندمان کە هەڵەیە و ڕاست وایە بوترێت: (ئەگەر کەسێك ڕاستەوخۆ کارێکی کرد و کەسێکی تریش هۆکاری هەمان کار بوو، ئەوا حوکمەکە دەدرێتە پاڵ ئەوەیان کە بەهێزتر بووە و ئەگەر لە هێزی کاریگەریشدا یەکسان بوون بەرپرسیارییەتیش یەکسان دەبێت).

---

[1] مجلة الاحكام العدلية، م٨٩.

بەڵام سەبارەت بە زۆرلێکراو لە تاوانەکانی کوشتن و خوار کوشتن، زاناکان ڕاجیاییان هەیە لەسەر ئەوەی کێ بەرپرسە، بەم وردەکارییەی باسی دەکەین:

١ ـ لە فیقهی مالیکیدا[1] هاتووە" بەڵام ئەوکەسەی زۆری لێکراوە بۆ کوشتن، ئەگەر زۆرلێکرانێکی تەولو بێ پەنا بوو(اکراه تام) ئەوا ناکوژرێتەوە لای ئەبوحەنیفە و محمد بن حسن، بەڵام تەمبێ دەکرێت و کوشتنەوە لەسەر زۆرلێکەرە و سزای تەمبێکردنیش دەسەڵاتی یاسادانانی ئەوکاتە دیاری دەکات لە زیندان و بەندکردن و پێبژاردن بە پارە. لای زوفەر کە زانایەکی حەنەفیە پێویستە زۆرلێکراو بکوژرێتەوە نەك زۆرلێکەر."[2]

ج ـ لە فیقهی شافیعیشدا دەڵێت:"[3] ئەگەر زۆری لێکرا بۆ سەربڕین یان کوشتنی کەسێك، وەك ئەوەی پێی وترا: ئەم کەسە بکوژە وەگەرنا دەتکوژم، ئەمیش کوشتی، پێویستە زۆرلێکەر بکوژرێتەوە گەرچی پێشەوای وڵات بێت بە ڕەزامەندی خەڵك یان کەسێك بێت بەزۆر خۆی کردبێت بە سەرۆك. بە هەمانشێوەش زۆرلێکراویش دەکوژرێتەوە بەمەرجێك کەسێکی ئەوەندە نەزان نەبێت باوەڕی وابێت پێویستە گوێڕایەڵی هەموو فەرماندەرێك یان فەرمانپێکراوێکی پێشەوا یان سەرۆکی یاخیبوان بێت و نەزانێت کە بەو کوشتنەی ستەم دەکات" .

د ـ لە فیقهی حەنبەلیشدا [4]دەڵێت " پێویستە زۆرلێکراو و زۆرلێکەر بکوژرێنەوە، ئیمامی مالیکیش وتوویەتی پێویستە زۆرلێکەر بکوژرێتەوە چونکە بۆتە هۆی کوشتن، وەك ئەوە وەهایە کەسەکە بخات بەسەر شێرێکدا لە پشتێرێکدا(زریبة)، هۆی پێویستبوونی کوشتنەوەش لەسەر زۆرلێکراویش ئەوەیە لە پێناوی مانەوەی خۆیدا بە ناهەق کەسێکی کوشتووە، وەك ئەوە وەهایە لە کاتی برسیەتیدا بیکوژێت بۆ

---

[1] شرح الخرشي ٩/٨.

[2] لە پەراوێزی ابن عابدین ١٣٧/٤ هاتووە (زوفەر دەڵێت: بکەر دەکوژرێتەوە چونکە ڕاستەخۆ بەکارەکە هەستاوە).

[3] تحفة المحتاج ٢٨٨/٨.

[4] المغني لابن قدامة ٦٤٥/٧.

ئەوەی بیخوات. ئەو قسەش کە دەڵێن ناچارە ڕاست نیە، چونکە دەتوانێت نەیکوژێت".

هـ - لە فیقهی شیعەی ئیمامیشدا [1] "ئەگەر زۆری لێکرد بۆ کوشتنی کەسێك، بکوژی ڕاستەوخۆ دەکوژرێتەوە، چونکە بە ئەنقەست و بەناهەق کوشتوویەتی"، شێعەی زەیدیش هەمان ڕای هەیە [2].

و - لە فیقهە ظاهیریشدا [3] "زۆرلێکردن بۆ کارێك دوو بەشە: یەکەمیان: هەرشتێك ناچاری ڕەولیەتی پێ بدات وەك خواردن و خواردنەوە، ئەمە حەڵاڵ دەبێت بە هۆی زۆرلێکردنەوە و ناچاریە، بۆیە کەسێك بەزۆر پێی کرا گوناهبار نابێت، دووەم: ئەو شتانەن کە زەروورەت حەڵاڵی ناکات وەك کوشتن و بریندارکردن و لێدان و خراپکردنی دارایی، ئەمەش زۆرلێکران حەڵاڵی ناکات، بۆیە هەرکەس بەزۆر یەکێك لەم کارانەی پێبکرێت هەقی لێدەکرێتەوە و زامن دەبێت، چونکە کردنی ئەم کارانە هەر لە سەرەتادا حەرامە". ئەوەی تێبینی دەکرێت لە دەقی زاهیریەکاندا پێویستە وشەی(تبیح یان یبیح) بگۆڕرێت بە(تجیز یان یجیز).

لە ڕای هەموو مەزهەبە ئیسلامیەکانەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە پێویستە ئەو ڕێسایە بەو شێوەی خوارەوە بگۆڕێت:

(ئەگەر کەسێك ڕاستەوخۆ کارێکی کرد و کەسێکی تریش هۆکاری هەمان کار بوو، ئەوا حوکمەکە دەدرێتە پاڵ ئەوەیان کە بەهێزتر بووە و ئەگەر لە هێزی کاریگەریشدا یەکسان بوون بەرپرسیارییەتیش یەکسان دەبێت) بەرپرسیارێتیەکە مەدەنی بێت یان تاوانی.

---

[1] الروضة البهية شرح اللمعة الدمشقية، ٢/٢٩٩.

[2] المنتزع المختار شرح الازهار لابن حسين بن عبدالله ٤/٤١٠.

[3] المحلى لابن حزم ٨/٢٢٢.

١٦٢

ڕێسای

(يحرم كنز الذهب والفضة وكل عملة تحل محلهما في التعامل والتداول)

گلدانەوە و وەبەرنەهێنانی زێڕ و زیو و هەر دراوێك لە مامەڵە و دەستاودەستکردندا جێگای ئەو دوانە دەگرێتەوە حەرامە

ناوەڕۆکی ئەم ڕێسایە ئەوەیە کە هەموو کانزایەکی بەنرخی وەك زێڕ و زیو و هەر پارەیەکی ڕەواجدار لە مامەڵە دارایییەکاندا وەك پارەی کاغەز یان کانزایی گلدانەوە و وەبەرنەهێنانی لە گەشەی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا حەرامە، چونکە زیان بە تاك و کۆمەڵگە دەگەیەنێت و دەبێتە ڕێگرێك لەبەردەم پەرەسەندنی ئابووریدا.

سەرچاوەی ئەم ڕێسایەش ئەم فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿..وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ التوبە ٣٤، مەبەستیش لە بەکارهێنان لە ڕێگەی خوادا وەبەرهێنانی ڕەوایە بەو جەشنەی بەرژەوەندییە کەسییەکان یان بەرژەوەندییە گشتییەکان لە ڕووی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە بەدی بهێنێت.

١٦٣

رێسای
(ينفسخ عقد البيع تلقائيا باستحالة تنفيذه)[1]
ئەو گرێبەستی فرۆشتنەی جێبەجێکردنی ئەستەم بێت خۆکردانە هەڵدەوەشێتەوە

مەرجەکانی ئەستەمبوون(استحالة)ی جێبەجێکردن:

بۆ ئەوەی ئەستەمبوون ببێتە هۆیەکی هەڵوەشاندنەوە پێویستە ئـەم مەرجانـەی تێدا بێت:

١ ـ بەدیهاتنی چیەتی ئەستەمبوون بە واتا یاسایی یان شەرعیەکەی، بەشێوەیەك جێبجێکردنی بە هیچ رێگەیەکی بەردەست(متیسر) نەکرێت، بەڵام ئەگەر دەکرا جێبەجێ بکرێت بەڵام قورس بوو، ئـەوکات بابەتەکـە دەچێتە باسـی تیـۆری دۆخـــە کتوپڕەکـــان و پـــەنا دەبرێـــت بـــۆ دەســـکاری پابەندیـــەکانی دووگرێبەسکارەکە لە رێگـەی دادوەریـەوە[2] و زۆریـەی جـاریش گرێبەسـتەکە هەڵناوەشێتەوە گەر رێگەیەکی تر هەبێت بۆ لابردنی ئەو زیانەی لە ئارادایە یان چاوەڕوان دەکرێت.

٢ ـ ئەستەمبوونەکە بابەتی بێت و بۆ بابەتی پابەندی بگەڕێتـەوە، بـە شـێوەیەك

---

[1] نظرية الالتزام برد غير مستحق، دراسة مقارنة، نووسەر، لا ١٧٥ و پاشتر.

[2] لە پراکتیزەکردنە دادوەریەکانی ئەوەیە کە دادگای تێهەڵچوونەوە لە بڕیاری ژمارە ١٧٩ و ١٨٠/ مستعجل/ ٨٠ لە ١٩٨٠/٨/٢٤ دا کە: (بەڵێندەر بۆی نیە کارەکە بوەستێنێت بە بیانووی ئەوەی پابەندیەکە بـەهۆی دۆخی کتوپڕەوە قورسە بەڵکو دەتوانێت داوای قـەرەبوو بکـات ئەگـەر پێویسـتی دەکرد) وەرگـیراو لـە (مشاهدي المباديء القانونية في قضاء ومحكمة التمييز قسم القانون المدني١/٣٥٤).

کردنی ئەستەم بێت، بۆیە ئەستەمبوونی کەسیی بەس نیە، کە بریتیە لەوەی بۆ دۆخی ئابووری قەرزارەکە دەگەڕێتەوە.[1]

٣ ـ ئەستەمبوونەکە رەها بێت و ڕێژەیی نەبێت، فەوتانی فرۆشراویش پێش رادەسکردنی نابێتە هۆی ئەستەمبوونی رەها ئەگەر داراییەکی هاوێنەدار بوو، کەواتە گرێبەستەکە هەڵناوەشێتەوە چونکە دەکرێت هاوێنەیەکی فەوتاوەکە رادەست بکرێت[2].

٤ ـ ئەنجامی پێشهاتێکی دەرەکی بێت، بەڵام ئەگەر بەهۆی کرداری قەرزارەکەوە بوو ئەوا قەرزدەر دەتوانێت دلوای قەرەبوو بکات بەهۆی ئەو زیانەی لێی کەوتووە.

ئەگەر بە هۆی کرداری کڕیارەوە بوو ئەوا کردارەکەی بە وەرگرتن دەزانرێت و فەوتانەکە لەسەر خۆی دەکەوێت بە بێ راجیایی.

ئەگەر بەهۆی کرداری کەسی سێهەمەوە بوو، کڕیار سەرپشک دەکرێت لە دلواکردنی هەڵوەشاندنەوە یان گەڕانەوە بۆ دلواکردنی مافی خۆی لە کەسە سێهەمەکە یان فرۆیارەکە.

٥ ـ پاش ئەنجامدانی گرێبەستەکە بێت، کەواتە ئەگەر پێش گرێبەستەکە گرێبەست لەسەرکراو ئەستەم بوو گرێبەستەکە بەتاڵە.[3]

٦ ـ هەمەکی بێت، بەشێوەیەك هەمووی بگرێتەوە، خۆ ئەگەر هەندەکی[4](جزئـی) بوو ئەوا ئەستەمبوونەکەش هەندەکی دەبێت و نابێتە هۆی نەهێشتنی تەواوی گرێبەستەکە بەو هەڵوەشانەوە هەمەکیە، بەڵکو کڕیار لە نێوان هەڵوەشانەوە

---

[1] الاستاذ حجازي، النظرية العامة للالتزام، ٣٥٤/١.

[2] هاوێنەی هەرشتێکیش ئەوشتەیە لە شێوە و ناوەڕۆکدا وەك ئەو وابێت.

[3] الاستاذ حجازي المرجع السابق بند ٨٥٦

الاستاذ عبدالمجيد الحكيم، الوجيز في القانون المدني(العراقي)، ص١٧٨.

[4] واتە ئەگەر بابەت(شوێن)ی پابەندیەکە دابەش دەبوو ئەوا هەڵوەشانەوەکە هەندەکی دەبێت. الاستاذ صلاح الدين الناهي، محاضرات في الكسب دون السبب: ص٨٢.

و کەمکردنەوەی نرخدا[1] ئەگەر ئەو شتەی گرێبەستەکەی لەسەر کراوە دابەش نەدەبوو.

ئەوەی شایەنی باسە جیاوازی نیە لە نێوان فەوتانی هەستپێکراو(حسی) بێت یان بڕیاردراوی (حکمی) بێت ، وەك ئەوەی مرواریەك بکەوێتە ناو دەریاوە و ئومێدی دەرهێنانەوەی لێنەکرێت، وە فڕینی باڵندەیەك کە ئومێدی گەڕاوەنەوەی لێنەکرێت، وە داگیرکردن یان دزرانی شتێك بەتەمای گەڕاندنەوەی یان ناسینەوەی تاوانبارەکەی نەمابێ لە داهاتوودا.[2]

٧ ـ پێویستە قەرزار بیسەلمێنێت ئەستەمبوونی جێبەجێکردنەکە بۆ هۆکارێکی بێگانەدەگەڕێتەوە و دەستی خۆی تێدا نیە، چونکە ئەستەمبوون بەهۆکارێکی بێگانە ئاکارێکی ناکاوە و ئەسڵ ئەوەیە نەبێت، سەلماندنی هەرشتێکیش پێچەوانەی ئەسڵەکە بێت لەسەر ئەوکەسەیە ئەوباوەڕەی هەیە، گەر نەشیتوانی ئەوە بسەلمێنێت فەرمانی قەرەبووکردنەوەی بەسەردا دەدرێت، بەڵام لەم حاڵەدا قەرزدەر دەتوانێت لە بریتی قەربوو دلوای هەڵوەشانەوە بکات، پێویستە لەسەر دادوەریش وەڵامی دلواکە بداتەوە چونکە جێبەجێکردنەکە ئەستەمە.

---

[1] الاستاذ حجازى المرجع السابق ١٠٩١/١ بند ٨٥٦.
حاشية شهاب الدين القليوبي على منهاج الطالبين للشيخ محي الدين النووي ٢١١/٢.

[2] حاشية لبن عابدين ٥٠٦/٤، المدني العراقي م١٢٧ والمصري م١٣١ و السوري م١٣٣ و الاردني م٩٣.

جۆرەكانی ئەستەمبوون:

لە رووی سروشتیەوە بۆ چەند جۆرێك دابەش دەبێت كە گرنگترینیان:

یەكەم: ئەستەمبوونی مادی:

وەك لەم شێوانەی خوارەوەدایە:

أ ـ گرێبەستەكە لەسەر نۆژەنكردنەوە(ترمیم)ی تەلارێك(عمارة) بێت بەلام پێش نۆژەنكردنەوەكە بڕووخێت.

ب ـ دروستكردنی بینایەك لەسەر بینایەكی تر بەلام بینای یەكەم بڕووخێت پێش دروستكردنی دووهەمەكە.

ج ـ هەبوونی خەوشێكی نادیار[1] لە شوێنی كاركردنەكەدا بە شێوەیەك ڕێگر بێت لەبەردەم بونیاتنانی پڕۆژەكەدا یان ڕووبەڕووی هەڕەشەی ڕووخانی بكاتەوە وەك ئاوی ژێر زەوی، یان هەبوونی مادەی كیمیایی وەها كە كارلێكردن لەگەڵ بیناكەدا بكات و ببێتە هۆی ڕووخانی.[2]

د ـ هەبوونی خەوشێك لە نەخشەكەیدا، وە دانەری نەخشەكە بەرپرسە لە ئەنجامەكانی چ ئەندازیار بێت یان بەڵێندەر یان خاوەنكارەكە.

دووەم: ئەستەمبوونی كەسی:

وەك مردنی بەڵێندەرێك یان پزیشكێك یان هونەرمەندێك كە جێگای بایەخ بووە بەهۆی توانا خودی بەدەسهێنراوەكانیەوە، وەك بڕوانامە و ناوبانگی باش. بەلام گەركەسایەتیەكەی جێگای بایەخ نەبوو ئەوا دەكرێت پڕۆژەكە یان تەلارەكە یان پرۆسەكە تەواو بكرێت لەلایەن كەسێكی ترەوە لە میراتگرانی مردووەكە و جێگەی بگرێتەوە، گەر نەشیانتوانی ئەوا بۆیان هەیە داوای هەڵوەشاندنەوە لە دادوەر بكەن[3].

---

[1] خەوشی نادیار ئەوەیە بە پشكنینی ئاسایی نادۆزرێتەوە.
[2] المدني العراقي م٧٨.
[3] السنهوري، الوسيط ٧/٢٦١.

ئەوەی شـایەنی باسە پێـوەرێكی بابـەتی نیـە بـۆ جیاكردنـەوەی ئـەو كەسـەی كەسایەتیەكی بایەخداری هەیە و ئەو كەسەی كەسایەتیەكی بایەخداری نیـە، بـەڵكو ملكەچی دەسەڵاتی خەملاندنی ئەو دادوەرەیە كە بابەتەكەی لەبەردەسدایە.

بێتوانابوونی ئەندازیار یان هونەرمەند و هاوشێوەكانیان پێش جێبـەجێكردن وەك مردن وەهایە[1]. بۆ نموونە: ئەو بەڵێندەرەی تووشی نەخۆشـیەكی وەهـا دەبێـت كـە ڕێگای جێبەجێكردنی لێبگرێت، بۆی نیە داوای هیچ شتێك لە خاوەنكارەكـە بكـات و پێویستیشـە لەسـەری ئـەوەی پێشـتر وەریگرتـووە بیگەڕێنێتـەوە ئەگـەر كـارێكی لەبەرانبەریدا نەكردبوو.

سێهەم: ئەستەمبوونی یاسایی:

ئەوەیــە كــە نــەتوانینی جێبەجێكردنەكــە بــەپێی یاســا بێــت، وەك ئــەوەی لێسەندنەوەی خاوەندارێتی ئەو زەویەی دەیەوێت بینایەكی لەسەر دروست بكـات، یان وەك ئەوەی بەڵێندەرەكە خزمەتی سەربازیی زۆرەملـی بیگرێتـەوە و برابێـت بـۆ سەربازی یان یان مۆڵەتەكەی لێوەرگیرابێتەوە.

شوێنەوارەكانی هەڵوەشانەوە:

هەڵوەشانەوەی گرێبەست گەلێك شوێنەواری هەیە وەك:

یەكــەم: نــەمانی گرێبەســت و شــوێنەوارەكانی لــە مــاف و پابەندیــەكان، گرێبەســتەكەش وەك هــەر نــەبووبێت وەهایــە، گرێبەســتیش هۆكــاری شوێنەوارەكانیەتی وەك لە فیقهی ئیسلامیدا هاتووە،یان سەرچـاوەیەتی وەك یاسـا دەڵێـت، ئاشكراشـە كـە هۆدار(المسبب) بـە نـەمانی هۆكارەكـەی یـان سەرچاوەكەی نامێنێت.[2]

---

[1] یاسای مەدەنی میسری م٦٦٦ و سووری م٦٣٢ و سویسری م٣٧١.

[2] م١٧٩ ی عراقی و م١٥٩ی میسری و م١٦٠ی سووری و م١٦١ی لیبی و م٢٤٣ی لوبنانی.

دووەم: ئەمانی شوێنەوارەکانیش بە شوێنەواری گەڕانەوە دەبێت، واتە لە کاتی بەستنی گرێبەستەکەوە دەبێت بە دوو مەرج:

یەکەمیان: هەڵوەشانەوەکە بە هێزێکی زاڵەوە[1] بێت پێش وەرگرتن، چ گرێبەستەکە یەکسەری(فوری)جێبەجێ بکرێت یان جێبەجێکردنێکی بەردەوام بێت.

دووەمیش: گرێبەستە لە گرێبەستەکانی ماوە(المدة) نەبێت، ئەگەر هەڵوەشانەوەکە پاش وەرگرتن بوو.[2]

سێیەم: قەرزارەکە بەرپرسیارێتی گرێبەستیی نایەتەسەر سەبارەت بە جێبەجێکردن، بەهەمانشێوەش بەرپرسیاری کەمتەرخەمی سەبارەت بە قەرەبوو نایگرێتەوە لەبەر نەبوونی هەڵەی قەرزار. هەڵەش توخمێکی سەرەکیە لە هەموو بەرپرسیاریەکدا، بەڵام هەر بەرپرس دەبێت لە سەرشانکەوتنی زیانەکان(ئەنجامی فەوتانی گرێبەست یان فەوتانی شتەکە یان هەردووکیان) لەسەر بناغەیکی تر جگە لە هەڵە، هەروەك لە ڕوونکردنەوەی سەرشانکەوتنی زیانەکان باشی دەکەین.

چوارەم: پێویست بە دەستێوەردانی دادگا و پەیوەستەکانی ناکات لە هۆشداریدان یان بەرزکردنەوەی سکاڵا یان دەسەڵاتی خەمڵاندنی دادوەر.

---

[1] هێزی زاڵ: ئەو ڕوودلوەیە مرۆڤ ناتوانێت بەربەستی بکات وەك دیاردە سروشتیەکان(لافاو و وشکەساڵی و کولله و زریان و ئاگرکەوتنەوە و زەویلەرزە و...) وە ئەو ڕوودلوە زاڵانەی مرۆڤ دروستی دەکات وەك شەڕ و بۆردومانی دوژمن و کارەکانی دەسەڵاتی گشتی کە دەتوانێت بە تەواوی ڕێگا لە جێبەجێکردنی پابەندی بگرێت، بەڵام ئەوەی ئەگەری ڕوویەڕوویوونەوەی هەبێت بە هێزی زاڵ دانانرێت گەر قەرزار بەلگەی نەبێت لەسەر ئەوەی هەموو هەوڵێکی خۆی داوە بۆ ڕوونەدانی بەڵام سەرکەوتوو نەبووە، ئەو هۆکارەش بە هێزی زاڵ دانانرێت کە لە ئەنجامی هەڵەیەکی پێشتری قەرزارەوە بووبێت.

[2] وەگەرنا شوێنەوارەکە لە کاتی هەڵوەشانەوەکەوە دەبێت لە گرێبەستی کرێدا ئەگەر شتە بەکرێگیراوەکە پێش وەرگرتن فەوتا یان پاش وەرگرتن و پێش تەواوبوونی ماوەی کرێکە، بۆیە کرێی پاش فەوتانەکە دەفەوتێت و کرێدەرەکەش کرێی ئەو سوودەی دەکەوێت لە بەکرێدراوەکەی وەرگیراوە.

بە دەربڕینێکی تر هەڵوەشانەوەی خۆبەخۆیی بە فەرمانی یاسا دەبێت، ئیتر دادوەر ڕۆڵێکی نیە لە دروستکردن یان دانپێدانانی هەڵوەشاندنەوەدا.

بەڵام هەندێجار لە حاڵەتی هەڵوەشانەوەدا پەنا دەبرێت بۆ دادگا گەر ناکۆکی دروست بوو لە نێوان قەرزدەر و قەرزاردا سەبارەت بە ئەستەمبوونی جێبەجێکردن و بەدیهاتنی مەرجەکانی و دەستێوەرنەدانی قەرزار و شتی تریش[1].

پێنجەم: گرنگترین ئەو مەسەلانەی پەیوەندی بە شوێنەوارەکانی هەڵوەشانەوە هەیە راجیاییە لەسەر دیاریکردنی ئەو لایەنەی زیانەکانی فەوتان دەکەوێتە سەرشانی لە قەرزدەر و قەرزار[2]، ئەمەش راجیایی لەسەرە لە نێوان زانایانی فیقهی ئیسلامی و فیقهی یاسادا.

جیاکردنەوەی زیانی شتەکە و زیانی گرێبەستەکە:

أ ـ مەبەست لە زیانەکانی شتەکە: ئەو زیانەیە خۆی لە فەوتانی نرخی شتەکەدا دەبینێتەوە بەهۆی هێزێکی زاڵەوە، ئەو شتەش جێگەی گرێبەستەکە و بابەتی پایەندیکەیە، وەك فەوتانی فرۆشراوەکە پێش رادەسکردنی و فەوتانی بەکرێدرادراوە پێش تەوابوونی ماوەی کرێیەکە، چ فەوتانەکە پێش رادەسکردن بێت یان پاشی.

ب ـ مەبەستیش لە زیانەکانی گرێبەست: سەرشانکەوتنی ئەو زیانەی لە نەمانی گرێبەستەکەوە پەیدا دەبێت، بۆ نموونە: گرێبەستی سپاردە بەکرێ، بەرانبەر پاراستنی، ئەگەر شتە سپێراوەکە فەوتا بەهۆی هێزێکی زاڵەوە(القوة

---

[1] الشرقاوي، سەرچاوەی پێشوو: ص٣٣٥.

[2] الاستاذ السنهوري١/٨١٨ وپاشتر ، د .ابو ستيت بند٣٨٧. د. انور سلطان: ص٣٧١ وپاشتر د.مرقس ص٣١٧، بند٢٤٢ و. پاشتر

الاستاذ الصدة: ص٤٠٧ بند ٣٨١. الاستاذ اسماعيل غانم: ص١٩٤ وپاشتر. د. محمود جمال زكي ٢٠٤/١ وپاشتر.

د. توفيق حسن فرج ٣٠٣/١ وپاشتر. الشرقاوي ٤١٠/١.

القاهرة)زیانەکەی بەر کەسی سپاردەدانەر(المودع)دەکەوێت نەك سپاردەگر(المودع عندە)، هەروەك سپاردەگر زیانی گرێبەستەکەی دەکەوێتە سەرشان، ئەوا پاش فەوتانەکە مافی داواکردنی کرێکەی نیە.

ئەوەی شایانی باسە ئەوکەسەی زیانی گرێبەستەکەی بەردەکەوێت زیانی شتەکەی بەرناکەوێت، هەروەك ئەو نموونەی پێشوو، بەڵام لە هەندێك گرێبەستدا یەك کەس هەردوو زیانەکەی دەکەوێتە سەرشان، وەك گرێبەستی کرێ، بۆیە ئەگەر بەکرێگیراوەکە پێش یان پاش رادەسکردن فەوتا، زیانەکەی دەکەوێتە سەرشانی کرێدەرەکە چونکە خاوەنیەتی، زیانی نەمانی کرێکەشی لێدەکەوێت چونکە پاش فەوتانی بەکرێگیراوەکە کرێی پێنادرێت.

هەڵوێستی فیقهی ئیسلامی لە دیاریکردنی ئەو لایەنەی زیانی فەوتانەکە دەکەوێتە سەرشانی:

زاناکانی شەریعەتی ئیسلامی لەبارەی دیاریکردنی ئەو لایەنەی زیانی فەوتانی فرۆشراوەکەی دەکەوێتە سەرشان پێش رادەسکردن بۆ دوو ئاراستە دابەش بوون، ئاراستەیەك زیانی فەوتان دەبەستێتەوە بە خاوەنداریەوە، واتە گەر دارایی کەسێك فەوتا لەسەر خاوەنەکەی دەکەوێت. بەڵام ئاراستەی زۆربەی زانایانی شەریعەتی ئیسلام دەیبەسنەوە بە رادەسکردنەوە.[1]

زانایانی مەزهەبی ظاهري لایەنگرانی ئاراستەی یەکەمن، ابن حزم(رەحمەتی خوای لەسەر) لە پەرتووکی (المحلی)[2]دا دەڵێت: (هەر فرۆشتنێك پاش دامەزرانی فرۆشراوەکە راستەوخۆ پاش تەواوبوونی مامەڵەکە فەوتا، زیانەکە لە کڕیارەکە[3] دەکەوێت، بە هەمان شێوەش هەر خەوشێك یان ناتەواویەك پەیدابێت لە

---

[1] ئەوەی شایانی باسە ئەم راجیاییە لە گرێبەستی کرێدا نیە، چونکە ئەگەر بەکرێدراوەکە فەوتا تەنها لەسەر خاوەنەکەی دەکەوێت بە بێ راجیایی، بەڵکو راجیایی لە گرێبەستی فرۆشتندا هەیە.

[2] ٣٧٩/٨ بند ١٤٢١.

[3] ناشتوانێت بگەڕێتەوە بۆ سەر فرۆشیار بۆ داواکردنەوەی ئەو نرخەی داویەتی.

فرۆشــراوەكەدا چ فرۆشــراوەكە لەدەســتدا بێــت یــان لەبەردەســتدا نــەبێت تــا كۆتاییەكەی).

زانایانی حەنەفیش لایەنگری ئاراستەی دووەمن، لە پەرتووكی(مرشد الحیران)ی خوالێخۆشبوو محمد قەدری پاشا لە مادەی (٤٦٠)دا دەڵێت: (ئەگەر فرۆشراوەكە لای فرۆشیار بە هۆی كەمتەرخەمی فرۆشیارەوە فەوتا یان بەهۆی فرۆشراوەكەوە یان بە بەڵایەكی ئاسمانی، ئەوا فرۆشتنەكە بەتاڵ دەبێتەوە [1] و كڕیاریش داوای نرخەكە لە فرۆشیار دەكاتەوە ئەگەر درا بوو).

جگــە لــەم دوو ئاراســتەیە هەنــدێك زانــا وەك مالیكیــەكان [2] و شــافیعیەكان [3] و (اباضیة)كان [4] وردەكاریەكی بێ سوودیان باسكردووە كە سوودێكێكی كردەیی تێدا نیە بەتایبەت لەم سەردەمە پێشكەوتووەدا لە ڕووی ئابووریەوە، وەك جیاوازی ئەوەی كە فرۆشراوەكە كۆیلە بێت یان كەنیزەك یان بەرهەمێك بێت و شتی لەم بابەتە، بۆیە ئەم وردەكاریەم پشتگوێ خست.

ئــەوەی لــە قســەی حەنبەلیــەكانیش وەردەگیرێــت ئەوەیــە كــە ئەوشــتەی گرێبەستەكەی لەسەر كراوە ئەگەر هاوێنــەدار بــوو زیــانی فەوتانەكــە بــەر فرۆشــیار دەكەوێت، ئەگەر بە نرخیش دەخەمڵێنرا بەر كڕیار دەكەوێت [5]،ئیمامیەكانیش لەگەڵ

---

[1] واتە خۆبەخۆ هەڵدەوەشێتەوە.

[2] لە سەرچاوە باوەڕپێكراوەكان لە فیقهی مالیكیدا تەماشای(الشرح الصغیر للدردیر ١٩٥/٣ و پاشتر) بكە.

[3] لە سەرچاوە باوەڕپێكراوەكان لە فیقهی شافیعیدا تەماشای(المهذب لابي اسحق الشیرازي ٢٩٦/١.

[4] شرح كتاب النیل وشفاء العلیل ٥١٤/٨.

[5] لە پەرتووكی (المغنی) لبن قدامە (٥٦٩/٣) دەڵێت: (ئەگەر كاڵاكە لە ماوەی بژاردەدا" واتە بژاردەی مەجلیسی مامەڵەكە"دا فەوتا ئەوا یان پێش رادەسكردنە یان پاشی، جا ئەگەر پێش وەرگرتن بوو و پێوانەدار یان كێشدار بوو ئەوا فرۆشتنەكە هەڵدەوەشێتەوە و دەبێتە دارایی فرۆشیار و ئاگاداریش نیم لەم بارەیەوە راجیاییەك هەبێت ، مەگەر كڕیارەكە بیفەوتێنێت، ئیتر ئەوكاتە زامنی دەبێت و بژاردەكەشی بەتاڵ دەبێتەوە. ئەگەر فرۆشراوەكە پێوانەدار و كێشدار نەبوو، بەربەستێكیش نەبوو لە رێی وەرگرتنیدا، ئەوا ئەوەی لە مەزهەبی حەنبەلیدا بەڵگەی بەهێزترە ئەوەیە كە كڕیار زامن دەبێت و وەك فەوتانی وایە پاش وەرگرتن).

حەنەفیەکان لەوەدا هاوڕان کە قەرزار زیانەکانی فەوتانی بە ڕەهایی بەر دەکەوێت، چ شتەکە هاوێنەدار بێت یان بە نرخ بخەملێنرێت[1].

بەڵام شوێنەوارەکانی هەڵوەشانەوە بە هەرهۆیەك بێت جیاوازە لە فەوتانی فرۆشراو پێش ڕادەسکردن، چونکە هەمان ئەو شوێنەوارانەیە کە لە ئەنجامی بەتاڵکردنەوەی گرێبەستەوە لە فیقهی ئیسلامیدا پەیدا دەبێت لە حاڵەتەکانی مانەوەی ئەو شتەی مامەڵەکەی لەسەر کراوە(محل العقد) و گەڕاندنەوەی هەردوو بریتیەکە بۆ خاوەنەکەی پێش گرێبەستەکە.

ڕای پەسەند دەربارەی دیاریکردنی ئەو لایەنەی زیانەکەی بەردەکەوێت دەکەوێت:

لە دیدگای ئێمەوە ڕای پەسەندی دادپەروەرانە ئەوەیە لە گرێبەستی فرۆشتندا ئەگەر فرۆشراوەکە پێش ڕادەسکردن بە هۆکارێکی ناخودی(هێزێکی زاڵ)ەوە فەوتا، ئەوا هەردوو گرێبەسکار بە نیوەیی زیانی فەوتانەکەیان بەردەکەوێت.

جا فرۆشیار بۆیە نیوەی زیانەکەی بەردەکەوێت چونکە سەرەڕای جێبجێکردنی پابەندیە سەرەکیەکەی کە بریتیە لە گواستنەوەی خاوەندارێتی بۆ کڕیار بەڵام هێشتا پابەندیی دووەمی جێبەجێ نەکردووە کە لە گرنگیدا پاش پابەندی یەکەم دێت کە ڕادەسکردنەکەیە، وە لەبەر ئەوەش خاوەنداریەتی کڕیار بە بێ ڕادەسکردن تەواو نابێت.

کڕیاریش بۆیە نیوەی زیانەکەی دەکەوێتە سەرشان، چونکە بۆتە خاوەنی فرۆشراوەکە گەرچی پێش وەرگرتنی فرۆشراوەکە خاوەندارییەکی ناتەواوە، بەمشێوەیە هەردوو ئەو بناغەی لە خۆیدا کۆکردۆتەوە کە باسمانکرد بۆ زیانکەوتنە سەرشان، بنەمای پێکەوەگرێدانی کەوتنەسەرشانی زیان و ڕادەسکردن و بنەمای کەوتنەسەرشانی زیان و خاوەندارێتی.

جگە لەو دادپەروەریەش لەم فەرمانەدایە و تەواوی قورساییەکەش ناکەوێتە سەر یەکێك لە گرێبەسکاران، لەو ڕایەشدا زیانەکە دەخاتە سەرشانی قەرزار(فرۆشیار)

---

[1] الروضة البهية شرح اللمعة الدمشقية ١/٣٣٦.

ناتەواوی ستەمی تێدایە، چونکە لە یەك کاتدا فرۆشراوەکە و نرخەکەشی لەدەست دەدات بە بێ ئەوەی کەمتەرخەمی یان گوناهێکی کردبێت.

زیانی فەوتانەکەش بە تەواوی بخرێتە سەرشانی قەرزدەر(کڕیار)یش هەمان ستەمی تێدایە، چونکە نرخی شتەکە بەتەواوی دەدات بەرانبەر هیچ.

ئەو رایەش دەڵێت زیانەکە دەکەوێتە سەرشانی هەردوو گرێبەسکار لە دەقی مادەی(٦٤٩)[1]ی ئەو پرۆژەیەدا هاتووە کە لە ساڵی ١٩٨٥ دا بۆ یاسای مەدەنی عێراقی ئامادەکراوە، بەڵام تا ئێستاش ڕووناکی نەدیوە و ئەو سەرچاوەیەشم نەدۆزیوەتەوە کە ئەو فەرمانەی لێ وەرگیراوە.

[1] دەقی مادەی (٦٤٩):

یەکەم: ئەگەر فرۆشراوەکە بە تەواوی یان هەندێکی فەوتا بە هۆکارێکی خۆنەکرد(اجنبی) پێش رادەسکردنی بە کڕیار، ئەوا هەردوو گرێبەسکار بە نیوەیی زیانەکەیان دەکەوێتە سەرشان، بەمەرجێك دەقێك یان ڕێکەوتنێك نەبێت کە شتێکی تری تێدابێت.

دووەم: ئەگەر فەوتانەکە پاش ئەوەبوو کڕیار ئاگادار کرابوویەوە کە فرۆشراوەکە وەربگرێت، ئەوا زیانەکانی فەوتان تەنها دەکەوێتە سەرشانی کڕیار.

فەرهەنگۆك

اجمالي	کورتبڕی، کورتەیی
آحاد	تاکگێڕاوە
احتياط	قایمکاري
الاخ الشقيق	برای داك وبابی
الاخت الشقيقة	خوشکی داك و بابی
ارتفاق	کەڵکوەرگرتن
استثناء	هەڵاوێردن، هاوێر
استحالة	ئەستەمبوون
الاستحسان	جیاپەسەندی
الاستصحاب	بەروفەرمان
استفهام انكاری	پرسیاری نکوولی
الاسهم المستحقة	بەرکەوتەکان
الاشباه والنظائر	لێکچوو و هاووێنەکان
اعارة	خواستە
ايجاب و قبول	پێدان و قبوولکردن
ايما	ئاماژ
برهان اني	بەڵگەی بەهێزی سەرچاوەیی
برهان لمي	بەڵگەی بەهێزی شوێنەواری
تباين جزئي	نەگونجانی هەندەکی
التبعة	زیانەکان
تخريج المناط	دەرهێنانی بایسە چاوگ
تصادق	هاوراسی
تضاد	هاودژی

تلازم	یەکدیخوازی
جامع	کۆگیر، کۆکەرەوە
جزئي	هەندەکی
جهل مرکب	جووتنەزانی
حجب	سڕینەوە
حصر	وارش
حق الشفعة	هاوبەشەماف
خيار الشرط	بژاردەی مەرج
دلالة	واتانیشان
الرد	گەڕاندنەوە
رکن	پایە
الزامی	تەوزیمی
زربية	پشتیر
سد الذرائع	پێشگیری
شفعة	هاوبەشەماف
الشك	دوودڵی
صفقة	گوژمە
صلاحية	دەسەڵات
ضمني	ناواخنی
الظن	گومان
العادة	نەریت
العرف	باو
العلة الجامعة	بایسە کۆکەرەوە
العلة المنصوص عليها	بایسی دەقی
العول	بەرزبوونەوە
الفروض	بەشەکان
فضولي	لاپرەسەن

قابل	ئەشێ
قرينة	نیشانە، هاوەڵواتا
قوامه	کارتیکی
قيم	کارتیك
مانع	نامۆتەرێن
مجمل	مورتە
محمول	هەلگیراو
المستعير	خوازەگر
مستِلم	وەرگر
مسلّم	رادەسکار
المشرف	سەرکار
مضاربة	قازانج بە شەراکەت
المعير	خوازەدەر
مفهوم المخالفة	دژەواتاگیری
مفهوم الموافقة	هاوواتاگیری
مقارنة	هاودەقی
ملزم	وادارکار
المناط	بایسە چاوگ
الوارث	میراتگر
وصف	راژ
وهم	وتو ویره